

ASLAN BAYRAMOV
ARZU BAYRAMOVA

AZƏRBAYCAN DİLİNİN
AĞBABA ŞİVƏSİ
D a r s v ə s a i t i

Elm və təhsil
Bakı - 2020

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 9.10.2014-cü il
1060 nömrəli əmri ilə təsdiq olunmuşdur**

Elmi redaktoru : Cəfər Cəfərov

ADPU-nun müasir Azərbaycan dili kafedrasının professoru

Rəyçilər: Ramiz Əsgər

BDU-nun Türkologiya kafedrasının müdiri, professor

Buludxan Xəlilov

ADPU-nun Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müdiri, professor

Əzəmət Rüstəmov

SDU-nun Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası

kafedrasının dosenti

Kifayət Həsənzuluyeva

AMEA-nın Dilçilik İnstitutunun Azərbaycan dialektologiyası

şöbəsinin müdiri, dosent.

Böyükxanım Eminli

SDU-nun Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının

müdiri, dosent

Bayramov Aslan, Bayramova Arzu.

Azərbaycan dilinin Ağbaba şivəsi. Bakı, "Elm və təhsil", 2000, 628 səh.

Dərs vəsaitində Ağbaba şivəsinin fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri, həmin şivədə işlənən söz və ifadələrin lüğəti təqdim olunur. Qədim abidələrdə işlənən sözlərin Ağbaba şivəsində işlənən sözlərlə, həm də qohum türk dillərinin materialları ilə tarixi-lingvistik müstəvidə müqayisə edilərək şərh edilir. Ağbabanın tarixi coğrafiyası, ləqəblər, lüğətdəki "A" və "N" hərfləri ilə başlanan söz və ifadələri prof., A. Ə. Bayramov, Ağbaba şivəsinin fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini, lüğətdəki "O" və "Z" hərfləri ilə başlanan söz və ifadələri isə ... f. ü. f. d., baş müəllim A. A. Bayramova hazırlamışdır.

Dərs vəsaitindən Filologiya fakültəsində təhsil alan bakalavr və magistrlər, eləcə də bu sahə ilə məşğul olan doktorantlar və müəllimlər faydalana bilərlər. Tarixçilər və etnoqraflar üçün də kitabda xeyli material vardır. Dialektoloji atlas və lüğətlərin hazırlanmasında da faydalı ola bilər.

Dərs vəsaiti SDU-nun Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasında və Folklorşünaslıq elmi-tədqiqat laboratoriyasında hazırlanmışdır. (Üz qabığında Gözəldərə kəndi təsvir edilib).

4603000000

N-98-2020 qıfılı nəşr

© Bayramov Aslan, Bayramova Arzu, 2020

SÖZ

Azərbaycan dili dialekt şivələrinin öyrənilməsi dilimizin, eləcə də xalqımızın etnik tarixi ilə bağlı mühüm məsələləri aydınlaşdırmaq üçün zəngin material verir. Bu materiallar dilimizin lüğət tərkibinin tarixi inkişafını izləməyə, qohum olan və qohum olmayan dillərlə Azərbaycan dilinin əlaqəsini meydana çıxarmaq, ortaya qoymaq baxımından əhəmiyyətlidir. Müasir dilimizdə müəyyən sözlər arxaikləşsə də, dialektlərdə öz izini saxlayır. İctimai-siyasi quruluş, əkinçilik mədəniyyəti, etnoqrafiya, qoyunçuluq və maldarlıq, toxuculuq və oyma sənəti, daşyonma və dülgərlik, habelə məişətimizin digər sahələrinə aid dialekt və şivə sözlərinin tədqiqata cəlb edilməsi vacib bir məsələdir və bunun özü aktual sayıla bilər.

İşin aktuallığı bir də onunla bağlıdır ki, Ağbaba bölgəsində olan kəndlərin şivə xüsusiyyətləri ilə bağlı indiyədək araşdırmalar aparılmamış, elmi məqalələr də çap olunmamışdır. 1829, 1854, 1878, 1914-1920-ci illərdə Rusiya ilə Türkiyə arasında olan müharibələrin meydanına çevrilmiş Ağbaba və ona söykək olan Şörəyel mahalının Azərbaycan türkləri yaşayan kəndləri dəfələrlə pərən-pərən olmuşlar. 1988-1989-cu ilin sonuncu deportasiyasında da 22 min əhalisi olan Ağbaba kəndlərinin sakinləri qaçqın düşdülər. Deportasiya tariximizi öyrənmək baxımından da dissertasiya işi maraqlı və aktualdır.

Düzdür, Qərbi Azərbaycanın bəzi dialekt və şivələrinə aid tədqiqat işləri az da olsa, aparılmışdır. Amma Ağbaba kəndlərində (Amasiya rayonu) dialekt və şivələrin araşdırılması diqqətdən kənar qalmışdır. Dialekt və şivələrin elmi ədəbiyyatlardakı təsnifatında, həm də “Dialektoloji atlas”da

(1990) rayonun, həm də bölgənin adı belə çəkilməmiş, dialektoloji ekspedisiya belə olmamışdır. Yalnız 1962-ci ildə hazırlanan “Dialektoloji lüğət”ə Güllücə kənd orta məktəbinin direktoru, dil-ədəbiyyat müəllimi Kərim Əsgərov onlarla söz göndərmişdir. Bütün bunlar onu göstərir ki, Ağbaba şivəsini öyrənmək bir problem kimi qarşıda durur. Bununla əlaqədar olaraq, 1980-ci illərdə A.Ə.Bayramov müəyyən toplama işləri aparmış, Ağbaba şivəsinin bəzi məsələlər barədə elmi jurnallarda yazılar çap etdirmişdir. Orada işlənən bəzi söz və ifadələr haqqında “Oğuz elindən, Ozan dilindən” (2000), “Oğuz elinin söz çələngi: Ağbaba folkloru” (2017) kitablarında məlumat vermişdir. A.Ə.Bayramov Ağbaba bölgəsinin toponimlərini toplayıb, tədqiqat işi apararkən oranın şivə sözlərindən yetərinə istifadə etmiş, elmi ictimaiyyəti məlumatlandırmışdır. Bütün bunları məhdud dairədə tədqiqat saymaq olar. Türkiyə alimlərindən F.Kırzioğlu, Ə.Cəfəroğlu, B.Ərciləsun və digərlərinin Qars vilayətinin Arpaçay boyu kəndlərində yaşayan ağbabalıların şivələri haqqında, az da olsa, məlumat vermişlər. B.Ərciləsun “Qars ağzının səs bilgisi” kitabını hazırlayarkən 1920-ci illərdən Qars vilayətində yaşayan ağbabalılar arasında olmuş, həm o tayı, həm bu tayı əhatə edən tarixi-dialektoloji mətnlər toplamışdır. Ə.Cəfəroğlunun Anadoludan topladığı folklor örnəklərinin içərisində də Ağbaba şivəsinə aid yetərinə məlumat vardır.

Ağbaba və ona söykək olan Qars vilayətinin azərbaycanlılar yaşayan kəndlərinin dialekt və şivələri bütöv halda öyrənilməlidir. İndi buna imkan var.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycan dilinin Qərb dialekt və şivələrinə daxil olan Qərbi Azərbaycanın Ağbaba şivəsi təşkil edir. Ağbaba bölgəsinin (Amasiya rayonu) tarixi – linqvistik

coğrafiyasının milli-məhəlli səciyyəsi, Ağbaba şivəsinin fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərinin araşdırılması tədqiqatın ümumi obyektinə daxil olan konkret predmetlərdir.

Məqsədimiz 1988-ci ildən ermənilərin təzyiqi ilə ata-baba yurdlarını tərk edib Azərbaycan Respublikasının müxtəlif bölgələrində məskunlaşan ağbabalıların dilində hələlik işlənən şivə sözlərini toplayıb qruplaşdırmaq, onların itib getməsinə imkan verməmək, həmin sözlərin fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini araşdıraraq təhlil etmək, Azərbaycan dilində, eləcə də türk dillərində işlənən sözlərin oxşar və fərqli cəhətlərini izah etmək; Ağbaba şivəsinin Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin içərisində yerini müəyyənləşdirmək və s. həyata keçirmək üçün kitabda aşağıda qeyd olunan məsələlər yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

1. Ağbaba şivəsində işlənən sözlərin fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərinin linqvistik təhlil aparılmışdır. Sait və samit əvəzlənmələrinin çoxluğu nəzərə çatdırılmışdır. Heca tipləri göstərilmişdir;

2. Ağbaba şivəsində işlənən sahə sözləri qruplaşdırılmış, forma və məzmununa görə fərqlənən sözlər, eləcə də atalar sözləri və deyimlər təqdim edilir;

3. Həm əsas, həm də köməkçi nitq hissələrində nəzərə çarpan şivə faktlarını təsviri və tarixi-müqayisəli metod əsasında müasir dillə, eləcə də tarixi qrammatika ilə bağlılığı və nəzərə çarpan səciyyəvi xüsusiyyətləri göstərilmişdir. Hal, mənsubiyyət, zaman, şəxs kateqoriyalarını ifadə edən vasitələr örnəklərlə göstərilmişdir;

4. Ağbaba şivəsinin sintaktik xüsusiyyətləri – sintaktik əlaqələr, söz birləşmələrinin modellərə sadə və mürəkkəb

cümlənin quruluşu və növləri təqdim olunur. Mürəkkəb cümlənin tərkibləri arasında əlaqə növləri göstərilir;

5. Ağbaba şivəsinin Azərbaycan dili dialekt və şivələri içərisində yerini təyin etmək üçün Qərb qrupu dialekt və şivələrinə oxşar məsələlər müqayisə edilib əsaslandırılır.

Əsərin yazılmasında təsviri, statistik, müqayisəli-tutuşdurma və tarixi müqayisəli metodlardan istifadə edilmişdir. Bir sıra məsələlərin izah edilməsində “Kitabi-Dədə Qorqud”, M.Kaşğarının “Divani lüğəti-it türk”, “Orxon abidləri”, klassiklərin əsərlərinə, lüğətlərə, dialektoloji atlasına və başqa yazılı mənbələrə müraciət olunmuşdur.

Həmçinin Amasiya rayonunun 23 kəndinin məskunlaşdığı Göygöl, Quşçu, Daşkəsən, Şamaxı, Mingəçevir, Ağcadərə, Xızı, Sumqayıt, Bakı, Gəncə şəhər və kəndlərində yaşayan yaşlı ağbabalıların - informatorların dil faktlarından daha çox istifadə olunmuşdur. Bununla belə, Sultan Orucoğlunun “Ağbabadan mağar köçdü” (2002) və Baxşəli Əsgərovun “Ağbabada qalan izlər” (2004) kitablarında işlənən dialektizmlərdən də faydalanmışıq. “Vətən səsi”, “Vətən həsrəti”, “Vedibasar” qəzetlərində Ağbaba bölgəsinə aid verilən yazılarda nəzərə çarpan dialektoloji mətnlərdən də mənbə kimi istifadə edilmişdir.

Qərbi Azərbaycanın Ağbaba şivəsi bu günədək ayrıca tədqiqat obyektinə olmadığı üçün yalnız bu əsərdə geniş və hərtərəfli formada təqdim edilir, bu şivənin Azərbaycan dili dialekt və şivələri içərisində yeri müəyyənləşdirilir. Ədəbi dilimizdə işlənməyən, lakin dilimizin tarixi inkişafını öyrənmək üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən çoxlu miqdarda söz və ifadələrin meydana çıxarılması, bir çox sözlərin mənasının

aşkarlanmasını elmi yenilik saymaq olar. Tədqiqat işi dilimizin tarixi dialektologiyasının öyrənilməsi baxımından da faydalıdır.

Dissertasiya işinin elmi-nəzəri və təcrübi əhəmiyyətinin də böyük olması əzmindəyik. Belə ki, tədqiqatın nəticələri dialektoloji, etimoloji və məhəlli lüğətlərin hazırlanmasına, dilçiliyin bəzi mübahisəli problemlərinin həllinə kömək edən dəyərli material verə bilər. Beləliklə, tədqiqat işi dialektologiyaya aid monoqrafiya, dissertasiya metodik işlərin, dərslər vəsaitlərinin, eləcə də dialektoloji atlasların hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Əsərdən ali məktəblərin filologiya fakültəsində oxuyan bakalavr və magistrlər, elmi tədqiqatla məşğul olan dissertant və doktorantlar, eləcə də bu sahədə çalışan müəllimlər faydalana biləcəklərinə əminik.

Hal-hazırda Ağbaba kəndlərində bir nəfər də olsun azərbaycanlının yaşamadığını göz önünə gətirsək, əsərin nə qədər əhəmiyyətli olması göz önündədir.

Əsəri diqqətlə oxuyub, elmi-nəzəri fikirlərini bizə çatdıran insanlara irəlicədən minnətdarlığımızı bildiririk.

I FƏSİL.

AĞBABA BÖLGƏSİNİN TARİXİ-LİNGVİSTİK COĞRAFIYASI VƏ AĞBABA ŞİVƏSİNİN AZƏRBAYCAN DİLİ DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİ SIRASINDA YERİ

1.1. Tarixi-lingvistik coğrafiyanın milli-məhəlli səciyyəsi

Dəli dağ, Ağlağan, Qaraarxac, Qayıqulu yaylaqları ilə birlikdə sahəsi 2000 kvadrat kilometrədən çox olan Ağbaba yaylası dəniz səviyyəsindən 2100-2150 metr hündürlükdədir. Qərb tərəfi Türkiyə, Şimal tərəfi Gürcüstan, Cənub və Şərq tərəfi Qərbi Azərbaycanın Qızılqoç (1990-Aşosk) və Düzkənd (1945, Axıryan) rayonu ilə sərhəddir. Ermənilərin daimi terror və köçürmələri nəticəsində Ağbaba mahalı yaxınlığında azərbaycanlılar yaşayan heç bir kənd belə qalmamışdır. Ərazi, yəni Ağbaba 1921-ci ilin Qars müqaviləsinə görə Şura hökuməti tərəfindən icad edilən “Ermənistan”a qatılmışdır. Halbuki Ağbaba həmişə Qars sancağı, Qars paşalığı, Qars bəylərbəyliyi və Qars vilayətinin tərkibində mahal, qəza və ya nahiyə inzibati vahidi kimi fəaliyyət göstərmişdir [183, 21;154].

Məlumdur ki, 1877-1878-ci il rus-türk müharibəsində ruslar Qars sancağı və ona yaxın olan əraziləri (4 qəza, 1 nahiyə, 280 kənd) işğal etdilər. Bundan sonra, 28 dekabr 1878-ci ildə Qafqaz hərbi dairəsinin baş qərargahına tabe edilən Qars vilayəti (4 dairə, 14 sahə, 238 kənd icması) yaradıldı. Mülki və hərbi işlər ordu komandanlığına tabe edildi. 1881, 1904, 1913-

cü illərdə Qars vilayətinin inzibati-ərazi bölgüsündə müəyyən dəyişikliklər aparılsa da, Ağbaba nahiyə və ya sahə kimi mövcud olmuşdur [154, 63; 67]. Yeni inzibati-ərazi bölgüsünə görə Ağbaba süni olaraq iki hissəyə bölüşdürüldü. Belə ki sahəsi 23 kvadrat kilometr alan Arpa gölün və mənbəyini həmin göldən olan Arpa çayın (220 km) yuxarı hövzəsində yerləşən Azərbaycan türklərinin yaşadıkları kəndlər Ağbaba nahiyəsinə, çayın sol tərəfi isə (Qayı Qulu eli) Aleksandrapol (Gümrü) qəzasına daxil edildi. Sol tərəfdə olan onlarla kəndə (Qızılqoç və Düzkənd rayonları) hələ 1857-ci ildən, daha sonra 1878-ci ildə ruslar İrən və Türkiyədən gəlmə ermənləri yerləşdirmiş, yerli əhalini-türkləri isə müxtəlif yerlərə qovmuşlar. Bu zorakılığın izləri müxtəlif mənbələrdə qalmaqdadır. Məsələn: Hələ, “Əkinçi” qəzeti 1875-ci ildə IX nömrəsində yazırdı ki, Şörəyel adlanan ərazidən qarapapaqları zorla İrana köçürürlər. 1914-1918-ci illərdə də ermənilərin Cənubi Qafqaza gətirilmələri davam etmişdir.

Ermənistan dövlət arxivində olan başqa bir sənəddə göstərilir ki, 2 may 1920-ci ildə Şörəyel qubernatoru daşnaq Karo Sasuni 15 nömrəli təliqə ilə, həm də təlaşla daxili işlər nazirliyindən Ağbaba türklərinə divan tutmaq üçün 400 nəfərlik silahlı dəstə göndərilməsini xahiş edir [109, 20].

Belə faktlar istənilən qədərdir. Bütün bu hadisələr folklorumuzda da öz əksini tapmışdır. Göyçəli Aşıq Alı Türkmənçay müqaviləsinin ağır şərtlərini ürək yangısı ilə qarşılımış, bu tarixi ədalətsizliyə-müstəmləkə siyasətinə öz münasibətini bildirmiş, hətta müstəmləkəçiləri, eyni xalqın arasına sərhəd çəkənləri “haramzada” adlandırmışdır:

Əzəl gündən ana dedim,

Kürümə də, Araza da.

Cida düşdü elim eldən,
Ara kəsdi haramzada.

Yuxarıda göstərilən müharibələr zamanı rus çarı Araz və Arpa çayı boyu olan cəbhələrə Ter-Kukasov, Loris Melikov, V.Behbutov, T.Nazarbekov kimi şovinist erməni hərbiçilərini göndərmiş, onlar da minlərlə erməni könüllüsünü ətraflarına toplayaraq gələcək faciələrin də əsasını qoymuşlar. 1854-cü ildəki rus-türk müharibəsi nəticəsində minlərlə azərbaycanlı ailəsinin Arpaçayı keçərək Türkiyənin içərilərinə doğru köçüb getmələrini ürək ağrısı ilə Şörəyelin Karxana kəndində yaşamış el şairi Əfkari belə təsvir etmişdir:

Arpaçaydan əsgər olan çəkildi,
Urus topu atdı, köylər söküldü.
Behbutov baxmadı çörəyə-duza,
Vay-şivən yetişdi gəlinə, qıza.

Erməni bir yandan, kazak bir yandan,
Çayır-çəmənlerimiz doldu al qandan.
Əfkari deyər, bu paşalar netdilər?
Neçə min xanalar köçüb getdilər [157,121].

Ağbabanın Güllübulaq kəndində yaşamış Aşıq Nəsim də tarixən Qarsa bağlı olan ərazilərin Sovetlər birliyi dövründə “Ermənistan” verilməsinə öz etirazını belə bildirmişdir:

Daha yolum düşməz o gözəl Qarsa,
Xeyrimi-şərimi qanıb ağlaram.
Əl əldən üzüldü, kəsildi ara,
Quş kimi yollara qonub ağlaram [9,32].

1880-ci ildə “Kafkaz” qəzeti 2-ci sayında türklərin öz tarixi yurdlarından qovulmalarının səbəblərini müsəlmanların köməkçisizliyində və rusların mövqeyindən istifadə edən gəlmə ermənilərin azgınlığında görürdü [183,123].

Birinci Dünya müharibəsi illərində-Qars Milli Şurasının üzvü Ağbabalı Hacı Abbas oğlu Məhəmmədin 700 nəfərlik süvari qoşunu Ağbaba və Çıldır bölgələrini ermənilərdən müdafiə etmişdir. Onun sayəsində Arpaçayın sol tərəfində yerləşən Azərbaycan kəndlərinə erməni quldurları girə bilməmişlər. Onun 700 nəfərlik qoşunu Gümrü müqaviləsindən sonra (1920) Xalid bəyin komandan olduğu 9-cu diviziyanın 15-ci süvari alayına birləşdirilmiş və I Dünya müharibəsinin sonunadək cəbhələrdə vuruşmuşdur [157, 211].

Aşıq Nəsim bu hadisələri “Vətən” mütəxəmməsində belə nəzmə çəkib:

Kalvayı Məhəmməd ağa
Gördü düşüb dara Vətən;
Kömək yoxdu, arxa yoxdu,
Qalıb baxtı qara Vətən.

Xəlil Paşanı çağırdı
Almasın bir yara Vətən.
Pul verdi o, silah aldı,
Yurd qalmasın sara Vətən. [9, 48].

1886-cı ilin siyahıya alınmasına görə Zaqafqaziya ölkəsi Qars vilayətinin Ağbaba nahiyəsində olan kəndlər dörd icmada birləşdirilmişlər. Ağbaba nahiyəsinin mərkəzi Böyük Təpəköy kəndi olmuşdur. Qarsa qədər olan məsafə isə 92 kilometr qeyd edilir. Pristav və nahiyə rəisi (naçalnik) Böyük Təpəköy kəndində oturarmış. Statistik hesabatı əks etdirən bu kitab 1893-cü ildə Tiflisdə çap olunmuşdur [188,161]. Bu məlumat kitabında Azərbaycan türkləri yaşayan Ağbaba nahiyəsində kəndlərin təsərrüfatları “tüstü” termini ilə ifadə edilmiş, əhalinin etnik tərkibi və statistik sayı aşağıdakı kimi göstərilmişdir:

1. Düzkənd kənd icması

	<i>Tüstü</i>	<i>Əhali (nəfər)</i>
1. Balıqlı	33	205
2. Göllü	31	204
3. Düzkənd	50	348
4. İlanlı	18	137
5. Qara Namaz	37	285
6. Öksüz	10	62
7. Sultanabad	28	171
8. Təzəkənd	17	129
9. Böyük Təpəköy	32	199
10. Kiçik Təpəköy	25	164
11. Xançallı	31	178
12. Şiştəpə	17	132
<i>Cəmi:</i>	<i>322</i>	<i>2214</i>

2. Qarabulaq kənd icması

	<i>Tüstü</i>	<i>Əhali</i>
1. Baxçalı	21	162
2. Qönçəli	31	183
3. Güllüçə	26	193
4. İbiş	43	288
5. Qarabulaq	26	185
6. Qızıl Kilsə	30	210
7. Mustuqlu	24	150
8. Ördəkli	30	253
9. Söyüdlü	11	73
10. Seldağılan	30	231
11. Xozukənd	30	222
12. Ellər Oyuğu	31	232
<i>Cəmi:</i>	<i>302</i>	<i>2199</i>

3. Mağaracıq kənd icması

	Tüstü	Əhali
1. Amasiya	33	274
2. Daşkörpü	37	246
3. Qaraçanta	47	348
4. Mağaracıq	40	309
5. Mumuxan	16	127
6. Sınıx	18	130
7. Çaxmaq	30	222
8. Bəzirgan	56	250
<i>Cəmi:</i>	<i>221</i>	<i>1650</i>

4. Qars vilayətinin Şörəyel dairəsinə daxil olan və Azərbaycan türkləri yaşayan kəndlər

	Tüstü	Əhali
1. Molla Musa	72	462
2. Bacıoğlu	50	391
3. Ocaq Qulu	74	557
4. Qara Kilsə	64	410
5. Güllübulaq	84	673
6. Qızıldaş	47	194
7. Oxçuoğlu	60	420
8. Kınık	48	386
9. Böyük Qımılı	34	259
10. Kiçik Qımılı	83	590
<i>Cəmi:</i>	<i>616</i>	<i>4342</i>

Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Ağbaba yenə də Qars vilayətinin tərkibində qalırdı. Amma Qars müqaviləsindən sonra (1921) Ağbaba kəndlərinin Gümrüyə yaxın olduğunu, əhalinin ticarət və nəqliyyat ehtiyaclarının guya “asan həll olunacaqları”nı nəzərə alaraq tərəflərin razılığı ilə

Ağbaba nahiyəsinin 594, 75 km² olan ərazisi yeni yaradılan Ermənistana-Aleksandrapol qəzasına qatıldı. Əlbəttə bunların hamısı əsassız bəhanələr idi. Əhalisi 100% azərbaycanlı olan bu ərazilər Ermənistana verilməməli idi.

Ağbaba nahiyəsini əhatə edən kəndlər və Şörəyel dairəsinə daxil olan Oxçuoğlu, Güllübulaq kəndləri 1930-cu ildə yeni yaradılan Amasiya rayonu ərazisinə daxil edilmişdir. Yuxarıda – inzibati-ərazi bölgüsündə göstərilən və Azərbaycan türkləri yaşayan Qızıldaş, Bəzirgan, Kınık, Böyük Qımılı, Kiçik Qımılı, Qara Kilsə, Qızıldaş kəndləri sərhəd çəkilərkən Türkiyə ərazisinə qatılmışdır. Molla Musa, Ocaq Qulu, Bacıoğlu kəndlərinin əhalisi Türkiyəyə köç etmiş, həmin kəndlərə də gəlmə erməniləri yerləşdirərək yeni yaradılan Düzkənd (1935, Axuryan) rayonuna daxil etmişlər.

Qars müqaviləsi bağlandıqdan sonra (1921) yeni yaradılan “Ermənistan”ın tərkibində, həm də ermənilərin tabeliyində qalmaq istəməyən Mumuxan, Sınıq, Tezbahar, Arpa, Böyük Şiştəpə, Kiçik Şiştəpə, Sultanabad, Söyüdlü, Mustuqlu, Baxcəli, Seldağılan, Kiçik Təpəköy, Xancallı, Bozqala, Ördəkli, Qönçəli, Təzəköy və s. Ağbaba kəndlərində yaşayan qarapapaqlar sərhədin çəkilməsinə etiraz edərək Türkiyəyə üz tutmuş, bir daha geri qayıtmamışlar. İndi Qars, Ərzurum, Cıldır, Ərdahan, Sarıqamış, İgdir və digər yerlərdə minlərlə ağbabalı yaşayır. Hətta keçmiş kəndlərinin adlarını orada yaşatmaqdadırlar. Sonralar Qızılqoç (1956, Qukasyan, 1990-Aşosk) rayonuna daxil edilən Böyük Şiştəpə, (1946, Medz Sepasar) və Kiçik Şiştəpə (1946, Pokr Sepasar) və Təzəköy (1956, Tazaquyğ) kəndlərinə İran və Türkiyədən gəlmə erməniləri yerləşdirmişlər. Göstərilən digər kəndlər isə xaraba qalmaqda idi, daha doğrusu,

digər rayonların erməni kəndlərinin yaylaq yerlərinə çevrilmişdir [27, 11].

1948-ci ildə Sultanabad, Daşkərpü, Qızılkilə və Qarabulaq kəndlərinin əhalisi “köçürmə” adı ilə Göyçayın Çərəkə və Alpout kəndlərinə köçürülmüşlər. Lakin köçürülənlər isti iqlimə dözməyərək 1950-1953-cü illərdə geri qayıtmış və kəndlərini yenidən abad etmişlər. Amma çox təəssüf ki, yüzlərlə insan bu köçdən qayıtmadı, dəyişik iqlimin qurbanı oldular. Lakin çox təəssüflər olsun bir çox mənbələrdə bu deportasiy “kənüllü köçürmə” kimi qeyd edilir. Bu köçürmə Qərbi Azərbaycanda yenə də azərbaycanlıların sayını azaltmaq məqsədi güdüdü. 1988-ci ilin qışında həmin kəndlərin əhalisi yenidən erməni zorakılığına məruz qalaraq Azərbaycan Respublikasına köç etdilər. Bu deportasiyada 260 mindən çox azərbaycanlı qaçqın düşdü, 250-dən çoxu erməni millətçiləri tərəfindən vəhşicəsinə öldürüldü.

1989-cu ilin yanvarınadək Ağbabanın Xozu (1935, Quzükənd), İlanlı (1935, Çaybasar), Düzkənd, Qara Namaz (1935, Yeni yol), Göllü, Təpəköy, Sultanabad (1935, Şurabad), Daşkərpü, Amasiya, İbiş, Qönçəli, Çivinli, Qarabulaq, Ellərkənd, Güllüçə, Balıxlı, Ögsüz və ona söykək olan Şörəyel vadisinin Güllübulaq, Oxçoğlu, Çaxmaq, Qaraçanta, Mağarcıq kəndlərində 22 min Azərbaycan türkü yaşamışdır [28, 238]. Bu statistik hesabatı 1988-ci ilin 1 yanvarından sonra hər bir sovetliyin rəsmi qeydiyyat kitabından götürülmüşdür [28, 238]. Azərbaycan türkləri yaşayan Qarabulaq, Quzükənd, Güllüçə, Sultanabad, Balıqlı, Arpa gölün ətrafında, Böyük Təpəköy, Kiçik Təpəköy, İlanlı, Düzkənd, Göllü, Qara Namaz, Daşkərpü, Amasiya (qəsəbə), Qaraçanta, Mağaracıq, Oxçuoğlu və Güllübulaq, Arpa çayının hövzəsində, Çivinli, İbiş Qönçəli,

Ellərkənd və Oğsüz Ağbaba yaylasının yüksəkliyində yerləşirdi. Göstərilən kəndlər inzibati vahid kimi Amasiya rayonuna daxil idi. Ağbaba kəndlərində (Amasiya rayonu) 1989-cu ilin aprel-may aylarınadək yaşamış azərbaycanlı ailələrin sayı və tayfaların adları aşağıdakı kimi olmuşdur:

<i>Yaşayış məskəninin adı</i>	<i>Ailə</i>	<i>Əhali</i>	<i>Tayfalar</i>
1	2	3	4
Amasiya Sovetliyi			
1. Amasiya	400	1830	kosalar, şabanlar, qrellər, armudlular,
2. Daşkərpü	125	680	arıxlı, əsrəflər, məşədi zaloylar, samağarrılar, muxtarlar, əmrahlar və s.
Balıqlı Sovetliyi			
1. Balıqlı	90	432	tapansaqqallı, dəmirçilər, zərgarlar, bozalılar, hiloylar, dəllər, tənbellər, vəluşağı, naçaroğlular, babaköyü, eminalılar və s.
2. Öğsüz	42	220	lahışlar, qarafatmalı, söyünlü, tatlı, şiroylu, nalbəndlər, daşdəmirli, pərimlər və s.
Qara Namaz sovetliyi			
1. Qara Namaz	180	880	söyünnü, usufu, qrellər,

			sağırılar, rızalar, dəlləklər, səfərlər, dıǵırlı, əbdüləzimli və s.
2. Göllü	140	760	sayıfılı, təsdər, dərzili, taǵılar, hacalıoǵlu, dilbazlar, bozməmmədli, qazaxlı, məmmədcanlılar, hümmətlər və s.
Qaraçanta sovetliyi			
1. Qaraçanta	194	1600	nəsiflər, kosalar, seyidlər, şavələtlər, süleymanlı, isoylar, alməmmədli, bəhramlar və s.
Qönçəlli sovetliyi			
1. Qönçəli	43	236	seyidlər, usublu, kosalar və s.
2. İbiş	92	530	qarakəllər, dəlləklər, isələr, hacinəsiblər, məşədiqurbanlar, məmmədvililər, bayramlılar və s.
Quzükənd sovetliyi			
1. Quzükənd	179	984	çuluxlu, şeytanlar, erincəllilər, aǵsaqqallar, qəriblər, aşırılı, siqoylar, həşimlər, darvazlar, pirillər, mürüdlər, təpəbaşlılar, eminlər, bəxti-

			yarlar, pənahlar və s.
2. Qarabulaq	57	293	binnətuşağı, qocalar, emirlər, pənahlar, bəxtiyarlar, bəhrəmli və s.
3. Çivinli	95	534	məşədihasanlı, mirili, bəxtiyarlar, məşədi-rustamlar, pənahlar, bəhramlı, qaraçobanlar, məşədیمانlı, qarapapaxlar, aşırusağı, bayramusağı, seyidlər və s.
Düzkənd sovetliyi			
1. Düzkənd	112	580	göyçəli, mollalı, arıxlı, kalbayı, şabanlar, dəlidaşdəmirli, şəriflər və s.
2. İlanlı	98	564	usuflu, hacıməmmədcəfərli, səfəroyü, abbaslar, dərvişlər, xaşilyeyənlər, qəriblər və s.
Güllübulaq sovetliyi			
1. Güllübulaq	570	2875	əkinçilər, xızanlar, əmrahlar, söyünnü, hacımamoylu, qaraqoyunlu, dığırılı, gödəkli, hacılar, hacırəsullu və s.
Güllüce sovetliyi			
1. Güllüce	182	920	seydili, kareitli, taclı, karlar, hacılı, daşdəmirli, zey-

			nallı və s.
2. Ellərkənd	70	328	güllüoğlu, əlləzoğlu, gömrülülər, orciyalılar və s.
Mağaracıq sovetliyi			
1. Mağaracıq	207	1010	arıxlılar, mollahəsənli, xırıəsgərlər, hacılar, ovçuhasanlar, sonaoğlugil, balaməmmədli, hacısalmanlı, kəbləhüseynli, seydili, yaqublu və s.
2. Çaxmaq	42	387	kürdlər, arıxlılar və s.
Oxçuoğlu sovetliyi			
1. Oxçuoğlu	317	1552	başmaqçılar, buruqçular, karvəlilər, nəruşağı, süleymanlı, hacımanlar, dəlləklər, söyləməzli, başıçapırdlı, məşədiqəriblər, qaraqoyunlu, daşdəmirli və s.
Təpəköy sovetliyi			
1. Təpəköy	142	758	qaracıq, nalbəndlər, dəlləklər, postaçılar, tombullular, əsgəroğlu, aydınlı, gözəldərəlilər, şarbanoğlular, dadaşlı, kosalar, eyiblər, lahıclar, şivillər, əşnəklilər, çəmənlilər və s.

2. Sultanabad	60	319	usuflu, dəliəhmədli, baxışlı, sağamoylu və s.
---------------	----	-----	---

Amasiya rayonunun bir neçə kəndində 1989-cu ilin iyununadək azərbaycanlılar yaşamışlar.

1988-ci ildə erməni zorakılığı ilə son dəfə qaçqınlığa məruz qalmış ağbabalılar Gəncə, Göygöl, Şamaxı, Mingəçevir, Bakı, Sumqayıt və digər şəhər və kəndlərdə yaşamaqdadırlar. 100-lərlə ailə Rusiyanın Saratov, Krasnodar, Krım, Stavropol vilayətində, Tatarıstan, Qazaxıstan, Ukrayna və digər yerlərdə qaçqınlıq həyatı keçirirlər. Bununla belə, Suraxanı, Bayıl (Bakı), Mehdiabad, Ceyranbatan, Saray, Xırdalan (Abşeron), Quşçu (Daşkəsən), Yeni Zod, Çaykənd (Göygöl), Yeni Yaşma, Xələc, Məşədi Həsən (Xızı), Qızmeydan (Şamaxı) və digər kəndlərdə toplu halda yaşamaqdadırlar.

Əhalinin məşğuliyyəti, çətin qış şəraiti, məişət durumu, qoyunçuluq, maldarlıq, arıçılıq, toxuculuq, əkinçiliyin inkişafı, ərazinin zəngin bitki örtüyü, heyvanat aləmi relyef müxtəlifliyi və s. Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələrindən fərqlənən, maraqlı semantik tutumlu leksik vahidlər, termin səciyyəli sözlər, dərin mənalı frazeoloji birləşmələr, xalq deyimləri və folklor örnəkləri yaratmışdır. Folklor nümunələrində də maraqlı şivə sözləri mühafizə edilərək günümüzədək gəlib çıxmışdır.

Ağbabıya ged aman,

Çiçəyi cana dərman.

Məktub gəlib köç ilə,

Yarı dərd, yarı dərman.

Evləri köşdü böün,

Körpüyü keşdi böün.

Gündə salam verərdi

Salamsız keşdi böün.

Ağbaba şivəsində işlənən sözlər uzun əsrlərin məhsulu olmaqla bərabər, zənginliyi ilə də seçilir. Bu sözlərin əsas əlamətləri onların məhdud dairədə işlənməsidir. Burada dilimizin ən qədim dövrləri ilə səsleşən, ədəbi dildə işlənməyən çoxlu söz və ifadələr işlənir.

Ümumiyyətlə, Ağbaba kəndlərində yaşayan Azərbaycan türkləri həm oğuz, həm də qıpçaq kökənlidirlər. Kəndlərdə yaşayanların danışığında oğuz və qıpçaq elementlərini çox müşahidə etmək olar. Balıqlı, Quzükənd, Göllü, Sultanabad və Elləkənd kəndlərində qarapapaqların əsil soyları yaşayırdılar. Ona görə də həmin kəndlərdə yaşayanların danışığında qıpçaq elementlərini də görmək mümkündür.

Ağbaba ərazisinin fərqli coğrafi relyef və landşaft müxtəlifliyi, zəngin su mənbələri, saysız-hesabsız dişgöynədən bulaqlar, su dəyirmanları və qalaçaların olması (qalaçaların sayı 20-dən çox idi). Azərbaycan-türk dilinin qrammatik qayda - qanunları əsasında minlərlə mikrotoponim, mikrooronim və mikrohidronimlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Məsələn: Xatınoğlunun tapı (Quzükənd), Öysüzün ocağı (Öysüz), Qapılı zağa, Qara kaha (Qaraçanta), Şabannarın napzarı (Amasiya), Sarı çayır (Düzkənd), Dərin dərə (Çivinli), Astanoğlu yolağı (Qonçalı), Güneyin qılıcı (Güllüçə), Düzüm qaya (Oxçuoğlu) Təmrazın arxacı (Təpəköy), Şiştəpə ziyarəti (İlanlı), Çalın çəhlimi (İbiş), Sakqızdının seloyu (Qara Namaz), Ocax qaya (Mağaracıq), Sağlam gözə (Quzükənd), Uçux dəyirman (Sultanabad), Məşədi Hasan bulağı (Qonçalı), Çivinni suyu (Çivinni), Qızıldağın taxtası (Düzkənd), Dik qalaça, İki qat (Balıqlı), Məmmədin rəndi (Güllübulaq), Hacı Rəsulun sallamaları (Amasiya) və s.

Göründüyü kimi, mikrotoponimlərin və mikrohidronimlərin tərkibində xeyli sayda xalq coğrafi terminləri işlədilmişdir: seloy, qılıc, kaha, ocaq, çəhlim, qat, dəyirman, zağa, yolax, qalaça, taxta, çayıq, qaya, napzar, tap, sallama və s. [4,102].

Ağbaba ərazisindəki kəndlər Arpagölü ətrafında və Arpa çayın sağ və sol hövzəsində, Gümrü şəhərinə qədər olan ərazilərdə yerləşirdi. Gümrü şəhərindən sonra Arpaçay Türkiyə-Ermənistan sərhədi sayılır. Ta Arazadək bu sərhəd uzanır. Sərdarabadın Hacı Bayram kəndində öz mənbəyini Arpa göldən alan və 220 km uzunluğu olan Arpa çayı Araz qovuşur. Bundan sonra isə Araz çayı İran-Azərbaycan sərhədini davam etdirir.

Bunları nəzərə alaraq, Ağbaba və ona yaxın olan ərazilərdə işlənmiş dialekt leksikasını - şivə sözləri, ləqəblər (ayamalar), deyimlər, frazeologizmlər, kəndlərin və kəndlərdə yaşamış tayfaların adları (etnonimlər), təsərrüfatın və əhalinin sayı, etnik tərkibi, tarixi mənbələrdə əks olunan inzibati-ərazi bölgüsünün müqayisəsi və s. maraqlı doğurur. Bu bizim canlı tariximizdir.

Ağbaba sərhəd bölgəsi olduğu üçün sərhədçilər orada yaşamayanları ora buraxmırdılar. Gümrü – Sultanabad və Gümrü – Oxçuoğlu istiqamətində gedən nəqliyyat vasitələrindəki sərnişinlərin pasportları nəzarət buraxılış məntəqəsində çox ciddi yoxlanılırdı.

1.2. Dialektoloji araşdırmaların dilçilikdə mövqeyi

Öyrənilməsi hələ XIX əsrin 60-cı illərində V.V.Radlovdan başlayan türk xalqlarının dialektləri özünün sonrakı inkişafını N.F.Katanov, E.K.Pekarski, S.Y.Malov, V.D.Polivanov,

K.K.Yudaxin, N.İ.Asmarin, M.S.Şirəliyev, B.V.Çobanzadə, M.A.Fazlullin, R.A.Azimov, N.K.Dmitriyev və digər dilçilərin tədqiqatlarında intişarını tapmışdır [89].

Dialektografiyanın və müqayisəli-tarixi fonetikanın araşdırılması üçün hələ 1959-cu ildə N.A.Baskakov və V.M.Nadelyayeva bütün türk dilləri üçün ümumi olan fonetik transkripsiya hazırlamışlar.

Sovetlər birliyi zamanında da türk xalqlarının dialektlərinin toplanması, tədqiqi və nəşr olunmasında xeyli işlər görülmüşdür. Dialekt və şivələrin toplanıb araşdırılması və nəşr olunması zəminində 1956-cı ildən başlayaraq Bakıda birinci, 1958-ci ildə Kazanda ikinci, 1960-cı ildə Bakıda üçüncü 1963-cü ildə Bişkekdə dördüncü, 1965-ci ildə yenə Bakıda beşinci koordinasiya toplantıları olmuşdur [99, 293-294].

Bakıda keçirilən 5-ci toplantıda türkoloqlar üç əsas məsələyə - Sovetlər birliyi tərkibində olan türk respublikalarında dialektoloji atlasların, dialektoloji lüğətlərin və tarixi dialektologiyanın hazırlanması işlərinə diqqəti yönəltmişlər.

Bundan sonra Azərbaycan Respublikasının Elmlər Akademiyası və İnstitutlarında regionlar üzrə dialekt və şivə materialları toplanaraq tədqiqata cəlb edilmiş, monoqrafiya və dərsliklər hazırlanmışdır. Buna misal olaraq, M.Şirəliyevin “Bakı dialekti” (1957), A.Hüseynovun “Azərbaycan dialektologiyası” (1958), R.Rüstəmovun “Quba dialekti” (1961), M.İslamovun “Nuxa dialekti (1968), “Naxçıvan MSSR-in dialekt və şivələri (1962), A.Vəliyevin “Azərbaycan dialektologiyası”. Keçid şivələrinin morfoloqiyası və sintaksisi (1975), “Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri” (1967), M.Çobanovun “Borçalı şivələrinin leksikası” (1998),

M.Şirəliyevin “Azərbaycan dialektologiyasının əsasları” (1968,2008), E.Əzizovun “Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası” (1999), G.Vəliyevanın “Azərbaycan dialektologiyası” (1975), Q.Paşayevin “Kərkük dialektinin fonetikasi (2003), Ə.Əliyevin “Azərbaycan dilinin Megri şivələri” (2003), Ş.Kərimov “Azərbaycan dilinin Çənbərək və Karvansara şivəsi” (2004). M.Məmmədlinin ”Azərbaycan dili şivələrində ismin qrammatik kateqoriyaları” (2013) və s. tədqiqat əsərlərini göstərmək olar.

Lüğətçilik sahəsində də xeyli işlər görülmüşdür. Belə ki, hələ 1930-cu ildə “Azərbaycan türk xalq şivələri”, daha sonra 1964, 1999, 2007-ci illərdə dialektoloji lüğətlər çap olunmuşdur [16, 20].

Uzun illərin gərgin əməyi nəticəsində 1990-cı ildə AMEA-nın Dilçilik İnstitutunda 128 xəritədən ibarət “Dialektoloji atlas”ın nəşrinə nail olunmuşdur [20]. Burada 43 xəritə fonetikaya, 31 xəritə morfolojiyaya, 4 xəritə sintaksisə, 50 xəritə leksikologiyaya həsr edilmişdir. Lakin çox təəssüf ki, Göyçə, Borçalı, Dərbənd, Zəngəzur, İrəvan, Vedi, Megri, Pəmbək, Qaraqoyunlu və Ağbaba bölgələrinin şəhər və kəndlərində yaşayanların danışığı həmin atlasla salınmamışdır. Əgər bu şivələr Azərbaycan dilinə aiddirsə, mütləq “Dialektoloji atlas”da həmin tarixi ərazilər əks olunmalı idi. Gələcək nəşrlərdə bu mütləq nəzərə alınmalıdır. Axı dil heç vaxt sərhəd tanımır. 2015-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dialektoloji atlası da hazırlanaraq elm adamlarının ixtiyarına verilmişdir.

Azərbaycan dilinin Qərb dialekt və şivələrinin öyrənilməsi XX əsrin 20-30-cu illərindən başlanmışdır. N.Aşmarin, Ə.Cəfərov, M.Şirəliyev geniş tədqiqat işlərinə qoşulmuşlar. 1945-ci ildə AMEA-nın Dilçilik İnstitutu təsis olandan sonra

dialektoqrafiya və dialektoloji tədqiqatlar daha da genişləndirilmişdir. Prof.M.Ş.Şirəliyev, dos.R.Ə.Rüstəmov, K.T.Ramazanov, T.V.Həmzəyev, M.İ.İslamov, A.N.Vəliyev və digərləri 1956, 1957, 1958, 1961 və ondan sonrakı illərdə Qazax, Ağstafa, Gədəbəy, Daşkəsən, Tovuz və azərbaycanlıların toplu yaşadıkları Borçalı bölgəsində ekspedisiyalarda olmuş, xeyli material toplayaraq tədqiqata cəlb etmiş və kitablar çap etdirmişlər [19, 3-4].

Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının dialekt və şivələri hər cəhətdən tam öyrənilmişdir. Bir neçə şivəni özündə birləşdirən Qərbi Azərbaycanın dialekt və şivələri isə qismən öyrənilmişdir. Buna misal olaraq İ.Bayramovun “Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası” (2010), Ə.Ələkbərlinin “Qərbi Azərbaycanın dialektoloji lüğəti (2009), A.Ə.Bayramov və A.A.Bayramovanın birgə hazırladıkları “Ağbaba şivəsi sözlüyü” (2014) kitablarını göstərmək olar.

Tarixən Qars paşalığı və Qars vilayətinə bağlı olan Ağbaba (Amasiya rayonu) şivələri öyrənilməmişdir. Bu şivəyə aid mətbuatda bir yazı belə olmamışdır.

Dediyimiz kimi, burada da Azərbaycan türklərinin soykökündə iştirak etmiş qarapapaq, qaraqoyunlu, tərəkəmə və oğuz-qıpçaq boylarının sələfləri yaşamışlar. Lakin Rusiya Osmanlı savaqlarında onlarla kənd boşalmış, Qars, Cıldır, İqdir, İran tərəflərə köç etmişlər. Onların sələfləri hələ də orada yaşayırlar.

Qars vilayəti və ona yaxın olan ərazilərdə yaşayanların soykökü, dili və tarixinin ən yaxşı araşdırıcısı Əhməd Ərcilasun yazır: “Ağbaba nahiyəsinin Ördəkli, Hamasa (Amasiya), Balıqlı, Göllü, Sınıq, Qarabulaq kəndlərində yaşayanlar rus-türk savaqlarında Qars vilayətinə yerləşmişlər [149, 46]. Daha sonra

o, Qars vilayətinə köç etmiş digər azərbaycanlıları “Gürcüstan tərəkəmələri” adlandırır. Onların Borçalının Aran Arıxlısı, Oruzman, Qarayazı, Kəpənəkçi, Kəmərli, Darvaz, Bəzəkli, Yırğancaq, Faxralı, Qaçğan, Qarayazı, Soyuqbulaq, Axırkələyin Xosbiya və Levis kəndlərindən gəldiklərini qeyd edir [140, 46].

Ə.Ərcilasunun “Qars eli ağızları. Səs bilgisi (Ankara, 2002)” tədqiqatı çox önəmli mənbələrdəndir. Qərb bölgəsinin dialekt və şivələrini araşdırmaq üçün o kitab xeyli məlumat verə bilər. O kitabda elə dialektoloji mətnlər, fonetik hadisə və qanunlar verilmişdir ki, onlar həm də Ağbaba şivəsi üçün xarakterikdir [149]. Bununla belə, Süleyman Əfəndioğlunun “Ağrı eli ağızları” (2009) kitabında da Azərbaycan türklərinin yaşadığı bölgələr və onların dialekt və şivə xüsusiyyətləri göstərilir, müqayisələr aparılır. Azərilərdən qeydə alınmış mətnlərdə dilimiz üçün xarakterik olan fonetik hadisələr qabarıq verilir.

Ağbaba şivəsinə aid bəzi məsələlərə A.Bayramovun “Qədim Oğuz ellərinin – Ağbaba, Şörəyel və Pəmbək bölgələrinin yer-yurd adları (1996), Oğuz elindən, Ozan dilindən (2000) kitablarında, az da olsa, toxunulur. Onun A.Bayramova ilə birgə hazırladığı “Ağbaba şivəsi sözlüyü” mükəmməl əsər, saymaq olar. Bu sözlükdə Ağbaba şivəsində işlənən dialektizm və frazeologizmlər, onların ifadə etdiyi məna cümlə modelləri ilə göstərilmişdir. Bundan başqa, kitabda 1886 və 1988-ci illərdə (100 il) Ağbaba kəndlərində təsərrüfatın və yaşayanların statistik sayı müqayisə edilir, etnik tərkibi göstərilir [27, 10-14].

Arpa gölü ətrafında və Arpa çayı boyu səpələnmiş kəndlərdə yaşamış Azərbaycan türklərinin danışdığı Azərbaycan dilinin qərb ləhcəsini, qismən də Anadolu ərazisində, xüsusilə,

Qars vilayətində yaşayan azərbaycanlı, qarapapaq və tərəkəmələrin də danışığını əks etdirir [149, 20; 50].

Dialekt və şivə sözlərinin toplanıb tədqiqata cəlb edilməsi hər vaxt aktual sayılmışdır. Akademik Məmməd Cəfər “Dil və müasirlik” məqaləsində yazırdı ki, şivə sözləri istər məhəlli, istər qeyri-məhəlli olsun, dilin toxunulmaz, unudulmaz sərvətidir” (Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 18.XII.1976, səh.3)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 9 aprel 2013-cü ildə “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət proqramı” barədə Sərəncam imzalamışdır. Həmin Sərəncamda dilçiliyin bir çox sahələrinin inkişafına dair məqsəd və vəzifələr müəyyən edilmişdir. Onlardan biri də Azərbaycan dilinin müxtəlif dialekt və şivələrinin müasir dövrün tələblərinə uyğun öyrənilməsidir [21]. Bu Sərəncam da dövlət başçısının Azərbaycan dilinə olan qayğısından irəli gəlir. Tədqiqat işi də həmin məsələ ilə əlaqədar olaraq ərsəyə gətirilmişdir.

Qərbi Azərbaycanın Ağbaba şivəsinin fonetik, qrammatik və leksik xüsusiyyətləri haqqında irəlidəki fəsillərdə bəhs olunacaqdır.

II FƏSİL

AĞBABA ŞİVƏSİNİN FONETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Qərbi Azərbaycanın Ağbaba şivəsinə aid olan araşdırmalar əsasən, Amasiya rayonu kəndlərini əhatə edir. Ağbaba şivəsinə aid fonetik araşdırmalar indiyədək olmamış, tədqiqatdan kənarda qalmışdır. Ona görə də bu araşdırma maraq doğurur. Azərbaycan dilinin başqa dialektlərindən fərqli olaraq bu şivədə oğuz qrupu dillərinin fonetik ünsürləri ilə yanaşı, qırpaq qrupu türk dillərinin fonetik ünsürləri ilə vardır. Tədqiqat işi qohum dillərə xas olan fonetik xüsusiyyətlərlə əlaqələndirilərək Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələri ilə geniş müqayisələr aparılmışdır.

Ağbaba şivəsində, daha doğrusu, Amasiya rayonunu əhatə edən kəndlərdə yaşamış Azərbaycan türklərinin danışığında bir sıra fonetik xüsusiyyətlər nəzərə çarpır. Qərb qrupu dialekt və şivələrimizdə rast gəlinən fonetik xüsusiyyətlər Ağbaba və ona söykək olan Şörəyel şivəsində də mövcuddur [30, 5;10]. Bunlardan bir neçəsinə diqqət yetirək. Məsələn:

1. Ahəng qanununun möhkəmliyi: qalın və incə saitlərin sıralanmasında, sözünü saitlərlə sözünü samitlərin, eləcə də dilarxası samitlərin ahəngi daha çox özünü göstərir. Məsələn: əvəlix', unnuca, kirimiş, caydax və s.

2. Dodaq ahəngi bir neçə kəndin danışığında daha möhkəmdir: oturur, ölöm, dönör, bölör, görör (Quz., El., Göl., Bal.).

3. Bu şivədə burun saitlərinin mövqeyi məhdud və zəifdir.

Uzun və qısa saitlərin dairəsi isə genişdir. Məsələn: də:rman, i:rmi, nö:bə, de:ller, nişi → xına, çıra və s. boğulur və s. (El., X.)

4. Söz ortasında və söz axırında $v > y$ əvəzlənməsinin olması. Məsələn: doyšan, öy, seloy, yanoy və s. (Ç., B.)

5. Ədəbi dilimizdə olan səslərdən başqa, həm də dilortası sürtünən kar x' (ıy, ih), dilaraxsı burun η (sağır nun), dilaraxası partlayan kar k' və dişarası cingiltili z' səsi işlənir. Məsələn: çörəx', atan, dəniz, kıfıl, cılız və s. (G., S.)

6. Əksər hallarda vurğu çoxhecalı sözlərin, xüsusilə feillərin birinci hecasına düşür. Məsələn: dənən, dənış, öxu, yənən, kəri, sındır, yandır, gəyin və s. (D., İl.)

7. Sözüortasında səsartımının olması. Məsələn: qalıxdı, qırax, qoruxdu və s.

8. Söz əvvəlində, söz ortasında və söz sonunda sait və samit səslərin əvəzlənməsi geniş yayılmışdır. Məsələn: ovuc < avıc, qəzet < qazet, alıb < alıf, bugün < böyün, bais < vayıs və s. (T., İ., Gül.)

9. Bir çox sözlərdə i, i, ü səslərinin qısalması. Məsələn: kışi, pışi, pıloy, pıcax və s.

10. Assimilyasiya (uyuşma), dissimilyasiya (səs dəyişməsi), epenteza (səsartımı), elliziya (səsdüşümü), söz ortasında samit səslərin qoşalaşması, karlaşma, novlaşma, cingiltiləşmə və s. fonetik hadisələr Ağbaba şivəsində geniş yayılmışdır. Məsələn: qannı (uyuşma), qızdar (səsdəyişməsi), qırax (səsartımı), böün (səsdüşümü) və s.

11. Tələffüzdə y və v səslərinin düşməsi ilə alçalan və yüksələn diftonqların olması. Məsələn: qourma, çöürdü, siçoül, yasöül, souıruı, şua, düğ, böğləıx', yuaıı və s.

Bu diftonqlar bəzən dolğun, bəzən də zəif hiss olunur [19, 12-13].

12. Söz tərkibində b>v, v>y, ç>ş, b>f, c>j, e>ə, ə>a əvəzlənmələri mövcuddur. Məsələn: yaba>yava, ev>əv, ev>öy, çəkiç>çəkiş, bacı>bacı, qəzet>qazet, selov>seloy və s.

Qeyd edək ki, sərhəd çəkiləndən sonra da Ağbaba kəndlərində yaşayan tərəkəmə və qarapapaqların çoxunun Türkiyəyə üz tutması, əraziyə müxtəlif yerlərdən - Qərbi Azərbaycanın cənubundan – İrəvan, Talin, Abaran, Ağcaqala və digər yerlərindən qaçqınların gəlməsi, həm də 30-cu illərdə rayon təşkil olunandan sonra İrəvan, Vedi, Megri və Naxçıvandan Amasiya rayon idarələrinə, eləcə də kəndlərinə kadr kimi (müəllim, partiya işçisi, qəzet redaktoru, kolxoz sədri, sovet sədri, MTS direktoru, məhkəmə sədri və s.) işə göndərilənlərin danışıqı ilə əlaqədar olaraq Ağbaba şivəsində az da olsa, cənub ləhcəsinin, xüsusilə, İrəvan şivəsinin fonetik (eləcə də leksik və qrammatik) xüsusiyyətləri nəzərə çarpırdı. Məsələn: *cənəvər, qəçax, qeyçi, qeymax, bıra, binda, bını, Hüsöyn, balqun, qənfüt, demax, xərmən, yaxçı, çeçil, arğanam, çənim, oğala, buğala* və s. [58, 135].

Ağbaba şivəsində nəzərə çarpan fonetik xüsusiyyətlərə ayrılıqda nəzər yetirək:

2.1. Sait səslər və onların variantları

a) *Sait səslər.* Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi Ağbaba şivəsində də sait səslərin kəmiyyətə fərqlənməsi, yəni uzun və qısa variantları nəzərə çarpır. Həmin saitləri və onların variantlarını belə təsnif etmək olar.

1. Deyiliş yerinə görə:

a) önsıra saitləri: ə, ə:, i, i:, e, e:, ö, ö:, ü, ü:, ū

b) arxasıra saitləri: a, a:, ı, ı:, ı̄, o, o:, u, u:, ū

2. Ağız boşluğunun vəziyyətinə görə:

a) Açıq saitlər: a, a:, ə, ə:, o, o:, ö, ö:

b) Qapalı saitlər: i, i:, ı, ı:, e, e:, u, u:, ü, ü, ü:, ü

3. Dodaqların iştirakına görə:

a) Dodaqlanan saitlər: o, o:, ö, ö:, u, u:, ü, ü, ü:, ü, ü

b) Dodaqlanmayan saitlər: a, a:, ə, ə:, e, e:, i, i:, ı, ı:, ı, ı:

b) Sait səslərin variantları.

1) Uzun saitlər. Türk dillərində saitlərin uzanması iki mövqedə (ilkin və sonrakı) göstərilir [127, 25] Ağbaba şivəsində söz köklərində v, y, n, h samitlərinin düşməsi nəticəsində sonrakı uzanmanın baş verməsi xarakterikdir.

a) Uzun a: səsi: pa: (paya), Sa:lı (Sayalı), a:rı (anrı), da:n (dayan), ma: (mana), ço:ğun (çovğun), mə:sil (məhsul), da: (daha) və s.

Göründüyü kimi, h, g, y samit səsləri ilə başlayan bəzi hecalar düşərək özlərindən öncəki sait səsi uzadırlar [139, 56].

Müasir türk dillərinin bir neçəsində (Tuva, Altay, Xakas, Şor, Qırğız və s.) uzanma mühafizə olunmuşdur. Məsələn: ya:z, ta:ş, xa:r, qa:r və s. [51.18].

b) Uzun ə: səsi: pətə: (pətəyə), ətə: (ətəyə), məzə: (məzəyə), üzmə: (üzməyə), nə:lif (nəyə gəlib), bizə:l (bizə gəl) və s.

c) Uzun e: səsi: Uzun e səsi çox zaman indiki zaman şəkildəsində y səsinin düşməsi və sözlərin bitişik tələffüzü zamanı yaranır. Məsələn: səsde:r (deyir), ye:r (yeyir), pe:n (peyin), İsmə:l (İsmayıl), e:dam, E:tibar, ne:lədin və s. Sözdəki y, r səslərindən birinin düşməsi ilə və ərəbcə e ilə işlənən sözlərdə e səsi uzanır. Klassik ədəbi nümunələrdə də əsil Azərbaycan sözlərində e saitinin uzanması nəzərə çarpır [115, 18]. Məsələn: de:r//deyir, ye:r//yeyir, gələ:r və s.

d) Uzun o səsi: Sözüün ortasında **v, y, n, h** səslərinin düşməsi ilə sözdəki o səsi uzanır. Məsələn: ço:ğun (çovğun), so:ruх (sovuruq), qo:rma (qovurma), no:lar (nə olar), no:ldu (nə oldu), no:ba, ço:hər və s. İndiki zamanı ifadə edən -or, -ör şəkilçilərləndəki saitlərdə də uzanma baş verir: Məsələn: oturo:r, bölö:r və s. (G., Quz., Bal.). Qaqauz dilində də söz ortasında o saitinin uzanması vardır. Məsələn: do:ru (doğru), bo:day (buğda) və s. [182, 34].

e) Uzun i: səsi: Təsirlik halda işlənən bəzi isimlərdə hal şəkilçisinin və bəzi feillərdəki şəkilçilərdə əks olunan y samitinin düşməsi ilə i səsi uzanır: i:nə (iynə), i:rmi (iyirmi), di:llər (deyirlər), gəlm:i:f (gəlməyif), demi:f (demi-yif), işd:f (işləyib).

Müasir türk dillərində, eləcə də dialekt və şivələrdə uzanma özünü göstərir. Alınma sözlərdə daha çoxdur. Məsələn: Mədi:nə, di:van, Zi:vər, ni:zə, zi:nət və s. [46, 25].

ə) Uzun ı: səsi: Uzun ı: səsi təsirlik halda işlənən bəzi isimlərdə hal şəkilçisindəki saitin düşməsi ilə baş verir. Məsələn: pazi: (pazıyı), qamçı: (qamçıyı).

f) Uzun u: səsi: Uzun u: səsi əsasən sözdəki u, y səsinin birinin düşməsi ilə baş verir. Məsələn: qu: (quyu), yu:r (yuyur), su: (suyu).

g) Uzun ü: səsi: Uzun ü səsi əsasən sözlərdə y səsinin düşməsi ilə baş verir. Məsələn: cü:r (cüyür), yü:rük (yüyürük), şü:d (şüyüd).

ğ) Uzun ö: səsi: Uzun ö: səsi əsasən sözlərdəki **v, y, h** səslərinin düşməsi ilə baş verir. Məsələn: kö:şən (kövşən), bənö:ş (bənöyüş), bö:rək (böyrək), bö:n (bu gün), dö:lət (dövlətli), gö:çəx' və s.

Müasir türk dillərində– qərbi hun budağına daxil olan dillərdə uzanma hadisəsi məhduddur, türkmən dilində isə uzanma səciyyəvidir. Şərqi hun qrupu türk dillərində, uzun saitlər tez-tez müşahidə olunur. Bu dillərdə uzun saitlər mənə çalarlığı yaradır [51, 28].

2) Qısa saitlər. Ağbaba şivəsində yalnız qapalı saitlər qısalma xüsusiyyətinə malikdir. Bu qısalma müəyyən fonetik şəraitdə əmələ gəlir. Qapalı saitin kar samitlərin arasına düşməsi, kar səslə sonar səsin arasında olması, iki y səsinin arasında işlənməsi və s. məqamlar buna aiddir. Qısalmanın davamlılığı bütün sözlərdə eyni deyildir. Belə ki, söz köklərində qısalma az, şəkilçilərdə isə çox təsadüf olunur. Saitlərin qısalması vurğusuzluq nəticəsində də baş verir [19,10]. Yəni ya söz kökünün vurğusuz birinci hecasında , ya da vurğu əsasdan şəkilçi üzərinə keçdikdə özünü göstərir. Qısalma ən çox **r, l, y** kimi samit səslər yanında baş verir. Məsələn:

a) Qısa **ı** səsi: çıra, kılıl, qapıya, cırx, fırx, pıçax, qıroy, qırıc, kırvə, sırx, xavarımız, qapıdan, sırtıx, pışqa, kıtaf, xına və s.

b) Qısa **i** səsi: tikən, pişix', şirin, tırpəx', dilimə, biçənəx' (biçənək), niyə, pişir, qıroy ciyar, ikisi, pişi, kişi iyirmi iki, gəlini, dilim, bilik, cilik və s. Qısa **i** səsinə bəzən şəxs adlarında da rast gəlinir. Məsələn: Lətifə, Hənifə, Şəfiqə və s.

c) Qısa **u**: səsi: oturan, putax, qoyuluf, pulunu, boğulur, toyuna, oxuyuf, yumuru, toxumu, toyuna, oxumax və s. Bulqar və qıpçaq qrupu türk dillərində, eləcə də çuvaş dilində **u** samitinin çox qısa variantı vardır [51, 23].

ç) Qısa **ü**: səsi: sürü, sürür, bürür, süpürgə, küsüf, tüşman, öküzümüz, özümüz, pütöy, tüşünür, soyüdün, üzünə, tükən, oyünə və s.

Göründüyü kimi, ilk hecalardakı qısa səslər daha çox **p, ç, k, t** kimi kar və partlayan səslərin yanında olur [127,30-31; 80; 82-84].

2.2. Sait əvəzlənmələri

Fonetik hadisələri əmələ gətirən nəticələr fonetik əvəzlənmə adlanır. Elmi ədəbiyyatda dialekt və şivələrdə rast gəlinən sait və samit əvəzlənmələrinin təsnifatında saitlərin ən mühüm fərqləndirici əlamətləri-dilin şaquli vəziyyəti, üfuqi vəziyyəti və dodaqlanan vəziyyəti əsas götürülür. Belə təsnifat saitlərin fizioloji-akustik və fonoloji xüsusiyyətlərini daha aydın göstərir. Hansı sait və ya samit səsin hansı sait və ya samit səslə əvəzlənməsi sistemini aydınlaşdırır [127, 38].

Dilçilik ədəbiyyatında göstərilir ki, səslərin spontan (sait və samitlərin əvəzlənməsi) və kombinator dəyişməsi (səslərin bir-birinə təsiri nəticəsində dəyişmə, hadisələri mövcuddur. Səslərin dəyişməsi assimilyasiya, dissimilyasiya, səsdüşümü, səsartımı və sair fonetik hadisələri əhatə edir [115, 38].

Sait səslərin əvəzlənmələrini belə qruplaşdırmaq olar:

1. Qalın saitlərin incə saitlərlə əvəzlənməsi: a > ə –arə, əyax, ləmpə, qəçi, a>u– a>ə - qərə, u>ö - boün və s.

2. İncə saitlərin qalın saitlərlə əvəzlənməsi: ə > a ciyar, idara, ü > u zulmat və s.

3. Dodaqlanan saitlərin dodaqlanmayanlarla əvəzlənməsi: u > ı -namıs; o > a -avırd, armit; u > ı –ıldız, u>ı – mırdar və s.

4. Dodaqlanmayan saitlərin dodaqlananlarla əvəzlənməsi: e > ö-öy, günöy; e > ö -söyünməx; ə > ü -düyədabanı, a>u -yuannıx və s.

5. Açıq saitlərin qapalı saitlərlə əvəzlənməsi: ə > i –zincir, a>u- oxşuyur, ə>i -xiyal və s.

6. Qapalı saitlərin açıq saitlərlə əvəzlənməsi: ü>ö-söyün, i>a- cahal, e>ə gənə, u>ə -həmməşə və s.

7. Qapalı saitlərin qapalı və açıq saitlərlə əvəzlənməsi: e>ə -gənə, ləyləy, e>i –yidi, i>a –cahal, i>a-viran, a>ı aşağa və s.

Azərbaycan dilinin fonetik sistemində kök və ya şəkilçilərdə əvəzlənmələr geniş müşahidə edilən fonetik hadisələrdəndir. Bütün dillərdə belə əvəzlənmələr mövcud olur [8, 30; 42].

Ağbaba şivəsində səslərin söz köklərində, əsaslarında və şəkilçilərdə əvəzlənməsi geniş yayılmışdır. Bu fonetik hadisə söz əvvəlində, söz ortasında və söz axırında, eləcə də şəkilçilərdə müşahidə edilir [39, 38;50]. İndinin özündə belə erməni deportasiyası nəticəsində Azərbaycan Respublikasının müxtəlif şəhər və rayonlarında səpələnmiş qaçqın ağbabalıların– Azərbaycan türklərinin danışığında bu əvəzlənmələr hiss olunur. Bu sait əvəzlənmələrinin əsasən Borçalı, Qazax, Ağstafa, Göyçə, Pəmbək və Azərbaycan Respublikasının Qərb bölgəsinin digər rayonlarında yaşayanların şivələri ilə həm fonetik, həm leksik, həm də qrammatik eyniyyətlər və uyğunluqlar vardır [8, 6-8].

Ədəbi dillə müqayisədə Azərbaycan dilinin Qərb dialekt və şivələrinə, qismən də Qars, Ərdahan, Çıldır, Ərzurum ağzına bənzər fonetik əvəzlənmələr Ağbaba şivəsində mövcuddur [149, 83-92]. Bunların bəzilərinə diqqət yetirək:

a) *Söz əvvəlində.* Səs əvəzlənmələrinin araşdırılması dialekt və şivələr, eləcə də ədəbi dillə dialektlər arasında olan oxşar və fərqli cəhətləri, həm də dilimizin mənşəyini öyrənmək üçün faydalıdır.

a > ə əvəzlənməsi: ayaqqabı > əyaxqabı, ayaq > əyax, qayğanaq > qəyqanax, bayquş > bəyquş, bir az > bir əz, aftaxa > əftaxa və s. (X., B., El.)

o > a əvəzlənməsi: ovuc > avıç, ovurd > avırd, ovsun > afsun, qovurma > qavırma, ovçu > avçı, ovmaq > avmax, qovalamaq > qavalamax, dovşan > davşan, qovut > qavıt (D., Qç., Qn.).

o > ö əvəzlənməsi: ogün > öyün

u > e əvəzlənməsi: beycə (bu gecə), beşüyür (bişüür) və s.

e > ö əvəzlənməsi: ev > öy, evlənmək > öylənmək' və s.

ə > i əvəzlənməsi: əlac > ilac, əncir > incil və s.

ü > u əvəzlənməsi: ümid > umut, üsul > usul və s.

ö > o əvəzlənməsi: Ömər > Omar, ouz > öüz və s.

ö > ə əvəzlənməsi: övlad > əvlət və s.

e > ə əvəzlənməsi: ev > əv, əvlənmək' və s.

i > ı əvəzlənməsi: ışıq > ışıx, ilıq > ılıx, hıçqırax > ışqırax, iraq > ırax və s.

b) Söz ortasında.

a > u əvəzlənməsi: yavanlıx > yuannıx, oxşayır > oxşuyur, lampə > lampuşqa və s.

a > e əvəzlənməsi: qalay > qələy, əcayib > əceyif, İsmayıl > Simeyil, bayaq > beyax, haray salmaq > hareyləmək (X., El.).

u > i əvəzlənməsi: ulduz > ildız, meymun > meymın.

i > ı əvəzlənməsi: bais olmaq > bayıs olmaq, hasil > hasıl, səbir > sabır, xayın > xain, sınıf > sınıf, sinir > sınır, qiymət > qiyət, qeyrət > qıryət, Həsənli > Hasanlı və s. (Ç., A., B.)

ı > e əvəzlənməsi: danışır > danışer, qaçır > qaçer, alır > aler və s.

ə > a əvəzlənməsi: bibər > bibar, qəzet > qazet, Əli > Alı, həməən > haman, vəfat > bafat, meyvə > meyva, idarə > idara,

Zeynəb>Zeynəf, Həsən >Hasan, Heydər >Heydar, xəbər >xavar, fənər >fanar, təsdiq >tasdiq, zəif >zayıf, idarə >idara, nəzər >nazar (Qb., S., Qon.).

i > ı əvəzlənməsi: ilıq >ılıq, ilxı >ılxı, iraq >ıraq, sağdış >sağdış, soldış >soldış, qiymət >qıymət, bildir >bıldır, bildirçin >bıldırçın, qismət >qısmət, işıq >ısx, siçan >sıçan, misqal >mısqal (Gül., Ox., Çax.)

ü > u əvəzlənməsi: yüngül >yunul, tüsmən>tusman, zülm>zulum, qüvvəli >quvvalı, fürsət>fursat, düşmən >tuşman, cümə >cuma, künc >qunc, qüvvət >quvat, qüsür >qusur və s.

ı > a əvəzlənməsi: baxınca > baxanca, harda imiş >hardaymış və s.

u > ı əvəzlənməsi: buzov>bızoy, armud>armıt, sabun>savın, namus>namıs, Abdulla >Avdilla, cadu>cadı, bunu>bını (T.) və s.

e > ö əvəzlənməsi: çevrilib >çöyrülüb, çevir>çöyür, deyil>döyül, güney >günöy, sevin >söyün, sevinir >söyünür.

i > u əvəzlənməsi: divar >tufar, ümid >umut, kitabxana > kutubxana (Qç., Gül.) və s.

e > ə əvəzlənməsi: yenə >gənə, hacıylək >həjıylək, sevgi >səvgi, çevir >çəvir, neft >nəfit və s.

e > i əvəzlənməsi: sement>smit, teatr>tıyatır, medal>midal, qeyrət>qiyrət, qeybət>qiybət, cecim>cicim, neft>nəfit, ye>yi, en>in (X., B.) və s.

Göründüyü kimi e > i əvəzlənməsi əsasən alınma sözlərdə daha çoxdu. Müqayisələrdən görünür ki, Ağbaba şivəsində söz əvvəlində sait əvəzlənmələri məhduddur.

ə > ü əvəzlənməsi: dəvədabanı >düyədabanı, məhəbbət >mühəbbət, lülək>lülük, gözləyir>gözdüyür, söyləyir >söylüyür

və s. Göründüyü kimi, bu əvəzlənmə y səsinin və birinci hecadakı dodaq saitinin təsiri ilə baş verir (Daş., D., İl.).

a > i əvəzlənməsi: yəhər>yihər, zəncir >zincir, bəsləyək >bəsdiyək, işləyək >işdiyək, dövə ilə >dəviynən və s.

o > u əvəzlənməsi: papiros >paprus, telefon >telfun, doktor >doxdur və s. Göründüyü kimi, o > u əvəzlənməsi əsasən alınma sözlərdə özünü göstərir.

a > ə əvəzlənməsi: məzar >məzər, qərar >qərəl, qanat >qənət.

a > o əvəzlənməsi: o tayda > o toyda, bu tayda > bu toyda, orda idi >ordoydu, ordaydu, burdoydu, camış >comuş (X., Bal.)

o>a əvəzlənməsi: qovğa>qavğa, qovut>qavıt, qovmaq>qavmaq və s.

e>ö əvəzlənməsi: sevinmək >söyünmək, sevinc >söyünc və s.

u > e əvəzlənməsi: bu gecə>beycə

u > ü əvəzlənməsi: bu gün>büyük, buzov >büzoy, sumurməx >sümurmax, yumaq >yümək, Muxtar>Müxdər, gurultu >gürültü, yun >yün və s. (B., G.)

*o>ö əvəzlənməsi:*o gün >öyün, oğünkü >öyüncü və s.

ı > ə əvəzlənməsi: xırman >xərmən.

a > ı əvəzlənməsi: başlayaq >başdıyax, almam >almıyım,sabun >savın, asqırax>asqırax, bağlayaq >bağlıyax, arabaya >haraviya, bağarsaq >bağırsıx və s. Bu əvəzlənmə y səsinin təsiri ilə baş verir.

ü > i əvəzlənməsi: Züleyxa>Zileyxa, Zübeydə >Ziveydə, təcrübə >təcribə, bülbül >bilbil, ümid >imid, türpək >türpək, nümunə >nimunə.

ö > u əvəzlənməsi: göyərçin > güərçin, hökumət > hükumət, göyərmək > güyərmək və s.

e > a əvəzlənməsi: eyib > ayıf, heyf > hayıf, qeydinə > qaydına, Qeybalı > Qaybalı, Eyvaz > Ayvaz və s.

ə > e əvəzlənməsi: pəncərə > pencərə, məscid > mecid, itməyif > itmeyif.

o > ö əvəzlənməsi: horra > hörrə, soyux > söyüx, o gün > öyün, soyuq > söyux və s.

ö > o əvəzlənməsi: tövlə > toyla, könül > konul, qönçə > qonça, növbə > nobat, tövbə > toba, nöqsan > noxsan və s.

ö > ə əvəzlənməsi: hövsələ > həfsələ, kövşən > kəfşən və s.

ə > i əvəzlənməsi: şəkil > şikil, o qədər > qədir, zəncir > zincir, çərmənmək > çirmənmək.

a > ə əvəzlənməsi: qayçı > qəçi, canavar > cənəvər, canım > cənim və s.

Nümunələrdən görüldüyü kimi, sait əvəzlənmələri söz ortasında daha çox nəzərə çarpır.

c) Sözlün axırında.

ı > a əvəzlənməsi aşağı-aşağa, yuxarı-yuxara və s.

a > ə əvəzlənməsi: dünya-dünyə, kimya-kimyə, Mina > Minə və s.

ə > a əvəzlənməsi: kirvə-kirva, kirə-kira, icazə-icaza, minarə-minara və s.

Göründüyü kimi, söz axırında sait əvəzlənmələri az müşahidə edilir. Amma şəkilçilərdə belə əvəzlənmələr çoxdur. Məsələn: işləyir//işdiyir, alır//aler, burur//buror, alacaq//alajaq, qırır//qırır, duzluyub//duzduyuf və s. (X., El., B.)

Bəzən səs əvəzlənmələrini dialektal yox, orfoepik hadisə sayırlar. Amma Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrindən hər birində fərqli səs əvəzlənmələri vardır. Üst-üstə düşən səs

əvəzlənmələri azdır. Ona görə də istər sait, istərsə sə samit əvəzlənmələri dialektial hal sayılmalıdır.

2.3. Samit səslər və onların əvəzlənmələri

a) *Samit səslər*. Qərb qrupu dialekt və şivələrində də ədəbi dil və başqa dialekt və şivələrimizdə rast gəldiyimiz samit səslər işlənməkdədir. Lakin qərb qrupu dialekt və şivələrində ədəbi dildən fərqli olaraq, bir sıra samitlərin işləndiyini görə bilərik ki, bu səssizlərin bir qismi müəyyən dialekt və şivələrimizə, bir qismi də yalnız Borçalı, Ağbaba, Tovuz və Qazax rayonu şivələrinə aiddir. Ağbaba şivəsində işlənən samit səsləri aşağıdakı qayda üzrə təsnif etmək olar:

1. Deyiliş yerlərinə görə:

- a) boğaz samiti: **h**
- b) dilarxası samitlər: **k', q, x, ğ, n**
- c) dilortası samitlər: **k, g, x', y**
- ç) dilönü samitlər: 1) damaq-diş: **ş, j, ç, c, p**; 2) diş: **t, d, s, z, l, n**; 3) dişarası: **z**;
- d) diş və dodaq samitlər: **f, b**
- e) qoşa dodaq samitlər: **n, b, m**

2. Deyiliş üsullarına görə:

- a) küylülər: 1) partlayanlar: **q, ç, k, g, t, d, n, b**; 2) sürtünənlər: **h, x, x', ğ, y, ş, j, s, z, f, v**; 3) qovuşuq: **ç, c**;
- b) sonorlular: 1) süzgün: **r, l**; 2) burun: **n, ŋ, m, w**.

3. Səs tellərinin iştirakına görə:

- a) karlar: **h, k', x, x', ç, t, ş, s, f**.
- b) cingiltirilər: **q, ğ, k, c, d, j, z, ž, v, b**.

Azərbaycan dili şivələrində ədəbi dildə olmayan samit səslər mövcuddur. Bunlar aşağıdakılardır:

x' (ih, iy) – dil ortası sürtünən kar səsidir. Şərq qrupu dialekt və şivələrindən başqa yerdə qalan şivələrdə incə

saitlərdən sonra özünü göstərir [127,71]. Sürtünən və qovuşuq hesab olunan x' (iy, ih) səsi iki fonemi ifadə edir. Məsələn: kəhlıx', qəpıx', ləçəx', deyırdıx', gəldıx', böyüx' və s. Sonu saıtlə bitən çoxhecalı sözlərdə x' səsi y səsinə, samıtlə bitən sözlərdə isə h səsinə çevrılır.

Sağır nun səsi (ŋ) türk xalqlarının fonetik sistemində daha çox nəzərə çarpan qədim səslərdəndir. Dilarxası burun samiti olan bu fonem qədim türk dillərində müstəqil qovuşuq səs kimi (manqa) işlənmiş və bəzi sözlərdə yeni-yeni semantik mənə çalarlıqları yaratmışdır. Müasir türk dillərinin bir çoxunda sağır nun (ŋ) həm söz kökündə həm də şəkilçidə işlənir [101, 20]. Ağbaba şivəsində də çox geniş yayılmışdır. İşlənmə yerinə görə belə qruplaşdırmaq olar:

1. Söz kökündə işlənməsi: daŋmax, daŋ yeri, çəŋ (çıskin), doŋ (buz), Taŋrı, soŋra, aŋrı və s.

2. Şəkilçidə işlənməsi: qapı-ŋı, 'ataŋız, anaŋ, baxarsıŋız. ŋ – dilarxası sonor samitidir. D səsi dilin arxa hissəsinin arxa damağa yaxınlaşması ilə əmələ gəlir. Qazax, Borcalı, Göyçə, Gədəbəy və qərb qrupunun digər şivələrində, söz köklərində, yiyəlik hal, mənsubiyyət və xəbərlik şəkilçilərində də işlənir. Məsələn: öŋlüh', maŋa, təŋəx', sürüŋün, qonşuŋuz, cavaŋsınız, görsəŋiz, soŋra, baxarsıŋız və s. [132, 23]

Sağır ŋ səsinin hərfi işarəsinin 1930-1940-cı illərdə əlifbadan çıxarılsa da, görkəmli dilçi A.Axundov tələffüzdə yaranan çətinlikləri nəzərə alaraq əlifbada həmin işarənin (ŋ) bərpasını təklif edirdi [129,146]. Bir çox türk dillərində bu səsin hərfi işarəsi vardır. Dialekt və şivələrimizdə *maŋa, saŋa, alın, alırsınız* formasında işlənməkdədir [127, 72].

Ž – dişarası sürtünən səssizdir. Bu səsə az da olsa Ağbaba şivəsində rast gəlirik. Ž öz tələffüzünə görə ərəbcə zal səsinə

uyğun gəlir. Ağstafa və Qazax rayonu şivələrində də bu səs (z) söz ortasında iki səslə arasında işlənir və tələffüz edilərkən özündən əvvəl bir növ zəif d səsi eşidilir. Məsələn: kələzəm - gələcəyəm, aşam – acam, əžəli - əzəli və s. Müasir türk dillərində bu səsi özündə əks etdirən türkmən və başqırd dilləridir. Türkmən dilində ž səsi ədəbi dildə özünə yer qazanmamış və əlifbada adı z hərfi ilə göstərilirsə də, başqırd dilində əlifba sisteminə daxil olmuş və zlişarəsi ilə qeyd olunur [169,137-139]. Başqırd dilində köklərin axırında gələn z (ž) səsinə başqa türk dillərində adı z səsi uyğun gəlir. Məsələn: użın, kızıł və s.

W –qoşadodaq, sonor səsdir. Az da olsa Ağbaba şivəsində işlənir. Məsələn; arwat, awmaq, awırtıdx, awır və s.

k' - dılarxası partlayan kar səsdir. Əsas etibarlı ilə alınma sözlərdə işlənir: traktor, kombayn və s. Məlum olduğu üzrə, Azərbaycan dilini başqa türk dillərindən, birinci növbədə, qırpaq tipli türk dillərindən ayıran cəhət onda söz əvvəlində cingiltili k' səsinin işlənməsidir [127, 71]. Halbuki qırpaq tipli türk dillərində və eyni zamanda, oğuz tipli türk dillərindən sayılan türk dilində də söz əvvəlində q səsinin karı olan k' səsi işlənir. Məsələn: k'ısır, k'ış, k'ıç, k'uş k'ısdamax və s.

Belə bir hadisəyə, yəni söz əvvəlində q səsi əvəzinə k' səsinin işlənməsinə qərb qrupu dialekt və şivələrində rast gəlirik. Bunu qeyd etmək lazımdır ki, bu hadisə qərb qrupu dialekt və şivələrində bir qədər geniş yayılmışdır. Buna bir neçə sözdə qapalı səslilərdən əvvəl təsadüf edilir. Məsələn: kápı, kíc, kuş, kífıl, kışdıx, çırak və s.

Tədqiqatçıların fikrincə, qədim dilimizdə işlənən bu samit indiki bir neçə samitin əsası olmuşdur [127, 72]. Onların qənaətinə nq, ng qovuşuq samitləri parçalanaraq ğ, q, n, h

samitlərini törətmişdir. Təsadüfi deyil ki, F.Cəlilov bütün samitləri beş yuvada törənməsini yazır:

- 1) b – p – f, b – v – f, b-m;
- 2) d – t –s, d – z – s;
- 3) c – ç – ş;
- 4) k – g – x', g – y – x';
- 5) q – k – x, g – ğ – x, k – h, x – h. [50, 11; 74].

Fonetika ilə məşğul olan bir sıra alimlər samitlərin qədimdə kəmiyyətə az olduğu qənaətindədirlər. Samit səslərin bir-birini əvəz etməsi səs keçidlərini əks etdirir.

Görkəmli dialektoloq M.Şirəliyev yazır: “Samitlərin əvəzlənməsi nəticəsində bir sıra hadisələr baş verir ki, bunların başçıları ya karlaşma, ya da cingiltiyləşmədir” [127, 75].

2.4. Samitlərin əvəzlənməsi

Samit səslərin əvəzlənməsi dialekt və şivələrdə geniş yayılmışdır. Bu əvəzlənmələr həm sözün əvvəlində, həm ortasında, həm də axırında nəzərə çarpır.

Ağbaba şivəsində samit səslərin əvəzlənmələrini belə qruplaşdırmaq olar:

1. Kar samitlərin cingiltili samitlərlə əvəzlənməsi: h > y – söybət, k > x' – kəhlis', k̄ > q qənfet, qolxoz və s.

2. Cingiltili samitlərin kar samitlərlə əvəzlənməsi: v > f – tufar, d > t – tükən, b > p – Təpriz, pıçax və s. (Quz., El.)

3. Partlayan samitlərin sürtünən samitlərlə əvəzlənməsi: d > ç – çöndər, yarpax, k > x' – ərdeş', cölməx', b > v bava, b > f gedif və s. (B., El.)

4. Sürtünən samitlərin partlayan samitlərlə əvəzlənməsi: v > b – nöbə, ğ > q damqa, f > p – İsfəndiyar, f > p kəpgir və s. (Qön.)

5. Partlayan samitlərin qovuşuq samitlərlə əvəzlənməsi:
b > m munun, d > c çöndü, d > ç bələccə və s.

6. Qovuşuq samitlərin partlayan samitlərlə əvəzlənməsi:
c > j baji, majal, ç > k kəkiş, ç > ş ışıqırış, c > ş ağaş və s.

Görkəmli dialektoloq M.Şirəliyev samit əvəzlənmələri haqqında yazır: “Samitlərin əvəzlənməsi nəticəsində bir sıra hadisələr baş verir ki, bunların başçıları ya karlaşma, ya da cingiltişdir” [7, 75].

Sözdəki mövqeyinə görə samit səslərin əvəzlənmələri aşağıdakı kimidir:

1) Söz əvvəlində samit səslərin əvəzlənməsi.

b > m əvəzlənməsi: buna > muna, bəhanə > mahna, banlamaq > manlamax və s.

Göründüyü kimi, sözlərin qədim forması, törəmə dinamikası burada aydın görünür. Bu fonosemantik variant bir çox sözlərdə var.

Sait səslə bitən bir sözə g ilə başlayan söz artırıqda g səsi y səsinə keçir:

g > y - basdı gəldi > basdı yəldi, bəri gətirin > bəri yətirin hara gedirsən > hara yedirsən və s. Qars vilayətinin Arpaçay qəzasında yaşayan azərbaycanlıların danışıqında bu əvəzlənmə daha çox nəzərə çarpır [149, 117].

b > p əvəzlənməsi: bıçaq > pıçax, buxarı > puxarı, bişmiş > pişmiş, bitki > pitki, bütün > pütün, budaq > putax və s.

Çuvaş (pez-bir, pusla –başlamaq və s.), xakas (polam – balam, palıxçı və s.), tatar (pıçqı, pıçax və s.), türkmən (palta, putax və s.) dillərində belə əvəzlənmələr mövcuddur [19, 31].

q > k əvəzlənməsi: qıfıl > kıfıl, qış > kış, qıç > kıç, qismət > kismat və s.

d > t əvəzlənməsi: dükan>tükan, düşmək>tüşməx, divar>tufar, dənə>tənə və s.

d > ç əvəzlənməsi: döndər>çöndər, devrilməx'>çevrilmək və s.

k > q əvəzlənməsi: klub>quluf, kamer>qamer, konfet > qənfet // qəntef və s..

v > b əvəzlənməsi: vəfasız>bafasız, vəfat>bafat və s.

f > p əvəzlənməsi: Firuzə>Purzə, füsünkar>pisunkar və s.

ş > ç əvəzlənməsi: şakqıldax>çakqıldax, şakkıltı>çaqqıltı və s.

*s > ş əvəzlənməsi:*sabah>şavah, sicim>şicim və s.

d > t əvəzlənməsi bütün dialektlərdə az-çox halda olsa da, ancaq qərb qrupuna aid olan Ağbaba şivəsində çox rast gəlinir: divar>tufar, diş>tiş, düşmən>tuşman və s. Qıpçaq qrupuna daxil olan türk dillərində d>t hadisəsi (karlaşma) çoxdur. Məsələn: taş, til (qazax), tən, tat (qırğız) və s.

2) Söz ortasında samit səslərinin əvəzlənməsi.

b > v əvəzlənməsi: çibin>çivin, torba>torva, Qurban>Qurvan, Tükəzban>Tükəzvan, çubux>çuvux, çoban>çovan, xəlbir>xəlvir, xəbər>xavar, bərabər>baravar, baba>bava, soba>sevə, gobud>govut, qəbir>qavir, yaba>yava, tablamax>tovlamax, qavramaq>qavramax, qabaq>qavaxlarım, sabah>savax, çubuq>çuvux, xəlbir>xəlvir, bərabər>baravar, lobya>lovyə, nabat>navat, dabaq>davax.

y > v əvəzlənməsi: soyuq>sovux, hoyxurmaq>hovxurmax və s.

v > y əvəzlənməsi: çovdar>çoydar, çovğun>çoyğun, qovurğa>qoyurğa və s.

k > g əvəzlənməsi: səkkiz>səkgiz çiskin>çisgin, püşkül>püşgül və s.

k > q əvəzlənməsi: doqquz>dokquz, saqqız>sakqız, baqqal>bakqal və s.

m > b əvəzlənməsi: evə kimi > əvə kibi, amma > amba, hümmət > hümbət və s.

t > d əvəzlənməsi: astar>asdar, bostan>bosdan, Rüstəm>Urusdam, küftə>küfdə, doktor>doxdur, həftə>həfdə və s.

n > m əvəzlənməsi: indi>imdi, anbar>ambar, Qənbər>Qəmbər, çənbər>çəmbər.

r > l əvəzlənməsi: çarpaşx>çəlpəşik, zirə çəkmək>zilə çəkmək' və s. Bu misalda fonovariantın yaranması nəzərə çarpır.

ç > c əvəzlənməsi: qönçə>qonca, əyrimçə>əyrimcə və s.

ç > ş əvəzlənməsi: açdı>aşdı, qaçdı>qaşdı, uçdu>uşdu, heç kim>heş kim və s.

p > f əvəzlənməsi: tapşırıq>tafşırıx, top>tof, tapdı>tafdı, sap>saf, kip>kif, şapqa>şafqa və s.

v > y əvəzlənməsi: tovlamaq>toylamax, sovuşmaq>souşmax və s.

v > f əvəzlənməsi: divar>tufar, təhvil>təfil və s.

b > p əvəzlənməsi: Təbriz>Təpriz və s.

k > h əvəzlənməsi: Ələkbər>Ələhvər, məktəb>məhtəf, çəkmə>çəhmə, kəklik>kəhlix, görükdüm >görühdüm və s.

l > d əvəzlənməsi: ağızlamaq>ağızdamax, bizləmək>bizdəmək, pazlamaq>paz-damax, nazlamaq>nazdamax, bəsləmə>bəsdəmə.

r > d əvəzlənməsi: alabayraq>alabaydaq.

d > t əvəzlənməsi: budax>butax, yasdıq>yastıx və s.

c > ç əvəzlənməsi: xəncər>xənçər, gənclər>gənçlər.

c > d əvəzlənməsi: öcəşmək>ödəşmək

v > f əvəzlənməsi: bənövşə>bənəfşə.

ğ > m əvəzlənməsi: qantarğa>qantarma.

y > l əvəzlənməsi: hiylə>hillə, piyləmək>pilləməx' və s.

c > j əvəzlənməsi: acı>ajı, baca>baja, necə>nejə, ac>aj, bacı>bajı, alacam>alajam, gələcəm>gələjəm, biləcəm>biləjəm, sevəcəm>sevəjəm və s.

c > j əvəzlənməsi: Ağbaba şivəsinin Göllü, Quzükənd, Sultanabad, Balıxlı kəndlərində yaşayan qarapapaq mənşəli Azərbaycan türklərinin danışığında daha çox müşahidə edilir. Məsələn: baca>baja, qoca>qoja, bacı>bajı, gecə>gejə, alacam>alajam, bu gecə>beyjə və s.

3) Söz axırında samit səslərin əvəzlənməsi

b > f əvəzlənməsi: Qəndab>Qəndaf, Zeynəb>Zeynaf, Qərib>Qərif, corab>coraf, tutub>tutuf, gəlib>gəlif, gedib>gedif, çıxıb>çixıf, olub>oluf, gedib>gedif, çarşab>çarşaf, qəssab>qəssaf, solub>soluf və s.

b > v əvəzlənməsi: dib>div, cib>civ, qab>qav, qərib>qəriv və s.

v > j əvəzlənməsi: yanov>yanoy, bülöv>bülöy, plov>piloy, oxlov>oxloy, qırov>qıroy, buzov>buzoy, tilov>tiloy, qaşov>qaşoy, ev>öy və s.

Bugünkü uyğur türkcəsində söz sonunda *v>y* əvəzlənməsi daha çox nəzərə çarpır. Məsələn: Öyde xotın bolmasa, boran çıxar (Evdə qadın olmasa, boran olar); Öy oğrusu tutkuzmaz (Ev oğrusu tutulmaz) və s. [159, 258-259]

k > h əvəzlənməsi: kəsək>kəsəh, çiçək>çiçəh, ləçək>ləsəh və s.

p > f əvəzlənməsi: top>tof, sap>saf, kip>kif, turp>turf, sap>saf və s.

d > t əvəzlənməsi: armud>armut, kənd>kənt, qənd>qənt, yurd>yurt, qurd> qurt, palıd>palıt, dərd>dərt və s.

q > x əvəzlənməsi: yarmaq>yarmax, acmaq>acmax, cırnaq>cırnax, ortağ>ortax, yanaq>yanax, şırnaq>şırnax və s.

z > s əvəzlənməsi: nüfuz>nüfus,almaz>almas, xoruz>xorus, atlaz>atlas və s.

r > z əvəzlənməsi: cır>cız, yar>yaz (kəs, doğra) və s.

k > x' əvəzlənməsi: məktəb>məx'təf, getmək>getməx', gülmək>gülməx', bilmək>bilməx.

ç > c əvəzlənməsi: qılınç>qılınç, gülünç>gülünc, gənc>gənç.

c > ş əvəzlənməsi: ağac>ağaş, turac>turaş, arxac>arxaş, sac>saş, uc>uş, hec>heş, çəkil>çəkiş, balınc>balış, Oruc>Oruş, sonuc>sonuş, anac>anaş və s.

c > j əvəzlənməsi: gec>gej, sac>saj, ac>aj, güc>güj, gic>gij, bic>bij, ajqarına, məcbur>məjbur və s.

Diliçilik ədəbiyyatında göstərilir ki, yaxın səslərin, birinin digərinə keçməsi dialektlərdə çoxluq təşkil edir [51, 108].

Qeyd edilməlidir ki, bir çox halda səs dəyişmələri (*r > z, y > g, y > v, ş > l, d > c, v > y*) mənanı dəyişdirmir. Məsələn: cırnaq > cızmaq, burmaq > büzmək, düyün > dügün, sovuq > soyuq, deş > dəl, çönmək > dönmək, əv > öy, dırnaq > caynax, civi > cüyü və s. fonosemantik variantlar irəlidə göstərdiyimiz samit törəmələrinin nəticəsi hesab edilir.

1932-ci ildən 1990-cı ilə qədər Amasya rayonunda Azərbaycan dilində çıxan “Maldarlıq cəbhəsində” (sonralar “Əmək”) qəzetinin 1935-ci ilin avqust ayında çıxan 37-ci sayına baxdıqda orada da səs əvəzləmələri ilə işlənən sözləri görürük. Məsələn: dövlət >dəvlət, xırman > xərmən, hokumət >hükumət,

kitabxana > kutubxana, kimi >kibi və s. [104]. Həmin sözlər eynilə Güllübulaq, Magaracıq, Oxcuoğlu kəndlərində işlədilirdi.

2.5. Söz köklərində samit qoşalaşması

Azərbaycan dilini oğuz mənşəli digər türk dillərindən fərqləndirən cəhət söz ortasında qoşa samitlərin işlənməsidir. Türkmən dilinin dialektlərində də samit qoşalaşmalarının olduğu mənbələrdə qeyd edilir [19, 62]. M.Şirəliyev qeyd edir ki, qoşalaşma hadisəsini doğuran səbəblər hələ türkologiyada aydınlaşdırılmayıb [127,117]. Xüsusilə q, ç, d, ş, t, l, y, v, r, z, m samitləri qoşalaşaraq sözlərdə daha çox əks olunur. Ağbaba şivəsində də bu qoşalaşmanı görürük.

l səsinin qoşalaşması: ilac>illac, ilah>illahım, fəsəli> fəsəlli və s.

ç səsinin qoşalaşması: kiçik>kiççik, qoçaq>qoççax və s.

q səsinin qoşalaşması : nə qədər>nəqqədər, o qədər>o qqədər və s.

v səsinin qoşalaşması: avam>əvvam, davam>dəvvam, avara>avvara və s.

m səsinin qoşalaşması: həmişə>həmməşə, çomax>çommax, hamı>hammı, Şamama>Şamma, Samir>Sammir və s.

z səsinin qoşalaşması: uzun>uzzun, əzəl>əzzəl, yazıq>yazzıx və s.

r səsinin qoşalaşması: qaranlıq>qarranlıx, harın>harrın, kərə>kərrəm və s.

ş səsinin qoşalaşması: aşağı>aşşığı, uşaq>uşşax, aşıq>aşşix və s.

y səsinin qoşalaşması: ayaq>ayyak, oyax>oyyax, böyük>böyyük və s.

d səsinin qoşalaşması: sərhəd>sərhədd, adaş>addaş və s.

Söz köklərində samit qoşalaşmaları Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində, eləcə də digər türk dillərində vardır. Məsələn: qarrı, arrıx (türkmən), kattı-bərk, qiççi-kiçik, aççı-acı (qumuq) və s. [117, 62].

Qeyd edək ki, söz köklərində samit qoşalaşmaları bir çox halda üslubi məqam olaraq çoxluq və modallığı bildirir, həm də intensivlik yaradır. Məsələn:

-Naxartana desən qoccax uşaxdı İrrəhimin oğlu Sadıx (T.).

-İmdi kiccihlər böyüyə ağıl qoullar və s. (Gül.).

Göründüyü kimi, Ağbaba şivəsində bir-birindən fərqli fonetik hadisələr vardır. Düzdür, bunların bir qismi ədəbi dilin orfoepiyası və orfoqrafiyasında öz əksini tapmışdır, ancaq dialekt və şivələrdə çoxvariantlılıq daha çoxdur.

2.6. Diftonqlar və vurğu

a) Diftonqlar

Dialekt və şivələrdə də söz ortasında v, f və y samitinin düşməsi nəticəsində diftonq çalarlığı yaranır. M.Şirəliyev diftonqları alçalan və yüksələn oolmaqla 2 qrupa bölür. Elmi ədəbiyyatda ou, öü, oi,öü, əi diftonqları alçalan, ua, üə, oa, öə diftonqlarını isə yüksələn diftonqlar adlandırılır. Alçalan diftonqlarda birinc səs açıq (o, ö, a, ə), ikinci səs isə qapalı (u, ü, ı, i) olur [35]. Ağbaba şivəsində tam alçalan diftonqlar yüksələn diftonqlara nisbətən daha çoxdur. Burada əsasən söz ortasında v və y səslərinin, bəzən də n səsinin düşməsi ilə əlaqədar olaraq alçalan diftonq səslər yaranır. Məsələn:

ou – qouırma, souırma, souıx, touıx, buzouı, souıdu, ouın, souıtma, qouırğa və s. (S., B.)

öü – nöüt, söüt, cöüddü, çöürdü, böürdü, bənöüş (Quz., El., Ba., Göl.) və s.

əi - ələi, çörəi, sələi, kəpənəi, xocəi, kəpəi və s.

öa - qoar, soar və s. (İb., A.).

Yüksələn diftonqlarda birinci səsli ikinci səsliyə nisbətən bir qədər zəif eşidilir [19,13].

Ağbaba şivəsində az da olsa yüksələn diftonqlu sözlərə də rast gəlinir. Söz ortasında f, v, y səslərinin düşməsi ilə əmələ gəlir. Məsələn:

öə - böələk, göəm, öəlik, döənək və s.

üə - tühəng, düə, küə, güənc və s.

ua – suə, buəna, yuənnıx, çuə, suəx, suət və s.

oa- oəna, boəndı, qoə, doə və s.

b) Vurğu

Ağbaba şivəsində həm ədəbi dildə, həm də başqa dialekt və şivələrdə olduğu kimi vurğu sözün sonuncu hecasına düşür. Lakin bəzi şəkilçilər var ki, onlar vurğu qəbul etmir. Vurğu şəkilçidən qabaqkı hecanın üzərinə düşür [127, 119-120; 19,62].

1. –ma, -mə; -m; -ba,-bə -b inkar şəkilçilər: yəpbır, öpbür, əlmır, qənmır, ölmör. Mənim yanımda uşağın öpbür.

2. –da, -də bağlayıcıları: Əmim dá, dayım dá bizdəydilər.

3. –ca, -cə zərf əmələ gətirən şəkilçilər: məcə, öyünnərimcə və s. -Öyünnərimcə uşax yıxılıf əldən getmişdi.

4. Feilin təsriflənən formalarını ifadə edən şəxs şəkilçiləri: -am, -əm; -gınan, -ginan; -san, -sən, -ıx, -ik, -ux, -ük; -sıñız, sıñız, -suñuz, -süñüz; -ın, -in, -un, -ün; -ağın, -əyin. Məsələn: kiryin, sínin, çavıyın, oynıyağın və s. Gədəyin Çaldaşdakı bulağın başına; Ay uşax, al bu pulu, get tükənnən bir çörəx alginən.

5. –ıncan, -incən feili bağlama şəkilçiləri: dalıncan, alıncan, görüncən və s. Məsələn: Borcumu qonşudan alıncan mənimki maña dəydi.

6. İndiki və qeyri-qəti gələcək zamanlarda vurğu –lar, –lər cəm şəkilçisindən əvvəlki heca üzərinə düşür. Məsələn: alılar, alállar və s. Gəlinə indidən üzüy alıllar.

7. Hekayə şəkilçisindən əvvəlki heca üzərinə düşür. Məsələn: alsəydi, alardı, qovzuyardı və s.

8. Vurğu xəbərlilik kateqoriyasını ifadə edən şəkilçilərdən əvvəlki heca üzərinə düşür. Məsələn: qərívəm, qərífəsən, qərífdi, piçindáyəm, piçindésən, piçindədílər və s.

9. Zaman və şəxs şəkilçilərindən sonra gələn –sa, –sə şərt şəkilçisi vurğu qəbul etmir. Məsələn: alırámsa, alırsánsa, alajáxsax və s.

10. Bəzi iki və ya üç hecalı sözlərdə vurğu sözün əvvəlində olur. Məsələn: óyannan, óbaşdan, qáyната, qáyנəنə və s.

11. –nan, –nən qoşmaları da vurğu qəbul etmir. Vurğu şəkilçi qoşmalardan əvvələ düşür. Məsələn: dáğnan, dáşnan, çólnən və s. Məsələn: Mənímnən uşax getdi şəhərə.

12. Bəzi alqış və qarğış bildirən ifadələrdə məntiqi vurğu sözün əvvəlində gəlir: Dərdin mana gəlsin. Qúrvan olum; Áyağının altda ölöm və s. (E., X., G.)

13. Yer bildirən bəzi zərflərdə vurğu yerlik və çıxışlıq hal şəkilçilərindən əvvəlki heca üzərinə düşür. Məsələn: búrda, órda, hárdax və s.

14. Bəzi sadə və mürəkkəb sözlərdə də vurğu əvvəlki hecanın üzərinə düşür. Məsələn: só:ra, é:r, bó:n, bə:m və s.

15. Feilin əmr şəklində, II şəxsin təkində ifadə olunan şəkilçi, vurğu qəbul etmir [94.127]. Məsələn, álginən, gəliynən, açginən, baxıynan və s.

2.7. Ağbaba şivəsində fonetik hadisə və qanunlar

Ağbaba şivəsində də nitq axını zamanı səslər bir-birilə əlaqəyə girir, bir-birinə təsir edir və tələffüzü asanlaşdırmaq üçün müəyyən dəyişikliklər baş verir. Danışıq səslərinin fizioloji və akustik keyfiyyətlərində baş verən dəyişikliklər fonetik hadisə adlanır [2.208]. Ağbaba şivəsində də müxtəlif fonetik hadisə və qanunlar (assimilyasiya, dissimilyasiya, metateza və s.) vardır. Bunlara ayrılıqda nəzər yetirək.

2.7.1. Ahəng qanunu

Ahəng qanunu dilimizdə ən mühüm fonetik hadisələrdən sayılır. Bu qanun həm saitləri, həm də samitləri əhatə edir. Digər fonetik hadisələrdən kəskin surətdə fərqləndiyi üçün dilçilik ədəbiyyatında buna fonetik qanun deyilir. B.Çobanzadə, Ə.Dəmirçizadə, M.Şirəliyev, A.Kononov, N.Dmitriyev, A.Axundov və digər türkoloqların ahəng qanunu haqqında geniş tədqiqatları vardır [2, 200].

Ağbaba şivəsində ahəng qanunu şimal və cənub qrupu dialekt və şivələrindən fərqlənir. Bu şivədə açıq dodaq saitlərinin ardıcılığı özünü göstərir. Başqa qrup dialekt və şivələrimizdə bu hadisə demək olar ki, yoxdur. Ağbaba şivəsində ahəng qanununun nəzərə çarpan xüsusiyyətlərini belə səciyyələndirmək olar:

1. Dodaq ahənginin olması
2. Damaq ahənginin olması
3. Ahəngin pozulması.

a) *Dodaq ahəngi*. M.Şirəliyev də qeyd edir ki, qərb qrupu dialekt və şivələrimiz də dodaq ahəngi möhkəmdir. Bu cəhət ədəbi dildən də fərqlidir [127, 58]. Türk dillərində açıq dodaq saitlərinin ardıcılığını qabarıq şəkildə göstərən qırğız ədəbi dilidir [19, 23].

Dodaq ahəngi Ağbabada Göllü, Xozu, Ellərkənd, Balıqlı, qismən də Təpəköy kəndlərində güclüdür. Məsələn: otdö:r (otlayır), görö:r (görür), köçmö:r (köçmür), tüşör (düşür), sö:ünür (sevinir), qapıyı (qapını), doldurorux (doldururuq), burordu (bururdu), üyüdüdü (üyüdüdü), yühlüdüx' (yükləyirdik), burdoıdu və s.

b) *Damaq ahəngi*. Ağbaba şivəsində Xozu, Ellərkənd, Balıqlı, Sultanabad, Göllü və qismən də Təpəköy kəndlərində e, i, ə saıtlərindən sonra e səsinin işlənməsi feilin indiki zamanında nəzərə çarpır. Məsələn: aler, gələr, baxer, Şahismeyil, İsmeyil və s.

Bundan başqa, arxasıra qapalı dodaqlanmayan səslilərin ahəngi (ıışx, ılxı, ılıx, bıldır, bıldırçın), arxasıra açıq dodaqlanmayan saıtlərin ahəngi (baravar, qarama, cahal, harava və s.) vardır.

c) *Ahəngin pozulması*. Ağbaba şivəsində saıt ahənginin möhkəm olmasına baxmayaraq bəzi kəndlərdə (B,G,S) bəzən saıt səslərin ahəngi pozulur. Buna səbəb arxasıra açıq dodaqlanmayan səslidən sonra önsıra dodaqlanmayan, arxasıra qapalı dodaqlanmayan səslidən sonra önsıra dodaqlanmayan və ya önsıra açıq dodaqlanan səslidən sonra arxasıra açıq dodaqlanmayan (həm də dodaqlanan) saıt səs gəlir [19,25]. Məsələn: saxlıyef, qaynıyer, haraveyi, alerdıx, yığər, aparem, yıxer, söyux və s. Göründüyü kimi, nümunə kimi verilən sözlərdə saıt səslərin ahəngi pozulub.

2.7.2. Uyuşma (assimilyasiya)

Assimilyasiya (uyuşma) hadisəsi Azərbaycan dilində geniş yayılmış kombinator fonetik hadisələrdəndir [2, 218].

Azərbaycan dilçilik elminin banisi sayılan B.Çobanzadə 20-ci illərdə assimilyasiya, dissimilyasiya, ahəng qanunu və s.

fonetik hadisələr haqqında türkoloji aspektdə geniş araşdırmaları olmuşdur [50, 106].

Assimilyasiya (uyuşma) hadisəsinin mahiyyəti barədə H.Mirzəzadə yazır: “Müasir dialektlərimizdə mühafizə etdiyimiz bu hadisə müxtəlif tarixi dövrlərdə yazılmış əsərlərin dili ilə müqayisə edildikdə bu xüsusiyyətin ümumxalq dilinə xas olduğu məlum olur [115, 30].

Ağbaba şivəsində uyuşma ən çox müşahidə edilən fonetik hadisələrdən biridir. Bu fonetik hadisə danışq dilinə xas olduğu üçün dialekt və şivələrdə daha çox yayılmışdır (40.105). Onun müxtəlif tipləri vardır. Bunlara ayrılıqda diqqət yetirək:

a) *Tam irəli assimilyasiya*. Bu fonetik hadisədə r, n sonorları və z, s, d, t diş səslərinin l səsinə təsiri nəticəsində baş verir. Məsələn:

rl > rr: yerrər, hərrəndi, qarrı, oğurrux, ağırrıx, əsgərrik, birrik, dirrik və s.

nl > nn: onnux, donnux, cannı, qannı, gəlsinnər, getsinnər, alsınnar, bənnik və s.

nd > nn: mənnən, sənnən, onnan, atannan, anannan, gənnən və s.

zl > zz: qızzar, izziyəndə, qazzar, bizzər, sizzər və s.

zs > ss: qoymassan, gəlməssən, bilməssən, almassan və s.

dl > dd: savaddı, addı, öddəx, oddux və s.

ld > dd, *tl* : alladır, attar, aldadır və s.

b) *Yarımqıq irəli assimilyasiya*. Yarımqıq irəli assimilyasiyada müəyyən bir səs özündən sonra gələn səsi öz növünə oxşada bilmir. Amma onu öz növünə yaxın bir səs çevirir. Məsələn:

tl > td: qatdama, murtdamax, atdama, otdamax, ətdik, satdıx, qeyrətədi və s.

zl > zd: qızdar, qazdar, boğozdamax, təmizdəməx, bizdəmək, ağızdıx və s.

sl > sd: səsdədi, pisdik, dosdar, quşdar, bəsdədi, hirsdəndi və s.

şl > şd: daşdar, quşdar, qardaşdar, başdıx və s.

pm > pb: tapbaca, tapbadı, yapba, sapba, öpbəx', qapbax və s.

md > mn: isimmən, əlimnən, yarımnan, Kərimnən, əmimmən, sənnənən və s.

c) *Tam geri assimilyasiya*. Tam geri assimilyasiyada bir səs özündən əvvəl gələn səsi öz məxrəcinə uyğunlaşdırır [19, 54].

Ağbaba şivəsində də belədir. Geri assimilyasiya l səsinin r, n səslərinə, m səsinin n səsinə və s səsinin l, d, ş, t, l səslərinə təsirindən irəli gələn hadisədir. Bu, şivə də assimilyasiyanın aşağıdakı növləri vardır:

rl > ll: vurullar//vuollar, qovullar, görəllər, əzillər, verillər, qoyollar, qavrıllar və s. Tam geri assimilyasiya bütün dialekt və şivələrdə geniş yayılmışdır.

nm > mm: qammaz, alımmadı, bilimmədi, görümmədi və s.

ts > ss: yassın, gessin, ağlassın, bissin, çassın, essin və s.

tc > cc: kəççi, yurccu, bələccı və s.

ç) *Yarımqıq geri assimilyasiya*. Yarımqıq geri assimilyasiya bir o qədər geniş yayılmasa da, ancaq c səsinin ş, ç səslərinə təsiri və u səsinin təsiri altında x səsinin t səsi ilə əvəzlənmələri yarımqıq geri assimilyasiyanı yaradır. Məsələn:

xd > td: qırtım, qaltdım, qortdum və s.

kd > td: bərtdən, kurtdən və s.

$\text{ş}c > cc$: yavacca, beccə, keccə, yoxucca, kirmiccə, içci və s.

$tc > \text{ç}c$: açcıl, kəçci, dörçcə, süçcü və s.

$nb > bm$: təmbəl, Əmbər, Qəmbər, ambar və s.

2.7.3. Səsfərqləşməsi (dissimilyasiya)

Dissimilyasiya da fonetik hadisələrdən biridir. Assimilyasiyanın əksini təşkil edən bu hadisə dilimizdə az yayılmış kombinator səs hadisəsidir [2, 224]. Ağbaba şivəsində irəli və geri olmaqla dissimilyasiyanın 2 növünə rast gəlinir: İrəli dissimilyasiya, geri dissimilyasiya.

a) *İrəli dissimilyasiya.*

$r > l$: zərəl, qəral, murdal, hulkməx', qurtal, pərgal və s.

$m > b$: əmbə//amba, humbət, hambal və s.

Göründüyü kimi, bu şivədə əsasən sonor samitlər, l və m səsləri başqa səslərə keçir.

b) *Geri dissimilyasiya.*

$c > \text{ş}$: aşdı, köşdü, ağaşda, kərpişdə, işdi, saşdadı və s.

$r > n$: mundar

$r > n$: bijdix', güjdü, vijdan və s.

Nümunələrdən göründüyü kimi, burada eynicinsli samitlərdən biri digərinə təsir edərək onu öz məxrəcindən uzaqlaşdırır, həmin səs başqa səslə əvəz olunur.

Prof. A.Axundov qeyd edir ki, dilimizdə nisbətən geniş yayılmış novlaşma hadisəsi də geri fərqləşmə hadisəsinə misal ola bilər: saçlar>saşdar, bijdix, vijdan, güclü>güjdü, ağaclı>ağajdı və s. [2, 224].

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələrində də dissimilyasiya hadisəsinə az rast gəlinir.

2.7.4. Səs artımı (proteza)

Azərbaycan dilində sözün əvvəlində, ortasında və axırında iki sait və ya iki samit səs yanaşı işlənmədiyi üçün onların arasına sait (həm də samit) səs artırılır. Bunlardan bəzisi – n, y, s samitlərinin artırılması orfoqrafik norma kimi yazıda sabitləşsə də, bir qismi də dialekt və şivə hadisəsi kimi nəzərə çarpır.

a) *Sait səslərin artımı*

Səsartımı hadisəsi həm alınma, həm də milli sözlərdə özünü göstərən hadisələrdəndir [86, 66]. Ağbaba şivəsində söz əvvəlində sait səslərin artımı daha çox geniş müşahidə edilir. Səsartımı əsasən alınma sözlərə aid olub st, sd, sk, sn, şk, sb, st qoşa samitlərdən və r, bəzən də t, s səslərindən əvvəl baş verir [8, 26]. Belə səsartımı sözün əvvəlində, ortasında və axırında mövcuddur.

1) *Söz əvvəlində sait səslərin artımı:*

i səsinin artımı: spıçka-ıspışka, stəkan-istəkan, Rəhman > İrəhman, Mirzə > İmirzə, Ramazan > İramazan, Rəhim > İrəhim, rahat-irahət və s. Bu formada səsartımı Qarsın Arpaçay kəndlərinin şivəsində də çox yayılmışdır [149, 25].

ı səsinin artımı: rast-ırast, ş kaf-ışkaf, rayon-ırayon, Rza-ırza, razi-ırazi, stol-ıstol və s. Bəzi bayatılarımızda da ı səsartımı nəzərə çarpır:

Burası Qarsdı,
Yolu ırasdı.
Aynalım açılmır,
Çaxmağı pasdı.

ü səsinin artımı : üşşə, ülkəx', ümmət, Urfət və s.

u səsinin artımı: stol-ustol, stul – usdul, rüzgar-uruzgar, rusca-urusca, Rövşən-Urşan, Rüstəm-Urustam, rus-urus, Ruqiyə-Urqiyyə və s.

Göründüyü kimi, əsasən r və l samit səsləri ilə başlayan alınma sözlərdə söz əvvəlinə sait səs artırılır. Çünki r və l samitləri ilə başlayan sözlər əsasən alınmalardır..

2) *Söz ortasında sait səslərin artımı.* Belə səsartımı əsasən cingiltili və ya kar samitlə sonor səslər arasında özünü göstərir. Məsələn: dırmıx >dımırıx, səbr >savır, qəbr >qavır, qorxmaq >qoruxmaq, qırx >qırax, qalxdı >qalıxdı, kürk >kürük, qulplu >qulufllu, fəhm >fəhəm, vaxt >vaxıt, ötrü >ötürü, ülküdü >ülükdü və s. (G., X., El.)

Göründüyü kimi, həm alınma sözlərdə, həm də türkmənşəli sözlərdə qoşa samitin tələffüzünü ahəngə salmaq üçün də söz ortasına tələffüzdə səs artırılır.

3) *Söz axırında sait səslərin artımı.* Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində söz axırına sait artımına az təsadüf edilir. Məsələn: Metr-metrə, bu qədər//buxartana, o qədər//oxartana, nə qədər//naxartana, bu qədər//bu qədərə, bekar//bekara, tək//təkə-seyrəx', həm-həmi və s.

Göründüyü kimi, söz axırında a, i və ə səsinin artımı azda olsa, vardır.

b) Samit səslərin artımı

Görkəmli alim M.Şirəliyev samit səslərin artımı haqqında yazır: “Dialekt və şivələrımızdə ədəbi dildən fərqli olaraq sözlərin əvvəlində, ortasında və axırında müəyyən samitlərin (y, h, ğ, x, n və s.) artımını görürük. Lakin məsələyə müqayisəli-tarixi planda yanaşdıqda burada səsartımı deyil, sözün qədim şəkli özünü göstərir. Daha sonralar ədəbi dildə bu səslər düşmüş, dialektə isə qalmışdır [127,94].

A.Axundovun dediyi kimi, müasir ədəbi dilimizdə **j, n, s** samitləri səsartımı kimi nəzərə çarpır [2.226]. Amma

dialektlərdə fərqli səsartımı daha çoxdur. Digər dialekt və şivələrdə olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də söz əvvəlində, söz ortasında və söz axırında samit səslərin artımı vardır.

1) *Söz əvvəlində samit səslərin artımı. h səsinin artımı:* araba//harava, açar//haçar, əlbət//həlbət, indi//himdi, elə//helə, əlbəttəh//həlbətdə, asan//hasand, əfçi//həfçi, ağıl//hağıl və s.

y *səsinin artımı:* alov > yaloy, aldatmaq > yallatmaq, ürəkli > yürəkli, iqbal > yığval, eniş > yeniş, enmək > yenməx', ilxı > yılxı, etdi > yetdi, əsir > yesir və s.

Müasir türk dilində söz əvvəlində y səsinin işlənməsi çox müşahidə olunur: yıldız, yürək və s.

Söz əvvəlində y səsinin artımı daha qədim hadisə olaraq türkmən (yiqit, yüzük, yürək, yıl və s.), başqırd (yılan, yöz, yörək və s.) və digər türk dillərində də mövcuddur [116, 55].

2) *Söz ortasında samit səslərin artımı.* Ağbaba şivəsində Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi, söz ortasında, xüsusilə alınma sözlərdə iki samit arasında y samitinin işlədilməsi ən çox alınma sözlərdə müşahidə edilir. Zəif//zayıf, qeyb//qayıb, faiz//fayız, teatr//tiyatr və s.

Bunlardan başqa, fars mənşəli –bi şəkilçisindən sonra da y səsi işlənir: bisavad//beysavat, biqeyrət//beyqıryat, bixəbər//beyxavar, binamus//beynamus və s.

Söz ortasında h, n və d səslərinin səsinin də artımı mövcuddur. Məsələn: sahat, nəhlət, fürsənt, balanca, kirənc, murtda, camahat, təhlim (təlim) və s.

3) *Söz axırında samit səslərin artımı.* Söz sonunda səs artımı əsasən zərf, qoşma bağlayıcı və feili bağlamalarda rast gəlinir. Digər nitq hissələrində də, qismən də alınma sözlərdə müşahidə edilir.

n səsinin artımı: ki//kin, axşamçağı//axşamçağın, dəfə//dəfən, getdikə//getdikən, qabaxca//qabaxcan, bilirdi kin, yazırdı kin, ruscan, kimin (əvə kimin), paltə//balton və s. Naxçıvan dialekt və şivələrində də göstərilən hal vardır [116, 56-57].

x səsinin artımı: dalınca>dalıncax, alınca>alıncax, farsca>farscax və s.

x' (iy) səsinin artımı: türkcə>türkcəx', gəlincə>gəlincəx' və s.

t səsinin artımı: asan>hasant, saban>sapant, kran>krant, xahiş>xaişt və s.

y səsinin artımı: avtomobil>avtoy, çanta>çantoy, kino>kinoy, kilo>kiloy və s.

m səsinin artımı: keşkə>keşkəm, cünki>cünküm, barı>barım, bəlkə>bəlkəm, sonra>söram, hələ > hələm və s.

2.7.5. Səs düşümü (eliziya)

Ağbaba şivəsində sait səslərin düşümünə az, samit səslərin düşümünə isə çox rast gəlinir. Bunlara ayrılıqda diqqət yetirək.

a) Sait səslərin düşümü

Ağbaba şivəsində də sait səslərin düşümü əsasən vurğu ilə bağlıdır. Belə ki, vurğu sözün əsasından şəkilçiyə və ya söz birləşərkən birinci sözdən ikinci sözə keçməsi nəticəsində səs düşür [127, 68-69]. Səs düşümünə ən çox qapalı səslilər məruz qalır. Sait səslərin düşümü həm də ən çox söz ortasında sonor l,n,r samit səslərinin işlədilməsi ilə baş verir [94, 67]. Məsələn:

u səsinin düşməsi: hökumət >hökmət, qoyuna >qoyna, qoyulur >qoylur, quyuya >quyya, yuxuya >yuxya və s.

i səsinin düşməsi: nəyinə >nəynə, Səkinə >Səhnə, həmişə >həmşə, mərifət > mərfət, ərizə > ərzə, İsmayıl >Smeyil, inişil

>nişil, xəzinə > xəznə, gətirir >gətrir, əmisi >əmsi, əmioğlu >əmoğlu, on iki >onki, hər ikisi >hərkisi, Sirəfil və s.

1 səsinin düşməsi: yarılığa >yarlığa, qayıdır >qaydır, başıaşağı >başsağı, yuxarıda >yuxarda, hansı >hası, yarısı >yarsı, yuxarıdan >yuxardan, salamımı >salammı, boyunbağı >boyunbağ, mırıq >mırx, yanına >yanna, birimiz >birmiz və s.

ü səsinin düşməsi: döyülür >döylür, özümə >özmə, götürür >götrör, köçürür > köçrür, böyüyür >böyyür, götürür >götrör və s.

a səsinin düşməsi: burada > burda, harada > harda, orada > orda və s.

ə səsinin düşməsi: necə oldu > necoldu, görərəm >görrəm, döndərərik >döndərrik, ölərəm >ölləm, verərəm > verrəm, nə eləyim > neynim və s.

Sait səslərin düşümü qırğız, tuva, başqırd, türkmən və digər türk dillərində də vardır [127, 68-69].

Orta hecanın vurgusuzluğu nəticəsində meydana gələn sait səslərin düşümü Qars Azəriləri və tərəkəmə ağızlarında da çoxdur. Məsələn: aşılama >aşlama, yatağını >yatağını və s. [149, 95].

b) Samit səslərin düşümü

Ağbaba şivəsində samit səslərin düşümü hadisəsi, samit səslərin artırılmasına nisbətən geniş yayılmışdır.

Fonotaktikanın cilalanmasında səsdüşümü hadisəsinin böyük rolu vardır. Səsdüşümü həm də səsin morfonoloji quruluşunda dərin iz buraxır (50,35).

Qərb dialektində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də söz əvvəlində, söz ortasında və söz axırında y, v, f, r, ğ, e, n, d, t, h samit səsləri düşür. Səs artımına nisbətən samit səslərin düşümü çoxdur.

1) Söz əvvəlində samit səslərin düşümü.

y səsinin düşümü: Yusif//Usuf, yumruq//umrux, yiyə//iyə, o yana//oana, bu yana//buana, yumurtda//murtda, o yandan//oandan, oyandı//oandı, hüsr//üzür, bu gün//böün və s.

h səsinin düşümü: Söz əvvəlində h səsinin düşümü əsasən ö, ü dodaqlanan sait səslərdən sonra baş verir. Məsələn: hörümçək-örümçək, hürümək//ürmək, hürkdü//ülükdü, hörmət//örmət, hıçqırax//ışqırax, Hüseyin//Üseyin, hörüb//örüb və s.

g səsinin düşümü: onu gördüm//onu ördüm, yola gedir//yola edir, ağılma gəlir //ağılma əlir, nə gəzirsən//nə:zirsən, onu görə//onu ö:rə və s.

Göründüyü kimi, tərkib daxilində birinci söz saitlə bitdikdə ikinci sözdəki g səsi düşür [19, 45].

Zaqatala-Qax şivəsində, eləcə də qaraçay, bolqar, qaqauz və Bolqarıstanda yaşayan türklərin dialektlərində də söz əvvəlində samit düşümü mövcuddur (116,57).

Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də nişan sözündə n səsinin (işan), spıçka sözündə s səsinin düşümü (pışka) vardır (19,45).

2) Söz ortasında samit səslərin düşümü.

y səsinin düşümü əsasən iki səslə arasında özünü göstərir. Məsələn: Göyərçin//göərçin, göyərdi//göərdi, böyən//böən, şikayət//şikət, deyif//deif, bu yandan//buannan, toyux//toux, soyux//soux, qayçı//qəçi, böyələk//böələx, o qa: (qaya), ça: (çaya) və s.

v səsinin düşümü: suvamaq//suamax, duva//dua, ovuc//ouc, dovğa//dōğa, qüvvət//quvat, dovşan//dooşan, əvvəl//əvəl və s.

h səsinin düşümü: Söz ortasında h səsinin düşümü bir neçə alınma sözdə ş, s, və f səslərindən əvvəl təsadüf edilir. Məsələn: Şahüseyn//Şasöyün, Şahvələd//Şavələt, vəhşi//vəşi, təhvil//təfil, məhsul//mənsil//məsul, təhsil//təsil və s.

g səsinin düşümü: qaragöz//qaraöz, alagöz//alaöz və s. Göründüyü kimi, söz birləşmələrinin bir vurğu ilə tələffüzü II sözdəki g səsinin düşməsinə şərait yaradır.

ğ səsinin düşümü: ğ səsinin düşümü gələcək zaman şəkilçisinin qısaltılmasında da baş verir. Məsələn: alacağam//alacam, sağa//sa:, qaçacağam//qaçacam, annadacağam//annadacam və s.

f səsinin düşümü: ö:kə bağlamaq//ȫkə bağlamak, tufəng//tüəng, sifət//suat və s.

r səsinin düşümü: qurtardı//qutardı, götürdü//götdü, otursun//otusun, xərclik//xəclik, gətirmək//gətiməx' və s.

l səsinin düşümü: altmış//atmış, anlamadım//annamadım, dilmanc//dimanc, qalxmaq//qaxmaq və s.

n səsinin düşümü: Bu səs düşümü əsasən p, c, n, t, k, s samitlərindən əvvəl özünü göstərir. Məsələn: kənd//kət, qılnc//qılıc, qazanc//qazaş, sonra//sora, rəncbər//irəşbər, tufəng//tufəx, onlar//olar, bunlar//bular, mənə//ma:, sənə//sa: və s.

d səsinin düşümü: gündüz//günüz, pendir//penir, təndir//tədir və s.

m səsinin düşümü: m səsinin düşümü, az da olsa, mövcuddur. Məsələn: amma//əmə//ama//əmbə, aman//əman və s.

3) Söz axırında samit səslərin düşümü.

Söz axırında samit səslərin düşümü Ağbaba şivəsində r, l, m, c, t samit səslərinin düşümündə özünü göstərir.

r səsinin düşümü: bu qədər>bu qədə, bir şey > bişey, bir dənə > bi dənə, gör>gö nə işdi, gətir>gəti, götür>götü, otur>otu və s. Bunlardan başqa, -dır, -dur, -dür, -dir xəbər şəkilçisində də r səsi çox vaxt düşür. Məsələn: azdır//azdı, çoxdur//çoxdı, Məmməddir//Məmməddi, otdur//otdu, qusdur//qusdu və s. Göründüyü kimi, feilin əmr formasında d və t səslərindən sonra r və l səsləri düşür [180, 56].

t səsinin düşümü: Söz axırında t səsinin düşümü əsasən iki kar samitin yan-yana tələffüz etmək çətinliyindən irəli gəlir. Məsələn: bu vaxt//buvax, rast//ıras, dəst//dəs, dost//dos və s. Göründüyü kimi, s və x səslərindən sonra alınma sözlərdə t səsi düşür. Əlbəttə bir çox türk dillərində də (özbək, türkmən, türk və s.) t səsinin düşümü mövcuddur [116, 61].

q və l səslərinin düşümü: Söz axırında q və l səslərinin düşümü çox az miqdar sözlərdə vardır. Məsələn: gəl//gə, deyil//döyü, çıraqlı//çıra və s.

y səsinin düşümü: qoy – qo gəlsin, gey – ge paltarını və s.

Ulu ozanımız Yunus İmrənin şeirlərində də y samitinin düşümünü görürük. Məsələn:

Ko gülən gulsun, hak bizim olsun,

Qafil nə bilsin, hakkı sevən var? [165, 55].

M.Ka.ğarının “Divan”ında da y səsinin düşməsi nəzərə çarpır. Çoq əkməgi oksüz ögünə qo [88, 91].

Müasir türkmən dilində də samit səslərin düşməsi geniş yayılıb. Məsələn: bol-ol, qan-an və s. [51,141]. Kərkük dialektlərində də söz sonunda samit səslərin (d,k,l,n,r) düşümü vardır. Məsələn: deyil//degi, gə(l), gətir//gəti, otur//otu və s. [118,108]. Bütün bunlar göstərilən dillərin qohumluğunu sübut edən dil faktlarıdır.

4) *Heca düşümü*

Ağbaba şivəsinin bəzi kəndlərinin danışıqında heca düşümü də mövcuddur. Sözdəki sait səsin düşməsi ilə bəzən bir neçə səs və ya heca düşür. Məsələn: yumurta//murtta, Hüseyn//Söyün, dağa//daa, qağa//qa:, sənə//sa:, mənə//ma:, kəklikotu//kəkotu, şikayət//şikət, təhər//tə:r, götürdü//götdü, oturdu//otdu, gətirdi//gətdi, yeyirəm//ye:rəm, ta://daha, gətirdilər//gətdilər, qarğıdalı//qardalı, otursunlar//otusunnar və s. Heca düşümü uyğur, türkmən özbək dillərində də vardır [116, 39]. Göründüyü kimi, heca düşümü sözün əvvəlində, ortasında və axırında baş verir. Təqdim edilən bayatı nümunəsində də heca düşümü nəzərə çarpır:

Yapıncını götdü yar
Aralıxda itdi yar.
Oba tunnux', boy alcax,
Gö hariya getdi yar.

2.7.6. Yerdəyişmə (metateza)

Sözün tərkibində olan səslərdən biri digər bir səslə yerini dəyişir. Metateza adlanan bu hadisəyə ədəbi dilimizdən fərqli olaraq yerli dialekt və şivələrimizdə daha çox rast gəlinən fonetik hadisələrdəndir [115, 32].

Sözlərin təhlili onu göstərir ki, Ağbaba şivəsində samitlərin yerdəyişməsi geniş yayılmış fonetik hadisələrindəndir. Bu dəyişmə səslərin təbiəti, məxrəci və sözdəki mövqeyindən asılıdır. Ona görə də sözlərdəki səslərin yerdəyişməsində bir qrup samit səslər daha fəaldır. Az da olsa, sait səslərin də yerdəyişməsi mövcuddur.

Ağbaba şivəsində yerdəyişmənin iki tipi mövcuddur:

1. Yanaşı yerdəyişmə
2. Yanaşı olmayan yerdəyişmə

a) *Yanaşı olan yerdəyişmə*. Yanaşı olan yerdəyişmə də daha çox qonşu olan samitlərin yerini dəyişməsi nəzərə çarpır. Bunların aşağıda qeyd olunan növləri vardır:

vl > lv: qabiliyyət>qəvliyyət, qiblə>qılva və s.

vr > rv: İbrahim-İrvahım//İrvaham, Novruz-Narvız, qıvraq-qırvax, qıvrım-qırvım və s.

ğl > lğ: qarğıdalı>qarığdalı,

qc > çq: araçqın>araçqın,

rv > vr: darvaza>davraza, arvad>avrad və s.

ğz > zğ: vağzal>vazqal,

by > yv: lobyə>loyva,

ğr > rğ: doğra>dorğa, oğru>orğu, ağrı>arğı və s.

lf > fl: külfət>küflət, kəlfət>kəflət və s.

dy > yd: badya>bayda, madyan>maydan, Tiflis>Tilfis və s.

rm > mr: dırmıq>dımırax//dımırax və s.

yr > ry: qeyrət>qiryət, zəyrək > zəryək və s.

ğl > lğ: sağlam>salğam, toğlu>tolğu və s.

lv>vl: halva>havla, talvar>tavlar və s.

rp > pr: kirpik>kiprik, körpü>köprü, təprən və s.

rh > hr: Fərhad>Fəhrad, dərhal>dəhral, sərhəd>səhrəd

ml>lm: məmləkət>məlməkət, yemlik>yelmix' və s.

lh>hl: məlhəm>məhləm,

sk > ys: öksürək>öysürük, asqırmaq>axsırmaq və s.

şm > mş: yaşmaq>yamşax,

şh>hş: məşhur>məhşur,

rp > pr: torpaq>topraq, yarpaq>yapraq və s.

Misallardan göründüyü kimi, yanaşı yerdəyişmədə qonşu olan səslər bir-birilə yerlərini dəyişir.

b) *Yanaşı olmayan yerdəyişmə*. Yanaşı olmayan yerdəyişmədə sözün müxtəlif yerlərindəki samit səslər bir-birilə yerlərini dəyişir.

Ağbaba kəndlərində yanaşı olmayan yerdəyişmənin aşağıdakı tipləri qeyd olunmuşdur.

- ı-a > a-ı: bağırsağ>bağarsıx,
- k-m>md-k: tərəkəmə>tərəkəkə,
- k-d > d-k: xəkəndaz>xədənkəz,
- m-n> n-m: imtahan>intaham,
- l-n > n-l: lənət>nəhlət,
- m-h > h-m: camaat>cahamat,
- ğ-n> n-ğ: yorğun>yornux,
- r-n > n-r: qərinə>qənirə,
- d-c > c-d: dəcəl>cədəl

2.8. Karlaşma, cingiltiləşmə və novlaşma

a) *Karlaşma*. Azərbaycan dilində işlənmə yeri məhdud olan j samiti və digər cingiltili samitlər və (sonorlardan (n, l, r, m) başqa, müəyyən fonotaktik mövqedə söz əvvəlində, söz ortasında və söz axırında karlaşır və fonetik qanun səviyyəsində özünü göstərir (51, 53). Məsələn: buxarı (puxarı), qış (k'ış), kövsən (kəfşən) və s.

Digər dialektlərdə olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də karlaşma hadisəsi vardır. Məsələn: budaq<putax, buxarı<puxarı, divar<tufar, dustaq<tustax, kövsən<kəfşən, Təbriz<Təpriz, qanad<qanat, kənd<kənt, papaq<papax, bulud<bulut, nöqsan<nöksan, çəkiç<çəkiş, diş>tiş və s. Göstərilən nümunələrdəki b > p, d > t, v > f, c > ş, q > k əvəzlənmələri karlaşma hadisəsinə örnək ola bilər.

b) *Cingiltilaşma*. Cingiltilaşma hadisəsi az və çox halda bütün şivələrdə olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də vardır. Məsələn: *u*sta > *u*sda, *xəstə* > *xəsdə*, *bəstil* > *bəsdil*, *dəftər* > *dəfdər* və s.

İki kipləşən kar samit yanaşı gəldikdə də ikinci samit səs cingiltiləşir. Məsələn: *seçki*>*seşgi*, *səkkiz*>*səkgiz* və s. Oğuz qrupu türk dilləri üçün bu hadisə xarakterikdir [51, 54].

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində cingiltilaşma bir qanun kimi də mövcuddur. Məsələn: *get*>*gedir*, *et*>*edir*, *qayıt*>*qayıdır* və s.

c) *Novlaşma*. Novlaşma hadisəsi dialektlərdə daha aktivdir. Müəyyən səslərin bir-birini əvəz etmələri novlaşmanı yaradır. Belə ki, *d* > *ç*, *t* > *ç*, *g* > *ç*, *k* > *q* samit əvəzlənmələri yarımçıq, *d* > *z*, *t* > *s*, *q* > *g*, *k* > *x*, *k* > *y*, *ç* > *j*, *ç* > *ş*, *b* > *v*, *p* > *f* samit dəyişmələri isə tam novlaşmadır.

Ağbaba şivəsində novlaşma çox müşahidə edilən fonetik hadisələrdəndir. Məsələn: *savın*, *qavır*, *qav*, *öysürür*, *safsarı*, *güjdü* və s. Göründüyü kimi, göstərilən nümunələrdə *b*>*v*, *k*>*y*, *p*>*f*, *c*>*j* əvəzlənmələri nəticəsində novlaşma fonetik hadisəsi baş vermişdir. F.Cəlilov qeyd edir ki, samitlər sisteminin təşəkkülündə bu fonetik hadisə (novlaşma) əsas vasitələrdən biri kimi iştirak etmişdir. O daha sonra *b*, *f*, *j* samitlərinin yaranmasını novlaşma hadisəsi ilə əlaqələndirir [51, 52].

III FƏSİL

AĞBABA ŞİVƏSİNİN LEKSİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

3.1. Dialekt və şivə leksikasının bəzi məsələləri

Dialekt leksikası uzun əsrlərin məhsulu olmaqla bərabər, zənginliyi ilə də seçilir. Dialekt leksikasının əsas əlamətləri onların məhdud dairədə işlənməsidir. Burada dilimizin ən qədim dövrləri ilə səsleşən və ədəbi dildə olmayan çoxlu sözlər işlənir. Bu sözlər bizim tariximizdir. Bu baxımdan Akademik Tofiq Hacıyevin dialekt və şivə sözlərini “dilin ən etibarlı arxivi” adlandırması təbiidir [74, 2].

Dialekt leksikasının leksik –semantik və qrammatik cəhətdən qiymətli bir mənbə olması barədə B.B.Əhmədov yazır: “Dilimizin bu tükənməz sərvətini toplamaq, qruplaşdırmaq, onların elmi təhlilini aparmaq nəzəri və əməli əhəmiyyətə malikdir. Dildaxili qanunlar əsasında yeni sözlərin əmələgəlmə prinsiplərini öyrənilməsində, ədəbi dilin ehtiyacı olan sözlərin üzə çıxarılmasında başlıca amildir” [64, 4].

Tədqiqatlar onu göstərir ki, ədəbi dilin lüğət ehtiyatı nə qədər zəngin olsa da, onun şivələrə ehtiyacı var. Zaman-zaman şivələrdən ədəbi dilə yeni-yeni sözlər və terminlər keçir.

Ağbaba şivəsinin dialekt leksikasında işlənən sözlərin çoxu ona söykək olan Qars, Çıldır, Ərdahan bölgələrinin kəndlərində bu gün də işlənir [53, 25]. Bu təbiidir. Dediymiz kimi, 1920-ci il Gümrü müqaviləsinədək həm Ağbaba kəndləri, həm də Qars, Cıldır, Axısqa, Axırkələk, Qocabəy eyni coğrafiyada və siyasi quruluşda bir toplum halında əsrlərlə yaşamışlar. Xüsusilə, Qars, Cıldır, Ərdahan, Axırkələk, Əsmincə, Qocabəy, Axısqada yaşayan türklərlə də yaxın qohumluq əlaqələri olmuşdur. Nə yazıq ki, 1944-cü ildə Axsqa

türklərini də Orta Asiyaya deportasiya etdilər. Hələ də onlar öz tarixi yerlərinə qayıda bilmir və mücadilə edirlər [91, 114].

Ağbaba şivəsinin lüğət tərkibini keçmiş ictimai quruluşu, qohumluq münasibətlərini, həyat və məişət şəraitini, təsərrüfat məşğuliyyətini - əkinçilik, qoyunçuluq, maldarlıq, quşçuluq, toxuculuq və arıçılığın əks etdirən sözlər əhatə edir. Bununla belə etnoqrafik və onomastik leksikaya aid olan sözlər də çoxdur. Xüsusilə ərazinin relyefi ilə bağlı olaraq danışıqda çoxlu coğrafi terminlər də nəzərə çarpır.

Ağbaba alp çəmənliyi ilə örtülüdür. Meşə sahəsi və ağac növləri olmadığı üçün bu sahə ilə bağlı sözlər – ağacın və meyvənin növlərini göstərən sözlər yoxdur.

Yuxarıda dediyimiz kimi, sərhəd çəkilərkən, 20-ci illərdə qarapapaqlar yaşayan 20-dən çox kəndin əhalisi Türkiyəyə köç etmişlər. Ona görə də orada Qars, Cıldır, Ərdahan bölgələrində işlənən bir çox söz və termin səciyyəli leksik vahidlər dialekt leksikası kimi maraq doğurur. Məsələn: danqalax (quru, arıq), deyin (kimi, qədər), dəng (bezmək), dün (dünən), dünbələk (zəif), dürzü (yaramaz), sadır (təzək), çotur (yastıburun), çömlək (saxsı qab), çuval (iri kisə), çilə (qəm, kədər), er (erkən), fırın (çörək bişirən soba), qələt (peçenyə), örtmə (eyvan), tuş (yuxu), salt (yalnız), hödürsüz (tərbiyəsiz), öc (intiqa), öysüz (tərbiyəsiz), gəlişməx (inkişaf etmək), çözmək (sökmək), hayıf (intiqa), səmə (səfeh, axmaq), əkmək//ətmək (çörək), sarp//sarf (dik), bedava (havayı), qırım (fikir), xarazan, cəhlim, rənd, seloy, kərə, gözə, batdax, lıqlığa, qıraş, dələmə, buğur (bəstəboy), basma (yerə yastılanmış mal peyini), hıla/xıla (tualet), sapıtmax (yoldan çıxmaq), qarınnamax (uçmaq), dirgan (yaba), dirgançı (yabaçı), çəmbər (yumru) və s. Bu sözlər eyni ilə Ağbaba kəndlərində də işlənirdi [27].

Göstərilən sözlər həm də Arpaçayın sağ tərəfində, Türkiyə ərazisində (Gümrü şəhərindən sonra) olan kəndlərdə işlənir. Düzdür, 1970-ci illərdə Bayandur kəndi yaxınlığında Arpaçay dərəyaçası tikilərkən Türkiyənin Ağüzüm, Astana, İlanlı, Kinəyi və s. kəndlərində yaşayan azərbaycanlılar başqa yerlərə köçürülmüş, ərazidə arxeoloji tədqiqatlar aparılmış, folklor və dialekt örnəkləri toplanmışdır. Toplanan materiallar “Arpaçay köylərindən dərləmələr” adı ilə 1976-cı ildə Ankarada kitab də nəşr olunmuşdur. Kitabda bölgənin şivə xüsusiyyətləri də göstərilmişdir. Bu şivə xüsusiyyətlərinin çoxu Ağbaba şivəsinə uyğundur [145].

Məmmədəğa Şirəliyev qeyd edirdi ki, şivələrdə əşyaların müəyyən hissələrinin adları daha dəqiq və genişdir. Orada növ anlayışı bildirən sözlər daha çoxdur [127,131]. Doğrudan da, belədir, hər bir dialektdə müəyyən bir əşya və ya məfhumun öz adı var. Məsələn: xıla (tualet), cıncır (vedrə), avar (evin üstünə döşənilən ot), gont (kiçik atmalar), çisir (tikanlı məftil), xəfçi//qabçı (südəlçən) və s.

3.2. Şivə leksikasının tərkibi

Ağbaba və Şörəyel bölgəsinin kəndlərində yuxarıda qeyd etdik ki, əkinçilik, maldarlıq, qoyunçuluq, quşçuluq, toxuculuq, arıçılıq və texniki bitkilərin becərilməsi inkişaf etmişdir. Həmin məşğuliyyət sahələrini əhatə edən bir çox termin səciyyəli sözlər yaranmışdır. Ağbaba kəndlərində işlənən termin səciyyəli sözləri, eləcə də şivə leksikasını işlənmə sahəsinə görə belə qruplaşdırmaq olar:

Yabanı bitki adları: Ağbaba bölgəsinin dağı, dərəsi Alp çəmənliyi ilə örtülüdür. Zəngin bulaqlar və kiçik çaylar bu əraziyə can verirdi. Sahəsi 1000 hektardan çox Arpaçayın hər iki

tərəfi ilə uzanan torflu çayırliq vardı. Mənbələrdə Arpa çayırı kimi qeyd olunur.

Ərazinin florası və faunası zəngin olduğu üçün dəniz səviyyəsindən 2060-2100 metr yüksəklikdə bitən bitki örtüyü də müxtəlif idi. Bu bitki adlarının bir çoxu yerli şivədə işlənirdi: türpək, dovşan topuğu, xatınbarmağı, yemlix', əvəlix', kağan, bağayarpağı, pərpətöyün, yovşan, kəkotu, dəvədabanı//düyədabanı, qantəpər//qəntəpər, gicitkan, // gicitkən, dəndən (əməköməci), soğanax, quşüzümü, gülül, xəmərtikəni, sarmaşiq//sarmaşix, zəyrək//zəyərək, qazayağı//qəzəyağı, sormax, çayır çili, dəlibanda, qımı, quzuqulağı, İrəvan əppəyi, çobanyastığı, qoyunqulağı, akalması, üçyarpax, mırçalix, sabınotu, mundarça, kobux, mədik, qulançar, quşəppəyi, yemlik, at yemliyi, boymadərən, bozoğlan, tubulğu, kələməkeşir, at alması (yoncanın bir növü), buğa tikəni (tikanın bir növü), pıtraq, unnuca, çəmən, adoyul, çamax, əməköməçi, qırxbuğum, danaqıran, lilpar, xirpıx (vələmir), oymadərən, baldırğan, bat-bat//pat-pat, çaşır, tərə-təzə, pişikotu, çiyələm, pazı, qorunqa, cil, yarpız, mayçıçəyi, kəvər, qoş-quzu, qatırquyruğu, sormax, keçiməməsi, çəmən, itburnu, qoyungözü, öküz möcüyü, quymaqçiçəyi, xaş-xaş və s.

Əkinçiliklə bağlı sözlər: haros, gors, loda, bulul, herik, pas (taxılxəstəliyi), qırcun, saman, las, yehrə (kərəntinin saldığı ot izi), panpal, əlcək, nat (kərənti, dırmıq və ya yaba sapı), çəkkic-zindan, tapan, kərənti, xozan, yazdıx, güzdüx; payızdıx, kəfşən (tarla, otlaq), xam, tapannama, qaraqılıx, örənə, məc, cüt dəmiri, örüş, başağacı, qır, samı, samı bağı, boyunduruq altı, çənəaltı, turalğac, qılıc, hodax, çağ, top, qabırğalar, ağ buğda, çılpaq buğda (qılçıqsız), qırmızı buğda, yaz buğdası, yaz arpası, payız buğdası, zəyrəx', qazıx, laydır, müşnü, modux, yastıq,

döşək, qol, sırnı, başmax, hörük, məcgal, cülgü, laydır, şin, arat, yanoy, xarazan, qaraqayış, sapakel (kotanın palçığını qazıyan alət), kozar (tam döyülməmiş sünbül), qanquç (yerdən bitki yığmaq – çıxarmaq üçün işlədilən dəmir parçası) və s. Qanquç və kozar sözləri həmin fonetik formada və semantik mənada Dərbənd dialektində də işlənir [22, 232; 237]

Arıçılıqla bağlı sözlər: Ağbaba ərazisi dəniz səviyyəsindən yüksəkdə olduğu üçün yaz aylarında ərazi gülə-çiçəyə bürünərdi. Nadir, ətirli və şirəli çiçəklər, dəniz kimi dalğalanardı. Qorunqa və xırman çiçəyinin balı daha ətirli olardı. Qışın çox sürməsinə baxmayaraq arı saxlamaq və arı çoxaltmaq çox xeyirli idi. Qədim vaxtlarda arıları toxunma səbətlərdə saxlasalar da, sonralar iri taxta yeşiklərdə (arı kötüyü) saxlanılırdı. Məşhur arıçılar vardı: quzükəndli Məsim kişi, oxçuoğlulu Paşa müəllim, Təpəköylü Bayramov Qənbər, qaranamazlı Ələkbər müəllim, təpəköylü Mustafa müəllim, Yolçu müəllim, göllülü Ağəli kişi, Kərim müəllim və s. Burada arıçılığa aid termin səciyyəli sözlərin yaranması təbii idi. Məsələn: məməbağlamaq, kəsüb getmək, pətəx', beçə vermək, haramı (qərib arı), bal arısı, it arısı, eşşək arısı, erkək arı, sarı arı, div arısı, ala arı, götükırmızı, ağ şan, qara şan, beçə arı, süzmə bal, xar bal, peyvənd arı və s.

Qeyd edək ki, Ağbabada vəhşi çöl arılarının da bir neçə növü vardı. Həmin arılar da çumbuzluxda, qayalıqda, torfluqda, daşın altında və digər yerlərdə yuva qurar və çox keyfiyyətli bal hazırlayırdılar.

Qoyunçuluqla bağlı olan termin səciyyəli sözlər: Ağbaba və ona yaxın olan ərazilərdə qoyunçuluq əlverişli sahə olduğu üçün zaman-zaman inkişaf etmişdir. Bu sahə ilə bağlı sözlər də işlənərdi: qoç, toğlu//tolğu, kərə (qulaqsız) kürə (gödək

qulaq), kəlin (buynuzlu dişi qoyun), oğlax (erkək keçi balası), dibir (burux erkək keçi), şişək, burmanc, öyəc, erkək (bir yaşında erkək qoyun), qidik (dişi keçi balası), çəpiş, əmlik (2-5 aylıq quzu), qaradiş (5 yaşında qoyun), damazlıx, kola (buynuzsuz keçi), seyiz, şişək (2 illik dişi qoyun) kuz, (balasını tanımayan qoyunun dar yuvası) anaş qoyun, qumral qoyun, sarı kərə, çal kürə, qara tərəl, əbrəş, qara əbrəş, boz əbrəş murcümlü boyun, çəmbər quyruq, mazıx, meranos, qaraqulax, sarıqulax, kəkilli, əyribuynuz, pələqulax və s.

Quş adları: Ərazi soyuq və çəmənlik olduğu üçün ailələrdə sərt qışa dözən qaz daha çox saxlanırdı. Hər evdə 50-60 qaz bəslənərdi. Qaz əti qış ərzağının əsasını təşkil edərdi. Yaz aylarında Ağbaba yaylasında əlverişli iqlim şəraiti olduğu üçün bir çox ölkələrdən uçub gələn quşlar faunanı daha da zənginləşdirərdilər. Quşlar bala çıxarıb payızda isti öklərə geri qayıdardılar. Ərazidə xalqın danışığında aşağıda qeyd olunan quş adları daha çox işlədilirdi. Məsələn: balıqudan (qağayının bir növü), cüllüt, anqut, mada (kəkliy), palan qarğa, qarazağ, gecəquşu, bacaquşu, qaratoyux, saxsağan, yaylım quşu, bildirçin, çobanaldadan, alabatdağ, qaraboğaz, sarıköynək, kəklik, qırğı, hophop (şanapipik), çalağan, qızıl qaz, göyərçin, çöl göyərçini, yaşılbaş, sona, çaydaçapan, yapalax, sığırçin, hinduşka, hacıleylək, bayquş, sərçə, alacəhrə, ala qarğa, qaz, bilik (qaz balası), durna, bozquş, çil, kəklik, ağbaba (qartalın bir növü) və s.

Maldarlıqla bağlı sözlər: bilix (camışın 1 yaşlı balası), bızoy//buzov, (6 aya qədər) düyə, yazabuğanı, buğa, kısır, yozmalı, düyə, dana, kələ (5 yaşından yuxarı buğa), öküz, biçnə (vaxtından əvvəl boğaz olan mal-qoyun), axur, gəzyazma (1 il gec doğan inək), sulaqlıx, alaf, haqqına (vaxtında boğaz olan

mal) *svoy mal* (cavan mallar), *kısırəmən*, *öküz* (2 yaşdan yuxarı axtalanmış və qoşqu üçün hazırlanmış erkək mal), *köşə*, *gərgi* (axuru dirəklə divara bərkidən ağac) *qarrax* (qış aylarında mal-qoyunu su ilə təmin etmək üçün pəyə və ya tövlənin hündür yerinə qar yığılan yer), *cöngə*, *haqqına* (yaş yarımliq dana) və s.

Körpə mal-qaranı fərqləndirmək üçün erkək və dişi sözləri işlədilirdi: erkək bızoy, dişi buzoy. Bunlardan başqa, həm fərdi təsərrüfatlarda, həm də böyük kolxoz və sovxozlarda rəsmi qaydada inəklərin adı vardı. Kolxoz və sovxozdakı inəklər, öküzlər, həm də atlar həmin adlarla və qulağındakı nömrəli damğa ilə invertarlaşıdırılırdı. Məsələn: *Məxmər, Qolley, Muncuq, Pələş, Telli, Sona, Ceyran, Qaraş, Aloş, Qaraca, Xatın, Qızıl, Aladöş, Saritel, Qaraağız, Xınalı, Mina, Sədəf, Qaratel, Şeşə, Təkbuynuz* və s.

Atçılıqla bağlı sözlər. *Qulun*, (1-3 aylıq at balası), *dayça* (1 yaşadək olan at balası), *kürük*, *ayqır* (5-8 yaşında at), *yabı* (10 yaşından çox), *qulan* (2-3 yaşlı olan dişi at), *kəhər*, *madyan* (5-6 yaşında dişi at), *kəhər at*, *səkil at*, *sakqar at*, *ürgə* (4-5 yaşında erkək at), *sıpa* (eşşək balası), *xotux*, *qarayeriş* (nisbətən sürətli yeriş), *yorğa* (rahat və sürətli yeriş), *löhrəm* (narahat yeriş), *ilanyerişi*, *qurdyerişi* (sürətli yerişlər), *dörddəmə*, *qulan* (6 aydan 1 yaşa qədər olan at balası) və s. Atlara rənginə və xasiyyətinə görə adlar verilərdi. Məsələn: *Alapaça, Qəmər, Səmənd, Qara kürən, Qaşqa yal* və s.

Yəhər hissələrinin adları: dəhnə, noxda, tapqır, palan, üzəngi, cilov, kəmər, yastıq, qayış, tərlix', təkaltı, sinəbənd, təhlim, alıx, quşqun və s.

Öküz əkin, səpin, daşım və döyüm işlərində, at isə kirşə və arabada, həm də otçalan maşında qoşqu kimi işlədilərdi. Texnika inkişaf edəndən sonra – 1970-ci illərdən sonra

təsərrüfatlarda at və öküz saxlanılmadı. Fərdi ailələrdə isə at saxlayardılar.

Tikinti ilə bağlı olan sözlər: mərək', unnux, kəran, gont, gondarası, dirəkbaşı, dirəkdaşı, mərtək, hin, baca, qullava, taxça, palavar, həngama, avar, köşə daşı, pərđi, dirək, dirək daşı, duz daşı, kürsü, buxarı, dula, örtmə, kox, dəyə, alaçix, künyə, ev damı, örtmə, təndirrik, səki, köşə, havlı//hoylu, qarqavan//qarqovan, küflə, çəndər, doqqaz, harma, çardax, yandamı, aşxana, balıxbeli, xıla (tualet) və s.

Xörək, yemək və yeyinti məhsulları adları: cılvıra, çəkməcə, şörlü qəyğanax, xəşil//xaşıl, pişi, xəngəl, ərdəx', quymax, bulğur, kələcoş, hasta, ploy, hədix', şil aşı, əriştə aşı, boz aş, süd aşı, lalanqa, həlisə, umac, əriştə, cılvır//cılvıra, umacaşı, hörrə, süd hörrəsi, qavırma, unnuca qovurması, qavırma hörrəsi, ayranaşı, qavırğa, qovut, bozaş, qurut, çürük (əmələ gəlməyən pendir), külləmə (təndirin külündə bişən kartof), bozartma, buğlama, əppəyaşı, əvəlikaşı, qəyğanax, soyutma, qımturşusu, bulqur ployu, kələm turşusu, yarma, çəçil, üz, çırat, lor, ağız, bulama, dələmə, təndir kətəsi, xaş, baç-ayaq, üzdü qatıq, şırat qatığı, çiy, eymə, dələmə, umac halvası, tər halvası, un hörrəsi, lalanqa, yarma dolması, fətir və s.

Ev əşyaları adları: sini, məcməyi, təkqulp, cütqulp, qərəvənə, ləyən, sapılca, cam, parç, (dolça)çömcə, güyüm, həvəkdəstə, kirkirə, dibək, salğar, yalax, toxmaq, xana, kərənti, dəhrə, cejim, qəlif, çapacax, masa, yalax, satıl, fərməş, sac, kərki, kəsər, qəci, törpü, ərsin, xəcirgət, əyiş, təndir, rəfətə, toxa, maqqaş,anaxdar, daşqa (əl arabası), çiyinnik, peşqun (üstündə xəmir yaymaq üçün işlədilən taxta) bardax, aftaxa, qrafinka, qantar, təhnə, tavax, üskük, oxley//oxlov, canax, paltar təhnəsi,

çalğı, kürəx', xəlbir, teşt, şadara, qanquluş, (köklü bitkini çıxaran dəmir) tulux, dırmıx, mustux, çəngəl, otkəsən, kəfrəm, bulul, çirklik (prostın), dəsdərən, yava, çual, döşəhcə, sələ, (çubuqdan hörülmüş aşsüzən) kəfkir, kəlpətin, ət kötüyü, sıyrıx, xamır təhnəsi, paltar təhnəçi, xırzel (xərək), nehrə və s.

Xəstəlik adları: tımo, zökəm, çıban, itdirsəyi, yel (ramatizm) kor çıban, yağır, tutmaca (baş ağrısı), əsməcə, yel, salım (qrip), dolama, çiçəx', sətəlcəm, bocca, keçəl, qabar, göz yarası, vurux (infarkt), doqquz dan (çıban), göy öysürəx', qızılca, qızılyel, suçiçəyi, sızanax, qurdeşənək (qaşınma) və s. Bununla belə heyvan xəstəliyi adları da işlənərdi: qızdırma, qarayara, dabax, kəpənəh, çər (at xəstəliyi), yelinsoy (inək xəstəliyi), sala getməh (dana xəstəliyi), qurtdama və s.

Geyim adları: arxalix, çarix, yanar-dönər, qolçax, qofta, qöcux', öngülük//önnük, dingə, şapqa, gəpqa, birçəklik, sinəbənd, üzbənt, dizdix', patava, əllix', tulum, qondara, çuxa, çust, məst, postal, papiş, pərək, üçdüymə (köynək), kürk, finka, cannıx, qalife şalvar, dolaq, yelək, qolsuz, papax, kələğay, gerzavoy çəkmə, qıdanı, tuman, qurduşqa (ətəksiz paltar), ətəkli tuman, başdix, əyinnix', vala, yazma (baş yaylığı) və s.

Həşərat, qurbağa və balıq adları: qara milçəx', mığmığa, çivin, böcük, dozanqurdu, qırxəyaq, nünü, birə, gənə, yaşıl qurbağa, ziyilli qurbağa, qulağagirən (gildan), yaz böcüyü, pıspısa, korsıçan, uç-uç, mözələn, sazan, siyənəx', ağziyekə, (balıq), qarabalıq, murzu balığı, (qırma (balıq) qızılala, küflə böcüyü, su ilanı, sazan, cil balığı, soxulcan, cəərtgə, siyənəx' və s.

Toy adətlərinə aid termin səciyyəli sözlər: belbağı, belbağlamaq, əyağışdı, qarıkəsdi, paltarkəsdi, qarıpısdı, nisan, duvaxqapdı, nəmər, bəlgə, atlı, paltarüstü, barışıq,

xınayaxtı, xına gecəsi, şax, şaxaparmaq, paltarpışdı, qazanaşdı, üzəği, atdandırma, baş bezəmək, üzəgına yığılmaq, seyrangaha çıxarmaq (may ayında) sağdış, solduş, dilbəndi, gərdəhtutdu, yengə nəməri, gənəsiklik və s.

Xalça, corab, xurcun və digər toxuna bilən əşyalara salınan, onlarda motivləşən naxış-çəşni adları: göl, qoşa göl, qıvrım, qazayağı, qoşbaşı, buynuz, xoruz mimiyyəti, buta, dəvəboynu, karvan, karvan köçdü, yaylax, kəkil, küsdü, ox, buta, yay, yar-yardan küsdü, dişdəmə, bağaçənəsi, milgözü, keçibuynuzu və s.

Oyun adları: 1. Uşaq oyunu adları: “Dirədöymə”, “Mollamolla”, “Sakqa-südüq Gözübağlıca, Aşığı-aşığı, Gəlin –gəlin, Beşdaş, Gizlənqac, “Ay yoldaş səni kim apardı”, “Eşşəkbeliqırma”, “Ləpik-ləpik”, “Siçan-pişik”, “Qərçimədəş, “Beşdaş”, “Topaldıqac”, “Baba ver qılınçı”, “Çilik-ağac”, “Zulatma”; “Qaradonnu” və s.; 2) Oyun havaları adları: “Paşaköçdü”, “Mirzəyi”, “Konyali”, “Cəngi”, “Sarıyaylıq”, “Alagülbəngi”, “Atdandırma”, “Köçəri”, “Ağbaba yallısı”, “İravan çuxuru”, “Dərbədəri”, “Uzundərə”, Cıldırır, “Əhmədə gəl”, “Üçayaq” və s.

Vaxt adları: Ağbaba və ona söykək olan Şörəyel şivələrində maldarlıq, qoyunçuluq və əkinçiliklə bağlı oalaraq ta qədimdən mövsümləri əks etdirən və zaman anlayışı bildirən sözlər el arasında həmişə işlənmişdir. Hələ saatın və informasiya vasitələrinin olmadığı bir dövrdə əkin-biçinlərini, məişətlərini, mal-qoyunun otlağa və ya yaylağa aparılmasını, yaylaqdan qayıtmasını və s. müəyyən söz və söz birləşmələri ifadə etmişlər. Məsələn: İrəlki gün//irəlüyün, ir gün (hər gün), böyün, bürsüyün, beycə //beycəm (bu gecə), tabürsüyün, obaşdanan,

alatoran, şərquvuşan, kölgəitəndə, gün günortadan dönəndə, qoyun-quzu töküləndə, çeşt vaxtı, quşdux, bayram ağzı, yaz vaxtı, qışın oğlan vaxtı, otbiçimi, qorabişirən, quyruqdoğan (avqustun ikinci yarısı), xırmanüstü, qoçqatımı, naxırqoyulanda, döl ayı (mart, aprel), döl düşəndə, oğlaxqıran, naxıryığılanda, səpin vaxtı, günsəngiyəndə, səkkizə gəlməz, doqquza qalmaz, (boran) yaznan yayın təhrində, ay sinilənəndə, şər vaxtı, savaxlarım, qılçılıxlı quyuya, quyruqlu pəyiyə girəndə (qar yağanda), mal-qoyun yellənən vaxtı, mal dama girən vaxtı, quzu əmişə gələn vaxtı, oğlaxqıran, atın su vaxtı, baca-baca gecəsi (21 mart) savağ ertə (şər qovuşanda), qoyunun sağın vaxtı, inəyin sağın vaxtı, mal öürşdən dönən vaxtı, qoyun qırxımı vaxtı, böyüx' çillə (22 dekabrda 1 fevrala qədər olan dövr), Kiçik çillə (1 fevraldan 20 fevraladək olan dövr), tulacezməzdən (obaşdan), Xıdır Elləz (Xıdır Nəbi) – (Novruza 40 gün qalmış) və s.

Qeyd edək ki, sünnü təriqətində olanlar bu mərasimə “Xıdır Nəvi”, şiə təriqətində olanlar isə “Xıdır Elləz” deyirdilər.

Külək, qar, yağış, boran və s. təbiət hadisələri adları. kürtük, qırıc, tipi (çovğun, boran) qara yel, Qaraarxac yeli (şimal küləyi), Cıldır yeli, dağ yeli, qıvla yeli (cənub küləyi), ilğım, qırov, tozanaq (narın yağış), quşbaşı (qar), qurdyarması, sırsıra, şəpə (qar yığını), yaz yağışı, alaçalpo (sulu qar), tumurcux, ayaz, bürkü, qıroy, qarının boranı, hacıleyləyin boranı, (bu borana səkkizə gəlməz, doqquza qalmaz da deyirdilər), hacıleyləyin boranı, qaranquşun boranı, Xıdır Elləzin boranı, qarı nənənin qurşağı, gün yağışı, çisəngi, şıdırğı, sazax (küləkli şaxta), kürtüx' (əriyərek bərkimiş qar), qırıc (bərkimiş qar) və s.

İnsanın bədən üzvlərinin adları ilə adlanan metaforik coğrafi terminlər. baş, döş, yaxa, göz, tərə, boyun, kəllə, yaxa, burun, kürək, boğaz, ağız, bel, barmaq, qoltuq, qaş, qol, qarın,

daban, qarın, çiyin, ətək və s. Məsələn: dağın yaxası, Qarnıyarıx (dağ), dərənin boynu, çayın ağzı, dağın qaş, Günöyün döşü, çayın boğazı, bulağın gözü, dağın qoltuğu, qayalığın ətəyi və ilaxır. İnsanın bədən üzvlərinin adlarının coğrafi məfhumlara keçməsi əski mifik düşüncələrlə bağlıdır.

Qohumluq, nəsil və tayfa əlaqələri bildirən sözlər: külfət, göbək, ocax, tirə, öy (Alı öyü, Zərgarrarın öyü), aba (ana), akka//ata, qağa (böyük qardaş mənasında), bajı, əmi, dayı, xala, torun (nəvə), əmidostu, yengə (əmi, qardaş və dayının arvadı), dayoğlu, simsar (uzaq qohum) əmoğlu, dədə (ata mənasında), dadaş (dədə sözünün əzizlənməsi), mama (atanın bacısı), nənə, nəvə, nəticə, kötücə, yadıca, tullanıca, iticə, şennik, yeznə, kürəkən, baba, qayınana, qayınata, günü (ərin ikinci arvadı), ağamirzə (böyük qayın), oyəlix' (doğma olmayan bacı, qardaş), ağaqaynım (kiçik qayın), baldız, atalıq, analıq, bacılıq, qardaşlıq, bacanaq//bajanax, sağdış, soldış, kirvə, cici//ciyi, bibi, elti, deyikli, nişanlı, törəmə (Məşədi Hasanın törəməsi), xanımbacı (qayın arvadı), ögey (doğma olmayan ana) və s. Qohumluq bildirən sözlərin çoxu müxtəlif fonetik formalarda digər türk dillərində də işlənir. Məsələn: çuvaş dilində inge (yengə), yısna (yeznə), anne, atte və s.(17.01.94)

Rus dili və rus dili vasitəsilə digər dillərdən keçən müxtəlif məzmunlu sözlər: saldat, afser, doxdur, melisə, melisəlix, zanka lafet (qışda traktora qoşulan böyük kirşə), pastronka (at qoşqu aləti), qassir, matorist, svarşik (qaynaqçı), qnut (qamçı), traktarist, kombaynor, fersil, sapoq, gepka, akuşka, balqon, batifon, zanka (kirşə), priyomnik, durba, əvdix, poşt, k'asilka, furqon, qənfet, lotqa, culku, telfun, iradio, nasqı, şinel və s. belə sözlər 30-cu illərdən sonra dialekt və şivələrə keçmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, hələ 1935-ci ildə qəzet dilində belə alınma

sözlərə rast gəlinir. Məsələn: qalxoz, seqtor, umivalnik, remont, hektar, qomitə, orqan, qontrol, poşt, qaravat, radio, qomitə və s [104.].

Ərazinin relyef formalarını və landşaft xüsusiyyətlərini əks etdirən yerli xalq coğrafi terminləri: Ağbaba və ona yaxın olan yaylaq yerlərinin relyefi müxtəlif olduğu üçün termin səciyyəli sözlərin, coğrafi nomenklatur leksikanın müxtəlifliyi nəzərə çarpır. Məsələn: yar, yarıq, aralıq, yarıq, selov//seloy, örüş, örənə, batdax, qarqın, yolaq, qobu, keş, örən, gədik, tirə, qılıc, yal, bənd, cəhlim, taxta, sızqı, gözə, qanov//qanoy, rənd, düz, yazı, şen, şenlik (çoxluq), qızıl, qara, çal, ocaq, ziyarət, arxac, napzar, çayır, qat, torf, gözəl, mə:l, qır, sallama, ikiqat, ətəh, torf, gözəl və s.

Belə sözlər kəndlərin mikrotoponimlərində daha çox nəzərə çarpırdı. Məsələn:

tap (düzən)- Kəblə Salmanın tapı, Xatınoğlu tapı, Ocaxqulun tapı və s.

alt-üst - Ziyarətin altı, Ziyarətin üstü, Hamasa yolunun üstü və s.

rənd (sərhəd) - Məmmədin rəndi, Düzkəndin rəndi, Göllünün rəndi və s.

arxac - Şükürün arxacı, Təmrazın arxacı, Kosaların arxacı, Teyvin arxacı və s.

tirə (dağları ayıran dik yer)- Güneyin tirəsi, Cındağın tirəsi və s.

seloy - Saqqızdının seloyu, Seloylar, Bozqalanın seloyu, Göllünün seloyu və s.

yolağ (dərəyə doğru uzanan cığır,iz) - Şabbanıların yolağı, Usufıların yolağı, Astanoğlu yolağı və s.

cəhlim -Cin dağının cəhlimi, Şişin cəhlimi və s.

dərə - Qara dərə, Dərin dərə, Sadıxlı dərə, Cin dərəsi və s.
qaya – Tayaqaya, Dam qaya, Sarı qaya, Ağqaya və s.
tomar (top, yığın)– Tomardaş, Tomar qaya, Tomarrıx və s.
yoxuş – Boz yoxuş, Sarı yoxuş, Göy yoxuş və s.
torf – Dorfun dalı, Dorfun qabağı (T.) və s.
əyri – Qurvan kişinin əyrisi, Mə:lin əyrisi və s.
yar - Sarı yar, Gilli yarğan, Daşdı yarğan, Dar yar və s.
yazı - Yazı pişiyi, Yazı təzəyi, Yazı yovşanı, Daşdı yazı
və s.

qılıc - Lül dağın qılıcı, Qabağın qılıcı, Güneyin qılıcı və s.
ocağ - Öysüzün ocağı, Şiştəpənin ocağı, Seyid
Məhəmmədin ocağı və s.

gözə - Alı kişinin közəsi, Torfun gözəsi, Göl gözə,
Hacımanın gözəsi və s.

gədik - Daşdı gədik, Dar gədik, Əyri gədik və s.

gav (daşlı yoxuş) – Qannıca gavı, Dağın gavı, Əyri gav,
Gav (kənd) və s.

şen-Bugdaşen, Arpaşen və s.

kaha – Qarakaha, Dərəkaha, Boz kaha və s.

çal –(ağ suxur) –Çaldaş, Çaldağ, Əyriçal və s.

çayır - Sarı çayır, Qara çayır, Arpa çayırı, Əmətdinin
çayırı və s.

napzar (kəndlərin önündəki pay torpaqları)- Napzarrar,
Daşkərpünün napzarı, Şabbannarın napzarı və s.

r) *Ayamalar, lağamalar*. Köməkçi adların ən maraqlı
növlərindən biri də ləqəblərdir. Ləqəb ərəb sözü olub “əlamətə
görə ad” mənasındadır. Xalq danışiq dilində ləqəbə ayama və ya
lağama da deyirlər. Müəyyən xüsusiyyətləri və əmələgəlmə
yerinə görə ləqəblər şəxs adlarından fərqlənir. Belə ki, mənfi və
müsbət məzmunlu ləqəblərlə şəxsin özü arasında müəyyən

formada həqiqi və ya məcazi mənada əlaqələr olduğu halda, şəxs adı ilə şəxsin özü arasında heç bir əlaqə yoxdur. Bundan başqa, hər bir insana əsas adı valideynlər, qohum-əqraba verirsə, ləqəbi isə həyatda hər bir şəxsin ya özü qazanır, ya da müəyyən bir fiziki qüsuru, pis hərəkəti, peşə məşğuliyyəti, sənəti və s. xasiyyətinə görə başqaları verir. Elə də ola bilər ki, hər bir şəxsin uşaq vaxtı bir ləqəbi, böyüyəndə isə başqa bir ləqəbi olur [25.175].

Türk xalqlarının, eləcə də Azərbaycan türklərinin ad sistemində ləqəblər – ayamalar xüsusi yer tutur. 1989-cu ilədək Azərbaycan türkləri yaşamış Ağbaba və Şörəyel kəndlərində həm qadın, həm də kişi adlarına qoşulan maraqlı ayamalar, lağamalar olmuşdur. Şəxsə aid olan həmin ayamaların müxtəlif semantik mənaları vardır. Ağbaba kəndlərində mövcud olan ləqəbləri leksik-semantik mənalarına görə belə təsnif etmək olar:

1) *İnsanın fiziki qüsuru və fiziologiyasını əks etdirən ləqəblər (lağamalar)*: Kar Novruz, Kor Məsmə, Qara Məsmə, Sarı Əli, Qırmızı Əli, Mürçümlü Hasan, Keçəl Əsəd, Ala Qurban, Dımbılı Zivər, Pıstılı Sənəm, Sümsüburun Sidiqə, Qaban Əjdər, Xırroy Güllər, Uzun Vəli, Korkor Hacıxəlil, Qotur İsmayıl, Qozbel Səfər, Lal Yetər, Çorru Qərib, Lətdi Əbzər, Dombagöz Xudaqulu, Əyri Mürsəl, Mizburun Talib, Mırx Yusif, Mırx Araz, Kiftə Əsmər, Çopur İsrafil, Qüzdüylü Məsim, İybaldır Mələk və s.

2) *İnsanın xasiyyəti və psixoloji xüsusiyyəti ilə bağlı olan ləqəblər*: Mürüd Həşim, Yevrey Ələmdar, Ölü Narın, Bilik Salman, Fağır Ağəli, Qidik Ağası, Qız Durar, Qırmızı Bəylər, Mızımız Məhəmməd, Bolşevik Məhərrəm, Yeddirəng Sinəvər, Dəli Paşa, Cinni Şərəf, Qurddu Yasın, Başdanxarab Oruc, Tutmalı Zəkiyyə, Malades Qurban, Qaz Dönə, Ördək Gülsənəm,

Küsəyən Qızdarbəyi, Alağuz İsə, Aqa Mehralı, Kürüx', Əli, Gönd Əmir, Poşa Qasım və s.

3) *İnsanın müəyyən pis hərəkətləri ilə bağlı olan ləqəblər:* Cöngə Teymur, Qancığ Əsgər, Eşşək Şəmil, Öküz Ömər, At Dursun, Oğru Nədir, Yasoyul İslam, Çalxey Güləsər, Xəbərçi Məmiş, Klaviznik Cəfər, Tülkü İbrahim, Şeytan Nəcəf, Lağlağı Yunus, Bilik Səfər, Qaz Veyis, Canavar Səlim və s.

Burada cöngə “qanmaz”, qancıq “yaltaq”, bilix' (qaz balası) “bacarıqsız”, canavar “talan”, qaz “lovğa”, “dovşan” fağır, tülkü “hiyləgər” mənələrindədir.

4) *İnsanın peşə və sənəti ilə bağlı olan ləqəblər:* Zurnaçı Əhməd, Zurnaçı İsə, Tükançı Ələhbər, Qassir Vəli, Toyçu Sultanəli, Toyçu Xəlil, Qəleyçi Əli, Poştalyon Heydar, Aşıq Nəsib, Dəllək İsmayıl, Dəmirçi Nəsif, Mantyor Alı, Çoban Əhməd, Buruxçu Nəbi, Sınıxçı Əkbər, Usta Qəmbərli, Mexanik Usuf, Anbardar İsmayıl, Dəyirmançı Məmmədveli, Hesabdar Namaz, Aqronom Musa, Sədir Elləz, Motorist Kazım, Doxdur Əli, Yun Namaz, Poşt Bayram, Molla Qafar, Seyid Əli, Sovet Qənbər, Kombayınçı Məhərrəm, Şofer Səfər, Traktorçu Xıdır, Nalbənd Hacı, Həvəci Ağannə, Balıxçı Məhəmmədəli, Birqadır İsgəndər, Ferma Dünyamalı və s.

5) *Müəyyən hadisə və vərdişlə bağlı olan ləqəblər:* Dəvəkəsən Ələsgər, Danayeyən Namaz, Cələkəsən Heydər, Dəribağlayan Əhəd, Komsökən Ziyəddin, Çuvalaçan Mərdan, Ayıbasan Lətif, İldırımvuran Bəkir, Boranadüşən Əli, Motalcıran Sənəm, Yelaparan Əsəd, İlangəzdirən Mürtüz, Pazyeyən Miri və s.

Kəndlərin bir qisminə ləqəblərdən törənən tayfa adları işlənərdi. Məsələn, ətyeməzdər, xaşılıyeyənnər, başmaxçılar, başıçapıtdılar, şeytannar, qaralar, dəlləx'lər və s.

Müharibə dövründə ataları müharibədən qayıtmayan uşaqlara da ləqəblər qoşularaq anasının adı ilə çağırıldı:

Nazdının Əlisi, Zəkiyənin Salmanı, Fatmanın Əzizi, Safanın Hidişi, Teyfənin Həşimi, Mürəstəmin Yaqubu, Cibreyilin İsrəfilisi, İsmeyilin İslamı və s.

6) *Dəyirman və cəhrə hissələrinin adları*: alt daş, üst daş, unnux, god (10 kq) çaxçax, noy, dənnix, pər, holux, pərin topu, çanax, mancanax, şahad (üyütmək haqqı), yastıx, top, pər, iy, döşənəx', qulaxcılar, sancalax, qulp, kəriş və s.

7) *Köhnə ölçü, çəki və tərəzi adları*: bir misqal (4 qram), bir somar (lap çox), 1 çanax (8 kq), 1 put (16 kq), 1 xalvar (25 pud), 1 girvənkə (400 qram), 1 çərək (2 kq), 1 batman (8 kq), 1 ərşin (1 metr), 1 çərəx' (25 santimetr), 1 tutam (1 ovuc), şax-tərəzi, qantar və s.

Bu ölçü və çəki vahidləri əsasən yaşlı adamların nitqində çox işlədilər.

8) *Dialekt frazeologiyası*. Ağbaba şivəsində frazeoloji vahidlər də özəllikləri ilə seçilir. Frazeologizmlərin işlənmə məqamları daha geniş olmuşdur. Bunun səbəbi canlı dilimiz sayılan şivələrin daha emosional, daha ekspessiv olmasıdır. Bundan başqa, məişətimizin bu və digər sahəsində çox əhatəli işlənməsidir. Frazeoloji birləşmələrdə xalq müdrikliyi, hazırcavablıq, lakonik cavab əks olunur [27.249].

Adi görünən sözlər məcazlaşaraq obrazlı və emosional ifadələrə çevrilir. Şivə frazeologiyasında xalqın məişəti, məşğuliyyəti, dünyagörüşü, adət-ənənələri, həyat tərzisi, sevinci, kədəri, yaşadığı coğrafiya və s. əks olunur. Məsələn:

-Buna heç Ələyəz dağı da dayanmaz – bədxərclər üçün deyilərdi.

-Soydu soğana döndərsi – (taladı, dağıtdı) – Pis övlad haqqında deyilərdi.

-Toyun Qaraağacda çalınmır? - tələsənlər üçün deyilərdi.

-Şəkərin dərdi başı, bir qazan qurut aşı – nəyə görə sə sakitləşmək.

-Yumurtadan yun qırır – xəsislər üçün deyilirdi.

-Yeriyəndə az qalır qoltuğunun altından qarpız tüşsün – öyünən və lovğalananlar üçün deyilərdi.

-Qum dağının qumu dö:l ha qutarmıya – bədxərcilər üçün deyilərdi.

-İt otu, bağa yarpağı – mənasız, boş iş haqqında deyilirdi.

-Yağ yeyib, yaxada gəzmək - işsiz-gücsüz, avaralananlar üçün deyilərdi.

Bu deyimlər əsil həqiqi mənalardan uzaqlaşaraq yeni emosional mənalara meydana gətirən qəlibləşmiş sözlərdir. Bir neçə kəlmədən ibarət olan, müxtəlif dil ifadəsi ilə yeni məna çalarlıqları yaradan bu sözlər duyğu və düşüncələrimizi diqqəti çəkəcək biçimdə anladan isim, sifət, zərf və feil görünüşlü qrammatik ünsürlərdir. Deyimləri təşkil edən söz qruplarında bənzətmə yolu ilə düzənlərin hamısı və ya biri gerçək anlayışların xaricində olsalar da, ancaq məna içindədir [27, 249].

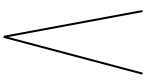
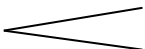
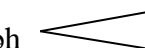
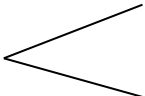
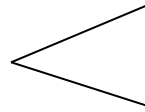
3.3. Forma və məzmununa görə fərqlənən söz qrupları

Ağbaba şivəsində forma və məzmununa görə fərqlənən söz qrupları da vardır. Bunlara misal olaraq mənalı sözlər, sinonim, omonim və antonimləri göstərmək olar. Bunlara ayrılıqda diqqət yetirək.

a) *Çoxmənalı sözlər*. Çoxmənalılıq əsasən məna genişlənməsi, məna daralması və məna köçürülməsidir [8, 332]. Çoxmənalı sözlərdə sözlərin biri onun müstəqim, digərləri isə

ilkin mənaya az və ya çox yaxın olsa da, məcazi mənaldır [101, 17].

Ağbaba şivəsində də çoxmənalı sözlər çoxdur. Bu sözlər omonimlərə oxşayan müxtəlif səciyyəli sözlərdir. Bu şivədə daha çox feillərin çoxmənalılığı nəzərə çarpır. Məsələn, yapbaq, pişirməx', xingizdəməx', üyütməx', haylamaq, qayıрмаq, bulançırmaq, çatmaq, sinməx', sıxılmaq və s.

pişirmə		qılıxlamaq - Birqadər İsgəndər uşaxları pişirirdi kin, işdən tez qaçmasınlar. (Ö) ölçüb-biçmək - Sözü pişirif deəndə ta: yaxşı olur (X.).
qayıрмаq		tikmək - Özünə yekə əv qayırf Alı (Ç). düzəltmək - Bu dəmirçinin harava qayıрмаğı yaxşısı (D.)
xingizdəməh		döydü - Babası nəvəsini xingizdədi (G.). sındırdı-Cıncırdakı iskannarı əlinnən salıf xingizdədi (D.).
sinməx'		əyilmək - Öün maşının üstə gəlirdim, aşığa sinməsəm, telqraf (məftil) başımı kəsəciydi (S.) bəyənmək - Savet sədrinin quluf müdrinə dedix'ləri mənim heç ürəyimə sinmədi (B.)
sıxılmaq		bayılmaq - Sudurqaş olduğuna Möhsümün oğlu Vidadi məx'təvin yolunda sıxılıf (Gb.) darıxmaq -Aza yerində otağın pencərəsini elə basmışdılar kin, çərdəkilərin ürəyi sıxıldı (Gül.)

haylamax	<p>səsləmək - Nuruş esixdə usaxlarını haylıyır (X.)</p> <p>apardı -Kəndin çobanı Şahmar qounnarı örüşə hayladı (T.)</p>
çıldırmax	<p>hirsələndirmək - Nəvələri Sultanəliyi laf çıldırdılar (T.)</p> <p>dəli olmaq - De:llər Qızdarbəyinin axlı çıldırriyif (M.)</p>
çalmax	<p>vurmaq – Dəmiri yerə çaldı.</p> <p>oğurlamaq – Uşağın topunu çalıflar biçmək – Qonşuyunan baravar yarımhextarın otunu çaldıx. (T.)</p> <p>sancılanmaq - Məxmər inəx yamanca bulancıyır, də:sən dogajax (E.)</p>
bulancımax	<p>Qarımaq -Hava səhər ertədən bulancıyır, olmuya qar yağacaq (İb.)</p> <p>Ağrımaq-Usax axsamdan bulancıyır, noluf ona (G.)</p>
kəllə	<p>bilikli – Omarın böyüx' oğlu kəllədi.</p> <p>dağın başı – Şişdağın kəlləsində bulax var.</p> <p>dırmığın əsası – Dırmığın kəlləsi qırılıf.</p>

b) Sinonimlər. Ağbaba şivəsində bir sıra sözlər vardır ki, formaca müxtəlif məzmunca eynidir, yəni formaca müxtəlif olsa da bir-birinə yaxın mənaları ifadə edir, Bir məfhum bir neçə sözlə ifadə edilir [80, 177]. Bu sinonimlik təşkil edən sözlərdən bir qisminə diqqət yetirək:

- bozarmax, çəmkirmək, acıqlanmaq, acığı tutmaq, hirsələnmək
- mıx, kora, qadax - mismar
- düdəmə, ifləmə, bambılı – yüngül xasiyyətli adam

- tuş, vaqiyə - yuxu
- kıxmıx, yonqu, talaşa – ağac yonqusu
- tikdavan, qondara – qadın ayaqqabısı
- bozarmax, burunnamax, xorramax, dalamax – bəyənəmək,
yola aparmamaq
- düş'cə, yumaq – ip dolağı
- ixtiyarranmax, dusgunnəməx' – qocalmaq
- əndərməx', yerqan olmaq – nəyi isə yerə tökmək
- qatma, qırmıx - ip
- himləməx', dümsüxləməx' – işarə ilə yer göstərmək
- qımışmax, irişməx' – gülümsəmək
- yavalanmax, çöplənmək – işsiz, boş-boşuna gəzmək
- cənnənməx, kiflənməx', barranmax – xarab olmaq
- limbələmlit, lıxcama, göpbələmgöz – ağzınacan dolu kisə,
qab və s.
- dırtdamax, //zırtdamax – çox danışmaq
- zıflamax, nallamax, həx'ləməx – vurmaq, döymək
- qoqozdamax, qımcırramax, tulamazdamax – tullamaq
- toparramax, dəhmərrəmək, topuxlamax – sürünü naxıra
haylamaq
- çatıquyruq, doйдаq – uzun quyruq mal
- çiyinnix//çiyindirix', qantar - iki vedrə ilə su gətirmək üçün
işlədilən başı çəngəlli ağac (alət)
- təpiməx', çinriməx – qurumaq
- pərəx', sədəf – düymə
- burunnamax, xorramax – bəyənəmək
- avar, torpaqaltı – evin üstünə döşənən taxtanın üzərinə
döşənən ot (küləş)
- simləmək, hoylamaq – yaranın irinləməsi
- ifləmə, duvalıxlı, tasdıxlı – dəli, ağılsız

- xırça, tösvər – balacaboy
- salqarrı, azman – qabiliyyətli, bacarıqlı
- xalxal, arxac, ağıl – mal-qoyun salınan yer
- qara basmaq, xəflənməx, eymənməx' - qorxmaq
- xizər, pışqı – mişar
- şəpə, tar – qar yığını
- fənix'məh, tıncıxmaq - darıxmaq
- qəvirsənnix', məzərsənnix' – qəbiristan
- dunux, mağmun, fəfə - aciz
- əringəc, sürüngəc – tənbel
- qaramat, qaranqu – qaranlıq
- tayqulf, parç – dolça
- bölmə, zir – nəlbəki
- kirs, fır - şiş
- çuğul, qıloysa, alağuz – xəbərçi, sözgəzdirən, iküzlü
- ilix, sıcax, xünux' - isti
- çiloy, qaytarğa//qantarğa – çilov
- neçək, yazma, qıymaca – baş yaylığı
- ajıxamra, acıtma, maya – xəmir mayası
- qırtıx, qınnacıx, dıncılı – bir az
- təzək, kərmə, sadır – yanacaq
- satıl, cıncır – vedrə
- alaçatı, alağuz – aravuran
- şəpə, tar – qar yığını
- maşnaltı, şırat – süd maşını ilə qaymağı çəkilməmiş üzsüz süd
- lağama, ayama – ləqəb
- təfcimək, citəməx – tikmək
- sürmə, işgil – qapı cəftəsi

Göründüyü kimi, ümumi bir məna müxtəlif çalarla ifadə edilir [86.318].

c) *Omonimlər*. Ağbaba və Şörəyel kəndlərində yaşayanların danışıqına omonim kimi işlənən sözlər də çoxdur. Bu sinonimlər xalq dilində fikrə rəngarəng mənə çalarlığı verir [112,164]. Onlardan bəzi nümunələrə diqqət yetirək. Məsələn:

- alazdamax – 1) başdansıvdu iş görmək
– 2) toyuq və ya qazın tükünü yolandan sonra qalan tüklərinin yandırılması
- atdandırma – 1) gəlinin oğlan evinə köçürülməsi
– 2) oyun havasının adı
- acıtmax – 1) hirsəndirmək
– 2) xəmiri acıtmaq
- üzülməh – 1) xəstəlikdən əziyyət çəkmək
– 2) pis bir vərdəşdən uzaqlaşmaq
– 3) sökülüb dağılmaq
- lala – 1) çiçək
– 2) lampanın şüşəsi taxılan hissə
- üz – 1) qaymaq
– 2) utanmaz
- çarix – 1) kotanın hissəsi
– 2) göndən tikilmiş ayaqqabı
- qayım – 1) bərk, möhkəm
– 2) xəsis adam
- əlcək – 1) kərəntinin tutacağı
– 2) əl tutan qədər daranmış yun, əlçim
- ilitmə – 1) az qızmış su
– 2) zəif uşaq
- yal – 1) təpənin başı
– 2) atın boynundakı tüklər
– 3) it yeməyi
- tıfdix' – 1) sığallı olmayan saç

- cızalamax – 2) keçinin sallanan tükləri
– 1) başdansovdu əkin etmək
– 2) süpürmək
- çalası – 1) qatıq mayası
– 2) aravuran adam
- qısır – 1) dincə qoyulan əkin yeri
– 2) doğmayan heyvan
- daylaxlamaq – 1) uşağın saçının dibindən qırılması
– 2) bostanın təmiz yığılması
- tuş//duş – 1) yuxu
– 2) düz (tuş getmək)
- sıyrıx – 1) ipin sıyrıntısından çıxan qırıq
– 2) dülgər aləti
- sal – 1) yastı daş
– 2) mal-qoyun xəstəliyi
- yaxa – 1) paltarın boyun hissəsi
– 2) çayın daşlı sahili
– 3) dağın döşü
- ojax – 1) tayfa və nəslin toplusu
– 2) pir, ziyarət
– 3) təndirdən kiçik ocaq
- cələ – 1) çayağzı
– 2) quş tələsi
- maya – 1) dırnağın dibi
– 2) xəmirə və südə qatılan maddə
- kərə – 1) inək yağı
– 2) qulağı lap qısa olan qoyun növü
- xaşa – 1) yoncaya oxşar bitki (qorunqa)
– 2) iri kisə
- tar – 1) qar yığını (şəpə)

- daşdıx   – 2) toyuğun tarraşdığı ağac
- 1) yer, məkan
- bic   – 2) toyuğun pətənəsi
- 1) qeyri-qanuni doğulan uşaq
- 2) hiyləgər, çoxbilmiş adam
- 3) tərəvəzin içində bitən alağ

ç) Antonimlər. Müxtəlif nitq hissələrindən ibarət olub, eyni mənanın əks-zidd cəhətlərini qarşılaşdırma yolu ilə daha kəskin, daha qabarıq şəkildə ifadə edən sözlərə antonim deyilir. Elmi ədəbiyyatda göstərilir ki, antonim əlaqələr nominativ səciyyə daşımır, sırf semasioloji əlaqələr olub, məfhumların qarşılaşdırılmasına əsaslanır. [8, 61]. Ağbaba şivəsində də antonimlər müxtəlif nitq hissələrindən ibarətdir. Məsələn:

1) Antonim sifətlər

- sarf – tap (dik-düzən)
- salqarrı – dıydıx (ağır-yüngül)
- simiz – caydag (kök –arıq)
- ələngə – tuncu (qoca-cavan)
- xərəngə – cıvrax (tənbəl-cəld)
- tuncu – pazax (ətli-ətsiz)
- qayım – boşarğı (məhkəm-boş)
- başdanxarab – ağırtaxtalı (ağılsız –ağıllı)

2) Antonim feillər

- soğulmaq-gurranmaq (azalmaq-çoxalmaq)
- təpiməx-nəmlənməx (qurumaq – islanmaq)
- basıf-bağlamaq –kiriməx (çox danışmaq –sakitləşmək)
- təfçiməx – çözləməx' (tikməx' - sökmək)
- gözəməx' – çözdəməx' (tikməx' - sökmək)
- qokozdanmaq – qancıxlanmaq (kişilənmək – yaltaqlanmaq)

3) Antonim əvəzliliklər

- honu– munu (onu-bunu)
- oənə - buənə (o yana-bu yana)
- orya – burya (oraya-buraya)
- ma: – sa: (məənə-sənə)
- oğala – buğala (o tərəfə-bu tərəfə)

4) Antonim zərflər

- binəli (həmişə) – adılı (heç vaxt)
- anrı (irəli) – yavıx (yaxın)
- ö:yün (o gün) – böün (bu gün)
- oxartana (o qədər) – buxartana (bu qədər)
- öünnərim (o günlərim) – böünnərim (bu günlərim)

Antonimləri mənalарına və quruluşuna görə də qruplaşdırmaq mümkündür.

3.4. Tarixi-ədəbi mənbələrdə işlənən bəzi sözlərin Ağbaba şivəsində izləri

Ağbaba şivəsində işlənən elə sözlər vardır ki, o sözlərin həm M.Kaşğarının “Divan”ında, həm “Kitabi –Dədə Qorqud” boylarında, həm də Seyid Əhməd Cəmaləddin ibn Mühənnanın “Lügət”ində işləndiyini görürük:

1) Kaşğarlı Mahmudun “Divani-lügət-it türk” əsəri ilə səsləşən sözlər: tusux//dusuk (əskik), örtmə (talvar), tuncu (tikə), gəzər (yerkökü), ir(utanmaq), anas(bacarıqlı), orum//xorum, əndik (axmaq), ərdəm (ədəb, tərbiyə), epeycə (lap yaxşı), enətmək (nişanlamaq), icəsmək (sataşmaq), capgut//capıt(köhnə əski), kısraq (cavan at), kulavuz (bələdçi) törpü (dülgər aləti), torpümək (yonmaq), təpdı (doymək) tipi (boran), kötürum (stul), zənzə (ot), süvük (duru), təfçimək

(tikmək), tıncıxmaq (darıxmaq), qızırqalanmaq (qıymamaq) və s. [88].

2) “Kitabi –Dədə Qorqud” dastanı ilə səsleşən sözlər: ard (arxa), anrı (o tərəfə), çin (doğru), qırım (fikir), yazı (çöl), yey (yaxşı), havlı//hoylu (dəhliz), kürz (ağır çəkiç), qancaru//hancaru (necə, nə cür), qlaur (bələdçi), sörlatmaq (tökmək), orqan//urqan (keçi qılından hörülmüş kəndir), torun (nəvə), çinqır (səs), baqır//paxır(miş), müşgul (çətin), yeyin (cəld),yoqurd (qatıq), eşik (həyət-baca), oğsuz (yetim), ətmək (çörək), kəndi (özü) , saban//sabant (daşatan alət), alaf (mal-qara üçün verilən yem), arınmaq (təmizləmək), dəbərtmək (çevirmək), anrı (o tərəf), yeyax (piyada) və s. [97].

3. Seyid Əhməd Cəmaləddin ibn Mühənnanın “Hilyətül-lisan və həlbətül-lisan” (İnsanın bəzəyi və dilin sahəsi) əsəri ilə səsleşən sözlər: əpçi (qadın), çinqra (rəng), dölək (sakit), duş (yuxu), eşik (bayır), sinmək (həzm etmək), dağarcıq (dəri kisə), gənəşmək (məsləhətləşmək), kərki (dülgər aləti), anşırmaq (tanımaq), çömlək (gildən hazırlanmış qazan), ətmək (çörək), görk (gözəl), eyi (yaxşı), sığır (mal), davar (cavan mal-qara), çamır (palçıq), düdük (tütək), urug (ailə, nəsil) və s. [126, 67-158]

Əlbəttə, bu nümunələrin sayını artırmaq mümkündür. Müqayisə üçün verdiyimiz sözlər müxtəlif fonetik variantlar və ya sait samit əvəzlənmələri ilə Amasiya rayonunun kəndlərində aktiv işlənərdi. Əlbəttə, digər dialekt və şivələrdə də həmin abidələrlə səsleşən sözlər çoxdur. Bu xüsusi tədqiqat işinin mövzusu ola bilər.

IV FƏSİL

AĞBABA ŞİVƏSİNİN MORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

4.1. Morfologiyaya aid bəzi məsələlər

Ədəbi dilin yazılı qolu sabitləşdikcə ayrı-ayrı dil vahidlərinin dialekt həddində müəyyənləşməsi prosesi getmişdir. Dilin başqa yaruslarında olduğu kimi, morfoloji quruluşda da ayrı-ayrı elementlər (qrammatik əlamətlər) dialekt faktı kimi işlənmişdir [65, 168].

Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrinin maraqlı morfolojiyası vardır. M.Şirəliyev doğru olaraq qeyd edir ki, dialekt və şivələrdə morfoloji cəhətdən nəzərə çarpan fərqlər fonetik və leksik fərqlərə nisbətən zəif, sintaktik fərqlərə nisbətən daha qüvvətlidir [127,161]. Ağbaba şivəsində də belədir. Məsələn, təsirlik halda –yı, -yi, -yu, -yü şəkilçilərinin işlənməsi (qapıyı, pəncəriyi, Əliyi və s.); mənsubiyyət və xəbər şəkilçisində sağır nun (ŋ) səsinin işlədilməsi (ataŋız, anaŋız, qəbirsəŋix, gəlırsiŋiz, görürsüŋüz və s.); sifət dərəcəsinin müxtəlif variantlılığı (uzunsoy, cantarax, qırborax, dəsdəyirmi, qırduz, göbpələmgöz, epeycə, düppələmdüz və s.); sıra saylarının –imci, şəkilçisi ilə deyilməsi (birimci, üçümcü və s.) şəxs və işarə əvəzliliklərinin fərqli tələffüzü (ma:, maŋa, sa:, saŋa, budey, oday, budurna, odurna, otana, butana və s.); sual əvəzliliklərinin qədim formada deyilməsi (hancarı, nəncəri), feilin bacarıq şəkli inkarının qovuşuq şəkilində ifadəsi (yazammadı, görəmmədi və s.); feilin əmr formasının II şəxsdə xüsusi şəkilçi ilə işlədilməsi (alginən, gəlnən, gəliynən və s.); nəqli keçmiş zamanda –ıf, -if, -uf, -üf şəkilçilərinin ifadəsi (alıf, gəlif, gedif, görüf və s.); feilin qəti gələcək zaman şəkilçisinin fərqli formada işlədilməsi (alacam, gələcəm alassan, gələssən) və bu kimi

fərqlər maraqlıdır. Bir neçə kənddə (Quzukənd, Balıxlı, Ellərkənd, Göllü) indiki zamanın üçvariantlı –er, -or, -ör şəkilçisi ilə deyilməsi (aler, ölər, olor və s.), feili bağlama, feili sifət və köməkçi nitq hissələrinin müxtəlifliyi və s. Ağbaba şivəsini fərqləndirən xarakterik və spesifik morfoloji xüsusiyyətlərdir.

4.2. İsim və onun quruluşu

Ağbaba və Şörəyel bölgələrinin şivələrində işlənən isimlər həm leksik, həm də morfoloji cəhətdən ədəbi dilimizdəki isimlərdən fərqlənir, maddi və mücərrəd məfhumları əhatə edir. Hər iki bölgənin kəndlərində yaşayanların nitqində işlənən isimlərin quruluşca üç növünə rast gəlinir. Bu şivələrdə isimlə əlaqədar olan müxtəlif xüsusiyyətlər hal, mənsubiyyət, şəxs şəkilçilərində, düzəltmə isimlərin məna qruplarında müşahidə edilir. Quruluşuna görə isimləri belə qruplaşdırmaq olar: sadə isimlər, düzəltmə isimlər, mürəkkəb isimlər.

1) *Sadə isimlər.* Ağbaba şivəsində işlənən sadə isimlərin bir qismi qərb qrupu dialekt və şivələrində mövcuddursa, bir qismi də ancaq Ağbaba kəndlərinin danışıqında işlədilir. Leksik cəhətdən bəzi isimləri belə fərqləndirmək olar. Məsələn: cuna, tasa, süysün (boyun), camax (suda bitən ot), cən, (kif) adoyul, (köklü meyvə) hağıl, axır, alax, alaf (ot), alıx, harma, zirzə, qullava (pətlə), oda, püştə, anıx (aş dadı), axbun, (mal peyini) teygirə, (xərək) dirgan, (yaba) məndil, şəpə (qar yığıcı), anqut, arxac, bağır, cirbit (gözə yığılan çirk), hörrə, xırzel (xərək), laf, məəl, nat (kərənti və dırmıq sapı), parç, mədix', kobux, qöcux', las, bulul (ot yığıcı), ərdəx' və s. Bu sözlər eyni ilə Qars və Çıldır ağzında bu gün də işlədilir [149, 121].

2) *Düzəltmə isimlər.* Düzəltmə isimlər əsasən müxtəlif fonno-morfoloji çalarlı şəkilçilərdən düzəlir. Həmin şəkilçilər

müxtəlif və rəngarəng məna qruplu isimlərin tərkibində əks olunur. Düzəltmə isimləri nitq hissələrinə əsasən 3 qrupa ayırmaq olar:

- 1) İsimdən isim düzəldən şəkilçilər
- 2) Feildən isim düzəldən şəkilçilər
- 3) Təqlidi sözlərdən isim düzəldən şəkilçilər

1. *İsimdən isim düzəldən şəkilçilər*. İsimdən isim düzəldən şəkilçilər dedikdə bura isim say sifət və zərfdən isim düzəldən şəkilçilər daxildir. Ağbaba şivəsində isimdən isim düzəldən şəkilçilərin variantları çoxdur və bunları belə qruplaşdırmaq olar:

a) -lıx, -lix', -lux, -lüz'; -nıx, -nix', -nux, -nüz'; -rıx, -rix', -rux, -rüz'; -dax, -dax'; -dıx, -dix', -dux, -düz' şəkilçiləri ilə: şennix', ləjdix', xərəngəlix', duzdax, buzdax, danalix, analix, sulux, ağızdıx, dunux//donux, boşdux, kasavatdıx, fallıx, yaddarıx, yağarıx, quzulux, yaxalix, əyirdəh, güzdüh//qüzdüx', unnux, şennix', çiyinnıx', önnüz', əllix (əlcək), əyinnix', dizdix', təntix', daşdıx (pətənə), yuannıx, çırklıx', yaddarıx, arxalix, yemlix', hodaxlıx, məjgallıx və s.

Göründüyü kimi, göstərilən şəkilçilər müxtəlif semantik mənalı isimlər düzəldir. Məsələn: -Nənəm əlcəyə əllix' de:r; Bu İsmeyil şennix'də oturuf durammır ha; Hodaxlıx çox pis işdi (E.B.).

b) -çılıx, çilix', -çulux, -çülüz' şəkilçiləri ilə: maldarçılıx, çarxaçılıx (aravuran), kəççilix', nökrəçilik, muzdurçulux, eşşəyçilik, hodaxçılıx, kasıfçılıx, pazıçılıx və s. Qeyd olunan şəkilçi qovuşuq (c1-lıq) şəkilçi kimi sabitləşmişdir. Məsələn: -Mən vaxtında çovançılıx da eləmişəm, ilxı da otarmışam.- Kəççilik pis şeydi, olanda olar, olmuyanda da olmor (Q); Kasıfçılıxdan pis şey yoxdu (Qç.)

c) *-lı, -lü şəkilçisi ilə*: quluf lu (qab), xamralı, bürcüklü (yer kökü), sırxlı qüzdüx'lü və s. Məsələn: Ay uşax, bir quluf luyu bura gəti, halva çalacam, qətil günüdü böün (X.B); Sırxlıyı k'ışda ge: nillər (A.).

ç) *-çı, -çi, -çu, -çü şəkilçisi ilə*: dırmıxçı, zurnaçı, alcı (aldadan) çürühçü toxumçu, səpinçi, dirgançı, yavaçı, mənsilçi (yağ-pendir hazırlayan), zuyçu, qəleyçi, mənsilçi suçu, dölçü, yançı, kərəntiçi, toxaçı, kürəkçi, təlihçi (anasız quzunu başqa qoyuna öyrədən adam) afsınçı, əvəçi, toyçu, quzuçu, xəfçi, başaxçı, dırmıxçı, ələhçi, qonaxçı, dölçü, haravaçı, arıxcı (zəifləmiş-arıq qoyun –quzunu otaran adam) və s.

Göründüyü kimi, bu şəkilçilər ədəbi dildə olduğu kimi peşə sənət, xasiyyət və məşğuliyyət bildirən isimlər düzəldir [80.411].

Göstərilən şəkilçilər Orxon-Yenisey abidələrində də, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının mətnində də geniş işlənmişdir. Məsələn: -Mənim qırımım Ənsə Qoca oğlu Oxçu olsun (97.126).-Ayqçısı bilgə ermiş (məsləhətçisi müdrik imiş) [123, 118].

M.Kaşğarının “Divan”ında da 2 formada –çı,-çi şəkilçisi işlənmişdir. Məsələn, əmçi (həkim) ətükçü (pinəçi), ətməkçi (çörəkçi), tarıqçı (əkinçi) və s. [120, 151].

“Maldarlıq cəbhəsində” (sonralar “Əmək”) qəzetinin 1933-cü il 37-ci sayına baxdıqda qəzətdə basaqçı, zərbəçi, qolxozçu, firqəçi sözlərinin də işlədildiyini görürük [104, 1]. Məsələn: Başaqçılardan Leylan İbrahimova, Güllü Tahirova və Fatma Cabbar qızı yoldaşlar özlərini zərbəçi elan edərək gündə 30-35 kilo sünbül toplayırlar [104], Şə:rdə hərənin bir qonaxçısı olordu (S.).

d) –oy, -soy *şəkilçisi ilə*: seloy, yanoy, qaroy, mıroy, qaşoy və s. Məsələn:

-Əvdaminin qapısının yanoyu yeyilif; Seloyda daş, qum çox olar (G.).

e) –ça, -çə; -cax, cəx'; –ca, –cə, *su şəkilçiləri ilə*: gödəkcə, mundarca, puxca, xırca, yarmaca, mıxça, taxça, soğança, sapılca, gödəkçə, dəlicə, ləyəncə, qurumsu, qılıca, kalça, tumançax, qolcax, yancax, tüfürcəx', yelləncəx' və s. Məsələn:

-Arvatdar qounu sağanda qollarına qolçax ge:llər, kin, üsd-başdarı bulanmasın (Daş.).

M.Kaşğarının “Divan lüğəti-it-türk”ündə də göstərilən *şəkilçilər* işlənmişdir. Məsələn, qarıncak, tərincək [123, 155].

ə) -cix, -cix', -cux, -cüx' *şəkilçisi ilə*: dağarcıx, darcıx, öycüx' və s. Məsələn:-Dağarcığı dar adamlar söz götürmür ha (Ox.); Ögey quzular o darcıxda otduyur.

f) –ax, əx' *şəkilçisi ilə*: yolax, divəx',yalax, kısırax, tərəx', başax, pərəx' və s. Göstərilən *şəkilçilər* də “Divan”da işlənmişdir. Məsələn, yolak (iz), yalaq, başak və s (123.155). Yolağı qar basıf, tamam (Daş.); İtin yalağına yal tökdülər (İl.).

2. Feildən isim düzəldən *şəkilçilər*.

Görkəmli türkoloq Ramiz Əsgər yazır ki, çağdaş türçədə feildən isim düzəldən *şəkilçilərin* sayı 51 olaraq hesablanmışdır. Z.Korkmaz *şəkilçilərin* sayını 78, A.Fon Qaben 31, T.Təkin 26, N.Hacıeminoğlu 17, M.Kaşğarının “Divan”ında feildən isim düzəldən 13 *şəkilçinin* olduğunu qeyd edirlər [123,157]. Dilimizin hər hansı dialekt və şivələrində feildən isim düzəldən *şəkilçilər* rəngarəngdir.

Ağbaba şivəsində feildən isim düzəldən məhsuldar *şəkilçilər* də çoxdur. Bunların bir qisminə ayrılıqda diqqət yetirək:

a) *-ma//ba, -mə//-bə şəkilçisi ilə*: Bu omonim şəkilçi əsasən feildən isim düzəldir. Elmi ədəbiyyatda bu şəkilçi məsdər düzəldən *-maq* şəkilçisinin variantı – qalığı kimi göstərilir. Şəkilçidəki q və ya k səsləri düşdüyü üçün *-ma (-mə)* forması qalmışdır (111.30.33). Məsdər mənası həmin sözlərdə qalmaqdadır. Məsələn: alışma, artırma (coraba və ya əlcəyin barmağına artırılan hissə), saşma (ufaq təzək), təpitmə, (məlhəm), çirtmə, büzmə, bulama, süzmə, çəkmə (çəkməcə), yolma, (əllə yolunan ot)yarma, çalma, salma, çatma, sərmə, qourma//qavırma, yaxma, közdəmə, qarama, toxamba//toxa (toxunma, kinayə), sappa, kömbə, çapba, eşmə, örtmə, yapba, qatma, kopbə, dəlmə, çatma, qatdama, basdırma, geymə, bulama, gözəmə, dələmə, sırımma və s. Feillərdə inkarlıq bildirən vurğulu şəkilçilərlə bu sinonimlik təşkil edir. Məsələn: yapbá (isim), yápbə (feil), süzmə (isim), súzmə (feil) və s. Məsələn:

-Kı 'şda da qazdarı kəsif qavırma edillər (T.).

-Mal pē:ninin yapbasını qalağa vuollar kin, qurusun (B.)

- Öyün Kar Məsim mana toxanba söz dedi xaxın içində (M.).

b) *-ti, -ti, -tu, -tü; -nti, -nti, -untu, -üntü şəkilçiləri ilə*: böürtü, yoluntu (yolunan ot)yaxantı, qırıntı, söküntü, çöküntü və s. Məsələn: -İtə nə var, yaxantıyanca dour; Yoluntunu mal yaxşı yemir.

c) *-ix, -ix', -ux', -üx, -x şəkilçisi ilə*: Bu şəkilçilərlə əsasən feildən isim düzəldən konkret və mücərrəd isimlər əmələ gəlir. Məsələn: gənəşix', selix', itix', qışqırax, cızax, qılıx, sorux//solux, soyurux, sırım, alışax, fiştırax, hörüx', soruşux,kəsmix' və s. Məsələn:

-Toydan qavax oğlan əvi qız əviynən bir gənəşix (məsləhət) edillər (G.).

ç) *-qa, -qə, -ğa, -ğə; -qar, -qər; -alğa şəkilçiləri ilə:* Bu şəkilçilər ilə çox az miqdarda düzəltmə isim müşahidə olunur. Məsələn: qaçarğa, qaytarğa, qoparğa, çıxqa, lalıxqa, yatarğa, salğar, yatalğa (gecələmək yeri) və s. Məsələn: -Yaxşı it canavarın qoparğasını elə atır kin, bir də o, arxaça üzük'mür heş..

d) *-anax, -ənəx';, -an, -ən; -ğan, -ğən, urqan şəkilçisi ilə:* Bu şəkilçilərlə əsasən qismən feillərdən, qismən də sifətlərdən isim düzəldir. Məsələn: bükənəx', döyənəx', sızanax, əsənəx', eşənəx, gözənəx', piçənəx', boğanəx', görünəx', urğan, əkənəx', yarğan, burğan, düzən (qayda) və s. Məsələn: Arpaçayın burğanı çox dərin olur (G). -Əyağımın döyənəyi çat-çat oluf (B).

Göründüyü kimi, göstərilən misallarda *-anaq (an+aq), -ənək (ən+ək)* qovuşuq şəkilçi kimi əks olunur. Bu şəkilçi öz mənşəyi etibarlı ilə *-an, -ən* şəkilçisinin *-aq, -ək* şəkilçisi ilə birləşib yeni mənaya malik şəkilçi formalaşdırmışdır [63, 109].

e) *-acaq, -əcək; -çax, -cəx' şəkilçiləri ilə:* Bu şəkilçilərlə düzələn feillər substantivləşərək ismə çevrilir. Məsələn: çapacax, tutacax, tüşəcəx' (əmək haqqına çatan) çıxacax, bürüncəx', alacaq, daracax, verəcək, tərəcək, girəcək, yeyəcək, qolçax, yelləmcəx', ərincəx' və s. Məsələn: Usda Nəsif yaxşı çapacax düzəldir maşının resorunnan.

-Ay dədə, anbardar deyir kin, gəlif tüşəcəx'lərini alsınnar (M.). Belə bir atalar sözü də vardır: Üçdə alacağı, beşdə verəcəyi yoxdur.

ə) *-manç, -mənç; -maca, -məcə şəkilçisi ilə:* döymənç, qırmanç, burmanç, tutmaca, çəkməcə, əsməcə və s. Məsələn:

-Döymənç kənd uşaxlarının ən yaxşı yeməx'ləridi (Gb.)

-Qaz ətinin çəx'məcəsi yaxşı olur (B); Cibreyilin oğlunun tutmacası var.

f) *-qı, -ğü, ki, -gi şəkilçiləri ilə:* alanqı, basqı, çalğı, qaçarğı, gərği, kərki, kəsği (otkəsən) , qurgu (tələ) və s. Məsələn: Kərki laf ağızdan tüşüf, yonmur ha (İl.); Kişiyə qurğu qurufı, biz də bilmirix' (A.); Axırriğin gərgisi qırılıf (D.).

h) *-ax, -ağ, -alax, -lax, -ləx';-nax,-nəx', -dax, -dəx'; x' şəkilçiləri ilə:* tısqırax, yatax (qoyunlar yatan yer), qagalax, qalax, sancax, sancalax (cəhrə ipini tarımlayan), çatax, yalax, yolax, qısrax, dolax, kəsəx', döləx', toxdax, batdax, çatdax, gəzdəx', asqırax, hayxırax (bəlğəm), gərtdəx', dişdəx',yığnax və s. Məsələn: Hamasada Sabannarın yolağınnan Arpaçayın dərəsinə kəsə tüşürsən (A.); Qounnarı yataxdan Şışdağa tərəf apardılar (A.).

x) *-t- şəkilçisi ilə:* qıvrıt,yaşıt, -qovu(r)t//qavıt, yoqurt və s.

ı) *-ım, -im, -um, -üm şəkilçisi ilə:* geyim, atım, içim, idim, sıırım, udum, bölüm, yuyum, kəsım, qurtum, aşırım. Bu isimlərdən bəziləri numerativ söz kimi bir sayı ilə işlənir. Məsələn: bir içim su, bir qurtum süd, bir atım çay və s.

-Ə, bu Həmid varrandı da, ama idimi heş düzəlmir kin, düzəlmir; Musanın qızıının kəsimini öyün kəsiflər.

Bundan başqa, bu şivədə bəzi düzəltmə isimlərdə nəzərə çarpan qeyri-məhsuldar şəkilçilər də vardır. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları misal çəkmək olar:

-qal – tutqal, məcgal və s.

-a, -ə - gözə, xamra və s.

-ı, -i, -u, -ü – yaxı, pişi (yağda qızardılmış yuxa), səvi, (körpə), pazı, sancı və s.

ası, əsi; -asa, -əsə - çalası, geyəsi, verəsiyə (nisiyə);

-*max*, -*məx'* – dəlməx', (tülkü və ya porsux yuvası)
toxmax, cırxmax;

-*dir* – dikdir (dik yer), laydır və s.

-*mıx* – qıtmıx, qıymıx (bir parça) və s.

-*ci*, -*ci*, -*cu*, -*cü* – atıcı, yayıcı, alıcı və s.

-*ış*, -*iş*, -*uş*, -*üş* – gəliş (zor), əyiş (çörəyi təndirdən çıxaran alət) və s.

-*dıx*, -*daşdıx* (quşun pötənəsi), *tişdix'*(kirsə və otcalanı atlara qoşmaq üçün işlədilən uzun ağac), *isdix* (astar) və s.

-*qın*, -*qun* – qoşqun//quşqun, çapqın və s.

-*inc*-qaxınc, qırınc (düyün)

-*durux*, -*dirik*, -*çiyindirik*, *boyundurux* və s.

-*tax*-buruntax

-*at* – suat, yuat;

-*nic*, sərnici

-*dəm* – yöndəm, pəndəm, ərdəm (igid, cəsür)

- *gənc* – üzgənc və s.

Qeyri –məhsuldar olan bu şəkilçi M.Kaşğarinin “Divani lüğət-it-türk”ündə və “Kitabi-Dədəd Qorqud”da da işlənmişdir [128, 216].

– Haravanı *dix'*dirdən çox çətinniknən yendirdix'

– Qızdar çiyindiriknən su gətirellər (E.).

– Kişilər toxmaxnan zəyrəx döüllər (Ox.).

– Arvatdar yuatda yun yueller (X.); Teyfə arvad naxır yolunda kiməsə gəliş gəlirdi.

– Dikdirin otu tez quruyuf, tökülör (E) və s.

3. *Təqlidi sözlərdən isim düzəldən şəkilçilər.*

-*dax*; -*ır*; -*na*, -*ik*, -*nə*, -*la*, -*lə*, -*rik*, -*ux'* *şəkilçiləri ilə.* Bu şəkilçilərlə əsasən təqlidi sözlər düzəlir. Məsələn: cızdax, zurna, bilik (qaz balası), zulamaq, xişrix', qurna, kux' (at balası)

cıncır və s. Burada “ciz” yağlı ətin qovrulanda, “zu” musiqi alətinin çalınanda, “qur” bulaq suyunun borudan axanda, “cınc” vedrə qulpunun qırağına dəyəndə, “xış” iri dolu dənəsinin çıxardığı səslərdir. Məsələn: -Toyda zurna, hamamda qurna bəyənməz (atalar sözü); Böün iri xışrix’ yağif, taxılı da döydü (Çiv.); Qurnanın suu azalıf; Qoun quyruğunu cızdağı çıxanatan əridillər (D.).

3. Mürəkkəb isimlər: Mürəkkəb isimlər əsasən isim, sifət, sayın ismə yanaşması, sahiblik və mənsubluq bildiren sözlərin birləşməsi və feili sifətin substantivləşməsi ilə əmələ gəlir. Bu barədə görkəmli türkoloq H.Mirzəzadə yazır: “Mövcud olan mürəkkəb isimləri nəzərdən keçirdiyimiz zaman aydın olur ki, mürəkkəb isimlərin tərəfləri müxtəlif nitq hissələrindən əmələ gəlir. Belə bir quruluş təbii olaraq bütün dövrlərdə dəyişməz olmuşdur [115, 70-71].

Ağbaba şivəsində təsadüf etdiyimiz mürəkkəb isimləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

a) Sifət və ismin birləşməsindən törənən mürəkkəb isimlər: qaraqayış, qaraçöp, qaraqılcıx, qaragün, sarıyal, acıtərə, qarayara (heyvan xəstəliyi) və s. Məsələn: Allah heş kimə qarayün görsətməsin (Qn.).

-Xancallımın bulağında acıtərə çox olur (B.).

b) Birinci tərəfi ismin qeyri-müəyyən yiyəlik hal, ikinci tərəfi isə mənsubluq ifadə edən mürəkkəb isimlər. Məsələn: qoyunqulağı, qoyungözü, əppəx’aşı, dirəkdaşı, yazıpişiyi, qulaxhəanı, yaztəzəyi, başaltı, quzuqulağı, quşəppəyi, burunotu, atılması, ayraşaşı, keçiməməsi, saciçi, quşüzümü və s.

-Saciçini qışda çox ye:llər, onoyörə kin, istilik verir (B.).

ç) İsimlə feili sifətin birləşməsindən əmələ gələn, yəni substantivləşən mürəkkəb isimlər: danaqıran (çiçək), oğlaqqıran

(bozayın bir neçə günü), qurdiyeməz, qurdeşənəx', oymadərən (bitki), balıqudan, qulağagirən, işıxverən (böcək) və s. Məsələn: Arpagölün adasında çoxlu balıqudan yuva qurof, bala çıxarderdı (S).

c) Müxtəlif mənalı sözlərdən əmələ gələn mürəkkəb isimlər. Məsələn: qaynata, ağaqayın, ağamirzə, sinəbənd, ağzıbir və s.

d) İkinci tərəfinin mənası başa düşülməyən mürəkkəb sözlər. Dərə-dürə, ayın-oyun, öy-eşik, qurzu-muzu, ağac-uğac, çoluq-çoçux, qara-qura, dar-düdük, sür-sümux' və s. Məsələn: Əmir kişiyyə dərə-dürə bir yerdə yarım hextar vermişdilər, bişey də bitmirdi.

e) Yaxın mənalı və ya əks mənalı sözlərdən əmələ gələn mürəkkəb isimlər. Məsələn: gejd-tez, ər-arvat, anrı-bəri, ac-gic, baş-əyah, baş-kıç, əl-ayax, gələn-gedən, bağ-bərə və s. Kənt yerində vəzifəli adamların gəlif-gedənnəri çox olur (Ç.).

ə) İki ismin təkrarı ilə düzələn müxtəlif oyun adları. Məsələn: top-top, gəlin-gəlin, kos-kos, üzük-üzük molla-molla və s. Gəlin-gəlin oynunu qız uşaxları oynuyullar.

Qədim ədəbi dilimizdə belə təkrarlar cəmlilik ifadə etmişdir. Zaman-zaman belə birləşmələrin ikinci tərəfi ixtisar olunaraq cəmlilik ifadə edərək -lar, -lər şəkilçisi qəbul etmişdir. Məsələn: toplar, gəlinlər, üzüklər, kosalar və s.

f) Birinci tərəfi say, ikinci tərəfi isim olan mürəkkəb sözlər. Məsələn: üçəyah, dördnal (at yerışı) qırxəyah (həşarat), yüzirəh (aravuran, yaltaq insan), dürrəh (ikiüzlü), Qırxbulax, Beşhektar (yer adları) və s.

Bunlardan başqa, əsas sözün mənacə genişlənməsini – intensivliyini göstərmək üçün söz təkrarlar da Ağbaba şivəsində geniş işlənir. Məsələn: qırır-mırır, fikir-mikir, acı-macı, şirin –

mirin tipli sözlər və s. Bu sözlərin ikinci tərəfi ritm yaratdığı üçün ritmik sözlər də deyilir.

Qərb dialekt və şivələrində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də sinonim və ya eynimənalı sözlər yanaşı işlənərək mənaca dəyişir və semantik inteqrasiya baş verir. Belə mürəkkəb sözlər elmi ədəbiyyatda calaqlanma adlandırılır [63,149]. Məsələn, yanpörtü (yan+böyür), isılıx (isti+ilik), ilan-cayan (tatar dilində çayan əqrəb mənasındadır), svoy-salt (tam subay mal-qara), kərdiyar (kirt/yarı) və s.

Ağbaba şivəsində ilıx, çayan, (əqrəb) svoy (subay) salt (tam) sözləri ayrılıqda işlənirdi. Məsələn: Svoy malları yaylıya apardılar savaxertə (Gül.)

4. *Xüsusi isimlər*: Dialekt və şivələrimizdə olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də qiymətli qaş-daş, güclü, gözəl heyvan və quş adları, ətirli çiçək, gül, meyvə adları, təbiət hadisələrinin və göy cisimlərinin adları kişi və qadın adlarında əks olunur.

a) Kişi adları: Bulud, İldırım, Duman, Şahin, Ayaz, Şahin, Aslan və s.

b) Qadın adları: Qonca, Çiçəx', Bənöyşə, Lumu, Qızılgül, Ülkər, Göyərçin, Ceyran, Qonçobəyim, Lala, Lələzar, Aygün, Günel, Ülkər, Günəş, Püzzə (Firuzə), Zümrüd, Gülxanım, Şəkər, Ballı, Badam, Püstə, Ətlaz, Almaz və s.

c) Müştərək qadın və kişi adları: Arzu, Dursun, Tər lan, Ülfət, Söhbət, Qüdrət, Ənbər, Mürvət və s.

Göründüyü kimi, göstərilən onomastik vahidlər müxtəlif apelyativlərdən törənmişdir.

Ağbaba şivəsində bəzi adların ikinci və ya sonuncu hecası ixtisar olunaraq -ı, -i, -u, -ü; -ıs, -is, -us, -üs; oş şəkilçilərinin əlavəsi ilə əzizləmə çalarlığı ifadə edir. Məsələn: Zərnigar-Zəroş, Nuru-Nuruş, İbrahim-İbiş, Zərifə-Zəriş, Zülfuqar-Zili,

Gülçöhrə-Gülü, Şahlar-Şahı, Nazlı-Nazı, Məmməd-Məmiş, Telli-Teloş, Xanəhməd-Xanoş, Gülxanım-Gülüş və s. Əzizləmə bildirən bu tip adlar Naxçıvan və Ordubad şivələrində də işlənir [127, 130].

Bundan başqa, bəzi tarixi hadisələr və mədəni-kütləvi tədbirlər adqoymada öz izini buraxmışdır. Belə ki 70-ci illərdə Zeynəb Xanlarova, İslam Rzayev, Aşıq Kamandar, Aşıq İmran, Aşıq Əkbər və digər sənətkarların Amasiya rayonunda bir neçə həftəlik qastrol səfərində olmaları Ağbaba kəndlərində onlarla Kamandar, Zeynəb, İslam, Əkbər, İmran adlarının yaranmasına səbəb olmuşdur [25, 114]. Bu adların yaranması ağbabalıların böyük sənətkarlara, bütövlükdə incəsənətimizə verdikləri qiymətli dəyər idi.

ç) Mürəkkəb adların bir qismini toponimik adlar təşkil edir. Ağbaba bölgəsində Azərbaycan dilinin qayda qanunları əsasında yaranmış və torpaqla etnokulturoloji bağlılığı olan zəngin maraqlı kənd, relyef çay, bulaq adları vardır [28, 221; 223]. Bunları belə qruplaşdırmaq olar.

1) I növ ismi birləşmə modelində olan toponimlər: Güllübulaq, Qara Namaz, Qarabulaq, Korbulaq, Göyyoxuş, Düzkənd, Bozqala (kənd adları); Dəli dağ, Qızıl dağ, Tayaqaya, Göydağ, Qara güney, Dərin dərə (relyef adları) və s.

2) II növ ismi birləşmə modelinə olan toponimlər: Gürcü yolu, Bacıoğlu, Oxcuoğlu kənd adları); Arpa çayı, Möküz çayı, Arpa qolu, Xançallı-bulağı, Cıvınnı suyu (çay və bulaq adları); Qum dağı, Ağbaba dağı, Sınıx dərəsi və s.

3) III növ ismi birləşmə modelində olan toponimlər: Bu növdə olanlar əsasən mikrotoponimlərdir. Məsələn, Bəzircan yolu (İbiş), Bacıoğlunun tapı (Oxcuğu), Təmrazın arxası

(Təpəköy), Qarabəyin çayırı, Nənənin bulağı (Təpəköy), Asdanaganın bulağı (Oğsuz), Maral yatağı (Mağaracıq) və s.

4) Feili sifət modelində olan toponimlər: Yabıqırılan, Ömarölən, Usufvurulan (biçənək adları), Lalaxan (çay), Bəndovan (kənd) və s. Yuxarıda göstərilən toponimlərin çoxu Krım, Bolqarıstan, Türkiyə, İran və türklər yaşayan digər yerlərdə bir sistem kimi paralelləri vardır [25, 212; 251]. Bu paralellər türklərin təbiətə eyni düşüncəli münasibətlərini əks etdirməkdədir.

4.3. İsmın kəmiyyət və hal kateqoriyaları

1) *İsmın kəmiyyət kateqoriyası*. Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də ismın kəmiyyət kateqoriyasının maraqlı xüsusiyyətləri var. Belə ki, sözün axırındakı samit səslərin mövqeyinə görə kəmiyyət ifadə edən çoxvariantlı -lar, -lər, -dar, -dər; -nar, -nər; -zar, -zər şəkilçiləri işlənir.

a) Sonu sait səslər və v, ğ, y, l, m, f, x samitləri ilə bitən sözlərin sonuna ahəngə görə -lar, -lər şəkilçisi artırılır. Məsələn: bardaxlar, bülöylər və s.

b) Sözün sonu cingiltili j, z, d və kar s, t, ş səsləri ilə bitdikdə -dar, -dər şəkilçisi artırılır. Məsələn: cümbüzdər, dambatdar və s.

c) Sözün sonunda n, r, bəzən də z səsləri gəldikdə -nar, -nər; -rar, -rər; -zar, -zər şəkilçisi artırılır. Məsələn: cıncırrar, potunnar, urğannar, xızannar, kızzar və s.

-Cairdan kəsdiyim cümbüzdəri gətirif əvin bacasının yanna döşədim (D.)

-Cəfərin xızannarı gənə gəlmişdi kapıya (S.).

Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində işlənən çoxvariantlı kəmiyyət şəkilçiləri bir çox türk ədəbi dillərində kəmiyyət ifadə edərək -tar, -ter (qazax), -nar, -nər (xakaş, şor, tuva) –nor, -nör (yakut) variantları formasında işlənəməkdədir (133.116).

Prof. F.R. Zeynalov qeyd edir ki, cəm şəkilçilərinin yakut dilində on altı (-lar, -ler, -lor, -lör; -nar, -ner; -tar, -ter, -tor, tör; dar, -der, -dor, -dör; -nor, -nör) altay dilində on iki (-lar, -ler, -lor, -lör; -tar, -ter, -tor, -tör; dar, -der, -dor, -dör) başqırd dilində səkkiz (-lar, -lär; -tar, -tär; -dar, -där; -zar, -zär), tatar dilində dörd (-lar, -lär; -nar, -när) variantları mövcuddur [1, 143,67].

Maraqlıdır ki, müasir özbək ədəbi dilində ahəng qanunu zəif olduğu üçün cəmlilik birvariantlı –lar şəkilçisi ilə ifadə olunur (suvlar, oltunlar və s). Cəm şəkilçiləsinin çoxvariantlı olmasını assimilyasiya və dissimilyasiya kimi fonetik hadisələrin nəticəsindən törəndiyi elmi ədəbiyyatda qeyd edilir [81, 194].

Folklor örnəklərində –nar. –nər kəmiyyət şəkilçisi daha çox işlənir. Məsələn:

Maymaqdan,	Gümrunun faytonnarı.
Bulut dolar Maymaxdan.	İpəx'di qaytannarı.
Qəriflik sona yetməz,	Yarımnan minəx' gözəh,
Günnərimi saymaxdan.	Kor olsun tüşmannarı.

2) *İsmin hal kateqoriyası*. Ağbaba şivəsində işlənən isimlərin maraqlı morfoloji xüsusiyyətləri vardır. Belə ki, az da olsa, müəyyən fərqlər ismin hal, mənsubiyyət və xəbərlik şəkilçilərində müşahidə edilir. Əlbəttə bu fərqlər ədəbi dildən o qədər də fərqlənmir. Bu xüsusiyyətlər fərqli formada qərb qrupu dialekt və şivələrində, eləcə də digər dialektlərimizdə də vardır. Bundan başqa, ismin hallanmasında əsas fərq təsirlik və çıxışlıq

halda, eləcə də yiyəlik halda şəkilçilərdə sağır nun səsinin işlədilməsidir. Bu xüsusiyyətlərə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının mətnlərində də rast gəlinir [96, 130].

a) *Adlıq hal*. Adlıq halda heç bir formal dəyişiklik yoxdur.

1. Ad bildirən: Məsələn: *Usda Qurbanəli* köşə daşdarını yonuf qutardı.

2. Topluluq bildirən: Məsələn: Qarabağ hadisəsinə görə **şennix'** zastava tökülüf Maskvadan qəmisiyə tələb edirdilər (İb.).

3. Mücərrədlik bildirən: Məsələn: *Yamannux* etməyə nə var kin, gərək yaxşılıx eliyəsən (D.).

M.Məmmədovun tədqiqatlarında göstərilir ki, dialekt və şivələrin bir çoxunda halların bir-birinin mövqeyində işlənməsi vardır [107, 90; 92]. Ağbaba şivəsində də adlıq halda işlənən bəzi isimlərin digər hallarda işlənməsinə rast gəlinir. Məsələn: Dədə-baba(dan) bizimkilər qonçulux eliyiflər (B.); Kiş(da) yun darıyf cəhrə hərrədərdix' (Og.); Yaz(da) gedirdix' novata, k'ış(da) oturardix əvdə, mal qouna baxardix (G.) və s. Göstərilən nümunələrdə “dədə-baba” çıxışlıq, “qış” və “yaz” sözləri isə yerlik halın semantik xüsusiyyətlərini daşıyır.

b) *Yiyəlik hal*. Adlıq haldan fərqli olaraq yiyəlik halın özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Digər dialekt və şivələrdə yiyəlik hal ikivariantlı şəkilçilərlə ifadə olunursa, Ağbaba şivəsində dördvariantlı şəkilçilərlə ifadə edilir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının boylarında da yiyəlik hal sağır η ilə, qərb dialekt və şivələrində işlənən şəkilçi variantları işlənmişdir [128, 199].

Ağbaba şivəsində samitlə bitən sözlərdə -ın//iη, -in//iη, un//uη, ün//üη saitlə bitən sözlərdə isə -nın//nıη, -nin//niη, -

nun//nuŋ, nün//nüŋ şəkilçiləri işlənir. Məsələn: Onuŋ atasıŋı ferma müdrü qoyuflar (E.).

səniŋ quzuŋ	itiŋ quyuğu
gədəniŋ biri	kotaniŋ hodağı
quyunuŋ su:	onuŋ çiyŋi
atıŋ torvası	ağacıŋ başı

Klassik ədəbiyyatımızda – Nəsimi (vəsliŋ həvəsi), Xətai (cahanuŋ afitabı), Füzuli (xalıŋ səniŋ) və digər şairlərin əsərlərindən də yüzlərlə belə misal çəkmək olar. Dilimizə xas olan bu xüsusiyyət Azərbaycan dili materialları ilə məhdudlaşmır. Türk dillərinin əksəriyyətində (tatar, türkmən, özbək, qazax, uyğur, altay, başqırd və s.) yiyəlik hal şəkilçilərinə sağır nun (ŋ) çox aktiv işlənir. Məsələn: atnıŋ (tatar), baltonıŋ (qazax), xananıŋ (tuva) və s [47, 30-32].

c)Yönlük hal. Yönlük hal şəkilçisi ədəbi dildə olduğu kimidir. Bu şivədə samitlə bitən sözlərə -a, -ə; saitlə bitən sözlərdə isə -ya, -yə şəkilçisi işlənir. Məsələn: qarıya, əvə, suya və s. Bununla belə –a,-ə saitləri ilə bitən isimlərə -ya, -yə şəkilçiləri qoşulduqda şəkilçidəki –y samitinin təsir ilə -a səsi qapalı ı və u səsinə, ə səsi isə qapalı u və ü səsinə keçir. Bu qapalaşma hadisəsi Qars və Ərzurum şivələri üçün də xarakterikdir [107, 54]. Məsələn:

murtda-murtduya	cıra-cırıya	balta-baltıya
dana-danıya	üşşə-üşşüyə	çanta-çantıya
yara-yarıya	meşə-meşiyə	arpa-arpiya

Mən və sən əvəzlilikləri bəzi kəndlərdə yönlük halda sağır ŋ ilə (maŋa, saŋa) bəzi kəndlərdə isə (ma:, sa:) ifadə olunurdu.

-Sa: de:rəm, çıriya nöyüt töküynən (Q., B., G., E.).

- Munu maŋa demiyiflər (G.)

ç) Təsirlik hal. Ağbaba şivəsində daha səciyyəvi cəhət ismin təsirlik halında özünü göstərir. Burada ədəbi dildə olduğu kimi, samitlə bitən isimlərdə -ı, -i, -u, -ü saitlə bitənlərdə -nı, -ni, -nu, -nü və ədəbi dildən fərqli olaraq -yı, -yi, -yu, -yü şəkilçiləri işlənir. Məsələn: qapıyı, pencəriyi, bacıyı, küflüyü, dəriyi, buğduyu, dəviyi, sürüyü və s. Göründüyü kimi, təsirlik halda da sözün birinci hecasında o, u, ö, ü, axırında isə a, ə səsi olduqda sözün sonundakı a səsi o və u, ə səsi isə ü səsinə keçir [115, 44].

Müasir türk və qaqauz dillərində də dörd variantlı -yı, -yi, -yu, -yü şəkilçisi işlənəkdədir. Məsələn: Anası, yem babası çaarurlar bir konuyu [182, 116]. Azərbaycan dilinin bir sıra dialektlərində təsirlik halın -yı, -yi, -yu, -yü şəkilçi ilə ifadə olunması az, qərb qrupu dialekt və şivələrində isə çox işlənir [190,74-75].

Amasiya rayonunun kəndlərində yaşayanların danışığında təsirlik halın m və n səsləri ilə ifadə edilməsi də qeydə alınmışdır. Məsələn: Sözün maña de, mən də işim bilim; Bu q'olxozun hesafdarı özün yaman çəker (E., G.).

Göstərilən nümunələrdə işim' özün sözləri cümlə daxilində təsirlik halın funksiyasını daşıyır.

E.Əzizov qeyd edir ki, n formasının türk dillərinin tarixində , həm də klassik ədəbiyyatımızda işləndiyini nəzərə aldıqda onu müstəqil şəkilçi hesab etmək olar (65.174).

Azərbaycan dilinin Qazax-Borçalı, Göyçə, Qaraqoyunlu, Pəmbək və Qarabağın bir sıra kəndlərində təsirlik halda -nı, -ni, -nu, -nü şəkilçiləri ilə yanaşı -yı, -yi, -yu, -yü şəkilçiləri də işlənir [48, 9-10].

“Kitabi-Dədə Qorqud” mətnlərində təsirlik hal -yı, -yi, -yu, -yü şəkilçiləri ilə də işlənmişdir. Məsələn: Qanturalıyı alub meydana gətürdilər; Şol mağarayı gördinmi [97, 53] və s.

H.Mirzəzadə qeyd edir ki, təsirlik haldakı y ünsürü ədəbi dilimizdə XVIII əsrə qədər işlənmiş, yalnız XVIII əsrdən sonra y ilə n ünsürlərinin tənəsübü tamamilə dəyişmiş, yazılı dildə n ünsürü (-nı, -ni, -nu, nü), y səsinə nisbətən üstün olmuşdur. Daha sonra ədəbi dilimizdə n qrammatik bir ünsür kimi sabitləşmişdir [115, 23].

Ağbabaya söykək olan Qars vilayətində, xüsusilə Arpaçay kəndlərinin şivələrində (Arpaçayın sağ tərəfində yerləşən Türkiyə kəndlərində) Ərdahan və Çıldır ağzında da bu gün təsirlik halda yı, -yi, -yu, -yü şəkilçiləri çox aktiv işlənir. Məsələn: Oğlu ahşamnan aravıyı uhlüyuf taxılnan [145.9].

-Buğduyu divəx'də dö:llər,so:ram da kirkirədə çəkillər (G.).

-Pencəriyi örtüynən, yel əsif qıraxax (B., X., E.).

d) *Yerlik hal*. Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də yerlik hal -da, -də şəkilçisi ilə işlənir.

nöütdə

eşikdə

ça:rda

əvdə

dərmanda

Bulaxda

Əvdə-eşikdə tutarımız qalmadı, verdix' uşağın doxduruna (Gül.).

Amma bəzən danışıq zamanı yönlük hal şəkilçisi yerlik hal mənasında işlədilir. Məsələn: Nənəmin böürünə otur (Ox.).

e) *Çıxışlıq hal*. Çıxışlıq halda da ikivariantlı –dan, -dən şəkilçisi ilə yanaşı –nan, -nən şəkilçisi də işlənir. Bu digər dialekt və və şivələr üçün də xarakterikdir. Məsələn: mənnən, sənnən, Kərimnən, Qasımnan və s. Bu şəkilçi (–nan, –nən) qoşması ilə omonim olsa da, ancaq vurğuludur. Məsələn: -O

mə'nnən (qoşma) geder (E.); O, mənn'ən aldı; Böünnə'n (çıxışlıq hal) bu xata mənnən (birgəlik qoşması) getdi (Ox.).

Müasir qazax, qırğız, başqurd, qaraqalpaq, noqay, tatar və sor dillərində də -nan, -nən, -nen şəkilçi variantları çıxışlıq hal şəkilçisi kimi işlənir [139, 109].

Ağbaba şivəsində bəzən sonu Z səsi ilə bitən isimlər – zan, –zən şəkilçisi qəbul edir. Məsələn, Qafqazzan, Solmazzan, Almazzan, Orazzan və s. (X., B., El.)

Naxçıvan şivəsində də bu hal vardır [116, 87].

Ağbaba şivəsində isimlərin hallanmasına aid nümunələr:

A.	pəyə	saman	Solmaz	harava
Y.	pə:niŋ	samanıŋ	Solmazıŋ	haravanıŋ
Yön.	pəyyə	samaŋa	Solmaza	haravıya
Təs.	pəyyi	samaŋı	Solmazı	haravıyı
Yer.	pə:də	samanda	Solmazda	haravada
Çıx.	pə:dən	samannan	Solmazzan	haravadan

Qarsın Başgədiklər və ona yaxın olan ərazilərdə də -nan şəkilçisi çıxışlıq hal ifadə edir. Məsələn: Əsgər dedi ki, paşam, Çala koyundə bunnan çoxdu [140, 321].

4.4. İsmın mənsubiyyət və xəbərlik kateqoriyaları

a) Mənsubiyyət kateqoriyası

Ağbaba şivəsində mənsubiyyət kateqoriyasının bəzi fərqli xüsusiyyətləri vardır. Belə ki, mənsubiyyət şəkilçili birləşmələrin birinci tərəfi sahiblik, ikinci tərəfi mənsubluq ifadə edərək aidiyyət əlaqəsini göstərir. Mənsubluq ifadə edən əsas və asılı söz söz birləşməsi modelində birləşərək bir məfhumu ifadə edir [171, 370]. Birləşmənin birinci tərəfində işlənən ismin şəkilçi qəbul etmələri fərqlidir.

Asılı tərəfi, yəni sahiblik ifadə edən sözlər mənsubiyyət kateqoriyasını ifadə etmək üçün I şəxsin tək və cəmi –im, II

şəxsin tək və cəmi –iŋ, III şəxsin tək –un, cəmi isə –in sahiblik bildirən yiyəlik şəkilçisi qəbul edir. Məsələn:

mənim kərəntim	bizim atamız
səniŋ kərəntiŋ	siziŋ ataŋız
onun kərəntisi	onların ataları (atası)

Mənsubiyyət anlayışını ifadə edən ikinci tərəfdəki əsas sözlər I şəxsin təkində –ım, –im, –um, –üm (saitlə bitən sözlərdə –m), cəmində –ımız, –imiz, –umuz, –ümüz (saitlə bitən sözlərdə –mız, –miz, –muz, –müz) şəkilçiləri qəbul edir. II şəxsin təkində –ıŋ, –iŋ, –uŋ, –üŋ (saitlə bitənlərdə –ŋ), cəmində isə –ıŋız, –iŋiz, –uŋuz, –üŋüz (saitlə bitən sözlərdə –ŋız, –ŋiz, –ŋuz, –ŋüz); III şəxsin təkində –ı, –i, –u, –ü (saitlə bitənlərdə –sı, –si, su, –sü) cəmində –ları, –ləri şəkilçiləri qəbul edir. Məsələn: Sait və samitlə bitən sözlərdə mənsubiyyətin ifadə edilməsi belədir:

mənim anam	bizim satılıımız	bizim öyümüz
səniŋ anaŋ	siziŋ satılııŋız	siziŋ öyüŋüz
onun anası	oların satılları	oların öyləri

Misallardan göründüyü kimi, mənsubiyyət kateqoriyasının ifadə edilməsi əsasən ədəbi dildəki şəkilçilərlə eyniyyət təşkil edir. Lakin başlıca fonetik fərq odur ki, ikinci şəxsin tək və cəmində sağır nun səsi (ŋ) işlənir.

Mənsubiyyət şəkilçili sözlərin hallanması

A.	kərəntim	çinqır (su qabı)	anası
Y.	kərəntimiŋ	çinqırıŋ	anasınıŋ
Yön.	kərəntimə	çinqıra	anasına
Təs.	kərəntimi	çinqır	anasını
Yer.	kərəntimdə	çinqırda	anasında
Çıx.	kərəntimnən	çinqırdan	anasınınan

Göründüyü kimi, həm saitlə, həm də samitlə bitən sözlərin hallanmasında o qədər fərq nəzərə çarpmır. Ancaq saitlə bitən söz yiyəlik halda sağır nun (ŋ) səsini qəbul edir (19, 82.) Bundan başqa, Ağbaba şivəsində sağır nun (ŋ) II şəxsi üçüncü şəxsdən ayırır. Belə ki, II şəxsdə sağır nun (ŋ), üçüncü şəxsdə isə adı n işlənir. Məsələn:

Tək, II şəxs	Cəm, II şəxs
səniŋ öyüŋ	siziŋ ataŋız
səniŋ öyüŋüŋ	siziŋ ataŋızıŋ
səniŋ öyüŋə	siziŋ ataŋıza
səniŋ öyüŋü	siziŋ ataŋızı
səniŋ öyüŋdə	siziŋ ataŋızda
səniŋ öyüŋnən	siziŋ ataŋızdan

Folklor örnəklərində də mənsubiyyət şəkilçisinin işlənməsinin gözəl örnəkləri vardır. Məsələn:

Unnuçaydı unumuz,
Yağlıçaydı yağımız.
Unnucuya qurt tüşüf,
Nolacax halımız?

Ələyəzin ucuŋnan,
Bur qız səvdim Ucannan.
Doğma qardaş yad olar,
El qızının ucuŋnan.

Bəzən danışıqda mənsubiyyət şəkilçili söz öndə, yiyəlik hal şəkilçili söz isə əvvəldə işlənir. Məsələn: Ataŋ səniŋ yaxşı oldumu, xəsdəydi? (Qn.); Çombağı onun qırılıf (Ç.); Paltarın səniŋ çox köhnəlif (İb.).

Bəzən də ikiqat mənsubiyyətin işlənməsi nəzərə çarpır. Məsələn: Bir illərim//bir illərisi kış tez gəldi; Öünnərisi yer oynadı (D., Daş.) və s.

b) Xəbərlik kateqoriyası. Digər dialekt və şivələrdə olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də xəbərlik ifadə etmək üçün isim, sifət, say, əvəzlik, zərf və feillərə müxtəlif şəxs şəkilçiləri əlavə edilir [19, 66-67]. Daha aydın desək, xəbər ola bilən hər bir nitq hissəsi xəbərlik və predikativlik ifadə edən şəkilçilər qəbul edir [127,162-165]. Xəbərlik, həm də predikativlik ifadə edən şəkilçilər bunlardır.

Təkdə. 1. Samitlə bitən sözlərdə I şəxs təkdə -am, -əm saitlə bitən sözlərdə -yam, -yəm şəkilçiləri qəbul edir:

a) ismin xəbərləşməsi: çovanam, buruxçuyam, qəleyçiyəm və s.

b) sifətin xəbərləşməsi: görənəyəm, mağmınam və s. (B.).

c) sayın xəbərləşməsi: beşdən biriyəm, novatda birinjiyəm və s. (Quz.)

ç) zərfin xəbərləşməsi: irəlidayəm, lümlütəm və s.

d) əvəzliyin xəbərləşməsi: özüməm, hancarıyam və s.

e) feillərin xəbərləşməsi: cavıyıram, qıncıtmışam və s.

2. Sait və samitlə bitən sözlərdə II şəxs təkində ikivariantlı –sañ, -səñ şəkilçisi işlənir:

a) ismin xəbərləşməsi: qaroyulsañ, sıñıxcısañ və s.

b) sayın xəbərləşməsi: yeddımcısañ, qırıx birımcısañ və s.

c) sifətin xəbərləşməsi: mağmınsañ, curumsañ və s.

ç) əvəzliyin xəbərləşməsi: osañ, busañ, kimsəñ və s.

d) zərfin xəbərləşməsi: qıfcaxsañ, cıvraxsañ və s.

e) feilin xəbərləşməsi: pisixıfsañ, acıyıfsañ və s.

Ağbaba bayatılarında da ismin xəbərlilik kateqoriyasının ifadəsinin gözəl örnəyi vardır. Məsələn:

Yapınçı bürünürsəñ,
Dəmhədəm görünürsəñ.
İyitdix' haram olsun,
Baxmağa ərinirsəñ?

3. Samit və saitle bitən sözlərdə III şəxsin təkində -dı, -di, -du, -dü şəkilçisi qəbul edir:

- a) ismin xəbərləşməsi: yavaçdı, nalbəntdi, buruxçudu və s.
- b) sayın xəbərləşməsi: üşdü, qırıxdı, qalıxdı və s.
- c) sifətin xəbərləşməsi: xuygardı, töşmərx'di və s.
- ç) əvəzliyin xəbərləşməsi: anrıdı, böündü, irgündü və s.
- d) zərfin xəbərləşməsi: odu, budu, hangısdı və s.
- e) feilin xəbərləşməsi: pisix'ifsən, acıyıfsan, alajaxdı (E., X.), tüşünəcəx'di.

Bayatılarda da II şəxsi bildirən –dır, –dur, –dir, –dür şəkilçisinin –dı, –di, –du, –dü formasında işlənməsi çoxdur. Məsələn:

Arxalığın ikidi,
Biri Tifliz ipidi.
Bir elə yar səvmişəm,
Bəylər onuñ itidi.

Cəmdə. 1. Samitlə bitən sözlərdə I şəxsin cəmində -ıx, -ix', -ux, -üx', saitle bitən sözlərdə -yıx, -yix, -yux, -yüx şəkilçiləri qəbul edir:

- a) ismin xəbərləşməsi: qolxozçuyux, güllübulaxlıyix və s.
- b) sayın xəbərləşməsi: çoxux, azıx, üşdən biriyix', yüzüx' və s.
- c) sifətin xəbərləşməsi: dərddiyix, dıydığix, bambılıyix və s.
- ç) əvəzliyin xəbərləşməsi: burduyux, orduyux, hasıyix və s.

- d) zərfin xəbərləşməsi: oŋnanıx, buŋnanıx, geriyix' və s.
 e) feilin xəbərləşməsi: alazdıyarıx, durorux, oturorux (E., X.).

2. Saitlə və samitlə bitən sözlərdə II şəxsin cəmində -sıñız, -sıñız, -suñuz, -süñüz şəkilçisi qəbul edir.

- a) ismin xəbərləşməsi: dırmıxcısıñız, qırxıñcısıñız və s.
 b) sayın xəbərləşməsi: beşimcisiñız, onsıñuz və s.
 c) sifətin xəbərləşməsi: xuygarsıñız, zəvzəx'siñız və s.
 ç) əvəzliyin xəbərləşməsi: osıñuz, busıñuz və s.
 d) zərfin xəbərləşməsi: irəlidəsiñız, ordasıñız və s.
 e) feilin xəbərləşməsi: alazdıyırsıñız, püx'tərisiñız və s.

3. Sait və samitlə bitən bütün sözlərdə III şəxsin cəmi – dılar, -dilər, -dular, -dülər şəkilçisi qəbul edir:

- a) ismin xəbərləşməsi: dırmıxçıldılar, yancıdılar və s.
 b) sayın xəbərləşməsi: beşimcidilər, üşdən biridilər və s.
 c) sifətin xəbərləşməsi: görənəx'dilər, xuygardılar və s.
 ç) əvəzliyin xəbərləşməsi: belədidilər, elədidilər və s.
 d) zərfin xəbərləşməsi: geridilər, irəlidilər və s.
 e) feilin xəbərləşməsi: genidilər, cığazdılar və s.

Bəzən mübtədasi şəxs əvəzliyi ilə ifadə olunan cümlələrdə xəbərlilik kateqoriyasının şəkilçiləri işlənmədən də xəbərlilik ifadə olunur [13, 128]. Məsələn:

Mən çovan, sən müəllim; Biz kasıf, siz varrı; Mən oğlan, sən qız, görsələr nə de:llər; Biz dəli, sən ağıllı və s. (Ög., Gül)

Tək	Cəm
I ş. yançıyam	piçinçiyix'
II ş. yançısañ	piçinçisiñız
III ş. yançıdı	piçinçidilər

Burada da II şəxsdə tək və cəm sağır nunla (ŋ) fərqlənir.

Xəbərlik anlayışı, rəvayət və hekayət bildirən idi, imiş köməkçi feillərinə qoşularaq xəbər şəklinin mürəkkəbini bildirir və ədəbi dildən fərqli işlənir. Məsələn:

Hekayət şəkli.

Tək	Cəm
I ş. Yaxçıydım	Yaxçıydınız
II ş. Yaxçıydıñ	Yaxçıydınız
III ş. Yaxçıydı	Yaxçıydılar

Rəvayət forması.

I ş. Yaxçıyammış	Yaxçıyılmış
II ş. Yaxçısanmış	Yaxçısınızmış
III ş. Yaxçıymış	Yaxçıyımlar

Xəbərlik kateqoriyasında indiki zamanın inkarını bildirmək üçün dö:l//döül (deyil) sözündən də istifadə olunur. Məsələn: Bu Şərəf onun qızı dö:l ha (Qb.); Qounnarı saydım, on beş döül (Q.); Mənim atam saña boşdu döül ha (M.) və s.

4.5. Sifət, onun quruluşu, məna növü və dərəcələri

Əşyanın əlamət və keyfiyyətlərini semantik cəhətdən bildirən, morfoloji baxımdan xüsusi dərəcə əlamətləri qəbul edən əsas nitq hissələrindən biri sifətdir. Sifət sintaktik vəzifəsinə görə təyin və xəbər də ola bilər [8, 244].

Ağbaba şivəsində işlənən sifətlər qərb qrupu dialekt və şivələrinin müəyyən xüsusiyyətləri ilə oxşardır. Sifətin quruluşunda və dərəcə əlamətlərində bu xüsusiyyət daha çox özünü göstərir. Lakin leksik və fonetik cəhətdən fərqlənən sifətlər də mövcuddur.

4.5.1. Sifətin quruluşca növləri.

Ağbaba şivəsində sifətin quruluşca üç növü vardır: sadə, düzəltmə və mürəkkəb.

a) *Sadə sifətlər*. Ağbaba şivəsindəki sadə sifətlər digər dialekt və şivələrimizdəki, eləcə də ədəbi dilimizdəki sifətlərdən qrammatik xüsusiyyətlərinə görə yox, fonetik variantı və lüğəvi mənasına görə fərqlənir. Burada bir sıra sifətlər əşyanın ədəbi dilimizdə göstərilməyən bəzi incəliklərini də ifadə edir və bunlar çox olduğundan ədəbi dildən kəmiyyətcə də fərqlənir. Bu əsli sifətlərdən bir neçəsinə diqqət yetirək. Məsələn: əyar (çoxbilən), aynıt (çirkin), pəndəm, neybət (eybəcər), dıydıx (ağılsız), bərt (məhkəm), cədəl (dəcəl), cələb (arıq, zəif), curum (bacarıqsız), suyux (duru), matan (ağbəniz, totuq), çənbər (yumru), hozıki (qanmaz), höl (boş), xəfə (isti), mağmın (yazıq), bambılı (ağıldan yüngül), pasdan (çox oturan), pampax (ölüvay), poşa (həyasız), tülü (oğru), zagar (balaca), ləj (öcəşkən), dılbağ (kasıb), ey (yaxşı), caydax (zəif), töş (balacaboy), nay (zarafətçil), qotmel (sınıq), xırxa (köhnə) və s. Bir curum mal doxdurumuz var, heş bir xəstəlix'dən başı çıxmır (G.); Gülünün dıydıx oğlu dəllər əvlənir, a balam (Gb.)

b) *Düzəltmə sifətlər*. Ağbaba şivəsində işlənən bir qrup düzəltmə sifətlər vardır. Bu düzəltmə sifətlər əsasən müxtəlif nitq hissələri və sözdüzəldici şəkilçilərdən ibarətdir. Həmin sifət düzəldən şəkilçilərin bir qisminə diqqət yetirək. Məsələn:

1) -be, -nə şəkilçiləri ilə: Bu şəkilçilərlə alınma sözlərlə birlikdə işlədilir. Məsələn: bekara, beşüyür, beynava, beynamus, nənəcif, nədurus və s. Bekara adamdı, bizim bu təzə ferma müdrü, müdam danışer (G).

2) -xac, -ğac şəkilçiləri ilə: burxac, sarğac və s. Urğan burxaş tüşüf, imdi düyünü açılmer (X.).

3) -ma; -ba şəkilçisi ilə: buraxma (mal), ifləmə (dəli), dirəmə (kisə), tix'ləmə (dik) 'sıyırtma (düyün) yapba (təzək) və

s. Də:rməna on dirəmə çuval taxıl apardım, bö:n (G.); Buraxma mallar tez kökəkir həmməşə (İb.)

4) –cıl şəkilçisi ilə: gapcıl, dadamcıl, arıcıl, adamcıl və s.

-Savet sədri Qənbər çox arıcıl adamıydı, düz iyirmi kötük' arısı varıydı.

5) –ix, -ik, -uk, -ük; -dix, -dix', -dux, -dük' şəkilçiləri ilə: lalix//lalixqa, donux//dunux, suyux, damazdix, calkeşik//cəlkeşik, düşük', nəmişdix', daddix, əfkəsik, itix', ütük' və s. Əfkəsix' yorğan-döşək' üzünü adam heş xoşdamır (D.)

6) –dəx', -ley, dey' şəkilçisi ilə: daldey, qolley, bicərtdəx' və s. Daldey yerdə pitən qartolu şaxda vurmor (X., B., E.).

7) –lı, -li, -lu, -li; -dı, -di, -du, -dü; -nı, -ni, -nu, -nü şəkilçiləri ilə: dayanıxlı, dızmırxlı, əvəlixli, qılıxlı, hamzatdı, cırbıtdı, yönnü, ityosunnu, pasaxlı, tökünük' (pinti), kəsərri, tərərri, duzdu, üzdü, atdı və s. Hasan kişinin dızmırxlı bir gəlini varıydı (D.)

8) –qan, -gən; ağan, -əyən şəkilçisi ilə: ərgən, qaçağan, ağlağan, sürüşgən və s.

Dayımın bir qaçağan atı varıydı, gürcüdən almışdı.

9) –ğı, -ğü, -gu, -gi; –gın, –gin, –gun, –gün, –kı, –ki, –ku, –kü –qı şəkilçiləri ilə: şıdırğı, sudurğu, gedərgi, köçərgi, bulanqı, anarkı, gizgin, tülüngü, bozalanqı və s..

-Damqanın altında bulanqı bir su çixır (Ç.).

10) –ca, –ələ, -gənə, -pəl şəkilçiləri ilə: bicələ, çingənə, dınqılıca, gödənpəl və s.

Gödənpəl adamları ancax yemək' tüşündürür, ayrı çey yox.

11) –çı, –çi, –çu, –çü şəkilçisi ilə: capoulcu, çaxrakçı (aravuran), buruxcu, atdırcı, dirğançı, aynaçı, qovğaçı, quzuçu, danaçı, xəfçi, fırınçı, tükənçı, çalxeyçi və s.

-Axxşam oldumu, xəfcilər xəf südünü aparıllar əvlərə.

12) –əngə şəkilçisi ilə: biçəngə, xərengə, ələngə və s. Ələngə öküznən əkin əkməx' olmurdu ha (B.)

13) –vər şəkilçisi ilə: günəvər, tösvər (gödəkboy). Tösvər Xudaverdi çox naxartana dəsən ləj adamdı (İl.)

14) –ərgi şəkilçisi ilə: gedərgi, köçərgi, pişərgi. Gedərgi qonağı saxlamaq olmaz (M.)

15) –avar şəkilçisi ilə: günəvər, dagavar, dənəvər. Günəvər yerdə olan kətdərdə qar mudam tez əriyir.

16) –mal çəkilçisi ilə: qırışmal, sagma, dadamal və s. Bu Göyusun oğlu Təmraz çox qırışmal adamdı.

17) –sax şəkilçisi ilə: ogursax, bugarsax. Ogursax quzular elə dıncılı qaler (E)

18) –ar şəkilçisi ilə: doğar, uçar, yaşar, axar və s. Uçar kuşu vurmaq çətindir; Bivimin 1 uş doğar inəyi vardı (Qc.)

19) –cax, -cəx', -çax, -çəx' şəkilçisi ilə: tumançax, yelləmçəx', daracax (vaxt), görünçəx' və s.

20) – sız, -siz, -suz, -süz şəkilçisi ilə: çəlifsiz (arıq), beyinsiz (ağılsız), hödürsüz (tərbiyəsiz, qanacaqsız) və s. Bu beyinsiz Nuruşun işinə bax kin, quzuları dolduruf qalxozun güzdüyünə, özü də uşaxlarnan oynuyur (T.).

c) *Mürəkkəb sifətlər*. Ağbaba şivəsində mürəkkəb sifətlər əsasən müxtəlif nitq hissələrinin birləşməsi, təkrarı, yanaşması və bir birini idarə etməsi nəticəsində əmələ gəlmişdir. Mürəkkəb sifətlərin əsasən aşağıda qeyd olunan növləri bu şivədə müşahidə edilmişdir.

1) Adlıq halda işlənən iki ismin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sifətlər. Məsələn: malbaş, itbaş, itxasiyyət, danabaş, tülküsiyə və s.

-İtxəsiyyət kişilər binəli öz arvadlarınnan da yola yetmir (Qon.).

2) İkinci tərəfi mənsubiyyət şəkilçili sözlərdən ibarət olan mürəkkəb sifətlər. Məsələn: eldəncixarı, duzənəqulu, qəvirarası, gondarası və s.

3) Yanaşma əlaqəsi ilə birləşən mürəkkəb sözlər. Məsələn: qayışbaldır, dördböyrək, altıaylıx, uzunhokqar, alacalxey, alağuz, daryaxa və s. Məsələn: Selmağın müdürü uzunhokqar bir kişiydi (S.).

4) Feili sifətin bir söz kimi leksikləşməsi və substantivləşməsi nəticəsində bir vurğu ilə deyilən mürəkkəb sifətlər: cələyəsən, kündəsayan, yumurtaqırخان, azargəzdirən komsökən, gorsökən, motalcıran və s. Belə sifətlər əsasən məcazi mənə ifadə edir. Həm də ləqəb kimi çox işlədilir.

-Eləm xəsisdiyinə görə Avdıllıya murtda qırخان dəllər (E.)

5) Bir tərəfi ayrılıqda işlənə bilməyən sözlərin təkrarı ilə düzələn mürəkkəb sifətlər: həlləm-qəlləm, ədəli-üdəli, qırım-qırıpı, yalan-palan və s.

-Bibimoğluna ədəli-düdəli bir gəlin gətdilər (Gül.).

6) Birinci tərəfi ismin yönlük, təsirlik və çıxışlıq hallarında olan idarə əlaqəsi ilə formalaşan mürəkkəb sifətlər: İlanaoxşar, ağzıəmməz, ağızdanboş, başdanxarab, qulaxdanağır, əldənəyri, çənədənboş, dildəniti və s.

-Ağızdanboş Ağəli gənə çərənniyirdi qulufda (Q.)

-Əli kişi çox naxartana desən sərrisəmitdi iş görür (Q.c.)

7) Birinci tərəfi miqdar sayı, ikinci tərəfi düzəltmə sözlərdən ibarət olan mürəkkəb sifətlər. Məsələn: yədditaxtalı

(tuman) birgirvənkəlik (daş), üçcuvalıq taxıl, beşsomarrıx (yer) uşmetrəlik (ağac), düzəməlli, ağzısöyüşlü və s.

-O vaxıtdarım arvatdar yedditaxtalı tuman tikif geyərdilər (Çax.).

4.5.2. Sifətin məna növləri. Ağbaba şivəsində sifətin bir çox məna növləri olsa da, əsasən əlamət keyfiyyət, rəng, miqdar və s. ifadə edən sifətlər daha çoxdur. Məna növlərinə görə onları belə qruplaşdırmaq olar:

a) Əlamət bildirən sifətlər: yuxa (nazik), filfili (nazik), günsüx' (günvuran ərzaq) göpbələmgöz (dolmuş), çıntır (arıq), qofqoca (kişi), kalafa (xaraba ev), tesibaldır (əyri qıç), bordax (bəslənmiş), cıntırax (cındır geyinən), çıntır (yağsız ət) və s.

b) Keyfiyyət bildirən sifətlər: dunux (bacarıqsız), ağırtahtalı (sakit təbiətli insan), aladil (hiyləgər), ləlaxqa (əlindən iş gəlməyən), yavuz (acıqlı, pis) ansoru (adamayovuşmaz), ılıx (istitəhər), boşarqı (düyün) və s.

c) Rəng bildirən sifətlər: bozala (yun), mor (qəhvəyi), qomroy (sarıgöz qoyun), narış (narıncı), bozartdax, qızartdax, qarayöz, ağımso və s.

4.5.3. Sifətin dərəcələri

Məlumdur ki, sifətlər başqa nitq hissələrindən fərqləndirən əsas cəhət onun dərəcə əlamətinə malik olmasıdır [128.243].

Ağbaba şivəsində sifətin keyfiyyət və əlamətlərin dərəcələrini bildirən söz, şəkilçi və ədatlar ədəbi dilimizə nisbətən çoxdur. Belə ki, ədəbi dilimizdən köhnələrək çıxmış dərəcə əlamətləri zəif şəkildə olsa da, Ağbaba şivəsində mühafizə edilmişdir. Həmin dərəcə əlamətlərini belə qruplaşdırmaq olar.

- 1) Adi dərəcə
- 2) Azaltma dərəcəsi

3) Çoxaltma dərəcəsi

a) *Adi dərəcə*. Ağbaba şivəsində adi dərəcədə işlənən sifətlər ədəbi dildə olduğu kimi heç bir dərəcə əlaməti ifadə edən şəkilçi və ya söz qəbul etmir. Məsələn: tösvər (alçaq), lağart (gen), xosu (həyasız), küt, sakqat (şikəst), svoy (subay), aynıt (çirkin), ten (nəm), til (iti), titiz (kəmhövsələ), diydix (ağılsız), dördböyrək, eldənçixarı, çalxeyçi, ələngə, yönnü , ityosunnu, çürühçü, həfçi və s.

b) *Kiçiltmə və azaltma dərəcələri*. Elmi ədəbiyyatda sifətin bu dərəcələrinə “azaltma” və ya “müqayisə” dərəcəsi də deyilir [93, 221]. Sifətin kiçiltmə dərəcəsi morfoloji yolla aşağıda qeyd olunan şəkilçilərdən əmələ gəlir.

1) *-mtıl, -mtul; -ımtıl, umtul; -soy; -so, -ımsoy, -umsoy* şəkilçiləri ilə: sarımtul, qırmızımtul, qaramtul, bozumso//bozumsoy, sarımsoy, uzunsoy və s.

Qoruxçu Hasanın uzunsoy bir çombağı varıydı; Çoban Haley qaramtıl yapınçı geinir (A.).

2) *-rax, -rəx'; -artdax, -ərtəx'; -lax; -tarax, -tərx'; -tərxəfi, -təxər; -arax, -ərəx'; -irax, -irəx', -urax, -ürəx'* şəkilçiləri ilə: cantarax, hündürrəx' şirintəxər, gijtəxər, qızartdax, bozartdax, bicərtəx', gödərəx', qarayagız, yaxsırax və s.

-Lələm qızartdax parçadan özünə bir yələx' tix'dirmişdi (S.).

-Söyün kişi gödərəx' bir kişiydi, əmə düz 100 yaş yaşadı (T.).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da –raq şəkilçisi sifətin azaltma dərəcəsinə ifadə etmişdir: “Bundan yekrəyi yoxdur”. Kiçiltmə bildirən –rax, –rəx şəkilçisi barədə dialektoloq A.H.Vəliyev yazır: Müasir türkmən dilində –rak, –rək (aqrak, qöqrək acıqrak və s.), özbək dilində –rok formasında göstərilən mənada (sovukrok, acıkrok), tatar dilində –rak, –rək

formasında həmin vəziyyətdə (yekərək, göyərək) işlənir. [133, 23] Müasir ədəbi dilimizdə raq/rək şəkilçisinin işlənmə dairəsi məhdud olduğu halda, dialekt və şivələrimizdə müxtəlif fonetik variantlarda daha çox nəzərə çarpır [82, 86]. Ağbaba şivəsində -arantı və -aranqı şəkilçiləri azaltma, kiçiltmə mənalarında bəzi sözlərdə işlənərdi. Məsələn: bozarantı//boşaranqı [97, 75].

-Haravanın urğanı boşaranqı bağlandığına ot əyilif (S.).

- Camal kişinin bozarantı parçadan arxalığı varıydı (S.).

Bir çox türk dillərində -rok(özbək), -rak, -rək (tatar), -rax, -rex (çuvaş), -rak, -rək; -irak, -erək, -orak, -örək (başqırd) fonetik variantlarında işlədilir [49, 23].

3) *-ala; hallı, -çalar, -dönər* şəkilçiləri ilə: alaçiy, alaçalpoy, alacankeş, çiyala, alaqaranlıx, alabəzəx', aladəmgül, xəstəhallı, qarahallı, bozhallı, qarıya çalar, sarıya çalar, qarıya dönər, yaşıla dönər, qarıya baxar və s. Eləsi də var kin, ālaçiy qoun quyuğu yēr (Ög.); Məmmədli kişi qarıyabaxar quzu dərisinnən bir papax tikdirmişdi (T.).

Göründüyü kimi, -ala, -hallı, -çalar, -dönər, -baxar müstəqil mənali sözlərə oxşasalar da, aid olduğu sözdə keyfiyyət azlığı yaradır. Burada sintaktik vasitə ilə sözlər birləşərək azaltma dərəcəsini ifadə edir.

-ca,-cə; -cıx, -cix' şəkilçiləri ilə; gödəcik, azacıx, alaca – bulaca və s.

Bəqrənişdən gödəcix', bir kürk almışdım özümə (G.); Alaca-bulaca geyinməyi qızdar həmməş xosduyullar (Ög.).

c) *Çoxaltma dərəcəsi*. Elmi ədəbiyyatda sifətin çoxaltma dərəcəsinə üstünlük və ya şiddətləndirmə dərəcəsi deyilsə də, ancaq çoxaltma məfhumu daha düzgündür.

Ağbaba şivəsində çoxaltma dərəcəsi analitik və sintaktik üsulla yaranır.

1) Analtik şəkildə sifətin əvvəlinə müəyyən sözlər əlavə edilir: Məsələn: saf sarı, laf yaxşı, qır duz, zil qara,düm, qət təzə, zır dəli və s. Laf yaxşı adamdı məx'təvin təzə direxturu (M.); Dəli də var dəli də , bu Donqa Nənəsin oğlu zır dəlidi (İ.).

2) Sintaktik formanı ifadə etmək üçün sifətin ilk hecası və ya ilk səsinə m, p, f, t, ş, r, s, l, n səsləri əlavə etməklə əmələ gəlir. Məsələn: dümdüz, düpbədüz, düppələmdüz, təftəzə, beşbetər, tumturş, cılcılpax, dəfdəyirmi, qafqara, sifsilə, sofsoyux göfgöycək, dıfdımbılı, nəfnəzik, yufyuxa, yufyumru, cımxırım, epey//epeycə (laf yaxşı)əpəyri, lünbələnüt dəsdəyirmi, kopələngöz//köppələngöz, bombalanboş//bom-balamboş, dümbələndüz və s. Azərbaycan dilinin əksər dialekt və şivələrində göstərilən modeldə sifətlər vardır [127.174].

Göründüyü kimi, axırındı sifətlərin arasında –bələn, -balan hissəciyi işlənərək çoxaltmanı daha da şiddətləndirmişdir. Məsələn:

– Güldərən arvad göppələngöz bir bal bankasını qonşunun uşağına pay verdi (T.); Yaz oldumu, Yasının uşaxları eşix'də - bacada lünbələnüt gəzillər (İb.).

Elmi ədəbiyyatda şiddətləndirmə bildiren “bələn” hissəsinin digər türk dillərində də işlənməsi qeyd edilir [46, 175].

Ağbaba şivəsində sifətin çoxaltma dərəcəsinə ifadə edən epeycə//epeycə sifəti də çox aktiv işlənir: - Biil epeycə qar yağdı (İl.).

Ağbaba şivəsində bəzi sözlərin təkrarı ilə əlamət və ya keyfiyyətin dərəcəsi şiddətlənir. Məsələn: İri-iri daşdardan əv tikif; Gözəl-gözəl qızdar toa gəliflər və s (D.).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının boylarında belə təkrarlara tez-tez rast gəlinir. Məsələn: Quru-quru çaylar, qara-

qara dənizlər, böyük-böyük sular, tovla-tovla şahbaz atlar və s. [97].

4.6. Say və onun mənə növləri

Ağbaba şivəsində isim, sifət, feil, zərfə nisbətən sayın səciyyəvi xüsusiyyətləri yoxdur. Əsasən ədəbi dildə olduğu kimidir. Ancaq bəzi fonetik dəyişikliklərlə işlənir. Lakin sıra saylarının şəkilçilərində bəzi fərqli xüsusiyyətlər nəzərə çarpır.

a) Miqdar sayları. Miqdar sayların işlədilməsindəki başlıca xüsusiyyət həmin saylardan bəzilərinin kiçiltmə şəkilçilərinin qəbul etməsidir. Məsələn: Bircə oğlum var, o da əsgər gedif; Dava vaxtıydı, bir sınıfdə səkgizcə nəfər oxuyordux (Q., B., E.).

Sayların bəzisinin fonetik fərqlərlə tələffüz edilməsi ədəbi dildən fərqlənir. Məsələn: səkgiz, ombir, ombəş, qırax (qırax)atmış, səhsən, üçüz, beşüz və s. Bunlardan başqa, Ağbaba şivəsində elə sözlər var ki, numerativ söz kimi bir (bəzən də 100) sayı ilə işlənir və öz əşya və ya məfhum bildirmək mənələrindən başqa, hərəkətlə bağlı müəyyən kəmiyyət bildirir. Məsələn: bir soluğa, bir əl, bir əm, bir dilimə, bir çuxkılı, bir kərəm, bir qədrə, bir somar, bir qoma və s. Göründüyü kimi, kəmiyyətə təyin edilən ismin daha konkret izahı yardımçı sözlərlə –numerativlərlə verilir [115, 99]. Bu qomroy qoun bir əm quzu doğuf Öy.); Yüz kərəm demişəm kin, ay uşax, höcəttiy eləmə (Ox.); Bir əl nərd atdıxdan sōram geniyif getdix isimizə (G.).

Digər dialekt və şivələrdən fərqli olaraq həştad sayı Ağbaba şivəsində heç işlənmir. Qırax sayının qırax kimi işlənməsi bir neçə kənddə (X,E,G,S) qeydə alınmışdır. Bununla belə, müasir qazax ədəbi dilində qırax sayı kırık formasında işlənir [156, 58;100]

b) *Sıra sayları*. Sıra sayları *-ıncı, -inci, -umcu, -ümcü; -nci, -nci, -ncu, -ncü* şəkilçiləri ilə yanaşı həm də *-ımcı, -ımcı, -umcu, -ümcü; -mci, -mci, -mci-, -mci* şəkilçiləri ilə ifadə olunur. Məsələn: birimci, üçümcü, on üçümcü və s. Qounun birimci qırxımında yun çox olur, ikimci qırxımda isə az (Ç.).

Göstərilən formada sıra sayına aid olan isim işlədilmədikdə substantivləşmə baş verir. Məsələn: birimcilər, üçümcülər, onuncular və s. Birimciləri məllimləri Arpa gölün yanna gətimişdi (S.); Dava vaxtıydı, beşimciyədən ancax oxudum (Qb.).

c) *Kəsr sayları*. Kəsr saylarını ifadə etmək üçün isimdən əvvəl işlənən miqdar sayına ismin çıxışlıq hal şəkilçilərindən (*-dan, -dən*) biri artırılır. Məsələn: Qış çox uzun sürdüyünnən kötux'dəki arıların üşdən biri qalmıyıf (Qn.); Qolxoz mənsilin dördədən birini hazırığa göndərdi dünnənnərim (M.); Dolu vurduğuna taxılın onnan biri ancaq qalır (D.).

Ağbaba şivəsində də bəzən danışıda onluqlara yaxın olan 6, 7, 8, 9 ədədləri özlərindən az olan ədədlərlə (1, 2, 3, 4, 5) işlənir. Məsələn: onnan bir əysik, səkgizdən iki əysik, yeddindən üç əysik, dördədən iki əysik və s. göründüyü kimi, say birləşməsinin birinci tərəfindəki söz çıxışlıq hal şəkilçisini qəbul edərək kəsr saylarını ifadə edir [19, 91].

Ağbaba şivəsində az da olsa, ar, -ər; -şar, -şər şəkilçiləri ilə işlənən bölgü bildirən saylar işlədilir. Məsələn: Köhnə dösdarın addarı birər-birər unudulur, əmə şəkilləri qalır (A.); Biil qış gödək olduğuna qounnarın çoxu ikişər-ikişər doğullar (Ç.).

ç) *Qeyri-müəyyən saylar*. Qeyri-müəyyən sayların ədəbi dildə işlədilən saylardan o qədər fərqlənmir. Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi ancaq müxtəlif fonetik fərqlərlə

nəzərə çarpır [19, 91]. Məsələn: xeylax (xeyli), o qərtənə, oğartan, oxartana, o qədrə (o qədər), dınnacıx (az, azca, çox az), dıncılı (az); Mərəkiyə xeylax şennix' gəlmişdi, əmə Kar Namaz orda yoxuydu (İb.); Biiļ oxartana qartol pitmişdi kin, ta demə (B.); O pəndəm quzuya dınnacıx duz veriynən (X.).

Ağbaba şivəsində saylarla işlənən bəzi numerativ sözlər xarakterikdir. Məsələn: İki əl (iki dəfə); İki əl mən uduzdum, bir əl də Hacı (Ög.); Bir kərəm (bir dəfə). – Bir kərəm Axırkələyə getmişəm; Bu uşax bir munit mana qulağ asmadı ha! (S.)

4.7. Əvəzlik və onun mənə növləri

Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində əvəzliliklərin də bəzi səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Başlıca olaraq, bunlar şəxs əvəzliliklərinin hallanmasında, işarə və qeyri-müəyyən əvəzliliklərin fonetik variantlı olmaları özünü göstərir. Bunlardan başqa, dialekt və şivələrimizdə elə işarə əvəzlilikləri var ki, ədəbi dildə onlar işlənmir. Məsələn, āna, (oyana) nətərnə, (nə təhər, nəncəri//hancarı (necə) böənə, öənə, budaha, odaha, hası, (hansı) budurna, odurna və s.

Əvəzliyin mənə növləri.

a) *Şəxs əvəzlilikləri.* Ağbaba şivəsində şəxs əvəzliliklərinin tələffüzü ədəbi dildə olduğu kimidir. Lakin I və II şəxsin təkli yönük halda mā, maña, sā, saña şəklində ifadə olunur. Məsələn: A bala, bir maña deyörüm, saña kim dedi kin, ermənilər Şuşada kilsə tikiflər; -Saña dedim axşam tüşür, mal-qoyunu ağıla sal.

Şəxs əvəzliliklərinin hallanmasında nəzərə çarpan dəyişiklik belədir:

		Tək		Cəm
ad.	mən	sən	o	olar
yy.	mənim	səniñ	onuñ	olarıñ

yön.	maņa//ma:	saņa//sā	ona	olara
təs.	məni	səni	onu	oları
yer.	məndə	səndə	onda	olarda
çix.	mənnən	sənnən	onnan	olardan

Məlum olduğu kimi, bu formaların qədim şəkli maņaqa, saņaqa, onqa olmuşdur. M.Kaşqarlının “Divan”ında əvəzliyin həmin formaları göstərilən şəkildə 50 dəfədən çox qeyd olunmuşdur [88.IV.365, 435].

Maņaqa, saņaqa formalarında qədim velyar sağır nun (ŋ) səsinin işlədilməsi nəzərə çarpır. Qərb şivəsində yönlük halda işlənən mana, sana əvəzliliklərindəki n qədim dövrlərdə işlənən sağır nunun zəifləmiş forması hesab etmək olar. Müasir türk ədəbi dillərinin bir çoxunda həmin forma saxlanılır. Məsələn, müasir türkmən dilində maņa, saņa, uyğur dilində maņa və s [19, 93].

b) *İşarə əvəzlilikləri*. İşarə əvəzliyində nəzərə çarpan əsas cəhətlərdən biri “bu” işarı əvəzliyinin hallananda b səsinin m səsinə keçməsidir. Dialektoloqlar bunu (muna, minda, munnan və s.) morfoloji xüsusiyyət hesab edirlər [48, 95]. Bu işarə əvəzliyi hallanarkən yiyəlik, yönlük və təsirlik hallarda sağır ŋ səsi işlədilir.

Ağbaba şivəsində işlənən işarə əvəzliliklərini işlənmə dairəsinə görə belə səciyyələndirmək olar:

a) Ağbaba şivəsində o yana, bu yana işarə əvəzlilikləri qovuşuq halda diftonqvarı tələffüz olunur. Məsələn: o yana – oənə, bu yana – buəna, -āna, ənə və s.

-Qana tərəf bir atdı çaperdi, seçəmmədim kimliyini (E.)

Qeyd edilməlidir ki, 1920-ci ildə İrəvan ətrafı kəndlərdən Ağbabaya qaçqın gələnlərin danışığında oğala (o yana), buğala

(bu yana) işarə əvəzlilikləri işlənirdi (T.G.) Təbriz dialektində də oğal, buğal işarə əvəzlilikləri işlənir. Məsələn: Ay uşax oğala getmə [110, 103]; Bu sahişsız it kimindisə, oənə gedif, buənə qayıdır (G).

b) O, bu işarə əvəzlilikləri xəbər şəkilçiləri a və ha nidalarının birləşməsi ilə ifadə olunur. Məsələn: odra, odurna, ota, otana, budana, anrı, əynə, odaha, budaha, odahana, budahana, budra, budrana, buta, butana, oday, budey və s. Çox asanlıqla bu dialektial işarə əvəzliliklərinin ilkin formasını bərpa etmək mümkündür. Məsələn: budur ha, odur ha, odur hey, budur hey və s. Görünür, morfoloji sadələşmə ilə göstərilən formada işlənməkdədir: Məsələn, -Savax ertə Şahismeyili gördüm ə:nə gedirdi.

Bəzən də o, bu, elə, belə işarə əvəzlilikləri ilə: -yüz// -cuğaz, -məsinə şəkilçiləri qovuşuq işlənir. Məsələn: oyuz, buyuz, bucuğaz, ocuğaz, eləməsinə, beləməsinə və s. Məsələn: -Ocuğaz//ojuğaz qoun saxlıyır. Əhməd kişi, di gəl kin, hər qoundan iki quzusu olur; Beləməsinə dağnan getdix, atdarı tapammadıx, bir də geriyə yönəldix' (G).

Ağbaba şivəsində hallanmasına görə bu, bular, ora işarə əvəzliliklərinin bəzi özəllikləri vardır. Məsələn:

ad.	bu	bular	ora
yy.	munuğ	bularıñ	oranıñ
yön.	muña	bulara	orya
təs.	munu	buları	oryu
yer.	munda	bularda	orda
çıx.	munnan	bulardan	ordan

Göründüyü kimi, yaxın məsafəni bildirən bu işarə əvəzliyi hallananda mu formasında, bunlar əvəzliyi isə bular formasına

düşür. Türkmən ədəbi dilində də həmin formada hallanır [182,136].

c) *Sual əvəzliyi*. Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də fərqli sual əvəzlilikləri işlənirdi. Məsələn: hancarı//navax//havaxt (nə vaxt), hası (hansı), hangı, nə xərtənə (nə qədr) nejə, nəqədrə, hanjarı (Q., El, G.), hardan, nağarta və s. Ağbaba kəndlərində necə, nə cür sual əvəzliyinin sinonimi kimi nancarı//nəncəri//hancarı//həncəri formasında sual əvəzlilikləri daha çox işlənir.

Bəzi mənbələrdə sual əvəzliliklərini (hancarı, hacax, hası, məncəri və s.) sual zərfi kimi qeyd etmələrinə baxmayaraq, məntiqi cəhətdən düzgün hesab etmirik [127, 281].

Ədəbi dilimizdə ərəb əlifbası ilə müxtəlif imlalarda qancaru//xancaru//hancarı//nəncəri formasında XIX əsrin əvvəllərinə kimi işlədildiyi elmi ədəbiyyatda qeyd olunur [115, 121]. Məsələn, Qançaru kim əzm qılsan sümmə vəhcullahı gər (Nəsimi). Dedi əzmin qancarudur, ey əziz (Əsrarnamə) və s.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da da qancarı formasında işlənmişdir: A bəqlər, oğlan qancaru getdi [95, 71].

Müxtəlif fonetik variantlarda işlənən əvəzliliklərin hallar üzrə işlədilməsində də müəyyən fərqlər vardır:

ad.	ha:sı	havaxları
yy.	ha:sınıŋ	havaxların
yön.	ha:sına	havaxlara
təs.	ha:sını	havaxları
yer.	ha:sında	havaxlarda
çix.	ha:sınnan	havaxlardan

Bunnarın hasını başa salım, a başına dönöm? (Q.); Bu ət tədarüküsü de havaxlardan kəndə heş üzühmür (M); A qadan maña gəlsin, Gəncədən nəncəri gəldiniz? (S.)

ç) Qeyri-müəyyən əvəzlik. Ağbaba şivəsində də kimi, kimisi, kimsənə, biri-birisi, hər kəs, hamı, hamısı və s. qeyri-müəyyən əvəzlilər işlənilir. Bu şivədə də fərqlənən o kəs, hər kəs, hər kəşdə qeyri-müəyyən əvəzliləri də işlənilir. Məsələn: O kəsdə kin, qanacax yoxdu, ta bunu deməx' artıxdı ona (G.); Hər kəşdən öz işidir, isti:r qalsın, isti:r gessin (S.).

d) Qayıdış əvəzliyi. Ağbaba şivəsində qayıdış özdəri əvəzliyi kimi özüm, özün, özü sözləri ismin bütün hallarında işlənilir. Fərqli cəhət odur ki, II şəxs bildirən özün (tək), özünüz (cəm) əvəzliyi bütün hallarda sağır η ilə işlənilir. Məsələn:

ad.	özün	özünüz
yy.	özünün (özüyün)	özünüzdən
yön.	özünə	özünüzə
təs.	özünü	özünüzdü
yer.	özündə	özünüzdə
çix.	özünüən	özünüzdən

Bununla belə qayıdış əvəzliyi tək və cəmdə çıxışlıq halda dan, -dən əvəzinə-nan, -nən şəkilçisinin işlənməsidir. Məsələn: özümən, özünən, özdərinnən.

Ağbaba şivəsində az da olsa, Türkiyə sərhədinə yaxın olan kəndlərdə yaşayanların danışıqında gəndi əvəzliyi işlənilir. Məsələn: Onnan ötrün gəndi başını ağrıtmə (E.); Gəndi işini, gəndin gör (El.); Taxılı gəndigəlmə basıf (Q.).

Belə bir bayatıda da gəndi qayıdış əvəzliyi işlənməkdədir:

Damda çıra yandırır,
Məni görüf söndürür.
Gəndi kef səfa sürür,
Məni dərddən öldürür.

M.Kaşğarının “Divani lüğət-it-türk”ündə, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında Əbu Həyyanın “Lüğəti”ndə də kəndi//kəndi

formasında qayıdış əvəzliyi işlənmişdir [127, 184]. Qazax və Şəki şivələrində də işlənir [127, 184].

Bunlardan başqa, Ağbaba kəndlərində taxılın içində bitən alağ otuna da gəndigəlmə deyirdilər. Məsələn: Qartolun içini yağışdan so:ram gəndigəlmə basıf tamam (D.).

Bəzən də gəndi qayıdış əvəzliyi şəxs əvəzlilikləri ilə birlikdə işlənir. Məsələn: Mən öz gəndimə iş görmürəm ha (M.); Sən öz gəndinəsənmi? (E.).

Əksər türk dillərində qayıdış əvəzlilikləri müxtəlif fonetik fərqlərlə bir-birinə uyğun gəlir [127, 184].

e) Yiyəlik əvəzliyi. Bir çox elmi ədəbiyyatda göstərilir ki, mücərrəd anlayışları əks etdirən və şəxs əvəzliliklərinin yiyəlik halına əlavə edilən -ki (-ku, -kı, -kü) şəkilçilərinin qoşulması ilə abstrakt yiyəlik bildirən əvəzliliklər yaranır. Məsələn: mənimki, səninki, onunku, mununku və s. Bütün türk dillərində bu forma substantiv forma hesab olunur [46, 154].

Ümumiyyətlə, müasir türk dillərində işlənən əvəzliliklər müxtəlif fonetik fərqlərlə Azərbaycan ədəbi dilində və dialektlərdə işlənən əvəzliliklərə uyğundur [49,26; 28). Məsələn: men, menin, maña, mene, mende, menden (qırğız); ben, benim, baña, beni, bendə, bendən (qaqauz), men, menin, maña, meni, mendə, mendən (uyğur).

Ağbaba şivəsində də yiyəlik əvəzliyi yetərincə işlənir. Məsələn,

-Mənimki gətimədi, a bala (Mənim bəxtim gətirmədi, a bala) (Ç.)

-Bizimki də belə gətirif (Bizim bəxtimiz də belə gətirif) (G.)

-Sizinki onnarınkınnan çoxdu (Sizin mal-qoyununuz onların mal-qoyunundan çoxdur) və ilaxır (T.).

Göründüyü kimi, cümlə daxilindəki bəzi yiyəlik əvəzlilikləri (mənimki, bizimki, sizinki) substantivləşmişdir.

4.8. Feil və onun quruluşu

Azərbaycan dilçiliyində feil Azərbaycan dilinin milli orijinallığını, əsilliyini mühafizə edən, bütün dövrlərdə yad dillərin təsirinə müqavimət göstərən əsas nitq hissələrindən biri kimi fərqlənmişdir [35, 204-205]. Feillər nitqin inkişafında lazımlı və əhəmiyyətli bir həlqə təşkil edir [40, 21]. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan dilində alınma feillər yoxdur.

Ağbaba şivəsində o biri nitq hissələrilə müqayisədə feillərin daha çox səciyyəvi xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətlər feilin zaman, şəxs və inkarlıq kateqoriyalarında, feilin təsriflənən və təsriflənməyən formalarında daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Ağbaba kəndlərində yaşayanların danışığında oranın əkinçilik, maldarçılıq, qoyunçuluq və məişəti ilə bağlı feillər çoxdur. Ağbaba şivəsində işlədilən feillərin şəkilləri zamana və şəxsə görə təsriflənmələri digər dialekt və şivələrdən özəllikləri ilə fərqlidir [61, 121].

a) Feilin quruluşu

Ağbaba şivəsində işlənən feillərin də quruluşca sadə, düzəltmə və mürəkkəb növləri vardır. Bunlara ayrılıqda diqqət yetirək.

1. Sadə feillər. Qıdmaq (kəsməx'), zəvzəməx', cilməx' (oğurlamaq), sovumaq (nəyi isə yığıb qurtarmaq) fənix'məx' (qarıxmaq) qımməx' (qırpməx'), təzməx' (qaçmaq), pıxməx' (doymaq), talxımaq (şişmək) pəsinməx' (çəkinmək), hutməx', sıx-tamaq, (hönkürmək) sinməx' (əyilmək), yortməx' (getmək) və s.

2. *Düzəltmə feillər*. Ağbaba şivəsində işlənən düzəltmə feillər iki qupa bölünür. Bu feillər əsasən adlardan və feillərdən müxtəlif şəkilçilər vasitəsilə düzəlir.

a) *Adlardan düzələn feillər*. -la, -lə; -dan, -dən; -da, -də; -lan, -lən; -na, -nə şəkilçiləri ilə: ciyləməx (torpağın səpinə hazırlamaq), ələhləmə dircikləməx, (ələhləmə axtarmaq), bağlamaq (düzəltmək), soncuxlamaq, cıdarramax, qartdanmaq, kallaxlamaq (qocalmaq), zoddamaq (itiləmək), durulamaq (təmizləmək) pəçəvətdəməx (pərçim etmək), urgannamax, yekələnməx', qulaflamaq, çatılamaq, atlamaq (nehre çalxamaq) mıcazdamax (dilə tutmaq), əngəzdəmək (döymək), davlaxlanmaq (çəpik olmaq), hellənməx', qəşmərrənməx' dındınlamaq (inciməx), dıbırcaxlanmaq (lovğalanmaq), kokazdanmaq (kişilənmək), sonulamaq (bəyənməmək) kotonnamax (yerindən qazımaq), qazıxlanmaq (işişmək), avazzamax, daylaxlamaq (sacı təmiz qırmaq), quzulamaq (ovulub tökülmək), təsdəməx (atın peyin ifraz etməsi) ciciləməx' (əzizləmək) cıvrıxlamaq (dərisini cıxarmaq) burmaşdamax həsdəmək (geri oturmaq) və s.

Payız oldumu, hər əvdə iməcdix'nən əriştə kəşif qurudur, sajdə qavırır və arıtdıyır meşəyə (kisə) doldurullar; Bu da olur qış arzağı (E); Bu gəlin gələnnən sōram evi yerinnən kotannadı (Q.n.); Usda Bəhlul yaxşı harava bağlıyır (G.); Qolxozun anbardarı Qərif artıx hesaf qazıxlanıf (İ.).

-ış, -iş, -uş, -üş; -ix, -ix, -ux, -üx; -a, -ə; -ra; -t, -it, -it, -ut, -üt; -guz, -gız; -za şəkilçiləri ilə: qımışmaq, pisix'məx' tarraşmaq (toyuqların tara düzülmesi), qıncıtmaq (kəsmək), hortdatmaq (kobud formada nə isə içmək və ya yemək), dızıxmaq, sələtdə//səlifdə, hırramax, enəməx' (nişan vurmaq), kələməx (daşı yonmaq), daramax (daşı hamar yonub kvadrata salmaq),

kışnəməx', tişəməx, durğuzmax, genimək və s. Kirkirənin daşı tişəx'dən tüşüf, tişəməx' lazımdır (İb); Çoban Əhməd qounnarı həmməşə sağ qulağınnan eniyir (T); Güllübulağın karxanasında Usta Mahmud daşı kələliyyənnən so:ram daraxlı çəkişnən dariyır (Gb).

-1, -i, -u, -ü, -sı, -si, -su, -sü şəkilçiləri ilə; kifsiməx', qaxsımax, geniməx, çiyximəx', sinirsiməx', günsüməx' və s. Süd günün qavağında qaldığına günsüyüf tamam (Ox.); Kürədəki yağ kifsiyif (M).

b) Feildən düzələn feillər.

-ala, -ələ; -tələ şəkilçiləri ilə: çırpala, eşələ, ertələ, çözələ və s.

-ş, -laş, -ləş şəkilçiləri ilə: citəşməx, qımışmax (gülümsəmək), idiləşməx (savaşmaq), kəfləşməx və s.

-da, -də şəkilçiləri ilə: bizdəməx', cızdamax', arıtdamax, sıxdamax, qazıtdamax, çözdəməx' və s.

-şir şəkilçisi ilə: anşırmax (seçə bilmək, tanımaq) və s.

-zə, -za şəkilçiləri ilə: qovzamax//qavzamax', zəvzəməx'//zivzəməx və s.

-la, -lə şəkilçiləri ilə: atlamax, itiləməx (öyrətmək), qurcuxlamax, simləməx' və s.

-rəs, -raş– qorraşmax (dadanmaq), cırraşmax, tarraşmax və s.

-xır, -qır, -quz şəkilçiləri ilə: mışqırmax, k'ısqırmax, durğuzmax, fınxırmax və s.

-pıt, -it, -t şəkilçiləri ilə: hordatmax (kobud formada nə isə içməx'), cırdatmax (sağmaq), sapıtmax (yoldan çıxmax), qırdatmaq (özünü öymək), qıncıtmax, cırnatmax, şəlitdəməx', qırpıtmax (kəsmək), yelpitməx' (yelləmək) və s.

-qla, -klə şəkilçiləri ilə: zəvzəkləmək, dircix'ləməx' və s.

-an, -ən şəkilçiləri ilə: qıcanmaq, yaranmaq, dirənməx' və s.

-dar, -dər şəkilçisi ilə: püxdərməx', çöndərməx' və s. Qışda hansı əvə gedirsən arvadın ip püxdərilər (bükdərirlər); Odey qounun balası daşın arasına kəfləşif qalır; Uşaxlar yamanca qorraşiflər ət yeməyə (Gb.).

-çi, -çı, -çu, -çü şəkilçisi ilə: təpçiməh//təfçiməx'

Qeyd edək ki, haxlamaq, yortmaq, sıxdamaq, təzmək, çalmaq, qırpıtmaq və s. feillər arxaik feil kimi qədim türk yazılı abidələrində də işlədilmişdir [173].

3) *Mürəkkəb feillər.* Ağbaba şivəsində mürəkkəb komponentlə feillər çoxdur. Bunlar feil+feil, isim+feil, sifət+feil, təqlid+feil modelindədirlər. Məsələn: kərki gəlməx (qısnamaq), hüt vurmaq, səydaş salmaq (yanılmaq), çimir etməx, təfəris tüşməx (fikir vermək), rəm atmaq (əl atmaq), salıx verməx voj vermək (ixtiyar vermək), pırtığını atmaq (nəfəsini kəsmək), singilim təppəx (nadinclik etmək), mamanı oynamaq (ölyə, itkiyə acımaq), cən atmaq (kiflənmək), qarala qalmaq, batala qalmaq (ilişib qalmaq), aynıma gəlmir (fikrimə gəlmir), bəlgə taxmaq (nişanlamaq), hop verməx' (qısnamaq) və s.

a) Mürəkkəb feillərin bir qismi olmaq, eləmək, etmək feilləri ilə düzəlir. Məsələn: gap eləməx', him eləməx', ağ olmaq, bay olmaq, nocolmaq, no:lməx, him etməx', qıloyşalix etməx' , gap eləmək və s. Onun bu sözünə acıg etdim (A.); Mirzə kişi ta yekələnif, elçilix' eliyir hamıya (Q.); -Böün bir pis işə tuş oldum, onsuz da yuxumu qatmışam (B.).

b) Bir qisim feillər vermək, taxmaq, sinmək, salmaq feillərinin köməkliliyi ilə yaranır. Məsələn, firit vermək, bəlgə taxmaq, canına sinmək, səs salmaq (səs vermək), dov gəlmək, şətəli dəymək (ziyan vermək) və s.

c) Ağbaba şivəsində işlənən mürəkkəb feillərin bir qismi daxili obyektli feilləridir. Məsələn: tikiş tikir, piçin piçir, əkin əkir, sarıx sarımax, qorux qorumax, ot otdamax, su sulamax, dən dənnəməx, üz üzdəməx', saf saflamax, yumax yumaxlamax və s. Göründüyü kimi, göstərilən feillər sintaktik təkrarla formalaşır.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da həmin feillərdən örnəklər vardır. Məsələn: quş quşladı, soy söylədi və s. [97, 112].

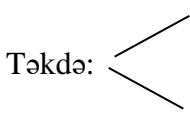
4.9. Feilin şəkilləri

Ağbaba şivəsində şərq qrupu dialekt və şivələrindən fərqli olaraq feilin bütün şəkilləri işlədilir. Feilin əmr, xəbər və şərt şəkli daha çox səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Əlbəttə lazım, vacib və arzu şəkillərində də müəyyən fərqli xüsusiyyətlər vardır.

Görkəmli türkoloq M.Şirəliyev düzgün olaraq yazırdı ki, dialekt və şivələrimizin əksəriyyətində bu şəkillər (lazım, vacib, arzu) hələ feili sifət kateqoriyası ilə feilin şəkilləri arasında keçid dövrü keçirir [127, 189]. Əlbəttə o dövr -50 il bundan əvvəl bu fikir düz idi. İndi həmin formalar, inkişaf edərək tədricən dildə feilin şəkilləri kimi sabitləşmişdir.

Ağbaba şivəsində də feilin əmr, xəbər, arzu, vacib, sərt, lazım, bacarıq şəkilləri vardır. Bunlara ayrılıqda nəzər salaq:

a) *Əmr şəkli*. Ağbaba şivəsində də feilin əmr şəkli çox aktiv işlənir. Bu şivədə əmr forması I şəxsdə həm dördvariantlı –ım, -im, -um, -üm və həm də bəzi kəndlərdə samitlə bitən sözlərdə üçvariantlı –em, -om, -öm, saitlə bitən sözlərdə -e:m, -yöm, -yom (Q, B, E, G) şəkilçiləri ilə ifadə olunur. Məsələn:

Təkdə: Mən – alım, görüm, bilim, oxuyum
Mən – bölöm, gələm, oxuyom (Q, G, E).

Digər dialekt və şivələrimizdə isə bir (-im, -yim) və ikivariantlı (-ım, -im) şəkilçiləri işlənir.

I şəxsin cəmində isə ikivariantlı –ax, –əx' (kiriyəx', alazdıyax və s.) və I və II şəxsin qovuşuq işlənən, ikivariantlı –ağın (aq+ın), –əyin (əy+in) şəkilçiləri (alağın, görəyin və s.) ilə ifadə olunur.

II şəxsin təkində əsasən –gınan, –ginən, –ıynan, –iynən şəkilçi variantları feillərə qoşularaq işlədilir. Məsələn: Dadaşı, bu uşağa bir yüyürüx' qayırginən; Ay uşax bir kiriyənən və s. (X., B.). Bəzi kəndlərdə -nan, -nən, şəkilçisi də işlənir. Məsələn: Burya gəlnən; Orya getnən və s. (B., El.).

Klassik ədəbiyyatımızda, eləcə də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının boylarında da II şəxs (tək)–gıl, –gil şəkilçiləri ilə də ifadə edilmişdir. Məsələn:Ala çadırın yer üzünə tikdirgil [97.161], Bəri gəlgil, başım bəxti, evim təxti [97, 36].

Göründüyü kimi, II şəxsin təkində işlənən –gilən şəkilçisi arxaik -qıl feili və -an şəkilçisindən ibarətdir. Qovuşuq halda işlənir.

Bununla bərabər, II şəxsin təkdə şəkilçili və şəkilçisiz işlənməsi folklor örnəklərində də vardır. Məsələn:

Əzizinəm, quşa **bax**,

Qarğanan qarğışa **bax**.

Hamının yazı gəldi,

Bizə gələn qışa **bax**.

Əv dalında arx axar,

Yönü qıvlaya baxar.

Az get-gəlnən, ay oğlan,

Anam başıma qaxar.

II şəxsin cəmində samitlə bitən sözlərdə sağır nunla işlənən dördvariantlı –ıñ, –iñ, –uñ, –üñ, saitle bitən sözlərdə isə -

e:n, -yın, -yin, -yun, -yün şəkilçiləri feilə qoşularaq işlənir. Məsələn: Tez burdan gediñ, gözdərim görməsiñ sizi.

Dediyimiz kimi, I şəxsin və II şəxsin cəmində işlənən şəkilçilər müraciətdə qovuşuq da işlənə bilir. Məsələn: Bir gedəyin, gəzəyin, böün hava da yaxşıdı (Ox.).

Buradakı feillərdə birinci şəxsi ifadə edən -ək, ikinci şəxsi ifadə edən -iñ şəkilçiləri qovuşuq (ək+iñ) işlənərək həm I, həm də II şəxsin cəminə aid olur.

Bu şəkilçilər (ağın//əgun//ağın//əyin) barədə türkoloqlar müxtəlif fikirlər söyləsələr də, M. Şirəliyev, K.Ramazanov və E.Əzizov etimoloji cəhətdən yanasaraq həmin şəkilçiləri birinci və ikinci şəxs cəm şəkilçilərinin birləşməsindən əmələ gələn qovuşuq –mürəkkəb şəkilçi hesab edirlər [65, 210]. Biz də bu fikirlə razıyıq.

Əmr şəklində III şəxsin təki –*sın, -sin, -sun, -sün*, cəmdə isə dördvariantlı –*sınnar, -sinnər, -sunnar, -sünnər* şəkilçiləri ilə ifadə olunur.

		Təkdə	
Mən	Alım	göröm (Q.G.E)	gəlem (Q.G.E.)
Sən	alginən	görginən (Q.Ç.E)	gəliynən (Q.G.E.)
O	Alsın	Görsün	gəlsin
		Cəmdə	
Biz	alax	görəx(in)	gələyin (gələx')
Siz	alıñ	Görüñ	gəlin
O	alsıñ	görsünnər	gəlsinnər
		İnkarda	
Mən	almıyım	Biz	almıyax
Sən	almıynan	Biz	almıyıñ
O	almasın	Onnar	almasınnar

Göründüyü kimi, $-ma^2$ inkar şəkilçisi feilə artırılan şəxs şəkilçilərinin təsiri ilə $-mı$ ($-mi$, $-mu$, $-mü$) formasında işlənir.

b) Xəbər şəkli. Feilin xəbər şəklinin xüsusi şəkli əlaməti yoxdur. Feilin xəbər şəkli feil, zaman və şəxs şəkilçiləri ilə ifadə edilir. Ağbaba şivəsində feilin xəbər şəklinin bəzi özəllikləri var. Bu özəlliklər əsasən indiki və qəti gələcək zamanlarda daha çox səciyyələndir. Bu şivədə də feilin xəbər şəklinin üç zamanı vardır:

1. Şühudi və nəqli keçmiş zaman
2. İndiki zaman
3. Gələcək və qeyri-qəti gələcək zaman.

4.9.1. Keçmiş zaman. Müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də feilin keçmiş zamanı iki formada (şühudi və nəqli) təzahür edir.

a) Şühudi keçmiş zaman. Şühudi keçmiş zaman dörvariantlı $-dı$, $-di$, $-du$, $-dü$ zaman şəkilçisi və 1, 2 və 4 variantlı şəxs şəkilçiləri ilə ifadə olunur.

Təsdiqdə

	<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>
Mən	pisix'di-m	Biz	pisix'di-x'
Sən	pisix'di-η	Siz	pisix'di-ηiz
O	pisix'di	Olar	pisix'di-lər

İnkarda

Mən	kirimədim	Biz	kirimədix'
Sən	kirimədiη	Siz	kirimədiηiz
O	kirimədi	Olar	kirimədilər

-Çovannarı sədrin sözünnən pisix'dirdilər (Qç.); Səhərətən danışdınız, heş kirimədiηiz.

Göründüyü kimi, II şəxsin təkində və cəmində sağır nun (ŋ) səsi iştirak edir. Digər türk ədəbi dillərində də feilin xəbər şəklində sağır nun (ŋ) səsi şəxs şəkilçisi kimi işlənir.

b) *Nəqli keçmiş zaman*. Nəqli keçmiş zaman II şəxsin təkində və cəmində *-if, -iŋ, -uf, -üŋ*; bəzi kəndlərdə isə *-ip, -ip, -up, -üp* şəkilçiləri ilə ifadə olunur.

Mahmud kişi çatıyı inəyin başına salıf; Dağın döşündəki sallamalarda taxıl əkiflər (İ.)

Təsdiq

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	işdəmişəm	I ş.	işdəmişix'
II ş.	işdiyifsən	II ş.	işdiyifsiniz
III ş.	işdiyif	III ş.	işdiyiflər
I ş.	əx'mişəm	I ş.	əkmişix'
II ş.	əkifsən	II ş.	əkifsiniz
III ş.	əkif	III ş.	əkiflər

İnkarda

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	isdəməmişəm	I ş.	isdəməmişix'
II ş.	isdəmiyifsən	II ş.	isdəmiyifsiniz
III ş.	isdəmiyif	III ş.	isdəmiyiflər
I ş.	əkməmişəm	I ş.	əkməmişix'
II ş.	əkmiyifsən	II ş.	əkmiyifsiniz
III ş.	əkmiyif	III ş.	əkmiyiflər

Əlbəttə bunlarla birlikdə *-mıŋ, -miŋ, -muŋ, -müŋ* şəkilçiləri də aktiv işlənir. Lakin p səsi ilə bitən feillərdə bəzən *-mıŋ, -miŋ, -muŋ, -müŋ* şəkilçisi əvəzinə *-bıŋ, -biŋ, -buŋ, -büŋ* şəkilçisi də

işlədilir. Məsələn: öpbüşük, səpbişik, çapbışam yaxud tapbışıq, köpbüşüx', təpbişix' və s.

-Yerin toxumunu səpbişix' (B.).

-Bulağın qırağının buzunu çapbışix və s. (T.)

Nəqli keçmiş zamanın rəvayətində də -ımış, -imiş, -umuş, -ümüş şəkilçiləri ilə yanaşı bəzən -bış, -biş, -buş, -büş şəkilçiləri işlənir. Məsələn: alıfbış//alıpbış, görüfbüş//görüpbüş, qaçıfbış//qaçıpbış, söküfbüş, yatıfbış və s. Onun oğuruğunu Kərəm kişi görüfbüş (Qn.); Mal-qounu səhər alafliyıfbış (D.).

Göründüyü kimi, yarımqıq irəli assimilyasiya nəticəsində -m > b, f > b əvəzlənmələri ilə şəkilçinin fonetik variantı dəyişmişdir.

4.9.2. İndiki zaman. Ağbaba şivəsində indiki zaman şəkilçiləri bəzi xüsusiyyətlərinə görə ədəbi dildən fərqlənir. Belə ki, samitlə bitən feillərdə -ır, -ir, -ur, -ür, saitlə bitən feillərə -yır, -yir, -yur, -yür şəkilçiləri indiki zamanı ifadə edir. Lakin qeyd olunmalıdır ki, Amasiya rayonunun Xozu (1935, Quzükənd), Balıxlı, Göllü, Ellərkənd, Sultanabad (1935, Şurabad) qismən də Təpəköy kəndlərində yaşayanların danışığında indiki zamanı üçvariantlı er//e:r, -or//o:r, ör//ö:r şəkilçiləri ilə də ifadə olunur. Məsələn: aler, gələr, oturor, duror, bölör, uzannıyer, qavrıyer, dəhmərriyer, qımışer, soyyor, oturo:rux, otdo:r, iste:rəm və ilaxır. Göründüyü kimi, axırıncı feillərdə müəyyən səslər düşdüyü üçün (otduyur, oturur, iştəyir) o və e səsləri uzun tələffüz edilir. Qərbi Azərbaycanda Lori-Pəmbək bölgəsinin şivəsində də həmin üçvariantlı indiki zaman şəkilçisi işlənir. Qazax, Gədəbəy, Borçalı və Qərb qrupunun Ayrım şivəsində də yuxarıda göstərilən üçvariantlı indiki zaman şəkilçisi (-or, -er, -ör) işlənməkdədir [19, 117]. Oğuz qrupuna daxil olan müasir qaqaüz dilində indiki zaman –e:r, türk dilində

isə -yor şəkilçiləri ilə ifadə edilir. Məsələn: qaçer, alıyır və s. [19, 117].

Bundan başqa, qırpaq qrupuna daxil olan dillərdə (qırğız, qazax qaraqalpaq, noqay və s.) də -or, -ör, -er şəkilçiləri indiki zaman anlayışı bildirməkdədir [51, 262].

Təsdiqdə

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	kiriyirəm	I ş.	kiriyirix'
II ş.	kiriyirsən	II ş.	Kiriyirsiniz
III ş.	kiriyir	III ş.	kiriyillər
I ş.	çitiye:rəm	I ş.	çitiye:rix'
II ş.	çitiye:rsən	II ş.	çitiye:rsiniz
III ş.	çitiye:r	III ş.	çitiye:llər
I ş.	çözdüyürəm	I ş.	çözdüyürük'
II ş.	çözdüyürsən	II ş.	çözdüyürsünüz
III ş.	çözdüyür	III ş.	çözdüyüllər
I ş.	çözdiye:rəm	I ş.	çözdiye:rix'
II ş.	çözdiye:rsən	II ş.	çözdüy:rsiniz
III ş.	çözdiye:r	III ş.	çözdüy:llər

İnkarda

I ş.	almıram	I ş.	almırık
II ş.	almırsañ	II ş.	almırsınız
III ş.	almır	III ş.	almellar
I ş.	görmö:rəm	I ş.	görmö:rük
II ş.	görmö:rsən	II ş.	görmö:rsünüz

III ş. görmö:r

III ş. görmö:llər (E., B.)

Danışellər kin, biyıl kış sərt olajax (G.); Görörəm kin, erməni tərəzidə məni yalladır (O.); Gənə bu Kar Nağı nə qımışe:r? (D.)

4.9.3. Gələcək zaman. Ağbaba şivəsində feilin gələcək zamanında şəkilçi müxtəlifliyi vardır. Bu müxtəliflik təkcə şəxslər üzrə işlədilən zaman şəkilçilərində deyil, həm də ayrı-ayrı kənd şivələrində özünü göstərirdi [19, 124]. Xüsusilə Amasiya rayonunun Quzükənd, Ellərkənd, Balıqlı, Göllü Sultanabad şivələrində qəti-gələcək zamanın –ajax, –əjəx', –əjək variantlarının da işlənməsi, inkarda işlənen feilin şəxsə görə dəyişmələrində fərqlər daha çox nəzərə çarpır.

Gələcək zaman iki növü var: qəti gələcək və qeyri-qəti gələcək zaman.

a) *Qəti gələcək zaman.* Ağbaba şivəsində qəti gələcək zaman və şəxs şəkilçiləri aşağıdakılardır: -ac, -əc; -yac, -yəc; *acağ, -əcəx', -əcək, ajax, -əjəx'* II şəxsin təkində həm gələcək zaman, həm də şəxs şəkilçisi ixtisar olunur. Məsələn:

Təsdiqdə

	<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>
I ş.	gələcəm saxle:jam	I ş.	gələciyix' saxlejayıx
II ş.	gələcəŋ saxle:jaxsan	II ş.	gələcəx'siŋiz saxleyajaxsıŋız
III ş.	gələcəx' saxle:jax	III ş.	gələcəx'lər saxleyajaxlar

Qarsın Arpaçay kəndlərinin şivələrində də qəti gələcək zaman II şəxs təkində -ac, -əc zaman və –an, –ən şəxs şəkilçisi

ilə işlənir. Məsələn: Ya çıxıp oynuyacan, ya mil duracan, ya türkü deyəcən (Kinəyi kəndi).

II şəxsi tək və cəmində -as, -əs şəkilçisi də işlənir. Məsələn:

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	gələcəm	I ş.	gələcix'
II ş.	gələssən	II ş.	gələssiniz
III ş.	gələcəx'	III ş.	gələcəx'lər

Nənəm xastalanıf, dalını avvışdıyajam; O, burdan genimiyəx' işimizi görəh (S., G.); Siz toa gələssiniz (B.)?

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	geniyəjəm	I ş.	geniyəjəyix'
II ş.	geniyəjəx'sən	II ş.	geniyəjəxsiniz
III ş.	geniyəjəx'	III ş.	geniyəjəxlər

Gələcək zamanın inkarında işlənən *-mo, -me; -m, mı, -mi, -mu, -mü* şəkilçiləri zaman şəkilçiləri ilə yanaşı qovuşuq işlənir.

Məsələn:

İnkarda

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	almıyacam	I ş.	almıyacıx
II ş.	almıyacan	II ş.	almıyacaxsınız
III ş.	almıyacax	III ş.	almıyacaxlar
I ş.	dişəmiyəcəm	I ş.	dişəmiyəcix
II ş.	dişəmiyəcəx'sən	II ş.	dişəmiyəcixsiniz
III ş.	dişəmiyəcəx'	III ş.	dişəmiyəcəx'lər
I ş.	gəlme:rəm	I ş.	gəlmiyəjix'
II ş.	gəlme:rsən	II ş.	gəlmiyəjəx'siniz

III ş. gəlme:r (E.,X.)   III ş. gəlmiyəjəxlər (Gb.,M.)

b) *Qeyri-qəti gələcək zaman*. Ağbaba şivəsində feilin qeyri-qəti gələcək zamanı *-ar, -ər, -er; -yar, -yər, -yer* şəkilçiləri ilə düzəlir. Məsələn: citiyərəm, hasilliyaram, anşırdaram, qandıraram, allam, gəlləm, verrəm və s. Məsələn: Mən dabbaxdakı gönü hasilliyiram, sən də köşə kəsərsən; Burax bu işi, qounun şakqıldağını mən allam (G).

Qeyri-qəti gələcək zamana aid nümunələr:

Təsdiqdə

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	qandıraram	I ş.	qandırırax
II ş.	qandırarsan	II ş.	qandırarsıñız
III ş.	qandırar	III ş.	qandırallar

İnkarda

I ş.	qatmaram	I ş.	qatmarıx
II ş.	qatmazsan	II ş.	qatmarsıñız
III ş.	qatmaz	III ş.	qatmazdar

İnkarda

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	tapbaram	I ş.	tapbarıx
II ş.	tapbazsan	II ş.	tapbazsıñız
III ş.	tapbaz	III ş.	tapbazdar

I ş.	almanam	I ş.	almarıx
II ş.	almassan	II ş.	almassıñız
III ş.	almaz (M.,Ox.)	III ş.	almazdar

Göründüyü kimi, sonu l, n, r sonor səsləri ilə bitən feillərə artırılan şəkilçilərdə cüzi dəyişiklik baş verir. Assimilyasiya nəticəsində şəkilçilərdəki r səsi l, n, z səsi isə s

səsi ilə əvəzlənir. Bu hadisə əsasən birinci şəxsin tək və cəmində daha çox nəzərə çarpır. Məsələn:

I ş.	allam	I ş.	allıx
II ş.	alarsan	II ş.	alarsınıız
III ş.	alar	III ş.	alallar

Qeyri-qəti gələcək zamanın şəkilçisi –ar, -ər cümlədə müxtəlif semantik məna çalarlıqları ifadə edə bilər. Məsələn:

Şərtlilik çalarlığı ifadə edir: Qo getsin qala:r, (yəni qalsa) onun üçün daha yaxşı olar, qalmaz da heç (Ox.).

Lazımlılıq çalarlığı ifadə edir: Mən gedər (yəni gedəsi olsam), dalımcax gəlməsin (D.).

4.9.4. Xəbər şəklinin mürəkkəbi. Xəbər şəklinin mürəkkəbi bütün zamanlarda işlənir. Xəbər şəklinin hekayəsi, rəvayətə görə çox müşahidə edilir. Feil formalarının şərtində də işlənir. Məsələn: kiryərdi, kiryirsə, kiryərmiş, çavalyardı, çavalyırsa, çavalyarmış alsaymış, alsaydı və s.

a) Xəbər şəklinin rəvayəti. Ağbaba şivəsində xəbər şəklini dördvariantlı –mış, -miş, -muş, -mü; -bış, -biş, -buş, -büş şəkilçiləri ilə ifadə edilir.

Təsdiqdə

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	tapbışammış	I ş.	tapbışıxmış
II ş.	tapıfsanmış	II ş.	tapıfsınıızmış
III ş.	tapıfbış	III ş.	tapıfbışdar
I ş.	eymənmişəmmiş	I ş.	eymənmişix'miş
II ş.	eymənifsnemiş	II ş.	eymənmişsiniızmış
III ş.	eymənifmiş	III ş.	eymənmişlərmış

İnkarda

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	çatılamırmış	I ş.	çatılamırıxmış
II ş.	çatılamırmışsan	II ş.	çatılamırsıñızmış
III ş.	çatılamırmış	III ş.	çatılamırlarmış
I ş.	alıfammış	I ş.	alıfbışix
II ş.	alıfsanmış	II ş.	alıfbışsıñız
III ş.	alıfbış	III ş.	alıfbışdar

-O, İrəvanda oxuyanda özünə bir qız tapıfbış (E.); De:r o gejë siz irayonnan gələndə bir xancal tapıfsıñızmış (X.).

Feil formalarının şərti ədəbi dildən fərqlənmiş.

b) *Xəbər şəklinin hekayəti*. Ağbaba şivəsində də xəbər şəklinin hekayət dördvariantlı şəkilçilərlə ifadə olunur. İkinci şəxsin təkində və cəmində sağır nun işlənir.

Təsdiqdə

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	Darıyardım	I ş.	darıyardıx
II ş.	Darıyardıñ	II ş.	darıyardıñız
III ş.	Darıyardı	III ş.	darıyardılar
I ş.	səperdim	I ş.	səperdix'
II ş.	səperdin	II ş.	səperdiñiz
III ş.	səperdi	III ş.	səperdilər

İnkarda

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	Bulullamıyacıydım	I ş.	bulullamıyacıydıx
II ş.	Bulullamıyacıydıñ	II ş.	bulullamıyacıydıñız
III ş.	Bulullamıyacıydı	III ş.	bulullamıyacıydılar

-Hamasa yolunun altına toxum səperdilər (Q., B.); Ələhvər kişi tayyı çox hündür qurordu (Q., E.); Birqadir deməsəydi, zoğu bulullanmıyacıydıx və s (S.).

c) Feilin arzu şəkli. Ağbaba şivəsində feilin arzu şəkli a, -ə; -ya, -yə şəkilçiləri, bəzi kənd şivələrində isə -o, -ö, -e, -ye şəkilçiləri ilə formalaşır. Məsələn: çiyliyəm, cıdarlıyam, tüşöydüm, quroydum, pəcəvətliyəm, geniyəm, işdiyəm və s. Feilin arzu şəklindən əvvəl gərək sözü də işlənir. Məsələn: Qulufunun qulfu qırılıf, gərəx' pəcəvətdiyəm; Gərəx örgənəm, görəm gecələr işıqları kim keçirdir (M.).

Müxtəlif türk dillərində fərqli fonetik formalarla feilin arzu formasında kərək sözü (ədat.) işlənir. Məsələn: kerak // kərəy (özbək), kərək (tatar-başqırd), kerek (qaraqalpaq), kerek (qazax), kerek (qırğız), gerek(türkmən), kerek (noqay) və s (170.167). Feilin arzu şəklinə aid nümunələr:

Təsdiqdə

	<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>
I ş.	püx'dərəm	I ş.	püx'dərəx'
II ş.	püx'dərəsəñ	II ş.	püx'dərəsiñiz
III ş.	püx'dərə	III ş.	püx'dərələr

İnkarda

I ş.	püx'dərmiyəm	I ş.	püx'dərmiyəx'
II ş.	püx'dərmiyəsən	II ş.	püx'dərmiyəsiñiz
III ş.	püx'dərmiyə	III ş.	püx'dərmiyələr

Arzu şəklinin hekayəsi

I ş.	Bileydim	I ş.	bileydix'
II ş.	Bileydiñ	II ş.	bileydiñiz
III ş.	Bileydi	III ş.	bileydilər

Arzu şəklinin sadə və mürəkkəb formasında feildən əvvəl “gərək” və “nola” ədatları işlənir. Məsələn: Gərəh bu işə özüm

baş qoşaydım (G.); Nola məni bir günnüyükə kəndə rəhbər qoalar, onda görərsiniz (İb.).

ç) Feilin şərt şəkli. Ağbaba şivəsində feilin şərt şəkli ədəbi dildə olduğu kimi –sa, –sə şəkilçisi ilə ifadə olunur. Məsələn: kirisə, sinsə, haylasa, təfçisə və s.

Xalam coravı təfçisə, geyərəm; Bircə bu qonşu kirisə, qulağımız dincələr (Ç.).

Quzükənd, Balıqlı, Ellərkənd və Sultanabad kəndlərinin danışığında bəzən dodaq saitli feillərdə bəzən şərt şəkli –so, sö, inkarda isə –se şəkilçiləri ilə işlənir. Məsələn: ölsəm, boğsom, vursom və s.

–Əmim dursoydu, indilərdə 70 yaşı olajeydi (E.): Görsöydün, uşaxlar neçə söyünürdülər (E., B., G.). Şərt şəklinə aid nümunələr.

Təsdiqdə

	<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>
I ş.	kirisəm	I ş.	kirisəx'
II ş.	kirisən	II ş.	kirisənjiz
III ş.	kirisə	III ş.	kirisələr

İnkarda

	<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>
I ş.	püx'dərsəm	I ş.	püx'dərsəx'
II ş.	püx'dərsən	II ş.	püx'dərsənjiz
III ş.	püx'dərsə	III ş.	püx'dərsələr

Şərt şəklinin hekayəsi.

	<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>
I ş.	Kiriseydim	I ş.	kiriseydix'
II ş.	Kiriseydin	II ş.	kiriseydiñiz
III ş.	Kiriseydi	III ş.	kiriseydilər

d) Feilin vacib şəkli. Ağbaba şivəsində feilin vacib şəkli ədəbi dildə olduğu kimi –malı, -məli şəkilçisi ilə formalaşır. Məsələn: arıtdamalıyam, qorraşmalıyam, citəməliyəm, sinməliyəm, kirməliyəm və s.

Uşağın paltarı cırılıf, citəməliyəm; Əriştəni arıtdamalıyam, ploy pişirəcəm (İ.).

Feilin vacib şəklinə aid nümunələr:

Təsdiqdə

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	urğannamalıyam	I ş.	urğannamalıyix
II ş.	urğannamalısən	II ş.	urğannamalısıñız
III ş.	urğannamalıdı	III ş.	urğannamalıdılar

İnkarda

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	enməməliyəm	I ş.	enməməliyix'
II ş.	enməməlisen	II ş.	enməməlisiñiz
III ş.	enməməlidi	III ş.	enməməlidilər

Vacib şəklinin inkarlığı həm morfoloji yolla (-ma, -mə şəkilçisi ilə), həm də sintaktik yolla döyül sözü ilə düzəlir. Deyil sözü şəxslərə görə dəyişir. Məsələn: Toa getməli dö:ləm; Uzağa qaçmalı dö:ləm (İ.).

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	getməli dö:ləm	I ş.	getməli dö:lüx'
II ş.	getməli dö:lsən	II ş.	getməli dö:lsüñüz
III ş.	getməli dö:l	III ş.	getməli dö:llər

Vacib şəkli mürəkkəb formada da ifadə olunur. Məsələn:

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	yarmalıydım	I ş.	yarmalıydıx

II ş. yarmalıydın
III ş. yarmalıydı

II ş. yarmalıydıñız
III ş. yarmalıydılar

I ş. yarmalıymışam
II ş. yarmalıymışsan
III ş. yarmalıymış

I ş. yarmalıymışix
II ş. yarmalıymışsıñız
III ş. yarmalıymışdar

Feilin vacib şaklinin mürəkkəbi gərəx'//gərəh sözü və onun aid olduğu feilə -a, -ə şəkilçisinin təkdə və cəmdə şəxsə görə dəyişir.

Təsdiqdə

Tək
I ş. alam gərəh
II ş. alasañ gərəh
III ş. ala gərəh

Cəm
I ş. alax gərəh
II ş. alasıñız gərəh
III ş. alalar gərəh

İnkarda

Tək
I ş. dinmiyəm gərəh
II ş. dinmiyəsəñ gərəh
III ş. dinmiyə gərəh

Cəm
I ş. dinmiyəx' gərəh
II ş. dinmiyəsiñiz gərəh
III ş. dinmiyələr gərəh

Qeyd edək ki, gərəx'//gərəh ədatı feildən sonra işlənəndə arzu yox vaciblik məzmunu bildirir [88, 231]. Məsələn: O yekəlməmişin üstünə hammız birdən tüşəx kin, gərəx' bir də belə bir iş tutmasın (S.).

Məsdərdən sonra gərəh işləndikdə yenə də vaciblik məzmunu ifadə edir. Məsələn: Yağış yağanatan bu işi qutarmax gərəh (D.) və s.

Birinci cümlə konstruksiyasında “üstünə düşməliyix”, ikinci cümlədə də “iş qutarmalıyıq” mənalarını ifadə edərək vaciblik bildirir [125, 88-89].

e) **Feilin lazım şəkli.** Ağbaba şivəsində feilin lazım şəkli ədəbi dildə olduğu kimi –ası, -əsi; -yası, -yəsi şəkilçiləri ilə formalaşır. Məsələn: tişəyəsiyəm, alazdıyasıdır, burasıdır və s. Girkirə tişdən tüşüf, tişiyəsiyəm axşam: Pazı normasını uşaxlar toxalıyasıdılar və s. Feilin lazım şəklinə aid nümunələr.

Təsdiqdə

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	zoğluyasıyam	I ş.	zoğluyasıyix
II ş.	zoğluyasısañ	II ş.	zoğluyasııñız
III ş.	zoğluyasıdır	III ş.	zoğluyasıdılar

Feilin lazım şəklinin inkarlığı döyl sözünün əlavəsi ilə düzəlir. Məsələn:

İnkarda

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
I ş.	qazıyası dö:ləm	I ş.	qazıyası dö:lüx'
II ş.	qazıyası dö:lsən	II ş.	qazıyası dö:lsünüz
III ş.	qazıyası dö:l	III ş.	qazıyası dö:llər

Qounun altını mən qazıyası döyləm; Böün soux olduğuna, o əvdən eşiyə çıxası döl (Ç.).

Lazım forması məsdərdən sonra lazım sözünün işlədilməsi ilə də yaranır. Məsələn: İşdəmək lazımdı, bülöyləməx lazımdı, qırramax lazımdı və ilaxır.

Təsdiqdə

<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>	
Maña	işdəməx' lazımdı	Bizə	işdəməx' lazımdı
Sana	işdəməx' lazımdı	Sizə	işdəməx' lazımdı
Ona	işdəməx' lazımdı	Onnara	işdəməx' lazımdı

İnkarda

	<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>
Maña	işdəməx' lazım d ö:l	Bizə	işdəməx' lazım dö:l
Sana	işdəməx' lazım d ö:l	Sizə	işdəməx' lazım d ö:l
Ona	işdəməx' lazım d ö:l	Onnara	işdəməx' lazım d ö:l

ə) Feilin bacarıq şəkli. Ağbaba şivəsində əsas feildə işlənən –a, -ə; -ya, -yə şəkilçisi və modallıq ifadə edən bilmək feilinin əlavələri ilə bacarıq şəkli əmələ gəlir. Feilin bacarıq şəkli bu formada inkarlıq və zaman şəkilçilərini qəbul edə bilər. Məsələn: alammadım, kiryəmmədiniz, işdiyə bilirəm və s.

–Qar tez tüşdü, taxılı yığammadılar; Sarı kişi həmməşə sözü üzə deyə bilir. Bacarıq şəklinin inkarında –amma, -əmmə ünsürləri iştirak edir. Həmin ünsürlər –ma, -mə inkar şəkilçisinin “bilmək” feilinə təsiri nəticəsində paralellik yaradır. Məsələn: bacara bilmədim//bacarammadım, kiryə bilmədim//kiryəmmədim və s.

Bacarıq şəklinə aid nümunələr.

Təsdiqdə

	<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>
I ş.	piçə bilirəm	I ş.	piçə bilirik'
II ş.	piçə bilirsən	II ş.	piçə bilirsiniz
III ş.	piçə bilir	III ş.	piçə bilillər

İnkarda

	<i>Tək</i>		<i>Cəm</i>
I ş.	piçəmmədim	I ş.	piçəmmədix'
II ş.	piçəmmədiñ	II ş.	piçəmmədiñiz
III ş.	piçəmmədi	III ş.	piçəmmədilər

Feilin bacarıq şəklinin mürəkkəbi də rəvayət üzrə dəyişə bilər. Məsələn:

<i>Tək</i>	<i>Cəm</i>
------------	------------

I ş.	piçə bilirəmmiş	I ş.	piçə bilirix'miş'
II ş.	piçə bilirənmiş	II ş.	piçə bilirsiñizmiş
III ş.	piçə bilirmiş	III ş.	piçə bilillərmiş

4.10. Feilin inkarlıq kateqoriyası

İnkarlıq kateqoriyası. Ağbaba şivəsində feillərin inkarlıq kateqoriyası ədəbi dilimizdə olduğu kimi –m,–ma,–mə, həm də bu şəkilçinin –ba,–bə,–b,–mı,–mi,–mu,–mü,–me.–mo,–mö kimi fonetik variantları ilə əmələ gəlir. Məsələn; qısnamer, yapbır, qopmor, görmör və s. Sabahdan yağan qar hələ də kəsmer (B); Cəhrənin kirişi boş olduğuna ipi ayırme:r (Q.); Alpaşanın atı ta: adamı qapbır və s (T.).

Müasir türk dillərinin bir çoxunda (türkmən, türk, qaqauz, uyğur, tatar, qaraçay-baqar və s.) inkarlıq –ma, –me, –mə şəkilçiləri ilə formalaşır (II, 143.6)

İnkarlıq bütün nitq hissələrində döyül//dö:l sözü ilə də yaranır. Məsələn: Alası dö:l (Çax.); Qounun irəngi bozdax dö:l//döyül (Daş.); Oğurrıx eliyən o dö:l ha və s. (Gül.).

4.11.1. Məsdər, feili bağlama və feili sifət

a) Məsdər. Ağbaba şivəsində məsdər feilin kök və ya əsasına ikivariantlı şəkilçilərin (–max, –məx') artırılması ilə düzəlir. Qalın səslə feillərə –max, incəsəslə feillərə –məx' şəkilçisi artırılır. Məsələn, ifçinnəməx', qazıxlamaş və s. Ərisdiyi arıtdamaş lazımdı (Q.); Odu, uşaxlar zivişməx'dən gəlillər (Qar.).

Bununla belə, sonu kar p səsi ilə bitən feillərdə yarımçıq irəli assimilyasiya nəticəsi olaraq –bax şəkilçisi də özünü göstərir(19.104). Məsələn; yapbax, qapbax, köpbəx' və s. Köpbəx də mal-qoun xəstəliyidi (İb.); Pendiri motala çox da təpbəx' olmaz (Ç.).

Məsdərin hallanmasına aid nümunələr

(B.G.)	(Ox.)
geniməx' (uzaqlaşmaq)	qavzamax (soxmaq)
geniməyin	qavzamağın
geniməyə	qavzamağa
geniməyi	qavzamağı
geniməx'də	qavzamaxda
geniməx'dən	qavzamaxdan

4.11.2. Feili bağlama. Ağbaba şivəsində əsasən, Qərb qrupu dialekt və şivələrində həm də ədəbi dildə işlənən feili bağlamalar işlənir. Bu feili bağlamalar feilə qoşulan müxtəlif fonetik variantlı şəkilçilərlə formalaşır. Feili bağlama düzəldən şəkilçilərə və onların yaratdıqları məna tutumuna ayrılıqda diqqət yetirək:

1. *-ıf, -if, -uf, -üf; yıf, -yif, -yuf, -yüf; -of, -öf, -ef; -ıfdan, -ıfdən, -ufdan, -üfdən* şəkilçiləri ilə düzələn feili bağlamalar əsasən hərəkətin tərzini ifadə edir. Məsələn: alıf, gəlif, asıf, alıfdan, gəlifdən, görüfdən və s.

Qasım kişi tükənnən bir meşəyə un alıfdan getdi (B.); Mərdan məsələnin nə yerdə olduğunu bilif bir söz demədi (C.); O, bunu orda göröf danışdı.

Göründüyü kimi, *-ıfdan, -ıfdən, -ufdan, -üfdən* şəkilçisi feili bağlama (ıf) və çıxışlıq hal (*-dan*) şəkilçisindən ibarət qovuşuq şəkilçidir.

Bəzi kənd şivələrində *-of, -öf* şəkilçili feili bağlamanın işlənməsi də qeydə alınmışdır. Məsələn: Bir sahatdı oturof gözdüyö:rəm (E.,X.).

2. *-alı, -əli//əni; -anı (-yanı, -yəni)* şəkilçiləri ilə formalaşan feili bağlamalar da əsasən zaman anlayışı ifadə edir. Məsələn: alalı, gedəli, gələli və s.

O, kəndə köçəli düz on oldu (Ox.); Cəhəngir məllim iraykom işdiyəli tamam on il oldu (D.); O gedəni hələm kətdə sakitdixdi (A.).

3. *-çağın, -çəyin//çağım, -çəyim* şəkilçiləri zaman anlayışı ifadə edən feili bağlamalar düzəldir. Məsələn: *alçağım, getcəyim, qaşçağım, görçəyin* və s.

– Uşağa *məx'tuf* çatacağım səvinif; Aqa Mehralı Kalloydakı piçənəyə çıxacağım çölçülər zoğu bululladılar. (Ög.).

Maraqlıdır ki, bu feili bağlamalar həm də I və II şəxsi ifadə edir.

4. *-annan, -ənnən, -an, -ən* şəkilçiləri ilə düzələn feili bağlamalar əsasən zaman anlayışı ifadə edir. Məsələn: *Daim o gedən getdi, bir də bizə sarı üzük'mədi* (İb.); *Nənəm ölənnən əvin bini-bərəkəti qaçıf* (İb.); *Mehralı kişi Balıxlıya sədir gələnnən şennyin uruzqusu artdı* (B.).

5. *-dıxcən, -dihcən, -duxcən, -dühcən; -a, -ə* şəkilçili feili bağlamalar tərzi-hərəkət bildirir. Məsələn: *getdihcən, qaşdıxcən, gördüxcən* və s.

Tora balıx dolduxcən ağırışardı (G.); Bu boz öküz də *getdihcən* illaşdan tüşür (Ç.); Uşağının bu işinə baxa qaldı (M.).

“Kitabi –Dədə Qorqud”da da tərzi-hərəkət ifadə edən *-a, -ə* şəkilçili feili bağlama işlənmişdir. Məsələn: *Bazırqanlar ardından baqa qaldılar* (97.53) *Zaqatala, Balakən və Qax şivələrində* də *-a, -ə* şəkilçili feili bağlama işlənmişdir [132,33].

6. *-incən, -incən; -incax, -incax, -uncax, -üncəx'* şəkilçiləri ilə düzələn feili bağlamalar da əsasən zaman mənası bildirir.

-Molla Əhməd gəlincəx' camahat rəhmətdix' Qımı Söyünün qavrını hazıramışdı (İb.); Narın elə hay eliyif əvə qacıncəx, anası onu qavaxlamışdı (Gül.).

4.11.3. Feili sifət. Ağbaba şivəsində feili sifətlərin işlənmə yeri genişdir. Ancaq adəbi dildən fərqlənən feili sifət şəkilçiləri azlıq təşkil edir.

Ağbaba şivəsində az da olsa, –ar,–ər şəkilçili feili sifətlərin işlənməsi nəzərə çarpır. Məsələn: “Onun gedər yerimü yoxdu; Yağar yağış da illacımızı kəsdi, taxılı –selə verdix tamam (G.).

Göstərilən şəkilçilərin XVIII əsrə qədər omonim şəkilçi kimi geniş formada işlənməsi mənbələrdə qeyd olunur [125, 97]. “İnim Kul Tikin kargan boltı özüm sakıntım, görür gözüm görmək taq, bilir biliqim bilməz taq boltı, özüm sakındım [119,168]; Mənim kiçik qardaşım Güktəkin vəfat etdi; Mən isə sarsıldım, görər gözüm görməz tək, bilə biligim bilməz tək oldu özüm sarsıldım.

“Kitabi Dədə Qorqud” dastanında da –ır,–ir, –ur, –ür şəkilçili feili sifət işlənmişdir.“Dəli Domrulun görür gözü,görməz oldu,tutur əlləri tutmaz oldu [96, 125].

Ağbaba şivəsində feili sifət şəkilçilərinin digər dialektial forması da işlənir. Məsələn:

- *malı, –məli*: Gülməli–gülməli şeylər danışer bu uşax' (Qn.);
- *mış, -miş, -muş, -müş*: Ə bu əvi yıxılmış Müxdər gündə içir;
- *ajax, -əjəx*: -Kəsiləjəx otu kəsdim və s. (İ.);
- *an, -ən*: Zeynaf arvad da kiriyən adam dö:l ha (T.)
- *dığım, -diğim, -duğum, -düyüm*: *Otduğum yerdə xatıya tüşdüm, a bala (A.)*.

4.12. Zərf. Zərfin quruluşu və məna növləri.

Qərb şivəsində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də semantik, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərinə görə müstəqil bir nitq hissəsi olan zərfin bölgəyə görə özəllikləri çoxdur. Bu şivədə zərf həm fonetik, həm leksik, həm də qrammatik cəhətdən özünü daha qabarıq göstərir.

4.12.1. Zərfin quruluşu

Zərfin quruluşca aşağıda qeyd olunan növləri qeydə alınmışdır: sadə, düzəltmə və mürəkkəb zərflər.

a) Sadə zərflər. Ağbaba şivəsini səciyyələndirən sadə zərflər bunlardır:

Biruz (küsülü), mağıl (ehtiyatla), anırı//anrı, həmməsə, bildir, çeşt, er, bayax, xurt, numut, eşik, ey (yaxşı), səmə (boş), lümlüt (çılpaq), gənə (yenə), lateyir (nalayiq), cılxa (tamamilə, bütün), şırp (kəsə), loş (boş), qıfcax (cəld), mağmun (fağır), cıvrax (cəld, qoçaq) adılı (heç vaxt), binəli (həmişə) və s. Bir əz anrı oturan, darıxdıx, a bala (D.); Kəndin o başına bir numuta atnan gedif gəldi (E.); Maşınnan təndiri mağıl yendirin kin, qırılıf dağılmasın.

b) Düzəltmə zərflər. Ağbaba şivəsində işlənən düzəltmə zərflər daha zəngin və rəngarəngdir. Düzəltmə zərflər əsasən zərf, feil, say, sifət və başqa nitq hissələrindən əmələ gəlir. Düzəltmə zərflərdə ifadə olunan şəkilçilər bunlardır:

-dannan; -dənnən; -dən; -dan; -ları; -lərim; -tə; -inə; -tən; -cam; -cəm; -cana, -cənə; cəcə; -lukkən; -dikcən; -diknən; -nən, -nan; -dan, -dən; -nərim, -lərim və s. Şəkilçilər əsasən zaman zərfi düzəldir və zaman məfhumu ifadə edir. Məsələn: sabaxdannan, beyjəliyinə, indiyətən, savaxlarım, yekdən//yehdən, ertədən, təzəlikcən, tezdix'nən, öyünnərim,

bayaxlarım, yavaşcana, kirmişcənə, şarapbadan, sabaxnan, hindijə, əvəlcəm, qavaxcən və s.

-Öünnərim Güllüyə kəndirbaz gəlmişdi, biz də getdix' savaxnan (G); Sultanavatdı Ramazan kirvənin oğlunun tou tezdix'nən olajax (Q.B.E.); Savaxdan souxlar tuşəcəx', iradiyo deyif (Ox).

Qars vilayətinin Arpaçay boyu kəndlərində -nan, -nən şəkilçili zərflər geniş işlənir [43, 10].

-dı, -di, -du, -dü; -ədi; -ləmə;-lama; -ədi; -arqı; -a, -ə; -ılı; -lı, -lu; -ma, -mə; -nəmə; -nama; -əm; -cax; -calı; -əki və s. şəkilçilərlə əsasən tərz-i-hərəkət zərfləri düzəldir və hərəkətin əlamətini bildirir: birədi, zollama, uzana, çovannama, dix'ləmə, yelli, qazılı, zırzaçəkmə, alacalı (fərqli) təpələmə, üçəm, koryollama (ehtiyatsız) covannama (qanacaqsızcana) dalısıcax, alacalı, yanakı və s. düzəltmə zərflərin bəzisi Karvansara şivəsində də işlənir [98, 214].

Məsələn: Bu əvi tikilmiş Usda Oruş da çox naxartana desən, çovannama iş görür (X.); Qara Namazdan gələn sədir çox zoddu danışırdı (Qb.); Bacısının touna qardaşı Səlimin törəmələri zırzaçəkmə (hamısı) gəlmişdi (Daş.); Öünnərim çənsələrdə savet sədri də çox alacalı danışıf şenniyyə qorxudurdu (B.); Beyaxdan söyüşən uşaxlar imdi aftoyda yanakı oturufklar (Ox.) və s.

c) Mürəkkəb zərflər. Ağbaba şivəsində mürəkkəb zərflər müxtəlif yollarla əmələ gəlir. Bu zərflərin düzəltməsində sintaktik üsul əsas rol oynayır. Mürəkkəb zərflərin yaranma üsuluna görə belə qruplaşdırmaq olar:

1) Eyni sözlərin təkrarı və əksmənalı sözlərdən düzələnələr: gorun-gorun, gəndi-gəndinə, səmə-səmə (boş avara), zoddu-zoddu (hirsli), aram-aram, yalaf-yalaf, sajayağı-sajayağı,

gəvəzə-gəvəzə, gic-gic//gij-gij, dıydıx-dıydıx fasıx-fasıx (bic-bic), mağmun-mağmun (yazıq-yazıq), ifçin-ifçin (səliqəli) və s. Ocax görün-görün yanerdi (B.); Eşikdə dıydıx-dıydıx danışmaq kişiyə yaraşan bir şey dö:l (Cax.); Nə mağmın-mağmın durö:rsan orda (E).

2) Mənsubiyyət şəkilçili sözlərin birləşməsi ilə düzələn mürəkkəb zərflər: çeştvaxtı, xoruzbanında, sərvaxtı, axşam çağı, savax ertəsi və s.

Bizdən qavaxdakılar da deyiflər kin, şərvaxtı körpə uşağı eşiyə çıxarmax olmaz (D.); Sabaxertə kimdi gənə, qapıyı vuran (Ç.)?

3) Bəzi sözlərin birləşməsi ilə əmələ gələn mürəkkəb zərflər: boyun (bu+gün), birsüyün (birisi+gün), öyün (o+gün), tərsovant (tərs+ovant), birsoluğa savaxertə (sabah+ertə), göz-görəti (açıq aşkar), sıyıрмаqılış (cəld), tayboyun, busavaxlarım, danqaranıx, zırzaçax'mə (zirzə+cəkmə) və s.

4) Sözlərin ortasına lolan, balan, pələm, bələm, balam hissəcikləri artırmaqla da mürəkkəb zərf (həm də sifət) düzəlir. Məsələn: bapbalam, bonbalamboz, düpbələmdüz, göpbələmgöz, lipbələmlüt və s.

Arılarım qırıldı tamam, kötux'ləri bombalamboş qalır (Q.n.); Əvi tikilmiş Uzun Vəli də arpa çuvallarını göpbələmgöz doldurur (T.).

İ.Kazımov qeyd edir ki, Axsqa türklərinin şivəsində də göstərilən formada sifət və zərflər vardır [91.224] bu da təbiidir. Çünki, 1944-cü ilədək Axısqa türkləri ilə Ağbaba kəndləri qonşu olmuş, yaxın coğrafiyada yaşamışlar. Məsələn: Arpaçayın əyrisinətən uşax birsoluğa qaşdı, bir də qayıdıf gəldi (G.); Məhəmmədəli kişi torun bağıni tərsovant salıf (T.); Busavaxlarım qazdar səsdəndi, so:ramda yer oynadı (B.).

Ağbaba şivəsində sözlərin təkrarı ilə yaranan mürəkkəb zərflər aid olduğu sözlə ahəngə görə təkrarlanır. Məsələn: əzim-əzim əzdi, dilim-dilim dilimlədi, ilim-ilim itdi, sürüm-sürüm süründü, bürüm-bürüm büründü və ilaxır.

4.12.2. Zərfin mənaca növləri

Ağbaba şivəsində zərfin mənə növləri ədəbi dilimizdə işlənən mənə növlərindən fərqli deyildir. Lakin fonetik və leksik cəhətdən fərqlər vardır. Zərfin mənaca növləri eyni dərəcədə yayılmamışdır. Ağbaba şivəsində zərfin tərzi-hərəkət, zaman, miqdar, sual, yer, səbəb və məqsəd növləri vardır. Bunlara ayrılıqda diqqət yetirək.

a) Tərzi-hərəkət zərfi. Tərzi-hərəkət zərfi Ağbaba şivəsində cümlədə feildən əvvəl və sonra da gələ bilər. Bu şivədə işlənən tərzi-hərəkət zərfi əsasən bunlardır. Məsələn: birədi, hərəmə, xəlvətçənə, xəlvəti, dördələmə, kirt-kirt, korun-korun, üzbəşifət, lokqalox (boş-boşuna)dabanqırma, gupbadan, sinəbəsinə,çaxçevir, üzböüz, kirmitcə//kirmişcə, yorğa, bruz, cisvir, mağıl, gəndi-gəndinə, loş, təzəlix'cən, epeycə (lap yaxşı) və s.

– Onun səflərini üzbəşifət dayanıf üzünə dedim kirmişçənə (G.); Haravanın urğanını boşarğı bağladım (Q.); Kar Lətif tərəninin ətəyinnən yelli gəldi, harxı keçəndə yıxılıf uzana qaldı (B.); Əmliyin ətini çovan Allahqulu kirt-kirt doğradı (T.).

b) Zaman zərfi. Ağbaba şivəsində müxtəlif zaman zərfləri işlənirdi. Danışıqda daha çox müşahidə edilən zaman zərfləri bunlardır. Məsələn: tezdiknən//tezdix'cə, öyün, böün, böünnərim, yenidə (yeni ildə), öyünnərim, er, gənə, çeşt, böünnərim, boylum, binəli, sōram, həmməşə, bildir, bildirrim, qarannıxlı, əvvəlcənə, irgün, əlvəhəl, savax-savax,

dünənnəri//dünənnərim, tulaçerməzdən, bəyax, öyünnəri, sabaxnan beycə və s.

Bu Mürtüz də irgün cavıyır, əmə ortada bir şey yoxdu kun, yoxdu (T.); Qavaxlarım biz məllimi görəndə papağımızı çıxarıf düz dayanardıx (Ö.); Atam məni çox er qaldırıf əmmin yerinə quzuya göndərdi (M.).

Müxtəlif türk dillərində, məsələn, tatar dilinin dialektlərində bildir (bir ildir) zərfi “pıltır” kimi işlənməsi qeydə alınmışdır. Məsələn: Pıldır kaslar sakladım [170,120].

c) Miqdar zərfi. Zaman və tərz-i-hərəkət zərfinə nisbətən Ağbaba şivəsində miqdar zərfləri azdır. Əsasən numerativ söz kimi daha çox işlənir. Məsələn: oxartana, oqədrə, xeylax, azcana, dınnacıx//dınnajıx, bir somar, birciyi//bircəyizi, bir əz, bir hour, bir dıncılı, bir ələm, bir qıtım, biröc, birəcəə və s.

- Bir ələm işdədim, əmə axırda bəyənmədilər, işimi (G.); Çəhməciyə duzu dınnacux tökdüm, əmə gənə duzdu olof (Q.); Dəmirçi Abbas oxərtənə danışdı kin, körüyün odu da səngidi (Gül.).

ç) Yer zərfi. Ağbaba şivəsində fərqli yer zərfləri işlənirdi. Məsələn: eşix, anarı//anrı, gennən, bəri, irax, uxarı, aşsağı, başuxarı, başsağı, üzüuxarı, anrı-bəri, başaşağa, ə:nə, gerdə, üzüaşağa və s.

- Ə:nə get, a bala, at vurar səni (B.); Ay uşax, anarı dur görüm (Daş.).

Burada diqqəti daha çox çəkən anrı//anarı//anqarı yer zərfidir. E.Sevortyan “o tərəfə” , bəzən də “sonra” mənasını verən anrı//anarı//anqarı yer zərfliyinin yönlük, istiqamət bildirərək müxtəlif türk dillərində (xakas, tuva, qırğız, noqay, altay, başqırd və s.) işləndiyini qeyd edir [186, 157].

M.Kaşğarının “Divanü-lügət –it türk” və qədim türk abidələrində istiqamət halı düzəldən *-ra,-rə, -ru,-rü,-karu,-kerü,-qaru,-geri* şəkilçili zərflər çox işlədilmişdir. Məsələn: “ol məniq tabaru kəldi” /o mənim tərəfimə gəldi [11, 354-356]; [82, 94-95]. Bundan başqa, *anaru//anrı* işarə əvəzliyi kimi “Kitabi-Dədə Qorqud”da işarə əvəzliyi kimi işlənmişdir [96, 91] F.Cəlilov *qaru* şəkilçisi və onun allomorflarından bəhs edərək yazır: “İndi arxaikləşən qədim yönlük hal şəkilçisi “*qaru*” və onun allomorfları da zərflərin tərkibində aydın seçilir. Məsələn, içəri, dışarı, irəli//iləri,*anrı//anarı* və *s*” [51, 186]. Göstərilən zərflər türkmən, uyğur, qazax dillərində də işlənir [I, 143, 133].

XV əsrin abidəsi sayılan “Əsrarnamə”də də istiqamət halın bu qədim formasına rast gəlinir. Məsələn: *bəm, içəri, dısqaru, ilqəru, bəru* və s. [82, 113].

Amasiya rayonunun Quzukənd, Balıxlı, Ellərkənd, Göllü, Oxçuoğlu kəndlərində *anrı//anarı* yer zərfi daha fəal işlənirdi. Məsələn: Başmaxcıların Əlisi ta mana yaxınnaşmır, çox *anrı* dolanır (Ox.); Qar yağdımı, bu qazdar da adamı bezix'dirir *anrı* gedir, bəri gəlir (T.), Uşax *anrı*da duruf lələsiğin ata minməyinə baxırdı (Ç.).

Qars vilayətinin Arpaçay ətrafı kəndlərin şivəsində də *anrı* zərfi aktiv işlənir. Məsələn: O *anrı*dan bəri gəlir; Bir əz *anrı*da mərəkə qurulu [149, 366].

d) Səbəb zərfi. Səbəb zərfləri digər zərflərə nisbətən azdır. Məsələn: qəsdənnən, əvvəlincədən və s. (Ox.).

Əvvəlincədən hər şey gənəşilmişdi (Ox.); Kar Bayram qəsdənnən toyumuza gəlməmişdi kin, biz də onu çağırıx (Ox.).

4.13. Köməkçi nitq hissələri

Ağbaba şivəsində işlənən köməkçi nitq hissələrinin bir qismi digər dialekt və şivələrdə işlənsə də, digər bir qismi isə bu

şivə üçün xarakterikdir. Köməkçi nitq hissələrinin bir qismi sözlər və cümlələr arasında əlaqə yaradır, digər bir qismi isə söz, söz birləşmələri və cümlələrə məna çalarlıqları verir, ifadə olunan fikri qüvvələndirir, ya da ki, modallıq yaradır. Q.Kazımov köməkçi adları isimlərə yaxın, lakin semantik cəhətdən zəifliyinə görə qoşmalara daha yaxın olduqlarını yazır. [93, 349].

Ağbaba şivəsində işlənən köməkçi nitq hissələri bunlardır: Qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər və nida. Bunlara ayrılıqda diqqət yetirək:

a) *Qoşma*. Qoşma qrammatik bir vasitə əlaməti olaraq sözlər arasında sintaktik əlaqə və ya münasibət yaradır. Sözlərə qoşularaq sözlərlə birlikdə zaman, istiqamət, səbəb, bənzətmə, birgəlik, fərqlənmə mənaları ifadə edir [93, 136].

Ağbaba şivəsində işlədilən qoşmalar digər dialekt və şivələrdə işlənən qoşmalardan fonetik xüsusiyyətləri ilə fərqlənsə də, ancaq bu şivədə elə qoşmalar var ki, digər dialekt və şivələrdə az işlənir. Məsələn: yana, na, nə, sōram, kimin, qavax, tan, tən, gil, ağırı, bəri, ayrılalı, savıya//savayım, ötürim, qədə, buana, ucunna, təkin və s.

1. *Yana qoşması*. Bu qoşma ötrü qoşmasının sinonimi kimi çıxış edir. Özümdən əvvəl gələn sözü çıxışlıq halda işlənməsini tələb edir. Məsələn: onnan yana, bizdən yana və s.

- Qardaşım əvin tufarını hördürür, köməhdən yana burya gəlmişəm (İ.); Qounnarını qırxmaxdan yana bacımgilə getdim (Daş.) və s.

2. *Kimin qoşması*. Bu, kimi qoşmasının variantı mənasında işlənir. Sözü adlıq, yiyəlik və yönlük halda işlənməsini tələb edir və məsafə bildirir. Məsələn: əvə kimin, irayona kimin və s.

- Düz əvə kimin atı qavaladım, əmə tutdum (M.);
Birimci zastava kimin yol çəx'dilər, bildir (E.).

3. *Ucunna//ujunna//ucbatınna, onayörə, baxıb qoşması*. Səbəb bildirən bu qoşma variantları özündən əvvəl gələn ismin adlıq və yiyəlik halda işlənməsini tələb edir. Məsələn: axlının ucunna, qızının ujbətinnan, ona ö:rə və s.

Sana baxıb (görə) mən də işdən çıxdım (Q); Mənim axlının ucunna əvimiz çox əziyyət çəkdi (Q.n.); Sənin ujbətinnan axşamatan işi qutarammadıx tamam (X.)

Dərbənd dialektində də baxıb qoşması görə qoşmasının funksiyasını daşıyır [22, 220]. Ağbaba şivəsində görə qoşması o:rə //görə formasında əks olunur: ona ö:rə, buna ö:rə və s.

4. *Sarı qoşması*. Səbəb mənası bildirən sarı qoşması özündən əvvəlki ismin çıxışlıq halda işlənməsini tələb edir. Bu qoşma həm də istiqamət mənası ifadə edir. Özündən əvvəlki ismi yönlük halda idarə edir. Məsələn: Uşaxdan sarı (səbəb) çox niyaranam; Öyə sarı (istiqamət) qaşdı isaxlar (Gül.).

5. *Buyana//buana qoşması*. Bu qoşma bəri qoşmasının sinonimi kimi işlənir, özündən əvvəl gələn sözün çıxışlıq halda işlənməsini tələb edir və zaman bildirir. Məsələn: o vaxıtdan buana, kışdan buana və s.

- O vaxıtdan buana hələ də gözdüyürük' (A.); Nemesin davasınna buana, hələ də gözü yolda qalan var (G.).

6. *Bəri qoşması*. Bu qoşma özündən əvvəlki sözün çıxışlıq halda işlənməsini tələb edir və yer bildirir. Məsələn: onnan bəri, Sarıoxuşdan bəri, toydan bəri və s.

- Atım oənnən bəri sərilif çimənniyn üstə yatıf (İb.);
Çayın buzunu oənnən bəri qırıf balıx tutullar (G.).

7. *Añrı//ənri, ə:nə //oana, anarı//əñəri qoşması*. Bu söz də sonra qoşmasının sinonimidir. Zərflik kimi də işlənir. Özündən əvvəlki sözün ismin çıxışlıq halda işlənməsini tələb edir və yer, fərqlənmə istiqamət bildirir. Məsələn: çaydan aňrı, sulaxdan aňrı, yoldan aňrı və s.

- Mənnən aňrı, dağa tərəf Səməd özünə əv tikir (Q); Onnan ə:nə yol yoxuydu gedəx' (X); Dağdan aňrı Tayaqayya yol gedir (Ç).

8. *Ötrüm//ötrü//ötərin qoşması*. Özündən əvvəl gələn sözün ismin çıxışlıq halda işlənməsini tələb edir və məqsəd bildirir. Məsələn: sənnən ötrüm, nənəmdən ötərin və s.

- Onnan ötrüm, gəlmişix burya (D.);Gülzardan ötərim gəlmişik sizə elçiliyə (İl.).

9. *Sōram//sōra//soñra qoşması*. Bu qoşma özündən əvvəlki sözün çıxışlıq halda işlənməsini tələb edir və zaman bildirir. Məsələn: mənnən so:ra, sənnən sōram, işdən sōram və s.

Yasın kişi iclasa mənnən so:ñra gəldi (İl.); Kətdə qolxozdan so:ram solxoz oldu (Qn.).

10. *Nan//nən, inən, unan, ünən, inan; iynən, iynan, uynan, üynən qoşması*. Bu qoşma ilə qoşmasının müəyyən məqamda kombinator fonetik hadisəyə məruz qalması ilə özündən əvvəlki adlıq halda işlənən sözə uyğunlaşır və -nan, -nən , bəzən də -ıynan, -iynən, -uynan, -üynən, -inən formasına düşür, birgəlik bildirir. Məsələn: mənnən, məniynən, əmimnən, Urustamnan, alnının təri inən və s.

-Hindi də məniynən zarafat eliyir, bu usax (Ög); O, Gəncədən mənnən gəldi irəliyün (B); Keçmişdə Gümrüyə haravıynan gedərdix' (G).

11. *Təki//təkin qoşması*. Bu qoşma özündən əvvəl gələn sözün adlıq, yönlük və yiyəlik halda işlənməsini tələb edir və məsafə bildirir. Məsələn: əvə təkin, bulağa təkin, onun təkin, bunu təkin və s.

Sənin təkin hər şeyin içinnən çıxmıram ha (A.); Qumdağına təkin getdix', əmə atı tapammadix (Qb.); Təkin qoşması omonim söz kimi həm də bənzətmə bildirir. Aşıq şerində də nəzərə çarpır. Məsələn:

Məcnun təkin bu dağları gəzərdim (Aşıq Ələsgər).

Bu qoşma M.Kaşğarinin "Divan"ında da təgü formasında işlənmişdir [120, 295].

12. *Tan//tən, tana,tənə qoşması*. Bu qoşma qədər və, -dək qoşmasının sinonimidir. Özündən əvvəl gələn sözün yönlük halda işlənməsini tələb edir. Zaman və məsafə bildirir. Məsələn: çayatan, evətən və s.

a) Məsafə mənası: Burdan çayatan yol çox pisdı, masına irahatdix vermir (Daş.); Axşamətana bu uşax əvə girmir ha, eləm hey cavıyr (D);

b) Zaman mənası: Əvi avarrıyanatana yağış kəsmədi (B).

13.-*can//-cən; jan//jən, cana//cənə qoşması*. Bu qoşma kimi, qədər, dək qoşmalarının sinonimi kimi işlənir, özündən əvvəl gələn sözün adlıq və yönlük halda işlənməsini tələb edir. Məsafə və zaman bildirir. Məsələn: əvəcən, çöləcən və s.

-Səhərdən axşaməcan qar yağdı (D).

-*Beyjə səhərəjən* qar yağdı, səpə tutdu (X).

- Sadıx kişi ölənəcənə bacısınnan barışmadı (İb.) və s.

14. *Qədə//qədrə, cax//cəx' -cəm qoşması*. Bu qoşmalar özündən əvvəl gələn sözün yönlük halda işlənməsini tələb edir.

Məsafə və zaman bildirir. Məsələn: kəndə qədrə, dağa qədə və s.

a) Məsafə mənası: -Bala təpiyə qədə düz 3 kilometirdi (G); -Kəttən dağacax bir kilometrə ancax olar (T).

b) Zaman mənası: -Səhərəcəx' yağış yağdı (M); -Qaş qaralanacax' işıqlar yanmadı (Ox.);

15. *Savıya//savayım qoşması*. Bu qoşma özündən əvvəlki sözün çıxışlıq halda işlənməsini tələb edir və fərqlənmə bildirir. Məsələn: mənnən savıya, onnan savıya.

- Urustamın toyuna sənnən savayım hamı gəlmişdi (Q); Kərimnən savıya hamı xırmanda işdiyirdi (A).

16. *Ayrı qoşması*. Bu qoşma başqa qoşmasının sinonimi kimi işlənir. Özünən əvvəlki sözün çıxışlıq halında işlənməsini tələb edir. Sənnən ayrı bu işi heş kəs bacarammaz; Onnan ayrı kimə gedəjəh, bu Səltənət (S.) və s.

b) Bağlayıcı

Ağbaba şivəsində bağlayıcılar ədəbi dilimizə nisbətən az işlənir. Bu təbiidir. Çünki bağlayıcıların işlədilməsi daha çox yazılı ədəbi dilə xasdır. Həm də bağlayıcılar əsasən sintaktik vəzifə daşıyır. M.Şirəliyev qeyd edir ki, dialekt və şivələrimizə nisbətən, ədəbi dildə həmcins üzvlü sadə və mürəkkəb cümlələr çoxluq təşkil edir [127, 281]. Bu bağlayıcılardan bir çoxu dialekt variantlarını əks etdirir. Məsələn: əmbə//ama//əmə; əyəm// ə:m, bə:m, bəm//bərkəm//bəlkəm; həmi; ara, ara da; kına//kına//kuna //künə; kin//kın//kun//kün; kı//ki//ku//kü; nan//nən; gəh(gəh də); deyın, dən, diənə; odu kin//odukun; takin və s. bunlara ayrılıqda diqqət yetirək:

1. -ə:m (əgər), bə:m, bərkəm, əyərrərim bağlayıcıları. Bu bağlayıcılar əsasən şərt mənasında işlədilir. Məsələn: Ə:m hava qaralsa, taxılı tığlagınən (Ox); Bərkəm mən də kalxozun

maşınınnan şəhərə gedim (Ög); Bə:m qonşu bu uşağın oğru olduğunu bilmir? (Qn).

2. *-ki, -ki, -ku, -kü bağlayıcısı*. Bu bağlayıcı digər fonetik formalarda da (*-kiŋ, -kiŋ, -kuŋ, -küŋ; -kinə, -kına, -kuna, -künə*) nəzərə çarpır. Göstərilən variantlar ədəbi dilin təsiri ilə “ki” formasına düşmüşdür. Bu bağlayıcı budaq cümlələrlə baş cümlə arasında tabelilik sintaktik əlaqəsi yaradır [19, 151]. Məsələn: Yatmışdım, o vədə gördüm kinə, naxır qolxozun güzdüyünü basıf (X.B); Yuxumda gördüm kin, yorğa bir ata minmişəm, yol giderəm (X).

3. *həm//həmi; həmi də; həm də kin -nan//nən bağlayıcıları*. Bu bağlayıcılar əsasən birləşdirmə funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn: İş elə gətədi kin, həmi mən əsgəriyə getdim, həmi də o (Ox); Nəsifnən Usuf əmoğludular, atqulağı kimi (T).

4. *ara, gəh, gəh də, bir də kin bağlayıcıları*. Bu bağlayıcılar da əsasən bölüşdürmə funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn: Ara yağış yağər, ara da qar ater (X., B.); Gəh gün çıxır, gəh də hava qaralır (Qb); Pəmbəyə əmim, bir də kin dayım getmişdi toa (Gül).

Qırğız dilində də ara bağlayıcısının işləndiyi mənbələrdə qeyd edilir [191,499].

5. *ama//əmə//əmbə, intahası//inta:sı, gəlki//gəl kin bağlayıcısı*. Bu bağlayıcı variantları əsasən qarşılaşdırma məzmunu ifadə edir. Məsələn: O vaxtdar uşaxlar məllimini görəndə papaxlarını çıxarıf salam verirdilər, əmə indi bu yoxdu (Cox.); Getdix əmoğlumgilə, gəl kin öydə yoxuydu (İl.); Asıx İsgəndər yaxşı çalif çağırırdı, əmbə hayıf aramızdan tez getdi (G.).

6. *odu ku//odukin//odu kun; onca, onayörə bağlayıcısı*. Bu bağlayıcı variantları əsasən səbəb-məqsəd bildirir. Məsələn:

Yaxşısı odu kin indidən hazırrıx görməh lazımdı, Həmid kişi can verir (Ox.); Əmrah əmisinnən küsüf, onca da bizə gəlmir (D.).

7. *de:n//deyin//diənə//dəynə bağlayıcısı*. Bu fonetik bağlayıcı variantları əsasən səbəb məzmunu ifadə edir. Məsələn: Murad kasıfdı *de:n*, Ətlası ona vermillər (Ög); Onun pulu çoxdu *diənə*, hamı ona yaltaxlanır (İb).

8. *takin//təkin bağlayıcısı*. Bu bağlayıcı tabeli mürəkkəb cümlələrdə zaman, səbəb, məqsəd, miqdar, nəticə budaq cümlələrini baş cümləyə bağlayır. Məsələn:

-*Takin//təkin* sən gələsən, həmişə bizə; *Təki* mən də Türkiyədəki qohumlarımı görədim, bir (Qb).

Qeyd edək ki, Azərbaycan dilinin inkişaf tarixinə nəzər salsaq, görərik ki, ədəbi dildə olduğu kimi, dialektlərdə işlənən bağlayıcıların bir çoxu ərəb və fars mənşəli sözlərdir. Zaman-zaman bağlayıcılar şifahi danışığ dilinə daxil olmuş və dialektlərdə də əks olunmuşdur. Ramiz Əsgər qeyd edir ki, XI əsrdə yazıya alınan M.Kasğarının “Divan”ında qeyri-türk mənşəli bağlayıcılar yoxdur [120, 297]. Görünür yazı dilinin təsiri ilə alınma bağlayıcılar dilə daxil olmuşdur.

Ağbaba şivəsində güzəşt bağlayıcısı kimi *hərnəysə//hərnəsə bağlayıcısı* çox işlənirdi. Məsələn, -*Hər nəysə*, bu toydan yaxşı qurtuldux (Gb.).

c) Ədat

Ağbaba şivəsində işlədilən ədatlar ədəbi dildə işlənən ədatlardan bir o qədər də fərqlənmir, amma bəzi fərqli fonetik xüsusiyyətlər nəzərə çarpır. Bir qisim ədatlar isə ancaq Ağbaba şivəsində özünü göstərir. Məsələn: *adı//adılı*, *azı*, *cılız*, *hakin//haki//həki//həkin*; *sakin*, *səki*, *səkin*, *səki*; *bəyəm//bə:m*;

dana, tana, şirp, keşkəm//keşkə; –bı, –bi, –bu, –bü; yaman, ha, ki, kı, ku, kü//kın, kin, kun, kün, yanı və s.

Bunlara ayrılıqda diqqət yetirək.

1. *gə(gəl), qo(qoy), gö(gör) ədatları*. Bu ədatlar əsasən cümləyə arzu, kinayə, dilək, xahiş, əmr, təkid məzmunu gətirir. Məsələn: Qo işimizi görəx' dana (D); Gə bu səfərdən əl çəx'sən. (Daş.) və s. Göstərilən nümunələrdə fonetik hadisə olaraq y və l samitləri düşmüşdür.

2. *a, ə ədatı*. Bu ədat əsasən nida cümlələrində ifadəni qüvvətləndirir. Feilin sərt formasında II şəxsin sonunda işlənir. Məsələn: Gəlsənə dərmana barabar gedəx' ə! (G); Əzimin oxumaxdan gəldiyini dəsina dəsənə ə! (Qn).

3. *ha, kı, ki, ku, kü (kin, kın, kun, kün, hankin) ədatları*. Bu ədatlar ədəbi dildə işlənən ki ədatını fonetik variantlarıdır. Adlardan sonra gələrək müxtəlif məna çalarlıqları yaradır. Daha çox müəyyən bir sözü daha qabarıq nəzərə çarpır. Məsələn: Ağa Mehralı da Ağa Mehralıdı ha (Öy.); Ha dedim, piçini şərquvışana qurtaram, qurtarammadım (GL.); O Tıntın Səlvər hər nə kin de:r, yalandı, inanmayın (D.).

4. *ha//hə,həyə, ahan, ancax,təhcə, illah// illah da, azı,vallah,dana ədatları*. Bu ədatlar təsdiq və məhdudlaşdırma mənası ifadə edir. Məsələn: Belə ha deildi o,laf xarav oluf; Təhcə onu bilirəm kin,bu Şərifdən Haxverdiyə oğul olmuyacax (S); Buna nə de:rsən hə, gözünən gördünmü? Azı üş gün lazımdı kin, əvin sirəsini çəxsinnər (Daş.); Qapıyı ört, dana soux bizi bitəhər elədi; Ahan işə tüşdüm, bu lotunun əlinnən (İl.); Həyə, nə de:rsən, ə mən gəlmişəm (Ş.); Ancax şər qovuşanda yağış kəsdi.

5. *Haşa, heş, adılı ədatları*. İnkərlıq məzmununu şiddətləndirir. Məsələn: Haşa sənnən bu savet sədri laf quduruf,

adamları dalıyır (Qç.); Qardaşoğlu əsgərriydən qayıdıf, əmə adılı bizə üzüx'mür heş (İl.); Haşa sizdən, beycə bizim it bağı qırıf qaçıf, yaxşı kin ziyan vermiyif (X); Heş getmirəm orya, nə de:rsən? (Daş.)

6. *-bi, -bi, -bu, -bü (-mı, -mi, -mu, -mü), bə:m, //məyəm, ə:m yanı ədatları.* Bu ədatlar sual cümləsinin məzmununu qüvvətləndirir. Məsələn: Get gör qardaşım irayonnan gəlifbi? (Ox.); Axşam o, hüzur yerində olufbu? (M.); Bəm onnar mənim işimi görüllər? (Gb.); Yanı maña nöluf, kimnən əysiyəm? (İb.).

7. *Hakın, hakı/həkin, hakin ədatları.* Ədatlar əsasən təsdiq məzmunu bildirir.

Məsələn: Hakın mal doxdurunu yerində tafdım böün (Qon.); Birqadiri gözdəməx'dən bezdix', hakı gəlif çıxdı (T.).

8. *həm, da, də, dana ədatları.* Əsasən tutduğu mövqedən asılı olmayaraq ifadəyə üstünlük verir. Məsələn: Ay uşax, bir bura gə da (Ox.); Al bunu dana (İl).

9. *budurana (budurna), odurana (odurna) ədatları.* Bu ədatlar əsasən mənanı dəqiqləşdirir. Məsələn: Budurana kış kapıyı kəsifdi, əmə heş bir hazırlığımız yoxdu (S.); Odurana Xəmmədin oğlu inistutu qutarıf gəlif, doxdurxanada işdiyir (İe.).

10. *keşkəm, təkin, noyla ədatları.* Bu ədatlar əsasən arzu, dilək mənaları ifadə edir: - Keşkəm mən də indi cavan olaydım (S.); Təkin həmməşə sən gələsən bu öyə, bu ağrın alem (X., B.).

11. *-cılız, gənə ədatları.* Bunlar məhdudlaşdırıcı ədat sayılır. Məsələn: Cılız mana bu çətin gələr kin, qanmıya-qanmıya hamıya axıl öyrədir (Gb.); Gənə məni yalladır bu bacımoğlu, həmməşəki kimi (Ç.).

12. *-cāz//cəz; -çığaz//çiyəz; -cıq, cik, -cuq, -cük; -ca, -cə; -cana, -cənə ədatları.* Ağbaba şivəsində morfoloji əhəmiyyət

kəsb edən əzizləmə, oxşama, kiçiltmə, mərhəmət, miskinlik bildirən –cāz//cəz; cığaz//ciyəz; cıg//cik, cug//cük ədatları və rica, təkid, israr və əzizləmə bildirən –cāz//cəz, -ça//çə şəkilçi ədatları əsas və köməkçi nitq hissələri ilə işlədilərək müxtəlif mənə çalarlıqları yaradır. Məsələn: yaxşı//yaxşıcana, azca//azcana, eyicənə və s.

Gözəl poetik biçimli bir bayatıda sana ədatının işlənməsi maraqlıdır.

Arxalix aldırsaña,
Boğa saldırsaña.
Səni maña vermillər.
Bir pitix yazdırsaña. (Gül.)

Göründüyü kimi, Ağbaba şivəsində bu və ya digər ədatın daha çox fonetik variantları nəzərə çarpır. Ardıcıl olaraq nəzərdən keçirdiyimiz ədatlar özünəməxsus inkişaf yolu keçmişdir.

Göstərilən şəkilçi ədatlar müxtəlif nitq hissələri ilə də işlədilir. Məsələn:

a) *İsimlərlə işlədilməsi*. Qızca:zımın günü qara oluf, qaynənəsinin əlinnən (G.); Gəncədən gələn bibimicə görsəydim, yaxşı olardı (Qc.).

b) *Sifətlərlə işlədilməsi*. Yaxşıcana paltar almışdım uşağa, əmə dar oldu (Qn.); Qonşunun alaca bir inəyi varıydı, ama çox naıxtana dəsən süddüydü (Ög.).

c) *Saylarla işlədilməsi*. Bu uşaxların, ikicə:zi bizdə olsaydı, dərdini çəkəmməzdix' ha (T.); Qannıcadan dörtcə litir bəzir aldım, əmə gərəx' çox alaydım (Çax.).

ç) *Əvəzliliklərlə işlədilməsi.* Mənciəz onun dərdini nətə:r çəkimi? (S.); Bunuca tükançı vermillər, görə necədi, işdəməx' (Ç.).

d) *Feillərlə işlədilməsi.* O gedincə:z məclisdən hamı dağıldı. (İb.); Getdix'cən hava işıxlaşırdı (Qc).

e) *Zərflərlə işlədilməsi.* Dünənciəz hava bulaşdı, əmə yağmadı (M.); Lələm Qasımı epeycə dannadı (S.).

ə) *Qoşmalarla işlədilməsi.* Əvə qədərəciz gedəmmədi, təntiyif yıxıldı (Qb.); Çaya doğruca qaçif getdi (T.); Göründüyü kimi, ədat ifadə edən şəkilçilər əsasən vurğusuzdur.

13. Ağbaba şivəsində həyə, bənə ədatları, bəli, bəs nə ədatlarının ifadə etdiyi mənaları daşıyır, təsdiq bildirir: Məsələn: Bənə, o ertədən bilirdi kin, onun uşağını melisəliyə çağırırflar (Göl.); Həyə, maña demişdilər kin, sarı Qasımın gəlini acığ eliyif gedif dədəsigilə (Qn.).

14. Yaman ədatı. Ağbaba şivəsində yaman sözü sifətdən əvvəl işlədildikdə ədat kimi çıxış edir, mənanı qüvvətləndirir. Məsələn: - Yaman yaxşı adamıydı, deputat Faiq, düz 20 il Qara Namazın sədri işdədi (Qn.).

ç) Modal sözlər

Ağbaba şivəsində modallıq yaradan sözlər çoxdur. Belə ki, bir qismi fonetik fərqlərlə nəzərə çarpır, digər qismi isə ədəbi dildə işlənməyən söz və ifadələrdir. Məsələn: başını nə ağırdım, qadam maña gəlsin, üzüm ayaxlarının altına, açığı, mənim vadıma yörə və s.

Modal sözlərin aşağıda qeyd olunan məna növlərinə rast gəlinir:

1. Gerçəkliyin uyğunluğunu təsdiq edənlər: həlvət, həlvətdə, həlvətdə kin, həqqətən.

- Həlvətdə kin, o atasının tərəfin saxlıyajax (E.); Həqqətən, o uşax irəhmətdix babasına çox oxşuyur (Gül.).

2. Gerçəkliyə şübhə, güman bildirənlər: toba, illahım, olsun kin, olar da-olmaz da, də:sən, bəlkəm, yaqın, bərkəm, nə deyim və s. Olsun kin, Nəsir də bavasının öldüyünü eşitmiyif;

- Bəlkəm, böün Hajıxalılın nəvəsini göndərəx quzuya, azat günüdü, dərsi də yoxdu (E.); Yaqın gənə aftoyu qırılıf yolda qalif İrəhimin (T.).

3. Cümlədə ifadə olunan fikrə özünün və başqasının şəxsi münasibətini bildirənlər: mənim vadıma yörə, sən bilən, mən bilən, ma: yörə//ma:yörə və s.

- Mənim vadıma, bi:l kış uzun sürəcəx' (D.); Ma: yörə, onu heş toa da çağırmasan, yaxşı olar (Gül.).

4. Gerçəkliyə münasibət bildirənlər: bir qaydadı, ədətdi, ədədimizcə və s.

- Ədətdi, qızı gəlin köçürəndə avcına pul qoyullar, kin əvində dövlətdi olsun (D.); Düzü, mənim onnan xavarım yoxuydu. (S.)

5. Nəticə və davamlıq bildirənlər: başını nə ağrıdım, baş ağrısı olmasın, sözün açığı və s.

- Başını nə ağrıdem, bu işdən mənim axlım heş bir şey kəsmer (X.,B.); Sözün açığı, mən belə işdəre heş qoşulmamışam, qoşulmaram da. (T.).

6. Sıra və ardıcılıq bildirənlər: birimci, ikimci, birimcisi, ikimcisi,əvvələn və s.

- Əvvələm, məni bu işə qatma; Birimcisi, Səlim bunu bacarammaz, ikimcisi də, o boş dö:l (İ.).

Bəzən modal sözlərlə ədatların birgə işlənməsi də nəzərə çarpır. Məsələn: demə kin, deməynən ki, bərkəm də və s.

- Deməynən kin, mən bilmədim (M.); Bərkəm də uşaxları qurvannıxdə Boççalıya apardım (Qn.).

d) Nida

Ağbaba şivəsində işlənən nidaların bəzi fonetik xüsusiyyətləri vardır. Ədəbi dilimizdə işlədilən nidalardan o qədər fərqlənmir. Nidaların aşağıda qeyd olunan mənə növləri vardır:

1. İstehza bildirənlər: ayhay, oho, bah, bah, bah, bah və s.

Ayhay! Heş görüfsən şofer Nağı nahar eləməmiş maşını xoddasın! (M.); Oho! Bir işimiz də artdı (A.).

2. Təəccüb, heyrət bildirənlər: bıy, ədə, ə, nə, boy, ba və s.

Nə, işə bax ey! Bir əz tez gəlsəydi, yaxşı olardı. (Gb.); Bu nədi, ə! İndi də xişrik (dolu) yağır. (Ç.).

3. Təəssüf, etiraz, ikrah hissi bildirənlər: bix', ax, pəhə, hayıf, oy-oy-oy.

Bix'! Əlimi yağ yandırdı, çox acısıır (Çax); Ax! Vaxtı nə tez ötürdük' heş bilmədix' (Qon.).

4. Qorxu, iztirab, təşviş, ağrı bildirənlər: boy//buy, ba-ba-ba, pa, bah-bah-bah, oho və s.

Bah-bah-bah! Də:sən dolu tüşəcəx' (Ög.); Eh! Bu uşax da bizi təngə gətirdi. (D.)

5. Şadlıq, təqdir, razılıq, sevinc bildirənlər: hurrey, vurrey, bəh-bəh.

Bəh-bəh! Nə gözəl havadır, adamın içəri girməyi gəlmir; Hurrey! Gəlini gətdilər maşınnan.

6. Çağırış, müraciət bildirənlər: ədə, əşşi, hey, ayə, a kişi, ağız, əyə və s.

Ədə! Gə bir dədəni bostannan çağır, işim var onnan (Q.c.);
Ağız! Gö mənim başıma bu uşax nə gətirif, pencəriyi qırif (Ox.).

Göründüyü kimi, çağırış ifadə edən nidalar bir qayda olaraq xitablarla birlikdə işlənir və müraciət bildirir.

7. Heyvan və quşları səsləmə nidaları (vokativ sözlər).

Bilik (qız balası) çağırışı –bil–bil, bil–bil.

Ördək çağırışı –doy–doy, doy–doy;

İt çağırışı –küç–küç, küç–küç

Pişiyn çağırışı –piş–piş,–piş–piş

Toyuqları qovma –kşə–kşə, –kşə–kşə

Qoyun sürüsünün sürülməsi –herya–herya, herya–herya;

İti qışqırmaq üçün: kıs–kıs, kıs–kıs

Mal-qaranın və ya öküzün sürülməsi –oho–oho, oho–oho

Qazların çağırışı –eee–eeee, –eeee–eeee;

Atı çağırış: –kür–kür, kür–kür

Toyuq –cücənin çağırışı: cıq–cıq, cıq–cıq

Ulağı tutmaq üçün çağırış: –çoş–çoş, –çoş–çoş

Göstərilən həddi nəzərə alaraq bu fəsildə hər bir morfoloji xüsusiyyəti, hər bir nitq hissəsinin digər əlamətlərini göstərmək mümkün olmadığından bəzi məsələləri az fikir verilmişdir.

V FƏSİL

AĞBABA ŞİVƏSİNİN SINTAKTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

5.1. Sintaksisə aid bəzi məsələlər

M.Şirəliyevin özü də etiraf edir ki, dialektlərin sintaksisi fonetika və morfolojiyaya nisbətən az işlənmişdir. Daha sonra o göstərir ki, bunun səbəbi dialektləri bir-birindən ayıran sintaktik xüsusiyyətlərin gözə çarpmamasıdır [127.298]. Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi Ağbaba şivəsinin sintaktik xüsusiyyətləri, fonetik və morfoloji xüsusiyyətlərinə nisbətən ədəbi dildən bir o qədər də fərqlənir. Burada məhəllilik az müşahidə olunur. Buna baxmayaraq Ağbaba şivəsində digər dialekt və şivələrdə rast gəlinən sintaktik xüsusiyyətlərin bəzilərinə rast gəlinir. Belə ki, cümlədə söz sırasının pozulması (Şə:rə getdim oün mən), konkret və yığcam modeldə cümlələrin işlədilməsi (Qanıf, qandırır), sadə cümlələrdə bəzən mübtədə və ya xəbərin buraxılması (Günümü qara edif), rəbitəli nitqdə (dialog zamanı) bağlayıcı və digər köməkçi sözlərin az işlədilməsi (Bərk ağrıyırım, həkimə getmirəm), sintaktik təkrarların çox olması (əkin əkdi, biçin biçdi, su suladı, ov ovladı və s.) cümlələrin təkrarı (Keçmişdə aftoy yoxuydu, yeyax gedirdix şəhərə, dincəlırdik gənə gedirdik) təyinin söz birləşmələrinin tərəflərinin dəyişməsi (atam yazıq, əmim rəhmətlik, anam qaragünlü) və s. Bu bölgə şivəsinin spesifik cəhətlərindəndir. Ayrı-ayrı cümlə üzvlərinin və cümlə tərkiblərinin, eləcə də cümlə təkrarlarının olması fikrin mü sahibinə daha asanlıqla çatdırmağa imkan yaradır [19, 175].

5.2. Sintaktik əlaqələr

Ağbaba şivəsində tabelilik əlaqəsinin üç növü vardır:

1) uzlaşma; 2) idarə; 3) yanaşma.

a) Uzlaşma. Ağbaba şivəsində sintaktik əlaqənin əsas formalarından biri olan uzlaşma bəzən öz xüsusiyyətini saxlayır, bəzən pozulur:

1. Uzlaşanlar. Məsələn: Gərəntiçilər Göydağda ot çalılar; Biz gəldix, olar getdilər; Gedəyin çaydan balıx tutmağa və s.

2. Uzlaşmayanlar. Məsələn: Gedirdix işdəməyə, birqadirrər qoymadı kin, ot hələm yaşdı (X.)

Bir sıra kənd şivələrində mübtədə xəbərlə şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşmır. Məsələn: Mən Şörəyelli, sən ağbabalı, o da pəmbəkli; Mən məllim, sən çoban və s. (Gb.,Ox.) Lakin həmin cümlələr inkarlıq mənası ifadə edəndə mübtədə şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşır. Məsələn: Mən məllim dö:ləm, sən çoban dö:lsən.

Bu xüsusiyyət Şamaxı və Borçalı dialektlərində də mövcuddur [35, 232].

b) İdarə. Ağbaba şivəsində də idarə əlaqəsi feil, qoşma və digər nitq hissələrinin tələbi ilə yaranır. Əsas söz asılı sözü müəyyən hallara salır – idarə edir. Bəzən fərqli-fərqli idarə olunmalara rast gəlinir. Məsələn: Yazı Ağbabada, qışı Borçalıda qaldım (G); Uşax yazı əsgər getdi, payızı gəldi; Usağa buyur, dalınca yüyür; İndi buna neyliyəx'; Qış yer don olur (X., GB., M.); Qavır daşında skil salıllar (B).

Yuxarıda görüldüyü kimi, gəlmək feilinin tələbi ilə yaz, payız sözləri yerlik hal əvəzinə təsirlik, uşax sözü buyur feilinin tələbi ilə yönlük hal əvəzinə təsirlik, bu əvəzliyi neyləyək feilinin tələbi ilə təsirlik hal əvəzinə yönlük halda, don olur feilinin tələbi ilə qış ismi yerlik hal əvəzinə, adlıq halda, skil salıllar feilinin tələbi ilə qavır daşın əvəzinə, qavır daşında (yerlik halda) işlənir.

Ümumiyyətlə, qərb şivəsində olduğu kimi, getməx', gizdømməx', daldalanmax, çağırmax, buyurmax, yiyələnmək, söymək və s. feillərin idarə etdikləri sözlərin halları müasir ədəbi dildən fərqli olur [19, 160]. Qayırməx feili düzətməx' feili əvəzinə çox işlənir. İdarə etməsində də fərq nəzərə çarpır. Məsələn, Samannan Zaman qayıırıllar: (samənı zaman eliyillər).

Hallarla idarə olunmada qoşmalar da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu şivədə də diqqəti cəlb edən məsələlər var. Məsələn: *Saviya//savayın//safayı* qoşması özündən əvvəl gələn isimləri çıxışlıq halda idarə edir. Məsələn: Mənnən savıya, hamı orda oluf, aza yerində; Gülpəridən safıya hama mana gözaydınmışı verdi (İl.)

Sarı qoşması özündən əvvəlki sözlərin yönlük halda işlənməsini tələb edir. Məsələn: Poşta sarı bir aftyoy detdi; Qarakahıya sarı dolu tüşdü (M.).

–*Tan//tən; tana//tənə* qoşması özündən əvvəlki sözü yönlük halda işlənməsini tələb edir. Məsələn: Axşamatan uşaxlar kəndin torpax yolunda yelsapet sürüllər; (Dar.) Buratana gəldin, indi geri ket (İb.)

–*Kimi* qoşması *kimin* formasında işlənir istiqamət və bənzətmə bildirir. Həm də isim və əvəzliyi adlıq və yönlük halda idarə edir. Məsələn: Quş kimin uçuf getdi, gəldi tükəna; Arpa çayına kimin qalxozun qoruğudur (Q.).

–*Ötrü//ötrün//ötru* qoşması səbəb bildirir. Özündən əvvəlki sözü çıxışlıq halda olmasını tələb edir. Məsələn: Sənnən ötrün qalmışığı burda; Usaxdan ötrü ata-ana çalışer (E).

–*Üçün//çin//çin//çün//çün* qoşması səbəb bildirir, ismin adlıq, əvəzliyin yiyəlik halda işlənməsini tələb edir. Mənsubiyyət şəkilçili isimlərlə də işlənir. Məsələn:

Onunçün gəlmişdim doxdura; Qolxoz sədir üçün vilis alif;
Ayazımçün kirvəsi öyün bir dəst paltar gətirif.

Ahrı qoşması çıxışlıq hal tələb edir. Məsələn: Mənnən ahrı
Göyüş dayanmışdı sırada (D.).

–*Üzünən//ucunna* qoşması ismin və ya əvəzliyin yiyəlik
halda işlənməsini tələb edir. Mən ölürəm acınna, ağlının
ucunna; Sənin üzünən bu əziyyəti çəkirix'; Ağlının ucunna
başı çox bəlalar çəkif. Adlıq halda işlənen sözlə də işləne bilir:
Dolanışix ucunna cahamat urusetə gedir.

Belə bir atalar sözü də vardır: Ölürəm acınna, axlının
ucunna və s (Qç.)

Elmi ədəbiyyatda ucunna qoşmasının üçün qoşması ilə
eyni kökdən olduğu qeyd edilir [115, 311].

Bəri qoşması zaman bildirir və özündən əvvəlki sözü
çıxışlıq halda idarə edir. Məsələn: -O qızı görənən bəri İsmeyil
dərdə düşüf; Ağlağanna bəri qar yağif (Qn.).

Ədəbi-bədii yazılı ədəbiyyatımızda da bəri, bərlü
formasında işlənilib.

Mən səni görənən bəri
Sinəm oldu qəm dəftəri.
Öldür Aşiq Ələsgər
Özün günahkar ol, yaylaq.

–*La//lə; ilən//inən; lən//nən* qoşma paralelləri iştirak
bildirir və özlərindən əvvəlki sözləri adlıq və yiyəlik halda idarə
edir. Məsələn: -Uşax yorulmadı, mənimmən çölətən getdi; Həsərət
ilən onnarın baxışları toqquşdu; Yol ilən gedirdim, kirpiyə rast
gəldim (Gül.) və s.

–*Qədar//qədə* qoşması özündən əvvəlki sözü yönlük halda
idarə edir. Məsələn:

-Xancallının dağına qədə beş kilometrə yoldu (B.).

c) Yanaşma. Ağbaba şivəsində də heç bir şəkilçi olmadan tabe sözlə tabeedicici söz yan-yana işlənir. Tabeedicici söz cümlədə (ya söz birləşməsində) təyin və zərflük kimi nəzərə çarpır. Daha doğrusu, cümlədə sintaktik vəzifəsi təyin və ya zərflük olur. Burada müxtəlif sözlərin yanaşması mövcuddur. Bu yanaşmalar qrammatik cəhətdən ədəbi dildə olduğu kimidir. Məsələn:

a) *sayın ismə yanaşması*: birimci sıra, yeddicə uşax, o qədrə iş, bu xartana adam, bir somar külfət və s.

-Qonşunun oğlu inistuta qabil olunuf, oxartana adam gəlmişdi kin, onnara gözaydınniği verməyə (Q.)

b) *sifətin ismə yanaşması*: çənbər quyruq, nıqız adam, bambılı adam, caydax inəx', tösvər kişi, ityosunnu arvad və s. - Nıqız adam heç əvinə də xəşdəmir (B.)

c) *Zərfin feilə yanaşması*: Adılı danışmer, binəli kiriyir; Hancarı getdi; Eləməsinə getdi; Añrı oturdu, bəri gəldi; Savaxertə bir maşın eləməsinə getdi (Ç.) və s.

ç) *feili sifətin ismə yanaşması*: kırımış uşax, səyriyən toux, yafdığıım yapba, alazdanmış qaz və s. Qav-qacağı axar suda yuyuf duruloyullar (B.); Qaynatdığıım bulğur hələ pişmiyif (G.) və s.

d) *feili bağlamanın feilə yanaşması*: alacağın getdi, gəlməmişdən donqulluyur, gələli danışmır, yater, gördükcə fərəhlənir və s. Hələm gəlin əvə gəlməmişdən qaynanasıynan sözdəşir (M.); O burya gələli işimiz düz gətimir (Ög.).

e) *Əvəzliyin feilə yanaşması*: nəncəri gəldin; a:na getdi, hancarı qayırdınız və s. Bu boranda hancarı gəldiniz, a bala.

ə) *Əvəzliyin ismə yanaşması*: hancarı yun, hası uşax, naxartana toxum və s. Hası uşağı çağırırсан, qadan maña gəlsin; Qounnara naxartana düz verdiniz?

Bəzən yanaşma əlaqəsi olan birləşmədə tərəflərin yerini dəyişməsi də müşahidə olunur. Məsələn: anam bicara, atam rəhmətdik, uşax yazıx və s.

Anam yazıx binəli hitlerin davasında ölən qardaşdarını түşünürdü (T.).

El şairi Bəxtiyar Xəlilzadənin şeirlərində də tərəflərin yer dəyişməsini görürük:

Çox gəzmişəm qəlbi qırıq,
Ayaqyalın, başı açıq.
Baxıb mənə anam yazıq,
Həzin-həzin ağlayardı [80, 36]

5.3. Söz birləşmələri

Ağbaba şivəsində digər qrammatik kateqoriyalarda olduğu kimi, söz birləşmələrində, onların formalaşmasında bəzi yerli dialekt xüsusiyyətləri nəzərə çarpır.

I növ ismi birləşmələrdə əsasən, birləşmənin birinci tərəfi rəng, miqdar, ölçü, sıra, əlamət, keyfiyyət, məsafə, həcm və s. mənalı sözlər olur. Məsələn: oğru pişix', iki satil, dolu cıncır, saxsı bardax və s.

II növ ismi birləşməsinin bəzən II tərəfi mənsubiyyət şəkilçisiz olur. Məsələn: Özgə mala heş vaxt göz tix'mə (D.); İl on iki ay bu Dəmirçi Hacı çavıyır (G.) Axırkələyə, kartol almağa dağ yol getdilər (Ç.); Dayım yazıx çobanıydı (Q).

III növ təyini söz birləşmələri bəzi cəhətlərinə görə müasir dilimizdəki birləşmələrdən fərqlənir. Bəzən də təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfi ixtisar edilir. Məsələn: Günümüzə bax; Gününü göy əskiyə püküflər; İl on iki ay Ağbaba dağında qar olur; Alı öləli beş ild; Sən yaşda bir oğlanı qoydular sədr; Onun ağlın əlindən alıflar, onun bunun sözünə baxer; İcraəmri birqadirin dalsınca getdi və s (D.Daş.).

Göründüyü kimi, il on iki ay (ilin on iki ayı), Alı öləli (Alının öldüyü il), sən yaşda (sənin yaşda), onun aqlın (onun aqlını), birqadirin dalısınca (briqadirin dalınca) və s. III növ ismi birləşmələr ədəbi dildən fərqli formalarla əks olunur. Yəni bir sözdə ikiqat mənsubiyyət şəkilçisi işlənir. Məsələn: Əmimin dalısıncax dayım da nemesin davasına getdi, əmə heş biri gəlmədi (T.)

Bəzən cümlə tərkibində III növ ismi birləşmənin tərəfləri yerini dəyişir. Yəni əsas söz asılı sözdən əvvəl işlənir. Məsələn: Əmisi Arzunun (Arzunun əmisi) çox danışır (Q.); Üstü əvin (evin üstü) çürüyüf, tökülüf tamam və s. (B.)

Bəzən III növ ismi birləşmənin I tərəfi yiyəlik şəkilçisi qəbul etmir. Məsələn:

-Sən yaşda olar; Aqladan yanında otu, güldürən yanında otuma və s.

III növ ismi birləşmənin II tərəfinin mənsubiyyət şəkilçisiz işlənməsi ərazinin, mikrotoponimlərində nəzərə çarpır. Məsələn, Kambaynlar Ziyaratın üstə piçillər (T.). Hamasa yolunun altıda əkin edillər (Daş.).

Bayatılarda da III növ ismi birləşmənin şəkilçili növləri daha çox işlənir. Məsələn:

Qara atın kəkili,	Su gələr arx uzununu,
Yerə tüşüf şəkil.	Camax basar üzünü.
Qız gedir, oğlan alır,	Bir aman vermillər kin,
Kimdi onun vəkili?	Görəm yarın üzünü.

5.4. Sadə cümlə və onun növləri

Dialekt və şivələrimizdə şifahi danışq dilinin təsiri ilə daha çox yarımçıq cümlələr işlənir [19, 171]. Bu danışq dilinin

tələbidir. Ağbaba şivəsində intonasiyaya görə sadə cümlənin müxtəlif tipləri mövcuddur.

1. *Əmr cümləsi*. Ağbaba kəndlərinin bir neçəsində (X, E,E,S,G.) əmr cümləsi feilin əmr formasının II şəxsinə –*inyən*, –*inyən*, –*gınən*, –*ginən*; –*nan*, –*nən* şəkilçiləri ilə ifadə olunur, digər kəndlərdə isə bu forma II şəxsdə şəkilçisiz işlənir. Məsələn: Ay uşaq bura gəl (Ox.); Bura gəlnən ə; Getginən tükannan bir peçet çay alginən; Ay uşax, gediynən əmingilə (X., B., G.).

Əmr formasında II şəxsin təkində işlənən şəkilçi haqqında Əhməd Ərciləsun yazır: “İkinci şəxsin əmr şəkilçisi sadəcə azəri və türkmənlərdə unudulmamışdır: tutginen, tapginen, deyinnen” [149, 153].

Əmr cümləsində I şəxsin cəmində *əyin//ağın* şəkilçiləri işlənir ki, bu da I şəxsin cəmi (-ək) və ikinci şəxsin cəmini (-ın, -in, -un, -ün) qovuşuq halda əks etdirir. Məsələn: Gedəyin evə; Qaçığın əvə dolu gəlir və s. (İl.)

2. *Sual cümləsi*. Sual cümlələri həm intonasiya, həm də modalluqla ifadə olunur. Bu şivədə sual əvəzlilikləri ilə qurulan sadə cümlələr çoxluq təşkil edir. Məsələn: Hancarı gəldiniz şə:rdən?; Havax gələccən, a bala?; Qadan maña gəlsin, məx'təvi qutardınmı? Eşix'də yağış yağır? (X.G.T.).

Sual cümlələrindəki sual əvəzliliklərinin bəzən qoşulduğu feillərin ahənginə uyğun olaraq bir söz kimi işlədilməsidir. Məsələn: Bir burya gəl no:lar?; Siz orda ne:dirsiniz?; O uşaxlar orda nağayrılar? (Qç.).

Güllübulaq kəndində sual cümlələri xüsusi intonasiya modallığı ilə daha çox nəzərə çarpır: – Nə de:r, ə bu? Nə işi var onun orda, ə? və s.

Sual cümlələri dördvariantlı *-mı, -mi, -mu, -mü* ədatları və ya onların *-bı, -bi, -bu, -bü* variantları ilə də formalaşır. Məsələn: O orda onu körüfbü?; Mən ona dediyimi alıfıbı (M.); Qounnarı dədən qırxıfıbı, a bala (Qb.) və s.

Sual əvəzliliklərinin sadə cümlənin əvvəlində işlənməsi Ağbaba şivəsi üçün xarakterikdir. Məsələn: Hası kitabı oxuyufsan, a bala?; Nətə:rnə gəldiñiz irayonnan, yolu qar basıfdı? və s (Qon.).

3. *Nida cümləsi*. Çox vaxt tərkibində xitab və nida sözləri olan cümlələr, eləcə də alqış və qarğış səciyyəli sözlər nida intonasiyası ilə deyilir. Məsələn: Tez bura gəl, ayə!; Əvin həmiəşə şən olsun!; Boyunu boz iflə ölçüm hey!; Qadan maña gəlsin, ağız!; Bah-bah-bah bu laf ifləmədi!; Bura gə dana! və s.

4. *Nəqli cümlə*. Amasiya rayonun kəndlərində yaşayanların danışığında nəqli cümlə daha çox işlənir. Məsələn: Deyillər, bu il quraxlıx olacax. (B., G.); Öyünnərim yaman naçaxlamışdım; Hamasa yolunu qar basıf (Ög.) və s.

5.5. Şəxslı və qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr

Digər dialekt və şivələrdə olduğu kimi, ədəbi dildəkinə nisbətən Ağbaba şivəsində də ümumi şəxslı, şəxssiz və qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr çox işlədilir.

1) Şəxssiz cümlələr:

a) Xəbəri isimlə ifadə olunan şəxssiz cümlələr. Məsələn: Qışın oğlan vədəsiydi; Yayın qorapışirən vaxtıydı;

b) Xəbəri feil ilə ifadə olunan şəxssiz cümlə. Məsələn: Onu min yaşasın; Ot biçininə az qalíf; Ata hayfım gəlir və s. (G.).

c) Xəbəri məchul feillə ifadə olunan şəxssiz cümlələr. Məsələn: Onun işinə baxıldı (Qn.); İraykomun tapşırığıynan yaylıya yol çəkildi (İb.).

2) *Qeyri-müəyyən şəxslə cümlələr:*

Bu tip cümlələrdə əsasən xəbər bəzən III şəxsin cəmi və ya I şəxsin cəmi ilə ifadə olunur. Məsələn: Kişinin qızı çox mərifətli gəlindi (D.); Belə nağıl edillər kin, dava vaxtı bərk ajdax oluf (Ox.).

3) *Ümumi şəxslə cümlə*

Ümumi şəxslə cümlə tipləri işlədilən atalar sözləri və məsələlərdə daha çox olur. Məsələn: Kora kor deəllər, keçələ keçəl (Q.); Usda olanda da gərəh camahatı ırazı salasan (X.).

5.6. Cümlə üzvləri

a) Mübtəda

Digər dialekt və şivələrdə olduğu kimi, Ağbaba şivəsində, yəni Amasiya rayonunun Azərbaycan türkləri yaşayan kəndlərində I və II şəxs, bəzən də III şəxs əvəzlilikləri ilə ifadə olunan mübtəda çox vaxt cümlədə işlənmir [127, 296]. Lakin xəbərə verilən sual vasitəsilə mübtədanı bərpa etmək mümkündür. Məsələn: Haravıyı burya dəvir; Ged bulaxdan bir cıncır su qəti, dərdin alım; Bir əz su tox'sən, nənən əlin yaxasın (X.).

Mübtədasız cümlələr ən çox dialoqlarda, əmr cümlələrində, xitablı cümlələrdə, atalar sözlərində, alqış və qarğışlarda təsadüf edilir [127, 296]. Məsələn: Səni görün gorbəgor olasan; Sənin qadan alım; Gələrsən, gedərsən, görərsən; Özbaşına gəlirsən, gedirsən; Maña bir parç su ver (Ç.İb.T.) və s.

Mübtəda kimi ifadə olunan cümlə üzvləri quruluşuna görə sadə və mürəkkəb olur.

1. Sadə mübtəda

Ağbaba şivəsində sadə mübtəda müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə olunur:

a) Adlıq halda olan isimlə ifadə edilməsi: Təndirin ağzına qoyulan dəmirə xəçirgət dēlir: Cıncır su axıdır altınnan (S.T.)

b) Əvəzliliklə ifadə edilməsi: Olar nə de:r, o da buna inanır: Bunnar arıx toxlulardı, yaylıya aparmıyıflar (İb.)

c) Substantivləşən sifətlə, feili sifətlə ifadə edilməsi: Gedənnər davadan geri qayıtmadılar; Yaxşı pisdən çoxdu imdi (B.)

ç) Məsdərlə ifadə edilməsi: Oxumax da lazımdı, gəzməx'də (Gb.); Az danışmax gümüşdürsə, danışmamax qızıldı (Ox.).

2. Mürəkkəb mübtəda

Mürəkkəb mübtədalar müxtəlif söz birləşmələri –III növ ismi birləşmə və substantivləşən feili sifət birləşmələri ilə ifadə olunur. Məsələn: Yarpızın suyu souxdəymiyə yaxşıdı (G.); Bu işdəri görən, onu da görər (İl.).

-İkinci tərəfində qohumluq ifadə edən oğlu, dədəsi, dayısı, əmisi atası, anası və s. söz birləşmələri də mürəkkəb mübtədə ola bilər. Məsələn: -Uşaxların anası ma:na şikatdandı (Ox.); Kişinin oğlu söz dedi, biz də qandıx (Gb.).

b) Xəbər

Ağbaba şivəsində bəzən danışıq zamanı xəbərlik ifadə edən və predikativlik yaradan vasitələr düşür.

Mən də şəhərə, Əli də; Sənin sağ əlin mənə başıma; Kərimi ot bişməyə, Nədiri də quzuya (G.T.); Orda sən, burda mən və s.

Danışıq zamanı, xüsusilə əmr cümlələrində bəzən xəbər cümlənin əvvəllində işlənir, məntiqi vurğu qabaqda olur. Məsələn: Alaflla malı-qounu; Apar uşağı burdan, bezdirdi bizi;

Gediynən pošta mantyor göndərsinnər telfunnarı düzəltməyə (X.E.) və s.

Ağbaba şivəsində xəbərlər də sadə və mürəkkəb olur. Sadə xəbərlər isim, sifət, say, zərf və feillərlə ifadə olunur. Məsələn: Kət yerində dolanışacax mal-qoundadı; Bu Usda Mərdanın yaşı 85-di (Ox.); Fatma bəji bir numuta 3 tougu alazdadı (E.); Onnan bizə qohum olmaz, elədiyini elədi və s.

Xəbər mürəkkəb ismi və feili xəbərlə də ifadə olunur. Məsələn: Qonşu arvatdar taxılı dərmannıx eliyillər (Ox.); Bu Qulu atasının oğludu, ey (S.); Həmzə kişi çivannarın bö:yüdü (T.).

ç) Təyin

Ağbaba şivəsində maraqlı sifətlərin olması cümlədə spesifik təyinlərin yaranmasına səbəb olur: Bununla belə, təyin say, isim və əvəzliliklərlə də ifadə edilir.

a) Sifətlə və sifətin azaltma və çoxaltma dərəcələri ilə ifadə olunan təyinlər: Məsələn: Xuygar usax elə hər şeydən xuylanır; Hər öynədə Muncux inəhdən 1 cıncır göpbələmgöz süd sağeram (E.X.); Əyin –başı qafqara mazıda bulaşmışdı (G.);

b) Peşə və sənət bildirən ləqəb və isimlərlə ifadə olunan təyinlər: Məsələn: Traxtorçu Xıdıra solxoz mükafat verdi (T.); Şofer Kazımın maşını yalaf-yalaf yanır (S.); Sağıçı Səhniyi irayona deputat seçiflər (T.).

c) Say və əvəzliliklə ifadə olunan təyinlər: Məsələn: Tükannan om beş metrə kətan aldım kin, taxılı üstünə sərəm (Öğ.); Hası uşağı dindirirsən, cavaf vermir (M.).

Təyinlər mürəkkəb formalı söz və söz birləşmələri ilə də ifadə olunur. Məsələn:–Şə:rin unvermağınnan iki yüz əlli üç metrə isix şınoru aldım (Ox.); Maşına dirgan verən cavannara

qolxoz mükafat verdi (Ög.); Məhtəvin beşinci sinifini qurtaran uşaxlara tərifnamə verdilər (B.).

c) Tamamlıq

Ağbaba şivəsində də cümlədə təsirlik halda işlənən tamamlıqlarda sonuncu sait səs düşür. Məsələn: Birin mən dedim, birin o; Bulağın mustuğun qabağın kəsiflər, su da daşır tökülür (Cax.,B.); Azın mən apardım, çoxun Avdilla (T.).

Çox vaxt danışıqda tamamlıq xəbərdən sonra gəlir. Məsələn: Də:sən qonşu səsdiiyir anamı; Munu çitə, ver mana; Getdim tükannan aldım qəçini; Elə qarıda satdım cəcili erməniyə və s. (D.G.T.İb.).

Tamamlıqlar da sadə və mürəkkəb quruluşda olur. Sadə tamamlıqlar əsasən hallana bilən isim, əvəzlik, məsdər və substantivləşə bilən sözlərlə ifadə olunur. Məsələn: Maşa məhtuf var de:llər (İl.); Yaxsın pisdən seçməx olmur ta: (Ög.).

Mürəkkəb tamamlıqlar isə söz birləşmələr ilə ifadə edilir. Məsələn: Məmməd kişi əvin mərtəyini döşədi (T.); Ferma müdrünü irəli çəx'dilər, ambara qoydular (B.); Ot biçənnərə atdix' verdi qolxoz (S.).

d) Zərflik

Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də zərflilər cümlədə zərf, əvəzlik, hallana bilən sözlər və söz birləşmələri (bura feili bağlama və məsdər tərkibləri də daxildir) ilə sadə və mürəkkəb formada ifadə olunur [127, 276]. Məsələn: Onun bu işdən adılı xavarı yoxdu (Gb.); Nənəxanım ana nəvələrinə, kötücələrinə baxdıxcax fərəhlənirdi (T.); Qoun çeşdə gələndə yağış yağərdi (E.).

e) Zərfliyin məna növləri

Ağbaba şivəsində zərfliyin aşağıda qeyd olunan məna növləri vardır. Bunlara ayrılıqda diqqət yetirək:

a) Tərzi-hərəkət zərfliyi. Məsələn: Qonşunun uşağını döydüyünə nənəsi Nəcəfi epeycə xingizdədi (Q.); Olannarı Müxtər eskara dedi sədirə (B.).

b) Zaman zərfliyi ilə. Məsələn: Dünədün işi boynundan atırdı, axrı noldu, boynuna aldı (Gül.); Səhərertə usax eymədir, quzuya yolluyamıram (G.); Bu sədirnən mənimki düz gətirmir binəli (M.).

Folklorda da zaman zərfinin bayatıda zərflik kimi işlənməsi vardır. Məsələn:

Ağbaba yolu çalı,
At oynar, tökər nalı.
Yardan bir namə aldım
Binəli orda qalı.

c) Yer zərfliyi ilə. Məsələn: Uşağını dannamışam deyir, qonşu Xosroy gennən dolanır (T.); Ay uşax, aqrı otur kin, yoldaşdarın da otusun (İb.).

ç) Kəmiyyət zərfliyi ilə. Məsələn: Müslümün aza yerinə oxartana gəlmişdilər kin, yer də yoxuydu (Q.); Əmoğullardan birciyəzi gəlmişdi Hürünün touna (D.).

d) Səbəb və məqsəd zərfliyi ilə. Məsələn: Bir simsar kimi əvvəlincədən maña xavar verməmişdi kin, mən də gedəydim onun oğlunun touna (X.); Burya onça gəlmişəm kin, xavar bilim (Daş.).

İrəlidə qeyd etdiyimiz kimi, bəzən bu şivədə zərfliklər cümlənin axırında xəbərdən sonra gəlir. Məsələn: Ona deynən kin, səhər ertə olsun qulluqda (G.); Mənnən işin varımı gedirəm öyə (B.); Xəstə olduğuna dərse gəlməmişdi onca (X.).

5.7. Cümlədə sözlərin sırası

Ədəbi dilimizdə sözlərin sıralanması sabit olsa da, ancaq dialekt və şivələrimizdə bunun pozulduğunu görürük. Ağbaba

şivəsində də cümlə üzvlərinin sırası cümlə daxilində pozulur. Məsələn:

a) Mübtədanın xəbərdən sonra işlənməsi. Məsələn: Mən onun qızını oğluma aldım, oldux qohum (Ox.); Harda itif batmışdın sən, söz deyəciydim (Cax.); Xeyli vaxıtdı buralarda görünmür Nağı, daşı atılıf (X.).

b) Tamamlığın xəbərdən sonra işlənməsi. Məsələn: Ay usda, al bu kərkiyi itilə ver maña (İb.); Coraf toxumuşdum Məhəmmədə, əmə ayağına olmadı (İl.); İrayonun selmağınnan əyaxqabı almışdım nəvəmçün (Ög.).

c) Zaman zərfliyinin xəbərdən sonra işlənməsi. Məsələn: Mən anadan olmuşam min doqquz yüz qırx yeddinci ilin Novruz bayramında (T.); Nənəqız bilirdi kin, onun tou olacax savaxlarım (S.); Ərişdənin xamırını hasılladım savax atanda (S.).

ç) Yer zərfliyinin xəbərdən sonra işlənməsi. Məsələn: Yayda gənə yolum түşəcəx' o dağlara (Qb.); O gördü kin, atda güj qalmıyıf gessin irəli (E.); İki sürü yeni Qızıldağdan aşşağa (D.) və s.

d) Tərzi-hərəkət zərfliyinin xəbərdən sonra işlənməsi. Məsələn: O, qapıyı vurmuyuf içəri girdi gülə-gülə (M.); Körpə tifulini buraxıf başdı-başına (Qn.); Bu xavarı biz ertədən eşitdix' qaflatan və s.

e) Səbəb-məqsəd zərfliyinin xəbərdən sonra işlənməsi. Məsələn: Hammı da çalışır, əlləşir öz uşaxlarınnan ötrü; Öün getmişdim, əmi oğullarını barışdırmağa (Qç.); Bavam ölü yerinə də gedəmmədi xəstə olduğuna (E.).

Cümlədə söz sırasının pozulması, yəni inversiya sintaktik hadisə kimi bir çox türk dillərində mövcuddur. Azərbaycan

dilinin dialekt və şivələrində müxtəlif əlamətləri ilə fərqlənən inversiya hadisəsi daha çox nəzərə çarpır [19, 166-168].

5.8. Mürəkkəb cümlələr

Elmi ədəbiyyatda göstərilir ki, ədəbi dilə nisbətən dialekt və şivələrdə mürəkkəb cümlələr o qədər inkişaf etməmişdir [127, 307]. Dialekt sintaksisində daha çox sadə cümlələr işlənir. Mürəkkəb cümlələr əsasən təsviri xarakterli danışmada çox işlənir [98, 238] Bunlara baxmayaraq, tabeli və tabelsiz mürəkkəb cümlələrin bağlayıcılı və bağlayıcısız formaları çoxluq təşkil edir.

Ağbaba şivəsində də sadə cümləyə nisbətən mürəkkəb cümlə tipləri az işlənir. Amma az da olsa, tabeli və tabelsiz mürəkkəb cümlələr mövcuddur. Həm tabeli, həm də tabelsiz mürəkkəb cümlələrdə bağlayıcı az işlənir, intonasiya ilə mürəkkəb cümlələr daha çox formalaşır.

5.8.1. Tabelsiz mürəkkəb cümlələr. Ağbaba şivəsində tabelsiz mürəkkəb cümlələr ən çox intonasiya ilə, yəni bağlayıcısız işlənir. Amma bağlayıcı ilə də işlənən cümlələr var. Birləşdirmə, bölüşdürmə ziddiyət əlaqəli cümlələrə daha çox rast gəlinir: Mən qonunu qırxeram, arvat da yunu tofluyur;

O, axıllı pişihdi, onu vurmax olmaz; Adam qonağa yaxşı üz göstərər, o da irahət olar (B., X.). Nümunə üçün verilən bu mürəkkəb cümlələrin tərkibindəki sadə cümlələr tabelsizlik əlaqəsi ilə bir-birinə bağlanmışdır.

Bağlayıcıların iştirak edib etməməsinə görə tabelsiz mürəkkəb cümlələri iki qrupa ayırmaq olar: bağlayıcısız tabelsiz mürəkkəb cümlələr və bağlayıcılı tabelsiz mürəkkəb cümlələr.

1. Bağlayıcısız tabelsiz mürəkkəb cümlələr.

Mən dedim, o eşitmədi; İnəyimiz hörüyə tusuf, çıx a bilmir: Məmiş pəyyi təmizdiyer, uşaxlar da komu; Mən isdiyirəm toyu tezdəndirəm, sən gecix'dirirsən; Onnar netdilər, biz netdix'?; Qardaşın, əminin, dayımın arvadına yengə dəllər (B,E,T.).

2. Bağlayıcı tabesiz mürəkkəb cümlələr.

a) *əmə//əmbə//ama* bağlayıcısı ilə: Axşam Vəlinin qızının toyuna getmişdim, əmə yaxşı keşdi; İclasda şennix' çoxuydu, əmbə sədir orda görünmürdü.(E., B.)

b) *ara* bağlayıcısı ilə: Ara qar yağır, ara da yağış; Ara yeri belliyir, ara dımrıxlıyır; At çərriyif, ara ot qırpır, ara da qarnına təpəx'liyer. (Qç., M., A.)

Göründüyü kimi, cümlədə *ara* bağlayıcısı gah bağlayıcısının semantik mənasını daşıyır.

c) *ya, ya da kin* bağlayıcısı ilə: O vaxta təkin ya sağalif ayağa durar, ya da kin, həmişəlik saqqat qalar (İb.); Ya burda qalif işdə, ya dakin çıx ged əvə (M.).

ç) *-da, -də, -nə, -nə də* bağlayıcıları ilə: Aylədən asılıdı, babıya dadaş da deəllər, dədə də deəllər, hələm lələ də deəllər; Ata payıdı, yorğan-döşək də, verdim, xalı-xalça da, qamot da; Nə dayım var, nə də əmim; Öydə də, eşikdə də, qapı-bacada da uşağa muğat olmalısən. (G., X., El.)

5.8.2. Tabeli mürəkkəb cümlələr.

Ağbaba şivəsində də həm bağlayıcılı, həm də bağlayıcısız tabeli mürəkkəb cümlələr işlənir. Bağlayıcısız tabeli mürəkkəb cümlələr daha çox nəzərə çarpır. Həmin cümlələrdə intonasiya əsas yer tutur. Məsələn: Mən bilirdim, o geri qayıdajax (X.). Bu şivədə budaq cümləni baş cümləyə bağlayan dördvariantlı *-kı, -ki, -ku, -kü* və *-kın, -kin, -kun, -kün* şəkilçi variantları çox işlənir. M.Şirəliyev və R.Ə.Rüstəmov qeyd edirlər ki, “ki”

bağlayıcısı Azərbaycan dilinin mühüm bir ünsürüdür, həm ədəbi dildə, həm də dialekt və şivələrdə aktiv işləyir [19, 178]. Burada budaq cümlənin bütün növlərinə təsadüf etmək mümkündür. Bunlara ayrılıqda diqqət edək.

1. Mübtəda budaq cümləsi:

O nədi kin, aləmi bəziyir, özü lüt gəzir; Kim istiyir, gəlsin içəri; Beş ildir, gəlin gəlif bu əvə; Hansı kin çox ağılyer, ona ağlaşan de:rik; Kim istiyir, bunnan güləşsin girsin meydana və s. (G.).

2. Tamamlıq budaq cümləsi:

Ağbaba şivəsində tamamlıq budaq cümləsi əsasən –ki, –kı, –kü, –kin, –kın, –kun, –kün, kinə bağlayıcıları ilə və bağlayıcısız ifadə olunur. Məsələn: Kim sədri sıxma boğmuya salırsa, tez ona yaxşı iş verir. (Ox.); Əvə sarı yönəlirdim, gördüm, cor dəymiş itimiz qonşunun uşağını kısıdıyıf hasara (Daş.); Hamı bilir kin, Məsim kətdə ala itdən mənşirdir; Kim xavar alsa, bir şey demiyəcəm; Nə ki bilirdi, hamısın dedi; Xoşqədəm xavar verdi kin, qonşulara bildirim ki, kəndə yun alan gələjəx' (X.E.Q.) ; Bilirəm kinə, kapıyı gənə qonşunun tafdaxlarda qalmışı döüf qaçıf (Ş.) və s.

3. Xəbər budaq cümləsi:

Xəbər budaq cümləsi həm analitik yolla, həm bağlayıcısız olur. Məsələn: İşimiz budu kin, səhərdən axşamatan qoyun-quzuyu hərriyəx'; Bizimki odu, yekə-yekə danışax, başqalarını bəyənmiyəx'; Arzumuz buydu kin, Arpaçayın üstünnən körpü çəksinnər, o da çəkilmədi (Gb., Qc., T.)

4. Təyin budaq cümləsi:

Qərb qrupu dialekt və şivələrində olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də təyin budaq cümlələrinin həm analitik, həm də bağlayıcısız tipi vardır [19, 179]. Məsələn: Adam var kin,

danışanda adamı laf bezdirir; Davıd kişi çox əyar adamıydı, çox bilir, çox danışır, adamı güldürördü; (X.) O vaxt gəlsin, biz də işimizi görəx'; Qışın elə günü oluf kin, axşamatan qar yağıb; (Ox., M.) Arpagölün elə yeri var kin, dərinnix' düz 20 metrədir (Qn.); Xancallıda elə yer var kin, əkinə yaramır (G.).

5. Zaman budaq cümləsi.

Zaman budaq cümləsinin analitik və analitik –sintetik tipi bu şivədə daha çox işlənir. Məsələn: Bu aydan yağarıx oldu, taxıl göyərəcəx'; Havax yağışdıx olur, onda qartol da çox olur (Qn.); Havaxt kin payız quraxlıq olur, onda qış sərt keçir; Ta ki, qar yağdı, çobannar qoynu tökdü kəndə; Navaxt desən, o vaxıt gedəx' (İb.)

6. Yer budaq cümləsi.

Ağbaba şivəsində bağlayıcısız yer budaq cümləsi daha çox nəzərə çarpır. Məsələn: Ətin harasınnan desəm, orasınnan kəs; Harda kin, su lal axır, orda balıx çox olur; İki su kin qovuşur, ora qovuşux de:llər, Haryı bə:nirsən, ora gedəx'. (D., Daş.)

7. Kəmiyyət budaq cümləsi. Kəmiyyət budaq cümləsinin də analitik və analitik –sintaktik tipi mövcuddur. Məsələn: Oxartana otdum kin, qışdarım uyuşdu (Gb.); Oqədrə danışdı, laf bezdim; Zırnaçı İsə yorulmur ha, indi kefin nə qədrə istiyir, o qədrə oyna (G., D.).

8. Tərzi-hərəkət budaq cümləsi. Tərzi-hərəkət budaq cümləsinin analitik tipi şivədə daha çoxdur. Məsələn: Nejë demişdi, eləjə də etdim; Elə danışer kiñ, laf pişmiş toyuğun gülməyi gəlir; Yekə-yekə danışma, qavağına elə daş dıgırrıyallar kin, heş xavarın da olmaz (S., G., T.) və s.

9. Səbəb-məqsəd budaq cümləsi. Səbəb –məqsəd budaq cümləsinin analitik tipi daha çox işlənir. Məsələn: Quzuyu anasına qatıram kin, tez yekələnsin; Beycə mənə soux dəif, onca

ösürürəm; İndi ki, belə oldu, qoy özü cavab versin; Nənəxanım xala ərişdiyi kəsir kin, kışda uşaxlar korrux çəx'məsinnər.(S., Ç., T.).

10. Şərt budaq cümləsi. Bu şivədə şərt budaq cümləsi əsasən –sa,–sə,–so, şəkilçiləri ilə düzəlir. Məsələn: Əyər düzünü dēsən, sağa nə dēsən verəcəm; Alıcı var, pendiri satacam, yoxdu, saxlıyacım; Yancımız olsa, bir aya dölü başa vurrux (Qn., İb., Çax.).

Analitik tipli şərt budaq cümlələrinə də rast gəlinir: Məsələn: Əyəm o burya gəlir, mən burda işdəmiyəcəm (Qn.).

11. Qarşılıq-güzəşt budaq cümləsi. Məsələn: Naxartana dedim, məni eşitmədi; Qəriflik naxartana yaxşı da olsa, genə vətən yaxşıdı; Nəqartana dabanbasma getdim, çatammadım ha ona (Gül.).

5.9. Ağbaba şivəsində qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər

Ağbaba şivəsində də qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər vardır. Danışığda bir qrup söz və söz birləşmələri işlədilir ki, bunlar qrammatik cəhətdən cümlənin heç bir üzvü olmur və onlarla əlaqəyə girmir [1, 216]. Ədəbi dildən fərqli olaraq dialekt və şivələrdə qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan belə sözlər az işlənir. M.Şirəliyev qeyd edir ki, dialektin əsasında dialoq durduğundan xitab və əlavələrin işlədilməsinə bir o qədər ehtiyac hiss edilmir [17, 301]. Qrammatik cəhətdən cümlə üzvü olmayan belə sözlər münasibət, çağırış, izah və s. bildirmək üçün işlədilir. Bunlara ara sözlər, xitablar və əlavələr daxildir. Ağbaba şivəsində işlənən həmin sözlərə ayrılıqda diqqət yetirək.

a) Ara sözlər

Ağbaba şivəsində də müxtəlif biçimli ara sözləri çox işlənir. Ara sözlər əsasən danışanın ifadə etdiyi fikrə yəqinlik, şübhə, güman, ehtimal, təəssüf bildirir. Bəzən də fikrin təsdiqini ifadə edir: mənbilən, yalan olmasın, bə nə, sözgəlimi, gör-eşit, incəvara, yalan olmasın və s.

Topladığımız materiallardan aydın olur ki, ara sözlər daha çox cümlənin əvvəlində işlənir, amma ara sözləri müasir dil baxımından qruplaşdırmaq çətinlik yaradır. Çünki bunlardan bəziləri ədəbi dildə müxtəlif dialektlərdə isə başqa mənalarda işlənir. Bəziləri bir-birinin əksi olan modallıq, yaxud mənə çalarlığı əks etdirir. Ağbaba şivəsində işlənən ara sözlərini şərti olaraq aşağıda göstərilən qaydada mənə qruplarına bölmək olar:

1. Fikrin mənbəyini bildirənlər. Mənbilən, (məncə) onların da dərdi var; O deən (onun dediyinə görə), dünənnərim sel-su aparıf döşdəki taxılı; Sənin ələmincə (sənin fikrincə), bu qonşunun atını kim aparıf gedif (Q., A., İb., M.).

2. Fikrin ifadə tərzini göstərənlər. Yalan olmasın, mərəkədə biri varyıdı, o xartana içmişdi kin, ayaxlarının biri elə, biri də belə gedirdi; Yalançı olaram, qonşum deyir kin, savaxlarım dolu tüşəcəx (B.)

3. Nitqin hissələri arasındakı əlaqəni göstərənlər. Haki//haki, (axır ki, nəhayət) gedif nənəsinnən görüşdü; Haki yağış kəsdi; Hakin qonaxlar gəlif çıxdılar (Ög., B.).

4. Dinləyicinin diqqətini cəlb edənlər. Sözgəlişi//sözgəlimi (deyə ki) bu zir-zibili havax yığışdırarlar, ama gənə tökəcəklər; Sözgəlimi, səhərdən sana iş verdilər, axrı no:lacax; Başını nə ağrıdım, axşamın qarannığında gedif çıxdıx İlanıya; Məsəl (tutaq ki), mən heç onunnan barışmadım, no:lacax; Sözüüm onda yox, bu işi qurtarın gessin; Söhbəti sona gətirəm, mən taha oralara üzük'müyəcəm (G., D., Daş.); Sözüüm

balan kəssin, mana görə onnan üz-göz olmaynan;Canım sana desin, mənim heş xavarım yoxuydu (Q., B.); Üzüm ayaxlarının altına, maña bir çörəh al qəti tükannan (Qon.) və s.

5. Fikrin təsdiqinin bildirənlər. Bə nə (bəli), mən ona bunu çoxdan demiçdim; Həyə, onnara deərsən nişanı qurvannıxdan qabax eliyəcix' (D., Ox.).

6. Fikrin gerçəkliyini bildirənlər.Gör-eşit, axırda sən də biləcəx'sən bu hekəti;Canım sana desin, o vaxt kimiydi bunnarı arıyıf axtaran; Usdamız təhərinən (görünür) işi böün qurtarmaz; Eşkara (şübhəsiz), sana bu işi tapşirellar;Sakı/səki (guya ki) mənim bu işdən xavarım yoxuydu;Kim bilə (kim bilər, bəlkə də) savaxlarım boran olajax (Q.);Deən//deyəən onnar orda yaşamıllar; Əssahı (həqiqətən) o şər qavışanda gəlmişdi atasıgile (Q., B.).

7. Danışanın fikrinə qarşı emosional münasibət bildirənlər. İncəvara//incəfara böünnərim şaxta olmadı;Nə yaxşı piçinin bu vaxtında yağış yağmadı (Qç.); Olmuya sana xavar veriflər; Sən demə//deməynən//deməginən gəlif pusurmuş qapıyı; Sənin sağlığına, böün xeylax sazan tutdum Arpagölnənən (S.) və s.

b) Xitab

Ağbaba şivəsində də xitablar müraciət və çağırış ifadə edir. Xitablar əsasən adlıq halda olan isim, isimləşmiş söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur. Cümlənin əvvəlində, ortasında və axırında işlənə bilir [1,170]. Xitabların quruluşu da müxtəlifdir. Yəni xitablar sadə sözlərdən və mürəkkəb quruluşlu birləşmələrdən ibarət olur. Bundan belə qruplaşdırmaq olar:

1. *Sadə xitablar:* ağız, a:z (ay qız), əyə, ədə və s. Ağız, bu uşax dincəlmir, gör nə işdi? (A.); Ədə, mən səni tanıyıram kimsən, kim dö:lsən. (M.); Bura gəl, ayə, nənən nağayırır? (G.).

2. *Mürəkkəb tərkiibli xitablar: a kişinin oğlu (qızı), a məni qınayan, ay arvad, a kişi və s. İrəhməddiyn qızı, iş başımnan aşır, sən də dərsən gə basmıyı kəs. (İb.); Ay əv sahibi, bir kapıyı açginən, sana Başkeçitdən ismarış var (Qn.)*

Başqa şivələrdə olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də xitabların çoxlu çağırış nidası ilə işlənir [17, 301]. Ümumi danışqda müraciət forması kimi müxtəlif xitablar nəzərə çarpır və cümlənin əvvəlində, ortasında və axırında işlənir. Məsələn: Sadə xitablar: a:z, ağız (ay qız), əyə və s.

3. *Xitabların işlənmə məqamları:*

a) Cümlənin əvvəlində: Ay uşax! Ged o qapıyı aç, gөр qonşu nə istiyir? (Gb.); Ağız, südü niyə xaf eləmirsən? (B.); A yeznə, bacının ili navax olajax ? (T.); Ayə, qurvanmıx havaxt olajax? (B.)

b) Cümlənin ortasında: Burya gəl, a kişi, görüm nə söylüyürsən? (İb.); Ocaga bax, ağız, mən nəhrə çalxıyırım (D.); Oruşdux nə vaxıt başdıyır, ay molla biz biləx! (Qç.)

c) Cümlənin sonunda: Bu uşağın səsini kəs, ay arvat (Ç.); Əmim səni səsdiyir, ay xanımbacı (T.); Əyə, şəhərə gedirdin, mana niyə demədin, tafçırığım varıydı saña, ay Navrız! Aqam de:r, gəlsin bir söhbətdəşəx böun, ay Məmmədveli dayı (T.).

Ağbaba kəndlərində müraciət kimi “ay kitabsız” (dinə inanmayan), “ay qıldıxsız” (namaz qılmayan) xitabları da işlənərdi. Məsələn: Ay qıldıxsız, gedirdin irayona, maña niyə demirdin?; Ay kitafsız, otu piçəndə kərəntiyi bir yaxşıca döy zindənda no:lar və s.

Ağbaba şivəsində müraciət xarakterli daha mürəkkəb xitabların da işlədilməsi nəzərə çarpır. Müharibədə itkin düşən tək qardaşına xitabən belə bir mürəkkəb xitab qeydə alınmışdır.

Məsələn:- Hacı Aslan sadalı, enni kürəkli, atlas çuxalı, kəhər atdı, qotaz yehərri Daşdəmirim gəlsin hey (X.)!

Göründüyü kimi, xitablar bir, iki, üç və daha artıq sözdən ibarət olur və bir halda xüsusiləşir.

4. Əlavələr

Digər şivələrdə olduğu kimi, Ağbaba şivəsində də danışanın nəzərdə tutduğu cümlə üzvünü (fikri, məlumatı) müsahibinə daha aydın, asan və anlayışlı şəkildə başa salmaqdan ötrü həmin cümlə üzvünü uyğunlaşan əlavə ilə birlikdə işlədir. Ağbaba şivəsində cümlə üzvlərinin əlavələrlə işlədilməsini belə qruplaşdırmaq olar.

a) Mübtədanın əlavəsi: Buralarda birisi dolaşırdı – əlihasalı kişi (Gül.)

b) Xəbərin əlavəsi. O arıx arvad bizim qonşudu –yaxşı kilim toxur (Gül.)

c) Təyinin əlavəsi: Keşmişdə çox bilən kişilər varıydı –özü də əyar. (D.)

ç) Tamamlığın əlavəsi: -Gün dönəndə taxıl savıracıx. – xırmanın taxılını (Ç.)

d) Zərfliyin əlavəsi: Payız düşmüşdü, pazı yığmağa yedirdik ora –Göl yerinə (T.)

e) Bu cümlələrdə “əlihasalı” mübtədanın, “kilim toxuyur” xəbərin, “özü də əyyar” təyinin, “xırmanın taxılını” tamamlığın, “Gölyerinə” toponimi zərfliyin əlavələri kimi işlənərək məlumatları dəqiqləşdirmişdir.

Göründüyü kimi, dialekt və şivə sözlərinin variantlarını nəzərə almasaq, cümlə modelləri, qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlərin işlənməsi və cümlədə yeri ədəbi dildə olduğu kimidir.

NƏTİCƏ

Ağbaba şivəsini əhatə edən 22 kənddən toplanılan materialların linqvistik təhlili onu göstərir ki, bu şivə Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələrinə, eləcə də Qars –Çıldır ətrafında yaşayan, özlərini qarapapaq, tərəkəmə, azəri adlandıran Azərbaycan türklərinin şivələrinə yaxındır. Qismən də cənub qrupu şivələrinə xas olan xüsusiyyətlər vardır.

Araşdırmalar nəticəsində aşağıda qeyd olunan fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlər aşkar olunmuşdur:

1. Söz əvvəlində, söz ortasında və söz axırında sait və samit əvəzləmələri geniş yayılmışdır. Məsələn: a>ə– ;gəmçi– ə>a –baravar, e>ı –qıryat, ı>ə –xərmən, b>v –bava, d>ç –çöndər, f>p –Pürzə, d>t –tufar, k>h –kəsəh, c>ş –agaş v>y –seloy, yanoy və s.

2. Burun saitlərinin mövqeyi məhdud və zəifdir. Uzun və qısa saitlərin dairəsi isə genişdir. Məsələn: i: rmi, nö: bə, kişi, pıçın, xına və s.

3. Ədəbi dilimizdə olan səslərdən başqa, dilortası sürtünən kar x (ih, iy) səsi gəlməh//gəlməx, getməh//getməx, dilarxası sagır η səsi (maña, saña, atıñ və s.) dilarxası partlayan k səsi (kış, kış və s.) dışarası sürtünən ž səsi (əzəl, gələzəm və s.). Bununla belə, az da olsa, qoşadodaq sonor w səsinin işlənməsi nəzərə çarpır. Məsələn: arwat, awmax, awırtıx və s.

4. Bəzi feillərdə, xüsusilə əmr formasında, ədəbi dildə olduğu kimi vurğu birinci heca üzərinə düşür. Məsələn: dənən, yandır, sindir və s.

5. Ahəng qanununda qalın və incə saitlərin sıralanması genişdir. Məsələn: dıydıx (ağılsız), caydax (arıq), biliş (qaz

balası), əvədix və s. Bir neçə kəndin danışığında isə dodaq ahəngi möhkəmdir. Məsələn: oturor, duror, ölör (X., E.)

6. Söz ortasında v,f,y samitlərinin düşməsi nəticəsində ou (soux, toux və s.), öü (nöüt,söüt və s.) , əi (çörəi, kəpəi və s.), üə (düə, büələx və s.). diftonq çalarlıqları vardır.

7. Ağbaba şivəsinin lüğət tərkibində Azərbaycan türklərinin adət-ənənəsi, məşğuliyyəti, ərazinin flora və faunası, təbiətə baxışı, ləqəb və relyef adları, maraqlı dialekt frazeologiyası öz əksini tapmışdır. Bununla belə, ərazidə işlənən çoxmənalı sözlər, sinonim, omonim və antonimlər geniş dairədə işlənməkdədir. Bu şivədə tarixi abidələrlə səsleşən sözlərin də izi qalmışdır.

Əlbəttə Ağbaba şivəsinin lüğət tərkibində müxtəlif dövrlərdə ərəb, fars və rus dillərindən keçən sözlər də vardır. Həmin sözlər də zaman –zaman yerli şivəyə uyğunlaşdırılaraq işlənmişdir. Məsələn: mahna (bəhanə), beyqeyrət (biqeyrət), əbəjdat (kök,soy), beyqafil, bəzirgan (tacir), zanka (kirşə), qasılqa (otbiçən), moşoy (meşok), kanuşqa (tövlə), bəqrəniş (sərhədçi), əməlkan (Amerkan-kətan növü), qnut (qamçı) və s.

8. Ağbaba şivəsində başqa şivələrdən fərqlənən müxtəlif leksik mənalı sadə isimlər –camax (suda bitən balıq yemi) dirgan (yaba), avar (evin üstünə döşənmiş taxtanın üzərinə sərilmiş ot –torpaqaltı) çəcil (üzsüz süddən çəkilməmiş kələf pendir), alaf (mal-qoyuna verilən ot), gəzər (yerkökü), xırzel (xərək), bulul (kiçik ot yığını), anıx (aş dadı), axbun (mal peyini), xıla (tualet); düzəltmə isimlər: ciyindirix', dırqançı (yabaçı),əllix (əlcək), gənəsis (məsləhət), yolax (iz, cığır),salqar (buğdanı dibəkdə döymək üçün işlədilən alət), çəkməcə, tişdix (kirşəni ata qoşan ağac),daşdix (pətənə), sapıtmax, örtmə

(talvar), qarrax və mürəkkəb isimlər: balıǵudan (qagayi), danaqıran (çiçək), dirəkdaşı, atalması, dar-düdüx, ağamirzə (böyük qayın), xanımbacı (böyük elti) və s. vardır.

9. İsimlərin hallanmasında da müəyyən fərqlər vardır. Belə ki, ad, topluluq mücərrədlik bildirən isimlər adlıq halda heç bir şəkilçi qəbul etmir. Bununla yanaşı, adlıq halda olan bəzi isimlər yerlik (Yaz(da) getdik novata, qış(da) otdux əvdə, mal – qounu alafladıx, bəsdədiǵ.), bəzən də çıxışlıq halın semantik mənalarını (Dədə -bava(dan) bizimkilər qounçulux eliyiflər) ifadə edir.

–Yönlük hal ifadə edən –a,–ə,–ya, –yə şəkilçiləri ilə yanaşı qıpcaq mənşəli sağır nunla işlənən –ña, nə şəkilçisi də aktiv işlənir. maña , saña, aña və s.

–Təsirlik hal ifadə edən –i,–ı,–u,–ü; –nı,–ni,–nu, –nü şəkilçiləri ilə yanaşı oğuzmənşəli –yı, –yi, –yu,–yü şəkilçiləri də aktiv işlənir. Məsələn: sürüyü, quzuyu, kəpiyi, bacıyı və s. Bununla belə, təsirlik halın “m” və “n” səsi ilə ifadəsi də nəzərə çarpır. Məsələn: Bu qolxozun hesafdarı özün yaman çəkür; Sözün maña de, mən isim bilim və s. Vəlyan η ilə də təsirlik hal ifadə olunur. Məsələn: Ay uşax, ataηı çağır eşiyə.

–Arxaik alət və istiqamət halın –qaru, –ru, şəkilçisi anarı//anrı//anqarı sözlərində istiqamət bildirməkdədir. Bununla belə, alət halın birgəlik mənasını ifadə edən –nan, –nən, ynən, ynən (məniynən, onuynan və s.) şəkilçilərin işlənməsi bəzi kəndlərdə (B..E) nəzərə çarpır.

10. Mənsubiyyət birləşmələrində komponentlərin yerdəyişməsi də mövcuddur. Məsələn: Birqadiri solxozun cahamatı işə çağırırdı (M.); Qaroulçusu xırmanın dünənnərim

işə gəlməmişdi (G.). Göründüyü kimi, mənsubluq bildirən söz əvvəldə, sahiblik bildirən söz sonra işlənmişdir.

Mənsubiyyətdə ikinci şəxsin təkini –ın,-in, -un, -ün şəkilçisi (sənin parçın, sənin kitabın, sənin dayın və s.) cəmini isə – ınız, -ınız,- ınız, ınız şəkilçisi ifadə edir. Məsələn: sizin haravaңыз, sizin örtməңыз və s.

11. Ağbaba şivəsində digər şivələrdən fərqlənən sadə ((aynıt (çirkin), dıydıx (ağılsız), cədəl (dəcəl), curum (bacarıqsız) bambılı (ağılsız), pasdan (çox oturan), çənbər (yumru) və s.), düzəltmə (dirəmə, bicərtmə, daldey, dızmiraxlı, bozalanqı, çingənə, tösvər, qırışmal, xərəngə və s.) və mürəkkəb sifətlər (itbaş, düzənəqulu, daryaxa, alaçalxey, yedditaxtalı və s.) vardır. Sifətlər əlamət, keyfiyyət və rəng mənalarını bildirməklə yanaşı, həm də dərəcə əlamətinə malikdir. Məsələn: sakqat (şikəst) xoşu (həyasız). svoy (subay) adi dərəcəni ifadə edirsə, qızartdax, hündürrək, uzumsoy kiçiltmə və azaltmanı, zır dəli, dəfdəyirmi, epeycə, göppələngöz və s. çoxaltma dərəcəsini ifadə edir.

12. Sayların işlənməsində köklü fərq yoxdur. Sıra sayının –ımcı, -ımcı,-ümcü,-umcu şəkilçisi ilə işlənməsi (beşimci, üçümcü və s.) vardır. Bununla belə kəsr saylarının fərqli işlənməsi nəzərə çarpır. Məsələn: dörddən bir əysik, onnan üç əysik, beşdən dörd əysik və s. Qeyri-müəyyən saylarının da fərqli növləri vardır. Məsələn: xeyləm// xeylax(xeyli), oğərtənə//oxartana (o qədər), o qədrə(o qədər), dınnacıx (çox az), naxartana (nə qədər) və s.

13. Ağbaba şivəsində əvəzliyin bütün mənə növləri işlənməkdədir. Mən, sən, şəxs əvəzliləri yönlük halda ma://maña, sa://saña formasında işlənir. İşarə əvəzliyinin oana

(o yana), buana (bu yana), otana (odur), butana (budur) formaları vardır.

Bununla belə, bu işarə əvəzliyi hallananda b>m əvəzlənməsi, o işarə əvəzliyi hallananda isə səsdüşümü hadisəsi baş verir. Məsələn: munuñ, muña, munu, munda munnan; oranıñ, orya, oryu, orda, ordan və s. Bu şivədə ha:sı, havaxlarım, nəncəri, havaxt, həvədə, hancarı; sual əvəzlilikləri, hər kəsdə, kimsənə, hammı; qeyri müəyyən əvəzlilikləri, kəndi qayıdış əvəzliyi, abstrakt yiyəlik bildirən onunku, bizimki, səninki əvəzlilikləri də aktiv işlənir.

14. Ağbaba şivəsində feillərin də daha çox səciyyəvi cəhətləri vardır. Bu xüsusiyyətlər feilin quruluşunda zaman və şəxsə görə dəyişməsində, şəkil və növlərində özünü göstərir. Məsələn: qıdmax (kəsmək), cilməx (oğurlamaq), təzməx (qaçmaq), pıxmax (doymaq), sinməx (əyilmək) və s. sadə feillər, ciyləməx, ələhləməx, cıdarramax, kallaxlamax (qocalmaq), yekələnməx (böyümək), daylaxlamax, qurulamax, cıvrıxlamax, pəcəvətdəməx, hortdatmax, qorraşmax, qıcanmax və s. düzəltmə feillər, cən atmax, hüt vurmax, qarala qalmax, elçilix eləməx, bay olmax və s. mürəkkəb feillər buna misal ola bilər.

–Feilin əmr formasında II şəxsin həm şəkilçili (–ıynan, –ıynən,–ginan, ginən) həm də şəkilçisiz işlənməsi mövcuddur. Məsələn:

Sən al –Sən alginən   Sən sin –sən singinən
Sən gəl –Sən gəliynən   Sən kiri –Sən kiriynən.

–Feilin indiki zamanı –ır, –ir,–ur, –ür şəkilçisi ilə yanaşı, üç variantlı, –or,–ör,–er, şəkilçiləri ilə də ifadə edilir. Məsələn: aler,oxuyor, görör və s. (E.,B.,X.)

–Feilin şərt şəkli –sa, –sə şəkilçiləri ilə yanaşı, –so, –sö, –se şəkilçisi ilə də ifadə olunur: oxusoydux, bilseydix, görsöydüx', gənəşseydix (E., B., X.)

–Feilin bacarıq tərzü əsas feilə bilmək feilinin əlavəsi ilə yaranır. Məsələn: cıxnıya biler, gələ biler və s. Lakin bacarıq tərzinin inkarı –mma, –mmə, –mm qovuşuq şəkilçilərlə düzəlir. Məsələn: alammıram, təfçiyəmmirəm, götürəmmədim və s.

–Feilin qəti-gələcək zamanı: –acaq, –əcək şəkilçisi ilə yanaşı, qovuşuq –acam, –əcəm zaman və şəxs şəkilçisi ilə də işlənir. Məsələn: alacam, alacan, alacax və s.

15. Ağbaba şivəsində işlənən köməkçi nitq hissələri həm bəzi özəlliklərinə, həm də fonetik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Məsələn:

Qoşmalarda: təkin, kimin, onayörə, üjbatınnan, buana, aqrı, aqrarı, ə:nə, so:ram, hindi, –tan, –tən, –tana, –tənə, –dədə və s.

Bağlayıcılarda: ə:m, bə:m, əmbə, ama, əyərrərim, –kın, –kin, –kün, –kun, –kinə, –kuna, ara, onca, takin və s.

Ədatlarda: hakin, azı, gə(l), qo(y), gö(r), –mı, –mi, –mü, –mu, –bi, bı, –bu, –bü, sana, sənə, –cana, cənə.

Modal sözlərdə: həlvətdə kin, olsun kin, mənim vadıma, ədəti, ma:yörə və s.

16. Nidaların istehza (ayhay, oho), təəcüb (boy, boy) təəssüf, etiraz, ikrah (bıx, ax), qorxu, iztirab (ba-ba-ba, bah-bah, oho) şadlıq, təqdir. (hürrey, vurrey), çağırış (əşşi, ağız, əyə) və s. mənə növləri vardır. Bu nidalar əsasən xitablarla daha çox işlənir. Məsələn: Oho! Aydın, bu iş mənim xoşuma gəlmədi heş.

Heyvan və quşları səsləmə və çağırış nidaları da vardır. Məsələn: qaz balasını çağırmaq üçün bil-bil, bil-bil, ördək

balasını çağırmaq üçün doy-doy, doy-doy, qoyun sürüsünü səsləmək üçün herya-herya, herya-herya , atı sakitləşdirmək və çağırmaq üçün kür-kür, kür –kür nidalarından istifadə edilir.

17. Ağbaba şivəsində bəzi sintaktik cəhətlər də nəzərə çarpır. Belə ki, təyini söz birləşmələrinin tərəflərinin dəyişməsi (atam yazıq , bacım baxtıqara, yeznəm beqeyrət, xalam qaragünnü, müdürü selmağın, nənəsi İrəhimin və s.) cümlədə söz sırasının pozulması (Şə:rə getdim oün mən.) konkret və yığcam modeldə cümlələrin işlənməsi (Oturuf durammır ha) daha çox nəzərə çarpır. Bununla belə, bağlayıcılı (Ara yağış ater, ara qar), və bağlayicisiz mürəkkəb cümlələrin işlənməsi də (Kiş tüşdü, Arpa çayı donmadı) çoxdur.

Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan ara sözlər və ifadələr fikrin mənbəyini, ifadə tərzini, təsdiqini, gerçəkliyə münasibətini və emosionallıq ifadə edir. Dialoqda sadə, mürəkkəb xitablar və əlavələr, daha çox işlənir. Məsələn: Qadan mana gəlsin (əyağının altında ölüm), gəl maña köməy elə; Üzüm ayaxlarının altına, o qazana su tokginən (X.).

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.M., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili (sintaksis), Bakı: 1985, 335 s.
2. Axundov A.A. Azərbaycan dilin fonetikasısı. Bakı: Maarif, 1984. 386 s. Bakı: Şərqi-Qərb, 2007, 422 s.
3. Ana kitabımız–Dədə Qorqud (məqalələr toplusu), Sumqayıt Dövlət Universiteti, Folklorşünaslı elmi-tədqiqat laboratoriyası, 2015, 121 s.
4. Axundov A. Azərbaycan dilinin tarixi fonetikasısı. Bakı: ADU-nun nəşri, 1973, 132 s.
5. Aslanov V. Azərbaycan dilinin tarixinə dair tədqiqlər. III cild, Bakı: Elm, 2012. 179 s.
6. Aşıq Paşa Göydağlı. Ağbabadan köç gəldi. Bakı: 2001, 131 s.
7. Aşıq İsgəndər Ağbabalı. Ayırdılar Ağbabadan. Bakı: 1998, 128 s.
8. Adilov M.İ. Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M. İzahli dilçilik terminləri, Bakı: Maarif, 1989, 358 səh.
9. Aşıq Nəsib (Tərtibçilər: H.İsmayılov və T.Qurbanov). Bakı: Səda, 2004, 199 s.
10. Avtandil Ağbaba. Oğuz yurdu Gülbulaq. Bakı: Adiloğlu, 2000, 308 s.
11. Avtandil Ağbaba. Aşıq Nəsibin sənət dünyası. Bakı: 2008, 80 s.
12. Avtandil Ağbaba. Ağbaba -Çıldır aşığı mühiti. Bakı: 2012, 369 s.
13. Azərbaycan folkloru antologiyası. Ağbaba folkloru. Bakı: 475 səh.

14. Azərbaycan folkloru antologiyası. Pəmbək folkloru, Bakı: 2004, 460 səh.
15. Azərbaycan folkloru antologiyası. Borçalı folkloru. Bakı: Azərnəşr, 1996, 158 səh.
16. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. I cild (A-L hərfləri), Ankara, Türk dil kurumu yayınları, 1999, 374 s.
17. Azərbaycanca – ermənicə lüğət. İrəvan: 1987, 767 s.
18. Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası. Bakı: Elm, 1990, 780 səh.
19. Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri. Bakı: 1967, 278 s.
20. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı: 2007, Şərq – Qərb , 554 s.
21. Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət proqramı. “Respublika” qəzeti, 9 aprel 2013-cü il
22. Azərbaycan dilinin Dərbənd dialekti. Bakı: Elm, 2009, 445 s.
23. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cilddə. Bakı: Elm, 1966-1987
24. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cilddə. Bakı: 1976-1987
25. Bayramov A.Ə. Azərbaycan onomastikası, Bakı: 2015, 317 səh.
26. Bağırov Q.Ə. Ermənistan SSR Sisyan rayonu. Azərbaycan şivəsi (namizədlük dissertasiyası). Bakı: 1960, 326 səh.

27. Bayramov A.Ə., Bayramova A.A. Ağbaba şivəsi sözlüyü. Bakı: AM-965, 2014, 248 s.
28. Bayramov A.Ə. Qədim Oğuz ellərinin Ağbaba, Şörəyel və Pəmbək bölgələrinin yer-yurd adları. Bakı: Adiloğlu, 2003, 239 s.
29. Bayramov A.Ə. Oğuz elindən. Ozan dilindən. Bakı: Elm 2002, 247 s.
30. Bayramov A.Ə. Söz ürəkdən gələndə. Bakı: Elm, 2007, 384 s.
31. Bayramov A.Ə. Aşiq Nəsimin şerlərinin leksikası / Filologiya məsələləri toplusu. Bakı: 2012, №1, səh.21-24
32. Bayramov A.Ə. “Kitabi –Dədə Qorqud” toponimləri və Qafqaz arealı. Bakı: Nurlan, 2007, 403 s.
33. Bayramov A.Ə. Aşiq İsgəndər Ağbabalının şerlərindən söz qrupları. Azərbaycan Aşiq sənəti. Problemlər və perspektivlər mövzusunda elmi konfransın materialları. Sumqayıt: SDU, 2010, №4, 63-68 s.
34. Bayramova A.A. Ağbaba şivəsində qoşma və bağlayıcılar. / Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq. Respublika elmi konfransının materialları, Sumqayıt: 2010, 208-213 s.
35. Bayramov H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif 1978,167 s.
36. Bayramov A.Ə. Azərbaycan dilindən erməni dilinə keçmiş etnoqrafik və onomastik leksika. SDU-nun “Elmi xəbərləri”, Sumqayıt: 2015. № 1, s/12-16
37. Bayramova A.A. Nitq mədəniyyətinin zənginləşməsində lirik folklorun rolu. Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 85 illiyinə həsr olunmuş “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiqi, təbliği və tədrisi”

- mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: 2008,18-21 səh.
38. Bayramova Y.A. Bayatılarımızda dialekt və köhnəlmiş sözlər. –Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 85 illiyinə həsr olunmuş “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiqi, təbliği və tədrisi” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: 2008, s.61-64
  39. Bayramov İ.M. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası. Bakı: Elm və təhsil, 2010. 437 s.
  40. Bağırov Q.Ə. Azərbaycan dilində feillərin leksik–semantik inkişafı. Bakı: Maarif . 1971, 159 s.
  41. Behbudov S. Azərbaycan dili şivələrinin omonimlər lüğəti. Bakı: Nurlan, 2003, 106 s.
  42. Binnətova G. Azərbaycan dilinin Lerik rayon şivələri. Bakı: 2006, 182 s.
  43. Cəfərov N. Azərbaycan dili, ədəbiyyat və mədəniyyət. Bakı: BDU nəşriyyatı, 2001. 67 s.
  44. Cavad Heyət. Türk dili də ləhcələrinin tarixinə nəzər. Bakı: Jurnalist, 2006, 320 s.
  45. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili (leksika). Bakı: Şərq –Qərb , 2007,191 s.
  46. Cəfərov C.Ə. Hamamlı kənd şivələrinin lüğətinə dair bəzi qeydlər. API-nin Elmi əsərləri, 1970, № 1, 43-57 s.
  47. Cəfərov C.Ə. Nitq hissələrinin keçid prosesi. Bakı: 2010, 361 s.
  48. Çobanov M.N. Borçalı şivələrinin leksikası. Bakı: Təhsil,1998, 64 s.
  49. Çobanzadə B.V. Türk tatar dialektologiyası. Bakı: 1927, 135 s.

50. Çobanzadə B.V. Türk –tatar lisanıyyatına mədxəl. Bakı: 2006, 180 səh.
51. Cəlilov F.A. Azərbaycan dili morfonologiyası. Bakı: 1988, 286 s.
52. Dəmirçizadə Ə.M. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 253 s.
53. Dəmirçizadə Ə.M. “Kitabi –Dədə Qorqud” dastanının dili. Bakı: Elm, 1999,139 s.
54. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası. Bakı: 1995, 459 s.
55. Ermənistanın fiziki coğrafiyası. İrəvan: 1966.(Azərbaycan dilində, VIII sinif üçün dərslik), 210 səh.
56. Ermənicə -azərbaycanca lüğət. İrəvan: Luys, 1978. 564 s.
57. Ermənistan SSR-in inzibati ərazi bölgüsü. İrəvan: Luys, 1976, 310 s.
58. Ələkbərli Ə.Y.Qərbi Azərbaycanın dialektoloji lüğəti. Bakı: 2009. 193 s.
59. Əliyev Ə.İ. Azərbaycan dilinin Meğri şivələri. Bakı: Elm, 2003, 580 s.
60. Əliyeva N.Y.Azərbaycan dilinin Şahbuz şivələri (nam.diss.) NDU. 2010,147 s.
61. Əsgərov B.Q. Ağbabada qalan izlər. Bakı: Nurlan, 2004, 130 s.
62. Əhmədov Bayram. Azərbaycan dili söz yaradıcılığında sadələşmə meyli (şivə materialları əsasında) Bakı: 1990, ADPU nəşri, 90 s.
63. Əhmədov B.B. Azərbaycan dili şivələrində fonosemantik söz yaradıcılığı. Bakı: 1994, 195 s.

64. Əhmədov B.B. Leksika məsələləri. Bakı: 1990, 136 s.
65. Əzizov E.İ. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı: BDU nəşriyyatı, 1999, 354 s.
66. Əvəz Mahmud Lələdağ. Sinəsi dolu nənəm. Bakı: 1997, 136 s.
67. Əliyev Y.V. Qədim türk runik yazılı abidələrinin dili dialektoloji (ədəbi) hadisə kimi. Bakı: 1999, 210 s.
68. “Əkinçi”nin külliyyatı. (1875-1877) Bakı: Azərnəşr, 1979, 460s.
69. Ferdinand de Sössür. Ümumi dilçilik kursu. Bakı: BDU nəşri, 2003, 407 s.
70. Fəruq S. Oğuzlar (Tərcümə edən Ramiz Əsgər) Bakı: Yazıçı 1992, 404 s.
71. Həsənov A.Q. Nüvədi (Zəngəzur) şivəsinin xarakterik xüsusiyyətləri. ADU-nun Elmi əsərləri. 1960, № 1, 15-29 s.
72. Hacıyev T.İ., Vəliyev K. Azərbaycan dili tarixi. Oçerklər və materiallar. Bakı: Maarif 1983, 230 səh.
73. Hüseynov A.Ə. Azərbaycan dialektologiyası (dərs vəsaiti) Bakı: API nəşriyyatı, 1979, 90 s.
74. Hacıyev T.İ. Azərbaycan dilinin Cəbrayıl şivəsi. (namizədlik dissertasiyası) Bakı: 1961, 241 s.
75. Hacıyev T.İ. Dədə Qorqud: Dilimiz, düşüncəmiz. Bakı: Elm, 1999, 76 s.
76. Hacıkərim Sanılı. Seçilmiş əsərləri. Bakı: BDU nəşriyyatı. 1993, 382 s.
77. Hacı A.A. Qəribəm bu vətəndə (Axıska türklərinin etnik mədəniyyəti) Bakı: Gənclik, 1992, 209 s.
78. Hüseynzadə M.H. Müasir Azərbaycan dili (Morfologiya). Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 280 s.

79. Hüseynəlizadə M.Y. Azərbaycan dili əfşar şivəsinin lüğət tərkibi (Avtoreferat). Bakı: 2014, 25 s.
80. Xəlilzadə B. Ağbaba nəğmələri. Bakı: Zəka, 2017, 155 s.
81. Xəlilov B.Ə. Türkologiyaya giriş. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 338 s.
82. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dil tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 630 s.
83. İrəvan əyalətinin tarixi. Bakı: Elm, 2010, 184 s.
84. İrəvan əyalətinin icmal dəftəri. Bakı: Elm, 1986, 184 s.
85. İslamov M.İ. Azərbaycan dilinin Nuxa dialekti. Bakı: Azərbaycan SSR EA, 1968, 275 s.
86. İraq –Türkman ləhcəsi. Bakı: Elm, 2004, 409 s.
87. İbn –Əl –Əsir. Əl –Kamil Fi-t-tarix. Bakı: Elm, 1959, 215 s.
88. Kaşğarlı Mahmud. Divani lüğət–it-türk. I (150 s.), II (344 s), III (387 s.) və IV (748 s.) cildlər. Bakı: Ozan, 2006 (Tərcümə edən Ramiz Əskər).
89. Kazımov Q.Ş. Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin tədqiqi tarixindən. “Kredo” qəzeti” Bakı: 2014, № 13, 14
90. Kazımov İ.B. Müasir türk dillərinin müqayisəli leksikası. Bakı: 2010, 369 s.
91. Kazımov İ.B. Axısqa türkləri: dil, tarix və folklor. Bakı: Elm, 2012, 490 s.
92. Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dilinin sintaksisi. Bakı: Təhsil, 2007
93. Kazımov Q.Ş. “Müasir Azərbaycan dili (morfologiya). Bakı: Elm və təhsil, 2010, 397 səh.
94. Kazımov Q.Ş. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı: 2003, 534 səh.

95. “Kitabi-Dədə Qorqud” Ensiklopediyası. Bakı: 2000, Yeni nəşrlər evi, I cild (622 səh.), II cild (567 səh.)
96. “Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğəti. Bakı: 1999, Elm, 203 s.
97. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı. /Tərtib edənləri F.R.Zeynalov, S.Q.Əlizadə, Bakı: Yazıçı, 1978, 298 s.
98. Kərimov Ş.H. Azərbaycan dilinin Çənbarək və Karvansara şivəsi. Bakı: Nurlan, 2004, 362 s.
99. Kononov A.N. Rusiyada türk dillərinin öyrədilməsi tarixi (1917-1967-ci illər) /Ruscadan tərcümə edənlər, ön söz və şərhlərin müəllifləri: Kamil Vəli Nərimanoğlu və Ə.Ağakişiyev. Bakı: Çinar –çap, 2006, 348 s.
100. Qaracaoğlan. Şərlər. Bakı: Yazıçı, 1991, 215 s.
101. Qurbanov A.M. Qərbi Azərbaycanın Cücəkənd şivəsi. Bakı: 2007, 112 s.
102. Quliyeva M.A. Əhməd Cəfəroğlunun dilçilik görüşləri. NDU 2008, 184 səh. (nam.dissert)
103. Qisseyi Yusif (çapa hazırlayanlar: E.Əlibəyzadə, Ə.Hüseynli) Bakı: Azərnəşr, 1995, 182 s.
104. “Maldarlıq cəbhəsində” rayon qəzeti. Amasiya, 17.VIII, 1935, №37 (124)
105. Manafov N.R. Azərbaycan dili dialekt və şivələrində köməkçi nitq hissələri. Bakı: 1995, 150 s.
106. Məmmədov İ.M. Azərbaycan dilinin Ermənistan qrupu şivələrinin bəzi fonetik xüsusiyyətləri. ADPI-nin Elmi Xəbərləri. 1966, №2, 69-105 s.
107. Məmmədli M.Ə. Azərbaycan dili şivələrində ismin qrammatik kateqoriyaları, Bakı: Elm 2003, 262 səh.
108. Məmmədov Ş. Azərbaycan dili Yardımlı rayon şivələri (nam.dis.) Bakı: 2003, 262 s.

109. Məmmədov İ. Ermənistan azərilərinin həyat salnaməsindən səhifələr. İrəvan: Bilik, 1970, 34 səh.
110. Məmmədli M.Ə. Azərbaycan dilinin Təbriz dialekti. Bakı: Zərdabi LTD, 2008, 238 səh.
111. Mədətova R.Q. XIII –XVIII əsrlərdə Azərbaycan dili yazılı abidələrində məsdər. Bakı: 2002, 114 səh.
112. Məhərrəmov R.C. “Kitabi-Dədə Qorqud”un söz xəzinəsi. Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 189 s.
113. Məmmədov İ.O., Azərbaycan dilinin etnoqrafik leksikası. (dokt.dis.) Bakı: 2006, 90 s.
114. Mirzəyev H.İ. Azərbaycan toponimləri və şivə sözləri. Bakı: 2006, 517 s.
115. Mirzəzadə H.İ. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı: 1990, 373 səh.
116. Naxçıvan dialekt və şivələri. Bakı: 1962. Elm, 325 s.
117. Oğuznamə (çapa hazırlayan: Saməd Əlizadə) Bakı: Yazıçı, 1987, 222 s.
118. Paşayev Q.M. Kərkük dialektinin fonetikasi. Bakı: Elm , 2003, 210 s.
119. Ramiz Əskər. Orxon abidələri. Bakı: Elm və Təhsil, 2010,269 s.
120. Ramiz Əskər Mahmud Kaşğari və onun “Divani-luğat-it Türk” əsəri, Bakı: 2008, 401 s.
121. Rüstəmov R.Ə. Quba dialekti. Bakı: 1961, 210 s.
122. Rüstəmov R.Ə. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində feil. Bakı: 1969
123. Rəcəb Albayraq. Türklərin İrani – Yaxın gələcək. Bakı: 2016, II ciddə (I cild, 625 s., II cild, 640 s.)
124. Rəcəbov Ə.Ə. Məmmədov Y. Orxon –Yenisey abidələri. Bakı: Yazıçı 1993, 400 s.

125. Sadıqov B. Azərbaycan dili tarixi qrammatikasıdan xüsusi kurs (Dialekt və şivə materialları əsasında) Bakı: 1977, 85 səh.
126. Seyid Əhməd. Cəmaləddin İbn Mühənnə Hilyətul – İnsan və Həlbətül – lisan. İnsanın bəzəyi və dilin sahəsi. Bakı: BSU nəşriyyatı, 2008, 158 s.
127. Şirəliyev M.S. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı: 2008, 414 s.
128. Tanrıverdiyev Ə.V. “Kitabi –Dədə Qorqud” və qərb ləhcəsi. Bakı: 2002, 171 s.
129. Tanrıverdiyev Ə.V. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 464 s.
130. Tacir Səməmi. Tükənməz sözün Ağbaba. Bakı: Ozan , 1999, 103 s.
131. Vedibasar məcmuəsi. Bakı: 2008, II cild, 710 s.; VI cild, 2012, 777 s.; VII cild, 2013, 776 s.
132. Vəliyeva G.A. Azərbaycan dialektologiyası. Bakı: 2003, 75 səh.
133. Vəliyev A.N. Azərbaycan dialektologiyası. Bakı: SDU nəşri, 1975, 114 s.
134. Vəliyev A.N. Azərbaycan dialektologiyasına aid materiallar. Bakı: ADU-nun nəşri, 1960, 86 s.
135. Vəliyev K.N. Elin yaddaşı dilin yaddaşı. Bakı: 1987
136. Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Dilçilik problemləri. Bakı: Maarif, 325 s.
137. Vəliyev Z.M. Ermənistan SSR Basarkeçər rayonu şivələrində termin səciyyəsi daşıyan sözlərə dair. ADDİ-nin Elmi əsərləri. I buraxılış. 1961, 99-105 s.
138. “Vətən səsi” qəzetinin külliyyatı. (1990-1995-ci illər)

139. Yunusova S. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində arxaizmlər (nam.dis.) Bakı: 2005, 155 s.
140. Yüzbaşov R. Azərbaycan coğrafi terminləri. Bakı: Elm , 1966, 152 s.
141. Zeynalov F.R. Əzizov E.İ. Arpaçay kəndlərinin şivələri. –Dil və Ədəbiyyat, Bakı: BDU, 1977, № 6, səh.22
142. Zeynalov F.R., Əzizov E.İ. Arpaçay kəndlərinin şivələri. Dil və Ədəbiyyat, BDU, 1978, №7, səh.18
143. Zeynalov F. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. I hissə, (140s), 1973, II hissə. Bakı: ADU, 1975, (130 s.)

Türk dillərində

144. Ali Abbas Çınar. Türklerde at və atçılık. Ankara: Fevral matbaası, 1993, 173 s.
145. Arpaçay köylərindən dərləmələr. Ankara: 1976, 398 s.
146. Bayraqdar Rasim. Axısqa –Çıldır. İstanbul: 2002, 214 s.
147. Bartold V. Tarihte türk dünyası. Ankara: 2012, 470 s.
148. Cəfəroğlu Ə. Doğu illerimiz ağızlarından toplananlar, türk dil qurumu yayınları, Ankara: 1995
149. Ercilasun A.B. Kars ili ağızları. Ses bilgisi. Ankara: 2002, 283 s.
150. Gülənsoy Tunser. Orhundan Anadoluya türk damğaları. İstanbul: 1989
151. Karşılaştırmalı türk lehceleri sözlüğü. Ankara: Başbakanlıq yayım evi, 1992, I cild, 1184 s.
152. Çobanoğlu Murat. Hayatı, sanatı və eserləri. Kayseri: 1993, 517 s.
153. Karşılaştırmalı türk lehce sözlər. Ankara: 1992, II cild, 502 s.

154. Kars ölkəsi, (Çıldır, Erdahan, Hanak, Posov) Ankara: 1996, 310 s.
155. Kazakşa –Orışsa frazeologiyalıq sözdik. Almaatı: Məktəb, 1988, 211 s.
156. Kazakşa –Opıçsa sozdik. Almatı: 2002, 232 s.
157. Kırzioğlu F. Kars tarihi. İstanbul: 1955, 281 s.
158. Korkmaz Z. Güney –Batı Anadolu ağızları ses bilgileri. Ankara: 1976
159. Kurtuluş Öztopçu. Uyğur ata sözleri ve deyimleri. İstanbul: 1992, 339 s.
160. Nartıyev N. Türkmən dialektologiyasının əsasları. Çərğev: 1994
161. Nizaməddin Onk. Karakoyunlu. Ankara: 2000, 140 s.
162. Recep Şükrü Aruhan. Türklerin tarihi. Göktürklerden Türkiye Cumhuriyyətinə 2500 yıllık savaşı. İstanbul: 2008, 280 s.
163. Türkmən dilinin sözlüyü. Aşqabat: 1962, 866 s.
164. Türk dünyası araştırmaları. 1985, №9
165. Yunus Emre. İstanbul: 2009, Alkım, 144 s.

Rus dilində

166. Асланов В.И. О трех источников исторической диалектологии // Лингвистическая география и проблемы истории языке. Налчик: 1982, 164-168 с.
167. Бабаев Ф. Азербайджанские говоры Масисского района Арм.ССР. Авторефер. Дисс.кан.фил. наук. Баку: 1998, 21 с.
168. Батманов М.А. Вопросы диалектологии тюрских языков. Е 3, Баку: 1963, 364 с.

169. Васкаков Н.А. Историко –тирологическая фонология тюркских языков. Москва: Наука. 1988, 288 с.
170. Вопросы диалектологии тюркских языков. Изд.Академик наук Азербайджанской ССР. Баку: 1960, 231 с. (Редак.коллегия)
171. Гаджиев А.Н. Из истории образования радепия юго-западной Кафказской (Карсской) Республики. Баку: Элм, 1992, 37 с.
172. Географический Атлас Армении. Москва: 1976, 30 с.
173. Древнетюрский словарь. Ленинград: Наука, 1969, 676 с.
174. Дарьян В.А. Восхождение на Арагац. Ереван: 1987, 19 с.
175. Дмитриев Н.К. Турецкий язык. Москва: 1960, 94 с.
176. Джангидзе В.Т. Дманисский говор. Казакского диалекта Азерб.языка. Баку: 1967, 186 с.
177. Зарубежная тюркология (отв.Редактор академик А.Н.Кононов) Москва: Наука , 1986, 378 с.
178. Ибрахим эфенди Печеви. История. Баку: 1988,Элт., 100с.
179. Историческая география Азербайджана. Баку: 1990, 146 с.
180. Мусаев К.М. Лексикология тюрских языка. Москва: Наука, 1984, 226 с.
181. Мирзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. Москва: Мысл, 1984, 653 с.
182. Покровская Л.А. Гагаузский язык (Фонетика и морфология) Москва: Наука, 1964, 297 с.
183. Погосян А.М. Карская область в составе России. Ереван: Аястан, 1988, 284 с.

184. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий, том 1, СПВ: 1893, том 2, СПВ 1899, том 3 СПВ 1905; том 4 СПВ 1908
185. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюрские и межтюрские основы на буквы «В», «Г», и «Д») Москва: Наука, 1978, 393 с.
186. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюрские и межтюрские основы на гласные). Москва: Наука, 1974, 768 с.
187. Серебрянников В., Гаджиева Н. Сравнительно – историческая грамматика тюркских языков. Баку: Маариф, 1979, 303 с.
188. Свод статических данных о населении Закавказского края Карсской области по семейным. Срисков -1986, Тифлис: 1891
189. Фазлуллах Рашидадин. Огузнаме (перевод с персидского Р.М.Шукуровой. Баку: Elm, 2005, 161 с.
190. Ширалиев М.Ш. Диалекты и говоры Азербайджанского языка. Баку: «ЭЛМ» 1963.181 с.
191. Языки народов СССР. Тюркские языки. Москва: Наука, 1966, 525 с.

İNFORMATORLAR

- Sultan Orucoğlu, Mağaracıq kəndi, 69 yaşında
- Əhmədov Mehralı, Oğsuz kəndi, 91 yaşında
- Muxtarov Vilayət, Qara Namaz kəndi, 70 yaşında
- Əliyev Şükür, Düzkənd kəndi, 72 yaşında
- Əşrəfov Qulu, Düzkənd kəndi , 84 yaşında
- Əliyev Yusif, Düzkənd kəndi, 91 yaşında
- Şabanov Məcnun, Güllücə kəndi, 84 yaşında
- Qəribov Qərib, Oxcoğlu kəndi, 96 yaşında
- Əhmədov Sənəm, Təpəköy kəndi, 83 yaşında
- Sivilova Nənəxanım, Təpəköy kəndi, 93 yaşında
- Əsgərov Qafar, Güllübulaq kəndi, 72 yaşında
- Cəfərov Ziyadxan, İlanlı kəndi, 73 yaşında
- Məmmədli Xurşud, İlanlı kəndi, 75 yaşında
- Əhmədov Məmməd, Daşkərpü kəndi, 80 yaşında
- Bayramova Gözəl, Təpəköy kəndi, 83 yaşında
- Eminov Şirəli, Quzükəndi, 68 yaşında
- Əliyeva Səringül, Qaraçanta kəndi, 73 yaşında
- Əliyeva Minayə, Oxçoğlu kəndi, 75 yaşında
- Abdullayev Şahmurad, Qaraçanta kəndi, 78 yaşında
- Osman Qəhrəman oğlu Xəlilov, Balıqlı kəndi, 85 yaşında
- Vəliyev Allahverdi, Şurabad kəndi, 58 yaşında
- Qəribova Dönə, Quzükənd kəndi, 76 yaşında
- Xəlilov Əziz, Ellərkənd kəndi, 78 yaşında
- Molla Paşa, Güllübulaq kəndi, 86 yaşında
- Hüseynova Gövhər, Göllü kəndi, 73 yaşında
- Həsənova Sona, Çaxmaq kəndi, 78 yaşında
- Qurbanov Tacir, İbiş kəndi, 59 yaşında
- Qəribov Yasin, Quzükənd kəndi, 78 yaşında
- Nəcəfov Nurəddin, Çivinli kəndi, 65 yaşında

- Hümmətova Tamaşa, Düzkənd kəndi, 72 yaşında
- Ağayev Heydər, Amasya qəsəbəsi, 65 yaşında
- Fərzəliyev xanəhməd, Qönçəli kəndi, 75 yaşında
- Eminov Mürsəl, Qarabulaq kəndi, 80 yaşında

*DİALEKTOLOJİ FOLKLOR ÖRNƏKLƏRİ**1. Bayatılar*

Yapıncıyı götdü yar,
Gör harıya getdi yar?
Oba tünnüx, boy alçax,
Aralıxda itdi yar.

Coravın ağına bax,
Dəsdələ bağına bax.
Mən yadına tüşəndə,
Ağbaba dağına bax.

Ağbaba dağdı, dedi,
Borannı çağdı, dedi.
Yolladı fələh məni,
Yar orda sağdı, dedi.

Atım daydı, dağ aşmaz,
Üstə məxmər yaraşmaz.
Sən dağda, mən aranda,
Bizə səvgi yaraşmaz.

Ağbaba yolu çalı,
At oynar, tökər nalı,
Yardan bir namə aldım,
Həmşəliy orda qalı.

Ələyəz ələmlidi,
Dört yanı qələmlidi.
Ələyəzdən qız alan,
Ürəyi vərəmlidi.

Darağım, ay darağım,
Mənim ömür yarağım.
Can kitavım oxunub,
Qalif bircə varağım.

Dilimin andı xana,
Dizimin bəndi xana.
Yaxşı toxun, tez kəsim,
Bir gözüm kəndi xana.

Cəhrəciyim palıtdı,
Əlcimləri qalıfdı.
Əyirməkdən yoruldu.

Yun çırpıram, yayım var,
Toxmağım var, yayım var,
Tez dəriyim qutarım,

İllacımı alıfıdı.

O xalçada payım var.

Piltəni əyirdikcən
Dönüv oldu bir dühcə.
Naxışlar çiçək açar,
Xanıya büründükcə.

Piltəni əyirəllər,
Cəhrədə düyürəllər.
Corablar toxunduxcañ,
Uşaxlar söyünəllər.

Bulğuru pişirdilər,
Pişirif tüşürdülər.
Mən elə qız döüldüm,
Adımı şişirttilər.

Təpəbaşında çaşır,
Çaşır ota qarışır.
Ayrılıq uzandıxcañ,
Mənim də ağılım çaşır.

Durnam ucır Loruya,
Qanat çalır oruya.
Pəmbəx'dən dönüf gəlsin
Xabar versin geriyyə.

İravanda bir quş var,
Qanadında gümüş var.
İsmarradım gəlmədi,
Onda bildim, bir iş var.

Eləmi, Tayaqaya,
Ucalır aya qaya.
Dərdimdən vərəmlədim,
Yetişsən –haya, qaya.

Tüstü tutər bacadan,
Yuxum gəlmir gecədən.
Yarın yatdığın gördüm,
Səsdənmədim ucadan.

Corabın iynəsinə
Naxış sal ilməsinə.
İndi bir ay qalıfıdı
Yarımın gəlməsinə.

Yunu sərnən urusun,
Təknələrə su dolsun.
Buna oğul demişəm,
Toxmağı bərk-bərk vursun.

Yayladan enəmmədim?
Halımı biləmmədim.

Yunu sərnən taxt üstə
Ağırriq qoy daş üstə.

Oman, bunnan soruşdum,
Qız, səni görəmmədim.
Əlimdəki kirkitdi
İlmiyi bu bərkitdi
Gəvə tamam oluncax,
Kədər məni tərgitdi.

Üzərriksən havasan,
Bütün dərdə davasan.
Bədnəzər gözdərini,
Bıçax kimi ovasan!

Pıçılır çəmən –çayır
Otunnan bulul qayır.
O qırmızı dodaxdan,
Mənim payımı ayır.

Yazmanı alacağam,
Çiyinimə salacağam.
O yazmanın üstünə,
Adımı yazacağam.

Ələyəzin ucuñnan.
Bir yar səvdim Ucannan.
Doğma qardaş yad olar,
El qızının ucuñnan.

Bulğur pişər, aş olar,
Çatma gözdə qaş olar.

Keçiyə naxış salnan,
Dəvəboynu,baş üstə.
Üzərrik dəndən olsun,
Tökülsün dəndən olsun.
Yaxşı, yaman gözdərə,
Qohum olsun, yad olsun.

Unnucaydı unumuz,
Yağlıcaydı yağımız,
Unnucuya qurt tüşüf,
Nö:lacax halımız?

Hörük hörüyün başı,
Xarazan, kərtix daşı.
Yeməx gəlif çıxmadı,
Məjgala verəm aşı.

Əvləri baş yuxarı,
Əvlərində buxarı.
Gəldi getdi qapıdan
Demədim çıx yuxarı.

Əzizinəm, Sarala,
Kəkliş üstün sar ola.
İldə bir kəz gedəydim,
Qursalıdan Sarala.

Su gələr burux-burux,
Suya vurma yumurux.

Bacı dərdi çəkənnər,
Gənə də qardaş olar.

Səvdin, ala bilmədin,
Get culug oğlu, çulux.

Bayatıları söyləyənlər:

1. Nənəxanım Mikayıl qızı (Təpəköy kəndi, 93 yaşında)
2. Dönə Abdulla qızı (Xozu kəndi, 78 yaşında)
3. Sona Məmməd qızı (Güllübulaq kəndi, 85 yaşında)
4. Hürü Haqverdi qızı (Sultanabad kəndi, 71 yaşında)

2. Rəvayət və lətifələr

Qaçaq Usuf (Olmuş əhvalat)

Göllülü Qaçax Usuf oluf. Onun qardaşı Ömari Təpəköydə öldürüllər. Onun öldüyü yerə Ömar ölən yer de:llər: O vaxıtdan da Usuf qaçaxlığa çıxır. Və and içir kin, qardaşının qanını yerdə qoymuyacax.

Ot piçiniymiş. Usuf atdanıf Göllüdən Təpəköyə gəlir. Arpaçayını keçir. Atı tüşmannarın qarısına sürür və səsdənir. Eşiyə onnarın anaları çıxır. Usuf deyir:

- Ay ana, maña bir parç su ver içim.

Arvad su gətirif verir. Usuf suyu içir və bir daha soruşur:

-Ay ana, oğlanların hardadı?

Arvad de:r:

-Bax orda, o Ömar öləndə ot piçillər.

Usuf atı döndərif yavaş-yavaş gəlir Ömar ölənə. Atı sürür onnarın harabalarının yanına, hansı ki, nələri varsa, o harabanın içindəymiş. Usuf qardaşları (tüşmannarı) səsdidir. Onnar işi başa tüşüf haraviya tərəf gəllilər. Usuf onnarı harabiya çatmağa qoymur. Kazımı gülləliyif öldürür. Qayıdıf gənə Təpəköyə gəlir. Genə Kazımın anasını səsdidir. Arvad qarpiya çıxır. Usuf deyir:

-Ay ana, o biçənəyə əvvəlcə Ömar ölən de:irdilər. Qoy indi də Kazım ölən desinnər, deyərək atını sürüf uzaxlaşır. Elə o vaxtdan Usuf qaçaq tüşür. On ikimci ildə rus qaxaxlarınyan döyüşdə ağır yaralanır və ölür. Göllü kəndində dəfn edillər. Qəbri də ordadı.

Söyləyən: *Nizami Alı oğlu (Göllü kəndi, 62 yaşında)*

Oxçoğlu

Biri varıymış, biri yoxuymuş, bir ovçu oğlu varıymış. Bu oğlan elə bir ovçu olur ki, atdığı hər bir ox hədəfə dəyirmiş. Bu oğlan həddi-buluğa çatır. Yaşadığı obada özü kimi də gözəl bir qız olur. Bunnar bir-birini dəlicəsinə səvillər. Qız çox gözəl olduğunna onu istiyən oğlanların sayı günü-günnən çoxalır. Bunnarın içində bir dəliqannısı da varıymış, o da qızı bir neçə kərəm görüfbüş. O, öz-özünə deyir kin, o, ola –ola qızı niyə başqası almalıdı. Fikirrəşir kin, qızı istiyən oğlanları, bir-bir aradan çıxardıf, qıznan özü evlənsin. Bu fikirnən də gecəni gündüz eliyir.

Bir gün caavannar həmin dəliqannı ofçu oğlunun başını qatıf Arpaçayın qırağına ova aparıllar. Orda onu arxadan xəncəllə vuruf qəsdən öldürüllər. Bunu eşidən sevgilisi qara paltar geyinif, qırx gün, qırx gecə yas saxlıyır. Sevgilisinin qırxınnan sora baş götürüf sevgilisi ölən yerə gəlir. Orda bir əv tikir və ömrünün axırına kimi heş kimə ərə getmir, həmin yerdə yaşyır.

Qızın arxasınca başqa-başqa adamlar da gəlif məskən salıllar. Orda sö:radan o yer böyük bir kənd olur. Həmin kəndin adına da ofçu oğlu ilə bağıli olarax Oxçoğlu de:llər.

Söyləyən: *Qərib Cəfər oğlu (Oxçuoğlu kəndi, 95 yaşında)*

Kəççi qız

Biri varıymış, biri yoxuymuş, bir padşah varıymış. Bu padşahın gözünün ağrı-qarası bir qızı varıymış. Bu qızın əlinnən heç bir iş görmirmiş. Bütün günü əvdə oturuf özünə tumar, bərbəzəy verərmiş.

Həmin məmləkətdə bir də bir kətçi qızı varıymış. Bu qız bütün günü işdiyir, tikif-biçir, bir şeydən beş şey yaradır. Padşahın qızınan bu kətçi qızın toyu bir gündə olur. Padşahın qızı o qədər cəzə-çehiz, qır-qızıl aparır kin, dəvələrin sayını bilməy olmur. Kətçi qızı da boxcası qoltuğunda gedir. Bir xeyli gedənnən so:ram yolda bunnar rastdaşılar. Oturuf dincdərini alanda padşahın qızı başını kəcavədən uzadıf kətçi qızına gülür:

-Bax, gör, dədəm maña naxartana çehiz verir? Sənsə bir şey aparmırsan.

Kəççi qızı de:r:

-Mən çehiz istəmirəm. Dırnax boyda baxtımı aparıf gedirəm. Nəysə, bunnar bir-birinnən ayrılıf gedillər. Padşahın qızını toy-zurnaynan aparıf gedillər. Kətçi qızını da bir nəfər yanına salıf kirmişcə gətirir gəlin əvinə.

Kəççi qızı gəlin gələn günnən yuyur-yaxıyır, yığır-yıxşırır. əv-eşiy ciy-ciy cingildiyir. Aylar, illər beləcənə keçir. Bu qız bir qurulu əv-eşiy sahabı olur, taa nə deyim.

İndi eşit padşahın qızınan. Padşahın qızı gələn günnən yatır, yatdığı yerdən durmur, baş-gözünü bit-birə basır. Dörd ildən sonra əri ölür. Bir neçə uşaxnan qalır təh-tənha. Dədəsinin məmləkətini də qonşu padşahlar tutur. Qalan var-yoxları bütün əllərinnən çıxır. Qız qalır lap yaman günə. Dədəsi əvinnən gətirdiyələrini də yeyif qurtarannan sōram tüşür qapı-qapı dilənməyə.

Padşahın qızı gündə o qapı-bu qapı dilənə-dilənə uşaxlarını bir qarnı ac, bir qarnı tox dolandırır. Beləliylən, bir gün də gəlif bir dövlətdinin qapısını döür. Kətçi qızı qapıyı açan sürə padşahın qızı utandıgınnan geriye çəkilməy istiyir. Kətçi qızı əl çəxmır, onu tutuf içəri aparır. Padşahın qızı utana-utana ona de:r:

-Yadımdadımmı, biz ərə gedəndə mən cehizdərimnən öyündüm. Əmə sən bir söz demədin. Bir onu dedin kin, dırnax boyda baxtımmı aparıram.

Kəççi qızının matı-mutu quruyur. Demə, bu həmin padşahın cer-cehizdi qızıymış. O qədər pis vəziyyətə tüşüf ki, kəndçi qızı onu tanımır.

Kəççi qızı yaxçı yeməy-içməy gətirir ona. Padşah qızını yaxçı yedirir, doydurur. Sōram da uşaxlarına bir xeylax puldan-paradan, paldan-paltardan verif yola salır.

Padşah qızı ona:

-Allah ruzunu bol eləsin, - deyərəx utana-utana çıxıf gedir.

Kəççi qızı onun dalınca gözdən itənə kimi baxır, üç dəfəm
Söyləyən: *Sənəm Davud qızı (Təpəköy kəndi, 83 yaşında)*

Feildar arvad

Bir arvadın bir qızı olur. Arvad isdiyir kin, qızını zornan istədiyi oğlana ərə versin. Oğlanın anasına qızını hər gün tərifiyir ki, qoçaxdı, tikif toxuyandı, yuyuf yaxıyandı, kəsif yamıyandı... Nə deyim, ta o tərif qalmır kin, ona yamamasın.

Axırda oğlanın anası deyir kin, axşam gəlif qızına baxacam.

Arvad tezdən duruf qızının əlinə ipnən mil verir, özü gedir işə. Günorta gəlif görür kin, qız iki sıra toxuyuf yatıf. Arvad

götürür mili, bir cüt corab toxuyuf qızının əyağının üstünə qoyur.

Axşam oğlanın anası gəlif görür kün, qız yatıf, əyağının üstündə də bir cüt coraf. Qızın anası de:r:

-Yazıx qız corafları toxuyuf, yoruluf yatıf.

Oğlan anası de:r:

-Sabah gənə gələcəm.

Sabah olur. Arvad işə gedəndə cəhriyi, yunu gətirif qoyur qızın yanına, gedir işə. Gəlif görür kün, qız gənə yatıf, cəhrə boşdu, heş nə eləmiyif. Arvad tez-tələsiy ipi əyirif, düyçüyü doldurur. Qonşu gəlif görür nə, düyçələr doluf, qız da yatır. Fikrində gah inanır, gah da inanmır.

Qonşu de:r:

-Sabah genə gələcəm.

Bu iş neçə gün beləcə davam eliyir. Bir gün oğlanın anası əlinə yun alıf gəlir qız əvinə. Qıza de:r:

-Ay qızım, cəhriyi ver birəz ip əyirim. Bizim cəhrənin qulfu qırılıf. Qız tez gedif cəhriyi gətirir. Oğlanın anası cəhriyi qəsdən işdədə bilmir. Deyir:

-Ay qızım, malın dilini yeyəsi bilər, gəl bir işdət, mən işdədə bilmədim.

Qız dər:

-Ay xala, gözdə anam gəlsin. Anam bilir bunu, mən bilmirəm.

Arvad əlini tişdiyif de:r: “Aman, qız anasının feilinnən”.

Arvad duruf gedir, bir də o qapıya üzüx'mür.

Söyləyən: Ənvər Əli qızı (*Qaranamaz kəndi, 85 yaşında*)

Dərdli kimdir, dərdsiz kim

Keçmiş günnərdə bir padşah varıymış. Bir gün o əyan-əşrəfi yanına çağırif deyir kin, gedin hər yeri gəzin, axtarın, görün kimin dərdi –səri yoxdu, tapıf gətirin burya.

Padşahın adamları tüşüllər kənd-kənd gəzməyə kimi dindirillərsə, hamısı deyir kin, dərdimiz başdan aşır. Elə varrı da, yoxsul da belə de:r.

Onnar gəzə -gəzə gələndə meşənin kənarında uçux –sökük bir əvin yanında bir kişinin otduğunu görüllər. Kişinin kasıflığı elə üzünən oxunmuş. əyində bir cırax köynəyi varıymış. Onnan soruşullar kin, a kişi, sənin dərdin-sərin varmı? Kişi deyir kin, mənim heş bir dərdim –sərim yoxdu, özüm də çox rahatam. Padşahın adamları qalıllar mətəl. Bu əhvalatı gəlif padşaha söylüyüllər. Padşah da qalır mətəl, fikrə gedif de:r:

Deməli, kimin var-dövlət çoxdursa, onun da dərdi çox olur. O kişinin tək bircə köynəyi olduğuna dərdi də azdı. Heş bi şeydən də qorxusu yoxdu. Ona görə də dünyada arxayın yaşayır, bilmir kin, dərd nə olan işdi. Gördüxləriniz sizə də ibrət olsun kin, var –dövlət dalıncax çox da qaşmayın, dünya malına həris olmuyun.

Söyləyən:

Ələkbər İmamverdi oğlu (Təpəköy kəndi, 93 yaşında)

Dayının hədiyyəsi

Keçənnərdə bir kişi varıymış. Arvadınnan barabar yaşayırmışdar. Bu kişinin də Sona addı gözəl bir qızı, bir xotuğu, bir danası, bir də kəkliyi varıymış. Kişi gedif bacısı oğlunu gətirir kin, onnara köməh eləsin. əkin, biçinnərini etsin, soram da geri qayıtsın. Bacısı oğlu da, nolacax canım sana desin, tüşünür kin, dayısı işin axırında Sonaynan kəkliyi ona verər. Dayısı da tüşünürdü kin, əkin-biçini qutarannan soram xotuxnan danıyı bacısıoğluna versin.

Aradan xeyli keçir, vədə yetişir, vaxıt tamam olur. Oğlan dayısına de:r.

–Daı, əvin şen olsun! Mən ta gedirəm kəndimizə.

Dayısı da xotuxnan danıyı qatır bacısıoğlusunun qavağına de:r:

-Bunnar da sənin olsun, apar əvinizə.

Oğlan bir dayısına baxır, bir də onun verdiyi bəxşeyişdəre de:r:

-Bah, bah! Daima bax. Mənim gözüüm kəhlihnən Sonadadı.daimın da gözü xotuxnan danadadı. Apar bunnar da sənin olsun daı - deyif kətdərinə yola tüşür.

Söyləyən:

*Nənəxanım Mikayıl qızı
(Təpəköy kəndi, 93 yaşında)*

3. Atalar sözləri

- At istəsən ata yetərsən, don istəsən dona.
- Aş yemişəm aşım ver, yaş yemişəm, yaşım ver.
- Arx arınar, ad arınmaz.
- Ağartıma kor olan, çığırtıma səvinər.
- Axsax atın kor nalvəndi olar.
- Baytal yanında da day durmaz.
- Bir qulquna (araqatan) min qırğına səbəbdır.
- Çüyü girməyən yerə paz çalır.
- Dagara (söz götürməyən) nə mağar.
- Dərin suya tüşüf, indi də Xıdır Elləzi köməyə çağırır.
- Deyirəm –dilim qurtdu, demirəm qarnım yırtdı.
- Əvəci də yük boşaldar, dəvəci də.
- Əfçi kişinin arvadı qazıx kimi üyüşər.
- Əyilən boyun kəsilməz.

- Oğursax tülkü kəndə qaçar.
- Xəsisin ölüsünü it, dirisini pit yeməz.
- Qolxoz dənizdi, yemiyən donuzdu.
- Qərif kuşun yuvasını Allah düzəldər.
- Löyünsüzə (pisniyyət) nə öynə.
- Borcun var bağla, günahın var ağla.
- Poşadan (ara alverçisi) paşa olmaz.
- Pambağa (əлиндən iş gəlməyən) papağı da ağırlıq eliyər.
- Sümsüx (gəzəyən) adam, sümsüx it eynidir.
- Şatanağına (kirinə) bax, yatağını gör.
- Sadaradan keçən xəlbirdə qalar.
- Uzaxdan baxırsan sambalı xoşdu.
Yaxına gəlirsən quşqunu boşdu.
- Yeyin gedər, yey (yaxşı) gedər.

Söyləyənlər:

1. Xurşud Hacı oğlu (İlanlı kəndi, 76 yaşında)
2. Abbas Həməzə oğlu (Güllübulaq kəndi, 68 yaşında)
3. Mehralı İbrahim oğlu (Öysüz kəndi, 85 yaşında)
4. Zülfiqar Qəribəoğlu (Oxçuoğlu kəndi, 70 yaşında)

4. Deyimlər

- Ağzinin qaytannı bağlıyammır (sirr saxlamır)
- Ağartını quş quyruğunda görəsən (qarğış)
- Alyanı çalyana qatmax. (xəbərçilik etmək).
- Boyna boz ip ölçüm (qarğış).
- Boynu samıya dönüf (tənbəllik edir)
- Buna heç Ələyəz dağı da dayanmaz (israfçılıq).
- Bir qavırsannığın yaraşığıdı (tərbiyəsiz və tənbəldir)
- Dalına cındır bağlamax (uydurmaq)

- Dagarcıx cuvaldan böyük oluf (yekəxanalıq).
- Daşı atılıf (görünmür)
- Dilinnən kirə isdiyir (sirr saxlayır)
- Dünya yana bir xorum otu yanmaz (bivecdir)
- Dili ələ də yetir, Əlləzə də (hazırcavablıq)
- Duzu yeyif, duzdağı qırmax (naxələflik)
- Əlinnən it əppəx yeyir (taqətsizlik)
- Ələyi ələlif, xəlbiri də göydən asılıf (qocalıf)
- Ələkçiyə qıl vermək (nahaqdan kimi isə müdafiə etmək)
- Qazancımı it, yaxasını pit yeyir (fərsiz övladları olan ata-anaya deyirlər)
- Gedənə yengədi, gələnə dingə (hər şeyə qarışmaq)
- Gözə kül fürmək (yalan danışmaq)
- Kürkünə birə düşməx (qorxmaq).
- Lavaş qulağı genəltməx (kiməsə yaltaxlanmaq)
- Papağının ortası deşikdi (düz danışır)
- Bir qəvirsənniyin yaraşığıdır (bivec və tənbəldir)
- Xeyirsiz qohumun xeyratını yeyim (işə-gücə yaramayan varlı qohumlar haqqında deyilir).
- İsdi aş ağız yandırıb (heç kəsə yaramayan adama deyilir)
- Kərə yağdan qıl çəkir (tədbirli və diqqətli adamlar barədə deyilir)
- Körpüdən keçəndə yan-yana dəymək (uzaq qohumluq barədə deyilir).
- Qarnınnan qara qannar axır (dərd –qəm içində olmaq)
- Qırx qazana çalasıdı (aravuranlar barədə deyilir).
- Qulağında sırğa eləmək (yadda saxlamaq).
- Tərəzinin ağır tərəfinə yığılmaq (imkanlılara yaltaqlanmaq)

–Yumurtadan yun qırxır (xəsislik edir).

Söyləyənlər:

1. *Gözəl Məhəmmədəli qızı (Təpəköy kəndi, 83 yaşında)*
2. *Şirəli Ələkbər oğlu (Xozu kəndi, 68 yaşında)*
3. *Namaz İbrahim oğlu (Təpəköy kəndi, 84 yaşında)*
4. *Baxşəli Qələndər oğlu (Qaraçanta kəndi, 85 yaşında)*

TRANSKRİP İŞARƏLƏR

: , - uzun səsi bildirən işarələrdir: de:r (deyir), sōra (sonra), mā (mənə) və s.

˘ - səsin üzərinə qoyulduqda onun qısalığını bildirir: ki˘taf, qı˘rmax və s.

<, > - səs əvəzlənmələrini bildirir: a>ə - əyax, ləmpə və s.

. - hərfin altında qoyulduqda səsin karlaşmasını bildirir: qışlamax (kışdamax), qış (kış), quş (kuş), biçin (piçin) və s.

˘ - sözlərin altında qoyulduqda onların birləşməsini bildirir: böün, beyçə (bu gecə), oənə (o yana), ağız (aqız) və s.

// - səs və söz variantlarını bildirir: öy//əv//ev; yanov//yanoy və s.

' - sait səsin üstündə qoyulduqda vurğunu bildirir. de'nən, algi'nən, ombe's və s.

k' - dilarxası partlayan kar səsi bildirir. k'ış, k'ışdamax, kifil, k'ıt və s.

x' - y cingiltili samitinin qarşılığı olan dilortası samitin işarəsidir: çörəx', inəx', ipəx' və s.

w - qoşadodaq sonor səsi bildirir, qawırır, qawışix, warrı, arwat və s.

ŋ -sağırnun (nq) səsinə ifadə edən işarədir: maŋa, saŋa, atıŋı və s.

ž -dişarası sürtünən səssizdir. Bu səsə az da olsa, Ağbaba şivəsində rast gəlinir.

Məsələn: kələzəm – gələcəyəm, aşam – acam, əžəl - əzəli və s.

˘ - səsin heca təşkil etməməsi – diftonqların altında qoyulur.

Məsələn: to˘ux (toyuq), çu˘al (çuval), no˘uluf (nə olub) və s.

AĞBABA BÖLGƏSİNƏ (AMASIYA RAYONU) AİD

OLAN

KƏND ADLARININ İXTİSARI

1. A.	Amasiya	—	Amasiya
2. B.	Balıqlı	—	Zorakert
3. Çax.	Çaxmaq	—	Kamxut
4. Ç.	Çivinli	—	Yegnacur
5. D.	Düzkənd	—	Alvar
6. Daş.	Daşkərpü	—	
7. E.	Ellərkənd	—	Lorasar
8. G.	Göllü	—	Ardeniş
9. Gül.	Güllüce	—	Çaxkut
10. Gb.	Güllübulaq	—	Byurakn
11. X.	Xozu (Quzukənd)	—	Qamarıc
12. İ.	İbiş	—	Yerizak
13. İl.	İlanlı (Çaybasar)	—	Aravet
14. Qb.	Qarabulaq	—	Şağik
15. Qç.	Qaraçanta (Əzizbəyov)	—	Areqnadem
16. Qn.	Qaranamaz (Yeniyol)	—	Agvorik
17. Qön.	Qönçəli	—	Larişat
18. M.	Mağaracıq (Şörəyel)	—	Qdaşen
19. Ox.	Oxçoğlu (Şörəyel)	—	Voxçi
20. Öğ.	Öğsüz	—	Darik
21. S.	Sultanabad (Şurabad)	—	Paxiki

Qeyd: Göstərilən kənd adları 1990-cı ildə rəsmi qaydada uydurma erməni adları ilə əvəz edilmişdir.

LÜĞƏT

- A -

Aba//ava (is) –ata. – Ay ava, anam səni çağırır. M.Kaşqarının “Divan”ında ana mənasında işlənmişdir (IV.14).

Abadannıx (is) –abad.-Kəndin o gözə tərəfi avadannıx oluf.

Acıqıçı//acıqıçı (is) –vəzəri. –Acıqıçı acıqına yeməx qurdu tökür. Ağbaba folklorunda da belə bir oxşama nəzərə çarpır.

Acıqıçının yarpağı,
Asdanalar torpağı.
Balama pis baxanın
Gözünə bibar yarpağı.

Acıx (is) – hirs, hikkə. –Səhərrərim kişi acığını maña tökdü (T.).

Acıxlanmax (f.) - hirsələnmək - Havlıda oynuyan uşaxlara ağaqaaynım acıxlandı.

1. *Acıtmax (f.)* –acı xəmrənin xəmrə qatıb acıdılması. – Xamırı acıtmax lazımdır.

2. *Acıtmax (f.)* – hirsələndirməx'. –Uşaxları acıtmax olmaz.

Acıxəmrə//acıxamra (is.) – xəmir mayası. Acıxamranı isdatmasan, xamıra qarışmaz.

Acələ//əcələ (sif., z.) – tez, təcili, cəld. –Əcələ eləynən qar çəri dolur, qapıyı ört.

Acəlmayallax (is.) – təsadüfi ölüm. – Çoxunun ölümü acəlmayallaxdır.

Acıtma (i) – təndirin külündə bişirilən çörək. -Təndirə acıtma salginən, uşaxlar yesin, məhtəvə gedəcəx'lər.

Acıtərə (i) –vəzəri. - Acıtərə cəcilnən yaxşı yeyilir.

Acqurd//ajqurd (s.) –acgöz, görməmiş. –Məsim ajqurd kimi qolxozun ambarını talıyır.

Açıxlıx (is.) – boş düzən sahə. - Kəndin qavağı açıxlıxdı.

Açıf-ağartmax (f.) – sirri açmaq. - Gəlinin hayasızdığını Pürzə arvat açıf-ağartmırdı.

Addıx-buddux (is.) –oyun zamanı uşaqların məsafə ölçməsi. – Addıx-buddux, kəpələdix' kəsdir'.

Adax (is) – iməkdən sonra uşağın ilk ayaq açması. – Uşax böyunnərim adax atır. M.Kaşqarlının “Divan”ında adaq “ayaq” mənasında işlədilmişdir (IV.17).

Adamcıl (s) –adam tanıyan it. –Qonşunun iri bir adamcıl iti varıydı.

Addamac (is) – çayın dayaz, keçid yeri. –Arpaçayın addamacında da su çoxalıf, keşməx' olmur ta:.

Adılı (z) – heç vaxt, heç zaman. –Mən bu işə adılı qoşulmaram, çünkin onnan maña xətər gələr.

Adoyul (is) -əkində bitən və yeyilən köklü meyvə-qımının toxumu. –Hamasa yolunun qırağındakı əkində çoxlu adoul olur.

Afşarramax (f) – inək və qoyunu sığallayaraq sağmaq. – Elə inəy olur kin, afşarramasan süd vermir. Belə bir bayatı da var:

Nənəm qoyunun kəlini?
Afsara gəlməz yelini.
Qounnar çeşdə gəlif,
Çağırın sağsın gəlini (Qar.).

Ağ (is) – Kişi və qadın tumanının arasına salınan əlavə parça. –Tükənnən aldığıım şalvara ağ saldırdım.

Ağöfkə (is) –qorxaq. –Ağöfkə uşax həmməşə narahat olur.

Ağöfkə olmaq (f) – qorxmaq. -Usax Gümrüdən çox gejdəldi, mən də ağöfkə oldum.

Ağa//aqa (is) –böyük qardaş. –Kəddərin çoxunda böyux' qardaşa aqa de:rlər.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da həmin mənada işlənmişdir: Aqam Qazan xan, məsləhətdir.

Ağamirzə (is.) - böyük qayın. –Ağamirzəm maña bir cüt qondara alif (T.).

Ağartmaq (f) –demək, yaymaq, bilmək.-Bu işi açıf-ağartsax haydarax ollux.

Ağbağır (sif.) – qorxaq. – Ağbağır oğlan elə qız kimidi.

Ağnağaz (is) –növbədənkənar, tez üyüdüən az miqdarda un. - A kişi, apar bu buğduyu dərmana, tez ağnağaz elə, gəti əvə.

Ağnamaz (f.) – heyvannarın arxası üstə eşələnməsi. – Andıra qalmış eşşək çairda ağnıyır (M.).

Ağartı (is) – süd məhsulu. Ağartı yeən adam sağlam olur (Q., B.).

Ağamət (is) -toydan qabaq qız evinə aparılan pal-paltar, ətlik, su, şirə, içki və s. – Böyün Usufun qızının ağamətini gətirillər.

Ağılmaq (f.) – duz və ya divarın öz-özünə su verməsi. – Duz yaman ağılıyif, qo qurusun. Əvin dağa tərəf olan tufarı ağılıyif.

Ağırmaq (f) - əzizləmək. – Qonşumuz Musa kişi qonaxları yamanca ağırıradı.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da həmin mənada işlənmişdir: Oğlanı yedirər, içirər, ağırılar, əzizlər, göndərər: (12.33).

Ağırtaxta (s) – ağıllı, təmkinli. –Ağırtaxta əvlat ata-anıya yaxşı qullux edir.

1. *Ağırrıx (is)* –yük.-Mürsəl 100 kiloy ağırrıx qaldırır.

2. *Ağırrıx (is)* – evin qayğısı, yükü. –Evin ağırrıgını çəkməx' hasant döül ha.

3. *Ağırrıx (is.)* – qada-bala. – Ağırrıgım-uğurruğum bu odda yansın.

Ağır (sif.) – böyük, təmtəraqlı. – Dünən çox ağır bir qonaxlıxda oldum.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da da həmin mənada işlənmişdir: Ağır qonaqlıq eyelədilər (12.55).

Ağır yallı (is.) – bir neçə halqa şəkilli, uzun sürən fiqurlu yallı. – Ağır yallını hər adam oynuyammır ha.

Ağıl//hağıl (is) – qoyun-quzunun yay aylarında gecə salındığı yer. – Qounnarı hağıla salginən sağısınar. M.Kaşqarlının “Divan”ında (IV.21) və “Kitabi-Dədə Qorqud”da (12.36) həmin mənalarda işlənmişdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da ayıl formasında qeyd olunmuşdur: Ağ ayıldan tumən qoyun vergil (12.36).

Ağcamaya (s.) – ağ, kök və ətli qadın. – Sənəm ağcamaya bir arvatdı.

1. *Ağırraşmax (f)* – hamiləliyin son dövrü. - Qonşunun böyüx' gəlişi çox ağırraşf.

2. *Ağırraşmax (f)* – qoca adamın xəstəlikdən zəifləşməsi. - Mahmud kişi yaman ağırraşf, daha heş kimi tanımır.

Ağır yallı (is.) – bir neçə darəli bəsit fiqurlu oyun. – Ağbavalılar ağır yallıyı yaxşı oynuyullar (Çiv.).

Ağız (is.) – inək, qoyun və digər sağmal ev heyvanlarının doğuşdan sonrakı ilk südü. – Ağız pendir kimi bərk olar (B.).

Ağızdamax (f.) – təzə doğulan buzov, quzu və ya qaz, toyuq, ördək balalarını mayalamax, yedizdirmək. – Bilix'ləri yumurtdaynan ağızdadım, əmə biri zəifdi.

Ağızdaşmax (f.) – mübahisə etmək. – Öyünnərim savet sədrinnən ağızdaşdım.

Ağızdix (is.) qif. – Ağızdığı gəti, maşına benzin çəkək'.

Ağzı isti - bərkə-boşa düşməyən. – Bu doxdurun oğlunun hələm ağzı istidi, çətinniyə düşmüyüf.

Ağzınay (sif.) - əfəl, aciz. – Ağzınay kişi nə ev dolandı-rajax, ha? (G.)

Ağzıyirtixlix (is.) – sirr saxlamamazlıq, ağzına nə gəldi danışan. – Hər yerdə ağzıyirtixlix eləməx olmaz.

Ağzıəmməz (s.) –tənbəl, əfəl, iş bacarmayan. –Qolley Həmidin nəvəsi çox ağzıəmməz uşaxdı.

Ağzısuuyux//ağzıcıvix (sif.) – sirr saxlamayan. – Ağzıcıvığın yanında söz danışmaq olmaz, yayacax hammiya.

3. *Ahan (əd.)* –bəli. –Ahan, böün qardaşım əsgərrikdən gələcəx□.

Axta (s.) – cinsiyyət üzvü əzilmiş erkək qoyun və ya mal. –Axta mal-qoun tez kökəlidir.

Axdalamax (f.) – mal-qoyunun cinsiyyət üzvünün əzilməsi. – Erkəy quzuları axdaladılar, öün.

1. *Axır (z.)* –son, nəhayət. –Axır zamanlar uşaxlar çox dəymə-düşər oluflar.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da da həmin mənada işlənmişdir:

Axır zamanda xanlıq geri – Qayıya dəgə, kimsənə əllərindən almaya (12.125).

2. *Axır//axırrıx (is)* – mal tövləsi. – Malları axıra salginən, dincəlsinnər.

3. *Axır//axırrıx (is)* – mal-qara, qoyun-quzunun ot-ələf yediyi uzun taxta qutu. Axırın içini təmizdəynən.

Axıntı (is) – çayın sürətli axan hissəsi. – Çayın axıntısından keçmək mümkün döül.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında “axıntılı” formasında işlənmişdir (12.100).

Axbun (i.) – mal peyini. –Malların axbununu qartol yerinə səpəndə yaxşı biter (Q.B.).

Axbunnux (is.) – mal peyini yığılan yer. – Ağbunnuğu dalda yerdə düzəldillər.

Axmaz (is.) – axmayan gölməçə. – Axmazın sū avqustda ancax qurūr.

Aqa//akqa (is.) – ata. – Aqam maña yelsabet yelsabet demişdi (T.).

1. *Al (s)* – qırmızı. – Əmir kişinin bir al atı varıydı. Bu sözün Ağbaba folklorunda gözəl örnəyi vardı:

Al at minin alışım,
Tay-tuşuma qarışım.
Küsdürdüm nazdı yarı.
Harda görüm barışım (Gü.).

“Kitabi-Dədə Qorqud”da “al qırmızı” mənasında işlənmişdir: Güz almasına bənzər al yanaqlım (12.35).

Aları (is.) –ala-arı- çöl arısı. – Aları daşın altda yuva quror. Əmə çox daddı bal qayırer (E.)

2. *Al (is)* –hiylə. –Məsimin qızını al dilə çəkif qaçıırıflar.

Alaf//ələf (is) – mal-qoyun yemi, ot. – Mal-qounun alaf vaxdıdır.

Alaflamax (f.) – ot vermək, yemləmək. – Qounnarı qarın üstə alafladım (G.).

Alacalxey (s.) – aravuran, ara qarışdırın, xəbər aparıb gətirən. – Məsmə arvad alacalxeycilik edif qonşuları bir-birinə qatıf.

Alacalpo//Alacalpoy (is) – yaz aylarında sulu yağın qar. – Çöldəki qounnarı alacalpoy isdadıf.

Alacatı (s) – aravuran, ara qarışdırın. – Alacatı adam həmməşə çuğulculux edif ara vuror (E.).

Alacalanmax (f.) – zəif görmək. – Gözüm alacalanıf, yaxşı görmür.

Alax (is) – taxılın və ya bostanda bitən artıq ot, ələf. – Taxılı yağışdan sōram alax basıf.

1. *Alacankeş (sif.)* – ölümcül vəziyyət. – İnəh xəstəydi, alacankeş kəsdix'.

2. *Alacankeş (s., z)* – başdansovdu görülən is. – Usdalar dunənnərim alacankeş iş görüflər, hördüx'ləri hörgü heş bir şeyə yaramaz (Qb.).

Alaguz (s.) – ikiüzlü. – Birqadir Məmiş çox alagüz adamdı, binəli yalan danışır.

Alaqloy (z.) – tez-tələsik. – Xəngəli alaqloy pişirməx olmaz, xamıra dönər.

Aladəmgül (sif.) – seyrək. – Ləsdiyin üstə aladəmgül güllər var.

Alasavax (z.) – sübh tezdən. – Qonaxlar alasavaxdan çıxıf getdilər.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da həmin mənada işlədilmişdir: Alar sabah Dirsə xan yerindən uru turdu (12.37).

Alçax (s.) – hörmətsiz. – Atam deyirdi kin, alçax adamlar oturuf durma, saña zian gələr.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da həmin mənada işlənmişdir. - Bəndən almaq kişiləri ağ otağa –qızıl otağa qondurdu (12.34).

Aldəişix (z.) – müəyyən razılaşma əsasında nəyi isə dəyişmək. – Qardaşımın qızını mənim oğluma, mənim qızımı da qardaşım oğluna nişannıyif aldəyişix' etmişix' (D.).

Alabaydax (sif.) – el içində biabır olmuş adam. – Məcid kişi çoxdanın alabaydağıdı.

Alanqı (i.) – zəif ocaq, tez alışan çör-çöp, alov. –Təndirə alanqı atdınmı, tez yanır.

Alatala (sif.) – tala-tala olan əkin və ya biçin yeri. – Kərəntiçilər Sınığın dərəsində alatala piçin ediflər.

Ala qarannıx (z.) – hava işıqlanmamış. – Ala qarannıx piçincilər Ördəhliyə detdilər (İb.).

Alaqallaxçı (sif.) – kiminsə adını yerli-yersiz hallandıran. – Allah adamı alaqallax adamdan saxlasın.

Alaqazdamax (f.) – keyfiyyətsiz iş görmək. –Xamlarda biçin edən kərəntiçilər biçənəyi alaqazdıyif gediflər.

Alapaça (sif.) – paçasının arası ağ və ya ala olan at. – Alapaça at qaçanda uzaxdan çox gözəl görünür.

Alapörtü (z.) –az bişən, alaçıy. – Ət alapörtü pişəndə daddı olur (Q., E., G.).

Alatoran (is., z.) – dan yeri söküləndə. –Ayın 21-də alatoran İravana yola düşdük'.

Alaşa (is.) – zəif, arıq at. – Alpaşanın bir alaşası varıydı.

Alazdamax (f.) – hər hansı bir ev quşunu kəsib tükünü yolandan sonra qalan tüklərinin yandırılması. – Kəsilən qazdarı alazdadım və iş –disini də təmizdədim.

Alay etməx' (f.) – aldatmaq. – Xalaları alay edif qızı qohumlarına qaçırtdırırlar.

Alçı (z.) – aşıx oyununda aşığın dik durması. Bu aşıx da heç alcı durmor (B.Q.).

Aldil (is.) – kələk, hiylə. –Aldılənən hər şeyi etməx' olar.

Aloybloy (is.) – Novruz bayramında damın üstündə yandırılan tonqal. Uşaxlar tərənin başında da aloy-bloy yandırılar kin, hər yannan görünsün.

Alıvatma (is.) – taxılın zibili. –Bizim arvad taxılı elə arıtdadı kin, onun içində bir alıvatma qalmadı (Qn.).

Alix (is) – atın və ya eşşəyin belinə qoyulan çul. – Dikdirdə atın alığı əyildi, yaxşı kin, yıxılmadı.

Axlaxlamax (f.) – atın və ya ulağın belinə çul qoymaq. – Hava soyux olanda öküzü də alıxlıyıllar kin, şüməsin.

Alışın//alsın (is) - əkin yerində payız yağışından sonra bitən göy ot. –Taxılın yerini alısın basıf tamam. Belə bir deyim də var:

Əlisi alısın, Vəlisi alısın

Bəs yurdunda kim qalsın?

Alışma (is.) – şərikli alınmış mal və ya qoyunun kəsilib bərabər miqdarda tərəzisiz bölüşdürülməsi. - Qurbannıxdə qonşular yığılıf, bir mal qurvan kəsib alışma elədilər (S.).

Alışdım-yandım (is.) – parça növü. - Məmməd vəli kişi Batımdan gəlininə alışdım-yandım parçası alıf.

Alışınnamax (f.) – göy ot yeyən mal-qoyunun duru peyin ifrazı. –Qounnar yaman alışınniyif.

Alışix (is.) – ocağı və ya sobanı yandırmaz üçün istifadə olunan, ağac yonqusu, qırqırçın, çör-çöp. - Seviyə bir əz alışix qoy yandırınən (B.).

Aldıx (is.) – alı cırılmış yun coraba toxunan təzə hissə. – Uşağa toxuduğum coravın altı sökülüf, gərəh altdıx toxuyam.

Amba//əmbə (b.) – amma. –Amba bu yağıntı taxılı xarav edəjəx' (Q., E.).

Amanabənt (sif.) – müvəqqəti, yarımçıq. – Əmrasdan özdərinə bir amanabənt əv tikif.

Amanat (sif.) – zəif. – Səlvərin bir amanat uşağı var, hələ yerimdir.

An (z.) – vaxt. – Elə anda gəldim kin, poez gedif, çatammadım.

Anmaq (f.) –yada salmaq. - İr gün Xocalıda şəhid olan qardaşımı anıram.

Anaəmcəyikəsən (sif.) – qəddar, zalım. – Bu qalxozun hesafdarı kin, var, laf ana əmcəyi kəsəndi.

Anarı//anrı – o tərəf (ə., z.). – Birəz anrı otur, xəfə mənə basır, darıxıram (Ög.).

“Kitabi-Dədə Qorqud”da da həmin mənada işlənmişdir: ...Yönün anaru, sağırsın ərinə döndürür (12.33).

Anarkı//anırki (sif.) – o tərəfdəki. – Anırki evin pencərəsi çürüyüf tökülüf.

Ana-üyrən (sif.) – çılpaq. – Uşaxlar ana-üyrən gözməyi sevilla.

Anarı-bəri//anrı-bəri (is.)- Şey-şüy. –Şəhərə getmişdim, uşaxlara bir əz anrı-bəri aldım. “Kitabi-Dədə Qorqud”da həmin mənada işlənmişdir (12, 31).

1. *Anaş (is.)* – ana toyuq. –Anaş toux daha murtdamır, kürx' tüşüf.

2. *Anaş (is.)* – bacarıqlı, qabiliyyətli adam. – Anaş adamlar hər şeyi əvəldən görür.

Anaxdar (is.) – acar. – Anaxdar pasdanıf, açılmır. Belə bir bayatı da var:

Mən aşiq Çalda qaldı

Meyvələr dalda qaldı.
Könül k'apsı kilitdi
Anaxdar yarda qaldı. (X.)

Andız (is.) – enliyarpaqlı bataqlıq otu. Dərman kimi də istifadə olunur. - O xaravaların yanından xeylax andız yığdım.

1. *Andır (is.)* – ölü pal-paltarı, sahibsiz bir şey. – Andıra qalmış o itə yal verməyi unutmuşam tamam.

2. *Andır (maq)* – yada salmaq. Ay oğul, bir mənim ağrımı doxtura andır kin, dərman yazsın (Gü.).

“Kitabi-Dədə Qorqud”da da həmin mənada işlənmişdir: Keçmiş mənim günimi nə andırırsan (12.47).

Anıx (is.) – aş dadı. – Şorvanın anıxı az oluf, heş dadı yoxdu.

Anızdırmaq (f.) – başa salmaq, xatırlatmaq. – İrayona çağırmışdılar, ispalkom da azərbaycannıydı. Mənə anızdırdı kin, bu ermənilərlə yola get, onları çox söymə (Daş.).

Ansoru (s.) – qeyri-adi, adamayovuşmaz adam. – Ansoru qonşudan qaç qutar.

Anşırtmaq (f.) – aydınlaşdırmaq, bəlləmək, tanımaq, müəyyənləşdirmək. – Ay oğul, gör o gələn kimdi, mən anşırdı bilmirəm (Qon.).

1. *Anqırmaq (f.)* – ulağın bağırması. – Ulağın biri anqırdımı, o biriləri də anqırır.

2. *Anqırmaq (f.)* – çox soyuq. Çoxdandı əvdə sevə yanmır, ev anqırır (S.).

1. *Anqut (is.)* – quş adı. Arpagöldə anqut çox olur, yaz aylarında. M.Kaşqarlının “Divan”ında da quş adı kimi qeyd olunmuşdur (IV.34).

2. *Anqut (is.)* – İnsana aid edilən epitet (arıq mənasında). – Ə, bunun lap anqudu çıxıf.

Annax (s.) – başadüşən, tez anlayan. – Aqa Mehralı çox annax adamdı.

Ara (b.) – gah, gah da. –Ara yağış yağır, ara da qar gəlir (Gül.).

Araxcın//araxşın (is.) –başa qoyulan papaq. – Məsmə xala uşaxlara yaraşılı araxcın tikir. Folklorumuzda belə bir bayatı da var:

Araxcını yan qoydum,
İçinə biyan qoydum.
Qapıda duran oğlanın
Ürəyinə qan qoydum.

1. *Aralıx (z.)* – kəndin meydanı. –Sennix aralığa yığışif, gap edillər, dəsən çovan tutacaxlar.

2. *Aralıx (is.)* – əkilən yerlərin arası. – Aralıxdan yaxşı ot pişməx' olur.

Arançı (is.) – yay aylarında dağ kəndlərinə yaylağa gələnələr. – Yay oldumu, kətdər arançıynan dolur.

Arba (is.) – qabın və kisənin boş çəkisi (tara). – Ay uşax, qavın arbasını aldınmı (Ox.)?

Ard (is.) – arxa, bel, dal, kürək. – Düzkəndin ardınnan qanala körpü saldılar. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da ard sözü göstərilən mənada işlədilmişdir: Yegnək ardından yetdi (12.96).

Ardunu (i.) – dəyirman daşının ətrafına yığılan un.- Taxılı üyüdənnən so:ra ardununu toplayıllar (Qar.).

Arğac (sif.) – arıq (adam). – Səhər ertə gördüm kin, bir arğaş adam dayanıf naxır yolunda, özü-özünə danışır.

Arğaz (sif.) – arıq, zəif. – Təpəköylü Vəli arğaz bir kişiydi. *Arxac//arxaş (i.)* – gecələr qoyun saxlanılan yer. – Qounu gündöğmamış arxaşdan yelliyyəllər.

Arı (sif.) – təmiz. - Belə bir atalar sözü də var: “Arx arınar, ad arınmaz”.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da da təmiz mənasında işlənmişdir: Arı sudan abdest aldı (12.50).

Arıtdamax//ayırtdamax (f.) – təmizləmək. – Dəyirmannıx buğduyu arıtdadım. M.Kaşqarlının “Divan”ında həmin mənada işlədilmişdir (IV.43).

Arxalix (is.) – kişilərin geyindiği ətəkli, yüngül paltar. – Belə bir bayatı da var:

Arxalix aldırsana
Boyağa saldırsana.
Səni maña vermillər,
Bir cadı yazdırsana (İb.).

Armutboğaz (sif.) – arıq və nazik boğaz. – Armutboğaz kişinin boynunda köynəh də pis görsənir.

Arnaşmax (f.) – kiminləsə öcəşməx'. – Bu bizim it də Qəhrəmanı görəndə ona arnaşır- hürüyür.

Aroy (i.) – paltarın sabunlu, çirkli suyu. – Aroyu bostana, perə-pencərə, tökməzdər, əlbəhəl qurudar.

Artix (is.) – qabda qalan artıq yemək. – Toyda o qədrə yeməx' artıx qaldı kin.

Artım (is.) – çoxalma. – Nə işdisə, qaynadılan bulğurun heç artımı yoxdu.

Arzuman (is.) – dilək, intizar. – Bayram kişinin arzumanı qalmadı ta, rahat öldü.

Arvadağız (sif.) – arvad sözü ilə durub oturan kişi. Arvadağız kişi nə iş görəcəx'.

1. *Asma (is.)* – qoyun-quzunu kəsif soymaq üçün dirəkdən və ya pərdidən asılan cəngəl. – Qounu kəsənnən so:ram asmiya keçirif dərisini sour, ətini də girdin-girdin şakqalıyıllar.

2. *Asma (bağ.)* – guya ki. – Asma arvatnan şəhərə gedəciydix', o da qar yağif yolu bağladı.

Asılanmaz (f.) – naşükür olmaq. – Hər adamın başına hər iş gələr, əmbə asılanmaz (E.).

Aş(is.) - əvəlik aşı, bulğur aşı, süd aşı, ayran aşı, umac aşı, əriştə aşı və s. – Umac aşını qışda pişirif yeyillər kin, istilik gətsin.

Aşırma (is.) – şalvarın çiyindən keçən bağı. – Uşağın şalvarının aşırması qırılıf tüşüf.

1. *Aşırmaq (f.)* – yemək. – Dədəm çox işdəmişdi, düz iki qav əriştə aşırdı.

2. *Aşırmaq (f.)* – keçmək. – Naxırı dağın dalına aşırıldılar.

Aşix (is.) – mal-qara, qoyun-keçinin diz qapaqlarında olan oynaq sümük. –Keçənnərdə cavannarın bir neçə qatar aşığı olardı. “Kitabi-Dədə Qorqud”da da aşiq sözü işlədilmişdir. – Dirsə xanın oğlanuğı, üç dəxi ördi uşağı meydanda aşiq oynarlardı (12.36).

Aşixli (is.) -əti yeyilən heyvanın dizə yaxın hissəsi. – Qoyunun aşixlisi daddı olur (E., Q.).

Atılması (i) – yoncanın bir növü. – Atılmasınnan arı çox təmiz bal çəkir.

Atağızdı (s.) – sözü keçən, sözü ötən. –Keşmişdə Ağbabada atağızdı kişiler çox oluf.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da da ləqəb kimi işlənmişdir: Anlar eylə digəc Atağuzlu Uruz qoca iki dizinin üstünə çəkdi (12.42).

Atdandırmaq (f.) – gəlinin atla və ya maşınla ər evinə köçürülməsi. – Gəlini günorta atdandıracaqılar.

Atdandırma (is.) – oyun havası. Ay Əhməd kişi, bir atdandırma çal gəlini aparax (T.).

Atdama (is.) – qatıq və sudan hazırlanmış sərinləşdirici içki. – Kərənti çəkəndə atdama çox içifsən, işdiyə bilmərsən (E., X., B.).

Atma (is.) – evin üstünə atılan sivri və yoğun ağac. – Təndir damının atması əyilif.

1. *Atmacalamax (f.)* – kinayə ilə söz demək. – Gənə savet sədri kimisə atmacalıyırdı, idarənin qavağında (Bal.).

2. *Atmacalamax (f.)* – dağıdıb tökmək. – Uşax əyaxqabıyı atmacalıyif tamam (D.).

Atıcı (i.) – keçəçi. – Atıcı keçə düzəltməx üçün qəlif düzəldif. Belə bir deyim də var:

Atıcıyam yayım var,
Toxmağım var, yayım var.
Qonşumuzdan almışam,
Gətir, səndə payım var (M.).

Atqulağı (sif.) – qoşa. İki əmoğlu. – Turalnan Səməd atqulağı kimi böyüyürlər.

Atourcu (s.) – biabırçı, səliqəsiz, dağıdıb tökən və s. – Ayə bu Hasanın oğlanları çox atourcudular, böüx-kiçix' tanımellar (Q., E.).

Avar – evin üstünə dökənən taxtanın üzərinə tökülən torpağaltı, ot-ələf. – Qolxoz sədrinnən 300 kiloy avar aldım, əvin üsdə töx'məyə (A.).

Avarramax (f.) – evin üstünə düzülən taxtanın üstünü otlə örtmək. – Yağış gələnətən evin üstünü avarramax lazımdı kin, taxda istanmasın, sōra çürüyər:

Avdal (sif.) – qanmaz, qanacaqsız. – Avdalın biri bazarda mənə yallatdı.

Avırt dax (sif.) – domba ovurd. – Avırt dax Səlim məni cin atına mindirdi, böün.

1. *Avazımax (f.)* – rəngi qaçmaq. – Axşam gördüm ki, uşağın rəngi avazıyıf, deməynən xəstəymiş.

2. *Avazımax (f.)* – sakitləşməx'. – Dünənnən əsən boran azca avazıyıf.

Avdix (is.) – qatıqla suyun qarışığından ibarət olan içki. – Piçin vaxdı avdixsız işdəməx' olmur ha.

Avgərdən//avyərdən (is.) – su qabı. – Ay uşax, o avyərdəni burya gəti.

Həmin formada “KDQ”da da işlənib (12,100).

1. *Avıç (is.)* – ovuc. – A bala, bir avıç un gəti, yuxa yayım.

2. *Avıç (is.)* – 400 qramlıq ölçü qabı. Çuvaldan dörd avıç (1200 qram) taxıl götdüm.

Avxarramax//ovxarramax (f.) – itiləməx'. – Otkəsəni avxarramasan, heç qorunqanı da kəsmir.

Ay (xıtab) – müraciət. – Ay uşax, bir yavıx gəl. M.Kaşqarlının “Divan”ında da xıtab kimi qeyd edilib (IV.58).

1. *Ayax (n.s.)* – ölçü. – Günorta kölgəm 16 ayax olanda dana – buroyu m̄lə gətirillər kin, su içif dincəlsin.

2. *Ayax (n.s.)* – dəfə. – Bulaxdan 2 ayax su gətdim.

Ayaz (is.) – şaxta. – Səhərrərim hava çox şaxta olur, adamın burun-qulağı donur.

Ayağaltı (is.) – təmir-tikinti işlərində işlədilən dəzgah. – Ayağaltı qırılıf.

Ayağı sürüşkən (sif.) – pozğun qadın. – İsmnazın ayağı sürüşkən olduğuna qardaşınan da yola getmir.

Ayağaçma (is) – qız valideyinlərinin oğlan evinə ilk dəfə getməsi.- Mansırgil böün ayağaçmıya gedillər, düngürü Vəligilə.

Ayarbaz (sif.) – oyunbaz, zarafatçı. – Çox ayarbazdı bu Osman, həriyə bir şey qoşur.

Ayar (sif.) – bacarıqlı. – Ayar kişilər varıydı, malın-qoyunun xəstəliyini sağaldırdı.

Ayam (is.) – vaxt, durum. – Ayam pis gəldi, bu gavır ermənilər üz aldılar.

1. *Ayazımax (f)* – sakitləşmək. – Eşix'də hava bir əz ayazıyif, boran kəsif.

2. *Ayazımax (f.)* – xəstənin yaxşılaşması. – Murad kişinin xəstəliyi ayazıyif.

Aynaça (s.) – çirkin. – Aynaça adam aynaça iş görər müdam.

Aynıyif artmax (f.) – var-dövləti çoxalmaq. – Fermanın müdürü Sultanəli tez bir vaxıtda aynıyif artıf.

Aylayıb-illəməx' (f.) - uzaq yerlərdə illərlə qalmaq. Bu Namaz uzax yerrərdə aylıyif-illiyif gəlif.

Aynı açılmaq (f.) – üzü gülməx'. – Qızı ərə gedənnən sōra Ceyranın aynı açılıf.

Aynıt (sif.) – çirkin. – Bu Məmmədın oğlu Nuru çox aynıtdı, qızdar da bə:nmir onu.

Aynoyun//ayın-oyun (is.) – şey-şüy. – Oruşdux bayramına ayın-oyun alellər indidən (Q.B.E.).

Ayranaşı (is.) – dovğa. – Nənəm həmməşə nəhrə çalxıyanda ayranaşı da pişirərdi.

Ayırtđamax (f.) – seçmək, təmizləmək. – Bosdanın alağını ayırtđadım.

Ayın-şayın (z.) – sakit-səssiz. – Körpə heyvannar tərənın altında ayın-şayın otduyur.

Ayına-şayına gəlməyən (f.) – gözlənilməyən. – Toy günü ayına-şayına gəlməyən bir iş oldu, mantyoru dok vurdu, yaxşı kin, ölmədi...

Ayna (is.) – şüşə. – Pencərənin aynası çatdıyıf (Çax.).

Ayran (is.) – nəhrə çalxanandan sonra yağdan qalan ağartı. – Nəhrə ayranı yağlı olur.

Azıtmax (f.) – azdırmaq. – Qonşunun bir salaxanta iti var, onu azıtmax lazımdı.

M.Kaşqarlıının “Divan”ında həmin formada və həmin mənada işlədilmişdir (IV.61).

Azargəzdirən (s.) – xəstəhal. – Öyün Sarı İsmeyili gördüm, təhərinən laf azargəzdirəndi.

Azğıntı (sif.) – qərib arı. – Kötüx'lərə azğıntı arı dadanıf, yaman basqın eliyillər.

Azıxdırmaq (f.) – fikri azdırmaq. – O günkü mərəkədə Molla Rzaqulu məni azıxdırmaq istədi, əmə bacarmadı.

Azaeri (is.) – hüsr yeri. – O vaxıtdarım aza yerinə pişmiş aparardılar kin, hüsrə gələnlərə yeməx' versinnər. 1960-cı illərə qədər bu adət var idi.

Azaylmaq (f.) – zarımaq. – Hürü qarının yanna dəydim, elə hey azaylıyır.

Azmaq (f.) – yoldan çıxmaq. – Bu uşax laf azıf (yəni yekəxanalıq, tərbiyəsizlik edir).

Azat günü (is.) – bazar günü. – Azat günü nəvəmin yaşını keçirəcix'.

- B -

Bā (m.s.) – doğrudan, doğrusu. – Bā, mən nə de:m?

Bab/bav (is.) – tay, özünə tay. – Novruzın qızının xəsiyyəti əriynən bav gəlmir.

Baba (is.) – ata və baba mənasında işlənir. – Babam maa təzə baldon alıf.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da da ata mənasında işlədilmişdir. Baba malından nə fayda, başda ağıl olmasa (12.12).

Baca-baca günü –Novruzun ilk günü –21 mart. – Ağbabada bu günə Baca-baca günü deyilir. Həmin gün gəlin olan evlərə hədiyyə aparırlar. – Qardaşım qızının bacasına getmişdim, pütүн qohumlar orduydu (X., B., E.).

Baca/baja (is.) – təndir və digər təsərrüfat evlərinin üst hissəsindən qoyulan iri deşik. – Təndirin tüstüsünü baja tütür.

“KDQ”da da həmin mənada işlənmişdir (12, 80).

Bacax (is.) – qılça. – Ə, bunun bacağı tamam əyilif.

Bacaxlamax (f.) – ayaqlamaq. – İri addımnarnan Əsədullah bacaxlıyıf keşdi irəli.

1. *Bacılıx (is.)*- ögey bacı. – Pürzənin bacılığı onnara gəlmişdi.

2. *Bacılıx (is.)* – rəfiqə. – Sonaynan Səlmi bacılıx oluflar.

Bad (is.) – təndirin divarı. – Təndirin badını sarı gil və keçi qılınnan hazırlıyıllar.

1. *Badax/badalax (is.)* – badalax vurmaq. – Güləş vaxtı badax vurmaq tez kara gəlir. Belə bir deyim var: - Nə badağa gəlir, nə hodağa.

2. *Badax (is.)* – dayaq. – Mərəyin dirəyi yükdən əyilif badax vurmaq lazımdır.

Badya//bayda (is.) –iri kasa qab. – Bir bayda qatıx çaldım. Belə bir sayacı sözü da var:

Qoyunu sağdım dünən
Badya doldu südüynən.
Bu gün südü kəm oldu,
Bir, çobanı güdüynən.

“Kitab-Dədə Qorqud” dastanında da badyə formasında işlənmişdir: Toqsan yerdə badyələr qurulmuşdu (12,42).

1. *Badoş* (is.) – ayaqqabı altı. – Ayakqabının altına badoş vurdurullar kin, tez yeyilməsin.

2. *Badoş* (is.) – üzlü insan. – Lal Kərim laf badoşdu, heş bir şeydən pəsinmir..

Bafat etməx' (f.) – ölməx'. – Rəhim kişi dünənnərim bafat edif, Allah rəhmət eləsin.

Bafat etməməx' (f.) – dözməmək, yaşamamaq. – Bu yılki cücələr bafat etmədi, hammısı qırıldı.

Bağır (is.) – ürək, qəlb. – Ağlamaxdan uşağın bağıri yarıldı laf.

“Kitab-Dədə Qorqud”da da bağır sözü işlənmişdir: Yandı bağırim, göynədi içim (12, 61).

Bağrıbadaş (s.) –bir olmaq. – Bir-biri ilə arası olmayan adamlar bir-birinə kinayə ilə deyərlər: A bala, bir de görüm, sən mənə bağrıbadaşsan.

Bağlama (is.) – ağzı bağlanmış taxıl kisəsi. – Də:rimana üyütməyə 10 bağlama buğda götürmüşdüm.

1. *Bağır-öfkə* (is.) – ağciyər və qara ciyər. – Souxdan bağır-öfkəm ağrıyır.

2. *Bağır-öfkə* (is.) – işalat. – Bağır-öfkənin pörtdəməsi yaxşı olur.

M.Kaşqarlıının “Divan”ında həmin mənalarda işlədilmişdilər (IV.65).

Baxya/bayxa (is.) – tikiş növü. – Paltarın yaxasına bayxa salıllar kin, sökülməsin, həm də yaraşxılı görünsün.

Baxyalamax (f.) – tikmək. – Ay Sinə xala, anam de:r bu arxalığın yaxasını maşnada bayxalasin.

Baldon (is.) – palto. – Baldonun ətəyi uzun olanda yaraşılı durur.

Balvaz (sif.) - iri və quyruqlu qoyun cinsi. – Balvaz qoqunun da soyuğa davamı olmur, tez üşüyür.

1. *Balax (is.)* – camışın balası. Camışın balağına çör dəyif.

2. *Balax (is.)* – şalvarın ətəyi. – Şalvarın balağı üzülür.

3. *Balax (is.)* – qadın tumanının topux hissəsində bir yerə yığılan ağırlıq. Tumanın balağına rezin salıllar.

Baldırğan (is.) – sututar yerlərdə bitən yabanı dərman bitkisi. – Bozqaladakı bulağın ətəyində çoxlu baldırğan olur.

Balıxbeli (z.) – evin üstünün basdırılma forması. - Əvin üstünü balıxbeli basırıllar kin, yağış-yağmur dammasın.

Balığudan (is.) – qağayının bir növü. – Yazda Arpaoglun ortasındakı adada çoxlu balığudan olur. Orda bala da çıxarıllar.

Bambılı/banbılı – yüngül, ləyaqətsiz insan. –Bambılı adam hər deyənə inanır, bir dava çıxarır.

1. *Banda (is.)* – təbii yabanı bitki. Bandıya “Dəlibanda” da deilir. – Bandanın deşix’li özəyi olur.

2. *Banda (is.)* – kol armudu. – Başkeçitdən banda gətiriflər, arpaynan dəşillər.

Bar (is.) – kif, ərp. – Boşqadakı pe:nirin duzu az olduğuna bar tutuf (X.).

Bardaş qurmax (f.) – ayaqları qatlayıb oturmaq. – Köhnə otaxlarda iri taxtlar olurdu, hamı onun üstündə bardaş quruf otururdu.

Bardan (is.) – kəndirdən toxunan iri kisə. – Bu il qoyunnardan 3 bardan yun qırxdım.

Baravar (s.) – bərabər. – Borçalıdan alma gətirif satıllar, taxılan baravar alma dəyişillər. Bir satıl buğda verif, bir satıl alma aldım.

Bardax (is.) – saxsı su qabı. – Saxsı bardaxda su sərin olur.

Barxana (is.) – ev-eşik əşyası, cehiz. –Gəlinin barxanasını odu, aparıllar.

Barata (is.) – sökülmiş və ya cırılmış paltar, ayaqqabı. – Əyaxqabının laf baratası qalır.

1. *Barmax* (is.) – arabanın laydına (yanına) keçən dəmir. – Haravanın yanı barmaxdan çıxır.

2. *Barmax* (is.) –araba yanının arasına vurulan taxtalar. – Haravanın yannarındakı barmaxlar qırıldıqınnan ot tökülür.

3. *Barmx* (is.) – dırmıqın işləri. –Usda Mədəd dırmıqə təzə barmaqlar saldı.

Barmaxlıx (is.) – pəncərinin dəmir çərçivəsi. - Pəncəriyə dəmir barmaxlıx saldılar.

Barın olmaq (f.) – həddən çox olmaq. – Buyıl taxıl laf barın oldu.

1. *Barranmaq* (f.) – cən tutmaq, kif atmaq. – Pəndirin üstü barranır, pis qoxuyur.

2. *Barranmaq* (f.) – ağız boşluğu və ya dilin üstündə əmələ gələn ağ ərps təbəqə. – Dilimin üstü barranır.

Basarax (z.) – təcili. –Uşax əsgərrix'dən opusqu gəldi və basarax geri getdi, böün.

1. *Basırax* (is.) – odu saxlamaq üçün ocaq külünə basdırılmış təzəx'. – Təndirə basırax qoyullar kin, səhərə od qalsın.

2. *Basırax* (z.) – xəfə, hava çatmayan otaq. – Buranın (yəni otağın) havası çox basıraxdı, nəfəsimiz tıxandı.

Basdırma (is.) - ətın doğranaraq ədviyyat qarışdırılması və kababa hazırlanması. Ucux də: rmanın bulağında ətı basdırma edif kavaf çəx'dilər.

Basməmmədi – tələm-tələsik, başdansovdu. – Əvin tufarını hörməyə iki usta gətirmişdim, çox basməmmədi işdədilər.

Basabas (is.) – qələbəlik. – Tükanda İravan əriyi satırdılar, bir basabas vardı kin, gəl görəsən.

Çıxdım dağa səs gəlir,

Qoyun *basabas* gəlir.

Çəkərəm yar qəhrini,

Neçə ki nəfəs gəlir.

Basma (is.) – mal-qara peyininin təzək hazırlamaq üçün 15-20 santimetr qalınlığında yayıb bərkidilməsi. – Basmanın peyini bərkiyif, ta təzəyi kəsmək vaxtıdı.

Basmax (f.) – vurmaq, yaralamax. – Zurnaçı Əhmədin iti Saymaz gecə canavarı basıf.

Basqı (is.) – araba və ya maşına yüklənmiş otu saxlamaq üçün onun üzərinə uzadılmış ağac. – Birqadır aftoynan gedif Başkeçidə qolxoza basqı gətiməyə.

Başarat (is.) – bacarıq. – Ə, elə bil başaratım bağlanıf, heç bir iş görəmmirəm.

Başaratı bağlamax (f.) – özünü itirmək. – Onun başaratı bağlanıf elə bil.

Başaltı (is.) – evin üstünə atılan ağacların calaqlanan yerlərinin altına qoyulan ağac. – Damın dirəyi başaltının altına vurulur.

Başaratlı (sif.) – bacarıqlı, düşüncəli. – Başaratdı uşax özünü hər yerdə dolandırır.

1. *Baş-əyax* (z.) – tərs. – Otaxdakı qaravatdarı baş-əyax qoyuflar, pis görünür.

2. *Baş-əyax* (i.) – kəlləpaça. – Qounun baş-əyağını təndirdə bişirillər.

3. *Baş-əyax* (is.) – taxılın sünbülü. – Piçilmiş yerdən uşaxlar başax (baş-əyax) yığdılar.

Başqaxıncı (is.) – ayıblı bir işi olan adamın eybini üzünə vurmaq. -Allah heş kimi başıqaxışdı eləməsin, el içində.

Başşağı (z.) – baş aşağı. – Başşağı piçin eləməx' çox çətindi.

Başyoldaşı (is.) – həyat yoldaşı. – Ağəmməd kişinin başyoldaşı çoxdan rəhmətə gedif.

Batarğı (is.) – borc verilən pul. – Borş verilən pulu çox adam alamır, ona görəm də o pula batarğı dəllər.

Uyğur, başqurd, noqay, qazax, qaraqalpaq və türkmən dillərində göstərilən mənada işlənməkdədir.

Batdax (s.) – bataqlı yer. – Sürüyü batdağa aparmaginən, qounnar batar qalar orda.

1. *Batman* (is.) – 14 girvənkə olan çəki ölçüsü. – Əriştə kəsməx' üçün 5 batman onun xamırını hazıradılar.

2. *Batman* (is.) – ağırırax. – Batmanını nə salıfsan atın üstünə.

Baval (is.) – suç, günah. – Mən baval yuammam heş vaxt.

Bayaz (is.) – kiçik ölçüdə dini kitab. – Babamnan bir bayaz qalíf, verdix' molluya.

Bayramlaşmax (f.) – Novruz bayramı, Qurbanlıq, Orucluq və s. günlərdə qohum-qələbə ilə görüşmək.

Bayramçalıx (is.) – bayram payı, hədiyyə. – Bibim bizə bayramçalıx gətimişdi.

Bay etməx' (f.) – yarıtmamaq. Kinayə ilə deyilir: - Yaxşıcana bizi bay etdi, bu bajoğlu.

M.Kaşqarlının “Divan”ında da həmin söz, həmin mənada işlədilmişdir (IV.79).

Bay olmax (f.) – yarıtmamaq. –Yaxşıca bay oldux (yəni işimiz düz gətirmədi).

Bazburut (is.) – boy-buxun. – Əyə o heş bazburutunna da utanmır, qonşusuynan söz güləşdirir.

Bazdamac (is.) – doğrama. – Qatıq və südə çörəyi doğruyuf bazdamac edillər.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da göstərilən semantik mənada işlənmişdir: Əlin yüzün yumadan toquz bazlamac ilə bir küvlək yoğurd gəvəzlər (12.33).

Bav gəlməx' (f.) – qalib gəlməx. – Güləşmədə Navrızın nəvəsi uşaxların çoxuna bav gəldi.

Becid (z.) – tez, cəld. – Bu basırıxda becid olmax yaxşıdır.

Bedafa (sif.) – nahaq. – Bedafa yerə xəş tökmə burya, burda ev tikilməz suluxdu.

Beddam (is.) – biabır, rüsvay. – Qonaxların yanında Murtuz kişi beddam oldu.

Beçərə (sif.) – bikaərə, yazıx – Beçərə uşax böün pazı yığmaxdan laf yoruluf əldən düşüf.

1. *Bekara (sif.)* –pis, əhəmiyyətsiz. –Bekara adam heç kəsə xeyir verməz.

2. *Bekara (s.)* –bir az, bir qədər. – Tükannan bekara şəkər almışdım, o da çox boşuydu, elə ağzında o sət əriyir.

Ağbaba folklorunda belə bir deyim də var:

Ay bekara, bekara,

Bekarıya nə çara.

Ət qoxanda duz çara,
Duz qoxanda nə çara?

Beh-bazar (is.) – etibar. – Dayımın da heş beh-bezarı yoxdu, bibimi heş yoxlamır.

Beləlix'nən (m.s.) – beləliklə. – Beləlix'nən, Nəbinin qolxoz işinnən həmməşə zəhləsi gedərdi.

Belbağlı (is.) – Qız gəlin köçərkən qardaşı tərəfindən belinə bağlanan qıyıq (lent). – Gəlin köçən qızın belbağını qardaşı olmasa, əmisioğlu bağlıyar.

Beşikkəsmə//beşikkərtmə (is.) – kiçik yaşlarından qızla oğlanı bir-birinə nişanlamaq. – Beşikkəsmə etdilər kin, qohumlux daha da möhkəm olsun.

Beşüyür (sif.) – bişüür. – Beşüyür uşax heç olmasa yaxşıdı.

Betcə (qoşma) – kimi. – Səhərdən gələn betcə xananın yanında oturdu, bir də şər qavışanda qaxdı.

Beyinsiz (sif.) – düşüncəsiz, ağılsız. – İndilərdə beyinsiz adamların sayı çoxalıf.

Beydah//peydah (is.) – peyda. – Çarıda bir cürə quş beydah oluf bilix'ləri aparıf uçur.

Beybec (sif.) – xarab, pis. – İşimizi beybec elədi.

Şura insanları beybec eylədi,
Naxıs adamların zamanı gəldi (Aşığ Nəsib).

Beybafa (si.) – bivəfa. – Beybafa uşağın olduğunna olmadığı yaxşıdı.

Beyqafil (z.) – qəflətən, birdən. – Beyqafil eşikdən bir səs gəldi.

Beyvey (sif.) – boş-boş gəzən, işsiz. – Beyvey uşax əvə nə keyir verəcəh.

Beycə (z.) – bu gecə. – Beycə qar yağacax, hava souyyuf.

Bə (əd.) – bəs. – Bə mana ürəx'-dirəx' verən olacaxmı?

Bəax/bəaxlarım (z.) – bir az bundan əvvəl, bayaq. – Bəax işdən qayıdıf gəldim.

Bəci (sif.) – pis, murdar. Əsasən uşaq nitq üçün xarakterikdir. – Əl vurma, bəcidi.

Bədəl (is.) -əvəz. – İsgəndər kişinin oğlannarının bədəli yoxdu.

Bədnöüs (sif.) – bədnəfəs. – Bədnöüs adama əvin yaxçı şeyini göstərmək olmur, nazarıyar.

Bədöüz (sif.) – bədnəzər, dəyməcəli. – Əsli çox bədöüz arvatdı.

Bədöylət/bidölət (sif.) – ziyankar. – Bədöylət oğlu heş Allah verməsin.

Bəsdəmə (si.) – kökəldilən mal-heyvan; qaz-ördək də bəslənə bilər. -Toğluyu tayıya bağlamışam kin, bəsdənsin, Allah qoysa, Qurbannıxda kəsəcəm.

Bəl (is.) – nişan, işarə. – Beycə xırmanda taxılın bəlini pozurlar.

Bəlləməx' (f.) – nişanlamaq. - Əvin daman yerini bəllə kin, yağış kəsəndə qayırax.

Bəlgə (is.) – qızın oğlana nişanlanması. – **Bəu** n Səlminin qızı Bənoyşüyə bəlgə gətirillər.

Bəlim (is.) – taxıl döyüləndən sonra qalan küləş. – Arpa bəlimini mal taha yaxşı yər.

Bəlgə taxmax (f.) – nişanlamaq. – Qızı oğlana almaq üçün ata-ananın, həm də oğlanın özünün razılığı ilə qızın barmağına üzük, başına yaylıx bağlıyıllar, yanı nişannıyıllar. Buna bəlgə taxmax da dəllər.

Bəlkəm (b.) – bəlkə. – Bəlkəm, bu il yağış olduğundan qartol da çox olacaq?

Bəndəm (is.) – dərs bağlamaq üçün kökündən çıxarılmış taxıldan hazırlanan bağ. – Bir az tenni taxılın bəndəni yaxşı olur.

Bənə (ədat)-əlbəttə-Bənə bu onun işi döl.

Bənəx' (sif.) - xallı –Bənəx' quzuyu uşaxlar xoşduyullar. Belə bir bayatı da var:

Ürəyimdə yara var,
Bənək-bənək yara var.
Aç ürəyim, yar bağrım.
Gör yanmamış hara var?

Bəntdəməx' (f.) – bərkitmək, bağlamaq. – Anam pəncəyimin sədəfini bəntdədi.

Bəndəm/pəndəm (si.) – dölə yaramayan erkək qoyun və ya mal. – Nurunun bir erkəx' danası var, o da pəndəmdi.

Bənöyüş (sif.) – bənövşəyi. – Nənəmin bənöyüş irəx' bir qöcüyü varıydı, xeyirdə, şərdə gənərdi.

Bərə (is.) – qoyunu sağmaq üçün ağac və ya daşdan hörülmüş hasar. – Qalxozun qoyunlarını bəriyə doldurur sağılar. Belə bir bayatı da var:

Herya, herya heriyə
Qoun doldu bəriyə.
Yar yaman uzax getdi,
Dein dönsün geriyə.

Bərəkətdəməx' (f.) –qurtarmaq.-Öün baxdım anbardakı un bərəkətdiyif.

Bərəçi (is.) – qoyunları sağılan yerə tərəf səsləyib sürən adam (adətən, uşaqlar bərəci olardılar). – Həmməşə çovannar öz uşaxlarını bərəçi yazdırıllar ki, aylıx alsınnar.

1. *Bərk//bərt* (sif.) – xəsis. – Zilfıqar çox bərt adamdır, öz uşaqlarına da qıymır..

2. *Bərk//bərt* (z.) – möhkəm. – O, maşını çox bərt sürür, bir xata çıxartmasa yaxşıdı.

3. *Bərt* (sif.) –uca. – Keçilər bərt bir yerə çıxmışdılar, əmə səsdənəcəyim aşşağı tüşdülər.

Bərtdən (z.) -bərkdən, hündürdən. – Gördüm kin, biri məni gecə bərtdən səsdiyir, səsinən tanıdım kin, Allahqulu əmimdi.

Bərtix' (is.) –qabar. –Əyağım bərtix' oluf, yeriyəndə ağrı verir yaman.

1. *Bə:m* (əd.) – bəs. – Bəm mən getmiyim.

2. *Bə:m* (b.) – məgər. – Bəm böün iclas olmuyacax?

Bəsdəmə (sif.) – kökəltmə. – Bəsdəmə malın əyaxlarından yaxşı xaş olur.

Bəyax//bayax//bayaxlarım (z.) – Aza yerinə getmişdim bəyaxlarım çox adam varıydı.

Bəzir (is.) – zəyərek yağı.–Zəyrəyi bəzirxanada əzif sōram bəzir yağı qayırlılar. Ağbaba və Şörəyelin kəndlərində bəzirxanlar oluf. “Zor zəyərekdən bəzir çıxardar” (atalar sözü).

Bəzirgan (is.) – tacir. – Bu Bəysafa da mal alif satır bəzirgan kimi. Fars mənşəli bəzirgan (bazar-kan) sözü “Kitabi-Dədə Qorqud”da da işlənmişdir: Oğlan bəzirganlar xüsusundan qız söz söyləmişdi (12.53).

Bıdı-bıdı (sif.) – dodağında deyinən. – Dilbar arvad hey görürsən kin, bıdı-bıdı danışır.

Bırillatmax (f.) – tullamaq. – Məhərrəm kişi çəx'miyi uşağın dalıncax bırillatdı.

Bıyix (is.) – bığ. –Əvvəllərdə kişilər yekə bıyix qoyardılar.

Biçara (sif.) – yazıq. – Biçara uşaxlar anasız neyləsinlər (Ç.).

1. *Bic (sif.)* – hiyləgər, bacarıqlı. – Bu Müxtər kin var çox bic adamdı.

2. *Bic (is.)* – qeyri-qanuni doğulan uşaq. – Bic uşax çox yaman olur, çox bilir.

3. *Bic (is.)* – taxılın içində alağ kimi bitən ot-ələf. – Arpanın içində çoxlu bic ot bitif.

Bicərtəx' (sif.) – bacarıqlı, kələkbaz, qoçaq uşaq. – Bu Temir çox bicərtəx' uşaxtı, nə iş olsa, onu görür.

Bicnə (z.) – erkən doğan mal-heyvan. – Bicnə doğan maldan damazdım olmaz.

Bicələ (sif.) – arif, çoxbilmiş. – Bu biçələ Mahmudun başı hər işdən, hər şeydən çıxır.

1. *Bilix' (sif.)* – fağır, yazıq. – Bilix' Səməd bir iş bacarammır.

2. *Bilix' (is.)* – qaz balası. – Bilix'lərdən ikisini qırğı aparıf gedif.

Bildirrərim (z.) – keçən il. – Gənciyə, İmamzadıya ocağa getmişdim bildirrərim.

Burada morfoloji daralma ilə bir ildir kəlməsi “bildir” formasına düşmüşdür.

Binəli/binəllik (z.) – həmişə, hər vaxt. – Öz isdərini özdəri görüllər binəli.

Binədən (is.) – əvvəldən, əvvəlcədən. – O yetiminki binədən gətimiyyəf, ağrın alım.

Binnət olandan (f.) – əsası qoyulandan. – Dünya binnət olannan xəstəlix də var.

Birəçicəyi (is.) - ətirli dərman bitkisi. – Ziyaratın döşündə birəçicəyi çox olur.

Birədirrix' (is.) - əkin-biçin işlərində şərikli iş. – Qolxoza qədər hamı kimnənsə birədirrix eliyirdi (Daş.).

Biryollux (z.) – bir dəfəlik, həmişəlik. –Bu işi biryollux qutar gessin.

Ağbaba şivəsində bir miqdar sayı müxtəlif numerativ sözlərlə işlənərək fərqli mənalar ifadə edir.

Birər – birər (bölgü sayı) – bir-bir yoxlamaq. – Əvi birər-birər yoxladım, əmə iskenəyi tapammadım.

Bir burum (z.) – Əti bir burum qaynadannan sōram, bulğuru içinə töküllər.

Bir soluğa (z.) – bir nəfəsə. –Uşaxlar məx'təfdən əvə bir soluğa qaşdılar.

Bir çimçix' (s.) – bir çimdix'. – Bir çimdik duzun xörəyə nə dadı çıxacaq.

Bir dınqılı (s.) – bir balaca. -Bir dınqılı uşağın danışığına bax!

Bir dilimə (z.) – bir dəfəyə. –Qabağındakı yeməyi bir dilimə aşırdı.

Bir dönümə (z.) – bir dəfəyə. – Kirri paltarı bir dönümə yumax olmaz, maşın qırılar.

Bir əz (s.) – bir az. – Qonşudan bir əz duz aldım, pendirə töx'məyə.

Birədi//birənti (s.z.) – birdəfəlik. – Sərnənin otunu birədi bululladıx.

Bir hoyur (z.) – bir an. – Bir hour qaynadımı, qazanı qoy yerə.

Bir çıqqılı (s.) – bir qədar. – Bir çıqqılı uşağın işinə bax kin, hamnıyı yalladır.

Bir kərəm (z.) – bir dəfə. – Bir kərəm dedim, qutardı getdi.

Bir avıç (s.) – bir avıç. – Bir avıç arpa atginən bilix'lərə, yesinnər.

Bir çətən – çoxlu. – Namazın bir çətən küfləti var, çətin dolandırır onnarı.

Bir otruma (z.) – bir oturmaqla, bir dəfəyə. – Bu Mansır bir otruma bir quzuyu yeyif durur.

Bir öynə – bir dəfə, bir an. – Öynədə 2 qav yeməx yeyir Cöngə Bayram.

Birər-birər (bölgü sayı) – Əvi birər-birər yoxladım, əmə törpüyü tapammadım.

Bursuyun//bürsüyün (z.) – o biri gün. – Savah yox, birsüyün qurvannıxdı.

Biriz-biriz (z.) – qaşqabaxlı, incik, küsülü. – Əmoğlum mənən biriz-biriz gəzir.

Birçəx' (is.) – baş bəzəyinin alt hissəsi. – Gəlinnər bircəylərinə güləbətın sarıyardılar ki, gözəl görünsünnər.

Biş-düş – yemək. – Mürvət xala yaxşı biş-düş edir.

Bizdəməx (f.) – tələsdirməx. – Bu kişiyi bizdəməsən, gunortuyatan yatar, iş görməz.

Bivi//bibi (is.) – atanın bacısına deyilir. Böün bivim nənəmin yanına gəlmişdi.

Bocca (is.) – səpişik, ağ ləkə. – Uşağın üzünü bocca basıf, tamam.

Boğazqulu (si.) – acgöz, qarınqulu. – Boğazqulu adam hara gəldi dürtülür, qarnını doyurur.

Boğazaltı (is.) – başörtüyünün altından boğaza bağlanan yaylıq. – Boğazaltı adamı üşüməyə də qoymur.

Boğmalı iskan (is.) – armudu stəkan. – Əllimci illərdə boğmalı iskan tapılmırdı ha, Gəncədən gətizdirirdix'.

Boğanax (is.) – burula-burula əsən külək. – Bir boğanax gəldi günorta, pal-paltarı teldən qoparıf apardı.

1. *Boğaz (is.)* – qarında balası olan heyvan. – Qara Namaz kəndinnən Şamxal kişidən bir inəy almışdım, boğazıydı.

2. *Boğaz olmaq (f.)* – kiminsə yanında gözü kölgəli olmaq. – Başqasına boğaz olmaq pis işdi.

3. *Boğaz (is.)* – ortağ. – Bu da maña boğaz oluf, əl çəkmir ha.

Boğazdamax (f.) – kəsmək. – Xəlid kişi düyyü yıxıf boğazdadı.

1. *Boğma (is.)* – pis şiş. – Boğazınnan boğma çıxmış o Mansır mana heç salam da vermir.

2. *Boğma (is.)* – naxış növü. – Coravın boğazına boğma salıllar.

Boğaz otarmax (f.) – başqasının hesabına orda-burda yeyib içmək. – Onun işi-günü onun-bunun qapısında boğaz otarmaxdı.

Boğazgəlmə (is.) – angina, boğaz ağrısı. – Uşağın boğazı gəlif, sabahatan yatammadı.

Boğazortağı (sif.) – əziyyət çəkməyə-çəkməyə nəyəsə ortağ olan adam. – Biri bir iş görür, on nəfər boğazortağı çıxır.

Boran (is.) – qarla birlikdə əsən şiddətli külək. – Ağbaba kəndlərində çox boran olardı: Hacıleyləyin boranı (Novruza 8-9 gün qalmış), Xıdır Ellərin boranı (fevtalın 9-u və ya 10-nu), Qaranquşun boranı (Novruz ərəfəsində) və s. Hacıleyləyin boranına “səkkizə gəlməz, doqquza qalmaz” de:rdilər.

Bordağa bağlamax (f.) – mal-qoyunu bəsləyib kökəltmək. – Bordağa bağlanan heyvanı çox gəzdirməzdilər.

Bordax (sif.) – kökəldilmiş, bəslənilmiş. – Bordax malın əti çox olur.

Bordaxlamax (f.) – bəsləmək, kökəltmək. – Əttik damnançıxmanı bordaxlamasan, əmələ gəlmir, pul da çıxartmır.

Boşarqı (is.) – dayanıqsız durmaq, hər hansı bir şeyin boş bağlanması. – Meşəyin ağzını boşarğı bağla kin, sōra açmax hasant olsun.

Boyun (n.s.) – cüt mənasında (numerativ söz). – Bir boyunduruğa qoşulan iki öküzə bir boyun de:rdilər.

Boylu (s.) – hamilə qadın. – Dəsən, Tərmanın gəlmi boyludu.

1. *Boylum* (z.) – sonra. – Mən getdim, boylum onu görmədim.

2. *Boylum* (m.s.) – deməli. – Boylum, mən taha iş gəlməyəcəm.

Boygörmə (is.) – təzə gətirilən gəlinin görüşünə getmə. – Qonum-qonşu Əsmərin gəliyiğin boygörümünə gediflər.

Bozax (sif.) – quyuqlu sarı qoyun cinsi. – Bozax qounnarın quzuları da yekə olar (E.).

Bozalamax/pozalamax (f.) – tənbeh etmək, danlamaq. – Arpagölün dərin yerində çimdiklərinə görə Camal kişi cavannarı bozaladı.

Boz ay (is.) – fevralın 22-dən martın 21-dək olan dövr. – Bu boz ay da çıxsaydı, canımız kışdan k'utarardı.

Boz üz göstərmək (f.) – kiməsə qaş-qabaq sallamaq. – Qonax vaxtsız gəlsə də, boz üz göstərməzdər ona.

Bozquş (is.) – quş adı. Yaz aylarında boz quş gül-çiçəyin içində yuva qurur, yaxşı da oxuyur.

Bozdağ (si.) – bozarmış yun. – Çox gün vurmuş yun pişif bozdax olur.

Bozdamax (f.) – danlamax. – Dadaşım məni qonşunun uşağıynan tutaşdığıma görə yaman bozdadı.

1. *Bozarantı* (s.) – alatoran. – Eşiyin havası bozarantı olmamış iç gedirdix.

2. *Bozarantı* (sif.) – səliqəsiz bişirilən duru yemək. – Həlimə arvadın pişirdiyi yeməx'lər həmməşə bozarantı olur.

Bozartmax (f)- utandırmax.-Uşağı xalxın yanında bozartmax sana yaraşmır(Q).

Bozalamaç (is.) – sac üstündə bişirilən çörək. – Gülabatın nənəm bozalamac pişirərdi.

Bozaşı (is.) – yarma, soğança və kartofla bişirilən duru aş. – Bozaşına kələm də qatıllar ki, həlim olsun.

Boundurux/boyundurux (is.) – qoşqu aləti. – Öküzdəri bounduruğa qoşar, samı ilə də bərkidərdilər.

M.Kaşqarının “Divan”ında həmin forma da, həmin mənada işlədilmişdir (IV.104).

Böäləx' (i.) zəhərli qanadlı cücü (mozalan). – Çayırrıx da böäləx' çox olduğunna axşam tərəfi orda mal-qoun çox dayanmır.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da da eyni semantik mənada böälək formasında işlədilmişdir: Hey oğul Qacar, üç böäləx' kibi bunludar (12.67).

Böän (is.) – yağarlıqda qoyunun quyruğına yapışmış peyin parçası. – Qounnarı sağmax olmur, böännıyif.

Böäləx'lənməx' (is.) - mal-qoyunun mozalan sancmasından qaçması. – Kölgə itəndə (günorta) danalar böäləx'lənim, kəndə doğru qaçıllar.

Böünçəlik (i.) – bugünlük. – Unnuxda böünçəlix unumuz qalíf.

Böün/nnərim (z.) – bu gün. – Böünnərim hava çox xəfə oldu. Ağbaba folklorunda belə bir bayatı da var:

Evləri köşdü böün,
Körpüyü keşdi böün.
Gündə salam verərdi,
Salamsız keşdi böün.

Bölmə (is.) – nəlbəki, çay tabağı. – Gəncədən bölmə gətirif satırdılar.

Böüx'lux' (is.) - evin başçısı. – Külfəti çox olan evə də böüx'lux' eləməx' çətindir.

Böük çillə (is.) - 22 dekabrđan 1 fevraladək olan dövr. – Bu yıl Böük çillə yaxşı keşdi, havalar soumadı ha.

Böür//böyür (z.) – yan tərəf. – Dünənnərim böürüm yaman ağrıyırdı.

Buana (z.) – bu yana. – Qəfər kişi taa buana gəlmir heç.

Bucax (is.) – evin küncü. – Əmir kişi oturuf əvin bucağında mürgü vurur (T.).

Bucaxlıx (is.) – böyük ev damının şimal tərəfində ağartı saxlamaq üçün hazırlanmış xüsusi yer. – Əvdə bir bucaxlıx olmasa, mənsil korranar tamam (Q.N.).

Budurna (əd.) – budur ha. – Budurna, qar yağíf yolları bağladı.

Budala (si.) – çılpaq. – Əyə, Dəllək İsmeyil də sözüňü laf budala deer.

Budamax (f.) – döymək, vurmaq. – Qoruxcular ot apardığı uçun şofer Salmanı yamanca buduyufar. Belə bir bayatı da var:

Eləmi, budar məni

Xəncəl al buda məni.
Bir ağasız qul oldum,
Hər yetən budar məni.

Buğ (is.) – buxar. – Havada ayaz olanda adamın ağzından buğ çıxır.

1. *Buğarsax* (is.) – inəyin dalınca gələn bir neçə buğa. – İnəyin dalıncan buğarsax gəlif.

2. *Buğarsax* (is.) – avara-avara, işsiz-gücsüz və həmişə bir yerdə gəzən cavannar. – Cəhəngirin oğlu Bayramın dalınca bir sürü buğarsax gəzir.

Ağbabaya 1918-ci illərdə İrəvan tərəfdən gələn qaçqınların danışığında buğala sözü çox işlənərdi.

Buğa tikanı (is.) – tikanlı, enliyarpaq bitki. – Buğa tikəni isdananda mal yaxşı yeyir.

Buğala - bir tərəf, bu yan. – Arı kötux'lərini buğala qoy kin, sel gələcəx'.

Buxcax//bucax (is.) – künc. – Danışannan sōram telfunu buxcaxdakı stolun üstünə qoydum.

Buxça//boxça (is.) – bükülü və ya bağlanan bir şey. – Güləndam qarı pal-paltarını bir buxça edif qızıgılə yolladı.

Buxurmax (f.) – ağzına su doldurub püskürmək. – Uşaxlar su çərşənbəsi axşamı suu ağızdarına dolduruf bir-birinə buxurruyurdular.

Buğuagələn (is.) – üçyaşar dişi mal. – Düyələr buğuyaəlidir.

Buqərtən//bu xərtən (s.) – bu qədər. – Bu qərtənə işdəməkmi olar?

Bulama (is.)- Təzə doğan qoyun və malın ikinci və üçüncü günü sağılan südündən hazırlanan ağartı. Belə bir deyim də var:

Bulamı buluyardıx

Divinəcən yalıyardıx.

Bulandırır (sif.) – çirkli, bulanıq su. – Qurnadan bulandırır su gəlir.

1. *Bulaşır* (sif.) – sözgəzdirən adam. – Sözgəzdirən olduğuna görə ona Bulaşır Ataş de:llər.

2. *Bulaşır* (sif.) – çirkli. – Bulaşır qav-qacağı yumax da adama əzyət olur.

Bulançımaz (f.) – doğum ərəfəsində heyvanın ağrı çəkməsi. – Məxmər inəx' yaman bulançıyır, də:sən, doğacax gecə.

Bulğur (is.) – hədik kimi bişirilib və qurudularaq qış üçün tədarük görülən ağ buğda. – Bulğurdan yaxşıcana təndir çəx'məcəsi olur, yeməynən doymaz olmur.

Bulul (is.) – biçin yerindən sıra ilə və topa-topa yığılmış ot. – Dirgancı maşına 50 bulul yux'lədi. Belə bir atalar sözü var: Oğlunu tək qoyma, dul aparar, bululu dik qoyma, yel aparar.

Bulullamaz (f.) – Zoğlanmış otu bulul etmək. – Məx'təf uşaxları böün 30 hektar qorunquyu bululladılar.

Buncuğaz//buncığaz (say) – az. – Buncuğaz yağışnan taxımlı bitər heş. “Kitabi-Dədə Qorqud”da da işlənmişdir (12,33).

Buncuxmaz (f.) – təntimək, darıxmaq. – Ataları öləndə uşaxlar buncuxuf qalmışdılar, gənə əmiləri sağ olsun, yan durdular.

1. *Burux* (sif.) - əzilmiş, bükülmüş. – Paltarın ətəyi burux qalır.

2. *Burux* (sif.) – xayası əzilmiş erkək toğlu. – Burux quzuları bir neçə gün evdə saxlamaq lazımdı kin, xayası şişməsin.

Buruxçu (sif.) – heyvan axtalayan adam. – Göllülü buruxçu Nəvi kəndə gəlif, kimin erkəyi var, burduracax.

Burxaş (sif.) – çəp düşmək, dolaşmaq. – Cəhrənin ipi burxaş tüşüf, onça işləmir.

Burxulmax (f.) – ayağın və ya qolun oynaqdan bükülməsi. – Gejə gələndə əyağım harxa düşüf burxuldu.

Buraxma (sif.) – çobansız, başlı-başına çölə buraxılan mal-heyvan. – Buraxma heyvan çox tez kökəlif ətə-qana dolur.

Burcutmax (f.) – kimisə bir bəhanə ilə başından edib uzaqlaşdırmaq. – Çovannar qounnarı vaxtında çölə aparmıllar, burcudullar.

Burmanc (sif.) – burulmuş erkək toğlu. – Paşa müəllimin qızının toyunda 5 burmanc kəsdilər, gənə də görmədi.

Buruz (z.) – uzaq, kənar. – No:lufsa əmoğlu Bilal mənnən buruz gəzir.

Burunnamax (f.) – istəməmək. Qolxozun sədri son vaxıtdar hesafdarını burunnuyur, dəsən çuxardajax(B).

1. *Burmaşdamax* (f.) – erkək qoyun, keçi və ya malı axtalamax. – Qolxozun erkəklərini burmaşdıyıflar.

2. *Burmaşdamax* (f) – *xayasından tutmaq.*- *Uşaxlar güləşəndə arabir bir-birini burmaşdıyıllar.*

Buruntax (is.) – heyvannarın burnuna kəndirlə salınan düyün. – Buruntaxsız bordax malı kəsməx' çox çətindir. M.Kaşqarının “Divan”ında büründük formasında, həmin mənada işlədilmişdir (IV.114).

Burulğan (sif.) – suyun burulan yeri. – Arpa çam əyri yerrəri dərin, həm də burulğan olurdu.

Burğan (sif.) – suyun dərin və burulan yeri. – Keçənnərdə Arpacın burğanında, Əmətdinin çayırının yanında uçax boğulmuşdu.

Buruz-buruz (z.) – acıqlı, kin-kinli. – Öyünnərim Şəmmədin oğlu mana buruz-buruz baxerdi (Q., B., E.).

Buruzdamax (f.) – yola verməmək. Birqadir uşağı indidən buruzduyur.

Buruçalıx (is.) – tez cırılmasın deyə corabın üstündən ayaq pəncəsinə geyilən altlıx. Buna altdıx da deyilir. Qış olanda nənəm uşaxların corabına buruçalıx tikərdi kin, gec cırılınsın, həm də uşaxların ayağı isti olsun.

Buyüz (z.) – bu tərəf. – Əvin buyüzü cən atıf tamam.

Buyuxqulu (is.) – sözə baxan. Buyuxqulu uşaxlar indi çox azdı.

Buyuxçu (is.) – idarə işçisi. – Heydar kişi düz on ildi, qalxozun idarasında buyuxçu işdiyir.

Buyuxmax (f.) – təntimək, darıxmaq. – Kışda qarın boranı adamı buyuxdurur, yolu izi itirirsən.

Buzoyçu (is.) – danaotaran. – Yaz gəlif, buzoyçu tutmaq gərəx'dir.

Bürütdəməx' (f.) – bükülmək, bürümək. – Uşağı bürütdəynən, ağzına hava dolar.

Bürsüyün (z.) – o birisi gün. – Savah yox, bürsüyün Qara kişinin qırxıdı.

Bürüşüx' (sif.) – donuşuq. – Yolun qırağında bürüşüx' bir adam aftobus gözdüyürdü, Qart Mərcana oxşatdım.

Bürüncəx' (is.) – soyuq vaxtı geyilən üst paltarı. – A bala, soux yel əsir, burüncəyhi götü.

1. *Bürüşməx* (f.) – soluxmaq. – Şaxda vuruf qartolun yarpaxlarını bürüşdürüf.

2. *Bürüşməx'* (f.) – qısılmaq. – A bala, sənin bürüşüyün havaxt açılajax?

Büx'dərməx' (f.) - 2 və ya 3 tel olan ipi teşi və ya cəhrə ilə birləşdirmək. – İpi büx'dərməx' çox incə və çətin işdi, hər qızgəlin bacarammaz.

1. *Bülöy* (is.) – kəsici alətləri itiləmək üçün işlədilən sivri daş. – Qəmbərəli kişi çapacağı yaxşıcana bülöyə çəx'di.

2. *Bülöy* (s.) – ona, buna haqsız irad tutan adam. – Fatma gənə bülöylənif düşüf ortuya. Belə ləqəblər də var: Bülöy Səknə, Bülöy Simızər və s.

Bülöylənməx' (f.) – özünü göstərmək. – Səhnə yamanja bülöylənir Sərvaza.

- Ç -

Çağa (is.) – körpə uşaq. – Qızımın çağası naçaxlıyıf.

Çağırmaq (f.) – mahnı oxumaq. – Şökət Ələhbərova yaxşı söz çağırırdı, hayıf ona.

Çaxçax (is.) – su dəyirmanında üyüdülmə taxılın qurtardığını göstərən qurğu. – Belə bir ata sözü də var: Dəyirman bildiyini eliyir, ama çaxçax baş ağrıdır.

Çaxçavır (is.) – çoxdanışan. – Çaxçavır adamlar ara qatellar (Q., E., B.).

Çaxnaxçı (sif.) – xəbərçi, aravuran. – Qonşumuza çaxnaxçı Qulu de:r hamı.

Çaxraxçı/çaxnaxçı (sif.) – aravuran, araqarışdıran. – Ağbava kətdərində çaxraxçı aravuran, araqarışdıran adamlara de:llər.

Çakqıllax//şaxqıldax (is.) – yaz vaxtı qoyunun quyruq tərəfinə yapışmış və bərkimiş quru peyin. – Qounun çakqıldağını qırxannan sōra yunnu qırxıllar.

Çal (sif.) – ağ. – Çox adamın saçı elə cavannıgınnan çallanır.

Çalmax (f.) – oğurlamaq. – Telfunun teli qırılıf tüşüf yerə, əmə gecəynən çalıflar.

Çalxeyci (s.) – sözgəzdiren adam. – Çalxeyci adam qonşuları da bir-birinə döyüşdürür.

1. *Çalası* (is.) – qatıq mayası. – Südü qaynadıf-soyudannan sōra çalası qatıllar kin, qatıx olsun.

2. *Çalası* (is.) – aravuran, sözgəzdiren adam. – Nədi, gənə Cöngə Temir çalasılıx edir.

Çalğı (is.) – kol budaqlarından bağlanmış iri süpürgə. – Eşik-bacıyı süpürməx' üçün şəhərdən 2 dənə çalğı aldım. Qalxoz Başkeçitdən 200 çalğı gətirdi.

Çalçamır (is.) – palçıq. – Qar əriyənən sōra hər yan çalçamır olur.

Çalkeçir (sif.) –düyün növü. - Aravanın otunu urğannıyanda doğanağa ipi çalkeçir saldım kin, möhkəm olsun.

Çalpoy (is.) - qar və yağışın eyni zamanda yağması. – Hava çalpoy olanda adamı tez isdadır.

Çalma (is.) – başın ön tərəfindən arxaya bağlanan kəlağey. – Çalmıyı qadınar çox bağlıyır, kişilər də kərənti çəkəndə başdarına çalma bağlıyıllar.

Mən aşıq, başa çalı,
Çalmanı başa çalı
Yemə namərt çörəyi,
Axırda başa çalı.

Çam-xəm etmək (f.) – razılaşmamaq. – Çox çam-xəmdən sōra razılaşdıx.

Çamçax (is.) – iri çömçə. – Qasım, bala, qaç Məsmə xalangildən çamçaxı gətirginən (Q).

Çamxırmax (f.) – üz-gözünü turşudarax acıqlanmaq. – Şəmilin kiçix gəlini qaynatasının üçünə çamxırır, bu olarmı?

Çamır (is.) – palçıq. – Yaz ağzı çamırdan yeriməx' olmur ha.

1. *Çanax* (is.) – paslanmayan metaldan hazırlanan pendir qəlibi. – Dələmiyi çanağa tökəndə əlinnən bərkitməx gərəkdir.

2. *Çanax* (is.) – saxsı qabda bişirilmiş yemək (piti). – Çanağı kışda yeyillər kin, istilik gətisin.

3. *Çanax* (is.) – pendir növü. – Qoun südünnən yaxşı çanax pendir hazırranır Şuravadın zavodunda.

4. *Çanax* (is.) – gildən hazırlanmış kiçik qazan. – Gümrüdən 2 dənə çanax almışdım.

Çantoy (is.) – çanta. – O vaxıt məhtəvə gedən uşaxlara bezdən çantoy tikirdilər (Q).

Çapar (z.) – tez. – Qar da yağsa, şəhərdən toya çapar yetdilər.

Çapba (sif.) – dolu. – Kazım kişi uruset inəyi alıf, hər dönə də bir çappa vedrə süd verir.

Çapax (is.) – siyənək balığının bir növü. – Arpa göldə iri çapax balıxlar olur.

Çapıx (is.) – arabanın təkərindəki şini təkər ağacına bərkidən halqa. – Təkərin 3 çapığı qırılıf, ona görə də təkərin qasmağı oynuyur.

Çapıt (is.) – köhnə əski parçası. –Keçmişdə çapıdı yandırıf yarıya basardılar, ona da qurumsu de:rdilər. M.Kaşğarının “Divan”ında çapğut formasında işlənmişdir.

Çapoulçu (sif.) – oğru, quldur. – Qonşu kənddəki ermənilər hələ o vaxtdanım çapoulçulux ediflər.

Çapacax (is.) – müxtəlif şeylər çappaq üçün işlədilən kəsici alət. -Dəmirçi Nəsif yaxşı çapacaq düzəldərdi.

Çarqat (is.) – böyük baş yaylığı. – Nənələrimiz iri çarqatlara bükülərdilər, indi o yoxdu.

Çarix (is.) – mal gönündən tikilmiş ayaqqabı. – Hasıl gönnən tikilən çarix gejdırılır.

Çarpanax (is.) – ağacın tikanlı yonqusu. – Usdanın əlinə çarpanax batdığına işə gəlməyif.

Çarığüzdü (sif.) – naziksifət, quru və qarəsifət. – Vəli bir çarığüzdü gəlin gətirif özünə. Belə bir bayatı da var:

Eləmi çarığüzdü
Dəryada balıq üzdü.
Malımı arvat yesin,
Yeməsin çarığüzdü.

1. *Çarpaz (is.)* – mişarın dişlərini nizamlayan alət. – Usda Qurbanəli xizərə çarpaz çəkdi kin, yaxşı kəssin.

2. *Çarpaz (sif., z.)* – düymə, xaçvari birləşmə. – Çarpaz tikdim qöçüyün yaxasına.

Çarpazdamax (f.) – mişarın dişlərinin sağa və sola əymək. – Xizəri çarpazdıyannan sōram yaxşı kəsdi.

Çarx dönməx' (f.) – dəfələrlə gedib gəlmək. – Səhərdən çarx dönür, əmə bir iş görəmmir.

Çarxaxçı/çaxraxçı (is.) – aravuran, xəbərçi. – Ənbər kimi çaxraxçı adam yoxdu.

Çarpaşix (sif.) – dolaşiq. – Urğan çarpaşix tüşüf, imdi də açılmır..

Çatı (is.) – ipdən toxunan yoğun bağ. – Nənəm keçı qılınnan uzun bir çatı hördü.

Çatılamaq (f.) – bağlamaq. – Buzoyu çatıla kin, təzər, tüşər çöllərə..

Çatoy (s.) – tələsik. – Bu Səlvər çox çatoy adamdı, rahat durammır. Ona yörə də Çatoy Səlvər də:rlər ona.

Çatqı salmax (f.) – təndirə təzəyi dikinə çatıb yandırmaq. –Təndirə çatqı salmax yaddan çıxıf, xamır da acıyıf.

Çatma (is.) – birləşdirici ağac. – Evin üstünə atılan karannar (atmalar) gödəx' olduğunna Usda Bəhlul onnarı çatmaynan birləşdirdi.

Çataxlı (sif.) – ortağ. – Çataxlı işdən mənim xoşum gəlmir, heş.

Belə atalar sözləri də var: - Çataxlı işdən kar gözdəmə; Çataxlı işin olunca, çataxlı arvadın olsun.

Çaş (sif.)- çəpgöz. Çopur Əsədin gözü binədən çaşdı.

Çaşır (is.) – yabanı dərman bitkisi (Şoraba da qoymaq olur). – Bala təpədən uşaxlar xeylax çaşır yığıf gəttilər.

Çavımax (f.) – çox işləməx', çalışmaq. – Səhər ertədən axşamata çavıdım kin, biçini başa vurum, əmə qurtarammadım.

Çavalamaq (f.) – çabalamaq, hərəkət etmək. –Otun altda nəysə çavalıyır.

Çəçil//çəçil (is.) – pendirin kələfə oxşar bir növü. - Qars, Ərdahan, Çıldır bölgələrində və Amasiya rayonunun kəndlərində hazırlanırdı. – Axısqalılar da çəçili yaxşı tanıyırlar. Çəçili sıratdan (üzsüz süd) çəkirlər.

Qaçqın kimi Daşkəsən, Göygöl və Şamaxı rayonlarının kəndlərində yaşayan ağbabalılar bu gün də çəçil hazırlayırlar. – Motala basılma çəçil görəndə daha tamlı olur.

Qurud hanı,

Göy çəçil, qurud hanı.

Allah görüm yox etsin

Qanımı qurudanı.

(Aşıq İskəndər Ağbabalı)

Çeşni (is.) – kilim, xalça, xurcun, corab və toxunan digər pal-paltara salınan naxış (şəkil). – Nənəmin köhnə bir cehzidx' xalçası varıydı, onun çeşnisini çıxarıf təzə toxunan xalçıya saldılar.

Çeşt vaxtı (z.) – saat 12 radələri. – Mal-qoyunu çeşt vaxtı otdaxdan kəndə gətirilər kin, bir də sağsınnar.

Çeştə gəlməx (f.) – mal-qoyunun otarıldıqdan sonra yenidən sağına gətirilməsi. – Mal-qoyunu otarıf çeştə gətirəndə çoxlu süd götürüllər və mənsil hazırıyıllar.

Çert (s.) – arıq adam. – Əhəd kişi arıq olduğunna Çert Əhəd de:llər ona. Rus dilindəki чѣрт (cin) sözündəndir.

Çəçiməx' (f.) – nəfəs borusuna bir şey düşdüyünə görə təngənəfəs olmaq. – Quru qavıdı yeyən uşaxlar həmişə çəçiyir.

Çeyil (is.) – bataqlıqda və torflu sahələrdə bitən ot. Buna cil də deyirlər. – Dorfun altı (yer adı) çeyillix' olur, çeyili yığıf həsir toxuyullar.

Çeyillik (is.) – ceyil bitən sahə. – Mamoşun inəyi çeyillikdə batıf qalıf.

Çəhlim (is.) – dağ döşündə qoyun sürüsünün saldığı cığırlar. – Qoun-quzu çəhlimə tüşüf sırıynan gedillər (B).

Çəkişməx' (f.) – mərc gəlmək. – Əmoğlumna çəkişmişik, görəx' kim udacax.

Çəkçəvir (z.) – qarşıdurmaq. – Əvi çəkçəvir elədilər, genə qəçiyi tapammadılar.

Çəx'məcə//çəh'məcə//çəx'mə (is.) – yarma, bulğur və ətin qarışığından təndirin içində, qazanda bişirilən yemək. Bu yemək

növü Ağbaba kəndləri üçün xarakterikdir. – Qış aylarında çəx'məcə pişirmək yaxşıdır. Çörəyi yapannan sōra təndirin içinə qazanı qoyursan, ət və bulğurunu da tōkuf ağzını örtürsən. Axşama tan çəhməcə olur hazır.

Çəkiş – *zindan* (is.) – kərəntinin ağzını döyüb yuxaltmaq üçün işlədilən stul və çəkiç. – Biçin vaxtı çəkiş-zindanı otun altına qoyuf gəlirdix', əvə.

Çəkuzantı (is.) – gecikdirmək, uzatmaq. – Bu birqadir Söyün də işimizi çəkuzantıya salıf, günümüzü yazmır kin, taxılıımızı alax.

1. *Çəkərəx'* (z.) - cəld, tez. – Ay uşax, bir çəkərəx' ol, su gəti, əlimi yaxıyım.

2. *Çəkərəx'* (is.) - evdə ayağa geyilən başmaq. – Çəkərəyin altı zivişir.

Çəlçöür eləməx' (f.) –götür-qoy etmək. - Axşamatan çəlçöür elədim bir şey çıxmadı.

Çəlkəşik (s.) – bitişik, dolaşiq. – Qarannıxda urğan maşının üstünə atdım, imdi çəlkəşik tüşüf.

Çəlləşix' (sif.) – qarışıq, dolaşiq. – Urğan çəlləşik düşüf, açılmır.

Çəlimsiz (sif.) – arıq. – Şabanın bir çəlimsiz oğlu var, həmməşə də xəsdə olur.

Çəm (is.) – üsul, qayda. – Hər şeyin bir çəmi var, gərəx' onu tapasan.

Çəmən (is.) – yeməli bitki. – Çəmənnən ayran aşı bişirellər (T., S.).

Çəmini tappax (f.) – işin üsulunu, qaydasını tapmaq. – Hər bir işin çəmini tapannan sōra, hasant olur işdəməx'

Çəmkirməx'//çəmxırmax (f.) – kiminsə üzünə qarşı acıqlanmaq. – Dayım maña yaman çəmkirdi.

Çən (isim) – duman. – Qum dağını çən basıf tamam.

Çənə (s.) – çoxdanışan adam. – Çənə adam adamı işinnən eliyir.

Çənəyoldaşı- həmsöhbət. Qocalar özdərinə çənəyoldaşı axtarıllar.

Çənədan (is.) – toyuğun dənciyi. – Touğun çənədanının iç qabığınnan pendir mayası düzəldillər.

Çənətə (is.) – qapının ağzı. – Axşamnar çənətiyə isti su töx'məzdər, günahdır.

Çənəaltı (is.) – öküz boyunduruğunun alt hissəsi. – Boyunduruğun çənəaltısının deşiyi genəldiyinnən samıyı saxlamır.

Çənə-boğaz eləməz' (f.) – mübahisə etmək. – Aqranomnan birqadir axşamatan çənə-boğaz elədilər.

Çənbər (s.) – yumru, dairəvi. – Ağbava soux olduğunnan çənbər quyruq qoun souğa dözmör (Q.,E.).

Çəngə (n.s.) – bir xışma yun. – Qounun bir çəngə yunu qarıya ilişif qalır.

Çəngəl (is.) – tayadan ot çıxarmaq üçün işlədilən alət. – Tayadan otu çəngəlnən çəkillər.

Çəpiş (is.) – keçi balası. – Çəpişdəri qorumax olmur ha, çox tullanıllar ora, bura.

Çəirtəx' (is.) – çəyirtkə. – Göllü yolunun altdakı taxılları çəirtəx' kəsif.

I. Çəpik (sif.) – cəld. – Gəlin ki çəpik' olmadı, daha danışma.

2. *Çəpik* (is.) - əl çalmaq. – Oyıllərim Aşix İsgəndər gəlmişdi kəndə. Axşam qulufda da oldu. Ona o xartana çəpik çaldılar, gəl görəsən.

Çər (s.) – xəstə, azar. – Çər dəymiş itin qurd düşüf yarasına, qutarmır kin qutarmır.

Çər dəyməx' (f.) – xəstələnmək. – Saymaz (it adı) souxda qaldığına çər dəyif.

Çərrətməx (f.) – bezdirmək, boğaza yığmaq. – O da hər axşam bizə otumağa gəlir, həm də bizi çərrədir.

Çərənnəməx' (f.) – boş-boşuna danışmaq. – Məmiş kişi də sennix'də danışığını heş bilmir, elə hey çərənniyir.

Çərəx' (is.) – bir şeyin dördə biri. – Yerin bir çərəyinə qartol səfdim.

Çətən (s.) – çoxlu. – Namazın bir çətən külfəti var: 6-sı qızdı, 5-i oğlan.

Çərçi (sif.) – xırdaçılıqla məşğul olan adam. – Çərçi adam hammını bezix'dirir.

Çığnamaq/çıxnamax (f.) – ayaqlamaq. – Uşaxlar bostanı çıgnyıf laf idaradan salıflar.

Çıxdaş (s.) – bir şeyə yaramayan əşya, heyvan, quş.- Çıxdaş quzuyu saxlamağa dəyməz.

Çıxacax (is.) – itki, hadisə. – Ə, bu uşağın böün çıxacağı varıymış, gedif barmağını çəkişin altına qoyuf.

Çıldırmax (f.) – ağlını itirmək. – Əlipaşanın arvadı laf çıldırriyif, ağzına gələni danışır el içində.

Çıldır yeli (is.) – külək adı. – Türkiyənin Çıldır tərəfdən əsən yelə Çıldır yeli de:llər.

Çılpaqlıx (is.) – pal-paltar. – Keçənnərdə, bayramlarda uşaxlara çılpaqlıx alardılar kin, qoy sevinsinnər.

1. *Çırmanmax* (f.) – çırmalamaq. – Qolunu çırmalıyıf inəx' sağır Sinəxanım.

2. *Çırmanmax* (f.) – həvəslə bir işə başlamaq. – Muradın uşaxları yamanca çırmanıf işə başdıyıflar, əvlərini tikillər.

Çır-çırpı (is.) – qırılmış kol-kos. – Ocağı çır-çırpıynan yandırdıx.

Çıqqılı (s.) – balaca. –Çıqqılı bir uşaxdı, Alışanın nəvəsi, ama danışığına bax bunun.

Çılpaqlıx (is.) – paltar-palaz. Dadaşım şə:rə getmişdi kin, uşaxlara çılpaqlıx alsın (T.).

Çıntır (sif.) - arıq ət. –Məhlədə bir mal kəsif alışma elədilər, əmə bizim payımıza çıntır ət tüşmüşdü.

Çıntırramax (f.) – arıxlamaq. – Yazbaşı mal-qoun ətdən düşüf, çıntırırır.

Çinq – cingilti (təqlid). – Sini taxçadan tüşüf çinq elədi.

1. *Çinqı* (is.) – od, qıgılıcım. – Sevədən çıxan çinqıdan tayya od düşüf.

2. *Çinqı* (s.) – cəld, qoçaq uşaq. – Salmanın o gədəsi uşax döyül ha, çinqıdı.

Çıra//çırax (is.) – şüşəsiz neft lampası. –Dok ləmpələri olmuyarda pəyyə çıra qoyardıx.

Damda çıra yandırır,

Məni görüf söndürür.

Kəndi kef-səfa sürür

Məni dərdədən öldürür.

Çinqra (is.) – zəng. – Bir sahatdan bir sahat çinqra vurur.

M.Kaşqarlının “Divan”ında zəng mənasında həmin söz işlədilmişdir (IV.145).

Çırpı (is.) – çör-çöp, yabanı kol-kosun yanacaq üçün qurudulması. – Kömür sevəsini çırpıyan qalıyılar.

Çırtqoz (sif.) – lovğa, eqoist, hər şeydən küsən. – Məx'təfdə bir çırtqoz müəllim işdiyirdi, bir də görürdün uşaxdan küsüf, onu danışıdırır.

Çil (is.) – bildirçinə oxşar iri quş. Taxılın içində çox olur. – Çil çox sürətnən qaçır, əmə çox az uçur.

Çirkiməx' - bir şeydən bezmək. – Bu iş də adamı laf çirkidif, axşam get, savax gəl.

1. *Çirtmə (is.)* – təpik. – Qapıya bir çirtmə vuruf getdi.

2. *Çirtmə (is.)* – dayaq. – Tufar qarınınyanda çirtmə vurullar kin, uşmasın.

Çırpacax (is.) – yun çırpan çubuq və ya sərt məftil. – Nənəsinin yaman acığı tutmuşdu Nəsirə, çırpacaxnan ona bir-iki çəkdi.

Çırtatmax (f.) – sağmaq. – İnəyin südü az olanda de:rlər kin, gedim inəyi çırdadım.

Çırtmıx (is.) – barmaqnan üzə vurulan zərbə. – Oxartana acımışdı kin, çırtmıx vursan, qanı çıxmazdı onun.

1. *Çıpıtmax//çapıtmax (f.)* – xəbərçilik etmək. – Bunu heş kim bilmirdi, d̄sən qonşumuz çıpıdıf.

2. *Çıpıtmax//çapıtmax (f.)* – oğurlamaq. – Uşax qəməltiyi, həm də qəçiyi çıpıdıf gedif.

Çıppa (is.) – təndirə yapılan balaca çörək. – Təndirdə bir 20 dənə çıppa pişirdim (M).

Çıtdama (is.) – tum. Şennyin içində çıtdama ağzına atmax yaxşı dö:l, a bala.

Çiftənməx (f.) – kipləşmək. – Keçi çiftənif qalıt qayanın arasında, az qalıt mundar olsun.

Çiləx'//çiləh – tirə,nəsil. – Bu uşax, də:sən tombuluların çiləyinnəndi.

Çilik (is.) – çilik-ağac oyununda istifadə edilən qısa çubuq parçası. – Çiliyi bərk ağacdan düzəldillər kin, qırılmasın.

Çilik-ağac (is.) – oyun. – Yerin qarı əridimi, uşaxlar quru yer axtarır çilx-ağac oynuyullar, axşamatan.

Çilməçilix' (z.) – qırıq-qırıq. – Maşının uşşəsi çilməçilix' oldu yolda.

Çimçiy (z.) – lap çiy. – Əti çimçiy pişiriflər, heş sümük'dən ayırmaq da olmur.

Çim (ədat) – Bizə Göllüdə bir xəngəl qonaxlığı verdilər çim yağıydı.

M.Kaşqarlının “Divan”ında da çim sözü qüvvətləndirici ədat kimi işlədilmişdir (IV.147).

Çimçələşməx' (f.) – ürpəşmək, iyrenmək. – Bu nəvəm Ayaz hər şeydən çimçələşir.

Çimilləşməx' (f.) – qaynamaq. – Qounun yarası o xartana qurtduyuf kin, yarada çimilləşir qurtdar. Nöyütdəməx' lazımdı.

Çimxırmaq (f.) – mimika ilə acıqlanmaq. – Səhər uşağın üstünə çimxırdım, əmə so:ram peşman oldum.

Çimxır'//çimxırca, *çim* (sif.) – təmiz. –Nənəmgilə getmişdim, bir quymaq çaldı, çimxır yağıydı.

Çimbiz'//cumbuz – kvadrat formada çayırıqdan kəsilən və bitki kökləri ilə bərkimiş torf. – Çayırdan xeyləx çimbiz kəsif gətirdim damın üstə düzməyə. M.Kaşqarlının “Divan”ında həmin mənada çim sözü işlədilmişdir (IV.147).

Çimir (is.) – mürgü, yüngül yuxu. – İşin ortasında bir çimir almasam, durammıram.

Çimirrənməx' (f.) – mürgülemək. – Aşix məclisində uşaxlar tez çimippəyillər.

Çimçəşməx' (f.) – iyrenmək. – Ziyilli qurbağa görəndə ətim çimçəşir.

Çimdənmək (məs.) – yemək vaxtı qurdalanmaq. – Yeməx' yeyən vaxıt çimdənən adamdan xoşum gəlmir heş.

Çin-çin (sif.) – qat-qat. – Qurduşqanın ətəyini çin-çin edillər kin, yaraşxılı olsun.

Çin (sif.) – doğru, dürüst. – Yuxum çin çıxdı böün.

Çinnəməx' (f.) – qayda ilə səliqəli tikmək. – Örtüyün ətəini də çinniyillər kin, yaxşı görünsün.

Çirx'lix' (is.) – döşəkağı. – Ağ alıf 4 çirklix' tix'dirdim.

Çiş-çiş (təqlid) – Qadın uşağına çiş-çiş örgədif kin, özünü bulamasın.

Çisəngi (s.) – xırda-xırda yağan yağış. – Soux yelnən çisəngi yağır.

Çisgin (is.) – narın yağış. – Eşixdə çisgin yağış sapələyir (Qar.).

Çisir (is.) – tikanlı məftil. – Göydağdan keçən Türkiyə sərhədinə əsgərrər çisir çəx'dilər. Digər dialektlərdə işlənmir.

Çisir “cızır” sözündəndir. c>ç və ı>i əvəzlənməsi ilə cızır “çisir” formasına düşüb.

Çispir//çisfir (n.s.) – növ, cür. – Direxturun bu çispir işini heşkəs xoşdamır (M.).

Çitələnməx' (f.) - bağlamaq, qoşmaq. – Ə, bu Nurunun nəvəsi də mənəm nəvəmə çitələlif, o harya gedirsə, o da orya gedir.

Çitəməx' - söküntüsü olan corab və ya toxunmuş köynəyi ipnən tikmək (kobud tikiş). – Coravın dabanı sökülmişdü, çitədi nənəm.

Çitəşmək (məş.) – kiməsə dolaşmaq. – Bu Namazın nəvəsi həmməşə çitəşir bizim uşaxlara.

Çitəx' (sif.) - ortaqlı iş. – Elə binədən mənim çitəx'li işdən xoşum gəlmir.

Çivi (is.) – bax: çüyü. – Motalın ağzını bağlamax üçün çivi düzəldillər çubuxdan.

Çivin//çibin (is.) – qara milçək. – Yaz oldumu, əvi çivin basır tamam.

1. *Çiy* (sif.) – qanmaz, hər şeyə biganə olan adam. – Çiy adamı hərəsattıxnan başa salmax olmur.

2. *Çiy* (is.) – qışda iri qaba yığılan süd yığıntısı. – Çiyi küpüyə yığır, so:ram nəhrəynən çalxıyır yağ alıllar, ayranınnan da lor qaynadıllar.

Çiyinnix – hər iki başında vedrə asmaq və su gətirmək üçün işlədilən ağac, məişət əşyası. - Çiyinnix'nən 2 çınqır su gətdim (Q., E.). Bəzi kəndlərdə çiyinniyyə “qantar” deyirlər.

Çiysiməx' (f.) – açıq qabda qalaraq turşuyan süd. – Süd qavda qaldığınnan çiyisiyif.

Çiysüdəmən (s.) – mərifətsiz, qanacaqsız, qədirbilməz adam. – Çiysüdəmən adam üçün hər şey birdir, nə yaxşılıx bilir, nə yamannıx.

Çiyləmäh (f.) – toxumu səpmədən əvvəl torpağın qaydaya salınması. - Böün qartolun yerini oğlum çiyələdi.

Çoban yarması (is.) – yaz aylarında yağın dolu. – Çoban yarması çox iri olmur, əmə incə otdarı qırır-tökür.

Çopur (s.) – çiçəx' xəstəliyindən sifətdə qalan iz. – O vaxıtdarım çox uşağın üzü çiçəx'dən çopur qalırdı, ya da gözü kor olardı. Ona görə də Çopur Tamaşa, Kor Fatma ləqəbləri yaranmışdı.

Çoydar//çovdar (is.) – dənli bitki. – Çoydar ununna pişirilən çörəx qara olsa da, əmə şirin olur, qalanda da tez kətilir.

Çölməx' (is.) – təndirə qoyulan qazan. – Çölməx çuqun olduğunna təndirin içinə qoyuf çəhməcə, qartol, baş-əyax pişirərdilər, əmə çölməx'də pişən hər şey dadlı olordu (Q., E.).

Çömçəquyruq (is.) – hələ böyüməmiş qurbağa. – Gölməcədə çoxlu çömçəquyruq peyda oluf.

Çöndərməx (f.) – döndərmək. – Motala pendiri basannan so:ram o yənə, bu yənə çöndərif döyəşdiyillər kin, arada boş yer qalması.

Çönbələn (is.) – quş xəstəliyi. – Çönbələn payız gəlir, touxlara tüşdümü, hammısını qırif qutarır.

Çönüx (s.) – dönük. – Uşaxlar ki çönüx' oldu, vay o atananın halına.

Çöpüx' (is.) – daranmış yunun qalığı. – Çöpüx' heş şeə yaramır.

1. *Çözələməx'* (f.) – sökmək. – Çoban Vəli çox ustuflla qounun bağırsağını çözəliyərđi.

2. *Çözələməx'//çözdəməx'* (f.) – açmaq. – Köhnə çoravı çözələdim kin, uşağa altdıx hörüm.

Çözdəməx' (f.) – ipi açıb töx'məx'. – Kələfi çözdəməx'dən bezix'dim.

Çözgürtməh (f.) – qoparmaq, kimnənsə zorla almaq. – Anbardardan 3 meşoy taxıl çözgürtdü.

Çual (is.) – yundan və ya keçi qılından toxunmuş iri kisə. – Uş moşoy qartol yığdım bosdannan.

Çörəx' taxtası (is.) – təndirə çörək yapmaq üçün işlədilən alət. – Çörəx' taxtası yünül olanda adam yorulmur.

Çözgürtməx' (f.) – qoparmaq. – Ənnağı anasınnan 10 manat çözgürtdü.

Çual//çuval (is.) – yundan toxunmuş iri kisə.- Uş çuval qartof yığdım bostannan.

Çuğul (sif.) – xəbərçi. – Çuğulçulux nəsilədən keçmədi, a bala.

Çul düşməx' (f.) - yorulmaq, yorulub əldən düşmək. – Kərəntidən qayıdandan sōra çul düşürsən, yerə.

Çullanmax (f.) – bir yerdə çox oturmaq. – Ə, a bala, bizim kişi harda çullanıf qalır.

Çullanmax (f.) – bir yerdə çox oturmaq. – A bala. Görəsən bizim kişi harda çullanıf qalır.

Çulumburu//şulumbur (sif.) – nadinc, aravuran, fırıldaqçı adam. – Çulumburrux etməyə nə var, gərəx' axrını tüşünəsən.

Çumbuz//çimbiz – torfla bərkimiş çayırotu. – Keşmişdə cumbuzu kəsif əvin üstünə döşüyürdülər.

Çur (is.) – oyunda borc verməx'. - Mislimnən bir aşix çur alandan so:ram onun aşixlərini tamam uddum.

Çust (is.) – alçaqdaban ayaqqabı. – Həyət-bacada geyinməyə çust yaxşıdı, rahat olar (B.G.).

Çuvaldız (is.) – çuvalın ağzını tikən iri iynə. – Çuvaldıznan çuvalın ağzını tikillər.

Çuxa (is.) – qara və ya göy ləstix'dən tikilmiş kişi üst geyimi. – O vaxıtdar çuxuyu cavannar da geynərdilər.

Məhləmizin sultanı?
Neçə ildi, gəlmirsən,
Qara çuxa qaytanı,
Yoldan çıx, yolu tanı.

Çüyü (is.) – çivi, paz. – Kərkinin sapının ağzına çüyü vurullar kin, sap çıxmasın. Buna qurdağzı da de:llər.

Çürüxçü (s.z.) – balaca bir hadisəni böyüdən adam, boşboğaz. – Uzun Hacı çox çurux'çülux' edir, ona görə də hamının zəhləsi gedir onnan.

- C -

1. *Cacix (is.)* – oynaq. – Əyağımın cacığı şakqıllıyır, həm də çox ağrıyır, d̄sən duzdaşf.

2. *Cacix (is.)* – yeməli, yabanı bitki. – Gəlin-qız gedillər çölə cacix yığmağa.

Cadı (is.) – arpa unundan bişirilən çörək. – Cadıyı isti-isti yemək olar, qaldımı, bərkiyir, yeməx' də olmor (Q., B., E.).

Cahal (is.) – gənc, cavan. – İndiki cahallar qanif qandırmıllar, televizora baxıllar, pis ədətdəri götürüllər.

1. *Cağ (is.)* – barmaqların çağı. – Əyax barmaxlarımın çağları yaxşı işdəmir.

2. *Cağ (is.)* – araba təkərinin topunu əsas hissəyə birləşdirən ağaclar. – Haravanın təkərinin üş çağı qırılıf tüşüf.

3. *Cağ (is.)* – araba laydırının aralarını birləşdirən taxtalar. – Laydırın çağları qırılıf deyən yüklənən ot tökülür yerə.

Calamax (f.) – tökmək. – Anası bilmədən suu uşağın kıcına caladı.

Caleyvətən (sif.) – evdən-eşikdən uzaqlaşmaq. – Güləhmədin oğlu caleyvətən oluf, tüşüf çöllərə.

Camax (is.) – suyun içində bitən yağlı ot, balıq yemi. – Arpaçayda o xərtənə camax əmələ gəlir kin, suyu da daşırır. Onu da deyim kin, camax olan yerdə sazan da çox olur.

Qeyd edək ki, camax sözü “Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti”ndə səhv izah olunub.

Camışqıran (is.) – yazın ilk günü.

Cancur (is.) – gavalı. – Baş Keçiddən iri cancur gətiriflər, mən də bir satıl aldım kin, uşaxlar yesinnər.

Canpida (is.) – istiqanlı adam. - Getmişdix' Şamaxının Qız meydan kəndinə orada canfida adamlar çoxuydu.

Cannıx (is.) – alt paltarı. – Kişinin cannığını yaxadım, kirrənmişdi (Çax.)

Canpaltarı (is.) – bax (cannıx). – Getmişdim irayona Cəhəngirin unverməğinnan isti canpaltarı aldım uşaxlara.

Cantarax (s.) – dolu, köktəhər. – İrəhmətdix' Mustafa məllim bir cantarax kişiydi.

Caydax (s.) – arıq, zəif və uzun. – Ənbərin oğlu forunnan baxırsan bir caydax uşaxdı, əmə doxdurruxda oxu:r.

Caynax//Cıynax (is.) – dırnaq. – Uşağın caynağı uzanıf.

Cecim (is.) – palaz növü, yataq örtüyü. – O vaxıtdarım arvadın cehizinə 2 cecim qoymuşdular, Tiflisdən almışdılar.

Cev (is.) - cib. – Paltarın cevi cırılıf tökülüf.

Cəbərə (is.) - ağac budağından toxunan əl səbəti. - Öyünnərim bir cəbərə alif gətdim evə.

Cəcix' (is.) – budun oynaya birləşən hissələri (oymaq). – Ayaxları yan tərəfə sürüşdüyünnən uşağın cəciyi ağrıyır.

Cəciyə duşməx' (f.) - ayaqların əks tərəfə sürüşməsindən yaranan hal. – İnəx' buzun üstdə cəciyə düşüf.

Cədəl//cədəz//cidəz (sif.) – dəcəl, sözqaytaran uşaq. - Cədəl uşax heç məhtəfdə də yoldaşlarınınan yol getmir. Bəzən cədəl əvəzinə, cidəz də işlənir.

Cəht (qoşma) – görə, üçün. – Qurağ olduğuna cəht taxıl zəif oldu bu yıl.

Cəhillix' (is.) - *cavanlıq*. – Uşaxdı da, bir cəhillix' edif, qonşu kətdən, Öysüzdən qız qaçırır, indi də anası narazıdır.

Cələ (is.) – at qılından quş tutmaq üçün hazırlanmış tələ. – Bütün cəliyə 5 qaraboğaz tüşmüşdü.

Cələkəsən (sif.) – fırlıdaqçı, çuğul, oğru. – Ona görkəminnən, gözünnən de:rlər, əyin-başınnan oğru-quldura oxşadığı üçün cələkəsən Mədət de:rlər.

Cələf (sif.) - arıq, zəif. – Cələf mal-qoyuna kəndin qavağında otdamağa yer ayırırdılar kin, bir az kökəlsin.

Cəm/cam (is.) – mis qab. – İmdi mis camı işlətmillər.

1. *Cəmdəx'* (is.) – heyvan ölüsü. – Kiminsə heyvanı daşdıxda əvədiyə düşüf ölüf, cəmdəyi də qoxuyuf.

2. *Cəmdəx'* (is.) – tənbel, bivec adam. – O da cəmdəyini salıf qolxoz sədrinin otağına indi eşiyə çıxmır.

Cən (s.) – kif. – Çörəx' torbada olduğunna hava işdəmiyif, cən atıf.

Cənnənməx (f.) – kiflənmək. – Kərə yağı çox saxlıyanda cənnənir, pis dad verir.

1. *Cəncəl* (sif.) – xoşagəlməyən hadisə. – Bir cəncəl işə tüşüf dayım.

2. *Cəncəl* (s.) – çətin, davakar adam. – Cəncəl adamnan hər şey gözdəməx' olar.

Cəngələx (is.) – arabanın oxunun ucuna taxılan dəmir. – Cəngələyi arava təkərinə sōra taxardılar kin, təkər çıxmasın.

Cərcənəx' (is.) – ayaqların əks tərəfə aralanması. – Malın əyağı sürüşüf cərcənəyi ayrılıf.

Cıdarramax (f.) – Atın qabaq qıçlarını qoşa bağlamaq.- Atı cıdarramasan, qaşif gedər, tapbax olmaz.

Cıdırrengi (is.) – oyun havası. Cıdırrengi mənasındadır. –
Usda Əhməd zurnada yaxşı cıdırrengi çalardı (S.)

Cığa (is.) – saç teli.

Cığal (sif.) – mübahisə sevən. – Cığallıx etməhnən döyül
ha, urf var, ədət var.

Cığara (is.) – tütün. – Miri kişi hasarın üstdə oturuf cığara
bükür.

Cılğı (is.) – motalın tüklü üzü. – Bəzi yerrərdə motalı
dərinin cılğı üzünə basıllar.

1. *Cılız (əd.)* – illah da.– Heyvanın da səvinməyi var, cılız
da sahibini görəndə.

2. *Cılız (sif.)* - zəif, arıq. – Şuravadın xəstəxanasında cılız
bir qız işdiyir, əmə çox qoçaxdı.

3. *Cılız (əd.)* – çox. – Cılız çox danışer bu təzə qohum.

Cılvır//cılıvıra (is.) – göyərti ilə bişirilən yemək. –
Quşəppəyi ilə yarmadan cılvır pişirillər və qatıxnan ye:llər.

Cılxa (sif.) – təmiz, saf. – Bir toxunma coraf almışdım,
cılxa yundu.

Cilməx' (f.) – oğurlamaq. De:r, beycə Ziyadın bir
quruşunu ciliflər.

Cıdar (is.) – Atın qabaq ayaqlarına bağlanan ip, qayış və
s. – Cıdar atınayaxlarını yaralıyif.

1. *Cıncır (is.)* – səs, nəfəs. – O heş cıncırını çıxartmadı.

2. *Cıncır (is.)* – qulpu olan qab (vedrə). – Nənənin
bulağınnan 2 cıncır su gətirdim kin, paltar yüyəm.

Belə bir sayacı sözündə cıncır kəlməsi də xatırlanır:

Örüş yolu qırqıra,
Südü sağdım cıncıra.
Öynədə səhəng daşır,
Kefim çalır dıncıra.

“Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti”ndə cıncır sözü səhv olaraq qazança kimi açıqlanıb. Halbuki cıncır təqlidi sözdür. Qabın qulpunun səmindən yaranıb.

Cimcix/cimdix (is.) – iki əl barmağı ilə ərklə birisinin bədəninin bir yerinin sıxılması. – Uşağın yanağınan bir cimcix götürdü nənəsi.

Cimbata çəkilməx' (f.) – itib-batmaq. – Qulunun oğlu bir ildi cimbata çəkilib, görünmür.

Cincilim (is.) – yabanı və yeməli bitki. – Cincilim sucax yerrəri səvir.

Cıncıy (sif.) – hövsələsiz, tez özündən çıxan. – Bir cıncıyın birini xırmana qaroul qoyuflar.

Cında (is.) – köhnə əski. – Əllinci illərdə kəndə haravaynan cında yığan gələrdi. Cındanın əvəzində uşaxlara şar, muncuq, qələm, dəftər, çernil verərdi.

Cındayığan (f.) – köhnə-külüçə marağı olan adam. – Cındayığan Bəysafa görürdün kin, Gümrüdə köhnə-külüş gətirif satır.

Cinni (sif.) – dəlisov, əsəbi. – Cinni adamın başında ağac pitmir ha, gələndə tanıyan.

Cırbıt (is.) – gözün kirpiklərinə yığılan çirk. – Uşağın gözü cırbıtıyanda çaynan yüməx' xeyirridi.

Cırbıtdı (sif.) – gözüçirkli. – Cırbıtdıgöz Qasım gənə nə buralarda hərrənirdi.

Cır-Cır(is.) –şələlə. Bu sözün önündəki ş>c əvəzlənməsi ilə şır-şır “cır-cır” formasında deyilir. – Odey, kəndin quruları cır-cırın yanında **güznəşillər (Qon.)**.

Cırdaxan (sif.) – böyük-kiçik tanınmayan yer (məhəllə). – Aşağı məhliyə cırdaxanı de:llər.

Cırı (sif.) – çoxyeyin. – Toyda, vayda cırı kimi yəən adamları el də sevməz.

Cırım- (n.s)-0,25.h. yer. Napzarrarda bir cırım yerimiz vardı.

Cırım-cırım (z.) – parça-parça. – Əynindəki geyməni uşax hikkəsindən cırım-cırım cırdı.

Cırımağız (sif.) – ağzı yekə adam. – Eldə, obada yekə-yekə söyüşnən, lağamıynan danışan adama cırımağız de:llər.

Cırbız (sif.) – hər şeyə bir qulp qoyan adam. – Cırbız adam hər şeyi əyri görür, çünkün onun özü əyridi.

Cırtqoz (sif.) – lovğa. – Uşax kin, cırtqoz oldu, onnan, heş şey çixmiyacax.

Cırtdatmax (f.) – südü azalan inəyin sağılması. – A bala, qo inəyi cırtdadım gəlim.

Cır (s.) – yabanı. – Pazı əkilən yerdə çoxlu cır ot qaxıf, pazıyı da basıf.

Cılxa (sif.) – təmiz, saf. – Oyunnərim bir-iki kiloy ət aldım, cılxa sümüyüdü.

Cırcıra (is.) – uşaxların hellətdikləri halqa. - Yaz oldumu bu uşaxların cırcırasının səssinnən qulax tutulur.

1. *Cırmax (məs.)* – qaçmaq. Qoruxçu birqadiri görüf ordan cırdı.

2. *Cırmax (məs.)* – parçalamaq. – Usda Daşdəmir taxdıyı paznan cırdı.

Cırbağa (s.) – balaca, dəcəl uçaq. – Əyə, mənı bezdirdi bu gədənın cırbağaları.

Cırhacır (f.) – isti vaxt. – Yayın cırhacırında işdəməx' olmur ha, tər tökürsən.

Cırnatmax (f.) – acıtmaq. – Dıncılı uşaxları çox cırnatsan söəcəklər saña.

1. *Cız (is.)* – xətt. – Yazı taxtasını məllim cız çəx'di.

2. *Cız (is.)* –lək. Əvin dalına üç cız kartol əx'dim.

Cızıxlamax (f.) – xətt çəkmək. – Yarımhextarrarı cızıxladılar kin, bir-birinə qarışmasın.

Cızçəkən (is.) – xətkəş. – Köhnə adamlar elə xətkəşə cızkəsən de:llər.

Cızdax (is.) - əridilmiş qaz piyi və ya qoyun quyruğunun qalan hissəsi. – Cırzdağı da xəngəl pişirif üstünə töküllər.

Cızdağı çıxmax (f.) – arıqlamaq. – Safanın oğlunu tutmuşdular, qalada laf cızdağı çıxıf.

Cıynaxlı//caynaxlı (sif.) – bacarıqlı, sözükeçən adam. – Məkkəmənin icraçısı Qaracənteyli Koroğlu çox cıynaxlı kişiyyədi, erməniyə də sözünü deyirdi, musurmana da.

Cıvrax (sif.) – cəld, çevik. – Çox cıvraxdı Nağının oğlu, hara göndərsən güllə kimi gedif gəlir.

Cıvıxlamax (f.) – dərisini çıxarmaq. – Quzuyu kəsif dərisinə cıvıxladı, Cavan Həmzə

1. *Cıvıx//cuyux (sif.)* – duru. – Xamır cıvıx oluf, təndirdə durmor (G.)

2. *Cıvıx (sif.)* – ağızdanboş. – Cıvıx adamın yanında bir söz deməx' xatadı, hər yana yayacax.

Cıvıtmax (f.) – ağızdan qaçırmaq, xəbərçilix etmək. – Ə, mən bunu Vəlinin yanında demişdim, o cıvıdıf.

Cıvılmax (f.) – yumşalmax. – Kərə yağ istidən cıvıdıf.

Cinsufat (sif.) – arıqüz. – Cinsıfat Əsli də gəlmişdi iclasa.

Cidirrəngi (sif.) – oyun havası. – Cıdır vaxtı, at sürəyə qoyulanda zurna ilə cidirəngi çalınardı.

Cidəşməx (f.) – bir-birinin üstünə düşmək. – Noluf, işdən ötərin nəə cidəşirsiniz?

Ciciləməx' (f.) - əzizləmək. – Eləsi də var paltarını ciciliyir, geymir də.

Cicibici (s.) – bəzəkli-düzəkli. – Bizim uşax da qonşu kətdən məhtəvə gələn bir cici-bici qıza vuruluf, mən də qalmışam mətəl.

Cicix' (is.) - bəzəkli qab-qacağın qırıntısı. –Uşax vaxtım dıncılı uşaxlar cicix-cicix' oynu:rdular.

Cix' vurmax (f.) – birdən peyda olmaq. – Elə bil kin, cıx' vurup yerdən çıxdı.

Ciji (is.) – ana. – Cijim nacaxlıyif (G.).

Ciji-bajı (is.) – yaxın rəfiqə. Güləsərnən Pürüz çiji-bajı oluflar, ayrı duramıllar(T.).

Cil (is.) – uzun çayır otu. – On qoma cildən bir həsir toxumax olur (Q., G.).

Cilməx' (f.) - oğurlamaq. – Gözümüz görə-görə Tapdığın oğlu Musa qonşunun qapısının cömcə belini çildi.

Cıyarı (sif.) – qoçaq, igid. – Çox naxartana desən cıyarı adamdı Aqa Mehralı, uzun müddət Öysüzdə sədir işdədi.

Cizgiməh (f.) – doymaq. – Quzular cizgiyiflər, ta: ot da yemillər.

Coh verməx' (f.) – qızışdırmaq. – Uşaxlara coh versən, dünyüü dağıdallar.

Comart//comərd (sif.) – mərd adam. – Comartdıxda ad qazanan kişilərdən biri də Quzukətdi Hesafdar Məsimiydi.

Cocux (is.) – uşaq. – Bir sürü cocuğu var Uğurrunun.

Culku (is.) – corab. – Lellakanda (Gümru) çulku fabriki varıydi, ermənilər indi onu söküf xaricə satıflar..

Cudam (s.) – ağılsız, bacarıqsız. – Cudam oğlum göndərdim mal doxdurunun dalıncax, hələ gəlmiyif.

Culamax (f.) – bağlamaq. – Dedim, a bala, gəl məni bu işə cülama, maña qulağ asmadı..

Culux (s.) – boş-boşuna haray-həşir salan adam. – Bir iş görə bilmir, culuxlux edir əmə. Belə bir bayatı – atmaca da var:

Su gəlir burux-burux,
Suya vurma yumrux.
Səvdin ala bilmədin,
Get culux oğlu, culux.

Bu sözdə söz önündə *ş* > *c* əvəzlənməsi ilə *şulux* sözü *culux* kimi deyilir.

Cummax (f.) – üstünə yüyürmək. – Boran əsirdi, gedirdim əmimgilə, eşik qapıyı aşdım, it cumdu üstümə, tez qapıyı ördüm.

Cuna (is.) – tənzip. – Əvvəllərim kətdə qoca arvatdar başdarına cuna örtərdilər kin, sərin olsun.

Curum (sif.) – bacarıqsız, əlindən iş gəlməyən. – Curum adam heç bir mıxı da calammır taxtıya.

Cücükləməx' (f.) – otun cücərməsi. – Quşəppəyi cucux'lüyüf – (cücərif).

Cücülü (sif.) – ağılsız, yüngül xasiyyətli. – Cücülü adam hər də **yil** ənə inanır.

Cülüh (sif.) – avara, dələduz. – Müxdərin bir cülüh oğlu varıydı, yalançının biriydi.

Cürdəx' (is.) – saxsı, su qabı. – Cürdəx' sərin saxlıyır suyu.

Cürəfə (is.) – boy-buxun. – Cürəfədən zəif olannan nə əsgər olacaq, bizə.

Cüvəllağı (s.) – cığal, hər bicliyi bilən adam. – Cüvəllağıdan düzəmelli iş gözdəmə heç vaxıt.

Cümbül (is.) – balaca oğlan uşağının cinsiyyət üzvü. – Sünətdən so:ram uşağın cümbülü hovluyuf.

Cülgü – araba oxunun qırağına taxılan mıxvari dəmir. – Cülgünü haravanın oxuna taxıllar kin, təkər qaşmasın qırağa.

- D -

Dabalax gəlməx' (f.) – kələk gəlmək, aldatmaq. – Namaz qardaşlarına dabalax gəlif.

Dabanbasarax (f.s.)- dalbadal.-Qonaxlar da , Allahversin dabanbasarax gəlillər. (E)

Dadmax (f.) – yumurtanın bərqliyini diş ilə yoxlamaq. – Heydar murtdaları bir-bir daddı.

Dadaş (is.) – qoca baba. – Dadaş dədə sözünün əzizləmə mənasıdır. 1920-ci illərdə Abaran rayonunun Gözəldərə kəndinin Ağbabaya qaçqın kimi gələn ailələrin danışığında işlədilər. – Dadaşım qolxozun dəmirçisiydi; Molla Qəfərə də nəvələri dadaş dərdir.

Dadamal (sif.) – dadanmış, öyrənmiş. – Dadamal quzu tez etə gəlir, kökəlir.

Dadardoymaz (z.) – yarımçıq, az. – İnex'lər sü: dadardoymaz işdilər.

Dağal (sif.) – lovğa, cığal. – Meşəlix'də işdəyən bizim bu kəcci Söyün dağalın biridir.

Dağarcıx//davarcıx (is.) – dəridən düzəldilmiş kisə. – İki dağarcıx buğda üyüdüf gətdim dərmannan.

Dağarcıxlanmax (f.) – lovğalanmaq. – Paşanın bu əsgərrix'dən gələn oğlu yaman dağarcıxlanır. Belə bir ifadə var:- Dağara nə mağar.

Dağavar (si.) – təmiz dağ havası olan yer. – Ağbava dağavar yerdi, yaz oldumu, kət-kəsəx' qonaxlarnan dolar (Q.,E., S.).

Dağdağan (is.) – nəzərə gəlməmək üçün heyvanın və ya uşağın boğazından asılan dağdağan ağacının parçası. – İnəyin boğazından dağdağan asıllar kin, nazarranması.

Dağlamax (f.) – yağı yandırmaq. – Yağnan soğanı dağ elədilər.

Daxıl (is.) – piştaxta. – Tükançı Məvlit daxılın dalında oturuf.

Daxıl duşməx' (f.) – yalvarmaq. – Allaha daxıl düşdüm kin, uşağım əsgərrikdən sağ-salamat qayıtsın, gəlsin əvə.

Dakka (is.) – dəqiqə. – Hər dakqanın bir hökmü var deəllər.

Dalda//daldey (is.) – xəlvət. – Gənə birqadir daldada sədirdən danışır, şeytannıx eliyir.

Daldalix (is.) – küləyin, qarın və yağışın qarşısını kəsən maneə. – Əvin qavağında bir daldalix düzəltəx', qar-boran çəri dolmaz.

Dalışıcax (z.) – arxasınca. – Dalısıcax uşax da göndərdim, Şərif gəlif çıxmıyıf hələm.

Dal (is.) – budaq. – Söüdün dalı qırılıf.

Dalaf (is.) – diş madyanın cinsi əlaqədə olma həvəsi. – Madyan dünənnən dalafdadı.

Dalafa gəlməx' (f.) – Cinsi əlaqədə olmaq. - Alapaca deən dalafa gəlir.

Dalağı saşmax (f.) – şübhələnmək. – Uşağım Sibirdə əsgərrix'dəydi, məx'tubu gej gələndə dalağım sancırdı müdəm.

Daldey (si.) – qarın, küləyin və günəşin qabağını kəsən maneə. – Qounnara daldey bir yerdə çəpər düzəltdim, yel-quz vurmasın.

Dalamırt dama (is.) – kiminsə dalınca deyilmək. – Dalımcax o xartana dalarırt dama oldu kin, gəl görəsən.

Dalamırt (sif.) – qeybətci. – Bo, bu Dalamırt Həmid gənə mənən danışır hər yerdə.

Dam (is.) – evdamı, təndirdamı, yandamı və s. – Ay usax, qaş bir damnan oxloyu gəti, kişi gələcəx' bir əz xəngəl xamırı yayım.

Belə bir bayatı da var:

Damnan dama gözəllər,
Damda qurut əzəllər.
Yara çirkin de:llər,
Kimdi yardan gözəllər?

Damnançıxma (is.) – bir illik dana. – Danalar damnançıxma olannan sōram saxlamak da o qərtənə çətin olmor (Q.G.).

Damazdix (is.) – saxlamaq üçün seçilən ev quşu və ev heyvanı (mal, qoyun, keçi, qaz, toyuq, ördək və s.). – Allah damazdığını kəssin, doğduğu buzoynu yarıtımır bu inəh.

Dambıl (is.) – gavalının növü. – Mühəribə vaxtı Axsqa kətdərindən türklər satmağa iri, həm də şirin dambıl gətirərdilər səbətdə.

Damdıra (is.) – dəf, baraban. – Məx'təb ki, bağlandı uşaxlar səhərdən axşama damdıra çalır oynuyullar.

Dambat//danbat (sif.) – lovğa, ədəbaz. – Uğurru kişinin oğlunu gördüm, bir dambat uşaxdı kin, gəl görəsən.

Dambatdanmax (f.) – lovğalıq etmək, ədəbazlıq eləmək, özünü başqasından üstün tutmaq. – O ölmüş qız da elə dambatdanır kin, elə bil onun ata-anasını tanıyan yoxdu.

Dambat-dambat (z.) – lovğa-lovğa. – Qulunun qavağında Xalixverdi dambat-dambat danışır.

Damagirən (f.) – qız evində yaşayan oğlan. – Qıznan əvlənif onların əvində qalan oğlana damayrən dəllər.

Danbatdix (is.) – lovğalıx. – Gərəx'di iş görəsən, yoxsam, dambatdixdan nə çıxar.

Damax olmax (f.)– umsunmax. – Qonşulara da pay göndərginən, damax olallar.

Danmax (f.) – boyununa almamaq, gizlətmək. – Mənim üzüyümü İrehan tapırbı, əmə dandı vermədi.

1. *Danqa* (sif.) – arıq, zəif. – Danqa malın nə əti olacaq.

2. *Danqa* (sif.) – sözə baxmayan, tərs. – Danqa uşax adamı bezdirir.

Danqalağı çıxmax (f.) – arıqlamaq. – Öyün Söyünü gördüm, laf danqalağı çıxıf.

Danalix (is.) – buzovlar bəslənilən yer. – Boran əsəndə danalix soyyur.

Danaboyun etmək (f.) –güləş vaxtı rəqibinin boynunu əyib yerə yıxmaq. – Öünnərim Binəli bir iki yaşdını güləşdə danaboyun elədi, yıxdı yerə.

Danşıtmax (f.) – sözünü geri götürmək. – Onu danşıtmax istərlər, əmə o baş qoşmör (X.B.).

Danzot (si.) – keçəl, çirkin. – Həm xırıdı, həm də danzotdu bu Qurvanın qızına elçi tüşən.

Danqır (sif.) – keçəl, daz. – Danqırbaş Şəmil oxartana işmişdi kin, əyaxda durammırdı.

Danaqıran (is.) – qar altından çıxan çiçək. – Novruzdan so:ram qarın altınnan danaqıran qalxır.

Danabaş (si.) – qanmaz. – Ə, bu Zərinin oğlu Səfər bir danabaşdı kin, adamı hələ lağa qour.

Dana-dolux (is.) – dikbaş, böyüklərə söz qaytaran cavanlar. – Dana-dolux da böüx'lərə söz qaytaran cavannara dəllər.

Dana – da, də ədatı. – Burya gəlginən dana.

Dar (s.) – səbirsiz, hövsələsiz. – Məsim kişi qonax gələndə çox darrandır.

Daramat vaxtı (z.) – dar vaxt. – Daramat vaxtı qışa bir əməlli başdı tədərüx də görəmmədix'.

Daramat eləməx' (f.) – özünə gün ağlamaq. – Cavannıxda daramat eliyif qocalığınu tüşünməlisən.

Darqursax (si.) – kəmhövsələ, əsəbi, hövsələsiz. – Xırı adam darqursax olur.

Daracax (is.) – vaxtsız-vədəsiz. – Boccalıya gəlin gətiməyə gedirdix', bu daracaxda da Xosroy gəlif kin, ona köməy edim, otunu gətirim.

Daraxlammax (f.) – tuf daşı yonmaq. – Usda Qəmbərəli dasdarı daraxlıyif hörgüyə qoydu.

Daraxlammax (f.) – sıra ilə bitməx'. – Pazı artıx hesaf daraxlanıf.

Dartı (is.) – xananın bir hissəsi. – Dartıyı kişi hələm bərkitmiyif kin, həsiri toxuyasan.

Dara-bara salmaq (f.) – çığır-bağır salmaq. – Ambarın yanında çovannar dara-bara salırdılar.

Dardüdüx' (z.) – dar paltar. – Əsədin nəvəsi dardüdüx' geyif şəhərə gedirdi.

Darvanmax (f.) – cəhd etmək. – Mənnən çox darvanan yoxdu, əmə bir şey çıxmır.

Daramax (f.) – qoyun-quzunu dağ döşünə yayılması. – Çobannar sürüyü dağın döşünə darıyıflar.

Daşxınası (is.) – dağda, qayaların üstündə olan mamır. – Qızdar Şışdağa əllərinə daşxınası qoymağa gedillər.

Daşqır (is.) – irigözlü xəlbir. – Taxılı xırman da xəlbirdən əvvəl daşqırnan əliyir kolu-kozarı çıxarıllar.

Daşavar (s.) – daşlı əkin yeri. – Balıxlının qavağındakı sallama yerrər çox daşavardı.

Daşıq (is.) – heyvanla daşınan yük. – Daşığı atın belinə urğannadılar.

Daşqıran (is.) – iri çəkiç. – Daşqıranın sapı qarağaşdan olsa, qırılmaz.

Daşqa (is.) – tək təkərli əl arabası. – Göllülü Dəmirçi Hacıya bir daşqa düzəltirmişdim, hələ də qalır.

Daşdıx (is.) - toyuq, qaz və ya ördəyin pətənəsi. – Qazın daşdığını təndirdə kavab eləməx yaxşı olur.

Daşı atılıf (f)- gözə görünməmək. Üç aydan çoxdu Nəsirdən xavar yoxdu, daşı atılıf.

Daşdanmax (f)- getmək, gözdən itmək.-Quluvun müdrü daşdanıf haryasa.

Daşdamax (f.) – çəlləkdəki şorabanın və ya pendirin üstünə ağır daş qoymaq. – Pendiri daşdaynan su üzünü bassın, yoxsam xarav olar.

Darınmax (f.) – dözməmək. – Bayram kişi oğlunun gətirdiyi qonaxlara darınır.

1. *Davan* (is.) – dəyirman daşını tənzim edən qurğu. – Dəyirman daşının davanını qaldıranda un iri olur.

2. *Davan* (is.) – qapı həncaması əvəzinə işlənən qurğu. – Qapının davanı aşığa tüşdüynə cırlılıyır.

Davax (is.) – heyvan xəstəliyi. – Malı davax tutdumu ağzınnan selix' axır, dırxaxlarının arası yara olur.

Davandönmədən//davandöymədən (z.) – fasiləsiz, dincəlmədən. – Axşamatan davandöymədən cavıdım öydə (E.Q.).

Davanqırma (z.) – ardınca, arxasınca. - Çovan hay salmışdı, davanqırma çatdıx arxaca (T).

Davluxlanmaq (f.) – çəpikləşmək. – Atım xəsdəydi, bu aralıx davluxlanıf.

Daylax//daylax (is.) – bir illik at balası. – Dayım atın daylağını Düzkətti İsoya satdı 100 manata.

Daylaxlamax (f.) – uşağın saçını təmiz qırmaq. – Məmmədveli kişi nəvələrinin başını daylaxlıyıf genə.

Dayıdostu (is.) – dayı arvadı. – Dayıdosdarım çoxdu, əmə onnarın biri yaxşıdı.

Dayanıxlı (z.) – davamlı. – Şəhərdən bir cüt postal almışdım çox dayanıxlı çıxdı, hələ də geyirəm..

Dazalax (sif.) – keçəl. – Nə bilim qardaş, nə bilim quş, mənə yandırdı dazalax baş.

Deyix'li (is.) – ad eləməx', nişanlı. – Qurvanın qızı elə əvvəldən deyixliydi Paşanın oğlu Fərmana.

1. *Deyin* (q.) – qədənər. – Malımız itmişdi, Qızıl dağa dən getdix tapammadıx.

2. *Deyin* – deyə. – Onnarı görmüşdüm deyin burya gəldim.

Dəbərtməx' (f.) – oynatmaq. – Cibreyil kişi yekə bir daşı yerinnən dəbərttdi. “Kitabi-Dədə Qorqud”da da işlənmişdir (12, 77).

1. *Dədə* (is.) - ata. – Dədəm mana qastum alıf.

M.Kaşqarlının “Divan”ında da həmin mənada işlədilmişdir.

2. *Dədə* (is.) – baba. – Dədəm Bocalıya getdi səhər ertə.

Dəbbələməx (f.) – sözünün üstə durmayan, nala-mıxa vurmaq. – Hamasıya melisiyə getmişdim şahid kimi, mən sözümün üstə durdum, əmə Şərif dəbbələdi.

Dəbbə (s.) – köhnə işləri qurdalayan adam. – O, çox dəbbə adamdır.

Dəfədaraq (is.) – alətlər. - Usdanın dəfədarağı evdə qalif, getdim gətdim.

Dəhmərrəməx' (f.) – tələsdirmək, qovmaq, tərpətmək. – Atı dəhmərrədim, İlannıya çatdım, yağış məni tutmadı.

Dəhnə (is.) – çaydan ayrılan su. – Su: dəhniyə burax kin, də:rman işdəsin (A.).

Dəhrə (is.) - ət çapmaq üçün işlədilən alət. – Dəmirçi Şavan yaxşı dəhrə düzəldirdi.

Dəhləməx'//dəhmərrəmək (f.) – qovmaq. – Ay uşax, bir o quzuları çölə dəhlə.

Dəlməx' (is.) – tülkü dəlməyi (yuva). Bəzən dəlmək sözündəki *l* səsi düşərək dəmək kimi deyilir. – Şiş dağda çoxlu tülkü dəməyi var; Tülkü dəməyində bala var (İ) və s.

Dələmə (is.) – süddən hazırlanan pendirin ilk forması. – Südə maya qatannan sōra, ocaxda qızdırıx, süd dələmiyə çəvrilir və boylum pendir qəliflərinə töküf süzəlməyini gözdüyürük.

Dəlmədəşix'//derdəşik (is.) – çox deşik. – Burada iki eyni mənalı (dəl+deş) sözün calaqlanması ilə məna çalarlığı yaranmışdır. – Sıçoyul taxıl çuvalını derdəşix' edif.

Dəlix'li (is.) – heyvanın bel sümüyünün buda birləşən hissəsi. – Ətin dəlixlisi daddı olur.

Dəlibanda (is.) – tərkibində heroin olan bitki. – Dəlibandanı uşax çiyənəsə, ağıl itər.

Dəmbərək (sif.) – lovğa. – Bir dəmbərək' uşaxdı bu Sənəmin yetimi, elə bil alçax dağları bu yaradıf.

Dəmdəməli (sif.) – fikri qarışıq. – Bu kəndin mantyoru çox dəmdəməli adamdı (Gül.).

Dəmgil'//dəmgül (is.) – seyrək səpişik. – Uşağın canını dəmgil basıf.

Dəmbərçəx' (sif.) – hirsli, əsəbi. – Ququş bir dəmbərçək adamdı, gəl görəsən.

Dəmərtikan (is.) – tikanın bir növü. – Cindərəsində yaman çox dəmərtikanı bitir.

Dəmərdöən (sif.) – asan biçilən ot. – Çaxmağın dağında dəmərdöən ot çoxdu.

Dəng olmaq (f.) – qulaqdan-başdan olmaq. – Öyünnərim dəng oldux şofer Halayın səsinən, elə hey deir, mator belə gəldi, resor elə getdi, əqumlyator işdəmədi.

Dəngəl (is.) – bədnəzər. – Deyillər Şərəbanının gözü dəngəllidi.

Aşiq Məhər deyər sözün pesinə
Mətəl qaldım bu dünyanın işinə.
Kasıb bənzər Ələyəzin kışına
Deyəllər dəngəldi gözü kasıvın.

(Aşiq Məhər)

Dəngəsər (is.) – bezdirmək. – Yenicə gözümü yummuşdum, bu uşağın səsi, küyü məni laf dəngəsər elədi.

Dənnətməx (f.) – diqqətlə baxmaq. – Uzaxdan atdıyı dənnətdim, İbişdi Abbasquluya oxşuyurdu.

1. *Dəndən* (is.) - əməkəməci. – Dəndənnin yumşax cılvırası olur.

2. *Dən-dən* (sif.) - ərimiş nəhrə yağ. – Təmiz kərə yağını əridəndə dəndən olur.

Dəncix' (is.) – pətənə. – Qazın dənciyi şişmişdi.

Dərdəqayım (sif.) – dözümlü. – Dərdəqayım adamlar naxoşduğu əyaxda keçirillər.

Dəsmalatdı (is.) – uşaq oyunu. – Xırman yerində uşaxlar Dəsmalatdı oynuyullar.

Dəstərxi (is.) – iri süfrə. – Dəstərxi ağ irəkdə olanda qonaxlar da həvəsnən yeyiv içillər.

Dəspaha (zərf) – o saat, dərhal. – İrayonnan gələnə sədir dəsvaha qarşılıdı.

Dəsvaha (zərf) – o saat, dərhal. İrayonnan gələnnəri sədir dəsvaha qarşılıdı.

Dəvərtməx' (f.) – nəyi isə çevirmək. – Tayyı dəvərdif porsuğun yuvasını dağıtdılar.

Dəv gəlməx'//dəv gəlməx' (f.) – qalib gəlmək, üstələmək. – Çayırıxıda uşaxlar güləşirdilər, Səlim hamısına dəv gəldi.

Dəvəboynu (sif.) – naxış növü. – Dəvəboynu naxış xalının qırağına salıllar. Belə bir bayatı var:

Yunu sərnən taxt üstə,

Ağırıx qoy daş üstə.

Keçiyə naxış salnan,

Dəvəboynu, baş üstə.

Dəvədabanı//düyədabanı (is.) – yabanı bitki. – Dəvədabanı//düyədabanı hasarın qırağında çox olur, həm kökü yeyilir, həm də özəyi.

Dəvdəx' (sif.) – yaxşı görməyən adamın yerışı. – Dəvdəx' adamlar pis yeriyillər.

Dəvdəməx' (f.) – qorxa-qorxa yerimək. Gözdən mayıf olan adamlar həmməşə dəvdiyillər.

Dəvix'mək (f.) – qorxa-qorxa boylanmaq. – Ay uşax, nə dəvikirsən oana, buana?

Də:rmannıx (is.) – dəyirməndə üyütmək üçün təmizlənməş taxıl. – Buğduyu dərmannıx eliyif yığdılar meşəyə..

Dəyə (is.) – biçilmiş otdan düzəldilmiş müvəqqəti alaçıq. – Xırman qaroullarınnan ötrüm də: qayırdılar.

Dəyməx' (f.) – baş çəkmək. – Böün nənəmin yanına də:cəm, görün nətərdir?

Dəyməcəli (is.) – nəzər, başqasının evi-əşiyi, maşını, oğul-uşağı və mal-qarasına gözdəyməsi. – Gülsənəm arvadın gözü dəyməcəlididi, öyün bizə gəlmişdi, o gedənnən so:ram uşax xəstələdi.

Dəymətüşər (sif.) - ərköyün uşaq. – Bu Kazımın dəymədüşər oğlunu buyurmax olmur ha, söz qaytarır.

Dəymə-tüşər (ərköyün, əziz) – Bu İdrisin bir dəymə-tüşər bir oğlu var, söz deməh olmur ona.

Dəyşəx' (is.) – alt paltarı. – Bazardan dəyşəx' aldım, **Öü**n.

Dıvırcaxlanmax//dımırcıxlanmax (f.) – özünü öymək. – Elə ir gün Muradın oğlunun əlinnən bir iş gəlməsə də, yaman dıvırcıxlanır.

Dıvır//dıvır (is.) – sürünün qabağında gedən erkək keçi. – Sürüyü çölə dıvır çəkif aparır.

Dığır (is.) – sap dolağı. – Sapın dığırınnan uşaxlar aftoy düzəldillər.

Dılğır (s.) – geridəqalan, mərifətsiz, el içində yerini bilməyən adam. – Əlipaşanın gədəsi çox dılğır uşaxdı, özünə oxşuyur.

Dılbax (sif.) – çılpaq, heç bir şeyi olmayan adam. Burada c > d əvəzlənməsi olsa da, lakin semantik mənə dəyişmiş. – Temir dılbağın biriydi, ambardar olannan sōra özünü tutdu.

Dılımbır (sif.) – çılpaq, lüt uşaq. – Yaz oldumu, bu İsmeyilin uşaxları elə dılımbır gəzellər (X.E.).

Dımırax//dırmıx (is.) - əl aləti. – Böün piçilən ot quruyuf, dımıraxlıyif bir yerə yığdım.

Dımbılı (sif.) – kiçik, balacaboy. – Dımbılı Yetər uşaxlarını cuvuxladı.

Dıñqılınca (sif.) – balaca. – O vaxtdarım mən əmimgildə olanda Mahmud dıñqılınca uşax idi.

Dınnaja (say.) – bir az. – Aşa dınnaja duz töx'düm. (S).

Dıñqılı (sif.) – az. – Tükannan 4 dıñqılı iskan aldım.

Dıñqıra çalmax (f.) – birisinin bir eyibli işini aləmə yaymaq. – Əntiqənin qızı Şahnaz haqqında kətdə yaman dıñqıra çalılar.

Dıñqoz (sif.) – özündənrazı. – Əmimin bir dıñqoz qızı var, heş kimi bəyənmir.

Dırney (sif.) – arıq, uzun adam. – Arıx və uzun adama lağama kimi dırney de:llər. Məsələn, Dırney Qəşəm.

Dırdabel (sif.) – qozbel. – Əhbərin gəlini dırdabel bir oğlan doğuf.

Dırda (is.) – bəldə-kürəkdə əmələ gələn şiş. Belə bir ata sözü var: Dərdə dırda neynəsin?

Dırdalanmax (f.) – bəldə olan şişin böyüməsi. – Səfərin beli laf da dırdalanıf, əyilif tamam (Qar.).

Dırdalı (sif.) – qozbel. –Bu Dırdalı Səmədin heç boynu düzəlmir.

Dırdır (sif.) – çoxdanışan, gəvəzə. – Ağbavada çox söylüyən adama dırdır dəllər.

Dışdamax (f.) – qovmaq, uzaqlaşdırmaq. – Qoca kişi kuşdarı dışdadı.

Dıñşəməh (f.) – qapı pusmaq. –Zeynaf qarı gəlinnən oğlunun danışığını həmməşə dıñşiyirdi.

Dışarı(z)-ayrı, xaric. – Bu əvi tikilmiş. Zaman eldən tışarı nə iş görüf kin, xax onu səvmir.

Dıydıx (sif.) – yüngül, kəmağıl, düşüncəsiz adam. – Uşaxlıxdan dıydıx oldumu, yekələnəndə də dıydıx olacaq.

Dızdih (is.) – alt paltarı. – Dızdih geyməsən kışda soux olar adama.

Dızman (sif.) – böyük, iri. – Urustam kişiyi görmüşdüm, dızman bir adamıydı.

Dızmırxlı (sif.) – bəzək-düzəkli. – Bu Əsədin gəlini də bir dızmırxlı şeydi.

Dızıxmaq (f.) – qaçmaq. – Qaroulu görüf uşaxlar dızıxladılar.

Dızqo (sif.) –qorxaq. –Dızqo olan uşax elə dızqo da böyyür.

Dırınqı (is.) – şənlik, musiqi – Bu uşaxlar da dırınqıdan xoşdanıllar. Bu söz “Kitabi-Dədə Qorqud”da da işlənmişdir (12, 112).

Dilbağı (is.) – gəlinin danışması üçün yaxın qohumlarının ona verdiyi hədiyyə. – Gəlinə qaynatası dilbağı verdi ki, onunla danışsın.

Didəgöz (z.) - əziyyət vermək. – Uşağımı məllim didəgöz edif, nədi-nədi uşax pencəriyi qırıf.

Divlərdəqalan (sif.) – sayılmamaq, qarayıb evdə qalmaq. – Bu Nazdı da divlərdəqalanın biridir, indi gəlin oluf, çıxıf ortalığa.

Dimdələməx' (f.) – qurdalamaq. – Ə, bu böyük oğlum xörəh yeyəndə dimdələnir (Qn.).

Dimdələnməx (f.) – iştahsız, candərdi yemək, ürəksiz işləmək. – Bizim bu balaca Kərəm çörəx' yemir ha, dimdəliyinir.

Dingə (is.) – tac formasında baş bəzəyinin əsasını təşkil edən dairəvi ağac qasnaq. Dingə gəlinlik simvolu sayılırdı, ön

tərəfinə qızıl pərəklər bərkidilirdi. – Nənəmin dingəsi hələ durur. Belə bir oxşama da var:

Dingəm dinar,
Əl vurma, sınar.
Məni görənlər oğlan,
Həsərdən yanar.

Dınaz (is.) – tənə. – Mən də heş vaxt bu uşağın dınazını götürəmmirəm.

Dıncıra (is.) – qaval. – Bu dıncıra çalan Balakişi indi adam oluf çıxıf ortalığa.

Dinşəmæx//*dinşəmæh* (feil)- qarı dalında durub qulaq asmaq. – Zeynaf qarı gəlininnən oğlunun danışığını həmməşə dinşiyirdi.

Dingirəfiş (is.) – yelləmçək. – Uşaxlar axşamatan dingirəfiş oynuyullar.

Dirədöymə (is.) – oyun adı. – Qar əridimi, uşaxlar quru yer gəzillər kin, dirədöymə oynasınlar.

Dirğancı (is.) – yabacı. – Hər maşına üç nəfər dirğancı qoyurdular kin, biri otu maşına yuhləsin, ikisi də otu maşına atsin.

Dirgan (is.) – dəmir yaba. – Otu tayya dirgannan verillər.

Adına derlər Tiyan,
Üzündəki ətdən utan.
Əlindəki dəmir dirgan
Calacaldı Dirgında.

(Xəstə Hasan)

Dirçəxləməx (f.) – təpik atmaq. – Toyçu Sultanəlinin oğlu Yəvər at nə qədər dirçiklədisə, yənə də o, xam atı minə bildi.

Dirədöymə (is.) – oyun adı. – Qar əridimi, çilədən çıxan uşaxlar quru yer axtarırlar kin , cız çəkif dirədöymə oynasınlar.

Dirəx' (is.) – evin üstünə atılan yoğun tirin altına vurulan sivri ağac. – Damı saxlıyan dirəx'di. “Kitabi-Dədə Qorqud”da Arşun oğlu Dirək şəxs adı kimi də işlənir (12, 26).

Dirəx'daşı (is.) – içi dairəvi yonulan və dirəyin altına qoyulan daş. – Dirəyin altına daşı qoyullar kin, dirək torpağa girməsin.

Dirəşməx (f.) – tərslük etmək. – Kirşədə yük çox olduğundan at da dirəşif getmir.

Dirəmə (sif.) – dolu. – Qolxozdan 20 dirəmə çuval taxıl aldım.

Dişdi (sif.) – bacarıqlı, qorxmaz. – Qara Namazdı Dərvişov Qurban çox tişdi adam oluf, de:llər.

Dişəx' – dəyirman daşı və ya kirkirə daşının üstünə çəkiclə salınan iz. – Dərmanın daşı tişəx'dən tüşüf.

Dişəməx' (f.) – dəyirman və ya kirkirə daşına diş açılmaq. – Kirkirə dişəx'dən tüşüf ona yörə də yarmanı qırammır, heş qavıdı da çəx'mir.

Dişdix (is.) – at kirşəsinə və otçalana atları qoşmaq üçün bərkidilən ağac. – Dişdiyi mökəm ağaşdan düzəldillər kin, həm yenişdə, həm də yoxuşda ona çox yük tüşür, qırılmasın.

Divəx' (is.) –salğarla bulğur və yarma döymək üçün bazaltdan - göydaşdan hazırlanmış və içi oyulmuş daş. -Ağbava kətdərində hər 5 əvdən birində divəx' varıydı.

Divarısı (is.) – çöl arısının bir növü. – Div arısı yaşıl irəx'də olur, yaxşı da balı olur.

Diysinməh//diysinməx' (f.) – nədənsə qorxmaq – yuxuda da ola bilər. Bu uşax yuxuda niyə dihsinir, bilmirəm.

Dizdih (is.) – alt paltarı. Qış oldumu, hamı dizdih//dizdix' geyinir.

Doğanax (is.) – arabanın və ya yük maşının arxa tərəfinə bərkidilən halqa. – Urğanı doğanaxdan keçirif yükü bərkidirsən.

Belə bir ata sözü də var: -Hər şey doğanaxdan keçər.

1. *Dolama* (is.) – barmağa çıxan çiban. – Barmağa dolama çıxanda soğançaynan yumşaldılar, sōra deşilir.

2. *Dolama* (is.) – dağa çıxan əyri-üyrü yol. – Qara kahanın dolamasında çox maşınnar dönüf, xeylax adam ölüf.

Dolamaq (f.) – kiməsə rişxənd etmək, onun pis əməllərini lağa qoymaq. - Toyçu Xəlil adamları dolamağınnan əl çəkmirdi.

Domuşmax (f.) – ağırdan və ya qorxudan başını bədəninə qısmaq. – Ay bala, irəli gəl, nə domuşuf durufsan orda.

Domusux (sif.)- buruşuk. Domuşuğun biriydi, qalxora sədir gələndə, indi düz gedir.

Donqabel (sif.) –bax: qozbel. – Kətdə iki donqabel adam var.

Don (sif.) – soyuqqanlı adam. – Telli çox don adamdı, öz uşaxlarını da tanımır.

Donqarramax (f.) - beli əyilmək. - Əvdirrəhman kişi laf donqarrıyıf.

Donqar (sif.). - əyri. – Donqar Xanəli oğluna toy eliyir.

Donuxmax (f.) – nədənsə qorxub hərəkətsiz qalmaq. – Atasının ölümünü görüf uşax donuxmuşdu.

Dovşan topuğu (is.) – yabanı bitki. – Qaraçanteyin dağında çoxlu dovşantopuğu bitir.

Dozanqurdu//*donuzdanqurdu* (is.) – həşərat. – Əkin yerrərində, daşın altı dozanqurdu çox olur.

Döl (is.) – nəsil (heyvannarda cins). – Bu uşax sirsifatınnan Məhərrəmin dölünə oxşur.

Döllux (is.) – cins mal (qoyun). – Hər aldığın qoun döllüx' olmur.

Döləx' (sif.) – cins. - - Qounun döləyinə bax, adamın çiləyinə.

Dölbaş (is.) – payızda doğulan quzu. – Dölbaşının əti yumşax, sümüyü çox kövrəx' olur (X.E.B.).

Döl düşməx' (f.) – qoyunların ardıcıl olaraq quzulaması. – Qounnarın fevral və mart aylarında dölü tüşür.

1. *Döndərmə (is.)* – oyun havası. – Göllülü Qəşəmin çaldığı “Döndərmə” adamın sümüyünə tüşür.

2. *Döndərmə* - oyun havasının təkrarı. –Zurnaçı İsə havaları çalanda elə döndərir ki, mətəl qalır dın.

Dönüş (n.) – dəfə. – O dönüş kirvəlix'də xalamı görəmmədim.

1. *Dönərgə (is.)* – bəxt, tale. – Zərifənin dönərgəsi dönüf, ərini itirif.

2. *Dönərgə (is.)*- kin saxlamayan,ürəyi yumşaq adam. Belə bir ifadə var:- Dönərgəsi yaxın adamdı.

Dördnala (z.) – at yerışı. – Hər at da dördnala gedəmmir ha.

Dördböyrəx' (sif.) – güclü, qüvvətli. – Vəlinin dınqılı oğlu dördböyrəx' uşaxdı.

Dörtgül (sif.) – dördbucaq. – Əvvəllər tükannarda dörtgül qənfet olardı, imdi yoxdu.

Döşürməx' (f.) – sahib olmaq, yığmaq. – Əkbər fermanın mallarını döşürənnən sōra varrandı.

Döşdəməx' (f.) – kimləsə döyüşmək. – Süd zavodunun pendir qayıranıyan qaroul döşdəşif.

Döyməc (is.) – isti çörəyin yağa basılması. – Nəhrə yayılarda nənəm təndirdən çıxan isti çörəyə kərə yağa basıf bizə döyməc edirdi.

1. *Döyənəx'* (is.) - əl və ayaqda olan qabar. – Təzə bir əyaxqabı almışdım, əyağımı döyənəx eliyif.

2. *Döyənəx'* (is.) – taptanan yer. – Döyənəx' yeri əkməh də çətin olar (Q.E.).

Dula (is.) – taxça. – Köhnə əvlərin dulası olardı, orya da qav-qacax, yorğan-döşəx' yığardılar (B).

Duax//duvax (is.) – qız-gəlin gedəndən bir neçə gün sonra təşkil edilən gəlingörmə mərasimi. – Qonşu arvatdarı duvağa çağırıflar.

Duaxqapma (is.) – gəlini atlandırarkən ilk xəbəri bəy evinə çatdıran atlı. – Duaxqapbanı Yəvər aldı gənə.

Dumurcux (is.) – dolunun növü. – Şişdağa yaman dumurcux yağıdı.

Dumbuzdamax (f.) – yumruqlamaq. – Uşaxlar dumbuzdaşıllar.

Dumbuz (is.)- yumruq, qarama.- Zalxa qarı- yamanca acıxlanmışdı, nəvəsi Əşrəfin kürəyinə bir dumbuz saldı.

Dunux (sif.) – huşsuz, sadələvh, fikirli. – Bir uşax kin, dunux oldu, yazıf oxuyammıyajax (Q.E.).

Dunuxmax (f.) – huşsuzlamaq. – Qızıyetər oğlunun tounda işdəməx'dən dunuxuf qalíf.

Durulamax (f.) – təmizləmək. – Qav-qacağı yuannan sōra bir dəfəm də suya çəkif duruluyullar.

Durtdumduymaz (sif.) – danışığını bilməyən. – Bu poştun təzə müdürü durtdumduymazın biridi.

Duvalıxlı (sif.) – dəli, ağılsız. – Bu gədə laf duvalıxlıdı.

Duzax (is.) – tələ. – Tülküyə duzax qurmuşdum, bu geje tüşüf.

Duzdax (is.) – düz daşı. – Qounnarı duzdağa gəti, duz yalasınnar.

Duş//tuş (is.) – yuxu. – Beycə tuşumda bir dərya gördüm.

1. *Düdüx'* (sif.) – musiqi aləti (tütək). – Bəşir kişi yaxşı düdüx' çalırdı.

2. *Düdüx'* (sif.) – boş-avara, yalançı adam. – Düdüyün biri gəlif ışıqları kəsif.

Düdəmə (sif.) – səfeh, gic. – Düdəmə Bağırır gij-gij işdər görür.

Duşəcəx' (is.) – kolxozda əmək haqqına çatan məhsul (yağ, pendir, taxıl və s.). – Payızda düşəcəyimizi alif satırdıx, sōram da çılpaqlıx alırdıx uşaxlara.

1. *Düşüx'* (is.) – yarımçıq doğuş. – Deyillər Ələmdarın qızı düşüx' doğuf.

2. *Düşüx'* (z.) – yerli-yerində danışmamaq. – Osmanın qızının tounda çoban İsə çox түşüx-түşük danışdı.

Düzənəqulu (z., s.) – sözü üzə açıq-saçıq demək. – Düzənəqulu adamnan heç kim incimir, onuncun kin, sözü xəlvətdə demir.

Düyün//tüyün – şənlik. Bu toy günü sözündəndir, toy sözü ilə paralel işlənilir. – İndi toy-düyün də eləməx' də çətinləşif.

Düyünçə (is.) – pal-paltar, kəsik parça qırıntıları. – Ay uşax, o düyünçüyü gəti görüm, bir yamaxlıx seçim.

Dülüngə (is.) – qoyun-keçiyə ot vermək üçün qardan təmizlənmiş yer. – Dülüngüyə ot tökdüm kin, qounnar yesin.

Düx'cələməx' (f.) – dolamaq. – İpi düx'cəliyif qoydum taxçıya.

Düx'cə//dühcə – cəhrə iynə dolanmış konusvari ip. – Dühcələri teşiyənən püx'dərdim. Belə bir bayatı da var:

Piltəni əyirdihcə,
Dönüv oldu bir dühcə.
Naxışdar çiçəx' açar,

Xalçıya büründühcə.

Dümsüx (is.) – dürtmələmək. – Öküzün biri çox tərsdi, dümsüx'ləməsən getmir.

Dümbələkbaz (sif.) – lovğa, özündən danışan. – Bu şofer Şirxan dümbələx'bazın yekəsidi laf.

Dümbələmdüz//düpbələmdüz (z.) – düpdüzən. – İrayona gedən yolun döngələrini dümbələmdüz eliyiflər.

Dümbüz//dumbuz (is.) – başa vurulan yumruq. – Anası uşağının başına bir dumbuz saldı.

Dünənnərim (z.) – dünən. Şəhərə getmişdim dünənnərim, bir əz ayın-oyun aldım.

Dünədün (z.) – dünənəqədər. – Dünədün acınnan ölənin biriydi, indi qapısında adam işdədir, bu İsrəfil.

Düngür (is.) – qohum. – Gəlinin atasını, təzə düngürmüzü qonax çağırdıx kin, əvə gedif gəlsin.

Dürdüyün (is.) – parça kəsikləri. – Ay uşax, dürdüyünü bura gətirən, yamaxlıx seçəjəm (Q.E.).

Dürməx' (is.) – çörəyin yağ, bal və ya pendirə bükülməsi. – Nənəmin verdiyi yağ-bal dürməyini unutmax olarmı?

Dürzü (sif.) – namussuz, qeyrətsiz. –Dürzü adamnan nə gözdüyəcəm bunnan artıx.

Dürrəx' (sif.) – ikiüzlü adam. – Farsmənşəlidir, du (iki), rəng (sifət). Dürrəx' adamlar həmişə yaltaq olur, ara vurur.

- E -

Ehmal (z.) – ehtiyatla, yavaş. – Nənəmi maşınnan ehmal yendir, yıxılar.

Əkiz tayı//əkiz tayı (is.) – əkiz doğulanlardan biri. – Əkiztayının biri xəstədi, nəillac edirix yaxşılaşmır.

Elliyən (z.) – hamılıqla. – Sultanabatda Bayram kirvanın dəfniydi, təkəköylülər də elliyən ordaydılar.

Elti (is.) – qardaş arvadları (qohumluq). – Böüx' eltim bizə gəlmişdi, paltar-palazı yumağa köməy elədi.

El-gün (is.) – qohum-əqraba. – Adamın el-günü sağolsun, hammısı toya gəlmişdi.

Eldənçix arı (sif.) – pis bir hərəkət. – Daşdəmirin eldənçixarı hərəkətinə yörə qohumları ona yan durmullar.

Endirməx (f.) – hörmət etmək, saymaq. – Gəlinimiz bizi daha endirmir, gəlidiyi bir aydı.

1. *En* (is.) – mal-qaranın və qoyun quzunun qulağına vurulan nişan. – Quzuların qulağına en vuruf yaylıya apardılar.

2. *En* (is.) – bir en parça. – Donun ətəyini bir ennən tix'dim.

Enəx' (is.) – nişan. – Ağbaba kətdərində malın, qoyunun qulağına, qazdarın ayaxlarına enəx' vurullar.

Enəməx (f.) – nişan vurmaq. – Qazın sağ pəncəsinin birinci pərdəsini qəçiyənən enəmişəm kin, bəlli olsun.

Hər bir ailə ev quşu və heyvanlarına müxtəlif və bir-birindən fərqlənən enəklər vurardılar.

Er (z.) – tez. – Savax er gəlginən, işim var.

Ertə (z.) – səhər tezdən, tez savax ertə gələrsən. – Namaz kişi ertə getdi ot bişməyə.

Erkəx'ləməx' (f.) – anası olmayan arı ailəsinin bal yığmaması. – Arı erəkəx'liyif, bal gətimir.

Ertə (zərf) – səhər tezdən. – Sabah ertə gələrsən.

Epeycə/epey (z., s.) – çox, xeyli. – Qolxoz sədrinin iclasına epeycə adam gəlmişdi.

Eş (is.) – tay, bərabər. – Ay uşax, o sənin eşin dəil, bura yəl.

Eşşəy (is.) – bənnə və rəngsazların hazırladıqları və üstündə dayanıb işlədikləri qurğu. – Usda eşşəkdən yıxılıf kici burxuluf.

2. *Eşşəx' (is.)* – öküz kotanının başının qoyulduğu hissə. – Kotanın eşşəyi əyilif, oncu da kotan dərinə gedəmmir.

Eşənəx' (is.) – mal-qaranın dərisində olan qurd. – Eşənəx malın gününü də xarav edif, özünü də illaşdan salıf.

Eşən (f.) – ocaq qurdalayan dəmir. – Eşəni uşax harasa tulluyuf.

Eşşəkbeli qırdı (is.) – uşaq oyunu. – Kənt uşaxlarının ən sevimli oyunlarından biri eşşəkbeliqırdıdı.

Eşik qapısı (is.) – Həyətin və ya evin bayıra açılan birinci qapısı. – A bala, eşix' qapı döyülür, gör kimdi elə?

Eşik (is.) – bayır, həyəət. Eşix'də qar əliyir, içəri isə istidi.

Eşkar//eşkara – acıq-aydın. – Eşkara bulağın qurnasını Ziyəddinin partamışı qırıf, indi də boynuna almır kin, almır.

Eyilik (is.) – yaxşılıq. – Mən 50 ildən çoxdu birqadir Alışanı tanıyıram, onun əlinnən eylix' gəlməz.

Eymənməx' (f.) – qorxmaq. – Evdə kişi xaylağı olmuyanda arvad eymənər.

Eymə (is.) – inəyin eydirmə südü. – Südün eyməsi yağlı olur (E., Q., B.).

Eyrəti (sif.) – çirkin, eybəcər insan. – Çox naxartana dəsən eyrətidi bu Tafdıx.

1. *Eycəm (z.)* – oxşar, düz özü. – O uşağa baxginən, eycəm babasına oxşuyur (Ög.).

2. *Eycəm (z.)* – diqqətlə. – Ona eycəm baxdı, əmə tanımadı.

Eydirməx' (f.) - əsas sağından sonra inəyin bir də sağılması. – Bəzi inəx' cinsi var kin eydirməyə qoymur ha.

Eydirmə (is.) – birinci sağından sonra sağılan süd. – Eydirmənin yaxşı olur qatığı.

Eyvallah (is.) – Allah razı olsun (alqış). – Eyvallah, a bala sana.

Eyninə almamaq (f.) -əhəmiyyət verməmək, vecinə qoymamaq. – Bir qaynana kimi gəlmi Zalxa arvadı heç eyninə almır.

Eyrət (sif.) – nizamsız, adamayovuşmaz adam. – Eyrət adamnan qonşu olmaq bir dərdi.

- Ə -

Əbəjdad (is.) - əsli, kökü. – Onun mən laf əbəjdatını da tanıyıram.

Əçəçə (is.) - hər şeyə qarışan, tez küsən. – Əçəçə adamlardan gen gəzməlisən.

Əcə-vəcə soruşmaq (f.) – təfərruatı ilə soruşmaq. – Getmişdim Güllüyə nənəmgilə, nənəm mənən əcə-vəcə hər şeyi soruşdu.

Əcəlmayallax (is.) – təsadüfi ölüm. – Qasımın qəzadan tələf olması əcəlmayalaxdı.

Əcix'-cücix (sif.) – kiçik-böyük. – İmdi Güllübulaxda əcix'li-cücixlü hamı pazı yığır.

Əcəfsandal (is.) – pomidor, bibər və badımcanın mənqəldə bişirilif qatışdırılması. – Qonaxlara əcəfsandal pişirdilər.

Ədəti (z.) – tamamilə, əməlli-başlı. – Ədəti öyün oğlumnan xatıya tüşmüşdüh şəhərdə.

Ədətdicə (sif.) – layiqli. – Mürsəl qızına ədətdicə cehiz alıf yola saldı.

1. *Ədə* (x.)-müraciət forması. – Ədə, gəl bu quzuları çölə sür.

2. *Ədə* (is.) – dədə. – Ədəm mana yelsabet alıf.

Ədəli-düdəli (sif.) – qaydasınca. – Mislim kişi oğluna bu günlərdə ədəli-düdəli bir toy elədi.

Əfsanat (is.) – ofsanat. – Bəün bir çörəyin əfsanata keşdi, körpüdən keçəndə az qaldı ayağım qırılısın.

Əfsəməx' (f.) – üfürüb təmizləmək. – Əfsəməx odu kin, buğda, düyü, yarma və s. şeyləri sinidə yuxarı tulluya-tulluya üfürüb içinin çör-çöpünü və tükünü təmizləyillər.

Əfçi/həfçi (sif.) – qadın işinə qarışan kişi. – Arvad işinə qarışan kişilərə həfçi de:rlər.

Əfkələməx' (f.) – ovxalamaq. – Kürəyim sancırdı, əfkələtdim, indi yaxşıyam.

Əfkəşmə' (f.) - qatlanmaq. – Paltar da çox əfkəşif, gərək bir ütülüyəx'.

Əhəd (is.)- güc, qüvvə.- Bu uşaxlar dayımda əhəd qoymadılar. Kişinin lap əhədini kəsdilər.

Əkə (sif.) – həyat təcrübəsi olan yaşlı adam. Ləqəb kimi də işlənir. – Əkə Məhərrəm yaxçı işdiyir. Digər türk dillərində eke (özbək), əkə (qırqız) formasında işlənir. Azərbaycan dialektlərində aqa formasında işlənir.

Əkənəx' (is.) - əkin yeri. – Əkənəx'də çoxlu siçan peyda oluf, taxılı batırax (B.E.).

Əkə-pükə (sif.) – sayılan, el içində hörməti olan yaşlı kişi və ya qadın. – Zəkəyə qarı da çox əkə-pükə arvatdı ha, o hər işi yerinə qoa bilir.

Əl-ayax etməx' (f.) – kömək etmək. – A bala, gəlin, o toa əl-ayax edin.

Ələngə (sif.) – arıq, iri adam. – Tanıyıram, Nuruyu, ələngənin biridi, gəlif camahatdan dəri yığır, özü də ucuz qiymətə.

Əliyuxa (sif.) – kasıb. – Buyul əlim yuxadı, satmağa da bir şey olmadı.

Əliqalın (sif.) – varlı-karlı. – Biz belə görmüşük həmməşə əliqalın adamlar qohumlarından uzaq qaçır.

Əlləmayax (sif.) – nadinc, dəcəl. – Bacımın oğlu da çox əlləmayaxdı, evə gəldimi qurdalamadığı bir şey qalmır.

Əlbəhəm (z.) – o saat, o dəqiqə. – Atımız itmişdi, əlbəhəm axtardıx, gedif Qonçalıdan tafdıx.

Əlçim (is.) – yun darağının ağzından bir dəfəyə əl içi boyda çıxan yun. – Ay uşax, ordan bir-iki əlçim yun uzat cəhrədə əyirim.

Əlləm-qəlləm/həlləm-qəlləm (sif.) – fırlıdaqçı, ikiüzlü adam. – Əlləm-qəlləm adamnan hər şey gözdəməx' olar.

Əlcəx' (is.) – kərəntinin tənzimlənən tutacağı. – Əlcəyi tut ağacınnan hazırıyıllar. Əvvəlcə budaq kəsilir, sua qoyulur və əyərəx' kərəntinin sapına bağlıyıllar.

Ələm-ələm (z.) – hər vaxt. - Ələm-ələm qonşular bir yerə yığılmır.

Ələx'-fələx' etməx' (f.) – diqqətlə axtarmaq. – Əvi ələx'-fələh elədim, törpüyü tapammadım.

1. *Əlli-əyaxlı* (sif.) – bacarıqlı. – Əlli-əyaxlı uşax yekələndə də özünə əv düzəldəcəx'.

2. *Əlli-əyaxlı* (z.) – yerli-dibli. – İsdiyəndə sahatı qolumnan açıb qoymuşdum eşix'dəki stolun üstünə, əlli-əyaxlı yox oldu.

Əlli (z.) – cəld. – Bir əz əlli olsax, şər qavışana yeri piçif qutarrıx.

Əlli olmax (f.) – cəld tərponmək. – Əlli ol kin, axşamatan yeri bululluyax, gedəx'.

1. *Əllix'* (is.) – təkbarmaqlı əlcək. – Nənəm əllix toxuyur, maña tıfdix'dən.

2. *Əllix* (is.) – qızmış qab-qacağı ocaqdan götürmək üçün tikilmiş parça. – Təndirin üstdəki qazanı əllix'nən götdülər.

Əmə//əmbə//ama (b.) – amma. – Yazbaşı yağış çox olsa da, ama taxılı su kəsmədi. Əmbə biz çaxmağa çatanda yağış səngidi.

Əməköməci//əməkömənci (is.) – yabanı bitki. – Əməköməcini pişirif çıxıllar, sōra yumurta vuruf sarımsaxlı qatıxnan ye:llər.

Əməlisaleh (sif.) – düzgün adam. İndi əməlisaleh kişilər qalmıyıf.

Əməlkan (is.) – ağ bez. – O vaxt əməlkan (Amerika bezi) tapılmırdı.

Əmişvaxtı (is.) – quzuların analarını əmdiyyə vaxtı. – Əmişvaxtı gördüm ki, iki quzu xəstəliyif, əmmir.

Əməlisaleh (sif.) – düzgün adam. – Əməlisaleh kişilər indi azdı ta:.

Əmlix' (is.) – anasını əmən quzu. – Quzu ot otduyanatan əmlix' addandır.

Əmzim (is.) – qış aylarında kirəmitdən sallanan buz salxımları. – De:llər şə:rdə əmzəm düşüf bir adamı öldürüf.

Əngəzdəməx' (f.) – möhkəm döymək. – Qasım kişi nəvələrini o ki var əngəzdədi qonşunun itini daşdamışdılar.

Əngiboş (sif.) – çoxdanışan. – Əngiboş adam səni saler çənəsinin altına, işdən-güjdən olursan, qalırsan mətəl.

Ənix (is.) – it küçüyü. Qancıx 3 dənə ənix balalıyıf, ikisi ağ, biri qaradı. Bu söz “Kitabi-Dədə Qorqud”da işlənmişdir (12, 119).

Əndərməx' (f.) – calamaq, tökmək. – Axşam vaxtıydı, ayağım ilişdi, bir yekə qazan su: əndərdim yerə.

Əndaza (is.) – görkəm, forma. – Ə, bu qırroyların Daharı laf əndazadan çıxıf, qarnını çəkif yeriyəmmir.

Əndəx'-döndəx' (sif.) – sözünün üstündə durmayan adam. – Məsimnən yolçulux elədim, gördüm kin, çox nə xartana desən əndəx'-döndəx' adamdı.

Ənsə (is.) – boyun sümüyü. – Ənsə sümüyünün ağrısı pis olur.

Ənzəməx' (f.) – buğanın və ya qoçun boğuş səsi. – Buğainəhlərə ənzeyir (G.).

Əppəx'//ərtməx (is.) – çörəx'. – Deməx' lazımdı, tükana əppəx' gətisinnər, hamı çöldə-bacada işdiyir, biçim vaxtıdı. “Kitabi-Dədə Qorqud”da ətmək formasında işlənmişdir.

Digər dialekt və şivələrdə işlənən bu paralel sözlər Nəsimi və Füzulinin yaradıcılarında da işlənmişdir.

Əppəx'aşı (is.) – tez hazırlanan yemək növü. – Soğança düzəldif suynan qaynadıllar, içinə də bir əz əppəx' doğruyuf ye:llər, bu da olur əppəyaşı.

Ərzuman (is.) - arzu. – Əhməd kişi ilə arvadının ərzumanı gözdərində qaldı, nəvələrinin toyunu görəmmədilər.

Ərdəm – boy-buxun, görkəm. – Bunun ərdəminə baxın bir.

Ərdəmli (sif.) – güclü, bacarıqlı qüvvətli. – Ərdəmli adamın gördüyü iş yaxşı olur.

Ərdəmsiz (sif.) – zəif, gücsüz, görkəmsiz, tənbel, bacarıqsız. – Ərdəmsizin gördüyü iş nolacax axı.

Ərdəx' (is.) – yağda qızardılmış kiçik xəmir parçaları. – O vaxtdarım fin davasına gedəndə anam yolda yeməyə çoxlu ərdəy pişirif qoymuşdu maña.

Ərəmix' (sif.) – doğmayan qadın. – Ərəmix' arvatdar da nəsil vermillər.

Ərçəşməx' (f.) – dolaşmaq. – Bu uşax ona-buna ərcəşir.

Ərcan (sif.) – həyat yoldaşını çox istəyən, sevən qadın. – Kişiyi kişi edən ərcan arvad olur.

Əriş (is.) – hananın şaquli bərkidilən ipləri. – Hananın ərişi boşaldımı, toxunan həsir də boş olur.

Əriştəli (is.). – lobyə, mərci və təzə kəsilməmiş əriştə ilə bişirilmiş yemək. – Əriştəli aşı kışda yeəllər kin, cannarı qızsn (A.).

Ərişməx (f.) – zarafat etmək, sataşmaq. – Mürsəlnən Şahismeyil elə uşax vaxtdarınnan ərişillər.

Əriştə (is.) – xəmirdən kəsilməmiş ərzaq məhsulu. – Payızın son ayında kənd əvlərində qış üçün əriştə kəsilirdi, daha sōram qavrılırdı sajdə.

Ərşin (is.) – çörəyi təndirin badından qazıyıb çıxarmaq üçün işlədilən alət. – Ərşinin bir başı da çəngəl olur, çörəyi təndirdən çıxarmaq üçün

Ərkəsöyün (sif.) - ərköyün. – Uşağı ərkəsöyün böyüdənnər so:ram peşman olullar.

Ərincəx/əringəc (sif.) – tənbel. – Ərincək adam əv tikə bilməz.

Ərp (is.) – çaydanın dibinə yığılan xılt. – Çaynikin ərpini qaşıldılar.

Ərgənnix (is.) – evlənmə vaxtı çatan oğlan və qız. – Ərgənnix vaxtı cavannarı çox da dannamax olmaz.

Əsən (is.) – ehsan. Hər adamın borcudu kin, dədə-babasına əsən versin halal qazancınnan.

Əssah//əsvah – düzgün, dəqiq, səlih. – İşin əssahını mən güzgü kimi bilirəm necə oluf

Əsənnix' (is.) – ehsan üçün bəslənən mal. – Ağbaba kətdərində rəhmətə gedənin ilində əvdə bəsdənmiş mal kəsif əvlərə əsənnix' paylıyırdılar.

Ətqava (is.) – advokat. – Şəhərdən bir ətqava tutmuşdular Murada, əmə məhkəmədə heş bir xeyri olmadı.

1. *Ətənə (sif.)* – tənbel, loş, işəyaramayan adam. – Elə bil ətənədi heş bir işə yaramır.

2. *Ətənə (is.)* – mal-qoyun, eləcə də at balalayandan sonra ifraz olunan ət parçası. Ətənəsini salmamış inəyi sağmax olmaz.

Ətəx'ləməx' (f) - ətəklə yelləmək. – Təndirin küfləsini ətəx'liyəndə quvatdı yanır.

1. *Ətdix (sif.)* – ağır tərənən adam. – O da heş işdəmir ətdiyin biridir.

2. *Ətdix (sif.)* - bəslənən heyvan. – İki cöngə bəsdəmişəm, ətdiyə verəcəm.

Ətəklix (is.) – bədən hissəsi olmayan qadın paltarı (yubka). – Ətəx'lix gen olsun deə 3 metrə ləsdix'dən tikirdilər.

Əvlət//övlət (is.) – övlad. Qız əvlədinin da yükü ağır olur. Atalar belə deyif: - Gəlin gələcəcən, qız ölənəcən.

Əvəlix (is.) – yabanı, yeyilməli bitki. – Dağ yerində pitən əvəlix' daha yumşax və daddı olur.

Əvəlix' çəkməcəsi (is.) – bulğur və əvəlikdən təndirin içində bişirilmiş yemək növü. – Təndirin içində bişirilən əvəlix' çəhməcəsi əsasən axşamlar yeilir.

Əv (is.) – ev. – Əvimizdə xeylam qonax var. – M.Kaşqarlının “Divan”ında da əf//əv formasında işlədilmişdir (IV.68).

Əvəlix' dolması (is.) - əvəliyə bükülmüş dolma. – Təzə əvəliyin dolması daddı olur (E.Q.).

Əvəliyaşı (is.) – yarma və ya umacla bişirilən duru aş. – Əvəliyaşını qışda yeməx' faydalıdır, həm də souxdəymənin dərmanıdır.

Əvəlik ployu (is.) – düyü və əvəlikdən hazırlanan plov. – Qoca babam həmməşə anama əvəliy ployu pişitirdirdi.

Əvləx-əvləx' (z.) – əkin üçün hazırlanan sahə. – Qartolun yerini əvləx'lədim savah əkəcəm.

Belə bir bayatı da var:

Yer əkdim əvləx'-əvləx'

Dadandı qara leyləx'.

Mən səvdim, xax apardı,

Qoymadı qannı fələk.

Əvədiyə düşməx (f.) – arxası üstə yıxılmaq. – Qoun axşamnan əvdiyə tüşüf murdar oluf.

Əvəzəbədəl (z.) - əvəz-əvəzə. – Qonşuyunan razılaşdıx, cöngüyü düəynən əvəzə bədəl dəyişdix'.

Əvədix' (is.) – arxası üstə yıxılmaq. – Ördəy əvədiy olmuşdu, qalxa bilmirdi.

Əvixaraf (sif.) – bədbəxt, yazıq. – Ay əvixaraf, gör nə edifsən?

Əvtökmə (is.) – Novruz bayramı ərəfəsində pal-paltar, yorğan-döşək , xalça-palazın bayırda təmizlənməsi. – Novruzdan qabax hər əv əvtökmə edif, təmizdix' işdəri aparıllar.

Əyinnix'//əyincəx (is.) – üst paltarı. – Uşax əyincəyini əvdə qoyuf, şüyəcəx'.

Əyinki (əv.) – o tərəfdəki. – Əyinki evdə tufardan xizər asılıf, onu götü, gəti bura.

Əyrimçə (sif.) – çirkin, nazik, yöndəmsiz. – Təzə direktur əyrimçənin biridi.

Əyam (is.) – iqlim, hava. – Əyam pozuluf, də:sən qar yağacax.

Əyax (is.) – ayaq. – Əyaxlarım məni öldürür, elə sızılıyır kin.

Əyaxlıx (is.) – astana. – Əyaxlıxdan bəri gəlginən, orda durma, ayıfdı.

1. *Əyağaltı* (is.) – ayağın pəncəsi üçün toxunan corab. – Nənəm balacalara qışda geyməx' üçün əyağaltı toxürdu.

2. *Əyağaltı* (is.) – divar hörərkən və ya suvaq vurarkən ayağ altına qoyulan taxta dəzqah. – Usda əyağaltıdan yıxıldı.

Əyəm (b.) - əgər. - Əyəmlərim uşaxların atası orda olsoydu, o dava da olmazdı, azdan-çoxdan onu sayıllar.

Əyiş (is.) – təndirdən çörək çıxarmaq üçün işlədilən alət. Əyişin bir ucu çəngəl, o biri ucu isə yastı olur. Yastı ucu ilə təndirdəki çörəyi qazıyır aşağı salır, o biri ucu ilə çəngəllə çıxarıllar. – Usta Nəsif arvatdara yaxşı əyiş düzəldirdi, Allah rəhmət eləsin ona.

Əyiş-uyuş (sif.) - əyri-üyrü. – Lələnin oğlu Alxanın əyiş-üyüş bir “Vilisi” varıydı.

Əyləməx' (f.) – dayandırmaq. – Atdar kirşəni elə qaçırırdılar kin, kirşəci onnarı zornan əylətdi.

Əy qoymax (f.) – yumurta döyüşdürərkən rəqibin vurması üçün bərk yumurtanın yanına nişan qoyulması. – Mən yumurtduyu əy qoyuram, sən vur.

Əzvay (sif.) – aciz. – Əzvay uşaxların cannarı heç sağ olmur.

Əzmə (is.) – kartofun bişirilib əzilməsi. – Qartofu əzif soğançalı suyun içinə töküllər, bu da olur əzmə. (Q.E.).

- F -

Fallıx (is.) – toyuğun yumurtaladığı yuva. – Ay uşax, get fallıxdan murtdaları yığ gəti.

Fal (is.) – toyuğun altına qoyulan yumurta. – Touğun fallığına yumurta qoullar kin, murtdamağa maraxlansın.

Fal salmax (f.) – bir az iş görmək. – Bir bunnan soruş: ay oğul, heş fal salıfsan bir?

Faraş (sif., z.) – vaxtından əvvəl, erkən, tez. – Qounnar faraş doğuf, payızatan bir də doğacaxlar.

Farmaş//məfrəş (is.) – İçərisinə yorğan-döşək, pal-paltar yığmaq üçün ipdən toxunan ev əşyası. - Keçənnərdə yorğan-döşəyi farmaşa yığardılar, qaravat yoxuydu.

Fasıl (is.) – müddət. – Qulamın oğlu bir fasıl gözə görünürdü, indi peyda oluf.

Fasıx (sif.) – hiyləgər, çoxbilən. – Əyər düzünü desəm, Məmed çox fasıx adamdı.

Fatma nənənin qurşağı (is.) – yağışdan sonra yaranan qövsü-qüzeh. – De:llər, Fatma nənənin qurşağının altınnan keçənlər bir il xəstələnmillər.

Fəfə (sif.) – bacarıqsız, aciz, əfəl. – Onu mən uşaxlığınnan tanıyıram, fəfənin yekəsidir.

Fəhim (is.) – düşüncə. – Ay bala, bir fəhmin olsun, yeriyəndə əyağının altına bax.

Fəhəmsiz//fəhimsiz (sif.) – düşüncəsiz. – Bu Məvlid kimi fəhəmsiz uşax görmədim.

Fəl (is.) – tələ. – Bizə onnar bu səfər fəl gəldilər, axırına baxarix.

Fələ düşməx' (f.) – tələyə düşməx. -Fələ tüşmədix'mi, bu zalım qızının əlindən.

1. *Fənix'məx'* (f.) – təntimək, əldən düşmək. – Qonşumuzun anası rəhmətə getdiyinə fənix'if, ona həyan olmaq lazımdı.

2. *Fənix'məx'* (f.) – özünü itirmək. – A bala, fənix'mə, əlindəki işini gör.

3. *Fənix'məx'* (f.) – naümid olmaq. – Uşax Bakıya – inistuta qəbula gedif gələnətən adam fənix'ir.

Fərix' (is.) - fərə. Fərix' bir ildən so:ram toyuğ olur.

Fətir (is.) - əridilmiş kərə yağın xıltından bişirilən kövrək çörək. – Nənəm yağ əridəndə həmməşə fətir bişirərdi uşaxlara.

Felman (sif.) – aravuran, ikiüzlü, hiyləgər, araqarışdıran. – Felman arvatdar həmişə ara qatıllar, həm də bunu xoşduyullar.

Feldar (sif.) – çoxbilən. – Güləsər də çox feldardı ha! Onun feldarığı qızına da keçif.

Fəməl-təməl (z.) – bir təhər. – Qardaşımı fəməl-təməl Urusetə yola saldım.

1. *Fırx* (z.) – pis. – Hindi işimiz fırxıdı, ya tutacaxlar, ya da cəriməliyəcəx'lər bizi.

2. *Fırx* (sif.) – tamamilə. – Əlimi yaraladım, dırnağım fırx çıxdı.

Fır (is.) – şiş. – Xudaverdi kişi boğazına çıxan firdanca öldü.

Fırın//fırnu (is.) – çörək bişirilən ocaq. – Sultanavatdakı fırında somun pişirirdilər.

Fırranquş (is.) – fırfıra. – Uşaxlar axşamatan buzun üstə fırranquş fırradellar (Q., B., E.).

Fırtıdamax (f.) – öyrətmək, qırışdırmaq. – Mamoşu fırtıdıyif salıflar savet sədrinin üstünə, əl çəkmir ki, əl çəx'mir.

Fıroysunnux eləməx' (f.) – fironluq etmək. – Ot biçimi gəldimi, birqadər gənə fıroysunnux eliyir cahamata.

Fis//fis (sif.) – boş, çürük. – Ona güvənirdim, əmə o da fiş çıxdı, imtahannan kəsildi.

Fıstırıtıx (is.) – fit. – Bu uşax öyrəncəlidə, elə axşamatan fıstırıtıx çalır.

Fitilləməx' (f.) – kimisə öyrədib ortaya salmaq. – Əbdili fitilliyif raykomin üstə salıflar.

Fırsənt (is.) – fürsət. – Allah pis adama heç vaxıt fırsənt verməsin.

Fırəngi (is.) – bıçaq. – Damnançıxmıyı Xəliddə kişi fırengiynən kəsdi.

Fiyət (is.) – qiymət, dəyər. – Bu üzüy nənəmin nənəsinnən qalıt fıyətə yoxdu. Özbək dilində də fıyət “qiymət” mənəsində işlənilir.

Fot etməx' (f.) – yox eləmək. – Mən ora getdimmi, bütün işdəri fot eliyəcəm.

Füskürəx' (is.) – fit. – Bayram kişinin köhnə xəsiyyətidə, gecələr eşiyə çıxıf füsürəx' atır.

Füzullux (z.) – heç kəsi saymamaq. – Bir məllim gəliff İrəvannan, yaman fizullux edir.

- G -

Gav (is.) – daşlı keçid. – Gavın üstündə tülkü dəlməyi var'; Şörəyeldə Gav adlı kənd var.

Gap (is.) – söhbət. – Dadaşım Əşrəf kişiyənən gap etməyə gedif.

Gapcıl//gafcıl (sif.) – söhbətçil. – Qonşumuz Əmir kişi çox gapcıl adamıydı. 100 yaşında Quşçuda rəhmətə getdi.

Gavır (sif.) – kafir. – Gavır ermənilər indi də Qarabağa göz tikiflər.

Ged (is.) – ot topalarını iki adamla daşımaq üçün istifadə edilən uzun və möhkəm ağac. – Ay uşaxlar, piçənəyə aparın geddəri.

Gedərgi (sif.) – gedəsi adam. – Gedərgi qonaxları yola salmax vaxtıdır.

Gecəquşu (is.) – Yaz ağzında gecəquşu savaxlarını oxuyur.

Gecəçırağı (is.) – gecə işıldayan böcək. – Gecəçırağını daşdıx yerdə tez görməx' olur.

Gejdənnərim (z.) – tezdən. – Gejdənnərim çox güjdü yağış yağdı, əmə tez də kəsdi.

Geñəşix'//gənəşix' (is.) – məsləhət. – Toydan əvvəl qohum-qardaşnan bir gənəşix' etməx' lazımdır.

Genəşməx'//gənəşməx' (f.) – məsləhətləşmək. – İsmayıl kişi qız eviynən gənəşməx' istədi, toy eliyəcəx'.

Geñiməx' (f.) – uzaqlaşmaq, uçub getmək. – K'uşdar souğa qalmır, geniyif gedillər, isdi yerrərə.

Geyinəx' (is.) – köynək. – Ay uşax, mənim o ola geyinəyimi gəti bura.

Geymə (is.) – üst paltar. – Gejdənnən geyməni geyinmədim, indi də soux tüşüf.

Gəc (sif.) – əyri. – Bu nəvələrimə gəc baxan gözdərə çöp girsin.

Gədə (is.) – oğlan uşağına müraciət. – A gədə, gəl bu qazeti apar, lələn oxusun.

Gədəlix (sif.) – yekəxanalıq. – Gördünmü, o toyda elə toybabasının özü gədəlix elədi, toyu qatdı.

Gədix' (is.) – dağ aşırımı. – Gədiyi aşdınmı, Çaldaş görünəcəx'.

Gədəcə//gədəlix – nakişi, görməmiş. – Sətdar gədəcəlix' eliyif toyumuza da gəlmeyif.

1. *Gədə* (is.) – oğlan. – Ay gədə, o atı bəri qaytar, gəlsin.

2. *Gədə* (sif.) – ləyaqətsiz. – Tağı ki var, gədənin biridi.

Gəlmə (is.) – başqa yerdən gəlib kənddə yaşayan adam. – Hələm o vaxıtdan erməni-musurman davasınnan kəndə gəlmələr gəlif kök salıflar.

Gəlingörmə(is.)- qız tərəfin toydan sonra oğlan evinə getməsi. –Qonşular yığılıf gəlingörməyə gediflər.

Gəlinbarmağı (is.) – yabanı bitki. – Gəlinbarmağı da yeməli bitkidi, aralıxlarda çox pıtır.

Gəlinboğan (is.) – mal-qoyunun mədəsi. – Gəlinboğanı təmizdəməx' çətin işdi.

Gəlişməh (f.) – kökəlmək. –Bir ala düə yaman gəlişif (İl.).

Gəlgəl arabası (is.) – ikitəkərli öküz və ya at arabası. – Abbasəli kişi hər yaz Gülüstan arvadı gəlgəl arabasıyan Əsminciyə, isti suya aparardı (T.).

1. *Gəm* (is.) – at yüyəni. – Atın ağzınnan gəmini alginən qoy alaf yesin.

2. *Gəm* (is.) – taxıldöyən vəl. – 60-cı illərdən sōra taxılı gəmnən döyməx' zəiflədi.

Gəmix' (is.) – sümük. – Axşamlar gəmiyim yaman sızılıyır, yelim var (D.).

Gəmirçəx' (is.) – qığırdaq. – Toy olanda gəmirçəx'ləri qazanının altda qoullar.

Gənrizix' (is.) – nəfəs borusu. – Quru şeyi yēəndə adamın gənriziyində qalır.

Gəndigəlmə (is.) - alaq. - Taxılı gəndigəlmə basif altına.

Gəndi (əv.) – öz. – Yekə kişidi gəndi başını dolandırammır.

1. *Gənə* (ə.) – yenə. – Gənə bu qarın boranı başdadı, qar atmaxdan öllüx' (Qn.).

2. *Gənə* (is.) – qoyun gənəsi (parazit). – Qoun-quzuyu gənə əldən salıf, dərmannamax lazımdı.

Gənzix (is.) – damaq. – Gənzik də xəsdə olanda tişdər oynuyur.

Gərgi (is.) – divardan dirəyə qədər bərkidilən ağac. – Pəyədə gərgilər bərkidilənnən so:ram arakəsmələr düzəldirix'.

Gərdən (is.) – boynun kürək hissəsi. – Adışirinin gərdəninə fir çıxıf, boynu əyri qalıf.

Gərdəx' (is.) – təzə gəlinin oturub durduğu və yatdığı yerə çəkilən bəzəkli pərdə. – Gəlinin gərdəyini yengə hazırrıyır.

Gəzər (is.) – yerkökü. Yaşlı adamlar yerkökünə gəzər deyirdilər. M.Kaşqarının “Divan”ında da həmin mənada işlənmişdir. – Gəzər çox şirindir. Bu söz erməni dilində də çox işlənir.

Gərməşoy (sif.) – yumşaq və elastik ağac növü. – Bərəçiyə gərməşoy çubux verillər kin, qounnarı sürsün sağına.

Gərməqalağı (is.) – gərmədən qurulan qalaq. –Ceyran xala gərməqalağı hörməyin usdasıdı laf.

Gəvən (sif.)– tikan. Bala təpədə gəvən çox bitir. Belə bir bayatı da var:

Bu təpənin gəvəni,
Gəvən sarmış gəvəni.
Allahdan arzum budur,
Sevən alsın sevəni (Ox.).

Gəvəzə (s.) – avara, boşboğaz, boşdanışan. – Bəyəm bilmirsən kin, gəvəzə adamlar danışmağa söz axtarır.

Gəvəzə-gəvəzə (z.) - avara-avara. – Öün Quluşun yekə oğlunu gördüm, gəvəzə-gəvəzə danışırdı.

Gəviş (sif.) – sallaxqarın. – Gəviş adam işdiyəmmir ha, elə hey tər tökür.

Gəvələməx'//gəvəzləməx' (f.) – iştahasız və dişsiz adamın yeməyi ağızında hərləməsi. – Qoca adamlar çörəyi ağızdarında gəvəliyillər. Həmin söz “Kitabi-Dədə Qorqud”da işlənmişdir (12, 33).

Gəzdəh//gəzdəx (is.) – dağarası aşırım. – Mal-qoyun çəhlimini həmməşə gəzdəhdən salır.

1. *Gəzərgi* (is.) – yoluxucu xəstəlik. – Uşağa gəzərgi dəyif, qızdırır.

2. *Gəzərgi* (sif.) – çoxgəzən adam. – Gəzərgi adamlar çox əyar olullar.

Gəzyazma (sif.) – buğayagəlmə vaxtını ötürən düyə mal. – Bir gəzyazma düə satıllar.

Gic (is.) – sarsaq, dəli, avara. – Gicin biri gəlif kin, köhnə gümüş kəmərlə alıram, əmə çox az pul verir.

Gic-gic (z.) – axmaq-axmaq. – Oturuf mərəkənin başında gic-gic ona-buna rişxənd eliyir.

Gicişməx' (f.) – qaşınmaq. – Əlimin içi gicişir.

Giciməx (f.) – xəta axtarmax, narahat olmaq. – Bu da gedif-gəlir giciyir, dura bilmir heç.

Gilar (is.) - ərzaq yığmaq üçün ev, anbar. – Ay uşax, get gilardan bir əz soğan gəti (Ög.).

Gidi (s.) – etibarsız. – Ay gidi Məhərrəm, indi səsin hardan gəlir.

Gijvəsər (sif.) – gic, sarsaq. – Gijvəsərdən bəyəm yaxşı iş çıxar?

Gijdəməx (f.) – dəliliyi tutmaq, səfehləmək. – Ə, bu Mansırın yetimi yamanca gijdiyif, böyük-küçük tanımır.

1. *Gillətməx'* (f.) – hellənmək. – Təpədəki daşları uşaxlar aşsağı gillətdilər.

2. *Gillətməx'* (f.) – atmaq, içmək. – Kamal arığı elə gillədir kin, elə bil su içir.

Gilif/qulif (is.) – hasarın altından su axmaq üçün qoyulan dəşik. – Hasarın altından gilif qoymasan, sel-su uçurduf təkər hasarı (D.).

Gildir-gildir (z.) – gilə-gilə, damcı-damcı. – Gözünən gildir-gildir yaş tökdü.

1. *Gir* (is.) – qüvvə. – Mehralı yaman qocalıf, girdən tüşüf tamam.

2. *Gir* (is.) – çəki daşı (1 pud). – Babamnanqalma əvimizdə 2 gir var.

Girri (sif.) – güclü. – Girri vaxtdarımda həm əvdə, həm də qolxozda isdiyirdim, gənə yorulmurdum.

Girdən tüşməx' (f.) – zəifləmək, gücdən düşmək. – Davı kişi laf girdən tüşüf.

Gird (is.) – yarı. – Arpaçayın əyrisinnən Rəhimnən çoxlu balıx tutmuşdux, gird yarı böldüx' (T.).

Girdin-girdin (sif.) – parça-parça. – Ağacı xizərnən girdin-girdin doğradılar.

Girdə (sif.) – yumru. – Sultan girdə bir uşaxdı.

Girdə-girdə (sif.) – yumru-yumru. – Tükanda girdə-girdə rakqılar var.

Girinc (z.) – bezdirici. – Axşamatan telfunun zəngi bizi girinc qoydu (İ.).

Girinc olmaq (f.) – bezmək. – Səhərdən axşamatan girinc oldux, ambardar gəlmədi.

Girrəməx' (f.) – bir təhər baş dolandırmaq. – Çox çətin zamandı, birtəhər girrənirix'.

1. *Girməx'* (f.) – qısalmaq. – Su dəyənnən so:ram baldonun ətəyi girif.

2. *Girməx'* (f.) – yaltaqlanmaq. – Solxozun bu təzə direxturuna bu Hasan yaman girir.

God (is.) – iri ölçülü taxta qab. – Bu meşoya 20 god (60 kq.)taxıl töx'düm (Qn.).

Godu-godu (is.) – mifoloji inanc. - Kənd yerlərində yağarrıx olanda uşaxlar çömçüyü qırmızı bəziyir, quraqlıq olanda isə göy əskiyə büküb godu-godu gəzdirir və mahnı oxuya-oxuya hər əvdən pay alıllar.

Çömçəni qırmızı əski ilə bəzəməklə isti gün, göy əski ilə bəzəməklə yağış istəyirlər.

Godu-godu gördünmü?
Goduya salam verdinmi?
Godu qapıdan keçəndə,
Qırmızı gün gördünmü,
Yağ verij yağlıyım,
Qatma verin bağlıyım,
Yağ verənin oğlu olsun,
Qatma verənin qızı.
Adı Fatma olsun,
Qaşdarı çatma olsun,
Təndirə tüşsün,
Qırmızı pişsin (Ox.).

Goda (is.) – arabanın qolunu boyunduruğa birləşdirən qayış, zəncir və ya ağac. – Haravanın qodasına çox zor düşür (X.).

Gont (is.) – evin divarından orta atmaya atılan ağaclar. – Əvin gonnları canını olmasa, əvin üstünə çox torpax da verə bilmirsən (T.).

Gors (is.) – torpaqda edilən əkinin səmti. – Öküz, at və ya traktorla şum edilərkən sol tərəfə fırlanmağa gors de:llər.

1. *Gop* (is.) – yalan, uydurma. – Gənə bu Yəvər nə gop eliyir (M.).

2. *Gop* (is.) – arabanın yasadığına bərkidilən və qollarını birləşdirən ağac. – Gop qabax təkərdən irəlində olur, enişlərdə öküzün arxa k'içinə dəyərək tormuz rolunu oynuyur; Öküz zora tüşəndə godu buluyur (atalar sözü).

Goplamax (f.) – yalan uydurub danışmaq. – Şahlar məclisdə, mərəkədə hey gopluyur.

Gorun-gorun (z.) – yavaş-yavaş. – Təndir gorun-gorun yanır, bu tutuşnan gec qızacax, xamır da acıyır.

Govdun (is.) – arpa və ya qırmızı buğdadan bişirilmiş boyat çörək. – Arpaçörəyi bir gün qaldımı olur govdu, di gəl ye.

Gödən (is.) – mədə. – Mansırın gödəni yekədi yaman.

Gödənpəl (sif.) – boğazdı, qarınqulu. – Gödənpəl adamlar toyda-vayda o qərtənə yeillər kin, 5-6 gün nacax qalılar.

Gödəncil (sif.) – qarınqulu, iştahası çox olan. – Gödəncil adamlar öz tamahlarını saxlaya bilmirlər.

Gödənpəllix' (sif.) – qarınqululuq. – Gödənpəllix'dən pis şey yoxdu, belələrini öz yaxınları da sevmir.

Gönsökən (sif.) – tamahkar. Biz də getdik, gönsökənnərnən qohum oldux.

Gönüqalın – bivec. – Gönüqalın adama nə deyirsən de, bu qulağınnan alıf, o qulağınnan verir.

Görk (is.) – biabır. – El içində görk olmaxdan pis şey yoxdu.

Görklü (sif.) – biabırçı. – Görklü olasan səni, ay ölmüş Narın, bizi yaman qorxutdun.

Görkəzməx' (f.) – göstərmək. – İrəli yün tişimi doxdura görkəzdim, o da bir ajı də:rman verdi.

Görk olmax (f.) – biabır olmaq. – Abırrı kişiydi, Qardaşxan, adı bassın oğlunun, onun üzünən kişi görk oldu.

Görənəx' (sif.) – biabırçı, rüsvayçı. – Ə, bu Gülsüm də görənəx' arvadı ha, gəlni əlinnən zara gəlif.

Görməx' (f.) – kiməsə hörmət etmək. – Uşağın müəllimini bir görməh lazımdır kin, uşağı qavaxda oturtsun.

Görümcəlik (is.) – təzə gələn gəlinə verilən hədiyyə. - Ələhbər kişinin əvinə görümcəliyə gedillər.

Görümcə (is.) - üzgörmə nəməri (hədiyyə). – Arvaddar qonşunun gəlinini görümcüyə getmişdilər.

Gör-eşit (ara söz.) – çox güman ki. – Gör-eşit, Umudun oğlu urusetdən gəlmİYƏCƏX', urus qızıynan əvlənif.

Göpbələmgöz (sif.) – dopdolu. – Bir göpbələmgöz dolu cıncır yağ apardım şəhərə satmağa.

Götürgə (is.)- müqavilə ilə görülən iş (arenda).- Götürgədə işdəmək bir iş dö:l.

Götrüm tüşməx' (f.) – illacdan düşmək. – Şərifin inəyi götrüm tüşüf, qalxammır.

Götürümsüz (sif.) – anlaqsız, çətin anlayan. – Götürümsüz uşağa məllim neyləsin?

Götün-götün (z.) – geri-geri. – Murtuzəli maşını götün-götün geri verdi.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da da həmin formada və semantik mənada işlənmişdir (12, 26).

Göy (sif.) – xəsis. – Göy adamnan heş çovannıx da eləməx’ olmur.

Göyala (sif.) – yetişməmiş meyvə. – Göyala meyvənin turşusu yaxşı olur.

Göydaş (is.) – bazalt daş. – Göydaşın tufarı möhkəm olur (Q.G.).

Göyəbaxan (sif.) – lovğa. – Əşi, bu Göyəbaxan Salman da heş kimi bə:nmir.

Göyüm (is.) – kürəkən. Bu söz çox az işlənir. – Göyüm bizdən küsüf, dellər.

Gözəmə (sif.) – ağzınacan dolu kisə. – Də:rməna 5 gözəmə çuval dən aparmışdım, üyütdüm gətdim.

Gözgörəti (z.) – açıq-aşkar. – Xanəhməd kişinin danasını gözgörəti ermənilər oğurramışdılar.

Gözə (is.) – çayırılıqdan qaynayıb çıxan su mənbəyi. – Dorfun gözəsinə mal batıf, çıxardammıllar.

Belə bir bayatı da var:

Əzizinəm gözədə,
Kəhlıx’ otdar gözədə.
Sana da qurvan olum,
Sana baxan gözə də.

Gözəməx (f.) – tikmək. – Çuvaldıznlan çuvalın ağzını gözədilər.

Gözəx(is.)- Çuvalın ağzını tikmək üçün işlədılən ip. – Gözüm zəiflədiyinə gözəyi çuvaldıza saplıyammıram.

Gözü alacalanmax (f.) – gözünə başqa şeylərin görsənməsi. – Axşamüstü gözüm alacalandı, qavağımı seçəmmədim.

Gözbağlıca (is.) – oyun adı. – Uşaxlar xırmanda gözbağlıca oynuyullar.

Gupbadan (z.) – birdən, sürətlə. – Uşax gupbadan özünü saldı içəri.

Gurbüz//gürbüz (sif.) – güclü, sağlam, qüvvətli. – Uşaxların anasının dayısı Xannar bir güzbüz kişidi (D.).

Güdüx'çü (is.) – nəyi isə güdən. – Bizim də güdühçümüz var, xavarımız yoxdu.

Güdül (sif.) – gödək quyruq öküz, mal və ya quyruğu yolunmuş qaz-toyuq. – Güdül mal özünü mözələnnən də qoruya bilmir.

Gülbəngi (is.) – baş örtüyü. – O vaxtdarım Şəkidən gülbəngi gətirif saterdilər (Q.E.).

Güləm (is.) – arı ayağında gətirilən çiçək tozu. – Arılar xırman çiçəyinnən çox güləm gətirir.

Güləşəndi (is.) – oyun havası. – Zurnaçı Əhməd və Zurnaçı İsə yaxşı güləşəngi çalardılar.

Gülül (is.) – taxılın içində bitən paxlalı, yağlı və yeməli bitki. – Uşaxlar oxartana gülül yeyiflər kin, kəhlhləri azıf.

Günəvər (sif.) – güntutan yer. – Günəvər yerdə otduyan mal-qounun südü yağlı olur.

Günsüx (is.) - günün istisindən turşuyan ağartı (süd, pendir, qatıq, ayran və s.). – Süddən bir iskan işdim, əmə günsüx daderdi (X., E., B.).

Günsüməx (f.) – gün vurmaq. Süd günün qavağında oxartana qalıt ki, günsüyüf artıx.

Günü (is.) – kişinin ikinci arvadı. – Meyransanın günüü çox sakit arvadıydı, onun uşaxlarına da pis baxmerdi (Q., E., B.).

1. *Günnüx'(is.)* – öküz kotanı ilə bir gündə edilən şum (norma) – Kotanın xarazanı qırıldığına günnüx' yetmədi.

2. *Günnüx (is.)* – şapqanın dimdiyi. – Yayda günnüyü uzun şapqa geyillər.

Gürnəc (is.) – qoyun-quzunun günəşləndiyi yer. – Quzular gürnəci səvillər.

Gürşad (is.) – güclü yağış. – Günortanın istisində birdən gürşad səpələdi (Gül.).

Güvəngəz (is.) – bitki. – Güvəngəz dağda olur. (E)

Belə bir bayatı da var:

Əzizinəm güvən gəz,
Dağda bitər güvəngəz.
Heş kimə etibar yoxdu,
Ged özünə güvən gəz.

Güzdəh (is.) – payız yatağı. – Güzdəhdə otduyan mal-qounun südü yağlı olmur (Q.).

Güzdüh (is.) – payız əkilən buğda. – Dorfun qabağında əkilən güzdüyün 1 hektarınan 45 sentner taxıl alınır.

Güzəm (is.) – payız qırılan yun. – Güzəm yunnan yorğan-döşəx' salmax olmur.

Güyüm (is.) – qulplu mis qab. – Əvvəllərdə güyümü təndirə qoyuf kəkotu, yarpız, qəntəvər, quymaxçıəyi, çobanyastığı dəmliyirdilər.

- H -

Ha (əd.) – Burya gəlmə ha.

Hāa (əd.) – bəli- Hāa, nə dərsən, a bala.

Haan (ə.) – bəli. – Ahan//haan Bocalıya gedənnər gəlif çıxdılar.

Hacat (is.) – alət. – Usdanın hacatdarı əvdə qalır.

Belə bir atalar sözü də var: -Pis qonşu adamı hacatdı eliyər.

Haçı-buçu atmax (f.) – başdan etmək. – Getmişdim toyun danışığını aparmağa, əmə qızın atası haçı-buçu atır.

Haxlamax (f.) – yetişmək, çatmaq. – Hinə bir davşan girmişdi, uşaxlar haxlıyammadılar.

Haki//hakin (ə.) – axır ki. – Hakin dayımı əvə təfdim.

Hakqıx (is.) – qiymətli muncux. – Nənəmnən anama bir qatar hakqıx muncux qalır.

Haqos (is.) – kotanın əkdin yerində açdığı şırım. – Daşdı yerdə kotanın haqosu dayaz olur.

1. *Hakqına* (z.) – doğru, düz. – Məkkəmədə hakqına danışmasan, işdər dolaşar.

2. *Hakqına* (sif.) – cütləşmə vaxtı çatmış düyə. – O vədə Oxçoğlulu Əzizə bir hakqına düyə satmışdır.

1. *Hal* (is.) – xəbər. – Əmim xəstələnmişdi, gedif hal tutdum.

2. *Hal* (is.) – mifik obraz. – Dəillər arvaddar uşağa yatanda onu hal aparmax istiyir.

Halay tutmax (f.) – qol-qola tutmaq. – Uşaxlar halay tutuf oynuyullar.

Halaygəlmə (is.) - oyun zamanı uşaqların dəstəyə bölünməsi. İki nəfər “bəy” durur, digərləri qoşa-qoşa halay gəlib müxtəlif adlarla bəylərə kimi istədiklərini bildirirlər. Məsələn, “qızılı” istəyirsən “gümüşi”. Hər dəfə “bəy”in biri cavab verir. Beləliklə, dəstə hazır olur. – Uşaxlar halaygəlmə eliyif bölündülər.

1. *Halğa* (is.) – qaşsız üzük. – Nənəm barmağındakı üzüklərə halğa de:r.

2. Halğa (is.) – çəlləyin taxtalarını saxlayan dairəvi tənəkə. Boşqanın halğası boş olanda su saxlamır (Gül.).

Halı olmax (f.) – xəbərləşmək. – O işdən halı oldum.

Halqərəz//əlqərəz (m.s.) – xülasə, bir sözlə. – Əlqərəz, bununla iş pitdi, qutardı.

Hallanmax (f.) – rəqşin təsirindən bir emosiya keçirmək. – Ona bax, ona bax zurnanın səsinnən laf hallanıf.

Hallaş (is.) – yundan keçə düzəldən sənətkar. – Hallaşdar yunnan keçə hazırrıyıf satıllar.

Hamar (sif.) – duzən//duz. Əvi tix'məmişdən yerini hamarrıyıllar.

Hamzatdı (sif.) – uşaqları ölən qadın. – Uşağı durmuyan arvada hamzatdı de:llər.

1. *Hana* (əv.) – hanı? - Hana, biz gəlif çıxdıx, onnar gəlmədi?

2. *Hana//xana* (is.) – Qəmbər kişinin evində hana varıydı, qonşuların çoxu xalıyı orda toxuyurdular

Handa bir (z.) – ara bir, tək-tük. – Dayım da handa bir gəlif anamı yoxluyur.

Hancarı//həncəri//nəncəri (əv.) – necə, nə cür. – Elçilər Həməzə kişiyilə hancarı gəlmişdilər, eləcə də getdilər. “Kitabi-Dədə Qorqud”da da bu söz işlənmişdir.

Har (is.) – ot tayasının otkəsənlə kəsib kiçik hissələrə bölünməsi. – Tayya təzə har açmax lazımdır, o biri har qurtarıf.

Harın (sif.) – qudurğan, müftəxor. – Bu savet sədri çox harrınnıyıf, ta heş kimi tanımer (X., B., E.).

1. *Harma* (is.) – evin əsas atmasından divara tərəf uzadılan ağac. – Əvin üstü damdığına harmada da çürüyüf.

2. *Harma* (is.) – taxça, evin tavanında olan boş yer. – Papağın harmada qalsın hey (qarğış).

Haros (is.) - əkilməyən, dincə qoyulan əkin sahəsindən biçilən ot. – Muştuxlunun qabağındakı yerrərdə yaxşı haros biçillər.

Harava//arava (is.) – araba. – Usda Hacı yaxşı, həm də qayım harava təkəri düzəldərdi.

Haramı (sif.) – arı kötüyünə basqın edən başqa arı. – Haramı arılar imkan vermillər kin, arı bal gətisin.

Hasa (is.) - əsa. – Qocaldınmı hasa sana yol yoldaşı olacax.

Hasant (sif.) – asan. – Uşağa bir hasant iş axtarıram, əmə tapammeram (X., B.).

Hasda (is.) – xəmir yeməyi. – Uşax doğan arvatdara hasda yedirillər kin, hala gəlsin.

Hası (əv.) – hansı. – Hası işi de:rsəm, onu da görəjəm. (E., B.)

Hasıl (f.) – hazır etmək. – Hər adam gön hasıllıyamdır.

Hasıllamax (f.) – hazırramax. – Mal gönünü hasıllıyif çarix tikerdilər (B.).

Hasıllamax (f.) – yoğurmaq, bərkitmək. – Xamırı hasıllıyannan so:ram yayıf ərişdə kəsəllər (Q., B., G.).

Hasoy (sif.) – yalançı. – Hasoy Məmməd gənə kimisə yalladıf, onu gəzillər.

Haşa (m.s.) – uzaq. –Haşa sənnən, öyünnərim toydan so:ra az qaldı kin, itdər məni tutsun.

Haşa gəlməx' (f.) – rədd etmək. – O maña haşa gəldi.

Haşaüzdən (m.) – üzr istəmək. – Haşaüzdən bizim it zinciri qırıf, qonşunun gədəsini tişdiyif.

Hav (is.) – yaranın irinləşməsi. – Yaranın havını bəzir soğançası yaxşı edir.

Hava (is.) – psixi pozğunluq. – Daşdəmirrərin Nurusunun başına hava gəlir.

Havaxt (ə.) – nə vaxt. – Havax//havaxt desələr, mən ora gedərəm.

Havalanmaq (f.) – özündən çıxmaq, dəli kimi hərəkət etmək. – Ayşanın qızı Zərifə de:llər havalanıf.

Havalı (sif.) – psixi xəstə, dəli. – Havalı adama nə dēəsən, qanmır, qandırır.

Havar (is.) – səs, çağırış. – Ay bala, bir havar salma, gə görüm noluf.

Havar təpməx (f.) – haray-həşir salmaq. – Gənə nolmuşdusa, Qızbəs havar təpirdi böün.

Havarramax (f.) – köməyə çağırmaq. – Havarradı qonum-qonşuyu, nahaxdan başımıza tökdü, ləcər.

Havır (n.s.) – az vaxt. – Bir havır dincimi aldım.

Havlamax (f.) – irinləmək. – Əlimə tikan batdığının su çəkif havlıyf soyuxda.

Havlı//hoylu – koridor. – Bir neçə evi birləşdirən dəhliz. – Hoylu olmasa, əv qışda qızmaz. “Kitabi-Dədə Qorqud”da eyni mənada işlənir. (12, 208).

Havotu (is.) – dərman bitkisi. – Şişdağda havotu çox olur.

Hayapörənnix' etməx' (f.) – özünü gözə soxmaq üçün haykü salmaq. – Hayapörənnix' edən adamlar çoxalıf indi.

Haydarax (is.) – biabırçı. – Uşağı haydarax iş tutuf, ona yörə də İsmeyil şenniyə çıxmır çoxdan.

Haydarax etməx (f.) – biabır etmək. – Dünənnərim Karsala Muxtar qonşusu Nuruyu haydarax elədi.

Hay-hay (is.) – güc, qüvvət. – Məmiş kişinin hay-hayı gedif, vay-vayı qalıf.

Hayxırax//həyxırax (is.) – bəlgəm. – Göy öysürəx'dən so:ram xəstənin hayxırağı olur.

Hayxırmax (f.) – bəlgəm tüpürmək. – Nağı kişi gömgöy hayxırır.

Hayıxmax (f.) – qudurğanlıx etmək. – Ə, bu Murtuzun dölçələri hayıxıflar yaman, böyüx'-kiçix' qanmıllar.

Hayıl-mayıl (z.) – nəyəsə meyilli. – Hər şeyə hayıl-mayıl baxmax olmaz.

Hayıl-mayıl olmaq (f.) – aludə olmaq, vurulmaq. – Bizim gədə gedif. Daşkörpüyə, orda bir qızı görüf hayıl-mayıl oluf ona.

Haylamax (f.) – sürmək, qabağına qatıb aparmaq. – Naxırçılar naxırı Sınığın dərəsinə sarı hayladılar.

Hedi durmax (f.)– qaş-qabaq tökmək. – Ordan keçirdim Babaş qapılarında hedi durordu (B., X.).

Hejan//heşan (is.) – döymək üçün xırmana sərilən taxıl. – Əvvəlcə taxılı xırmana sərillər, so:ram hejanı gəmlə döürdülər.

Hekal (is.) – dik durmaq. – Hekal kimi dayanıf başımın üstdə.

Hekkə//hikkə (is.) – hirs, acıx. – Hikkəsindən az qalır partdasın Omar.

Hel (is.) – fırlanmaq. – Uşaxlar tərədən hel gedillər, palpaltar qalmır onlarda cırıf töküllər.

Hellənməx' (f.) – dığırılanmaq. – Nouruz bayramı axşamı uşaxlar köhnə maşın təkərini yandırır dağdan helliyillər başaşağı.

Herabet (sif.) – iri, nəhəng, yekə, uca adam. – Əsəd heravet bir kişiydi, ona görə də Heravet Əsəd de:rdilər.

1. *Herix' (sif.)* – kiçik quyruqlu qoyun. – Ağbavada herix' qoun saxlamak gəlirridir, çünkü herix' qoun souğa dözür.

2. *Herix'* – payızda şumlanmamış, yazda yenidən əkilib toxum səpilən əkin sahəsi. – Ağbaba kəndlərində belə bir bayatı da işlənirdi.

Herix'dən gəl, herix'dən,
Sana bişirim ərix'dən.
Nə tez səvdin usandın,
Məni kimi fərix'dən.

Heriyə qoymaq (f.) – dincə qoymax. – Qolxoz buil Bacoğlunun tapını heriyə qoyuf.

Hers (is.) – hirs. Öyün Usufun oğlunu gördüm, onun bazburudu məni hersdəndirdi.

Hertix' (sif.) – başıaçıq gəzən qız, gəlin. – Qız ki gəlin oldu, qərəx' hertix' gəzməsin.

Herti-perti/herpet – yekə, kobud, yoğun adam. – Zərgarrarın Məvlidi bir herti-perti kişiydi, gücü də çoxuydu.

Heşin//heşan (is.) – Xırmanda döymək üçün səpələnmiş taxıl. – Yağış yağanda heşanı yığıllar, xırman quruyanda bir də sərillər. Belə bir acıtma da var:

Pətəkdə şan kimidi,
Toy da nişan kimidi.
Kirpiyin dəmgil-dəmgil,
Saçın heşan kimidi.

Heyratı (is.) – kəlağayının bir növü. – Heyratının üstündə buta şəkilləri olur (X., E.).

Heydar (is.) – külək adı. – Xırmandakı taxılı savıranda de:llər: Heydar, Heydar, gəl atına saman apar.

Heyiz (is.) – dördyaşar erkək keçisi. – Covan Əhməd heyizini kəsmişdi. 30 kiloy əti çıxdı tamam.

Heyvərə (sif.) – kobud, iri, kök. – Bir heyvərə erməni qoltuğunda kağız-kuğuzu qolxozun hesafdarını axtarırdı.

Həçə-püçəsini bilməx' (f.) – incəliklərini bilmək, öyrənmək. – Moruğ arvat bir işin həçə-püçəsini bilməsə çatdıyar ey.

Hədix' (is.) – yemək adı. – Uşağın tişi çıxanda Hürü nənəm təndirdə hədix' pişirərdi.

Həhdən tüşməx' (f.) – gücdən düşmək. – Eh, a bala, bavan həhdən tüşüf.

Həh verməx' (f.) – güc vermək. – Hammı həh versə, bu ağır daşı qaldırıx.

Həkət (is.) – hadisə. – Nə həkət gəlsə, sənün üzünnən gəlir, a bala.

Həki (b.) – nəhayət, axır ki. – Həki bizə bir şad xavar gətirdin, a bala.

1. *Həlim* – sakit, mülayim. – Məmmədəlinin gətirdiyi gəlinin çox həlim xəsiyyəti var.

2. *Həlim* – düyü, kartof, yarma və s. məhsulların bişəndə suya qarışması. – Yarma həlim pişəndə, yaxşı olur.

Hələkə//höləkə (sif., z.) – tələsik. – Höləkə adam hər yerdə, toyda da, vayda da manşır olur.

Hələm (z.) – hələ. – Hələm mən bilmirəm, nəvəm onversetə girəcəək, yoxsam yox.

Həlləm-qəlləm (sif.) – yalançı, ziyankar. – Bu Mədət də həlləm-qəlləm adamdı.

Həlişə//həlsə (is.) - ət və yarmadan bişirilən duru yeməx'. – Əslində həlimsə sözüdüdüdüdü. Ətlə yarma o qədər qaynadılır ki, həlim salır. Bu söz erməni dilinə də keçib. – İrayonun stolovoyunda Savet yaxşı həlisə pişirir.

Həlvət (b.) – yəqin ki. – Həlvət poyez gecikəcəx'.

Həlhəlbət//hərəlbət (z.) – mütləq. – Qohumlar Qoncalıdan həlhəlbət toya gələllər.

Həlləm-həlləm (z.) – həmişə. –Nənəm də həlləm-həlləm Qaraçanteydən gəlmir bura.

Həx' (is.) – güc, qüvvə. – Həx' versən, damın dirəyini yerinə sallıx.

Həx'ləməx (f.) – bərkdən vurmaq. – Salğarı divəyə bərkdən həx'ləynən ki, bulğur qavıxdan çıxsın.

1. *Həngama* (is.) – biabırçılıq. –Beycə qonşular bir həngama çıxartdılar kin, gəl görəsən.

2. *Həngama* (is.) – petli. – Qapının həngaması qırılıf tüşüf.

Hənir (sif., z.) – zəif. – Təndir hənirriyif, indi kavab tutmax olar orda.

Hətərən-pətərən (z.) – pis. – Ay uşax, hətərən-pətərən danışf ağzını pis öyrətmə.

Həndəvər (is.) - ətraf. – Əvin həndəvarında çoxlu dəlibanda bitir, çapər atıram tez, uşax onu bilmədən çiy nəşə, ağılı itər.

1. *Hənəx'* (sif.) – yavaş. – Çox hənəx' adamdır bizim bu Mustafa dayı.

2. *Hənəx'* (is.) – zarafat. – Dostuynan çox hənəy eləmə, so:ram pis olar..

Hərrəmə - yan-yörə, ətraf, dövrə. – Qolxozun fermasına hərrəmə tufar çəkdilər.

Hərnəsə//hərnəysə (güz.bağ.) – Hər nə isə. – Hərnəysə, Aşır gənə öz qohumumdu.

Hərəsattıx (z.) – hər vaxt. – Xudayar hərəsətdixnan Cıvinnidən burya gəlməzdi, görün nöluf.

Hərrəday (sif., z.) – avara. – Miri çox hərrədayı örgənif.

Hərkəşdənə (a.) – hər kəs. – Hərkəşdənə öz işini görsün kü, toyda biavır olmuyax.

Hərrəməx' (f.) – güdmək, pusmaq. – Onu çox hərrədim, axrı noldu?

Həsir (is.) – cildən toxunmuş palaz. – Arpaçayı boyu yaşayan kətdərdə binədən cili yığış həsir toxurdular.

Həşəri (sif.) – döyüşkən, dalaşqan. – Zeynaf arvadın bir həşəri xoruzu varıdı, uşağı da vururdu.

Həşir (is.) – səs-küy, qışqırmaq. – Ay arvat, həşir qopartma, gəldim.

Hət-hüt (z.) – tələsik və iti danışan adam. – Bu Hət-hüt Calal nə də:r, başa düşülmür ha!

Həvə (is.) – xalça, kilim toxumaq üçün ağacdan düzəldilmiş qurğu. – Nəvəni bərt ağaşdan düzəldillər kin, sürtülüş ye:lməsin, həm də qırılmasın.

Həvədə (ə.) – nə vaxt. – Nəvədə gəlirsən, qulubun qapısı bağlıdı.

Həfsələ (is.) – hövsələ. – Ay uşax, bir həfsələn olsun, görəx' nedirix?

Həfçi (sif.) – arvad işlərinə qarışan. – Həfçi kişilərin əvində həmməşə qalmağal olur.

Həvəci//əvci (is.) – mamaça. – Təpəköylü Ağannə arvat həvəcilix'də, həm də türkəçaralixda ad çıxartmışdı Ağbabada.

Həvəx'dəstə (is.) – duz, istiot, sarımsaq və digər şeyləri əzmək üçün işlədilən alət. – Bizim əvdə ağaşdan qayrılmış həvəxdəstə var.

Həyan (is.) – həyat yoldaşı. – Bu qoca vaxtında Qurvan kişinin həyanı rəhmətə getdi, indi qalış tək.

1. *Həyə* (is.) - qızın razılığını valideynlərdən almaq. – Səlminazın həyəsini alıflar.

2. *Həyə* (is.) - bəli. – Həyə, mən burdayam, nə də:rsiniz?

Hihləməx'//hix'ləməx' (f.) – vurmaq. - Hix'ləməynən döyül ha, yer bərt olduğuna dəmir yerə girmir.

1. *Him (is.)* – evin bünövrəsi. –Əvin himni qonşularnan töx'düx axırı.

2. *Him (is.)* – işarə etmək. – Bir himnən bildin kin, nə deyir.

Hilə (is.) – çilik-ağac oyununda qazılmış çuxur. – Çilix hiliyə düşməsə, gov olmur.

Hingilti (is.) – mənasız və ədəbsiz gülüş. – Getmişdim quluba hingiltidən qulaq tutulurdu.

Hingilləməx (f.) – boş-boş gülmək. – Nə hingilliyirsən, ağız?

Hin (is.) – toyuq damı. – Touxlar hinə doldu.

Hindiyəcən (z.) – indiyədək. – Toun attıları hindiyəcən gəlif çıxmıyıflar.

Her (sif.)– axmaq, qanmaz. – Her adam hər yerdə her olur, qanıf qandırmır.

Hırramax (f) – lağa qoymaq. – Güllüyə getmişdix' maşınnan, uşaxlar bizi hırradılar.

Ho (nida) – heyvanı (inək, camış) sakitləşdirən nida. – Ho deməsən inəx' sakitdəşməz. Belə bir atalar sözü də var: -Ho var dağa çıxarar, ho da var dağdan yendirər.

Hodax (is.) – öküz kotanını sürən uşaq. Bu söz indi köhnəlmişdir. – Müharibə vaxtında balaca oğlannar da hodaxlıx edirdilər. Belə bir bayatı, holavar da var:

Kotanın hodaxları,
Qaymaxdı dodaxları.
Qarğıyım kotan qofsun,
Qayıtsın hodaxları.

Hodeməzdən//hudeməzdən (z.) – lap tezdən. – Bu Əşrəfin uşaxları hodeməzdən qaxıf yer biçillər.

Hokqa (is.) – nəzərdə tutulmayan iş. – Bu ferma müdürü də gündə bir hokqa çıxardır özünən.

Hokqar (sif.) – ucaboy. – İsmeyil bir hokqar kişiydi arıx.

Hol (is.) – fırfıra. – Əsəd dayı elə hol düzəldir kin, fırranması qutarmır.

Holavar//hollavar – əkin vaxtı oxunan mahnı. – Hollavarı hodaxlar oxuyardılar:

Hörux' hörüyün başı
Xarazan kərtix' daşı.
Yeməx' gəlif çıxmadı,
Məjgala verim aşı.

Holhola (is.) – sapın sarındığı mağara. – Sapın holholası o qərtənə dardı kin, maşniya da olmur.

Holux (is.) – daş və ya taxtadan çəlləkvari düzəldilən və suyun axınını dəyirmanın pərinə istiqamətləndirən iri boru. – O elə adamdı kin, dərmanın holuğuna salsan, altınnan diri çıxar (Atalar sözü).

Belə bir qəriblik bayatısı da var:

Dərmana su gəldi
Holux dolusu gəldi.
Qürbət elin dərdi çox
Gözdərimə su gəldi.

Hortdama (z..) – isti və duru şeyin dolça və digər qabla gobud formada içilməsi. – Şər qavışanda getmişdim Qərifgilə gördüm, ayran aşığı içirdi, hortdadma.

Hörtada-hortada (z.) – isti və duru yeməyin dodaqda soyudularaq içilməsi. – Bu isdi yeməyi hortdada-hortdada xalxın içində içmək ayıf sayılır.

Hophop (is.) – şanapipik quşu. – Ağbaba və Şörəyeldə Şanapipiyə hophop de:llər.

1. *Hov//hoy (is.)* – irinləmə. – Yara hov atannan sōra onu qutarmax da çətin olur.

2. *Hoy (is.)*– səs, kömək. – A bala, nə durufsan quru ağaş kimi, bir dədənə hoy ver, öyün himini tez qazsın.

Hoya çatmax//houxmax (f.) – kömək etmək. – Bir hoya çatanım yoxdu kin, bu uşaxlara baxa, mən də südü maşniya verəm.

Hoydu-hoyduya qoymax (f.) – lağa qoymaq, məsxərəyə qoymaq. – Şəhərdən gələn avtobus kəndin bir yerində dayanır, halbukin kəndin uzunluğu 1 kilometrədir. Mən bunu ispalkoma şikayət edəndə hoydu-hoyduya qoydular.

Hoynamax//havlamax (f.) – irinləmək. – İnəx' doğannan sōra hoyluyuf, gərəx' hōl içirdəm bir neçə yün.

Hoyxurmax (f.) – ağzı ilə isti nəfəs üfürmək. – Souxdan uşağın əli donmuşdu, hoyxurdum bir əz, əlləri qızışdı.

Hoyuxmax (f.) – qorxmaq. – Uşax nədənsə hoyuxuf.

Hoziki (sif.) – qanmaz. – Bu Güləhməd kin var, çox həziki adamdı, qanıf-qandırmer (G.).

Hoziklix' etmək (f.) – qanmazlıq etmək. – Söyünün özü həziklix' eliyir, özü də birqadiri qınıyır.

Hödürsüz (sif.) – tərbiyəsiz, qanacaqsız, mərifətsiz. – Hödürsüz böyyən uşax nolacax.

1. *Hōl (sif.)* – boş. – Bayramağzı tərədə murtda döüşdürürdük', Nərmanın 10 murtdasını qırdım, hammısı hōlüymuş.

2. *Hōl (is.)* – kəpək və ya undan hazırlanmış duru mal yemi. – Təzə doğan inəyə 3 gün hōl verillər kin, özünə gəlsin.

Höläkä (sif.) – tələsik adam. – Qulu hər yerdə höläkəlix' edif, özünü irəli soxur.

Hörə gəlmək (f.) – inəyin cinsi tələbi. – Də:sən inəhlər hörə gəlir.

Hörrə (is.) – qovrulmuş undan hazırlanan duru yemək. – Unu qavırır, sōra da onnan hörrə pişirillər.

Bu hörrələrin müxtəlif növləri var. Məsələn, qavırma hörrəsi, süd hörrəsi və s.

Hörgü (is.) – divar. – Usda Nəvi əvin hörgüsünü qurtarıf gedif.

1. *Hörüx'* (is.) – kotana qoşulan öküzlər. – Kotan iki, üç və dörd hörüx'lü olur.

2. *Hörüx'* (is.) – kotana qoşulan əlavə cüt öküz. – Kotanın öküzdəri çəkmiyəndə əlavə hörüx' qoşullar.

Hörux'ləməx' (f.) – bağlamaq. – Əsəd kişi attarı Çivinni sunun yanındakı çaira hörüx'lədi.

1. *Höşül* (is.) – əzilmiş mer-meyvə. – Uşaxlar torbadakı meyviyi laf höşül elədilər.

2. *Hösül* (is.) – arpa unu ilə suyun qarışığından hazırlanan və doğan inəyə verilən isti yem. – Arpa unnu suda qaynadıf höşül edillər, boylum verillər doğan inəyə.

Hövləx' (x.) – birdən. – Yuxudan hövləx' oyandım.

Huppudum (sif.)- səfeh, ağılsız. Mizburun Zərrinin bir huppudum oğlu var, qanıf-qandırır.

Hüdüləməx' (f.) – tez-tez danışmaq. – Elə hüdülüyüf tökür ki, bilmirsən nə istiyir, nə deyir bu zalım oğlu, zalım.

Hüt-tüt//höt-töt (sif.) – tez danışan. – Höt-höt Cəmil gənə kimmənsə qıyvat edir.

Hüttülüm (sif.) – yüngül xasiyyətli, hər deyilənə inanan adam. – Hüttülüm adamlar hər şeyə inanır tez.

Hüşdülüm//hütdülüm (sif.) – tez özündən çıxan adam. Hüşdülüm adamları yallatmaq, acıtmaq çox hasandı.

Huyuxmaq (f.) – qorxmaq, səksənmək. – At yamanca huyuxuf, irəlidə nəşə var.

Huyulamaq (f.) – küyləmək, lağa qoymaq. – Araxdan keflənən Məmişçi uşaxlar huyuladılar.

- X -

Xana//hana (is.) - həsir, xalı, kilim toxumaq üçün evdə qurulan dəzgah. – Xananın ipləri bərk olmasa, xalça əfkəşik olajax (Q., E., Gül.).

Belə bir bayatı da var:

Ay xana, həndi xana,
Ayağımın bəndi xana.
Kəsəydim tezcə səni,
Gəzəydim kəndi xana.

Xaçoy (is.) – erməni. – Bu xacoylar elə hər vax bizə tüşman olurlar, yenə də tüşmandılar.

Xaf etməq//xap etməq (f.) – süd borc verib-almaq. – Bu Ada məhləsində mənsili birdəfəlix' düzəltmək üçün qonşular südü xap edillər.

Xəfçi (is.) – süd dəyişən qadın. Xəfçi//xəfçi – qabçı mənasındadır. Qonşular südü qabla ölçüb borc verdikləri üçün qavçı//xəfçi//xəfçi adlanır. – Xəfçilər süd gətiriblər.

Xafdan (z.) – birdən, qəflətən. – Xafdan elçilər töküldü Şərifin qapısına, nə töküldü.

Xax (is.) – xalq. – Xaxın gözü tərəzidi, gərəhdir elə hərəkət edəsən, sōra da peşman olmuysan.

Xalı (is.) – böyük xalça. – Nənəmənin bir böyüx xalı qalif, naxartana pul verdilər, vermədik, yediyardı.

Xalq arasında belə bir ağı-bayatı da var:

Otaxda xalı bəlli,
Xalının yeri bəlli.
Burda gəlin yatırdı,
Olmadı yeri bəlli.

Xalta (is.) – itin boğazına bağlanan boğazlıq. Boğazlığın üstündə dairəvi olaraq iti mismarlar olur. – İtdərnən canavarrar boğuşanda xaltadakı iti mismarrar canavarı yaralıdır.

Xalxal (is.) – yaylaqda yaz, yay aylarında qoyun, at və mal-qaranın saxlandığı yer. – Öysüzün xalxalında canavar qounnarı parçalıdır.

1. *Xalvar* (say) – xeyli, çoxlu. – Onnarın bir xalvar uşaxları var.

2. *Xalvar* (n.s.) – 25 pud (400 kq). – Də:rməna bir xalvar dən apardım, kin, üyüdəm.

Xalyar//xəlyar (is.) – at xəstəliyi. Qalxozun iki atı xalyardan öldü.

Xamra (is.) – xəmir mayası. –Çörəx' xamırını acıtmaq üçün ona xamra qatıllar.

Xama (is.) – süd tabağına sərilən südün üzü. – Südü dayaz və gen qavda sərellər, sōram da üzünü yığıllar, bu da olur xama.

Xamralı (is.) – sacda bişirilən çörək. – Xamralı təzə-təzə yiyiləndə yaxşıdır.

Xam (sif.) – əkilməmiş yer. – Kərəntiçilər xamlarda piçin edillər.

Xam gön (is.) – aşılanmış gön. – Xam gönnən çarix tikerdilər, o da çox dayanıxlı olordu (Q.).

Xamgənəx (f.) – yaz əkininə başlanan ilk gün. – Əkinin birinci günü öküzdər də, hodaxlar da, həтта məcgallar da xamlıyıllar, sōram alışırlar.

Xamotu (is.)- xam və əkilməmiş yerdə bitən güllü-çiçəkli ot. Xamotu taasınnan gül-çiçək qoxusu gəlir.

Xan (is.) – karvansara. Gümrü şəhərində Tanrıverdi oğlunun xanı vardı. 1970-ci illərdə türk memarlığını əks etdirən bu karvansaranı ermənilər söküf yerində avtovağzal tikdilər. Xan adlanan bu karvansaralar Balkan ölkələrində, Türkiyədə, Krımda bu gün də qalmaqdadır. Xanda mehmanxana, dəvə, at və digər minikləri saxlamaq üçün iri evlər olardı.

Belə bir xalq şeiri var.

Yol üstündə xan tikdirdin

Sinəm üstə dam tikdirdin.

Xanımbacı (is.) – qayın arvadına edilən müraciət. – Ay xanımbacı, gəl pendirin dələməsinə tök torvuya.

Xapan (is.) – boş oturmaq, işsiz. – Bütün də xapan oldux, bir iş görəmmədix'.

Xap (z.) – tamam. – Gülsənəm qarı sıxılmışdı, doxdur dərman verənnən sōra gözünü xap açdı.

Xapamax (f.) – qapamax. – Təndirin küfləsini odu səngiyəndə xapıyıllar kin, tez soyumasın, soyusa, çörəx'lər alaçıy olar.

Xapanmax (f.) – boş-boşuna evdə oturmaq. – İş olmadığına Veyis xapanıf evdə qalıf.

Xaral (is.) – iri kisə. – Arpa xaralları çox ağırıydı, iki nəfərnən qaldırammırdıx.

Xarazan (is.) – kotanla kotan zəncirini birləşdirən ikitəkərli arabacıq. – Haqosa (xərəyə) düşən təkər böyük, o biri təkər isə xırda olur. Kotanın eşşəyinin başı, yanı tiri xarazanın üstdəki yəhərə qoulur.

Xarazan yehəri (is.) – xarazanın üstündəki əyri dəmir. – Xarazanın yəhəri sürtünməx'dən parıllıyır.

Xarazan öküzdəri (is.) – kotanın birinci cərgəsinə qoşulan öküz cütlüyü. - Xarazan öküzdəri əkində laf çox əziyyət çəkillər.

Xar olmax (f.) – biabır olmaq. – El içində xar elədi, bu kişi bizi, Allah üzünü qara eləsin.

Xarı (sif.) – çoxyeyən adam. – Bu Ağamalı laf xarıdı, öyün stalavoyda 2 canax yedi, üstünnən də dörd pivə işdi.

Xartax (sif.) – saxta. – Usda kin xartax oldu, qov getsin.

Xartaxlıx (is.) – saxtakarlıq. – Xartaxlıx elədiyinə sədir anbardarı işdən çıxarıf.

1. *Xas* (sif.) – yaxşı, əla. – O zamannar ədətiydi, gəlinə bir qat xas, bir qat xam paltar gətirərdilər.

2. *Xas günü* (is.) – həftənin II günü. – Xas günü uşağı Öysüzün ocağına aparacaxlar.

1. *Xaşa* (is.) – yoncayənzər ot (qorunqa). – Xaşanın çiçəyinnən arı çox bal gətirir, həmi də xaşanın balı daddı olur.

2. *Xaşa* (is.) – keçi tükündən toxunan iri kisə (qalın kətəndən də tikilə bilər). – Covan Cümşüd hazırrığa 4 xaşa yun verdi.

Xaşal (sif.) – qarnıyoğun. – Xaşal Cəhəngir nacaxlıyannan so:ra xeyli caydaxlaşıf.

Xaşıl (is.) – xəşil, yarmadan hazırlanmış xörək. – Qış aylarında xaşıl pişirif sarımsaxlı qurutnan yəllər; Xıdır Elləzdə də xaşıl pişirillər.

Xaşlama (is.) – bozartma, ət soyutması. Böün toyda xaşdama verdilər.

Xatıj (is.) – arvad, qadın. – Adam xatıjın xətrinə dəyməz.

Xatınbarmağı (is.) – yabanı bitki. – Xatınbarmağının özəyi souluf yeyilir.

Xeylax//xeyləm (sif.) – xeyli. – Qurbannıxda kətdə xeyləm qoun kəsildi.

Xeyirri xıdır (is.) – xeyirxah. – Sən də bir xeyirri Xıdır dö:lsən.

Xeyrət (is.) – ehsan. – Molla Qəfərin ilində uşaxları iri mal kəsif kəndə xeyrət payladılar.

Xeyirxon (sif.) – xeyirxah. – Usda Qəmbərəli çox nə qədər dəsən xeyirxon adamıydı.

Xəbis (sif.) – paxıl. – Əli çox xəbisdi.

Xəçirgət (is.) – təndirin üstündə qazanı saxlayan dəmir parçası. – Təndirin ağzına xəçirgəti qoursan kin, qazan təndirə tüşməsin.

Xəcil (sif.) – xəcalətli. – Qohumum məni xəcil elədi, qonaxların yanında, Allah üzünü qara eləsin.

Xəfənəx' (is.) – tənqənəfəs. – At xəfənəx' oluf, gedəmmir.

Xəfə (sif.) – hava çatışmayan yer. – Zirzəminin havası yaman xəfədi.

Xəkə qoymax (f.) – uzaqlaşmaq, tərgitmək. – Gəlin küsməyini xəkə qoymalıdı.

Xəlbir (is.) – taxılı ələyən əl aləti. – Beş çuval buğduyu xəlvirriyif dərmana apardılar.

Xəmişdix (is.) – sakitlik. – Beycə çox xəmişdix'di.

Xəsil – göy taxıl. Xəsil şirin olduğuna görə quzular şirin yər.

Xərəx' (sif.) - əkinin arasında qalan xam yer. – Bu Dahar traxtırı sürəmmir ha, yeri pütün xərey eliyif.

1. *Xərgə* (is.) – qarışıq. – Quzularnan danalar xərgə otduyur.

2. *Xərgə* (sif.) – nizamsız. - Çox xərgə öydü Haxverdinin öyü.

Xəsim (is.) – ortaq. – Piçin vaxdı bir çoxu öz xəsimpləriynən işdiyillər.

Xəsərrət (is.) – ziyan. – Beycə canavarrar Xurşudun qounnarına xəşərrət yetirif, üçünü yaralıyif, birini də aparıflar.

Xəşənəx' (is.) – öskürək. – Uşağı xəşənəx tutuf, heş yaxşı olmur.

Xəşənəxli – öksürəkli, çorlu, xəstə. – Xəşənəxli Saritel öysürə-öysürə burda hərrənirdi.

Xıbar/xıvar (is.) – kiçik daş qırıqları. – Əvin hörgüsündə xıbar da çox lazım olur (E.X.B.).

Xıdır Elləz (is.) - dini-mifoloji mərasim. Xıdır Elləz mərasimini Novruza bir ay qalmış icra edirlər. Bunun üçün qovut hazırlayır, yarma xəşılı bişirirlər. Sünnü təriqətindən olanlar bu mərasimə Xıdır Nəbi deyirlər: - Xıdır Elləzə 10 gün qalıf, elə ona yörə də boran əsir.

Xıl (is.) – çox, xeyli. – Bir xıl uşağı olan qadınar çoxdu kətdə.

Xılt (is.) – torta. – Əti qavıranda qazanın divinə xıltı yığılır.

Xıla (is.) – tualet, ayaqyolu. – Xılanı daldey yerdə düzəldillər kin, görünməsin. Qars və Cıldır ağzında da bu söz həmin mənada işlənir.

Xım-xım (sif.) – qaradınməz. – Mən də xım-xım adamları heş xoşdamıram.

Xımırqurdu (is.) – ağacqurdu. – Ağaca xımırqurdu tüşdümü, bir də görəcən çürüyüf.

Xımır (sif.) – çoxbilmiş adam. – Çox naqadar desən xımır adamdı bu Ziyadxan.

Xımır-xımır (z.) – az-az, yavaş-yavaş. – Ambardar qolxozun malını xımır-xımır yər.

Xımsı (sif.) – sirli adam. – Xımsı adamlar həm də qaraqavax olullar.

Xıncmax (f.) – əzmək. – Sədi bilmədi, otdu qav-qacağın üstündə xıncımladı.

Xınayaxdı (is.) – toydan əvvəl qız və oğlan evində keçirilən mərasim. – Bəsdə böün qızının xınayaxdısını eliyir.

Belə bir xına nanayı da var:

Xına yaxdım əlinə,
Şana taxdım telinə.
Gümüş kəməri vurun,
Bu gəlinin belinə.

Xıncım-xıncım (z.) – əzik-əzik. – İskanı əlinnən salıf xıncım-xıncım elədi, uşax.

Xıpxımax (məs.) – aradan çıxmaq. – Bo, bu uşax hara xıpxıxdı, görəsən.

Xır (is.) – xırda daş. – Yolun çökəx'lərinə xır tökdülər. Əmə yağarıxda gənə yol söküldü.

Xırça (sif.) – balaca, xırda. – Misilimin xırça bir əmisi varıydı, özü də keçəl.

1. *Xırxa (is.)* – qolsuz və yundan sırımış köynək. – Əşrəf kişi qartol əkirdi, əynində də xırxa.

2. *Xırxa (sif.)* – köhnə. – Dədəm köhnə paltara xırxa deyirdi.

Xırzel (is.) – xərək. – Xırzəlin ucundan tutmağa adam da yoxdu, hamı gedif işə.

Xırca (sif.) – balacaboy. – Düzkətədi Novruz xırca bir kişiydi, əmə çox hirsdiydi.

Xırxalamax (f.) – əli ilə boğazından tutmaq. – Gecə əvdamına oğru tüşmüşdü, səsə çıxıf onu xırxaladım.

Xırxı (is.) – mişar. – Narın tişdəri olan pısqıya xırxı dəllər.

Xiffət (is.) – dərd, düşüncə. – Bəsti çox xiffət eliyir, kətdən ayrıldığına görə.

Xillix' (is.) – yağışda geyilən başlıqlı yapıncı. - Xillix'li yapıncı adamı yağışdan qoruyup (E.).

Ximic (sif.) – xəsis. – Ximic qadınlar öz uşaxlarına da yeməx' verməyə qızırğalanıllar.

Ximirtcəx' (is.) – qığırdaq. – Qaiş kimi bərk olsa da, bəzi uşaxlar ətin ximircəyini xoşduyullar.

Xingizdəməx' (f.) – döymək, əzişdirmək. – Qoruxçu, pazıyı yolan uşaxları bərx' xingizdədi (Qar.).

Xirnix' (is.) – kiçik xurma. - Xirnix' də çərəzdir.

Xırp kəsməx (f.) – susmaq. – Mən ora çatanda sözüünü xırp kəsdi.

Xirpix' (is.) – vələmir. - Xirpix' quruannan sōra heş kərəntiyə gəlmir.

Xırrı (sif.) – daşlı. – Xırrı yerin otu tez saralif solur.

Xirtdatmax (f.) – boğmaq, möhkəm bağlamaq. - Görmüşüx', arvatdar baş yaylığını boğazının altınnan xirtdadallar, indi belə döül.

Xirtdəx'//xirtix (is.) – boğaz.– Xirtiyn də çox xəstəliyi var.

Xirtdəx'lix' (is.) – paltarın boynuna tikilən güləbətinni və naxışlı bəzək. –Yengəm donuma məxmərdən bir xirtəx'lix tikif.

Xirtdəyə yığmax (f.) – bezdirmək. – Bu köprətinin sədri tükançıları laf boğaza yığif.

Xirti (is.) – boğaz. – Urustamın xirtidiyi şişif danışammır.

Xirtməx'//xirtix' - udlaq. –Uşağın xirtməyi şişif (S.).

Xıs (is.) – dəm qazı, tüstü. – Ay uşax, qapıyı aç, təndirin xıısı əvi basıf!

Xısdanmax (f.) – tüstüləmək. – Sevə yaxşı çəx'mer, xısdanır (Q.).

Xısınnaşmax (f.) – pıçıldamaq. – Gənə bu gəlinin bacıları nə xısınnaşırlar.

Xışdamax (f.) - əzmək, döymək', qırmaq. -Böyüx' gədə qav-qacağı xışdıyif-töküf; Sədir bizi eləmi xışdadı, eləmi xışdadı (İ.)

1. *Xışdix'* (is.) – dar paltara, qoltuq altına və ya paçasına əlavə edilən üçbucaq parça. – Köynəx' dar olanda qoltuğunun altına xıştix' tikillər kin, gen olsun.

2. *Xışdix'* (is.) – itin boğazına bağlanan, ətrafına iti mismar bərkidilən xalta. - Xisdix' olmasa, itdər iti boğallar.

Xışma (s.) – bir ovuc, bir sıxma. – O taxcadan bir xışma duz gəti töx' duzdağa, qounnar yalasın.

Xışmalamax (f.) – ovuclamaq. – Uşax qavırğanı xışmalıyıf yedi.

Xışrix' (is.) – dolunun bir növü, iri dolu. – İyunun əvvəliydə Dərin dərədəydix, möhkəm xışrix' tüşdü, bir neçə quzuyu öldürdü.

Xızan (is.) – çox, xeyli. Gördüm, bir xızan adam hesafdargilə xaş yeməyə gedillər.

Xizər (is.) – iki nəfərlə işlədilən iri mişar. – Xizəri arabir çarpazdıyıllar kin, yaxşı kəssin.

Xizərrəməx' (f.) – kəsmək. – Səfərnən Urşan ağacı xizərrədilər.

Xon açmax (f.) – qonaqlıq etmək. – Getmişdix Çivinniye bizə bir xon açdılar, gəl görəsən.

Xona (is.) – xonça. – Belə bir atalar sözü var. – Eşşəyin başına xona qoyullar, o da dığırnanıf yerə tüşör.

Xoncuxlamax/honcuxlamax (f.) – at, eşşək və dananın təpik atması. – Danalar yaza çıxdığına honcuxlaşdılar.

Xonça (is.) – toyda, bayramda hədiyyə və şirniyyatla bəzədilmiş məcməyi. – Saydım, Mələyin gəlininə düz 10 xonca apardılar.

Xop (is.) – kotanın (cütün) torpağa girən hissəsi. Buna kavahın da dəillər. – Xop koralanda torpağa girmir.

1. *Xora (is.)* – səpgili yara. – Davadan sōra uşaxların başını xora basmışdı, bu da bir xəstəliyi idi, çoxu keçəl oldu.

2. *Xora (is.)* – əkin yerinə ot və taxılın tökülən sünbüllərindən öz-özünə bitən ot. – Şumu xora basıf tamam, təmizdəməx' də çox çətindir.

Xorna (is.) – işarə, siqnal. – Kimsə xorna verdi, içlas da qızışdı, nə qızışdı.

Xorna çəx'məx' (f.) – hamının brdən danışması, nə isə tələb etməsi. – Öyün kətdə qalxoz sədrini təzədən seçirdilər. Camahat xorna çəkdi kin, sədir çıxsın.

Xorum (is.) – bir büküm ot (təqribən 10-15 kq). – Qışda mal-qouna ölçü kimi otu-ələfi xorumnan verillər.

Belə bir atalar sözü də var.

Martda mərəx, yarı gərəx'

Apreldə bir xorum otuñ gərəx'.

Xorumçu (is.) – xorum bağlayan. – Xorumçular yığılmış zoğları xorumladılar (İ.).

Xortdax (is.) – cinə oxşar, arıq, çəlimsiz bir mifoloji varlıq. – Bu kişinin laf xortdağı çıxıf.

Xortum – udum (numerativ söz). – Xançoban elə xəsdədi ki, boğazınnan bir xortum su da keçmir.

Xorumlamax (f.) – otu xorum halında bükmək. – Malı alafliyəndə tayadan otu xorumlu yuf gətirillər.

Xoruzdanmax (f.) – kişilənmək, özündən çıxmaq. – A bala, nə xoruzdanırsan bunun üstünə.

Xosunnaşmax (f.) – xısın-xısın danışmaq, gizli-gizli pıçıldaşmaq. – Toy qalır orda, bunnar da orya dürtülür xosunnaşllar.

Xosumat (is.) – taxıl biçinindən sonra taxıl gövdəsinin əkində qalan yeri xosamat adlanır. – Kotan yaxşı əkəmmir, xosumat xopa dolaşır.

Xoşu (sif.) – həyasız (qadın). – Əyə, bir xoşunun birini pazı yerinə qaroyul qoyuflar, bir qaz düşdümü ora, vurur öldürür, sa:vına da sö:r.

Xozan (is.) – müvəqqəti dincə qoyulmuş əkin yeri. – Ağbaba və Şörəyel kəndlərində əkinin məhsuldarlığına aid belə bir rəvayətli ifadə - deyim var:

Əkdin xam.

Doldurdun dam.

Əkdin herix'

Oldun fərix.

Əkdin Xozan,

Dalınca uzan, ha uzan.(10)

Xozannix (is.) – taxıl biçinindən sonra əkilməmiş sahə. - Xozannıxdə payızatan kəndin naxırı dolandır.

Xösəx'//xöstəx' – kiçik ev. – Kazım da bir xösəx tikif özünə, onu saray bilir.

1. *Xötəx'* (is.) – eşşəyin balası. – Eşşəyin xötəyi yanında gedir.

2. *Xötəx'* (is.) – balaca, kiçik. – Ə, bu Nağı da xötəyini (kinayə ilə) yanında gəzdirər.

Xucan (is.) – xuliqan. – Şəhərə getmişdix, onda gördüm, bir xucan kişinin cevinə əlini salmax istiyir, çığırdım qaşdı getdi.

Xudru yerə (z.) – nahaq yerə, boş yerə. – Xudru yerə getmədix şəhərə, indi çoxdan qayıtmışdix.

Xuruş (is.) – acıq, hirs. – Gənə xuruşu qaxıb Qələndərin, bir qalmağal eliyəcəx'.

Xuruşdu (sif.) – paxıl, araqarışdıran. – Xuruşdu adamlar hər şeyi eşif töküflər ortuya.

Xurtmaxaşıl (sif.)-əzik-əzik. Zərifə sinidəki iskannarı əlinnən salıf xurtmaxaşıl elədi.

Xurt düşməx' (f.) – yorulmaq. – Günüz o qədrə kərənti çəx'dim ki, axşam xurt tüşdüm.

Xurduna düşməx' (f.) – səmtinə salmaq. – Əlişan xurduna salıf hinə girən tülküyü tufəx'lə vurdu.

Xurcuntayı düşməx' (f.) – güləş vaxtı yaranan eyni vəziyyət. – Uşaxlar güləşəndə xurcuntayı tüşdülər.

Xuy (is.) – xasiyyət. – A bala, təzə yeznənin xuyunu, xəsiyyətini bilirsənmi?

Belə bir atalar sözü var: Xuyunu bilmədiyin ata minməx' olmaz.

Xuygar//xuygir (is.) – hər şeydən ölkən insan (mal və ata da aid edilir). – Bir xuygar inəx' almışdım, Qızılqoşdan, hər şeydən ölkürdü.

Xuyulanmax (f.) – hürkmək. - Mürsəlin atı xuyulananda baş götürüf dağlara qaçırdı.

Xünüx (sif.) – ılıq su, azca isinmiş su. – Uşağa xünüx su verginən, boğazı ağrıyırdı dünənnən.

İcəşgənnix (is.) – sataşmaq. – Bu uşax ona-buna icəşgənnik edir, axrı yaxşı olmaz.

İcəşməx (f.) – sataşmaq. – Məx'təvin yolunda o Qotazın ölmüşü hər gün bizim uşağa icəşir.

İç-diş (is.) – mal-qoyunun içalatı. – Qonşu bir cöngə kəsmişdi, iş-dişini ət doğruyannara pişirdi.

İçalat (is.) – mal-qoyunun içi, yəni ağciyər, nəfəs borusu, qaraciyər, ürək, böyrək, bağırsax və s. – Qounun içalatı xaravıydı tamam, ciyarı da kəpənəyiydi.

İcraəmri (is.) - əmri xəbər verən. – Qolxozun icraəmri Heydar hammıyı iclasa çağırdı.

İdim (is.) – görkəm, zahiri görünüş, geyim. – O elə əvvəldən belədi, idimi düzəlmir kin, düzəlmir.

İdimsiz (sif.) – kifir, çirkin. – İdimsizin biridi, bizim bu təzə müdür.

İdəşməx' (f.) – bir işi başqasına gördürməyə çalışmaq. – Ay uşax, idəşməyin, ikiniz də yeri belləyin.

İdaradan tüşməx (f.) – zəifləmək, kasıblamaq. – Bu uşağın tounda biz idaradan tüşdüx' tamam.

İdələşməx (f.) – mənasız mübahisə etmək. – Hər gün idələşməyin axrı pis olur (E., Q.).

İdara (is.) – idarə. – Sahat ona qalif, əmə idara açılmıyif.

İdarası qalmamax (f.) – köhnəlmək. – 1953-də almışdım bu biryomniyi, ta: idarası qalmıyif.

İfcin (z.) – səliqəli, incə. – Əti hamı Xosroy kimi ifcin doğruyammır, qatıf qatışdırıllar.

İfcinnəməx' (f.) - əti oynaqlardan ayıraraq çapmadan doğramaq. – Çöldə-bayırda əti ifcinniyif bişirəndə daha tamlı olur.

İflix' (is.) – bel sütunu. - İflix'dən sızı tutanda kəsmir ha.

İfliyi üzülməx (f.) - əlləşib çalışmaqdan əldən düşmək. – Səfər işdəməx'dən ifliyi üzülüf.

İfləmə (sif.) – ağılsız (bax, ipləmə). – İfləmə də ağıldan yünül adamlara dērlər.

İxtiyar (sif.) – qoca. – A bala, yaşımın bu ixtiyar vaxtında da xəstəlix' tafdım.

İkindi (z.) – axşamüstü, günortadan sonra. – Günün ikinci çağı hava pozuldu, yekdən xişrix' yağdı.

İkili (sif.) – birə iki. – Boççalıdan gələnnər bir satıl buğdaynan, ikili (iki satıl) cancur dəyişillər.

İkiləməx (f.) – cavabı dəqiq verməmək, ikibaşlı danışmaq. – Mən buna sual verirəm, bu da ikiliyir.

1. *İlitmə* (is.) - boş bişirilən yumurta. – Çox adam ilitmə murt da yēr (Q., B.).

2. *İlitmə* (sif.) - tənbel, iş bacarmayan. – Onun elə göydəsinə baxma, ilitmə bir şeydi.

İlandili çıxarməx (f.) – yalvarıb-yaxarmaq. – Uşax ilandili çıxartdı, atası aparmadı onu şəhərə.

İlanyalı (sif.) – uzun və əyri-üyrü yığılmış taya. – Savxozun 8 ilanyalı tayası vardı, o da erməniyə qaldı (Qn.).

İlkinə (z.) - ilk dəvə, əvvəlcə. – Kəndə ilkinə səssiz kinoyu 50-ci ildə gətildilər, aparatı cavannar əlnən firradırdılar.

İllahım (əd.) – xüsusən. – İllahım da uşaxlar səvinir Novruzun gəlməyinə.

İllət (is.) - əzab-əziyyət, çətinlik. – Torunun ərini tutmuşdular, uşaxlarının bir illət çəx'di kin, gəl görəsən.

İllah (m.s.) – xüsusən. - Getmişdix' Mağaracığa bibimgilə, illah, balaca Qəmər in orya getməsi onları çox səvindirirdi.

İllah da – xüsusən də. – Qurban bayramında hamı səvinir, illah da uşaxlar.

İldırmax (f.) – gözlərindən gilə-gilə yaş tökmək. – Uşax bir ildırırdı kin, gəl görəsən.

İlaxır çərşənbə (is.) - Novruz bayramına qədər olan sonuncu çərşənbə. – Həmin gün “qəbirüstü” deyilən mərasim icra olunur. Qəbirrər ziyarət edilir. Evlərin üstündə, hündür yerrərdə tonqal yandırılır, qızdar niyyət tutuf qapı pusullar. Evlərdə bayram sürfəsi hazırlanır. – Büryün qəbrüstünə gedəcəx' qohumlar.

İlax//lix (sif.) – az qızmış su. – Bütün gün olduğuna çayın suyu ilıxdı, çimməx' olar.

1. *İlgəh* (is.) – ipin bağlanma forması. – İlgəh haravanın doğanağınnan keşmir.

2. *İlgəh* (is.) – düymənin keçdiyi yer. – Tulumun ilgəyi qırılıf tüşüf.

İlgim//ilgim (is.) – yayda isti gündə uzaqdan görünən isti hava dalğası. – Dağın döşündə qounnarı sua yendirirdim, ilgıma tüşdüm.

İlməx' (is.) – düyünün forması. Hasant açılan düyünə ilməx' dəllər.

İmrix'ləməx'//irmix'ləməx' (f.) – irini xırdadan seçmək. – Qoun kərməsinin qırıxlarını imrikliyif qalağın içinə doldurullar.

İmanbeh (sif.) – imanlı adam. – Çox naxartana desən imanbeh adamdı Nağı kişi.

İmdi (z.) – indi. – İşdən imdi gəldim, əmə çox yorulmuşam.

İmrənməx (f.) – meyl göstərməx, balasını görüb səs çıxarməx. – Axşam inəx' qarıya gəldimi əvvəlcə imrənir, balasını gəzir.

İmsiləməx' (f.) – iyləmək. – Bu uşaxda da bir pis xəsyət var, yeməyi imsiliyir.

İncix' (z.) – küsülü. – Nəvələrini özünən incix' salmaginə, heş vaxıt.

İnnənbelə//innənbeləsinə (z.) - bundan sonra. – İnnənbeləsinə mən qardaşımın işinə qarışmaram tã.

İncix düşməx' (f.) – incimək, küsmək. – Qohumları İspəndiyar məllimnən incix' tüşüflər.

İnax (is.) – yağlı yeməkdən əmələ gələn mədə-bağırsağ pozğunluğu. Bu zaman həm də ağızdan pis qoxu gəlir. – Uşax o xartana cızdax yeyif kin, inaxdan əziyət çəkir.

İnc-cins (əv.) – heç kəs. – Getmişdim Qurvannıxda mamamgilə, əvlərində ins-cins yoxuydu, qonşuya gediflərmiş.

İnağ olmax (f.) – yağlı yeməkdən əmələgələn xəstəlik. – Uşax oxartana zəyrəx' yemişdi kin, inağ olmuşdu.

İncafara//incəvara (b.) – yaxşı ki. – İncafara qalın geymişdim, yoxsam maşının üstə donardım.

İndiyətən (z.) – indiyəqədir. – İndiyətən heş kim bilmirdi kin, Mustafanın oğlu oğurrux elədiyinə görə tutuluf.

İntahası (bağ.) – amma. – Qar yağırdı, intəhası sakitdix' idi.

İpləmə//ifləmə (sif.) – ağılsız, dəli. – Bir ifləməsi gəlif işıxları yoxluyurdu, bizə də axt yazıf getdi.

İpriməx (f.) - ətin sümükdən ayrılmas. – Qoun ətini də o xartana qaynadıflar kin, ipriyif tökülüf tamam.

İpıqırux (sif.) – etibarsız. – Bacımoğlu Səfər də ipıqırux çıxdı maña, heş gözdəmiridim.

1. *İrax* (sif.) – nahaq. – İrax yerə gəlif özmü əziyyətə saldım.

2. *İrağ//ırax* (sif.) – uzaq. – İrağ olsun, deyillər kəndin aftoyu Qarakahyada dəvrilib. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da həmin söz işlənmişdir (12, 43).

İrəx' (is.) – rəng. – Əvin pəncərəsini ağ irəx'lə boyadım.

İrəvan əppəyi (is.) – yeməli bitki. – İrəvan əppəyi yaz ağzı, bir də payız pitir, ağ da çiçəyi olur.

İrdələməx' (f.) – seçmək. – Qartolu irdələdim, qoydum quyya.

İrgənci (sif.) – iyrənci. – Bir irgənci adamdır, bu Əsgər tutdumu, buraxmır, dağı arana aparır, aranı dağa, sən də qalırsan mətəl.

İrpənməx (f.) – iyrənmək. – Bacım ziyilli qurvağadan yamanca irpəndi.

İrişməx (f.) – yersiz hırıldamaq, şit-şit gülmək. – Naginin oğlu Əhməd elə kimi görsə irişir, tişdəri heç örtülmür.

İrgün (z.) – həmişə, hər vaxt. – İrgün bu uşağın gözünün yaşı əlindədi.

İrsiz (sif.) – həyasız, sırtıq. – Çox irsiz adamdı bu quluf müdürü Şakir.

İrz (sif.) – sifət. – Qarannıxda qızın qavağına nəsə çıxıb, onnan irzi qaçıf.

İrz-irəx' (sif.) – sir-sifət. – Xəstəlix'dən xırda nəvəmin irz-irəyi qalmıyıf.

İrənd//irəd (is.) – nişan, iz, sərhəd. – Pay torpaxlarının arasında irənd olur (Q., E.).

İrəmə (sif.) – dik, hündür yer. – Traxtırrar irəmədə əkin edillər.

İrzə (is.) – cəftə. – Pəyə qapısının irzəsi qırılıf düşüf yerə.

İrtməx (is.) – büzdüm. – Qazın, touğun, eləcə də qonun irtməyi pişəndə daddı olur.

İraqı (is.) - əl-üz sabunu. – Gəncədəki qohumlar uşaxlara gulqoxulu iraqı gətiriflər.

İrəfətə (is.) - təndirdə çörək bişirmək üçün içi otlar doldurulmuş yastı kətan torba. – İrəfətəynən təndirə çörəx' yapılırlar. İrəfətə olmasa, çörəx' təndirin badına tam yapışmaz.

İsdər (bağ.) – ya, ya da. – isdər sən gələnən, isdər sə də o.

İsfaha//isvaha – üsullu, səliqəli. – İsfaha iş görənlər adam indi az tapılır.

İsgənə (is.) – dülgər aləti. –Pencərənin yanoyunu iskənəynən yondum (B., X., E.).

İskələ (is.) - ayaqaltı. – İskələnin üstünnən usda Nuru yıxılıf qolu çatdıyif.

İsmariş (is.) – xəbər, sifariş. – İsmariş göndərdim, Daşkəsəndəki qohumlara toya gəlsinnər.

İsmarramax (f.) – xəbər göndərmək. – İsmarradım, uşax Bakıdan gələndə bir əz noğul alif gətisin.

İsrafçı (sif.) – qənaətcil olmayan. – Zəhrə qarı çox israfçı arvatdı, ona yörə də hamı ona üz tutur.

İstahan (is.) – buğdanı qabıqdan çıxarıb yarma eləyən mexaniki dəyirman. Un dəyirmanından fərqli olaraq stahanda buğdanı döyən daş dikinə hərənlənir. – Lellakana, (Gümrü) istahana yarmalıx döydürməyə bir meşəy ağ buğda aparmışdım (G.Ox.).

İsvat (is.) – sübut. – İndi gəl isvat elə, bunu başa sal.

İşarmax (f.) – yaş olmaq. – Tərənin altınnan yaz vaxtı həmməşə su işarır.

İşdəngi (sif.) – şuluq, nadinc. – Çox işdəngi uşaxdır bu Namazın Mirisi.

İşdənməx (f.) – şitənmək. – Alı da bu uşağının ağzına gəlmir, hər yetənə işdənlir.

İşqırax//şqırax (is.) – hıçqırax. – Nədəndisə bu tifil yuxusunda da işqırır.

İzzix'məx (f.)- bezmək. Bir şeyə izzix'dinmi , qutardı daha.

1. *İşgil* (is.) – qapını bağlayan dəmir. – Qapının işgilini salginən uşax-muşax aşması.

2. *İşgil* (is.) – boyunduruğun ortasındakı deşiyə salınan möhkəm ağac. İşgil iş+gir sözündəndir. İki söz birləşərək sadə sözə çevrilmişdir. – Boyunduruğa qara ağacdən işgil düzəldillər kin, qırılmasın, dayanıxlı olsun.

İşdix' (is.) – qolsuz sırxılı. – İşdiyi geyməsəm, soyuxluyaram.

İşdəx' (sif.) - əməl. – Osmanın işdəx'lərinnən xavarın varmı?

İşdəx' (sif.) – Çox işdəh adamdı Vəli kişiyi, gecə-gündüz çalışır.

İşixgözü//şixgözü (z.) – qarannıx düşməmiş. – İşdərimizi işixgözü qutarax kin, əvimizdə qonax var, bizi gözdüyüllər.

İtcannı (sif.) – dözümlü. -Bu Şərif çox itcannı adamdır, hər şeyə dözü.

İtix' (is.) - itən əşya. - İtix', adama çox pis gəlir, heş yadınnan çıxmır.

İtyosunnu (sif.) – itsifət. – O, ityosununun üzünü görəndə hersdənirəm mən.

İtöldüsü (is.) – qanqaralıq. – Şər qavışanda qonşuda bir bir itöldüsü oldu.

İt xılı (sif.) – çoxlu. – İtxılı kimi qolxozun canına daraşılflar Məmmədin uşaxları.

İtkusdu (is.) – uşaq oyunu. –Uşaxlar itkusdu oynuyullar qapıda.

İt-qurd (is.) – pis, rəzil adamlar. –A bala, yıxsırın bu pal-paltarı, it-qurd gələcək.

İv (is.) – saçın bölünməsi. – Güləndam saçını bir neçə ivə ayırır hörmüşdü.

İtdirsəyi (is.) – göz çibanı. – Uşağın gözünə itdirsəyi çıxır, onu yaman incidir.

İy (is.) – cəhrənin ip dolanan mili. – Cəhrənin iyi pasdı olanda yumax çıxır.

İyitmə (sif.) - hər şeydən bir həngəmə çıxaran adam. – İyitmə adamlar çoxdu indi, hər şeyə bir qulq qoullar.

İybaldır (sif.) - əyribaldır. – İybaldır Nuru orda dayanır nəşə güdüdü.

- K -

Kağa//kaha (is.) – qoyun saxlanan kaha. Güllübulaq kəndinin cənub şərqində, Arpa çayı dərəsindəki qayalıqda (kanyonda) qoyun saxlamaq üçün kahalar vardı. – Keçmişdə Məşədi Söyün Arpaçayı kağasında qoyun saxlıyırmiş; -Qara kahanın yolunda çox qəzalar oluf.

Kağala (is.) – qamış və ya çubuqdan hörlmüş, toxunmuş səbət. – İnex'lərə öynədə bir kağala ot verirəm (G.).

Kağan (is.) – tikan. – İştəpənin qavağında düzənnix'də çoxlu kağan pitir.

Kahal (sif.) – tənbel. – Kahal adamnan nə yaxşı iş gözdüyürsən sən.

Kal (sif.) – bacarıqsız, qanmaz. – Kal adam qanmazdığınan çox şeyi bilmir.

Kallo//kalloy (sif.) – ot bitməyən dağ. – Qar gec əridiyinə bəzi hündür dağlarda ot bitmir. Ona görə də Kallo de:llər.

Kalça (is.) – camışın bir yaşında olan balası. – Kalça yenə çamıra batır gəlir.

Kalış (is.) – qarğıdalının qurumuş gövdəsi. – Kalış göy olanda mal yaxşı yer.

Kalafa (sif.) – xaraba ev yeri. – Bozqaladakı kalafa evlərdən 3 avtoy hörgü daşı yığıf gətdix', əv tix'məyə.

Kalafalıx (is.) – xarabalıq. – Çaldaşın yanında bir kalafalıx var.

Kalan (say.) – çox. – Kalan adam gəlmişdi Bəhdaş məllimin oğlunun touna.

Kalaş (is.) – alaq otu. – Arpıyı kalaş basıf, xavarımız yoxdu (Q., E., B.).

Kalxud (sif.) – key, qanmaz. – Kalxud adamları çətin başa salarsan.

Kalladar (sif.) – varlı, mülkədar. – Keşmişdə Ağbaba kətdərində Urustam ağa, Mahmud ağa, İsgəndər ağa, Hacı Bala oğlu Usuf kimi kalladarlar oluf.

Kallaxlamaq (f.) – qocalmaq. – Məxmər öküz kallaxlıyıf.

Kalman (is.) – bağısız çarıq. Kalman çarığı hər adam tikə bilməzdi.

Kamaş (is.) – təmbəkinin bir növü, tütün. – Köhnə kişilər kamaşı qəzetə püküf çəkirdilər.

Kambax (is.) – xaraba, uçuq. – Üş gündü arvad dədəsinin kambaxına gedif, gəlif çıxmır.

1. *Karrı* (sif.) – işəyarayan. – Əmim uşaxları vəzifədə olsalar da, karrı adamlar döüllər.

2. *Karrı* (sif.) – bol, çoxlu. – Uşax bir karrı iş tapıf, axıratan işdəsə, yaxşı olacax.

Karxana (is.) – daş kəsilən yer. – Qannıcanın karxanasını 88-ci ilin zəlzələsində Gümrü şəhərinin uçuq daş-kəsəyi ilə doldurdular tamam.

Karix (sif.) – ağıreşidən. – Karix adamlar öz tüşündüx'lərini annıyıllar.

Karroy (sif.) – kar. – Karroy adam öz qandığını eliyir.

Karvanqıran (is.) – Kosmonim. Zöhrə ulduzu (Venera). – Karvanqıran səhərrər parıllıyır.

Karavəngi (sif.) – söz qanmayan. – Bi karavəndi qonşumuz varydı Kuşçuda.

Karvanyolu (is.) – kosmonim. – Karvanyolu görünəndə hava tamam işıqlaşır.

Karsala (sif.) – bivec, sözeşitməyən, səfeh. – Karsala Qulunun özü deyif, özü eşidir, heş şeyə məhəl qoymur.

Kaşan//keşan (is.) – öküz və ya atla sürüyərək gətirilən ot, bəlim. – Otu kaşannıyif tayya yaxınlaşdırdılar.

Katda (is.) – keçmişdə kəndin böyüyü. – Deellər Gözəldərə kəndinin katdası Əsgəroğlu Təhməz oluf.

Kav//Kov (z.) – düz. Uşaqlar oyun vaxtı gav//gov sözünü “deyil” sözü ilə işlədillər. – Bu kav olmadı. Bu kov deyil.

Ked (is.) – ot topasını daşımaq üçün işlədilən iki uzun ağac. – Kedin biri qırılıf, ot daşımaq olmur (M.).

Keçirtməx (f.) – söndürmək. – A bala, bir əlini at işığı keçirt.

Keçiməməsi (is.) – taxılın içində və biçənəkdə bitən özəkli, yeməli bitki. – İlanının əkinnərində iri özəx'li keçiməməsi olur.

Keçənnərdə (z.) – keçmişdə. – Keçənnərdə Novruz bayramında damların üstündə aloy-bloy qalıyırdılar.

Keçiqıran (is.) – martın sonu, aprelin əvəli. – Bu keçiqırılan da keşşəydi, hava açılardı (D.).

Kefkom (sif.) – həmişə yeyən, içən və şən adam. – Xəsdəxananın zavxozu Məhərrəm kişi çox kefkom adamıydı, dünya vejinə döüldü.

Kem//kəm (is.) – cil otdan eşilmiş kəndir. – Otu yavaynan kemın arasına yığgınen. Belə bir atalar sözü də var:- Onun kemının üstünə yük yığmaq olmaz.

Keş (is.) – zaman-zaman suyun kəsib getdiyi dəre (kanyon). – Keş dərəsindən çoxlu itburnu pıtır.

Keşni//çeşni (is.) – naxış. – Xalı keşnişi çoxdu: sinəx', çaxmax, qarnıyarıx, əqrəf, qurdağzı, kuş və s.

Keşkəm (ə.) – keşkə. – Keşkəm mən də irayona gedif şiklimi çəx'dirəydim.

Kəf (is.) - əridilən kərə yağın xıltı. – Nənəm həmməşə kəfdən fətir pişirir.

Kəfrəm (is.) – yorğan və döşəyin sırımın alt üzü. – Qızın cehizdiyinə yorğan-döşəx' salmax üçün şəhərdən 10 metrə kəfrəm aldım.

Kəfşən//kövşən (is.) – otlaq sahəsi. – Havalar qurax olduğuna kəfşənin otu quruyuf.

Kəf gəlməx' (f.) – kələk gəlmək, hiylə qurmaq. -Bizim yeznə yenə bizə kəf gəlif.

Kəhliyi azmaq (f.) – mədəsi pozulmaq. – Yağlı ət yediyinə kəhliyi azıf.

Kəkil (is.) – atın baş tükü. – Alpaşanın atının kəkli gözünün üstə düşür. Belə bir bayatı da var:

Qara atın kəkili

Yerə düşüf şəkili.

Qız gedir, oğlan alır,

Kimdi onun vəkili.

Kəköy (sif.) – pəltək. Kəköy uşax danışanda utanır.

Kələ (is.) – törədici erkək mal. - Qalxoza Varansofkadan damazdix kələ gətirirlər.

Kələcoş (is.) – soğança və əzilmiş qurutdan hazırlanmış yemək (sarımsaq da əlavə edilir). – Qarri, şaxtalı gündə kələcoş hazırlayıllar.

Kələf (is.) – Oturduğu vəziyyətdə çarpaz formada hər iki dizə sarınan ip və ya sap yumağı. – Böün iki kələf yun əyirdi nənəm.

Kələfətir (is.) – acımamış xəmindən sacda tez bişirilən çörək. – İşə tələsənnərə kələfətir pişirillər kin gecikməsinnər.

Kələfləməx' (f.) – dolamaq. – Nənəm ipi kələflədi.

Kələləmək (f.) – hər iki ağız iti olan çəkiclə daş yonmaq. – Usda Qəmbərəli kövəx' daşadan kələləyirdi.

Kəllədaban (z.) – tərs. – Qonşumuz Sirəfil həmməşə kəllədaban danışıır.

Kəllə (is.) – dırmığın dişləri düzülən hissə. – Dımırığın kəlləsi qırılıf (Q., E.).

Kəlləmanqo (is.). – qrip xəstəliyi.

Kəlin (sif.) – buynuzlu, dişi qoyun. – Bazardan bir kəlin qoun almışdı, babam, quzusu da kəlin oldu.

Kəlpəysər (sif.) – zırrama, qanmaz, ətli-canlı. – Bir kəlpəysəri vardı, xaxın tounu qatdı.

Kəltə (sif.) – iri, qüvvəli. – Əhmədin kəltə itdəri var.

Kəltən (sif.) – kəsəkli torpaq. – Kəltənni yerə toxum səpilməz, gərəx' əzilsin

Kələh (is.) – qüvvə, tab, dözümlü. – İşdəməhdən məndə kələh qalmıyıf.

Kələh (is.) – hiylə. – Qəfərin kələyinin üstü açılıf.

Kələhi kəsilməx' (f.) – yorulub əldən düşmək. Əvi tikif qutarana deyin kələyimiz kəsildi laf.

Kələməh (f.) – daşı yonub qaydaya salmaq. –Usda Qurvanəli və Nəbi axşamatan daş kələlədilər.

Kələyə gəlməx (f.) – inəyin cütləşməsi. – İnəh kəliyə gəlir.

Kəmçix' (sif., z.) – yarımçiq, əyri. – Əvin tufarı kəmçix' oluf.

Kəmçənəx (sif.) – qıyğacı, əyri. – Paltarın qolu kəmçənəx'dir.

Kəpənəx' (is.) – qoyun xəstəliyi. – Payızda çayırıxıda otduyan qounnar kəpənəx' xəstəliyinə tutulullar.

Kəpriməx' (f.) – bərkimiş qar. – İsdı tüşənnən qar kəpriyif.

Kərti (sif.) – köhnə çörək. – Tükannan aldığı çörəx' kərtiydi.

Kərtiməx' (f.) – köhnəlmək. – Çörəx iki yün qalif təhnədə kərtiyif.

1. *Kərə* (sif.) – qısaqulaq qoyun. – Kərə qoun binəli ətti olur.

2. *Kərə* (is.) – dəfə. – Üş kərəm getdim qapılarına, tapammadım.

3. *Kərə* (sif.) – yağ. – İnəyin südünnən hazırranan yağa kərə dəllər.

Kərt-kürt (sif.) – əyri-üyrü xəndək. – Axırkələyə dağ yoluynan getdix', əmə yol kərt-kürtdür tamam.

Kərt//kirt – tən yarı. –Fırınnan aldığıımız şomunu kirt yarı bölüf yedik.

Kərdi (is.) – pencər əkilən torpağın hissələrə bölünməsi (lək). – İki kərdi turp, bir kərdi tərə əkmişdim bostana.

Kərdiyar (sif.) – arpa və buğdanın qarışığı. – Toxum təmiz olmadığına napzardakı əkinnər kərdiyar pitif.

Kəlliye atmaq (f)- yatmaq. Kişi axşamnan kəlliye atıf.

Kələc (is.) – daşyonan alət. – Kələcin ağzı koralıf, daşı yonmur (M.).

Kəran//kəran//karan (is.) – evin üstünə divardan-divara atılan uzun tir. – Karanın altına dirəx' vurulmasa, tufarrar çatdıyar.

Kərki (is.) – dülgər aləti. – Dəmirçi Qara resordan elə kərki düzəldir kin, heç ağzı qattanmır, ülgüş kimi kəsir.

Kərki gəlməx (f.) – qısdamaq, kobud formada danlamaq. – Coydar kişi oğluna bir kərki gəldi ki, gəl görəsən

Kərkiləməx' (f.) – kərkiyənin yonmaq. – Usda Cəhəngir dirəyin alt tərəfini kərkiyədi.

Kərənti (is.) – otbiçən alət, dəryaz. – Qurbanəlinin bir yeddi nomer kərəntisi var, otu yerinnən sıyırır, heş də koralmır.

Kərəm (n.s.) –dəfə. –Min kərəm demişəm kin, ay bala, evə tez gəlginən, eşitmir kin, eşitmir.

Kərmə//gərmə (is.) – qoyunun yatdığı yerdən kəsilən təzək. – Təndiri kərməyənin qalıyanda quvattı qızır.

Belə bir deyim də var:

Övlərinin dalı kərmə qalağı

Camışdar sağılar, oynar balağı.

Kəstənkələ (is.) - kəstənkələ. – Də:rmanın yanında çoxlu kəstənkələ peyda oluf.

Kəsə (z.) – düz. – Burdan gejë çıxıf kəsə evlərinə getdi.

Kəsım (is.) – toydan əvvəl qız evinə veriləcək pal-paltar, ətlik, un, yağ, meyvə və s. – Dünən Qəmbərəli kişigilə kəsımə getmişdik, Qəşəmin toyuna yöre.

Kəsix' (is.) – qız övladı. – O, anası ölmüş kəsiyin baxtı əvəldən gətimədi heç.

Kəsməx' (f.) – puç etmək. – Oxartana yağış yağdı, taxılı kəsdi.

Kətə (is.) - içi müəyyən ədviyyatla doldurulmuş qalın çörək. – Ağbava kətdərində pişirilən qalın təndir kətəsi heş yanda olmur (Q., E.).

Kətıl (is.) – taxtadan hazırlanmış oturacaq. – Dadaşım usduya uşaxlar otumağ üçün 3 kətıl düzəltdirmişdi.

Kəvəx' (sif.) – kövrək. – Qanıca kəndinin yanından kəvəx' daş çıxardılar.

Kəz (n.s.) – dəfə. – Yüz kəz dedim uşax baxmadı maña. Həmin söz “Kitabi-Dədə Qorqud”da işlənmişdir (12, 45).

Kıskanmax (f.) – şübhələnmək. –Qara arvadını yaman kıskanır.

Kığlamax (f.) – basdırmaq, gizlətmək, örtmək. – Yayıda elədiyi oğuruğu Ağəli elə kığladı kin, heş kəs baş çıxarammadı.

Kilkə (is.) - ərinmiş kərə yağın çöküntüsü. – Yayda ərinən yağın kilkəsi az, qışda ərinən yağın kilkəsi çox olur.

Kırnaz (sif.) – xəsis və lovğa. – Bu təzə gələn zotexnix' çox qırnazdı.

K'ısırəmən (sif.) – 2 il anasını əmən dana. Məmmədvəli kişinin 2 k'ısırəməni var (S.).

K'ısqanmax (f.) – ehtiyat etmək, şübhələnmək. – Bu Nəsir də arvadını işə qoymor k'ısqaner (Q.B.).

Kısqırmax (f.) – iti kiməsə yönəltmək. – Getmişdim Cələf kəndinə, körəyuşağı erməni dığaları itdəri üstümüzə kısqırdılar.

Kısdırmaq (m) – qənaət etmək. – Lələm kısdırdı saxladı, axrı noldu?

Kısdamax (f.) – sıxışdırmaq. – Tərifə arvat təzə gəlnini yaman kısdıyır.

Kısnamax (m.) – ehtiyat etmək, qorumaq. – Hamını kısnamax olmur ha.

K'ışdix (is.) – Qış üçün tədarük edilən ərzaq məhsulları.
– Məhərrəm kişi kışdığına mal bəsdiyir müdam.

Kifləmə (is.) – arı xəstəliyi. – Arının kötüyü nəm yerdə olanda, həm də arı zəif olanda kifləmə xəstəliyinə tutulur.

Kifsiməx'//kifsiməh (f.) – kif atmaq. – Duzsuz olduğuna pendir motalda kifsiyif.

Kilit (is.) – açar. – Qapıya vurduğum kilit açılmadı, mən də qırdım, tökdüm. M.Kaşqarlının “Divan”ında həmin söz kirit formasında işlənmişdir (IV.303). Belə bayatı da var:

Getdim aya baxmağa,
Qapıya kilit taxmağa.
Oğlan xına göndərif,
Qız əlinə yaxmağa.

Kilitdəməx'//kitdəməx' (f.) – açarla bağlamaq. – Qapıyı kitdəməyi unutmuşam.

Kin, kün, kın, ki (b.) - Bağlayıcı kimi üç variantda işlədilir. Baş cümlədən sonra kin, kın, kün daha çox işlənir. – Bir də gördüm kün, budu gəlir; Onda bildim kin, Yetim İdris qız qaçırdıf; Baxdım kin, uzaxdan maşın gəlir.

Kinə (is.) - tabletka. – Hamasadakı əvdix'dən bir kutu tımo kinəsi aldım.

Kir (is.) – çirk. – Şalvarı yaylaxda o qəddər geyif kin, kiri də çıxmır.

Kirşoy (sif.) – saçın və ya paltarın təmiz yuyulmaması. – Yaylada yuyulan paltar kirşoy olur həmməşə.

Kirəş (is.) - əhəng. – Quruların altını kirəşdiyəndə quru qaler (B., G.).

Kiriş (is.) – hasil olmuş mal gönübdən nazik formada hazırlanan cəhrə ipi. BU ip qətranlanmış və ya mumlanmış bağdan da ola bilər. – Cəhrənin kirişi boşaldığınnan iyi fırratdır.

Kiriməx' (f.) – susmaq. – Bu Yunus kiriməx' bilmir ha, kuş kimi ötür.

Bəzi mənbələrdə kiri(mək) felini erməni dilindən alınma hesab edirlər. Ancaq bu əsassızdır. Çünki heç vaxt başqa dildən dilimizə fel keçməyib.

Kirimiş (sif.) – sakit. – Haxartana desən kirimiş uşaxdı Fatmanın qız nəvəsi.

Kirnaz//qırnaz (sif.) – təkəbbürlü, lovğa. – Kirnaz qızdı Sənbərin qızı Ədilə.

Kirt (z.) – yarı, tən. – Qapıdakı torpağı qardaşımnan kirt böldük'.

1. *Kirtix'* (n.,s.)– dənə, qəlib. – Ay gəlin, tükannan mana 4 kirtix' sabın alginən.

2. *Kirtix'* (is.) – işlədilmiş sabunun hissəsi. – Sabınnarın laf kirtiylə qalıf.

Kirtizdəməx'//kirkitləməx (f.) – toxunan xalçanın ilməsini düyüb bərkitmək. – Hanadakı xalçıyı oxartana kirtizdədim kin, qollarım laf duruf.

Kirtiz (is.) – ipi nazildən mıxça. – İnin yunnu kirtiznən yolullar.

Kirimişcə (z.) – səssizcə, sakit. İsfəndiyarın burnu nədənsə əyilif, qapımızdan kirmişcə keşdi, salam vermədi.

Kirkit (is.) – kilim, xalça, həsir və digər toxunan şeyləri xanada döyüb bərkitmək üçün taxtadan hazırlanmış ikidişli alət. – Kirkidi bərt ağaşdan düzəldillər. Belə bir xana bayatısı da var:

Maralın izi hanı?

İzi var, gözü hanı?

Kirkit, sən buynuzusan,

Bəs maral özü hanı?

Kirkitdəməx' (f.) – xanada toxunan iləmələrin kirkitlə döyülərək bərkidilməsi. – Toxunan xalçanı kirkitdəməsən tez sökülür, həm də seyrəx' olur.

Kirəş//kirəc (is.) – əhəng. –Çaldaşdan kirəş çıxardıllar.

Kikrə//kirkirə (is.) - əl dəyirmanı. – Kirkirə tişəx'dən tüşdüyünə bulğuru çox iri çəkir. Kirkirəynən duz da çəx'irdilər.

Kobux (is.) – çiçəkli qanqalın özəyi, şirintəhər dadı olan yeməli bitki. – Göllünün seloyunda yekə kovuxlar biter.

Kox (is.) - əkin, biçin yerlərində, taya və xırmanda müvəqqəti düzəldilən daxma. – Piçin vaxtı koxu Yalaxlının üstündə qurordux kin, hər tərəf əl içi kimi görünsün (B., Q.).

Koğuş (is.) – qayada olan boş yer. – Arpaçayın dərəsindəki qayalıxda iri koğuşdar var. Orda quş yuvaları da çoxdu.

Kokozdanmax (f.) – kişilənmək. –Ə, bu Həmidin oğlu nə kokozdanır dirextura, tanımıram onun künyəsini.

Kola (sif.) – buynuzsuz keçi. – Bir kola keçimiz vardı, çox sakit gəzirdi.

Kom (is.) – qış aylarında qoyun-quzunun saxlanıldığı tövlə. – Komun kərməsini kəsməyin vaxtıdır, çox qalınnyıf sadır.

1. *Koma* (n.s.) – top. – Əvin yanındakı divəyin böyrünə bir koma qarışqa yığılıf.

2. *Koma* (is.) – kiçik daxma. – Xırmanın yanında qaroyuldan ötrüm bir koma düzəldiflər.

Komalaşmax (f.) – toplaşmax. – Arılar bir yere komalaşıflar, də:sən təzə ana çıxır pətəx'dən.

Konullanmax (f.) – həvəslənmək, razılaşmax. –Dəsən Mürsəlin qızı konullanıf. Valehə ərə getməyə.

Kor (sif.) – iti olmayan (bıçaq, balta, kərki, iskənə və s.). - Kor pıçaxnan malı, qoyunu kəsməx' çox günahdır.

Kora (is.) – mismar. – Əvin kirəmidini vurmağa 3 kiloy kirəmit korası aldım.

Koralamax (f.) – basdırmaq. – Əvin üstünü birtəhər koraladım.

Korafəhim (sif.) – bacarıqsız, diqqətsiz. – Korafəhim uşağa nə deəsən, nə.

Korumax (f.) – zəifləmək. – Bəyaxdan təndir koruyuf, də:sən badı qızdırmıyacax.

Koruş (sif.) – küt. Kərki koruş olanda yaxcı donmur (Gül.).

Korxuşmax (f.) – darıxmaq, bezmək. – Nəvəm əsgərriydədi, anası yaman korxuşur.

Korşumax (f.) – koralmaq. – Dəhrə korşuyuf, əti çapbır.

Koruxşamax (f.) – kütləşmək, kəsərdən düşmək. – Kərkiyi qonşumuz Xurşud aparmışdı, korası olan ağacı yonduğuna koruxşuyuf.

Korruxdan çıxmax (f.) – çətinlikdən çıxmaq. – Uşax yaman xəstəydi, şükür Allaha korruxdan çıxdı.

Korun-korun (z.) – yavaş-yavaş. – Seviyə ufax kömür tökdüyümüzdən korun-korun yaner (X., B., E.).

1. *Kotannamax* (f.) – ziyan vurdu. –Bu uşax Mədədin əvini kotannadı.

2. *Kotannamax* (f.) - əkmək. Yarım hextarı kotannatdım.

Kotmel (sif.) – sifətdən çirkin, burnuəyri. – Qasım kişi bir kotmel adamıydı.

Kozar (is.) – döyülən taxılın içində qalan sünbüllər. – Taxılın kozarını təmizdədix' (Ç.).

Köçəri (is.) – oyun havası. – Göllülü Zurnaçı İsanın çaldığı “Köçəri”yə göyde quşdar da oynuyurdu.

Köçərgi (sif.) – köçəri. Köçərgi k'uşdar yerri k'uşdardan seçilir (B.).

Köfşən//kəfşən (is.) – otlaq sahəsi. – Quraxlıx olduğuna kəfşənin otu quruyuf tamam, yağarrıx başdasaydı, göyərərđi.

Köhləməx (f.) – paltarın əllə müvəqqəti tikilməsi. – Donu köhlədim, bir əzdən maşnıya verəcəm.

Köhlü-köməşdi – yerli-dibli, hamısı. – Bayramda köhlü-köməşdi babamgilə getmişdix'.

Kökə//koka (is.) – uşaqlar üçün təndirdə bişirilən kiçik çörək. – O vədə uşaxlara koka pişirərdilər.

Kökələnməx' (f.) – kökəlmək, böyümək. – Niyarın xırdası yaman kökələnif.

Kölüx' (sif.) – buynuzsuz qoyun-quzu. – Kölüx qoun sakit olur, həm də qorxusunnan sürünün qırağında gəzer (Q., B., E.).

Kölgələnəcəx'//kölgənəcəx' (is.) – kölgəlik. – Çaxmağın altında şəkər pazısı yığırdıx, uşaxlara kölgələnəcəx' qayırmışdix (M.).

Kölgə itəndə (z.) – günorta. – Kölgəitəndə hava çox qızdırdı.

Kölməx' (f.) – daşı yonmaq. Usda Nəbiyə əvi tikdirirəm, bir gün daşı kölüyür, o biri gün tufar qoyur (S.).

1.*Köməşməx'* (f.) – ruhdan düşmək. – Bu pis xavardan sōra köməşif qalmışam mətəl.

2.*Köməşməx'* (f.) – toplaşmaq. – Quzular nədənsə ölküf köməşiflər.

Kömbəsufat (sif.) – kök və qırmızı sifət adam. – Kömbəsufat İmran gənə uşaxları başına yığıf haryasa apardı.

Kömbə//könbə (is.) - çörək növü. – Hər gün əvə 3 kömbə çörəx' alıram, ancax görür.

Köntöy (sif.) – kobud, tərs. – Həbinin oğlu Nağı köntöy olduğuna əsgərlikdə də komandirənən yola getmir.

Köntöy-köntöy (z.) – tərs-tərs. – Naxır yolunda Qolley Həmid köntöy-köntöy hesafdarın dalıncax danışırdı.

Köndalan//köndələn (z.) – tərs, tərsinə. – Əvin üstünə karanı köndələn atıllar (Q., B.).

Köpbəcə//köppəcə (is.) – yeni doğulmuş inəyin südü ilə unun qarışdırılaraq yağda qızardılması. – Nənəm uşaxlara köpbəcə pişirdi.

1. *Körüh//körux'* (is.) – arını sakitləşdirmək üçün işlədilən alət. – Körühnən arıya tüstü verillər kin, sanşmasın, sakitləşsin.

2. *Körux'//körüh* (is.) – dəmirçixanadakı ocağa hava vuran tulux (son vaxtlar ventilyasiya qoyulardı). – Dəmirçidəki körüyün qolu qırılıf, qalıflar xapan.

Körux'basan (is.) – körüyə hava vuran. - Elə gözümü açannan Əlinin dəmirçidə körux'basan işdədiyini görmüşəm.

Körrü-köməşdi (z.) – bax: köhlü-köməşdi. – Qartolun arasındakı otu körrü-köməşdi yığdım.

Kösöy (is.) – kösov. – Sevədən bir-iki kösöy çıxarıf təndirə atdım.

1. *Köşə* (is.) - künc. – Əvin köşəsində tufarın suvağı quzuluyuf tökülör (S.).

2. *Köşə* (is.) - gündən hazırlanan bağ. – Xəlbiri nəzix' köşəynən toxuyullar.

Köşəbaşı (is.) – saz havası. – Bu havanı aşiq çox vədə bir küşdə dayanıf çalır, elə bil kin özü-özünü dinniyir.

Köşəçi (is.) - dəridən bağ və qayış hazırlayan sənətkar. – Möylənin babası köşəçiydi

Közdəmə (z.) – köz üstündə bişirilən kartof. – Qartofu təndirdə közdəmə pişirillər k'ışda.

Kövə//köbə (is.) – paltarın ətəyinə salınan calağ. – Bir ətəx' tikmişdi bacım, gödəx' olduğuna ətəyinə kövə saldım.

Küflə//külfə (is.) - təndirin hava sorduğu deşik. – Təndir sönəndə küfləni basıllar kin, tez soyumasın, yoxsa çörəx' küt gedər, həm də təndir tez soyyar.

Kükrəməx' (f.) – hirsindən titrəyən adam. – Axşam Müşgünaz qarıya hücum çəkmişdi, kükrüyüf coşurdu.

Küllüx' (is.) – təndir-ocağın külü tökülən yer. – Oğlan uşağının göbəyini kəsif küllüyə basırellar kin, eşix' adamı olsun, qız uşağının göbəyini isə içəri basırıllar kin, evdar olsun (Q., B., E.).

Külləmə (is.) - təndirin qorunda bişirilmiş kartof. – Təndirə 5-10 külləmə salğınən, atağ gələndə ver yesin.

Küləş (is.) – hələ döyülməmiş, iri lodalara yığılmış taxıl. – Qapıda əkdiyim arpanın küləşini qambayna verdix, düz 50 putdan çox taxıl çıxdı.

1. *Künyə* (is.) – üçbucaq. – Usda Qurvanəlinin dəmirdən künyəsi varıydı.

2. *Künyə* (is.) – nəsil, tirə, tayfa. – Balıxlılı tükançı Ələsgər deyirdi kin, məx'təvin qapısına yığılan uşaxların sufatına baxanda kimin künyəsinnən olduğunu bilirəm.

Künkün (is.) – beldəki şiş. – Künkünü əyri Şahmar qulufda işdiyir.

Künkünnü (sif.) – qüzdünnü, qozbel. – Künkünnü Dursun ortada gəzişirdi.

Kündəsayan (is.) – arvad işinə qarışan kişi. – Əvin kişisi kündəsayan oldu, vay o arvadın halına.

Küpəməx' (f.) – o ki var yemək (içmək). – Xəncəllinin bulağında Şərif o ki var kavafdan küpədi.

Kürnəşməx' (f.) – istinin təsirindən qoyun-quzunun başlarını bir-birinin bədənlərinin altına gizlədərək toplaşması. – Çam qırağı sərin olduğuna orda qounnar kürnəşmir, ama çöldə kürnəşir.

Kürü//kürüşnə (is.) – balığın yumurtası (kürüşnə). – Arpagöldə sazan balığı iyun ayında kürüşnə tökür.

Kürüşnə (is.) – toyuğun yumurtalığındakı qabıqsız kiçik yumurtalar. – Toux kəsdirmişdim, qarnınnan oxartana kürüşnə çıxdı kin.

Kürməx (is.) – düyün növü. – Kəndirə kürməx' formasında düyün salıf avtoyun arxasına bağlıyıllar.

Kürt yatmax//kürk yatmax (f.) – toyuğun yumurta üstündə bala çıxarmaq üçün yatması. – Əslində toyuğun səsinə uyğun olaraq “qırt yatmaq” olmalıdır. Çünki kürk yatan toyuq qırtıldıdır. – Bir touğumuz əvəlix'lihdə murtduyuf kurt yatıf.

Kürüx (is.) – atın balası. Təqlidi sözdür. – Atın kürüyü əyağını yaralıyıf. M.Kaşqarlının “Divan”ında həmin mənada kürüh formasında işlədilmişdir (IV.103).

Kür (sif.) – dəcəl. Uşax ki kür oldu, anıyı dəng eliyir.

Kürt yarması (is.) – kiçik, yumru qar dənələri. – Yazbaşı kürtyarması çox yağır.

Kürtüx' (sif.) – yaza yaxın əriyərək sulanan və bərkiyən qar yığını. – Kürtüxlü qar gej əriyir.

Kürə (is.) - çörək bişirmək üçün tikilmiş ocaq. – Kürüyü çır-çırpı ilə qızdırıf çörəx' pişiririx'.

Kürsəx (is.) – itlərin cütləşməsi. – Andıra qalmış, qancıx it kürsəyə gəlir.

Kürütdəməx (f.) – kürümək. – Hacıleyləyin boranında aşxananın üstə xeylax qar yığılıf şəpə bağlamışdı, axşamatan qarı ancax kürütdədim.

Küt getməh (f.) – təndirə yapılan çörəyin bişmədən təndirin isti külünə tökülməsi. – Acımamış xamır küt gedir.

1. *Küt* (is.) – təndirin badında bişmədən isti külün üstünə düşən çörək. – Küt təndirin odunda qızaranın sonra yeməli olur.

2. *Küt* (sif.) – tənbel, əlsiz-ayaqsız adam. – Çox küt adamdır mənim dayoğlum, heş bir sənət öyrənməyif, indi də qalılıf boş.

3. *Küt* (sif.) – yaxşı kəsməyən. Kərənti küt oldumu, ta onun kəsməyinnən danışma.

1. *Kütdəşməx'* (f.) – toplasmaq. – Uşax vaxtı Musa oddu təndirə düşdüynə əyax barmaqları yanılıf kütdəşif.

2. *Kütdəşməx'* (f.) – koralmaq. – Kərkinin ağzı kütdəşif, yonmur taxtıy.

1. *Küz* (z.) – payız. – Küz vaxtı soux olanda boğaz heyvanı çölə qoymax olmaz, bala salar.

2. *Küz* (is.) – doğanda quzusunu almayan qoyunun balası ilə salındığı dar yuva. – Çox vaxıt qoun qarannıxda, sürünün içində quzuluyur, balası ayrı düşdüynə onu tanımer. Ona yörə də dar küzə salıllar, bir neçə günnən sōra balasını tanıyif əmizdirir (G.).

Küzdüx'//güzdüh – payız əkilən taxıl. – Çaxmax yolunun alt yanında yaxşı güzdüh pitir. Belə bir acıtma bayatı da vardır:

Ay hizdiyə, hizdiyə,
Qoyun döldü güzdüyə.
Səni kimi qızdarı,
Almazdar kənizdiyə. (Ç.)

Küzəm (is.) – payız yunu. Küzəmin qiyməti ucuz olur (Q., B., G.).

- Q -

Qabarmax (f.) – üzə durmaq, cavab qaytarmaq. – Bu tifiyə o qədər nə üz veriflər kin, indi də maña qabarır.

Qabırğa (is.) – araba və ya maşına yüklənən otun yan tərəfləri. – Maşındakı otun sağ qavırğası əyilib aşşağa.

Qabğarmax (f.) – yerləşdirmək, qablaşdırmaq. – Uşağın basılqasını qabqardım, göndərdim pošta.

Qaçarğı (z.) – bir yerdə qərar tutmamaq, tələsik. – Elə səhərdən qaçarğı gəldim kin, anamı görəüm yoxluyum, işim var, tez gedəcəm.

Qaçamıya qaçmax (f.) – tərslik etmək, doğru yoldan uzaqlaşmaq. – Elə mən görürəm kin, Usufun xırda oğlu həmməşə qaçamıya qaçır.

1. *Qadax* (is.) – mismar. – A bala, ala bu pulu gələndə Hamasanın xozmagınnan iki kiloy yüzdüy qadax alginən.

2. *Qadax* (is.) – sadə qapı taxtalarının üzərinə düzöldüyü və mismarlandığı qalın taxta. – Qullavanı qapının qadağına bərkidillər kin, çox dayansın.

Qadağa (is.) – qadağan olunmuş şey. – İrayonun kətdərində taxılın içinnən per-pencər yığmağa qadağa qoyuluf.

Qadı-qadı (z.) – lovğa-lovğa, böyük-böyük, yekə-yekə. – Burada qazı-qazı sözü də həmin mənalari bildirir. d > z və ya z > d əvəzlənməsi əks olunur. – Bu Haxverdinin oğlu Məsim çox qadı-qadı danışer (X., B.).

Qağa(is.) – böyük qardaş və ya əmioğluna müraciət forması. – A qağa, yengəm səni çağırır.

Qahmadar (is.) – tərəfdar. – Maa qahmadar olma, lazım döl.

Qahmar (is.) – kiminsə tərəfini saxlamaq. – Günahı olana birinə qahmar duranda adam yanif yaxıler (B.).

Qaxdağan (is.) – gəlmə erməni. – O vaxtdarım İran, Türkiyə, Suriya və Livannan qaxtağan ermənilərini gətirif doldurdular Azərbaycanın dəmyə torpaxlarına.

Qaxınc//qaxı (is.) – müəyyən bir pis iş görmüş adamın eybinin üzünə vurulması. – Qaxıncı olan adam hər yerdə utanır.

Qaxılmax (m.) – tərənəməmək. – Ə, a bala, nə qaxılıb orda qalıfsan, irəli gəlif, sözünü de.

Qaxılaşmax (f.) – bir-birinin eybini üzə vurmaq. – Gənə arvatdar qaxılaşıllar.

Qaxarrıx (is.) – qıtlıq. – Eldə-obada yaz ayları qaxarrıx sayılar (B., E., Q.).

Dış tökülüb gedib, gözlər çuxurda
Nə var yeməyə ki qaxır-quxurda.
Nə oldu qazancın, söylə axırda,
Qəmini elinlə bol, Aşiq Nəsif.

(Aşiq Nəsib)

Qaxqalax// qaxqalağı (is.)- hündür, yüksəklik. –Ay uşax, nə durufsan o qaxqalaxda, yxılarsan, tüş aşşağa.

Qaqa (is.) – konfet (uşaq sözü). – Uşağın dili açıldımı qaqa deəcəx'.

Qaqaş (is.) – kiçikyaşlıların özündən böyük qardaş və ya əmioğlanlarına xitabən söylədikləri müraciət. Qaqaş “qağa” kəlməsinin əzizləmə formasıdır. – Qaqaş, lələm səni çağırır.

Qaqala (is.) – kiçik kökə. – Nənəm çörəh pişirməzdən qavax bizə qaqala pişirərdi.

Qalaca (is.) – dağ və təpədə olan qədim tikililər. – Ağbavada hər bir kəndin sökəndiyi dağda qalacalar varıydı. Bunnarın sayı iyirmidən çoxuydu (Qar.).

1. *Qalın* (is.) – çörək növü. – Anam saca bir qalın saldı kin, tez bişsin (M.).

2. *Qalın* (sif.) – bivec, adam. – Çox qalın adamdı bu hesafdar, kim nə de:r, heç vecinə qoymur.

Qaltax (is.) – atın qoşqu alətləri. – Kirşiyə qoşulan atdarın qaltağı qırılıf tökülüf tamam.

Qaltaxcı (is.) – qoşqu ləvəzimatı hazırlayan sənətkar. – Qaltaxcı Səməd yaxşı yəhər-yüən düzəldir. Tayfa adını əks etdirən bir Qaltaxcı kəndi Pəmbəkdə olmuşdur.

Qaltan/qəltən (is.) – nəyəsə bulanmaq. – Xoruzun biri o birisiñi qanına qaltan elədi.

Qalinnix (is.) – otun və ya taxılın sıx olduğu sahə.- Qalinnixda hər adam kərənti çəkəmmir ha, tez yoruluf əldən tüşür.

Qalınca (is.)– sırınma qollu və qolsuz paltar. – Qastumun altınnan uşağa qalınca geindirdim, souxdı.

Qalax (is.) – piramida şəklində hörülmüş kərmə və ya təzək. – Qapıda 3 qalax kərmə qalíf, Axırkələhli erməni poşaları gəlsəydilər, qartola dəişərdik (Ö.).

1. *Qalaxlamax* (f.) – hər hansı bir qabı həddən çox doldurmaq. – Qavı tökülənətən ətnən qalaxlıyíf qonaxların qavına qoydu.

2. *Qalaxlamax* (f.) – nəyi isə üst-üstə yığmaq. – Yağış gələr, kərməni qalaxlamaq lazımdır. Təzəyi qalaxladılar.

Qamarramax (f.) – sahib olmaq, ələ keçirmək. –Kar Uğurru qolxozun cırını qamarrıyíf öz torpağına qatıf.

1. *Qamaşmax* (f.) – parılıtdan gözü'n bir anlığa görməməsi.
– Qarın parılıtsınnan gözüm qamaşır, həm də su gəlir.

2. *Qamaşmax* (f.) - əl-ayağı iş tutmamaq. – Ə, laf qamaşır qalmışam, m̄tələm bu işdən.

3. *Qamaşmax* (f.) – soyuqdan və ya metalın dişə dəyməsindən yaranan sızıltı. – Əvəllər almen qaşixnan yeməx' yeyəndə çoxunun tişi qamaşır.

Qamqalax (is.) – odunun qəlpəsi, ağac yonqusu. – Dünənnərim əlimə qamqalax batıf, yaman göynüyür, də:sən su çəkif.

Qannı (sif.) – dəlisov adam. – Bu tosdərin Bəşiri çox qannı cavandır, bavası da eləydi, ona oxşuyuf.

Qanıx (sif.) – adam tutan it. – Qanıx it çalışır kin, adamı tişdəsin, tişinə qan dəysin.

1. *Qanıxmax* (t.) – qana susamax. – Çoban Vəlinin ittəri qanıxıf, adamnan heş qoruxmullar.

2. *Qanıxmax* (f.) – qana susamax, döyüş istəmək. – Əli qanıxıf, uşaxlarına güvənir, əmə tez-gec bir balıya tüşəcəx'.

Qanırmx (f.) – qatlayıb qırmaq. – Güləşəndə Camal Bədəlin əyağını qanıxıf qırıf, imdi də uşax qalıf yerdə.

Qana düşmək (f.) – xataya düşmək. – Qazdar Şəmilin arpasına doluf, qana düşəcəx' imdi.

Qanoy (is.) – xəndək, yarıq. – Sarı bulaxda maşın qanoya düşüf, qalıf orda.

Qancalmx (f.) – arıxlamaq. – Xəstəlix' Sədi kişiyi laf qancaldıf (T.).

Qantarğa (is.) – atın ağzına verilən yüyən. Bu kəlmə qaytarğa sözündəndir. Burada y > n əvəzlənməsi ilə sözün fonetik forması dəyişmişdir (qaytarğa - qantarğa).

-A bala, a bala, qantarğıyı atın başına vurğınən, İbişə gedəcəm.

Qanurəx' olmax (f.) – qorxmaq. – Qara kahanın dolamalarinnan maşinnan keçəndə adam qanürək olur (E., Q.).

Qantəpər//qəntəvər (is.) - ətirli çiçək (dərman bitkisi). – Qəntəvəri qurudurux qışa, souxdəymənin dərmanıdı.

1. *Qançır* (is.) – soyuqdəymə, sətəlcəm. – Elbəyi yaylaxda qançır oluf, böün onu qoun dərisinə salıllar.

2. *Qançır* (is.) – bədənin hər hansı bir hissəsinin əzilərək içinə qan dolması. – Əlimi daş əzdiyinə qançır oluf.

Qancıxmax (f.) – qabarmax. – Bilmədim, pişix' əyağımın altında qaldı, mana tərəf qancıxdı (İb.).

Qanrılmax (f.) – çevrilmək, dönmək. – Geri qanrılarda belim sərpdı.

Qancıx (sif.) – dişi it. – Qancıx it mərəx'də balalıyır (Qon.).

Qanquş (is.) - əkin yerinnən hər hansı bir pencəri qazıb çıxarmax üçün işlədilən dəmir parçası. – Qımı yığannar özdərinə qanquş düzəldillər dəmirdən.

Qanquşdamax (f.) – qazmaq, eşmək. – Qızdar arpa əkinini qanquşduyuf qımı yığıllar (T.).

Qanqansız (sif.) – qanacaqsız, mərifətsiz. – Ə, bu qanqansız Ayvaznan nedim, bilmirəm?

1. *Qanqaz* (sif.) – otsuz, çəmənsiz yer. – Bala tərpe qanqaz yerdi, heş şey pitmir.

2. *Qantar* (is.) – hər iki başında 20 sm uzunluğunda çəngəl olan ağac alət. – Bulaxdan cınqırdakı suyu çiyində, qantarnan daşyıllar kin, hasant olsun (Gül.).

Qantar (is.) – tərəzi. – Qantarın arbasını düzəltmişmi?

Qapan// Xafan (is.)- cuvalın ağrına qoyulan parça, - Çuvalın qapanı tikilməx'dən üzülüf tamam.

Qapaxlı (is.) – qapaqlı, iri qazan. – Şə:rdən iri bir qapaxlı aldım, Allah xeyir iş versin, lazım olar.

Qapı (is.) – həyəət-baca. – Qapı o qədərə dardı kin, māsın gələndə dönmür, qalırсан mə:təl.

Qapıkəsdi (is.) – gəlin evinə qız köçürələndə qapının basılması, xələt və hədiyyə alınması. – Ağbava toylarında həmməşə gəlini atdandıranda qızın qardaşı qapıyı kəsif nəmər alardı.

Qapbax (f.) – atın dişləməsi. – At hirsdənəndə adamı qarpir, o da nətəhər ağrıyır.

Qapıpusma (is.) – Novruz bayramı ərəfəsində, axırcı çərşənbədə dilək arzusu ilə qapıpusma. – Qapıpusmuya ən çox cavan qızdar inanıllar (M.).

Qapışmax (f.) –atların döyüşməsi. – Atdar gənə çayırırxda qapışıllar.

Qaravəlli (is.) – məzmunsuz, yalan uydurma. – Səhərdən bura mana qaravəlli danışır bu Qiyas.

1. *Qarayola (z.)* – nahaq yerə, əbəs yerə. – Qarayola getdim bacımgilə, qapıları kilitdiydi, geri gəldim.

2. *Qarayola (z.)*– cəhənnəm, gedər-gəlməz. –Qarayola gessin, heş gəlməsin.

1. *Qaracı (sif.)* – xəsis. – Çox qaraçı adammış bu Səfər, elə uşağının toyunda da gördüx' qaracılığını.

2. *Qaracı (is.)* – dilənçi. –Uşaxlı bir qaracı gəlif dilənir. M.Kaşqarlının “Divan”ında da həmin söz göstərilən mənada işlədilmişdir (IV.247).

Qaradavan (sif.) – uğursuz, xeyir gətirməyən. – Onun qaradavannığını onda gördüm kin, quzuları eşiyə çıxartmışdım, o görənnən sōra üçü xəstələndi.

Qaraboğaz (is.) – quş adı. – Uşaxlar kışda cələynən çoxlu qaraboğaz tutullar. Əmə qaraboğazın yağlı əti olur.

1. *Qarğın* (is.) – Qar suyunun axdığı yer. – Odu, qounnar qarğının ətəyində otduyullar.

2. *Qarğın* (is.) – qar suyunun birdən axması. – Əvin qabağınnan bir qarğın getdi kin, yol-izi də tamam basdı.

Qara arxac (is.) – böyük qoyun yatağı. – Qara arxaşdar dağın daşdı yerində, günöydə olur müdam.

Burda qara “böyük” mənasındadır. Ağbabada Qaraarxac makro oronimi də vardır.

*Əzizim Ağlağandı,
Qararxac Ağlağandı.
Gedək dırddı yanına,
Görəh kim ağlağandı.*

Qaraçix (is.) – yağışlıq olanda taxıla düşən xəstəlik. – Buyıl yağarıx taxıla qaracix saldı.

Qaralamax (f.) – kimin haqqındasa pis fikir yaymaq. – Məsim məllim harda olsa, direxturu qaralıyır.

Qarqara (is.) - ərimiş qarın suyu. – Qarqara suyu əlinə dəydimi, dəriyi çatdadır.

Qarayel (is.) – dağ yeli, şimal küləyi. - Ağbavada avqustun onunnan so:ra bir qara yel əşir, otu-ələfi tamam qurudur.

Qara yellə (is.) – çilik-ağac oyununda çiliyi vurmanın bir növü. – Səməd yaman qara yellə vurur.

Qarasakqız olmaq (f.) – davakar olmaq, höcətlik etmək. – Bu Kərəm də qarasakqız oluf asıldı yaxamdan, əl çəx'mir kin, əl çəkmir.

Qara yaz (is.) – yazın ilk ayı (mart ayı). – Qara yazdan bərim havalər heş düzəlmir kin düzəlmir..

Qarayer (is.) – məzar, qəbir. – Elə kin vaxtın gəldi qarayer heş bir şeyə baxmır, aparır. Belə bir qarğış da var: - Ayıbını qara yer örtsün. Qarayerə girəsən səni.

Qaratisəx' (is.) – çənli, dumanlı havada toz kimi yağın yağış. – Dağ tərəfdən qaratisəx' gəlir.

Qaragünnüx' (is.) – dar gün üçün saxlanılan ərzaq məhsulu. – “Hər kişinin qarayünnüx' üçün bir əz saxlancı olmalıdı” – deyərdi Yasin kişi.

Qaragünə qoymax (f.) – pis gün. – Qurban maşını aparıf batırıf çayıra, qaragünə qoyuf.

Qaragünə qalmax (f.) – pis günə qalmaq. – Əri ölənnən sōra Sona 5 uşağı ilə qaragünə qaldı.

Qaramat//qərəmət (is.) – fikirli, qəmli. – Oğlum şəhərə getmişdi, çox gecix'diyinə məni qərəmət basdı.

Qaradiş – 3 yaşından yuxarı erkək qoyun. – Qaradişin qavırması kışda yeməli olur.

Qarazırtıx (sif.) – eybəcər, çirkin, kifir. – İslamın xırda qızı qarazırtığın biridi, onu kim bəyənəcəx' (Çax.).

Qara düşməx' (f.) – yazbaşı əriyən qarın parılıtsından gözün ağrıməsi. – Uşax çöldə o qədrə xizəx' minif kin, gözünə qara tüşüf (D.).

Qaradavan (sif.) – uğursuz, xeyirverməz. – Bu Xeyransa çox qaradavan adamdı.

Qarayanıx (sif.) – günün qabağında işləməkdən yanıb qaralmış adam. – Qarayanıx adamın sifətinnən bilinir kin, hardasa işdiyir.

Qarnax (is.) – dağın və dərənin quzeyində yayda qar qalan yer. – Yasdı adamlar xəstəliyəndə uşaxlar qarnaxdan qar gətirillər ona. (Qar.)

1. *Qart* (is.) – qoca, yaşlı (toyuq, xoruz və s.). – Noyruz bayramına kəsməyə iki qart xoruz saxlamışam, bir-birilə yola getmillər, döyüşüllər.

2. *Qart* (is.) – gec evlənən oğlan (qız). – Osman qızını bir qart gədiyə verif, 35 yaşı var.

3. *Qart* (sif.) – vaxtı keçmiş bitki. – Qart qımını yığmıllar ha.

Qartalmax (f.) – vaxtı keçmək.. – Əminənin qızı qartalif qalif, düz qırx yaşı var, ta onu kim alajax (G., Q., B).

1. *Qaraqayış* (is.) – kotana qoşulan ikinci cüt öküz. – Əkində qaraqayışa çox güc tüşür.

2. *Qaraqayış* (is.) – ağır işlərə tab gətirən, hər əziyyəti qatlaşan adam. – Qaraqayış Xəlid çox işləh adamıydı, işdəməhdən yorulmurdu.

Qarapərə (is.) – yalandan hay-havar tökmək. – Getmişdim qardaşımdan borc pul istəməyə, yengəm bir qarapərə tökdü kin, kor-peşman geri qayıtdım.

Qaroy (is.) – axşamtərəfi zəif görmə. – Gözüm andır da qaroy oluf, şərqaşıanda heç şeyi seçəmmirəm.

Qaroyolçu (is.) – peşə. – Gözümü açannan bu Həbib qaroyolçudu.

Qaroyul (is.) – gözətçi. – Qalxoz sədri xırmana iki qaroyul qoyufdu.

1. *Qardaşdıx (is.)* – dostlux. – Əvvəllər çox döyüşürdülər Nuruynan Azad, əmə indi qaradaşdıx oluflar de:r.

2. *Qardaşdıx (f.)* – öyə (ögey) qardaş. – Məsim Nurunun doğma qardaşı dö:l, ata bir qardaşdığıdı.

3. *Qardaşdıx (is.)* – toy vaxtı oğlanın sağında və solunda duran oğlanlara deyilir. – Cavannığımda mən Şəmədə qardaşdıx olmuşam.

Qarqaburnu (is.) – qapı cəftəsi. - K'apının qarqaburnu qırıldığına çıx qalır (Qn.).

Qarrahanmax (f.) – kiməsə arxalanmax. – Bu sədir ki var, kiməsə qarrahanır, yoxsa bu nədi, gündə bir hoqqa çıxardır.

Qarrax (is.) – tövlədə qarı əridib suya çevirmək üçün hazırlanmış xüsusi yer. – Qar çox olan kətdərdə keçmişdə pəyədə qarrax düzəldirdilər kin, içəridə mal-qoun su işsin.

Qarsalamax (f.) – yandırmaq. – Təndir oddu olduğuna ilkinə yapılan çörəxlər qarsalandı (Qb.).

Qarmax (is.) – tayadan otçəkən alət (buna çəngəl də deyilir). – Qarmağı tayya soxanda qırdım (Ög.).

Qartdamax (f.) – - Boz düə yaman qartdanır, də:sən onun gənəsi var.

Qarinnamax (f.) – ev divarının uçma təhlükəsi. – Əvin tufarı yaman qarinnıyif, qorxuram uça, bizi yaman günə qoa. (Qar.)

Qarın-qarta (is.) – mal içəlatı. – Qarın-qartanı da təmizdəməx' çətin olur.

Qarsımax (f.) – yandırmaq. - Eşix'də çox souxdu, ha eliyif bulaxdan su gətirənə kimi ayaz əl-üzümü qarsıdı.

Qarınotaran (sif.) – boğazkar, hara oldu, orda yeyən. – Qarınotaran adamlar, toydan bir gün əvvəl çörəx' yemillər, ha.

Qarış (n.ş.) – ölçü vahidi. – Bir qarışın 20 santımdır.

Qarğaburnu (is.) – qapı cəftəsi. – Qadan alem, qarğaburnunu aşağı sal, qapı açılmasın (Q.B.E.).

Qarı (is.) – qoyunun qabaq qolunun ayaqdan yuxarı hissəsi. – Qızın yengəsi oğlan əvinə qarı pişirif aparar.

Qarıxdırmaq//karıxdırmaq (f.) – çaşdırmaq. – Bu sağolmuş məni elə qarıxdırdı kin, üzümü də qırıxammadım.

Qartan//xərtən (n.s.)– qədər. – Bu qartan//bu xərtən soux oldu, ama sular hələ donmuyuf (S.).

Qaralamax (f.) – gözdən salmaq. – İraykom xırmanda sədri yaman qaraladı, də:sən çıxardajax.

Qarmalamax (f.) – tez sahib olmaq (yeməx). – İttər acıydı, sür-sümüyü göydə qarmaladılar.

Qarımış (z.) - ərlək vaxtı keçmiş qız. – Dilbarın Süsənbəri qarımış qızdı, ta ona kim yaxın duracax.

Qartoy (sif.) – vaxtı keçmiş. – Evlənmə vaxtı keçmiş qız və ya oğlana kinayə ilə qartoy de:lərdi.

Qartalması (sif.) – köhnəlmiş, vaxtı keçmiş, qocalmış. – Qartalması qımının turşusu pis olur. Qartalması qızı kim alacax bunnan so:ram.

Qartdaşmaq (f.) – qazların dimdiyi ilə bədəninə qaşması. – Qazdar yaman qartdaşır, də:sən pitdəri var.

Qartdalanqaz//qartdanqaz (is.) – odlu təndirdə həddən çox qurumuş çörək. – İlkənə yapılan çörəklər qartdalanqaz olur.

Qart-qart (z.) – lovğa-lovğa. – Bu Adışirinin oğlu əsgər gedif gələnnən so:ram çox qart-qart danışır.

Qartounu qaldırmaq (f.) – hoydu-hoyduya qoymaq. – Bu qonşular da bir şey eşitdilərmi, o sahat onun qartounu qaldırılar (M.).

1. *Qasnax* (is.)- ələk və ya xəlbirin əsas taxta hissəsi. – Xəlbirin qasnağı qırılıf tökülüf.

2. *Qasnax* (is.) – araba təkərinin topunun hər iki tərəfində dairə şəklində olan dəmir şin. – Təkəri saxlıyan qasnaxdı, yoxsam top dağılar.

Qasmax (f.) – qadın paltarının ətəyinin və ya kişi şalvarının ayaq tərəfini gödəltmək. – Baldonun ətəyini qasdırmışam, yoxsa yernən sürünürdü.

Qaşqa (sif.) – alnında ağ tükü olan at (mal, keçi, qoyun və s.). – Qaşqa qoun buyıl də ekiz quzu doğuf.

Qaş (is.) – dağın başının aşağı hissəsi. – Odey, kəndin sürüsü dağın qaşına yayılıf otduyur.

Qaşqala tüşməx' (f.) – itib batmax. – Xınayaxdıda Mehrənsə qarının gəlininiq üzüyü qaşqala tüşüf, hələm tapammır.

Qaşoy//qaşov (is.) – malı və ya atı daramaq üçün işlədilən dişli alət. – Qaşoyun tişdəri doluf, bir təmizdəməx lazımdı.

Qatar (is.) – sapa düzölmüş aşıqlar. – Keçənnərdə kənd uşaxlarının 5-10 qatar aşıqları olardı.

Qatma (is.) – cəhrədə əyrilmiş ipin bir neçəsinin birləşdirilməsi.

Qatdama (is.) – qabda bişirilən kətə növü. – Qatdama kətiyi uşaxlar çox xoşduyur.

Qat-qat (is.) – mədənin içi. – Malın qat-qatını təmizdəməx' çətin işdi.

Qatmaqarışix (sif.) – qarışıq. – İşkafdakı kitaflar qatmaqarışix oluf.

Qat (is.) – mərtəbə, cərgə. – Əvin ikinci qatını qızdırmax olmur ha!

Qavırğası qalın (sif.) – bivec, tənbel. – Qavırğası qalın adamnan bir nizamlı iş gözdəmə.

Qavlama (is.) – bir-birinə keçirmə. – Əvin tavanına qavlama taxda döşədilər.

1. *Qavazax (sif.)* – boş, yüngül. – Aravıyı çox qavazax yüx'lüyüf Mədət.

2. *Qavazax (is.)* – dibəkdə döyülmüş buğdanın qabığı, kəpək. – Buğdanın qavazağını yelə verdilər. (C.)

Qavqarmax (f.) – qablamaq, yerləşdirmək. – Uşağın basılqasını qavqarıf pošta göndərdim.

Qavzamax//qovzamax (f.) – başını tərptmək. – Dədəm uzaxdan başını qovzuyanda mən bilirdim kin, nə de:r.

Qavırsannıx//qəvırsənnıx' (is.) – qəbirstanlıq. – Qavırsannığın qırağına rəhmətdix' Salman məllim savet sədri işdiyəndə hasar çəkdi (T.).

Qavırma (is.) – qovurma. – Qırx-əlli qazı kökəldənnən sōram, kəsif qavırılar sōram bidon və küpələrə doldurullar, yağlı basanatan.

Qavırma hörrəsi (is.) – yemək növü. – Unu yağnan qavıranın sōra duz və su əlavə edif bir burum qaynadıllar, bu da olur qavırma hörrəsi.

Qavırmalıx (is.) – qış qovurması üçün kökəldilmiş mal, qoyun və qaz. – Soyuxlar tüşənətən qavırmalıx malı bəsdıyif kökəldillər.

Qavıt//qovut (is.) – qovrulmuş arpa, buğda və zəyərək unu. – Xıdır Elləzdə qavıt çəkillər, so:ra da şirin və ya yağlı suda ovuf ye:llər.

Qavırğa//qōrğa (is.) – qovrulmuş taxıl, buğda, arpa, zəyərək və s. – Arpa qōrğasını bir torvuya dolduruf daşa döüllər kin, qabığı çıxsın (E.Q.).

Qaynama (is.) – Çayın qırağından və ya çayırılıqdan qaynıyıb çıxan su mənbəyi, bataqlıq. – Qaynamalara mal batıf, dünənnən çıxarammıllar hələm.

Qayım (sif.z.) bərk, möhkəm. – Paltarın düyməsini qayım çəx'dim, qırıldı.

Qayırmax (f.) – düzəltmək. – Babam nənəmə bir cəhrə qayırmışdı, hələm durur.

Qayışbaldır (sif.) - əyriqıç, əyri və nazik baldır. – Qayışbaldır Əvdirəhman imdi adam oluf, nə işdiyir?

Qaymaxçiçəyi (is.) – ətirli çiçək. – Qaymaxçiçəyinin çayı soyuxdəyməni sağaldır.

Qaysafa (is.) - ərik, qənd, yağ və yumurtadan hazırlanmış yemək. – Belə bir misal da var: İtin axmaxlığı ondadır kim, qaysafadan pay umur (Ox.).

Qazmax (is.) – qurumuş çörək və ya plov, eləcə də cəhməcə qazanının alt hissəsində, quruyaraq bütöv halda qızarmış hissə. – Cəhməcənin qazmağı daddı olur, əmbə tiş lazımdı, onu yeəsən.

Qazmaxlamax (f.) – qurumaq. – Çörəh təndirdə qazmaxlıyif.

Qazayağı (is.) – yabanı bitki. - Qazayağı qumlu yerrərdə çox pitir (Qar.).

1. *Qazıx* (is.) – üfiqi vəziyyətdə arabanın yanını-laydırını oxa bərkidən ağac. – Haravanın qazığı qırıldığına otun bir tərəfi əyilif, yerə tökülür.

2. *Qazıx* (is.) – at hörüyünün yerə çalınan mıxçası. – At qazığı qırıf qaçıf.

Qazalax (is.) – ikitəkərli araba. – Abbasəli kişi hər yaz Gülüstən arvadı qazalaxnan Əsmincənin isti su:na aparırdı (T.).

Qazma (is.) – külüng. – Qazmıyı da itiləməsən, bərk yerə girmir.

Aşiq Veysəlin belə bir deyimi də var:

Qarnın yırtım qazmayınan, beliyən
Üzün cırdım dırnağıyan, əliynən.
Yenə məni qarşıladi gülüynən,
Mənim sadıq yarım qara torpaqdi.

Qəbəllənməx' (f.) – öyünmək. – Mansırın qızı onversetə qəbul olduğuna o, çox qəbəllədir.

Qəçikəsdi (is.) – toy günündən bir neçə gün qabaq qız evinə aparılan donluq parçanın biçilməsi. – Öyünnərim bibimgilə qəçikəsdiyə gəlmişdilər, xeylax qız-gəlin varıydı.

Qəçi (is.) – qayçı. – Parçığı qəçi kəsmir.

Qəhət (is.) – yoxlux, qıtlıq. – Tükannarda ləmpə üşşəsi qəhətə çıxıf.

Qəlbi (sif.) – hündür, yüksək, uca. – Bayquş qumluğun qəlbi yerində yuva quruf (Qar.).

Qələt//qalet (is.) – peçenye. – Tükanda kiloyu 3 manata olan qələt yoxdu, uşax onu yaxşı yər. (Ox.)

Qələbəlih//qələbəlix' (is.) – qarışıqlıq. – Sədrin seşqisində həmməşə qulıf qələbəlik olur.

Qəltən (is.) – iri torpaq, kasal. – Əkinin qəltənini əzməsəx' toxum üzdə qalajax.

1. *Qəlif* (s.) – numerativ söz. – Tükannan 4 qəlif paltar savını aldım.

2. *Qəlif* (is.) – çörək qəlibi. – Somunu fırında qəlifdə bişirillər.

Qələyçi – mis qazan, kəfkir və digər məişət əşyalarını qalaylayan sənətkar. – Kəndə qələyçi gəlmişdi, pendir qazannarını qələylədi.

Qəmalti (is.) – iri bıçaq. – Ay uşax, qəməltiyi aparginən bir usda Mədət itiləsin.

Qəmə (is.) – hər iki tərəfi iti olan bıçaq. – Əvvəllər qəmə gəzdirməx qadağanıydı, indi tükannarda satıllar.

Qəmət (is.) – boy-buxun. – Hələm bunun qəmətinə bax, gördüyü işdən utanmır da.

Qəmrel (is.) – vəkalətnamə, etibar. – Qəmrel verif, əvi onun adına keçirif (M.).

Qənətmə (is.) – yemlik şirəsindən hazırlanan saqqız. – At yemliyinnən uşaxlar qənətmə düzəldif çiyniyillər.

Qənşər (is.) qabaq, ön tərəf. – Kəndin qənşərinnən Dərin dəriyə yol çəkillər.

Qənir (is.) – sifət. – Dadaşın qızı ölənnən anasının qəniri gülmər (B.).

Qənirsiz (sif.) – misilsiz, eyibsiz gözəllik. – Rəhmətdix' Nəcifə qənirsiz gözəliydi, əmə qara torpax onu tez apardı.

Qənfet//qəntef (is.) – konfet. – Tükəz tükannan 2 kiloy qənfet aldı kin, baca-baca günü uşaxlara versin.

Qərrahlanmaq (f.) – arxalanmaq. – A bala, sən kimə qərrahlanırsan daha böyüx'-kiçix' tanımırsan.

Qərəl (is.) – hövsələ, səbir. – Əvdə otumağa qərəl qalmıyif daha.

Qərəl gəlməx' (f.) – dözməmək. – Qərəlim gəlmir telvizordakı pis verilişdəyə baxım.

Qərçimədəş (is.) – uşaq oyunu. – Qərçimədəşi beş daşnan oynuyullar.

Qərəmət//qaramat (is.) – qəm, kədər. – Axşam tərəfi işıxlar yanmıyanda adamı qərəmət baser (E.Q.B.).

Qərtməx' (is.) – qurumuş çirk. – Şalvarın ətəyi uzun olduğuna qərtməx bağliyif.

Qərəvənə (is.) – xəmir tabağı, ləyən. – A gəlin, qərəvəniyə isti su tökgünən, xamır eliyəcəm, ağrın alem (G.).

Qəşmə (sif.) – tumarlı, səliqəli. – Qəşmə kışidən heş kimin xoşu gəlmir.

Qəşmə (f.) – tumarlanmaq. – Bizim bu gəlin də toydan əvvəl iki yün qəşməyədir, heş şeyə məhəl qoymur.

Qəttəzə (sif.) – lap təzə. – İrəvandan özümə qəttəzə bir köynəx' almışdım, bir-iki yuatdan sora rəngi ağardı.

Qətdəl (sif.) – qəddar, rəhmsiz. – Mustuxlu qalxozunun sədri çox qətdəliydi (Q.N.).

Qəysəfə (is.) - quru ərikdən bişirilmiş yemək. – Qəysəfəni ən çox bayram günündə pişirellər (S.).

Qəzil (is.) – keçi qılı. – Qəzildən ayrılmiş çatı qırılmır ha.

Qəziyə (is.) – qəza, bəla. – Onnarın başına gələn qəziyəni hamı bilir, Allah uzağ eləsin.

Qəbli (sif.) – nanəli. – Qazağa getmişdim. 2 kiloy qəvli qənfet alıf gətdim uşaxlara.

Qıbal (z.) – üsul, növ. – Bu qıballa əvi bu il tikif qartarammırıq.

Qıcı verməx' (f.) – acıq vermək. – Əvəz təzə paltarını bizə qıjı verir.

1. *Qıda* (is.) – kiçik, balaca yumru daşlar, şibin. – Əv tikəndə qıda da lazım olur.

2. *Qıda* (is.) – aşıq. – Qıdanı məftilə düzüllər.

Qıdanı (is.) – üçbucaq baş ləçəyi. – Əmim nənəmə Tiflisdən qıdanı gətimişdi.

Yanaxda gül, başında da qıdanı,

Fələk vursun şad günümü qıdanı (Aşiq Nəsim).

Qıdmax (f.) – kəsmək. – Tükançı qənfeti tərəziyə qoanda qıdır.

Qıǵı (is.) – qoyun peyini. – Qıǵıyı yığf çürüdüllər, so:ram da qartol yerinə töküllər.

Qıǵılamax (f.) – qoyunun və ya dovşanın peyin ifraz etməsi. – Qounnar quru qıǵılıyillar.

Qıjıt (is.) – acıq. – Ona bax geyiminnən adama qıjıt verer (Q).

Qıjoy (is.) – suyun daşlı yerdə sürətli axını. – Su daşanda qıjoydan keçmək çətin olur, ona yörə kin, daşdar sürüşür.

Qıxmıx (is.) – taxta yonqusu. – Kürt touǵu basıranda altına qıxmıx töküllər kin, quru olsun.

Qıfcunnamax (f.) – nəyi isə səliqəli yığmaq. – Get gör Əmirov Əli otu neçə qıfcınnıyif taya quruf, qar, yağış yağsa da, otun bir dəstəsi xarav olmur.

Qıfqıvrax (sif.) – zirək, lap zirək. – Qıfqıvrax adamdır bu Camal kişi, burdan vuruf ordan çıxır.

1. *Qılıc* (is.) – kotanın kəsən hissəsi. – Kotanın qılıcı daşa dəyif əyilif.

2. *Qılıc* (is.) – coǵrafi termin. – Daǵı bir-birinə birrəşən yernə qılış de:llər.

1. *Qılıx* (sif.)- bu cür. –Bu qılıx adam olmaz heş yerdə.

2. *Qılıx* (is.) – pal-paltar. Munun qılıǵına-zada bax hələ.

Qılıxlamaq (f.) – yoldan çıxarmaq, dilə tutmaq. – Gənə nə qılıxlıyır o uşaǵı.

Qılovqabı (is.) – bülov qabı. – Kərəntiçilər meşinnən qılovqavı tikdirillər (D).

Qılovlamax (f.) – kəsici altələrin ağzını itiləmək. – Kərəntinin ağzını qılovluyanda ehtiyatlı olmalısən, əlini kəsər (M.).

Qıldıxsız (sif.) - namaz qılmayan, dinsiz, məzhəbsiz. – Bu qıldıxsız oğlu Kərəmin bir uşağı oluf, hələ də arvatnan zaqsa düşmüyüf (S.).

Qılıc (is.) – dağları birləşdirən iti səth. – Dağın qılıcındakı çəhlimdə porsux dəlməxləri var.

Qıloşsa//qılovşa (sif.) – xəbərçi, yaltaq, ikiüzlü. – Qıloşsa adamnan nə çıxar sana belə de: r, ona elə. Həmin söz “Kitabi-Dədə Qorqud”da qılağuz formasında (12,117) işlənmişdir.

Qıloşalanmaq (f.) – yaltaqlanmaq. – Öyün baxeram bu sofer Ziyəddin direktura çox yaltaxlaner (X., B., E.).

Qılan (sif.) – incə yun. – Qılan yunu cəhrədə ayirməx' çətin olor (E.).

Qıl yazdı (f.) – az qaldı. – Qıl yazdı, uşağı dok vursun, Allah saxladı.

Qımı (is.) – taxılın içində bitən yeməli bitki. – Yazbaşı çoxları qımı satmaxla varranır. Qımıyı gavır ermənilər çox yiyir (X.).

Qımı turşusu (is.) – şoraba. – Körpə qımının turşusu yumşax olur.

Qımcırramax (f.) – atmaq, tullamaq. – Həməzinin iti üstümə gəlirdi, ağacı qımcırradım, qaşdı, getdi.

Qımillamax (f.) – tərənəmək. – Şəhərdən buna ağıl qoyuram, heş yerinnən qımillamır belə.

Qımışmaq (f.) – zərif gülüş. – Gənə nə qımışırsan, a bala.

Qımzıx (sif.) – turş süd. – Qımzıx süddən pendir olmaz.

Qımızmaq (f.) – turşumaq. – Süd qımızıyif tamam. Görünür, qazax dilində işlənən kımız sözü ilə əlaqəlidir.

Qımqıma (is.) – zümzümə. – Allahqulu kişi qounnarı qımqımayan qırxır.

Qımır (is.) – hiss, hikkə. – Bunun qımırına baxginən.

Qımax (is.) – danlaq, məzəmmət. – Məni qınıyanın atasına nəhlət, mən gənə deyirəm, bu oğlum eşitmir məni.

Qınt (is.) – künc, tin. – Əvin qındının suağı quzuluyuf tökülüf, hardansa divar su çəkir.

Qıncıtmax (f.) – kəsmək. – Qapının zirzəsi əlimi qıncıtdı, qanı durmur.

Qıncıx (is.) – kəsik, əzik. – Barmağım qıncıx oluf, tamam.

Qıncıx-qıncıx (z.) – kəsik-kəsik. – Əlim daşın arasında qalíf qıncıx-qıncıx oldu.

Qındaf (is.) – pambıq və ya kətandan hörülmüş möhkəm ip. – Çualın ağzını qındafnan tikillər kin, mö:kəm olsun.

Qınnajıx (s.) – azacıq. – Göbələyə qınnajıx duz tökgünən, sulansın.

Qınnıqıp (is.)- qorxudan sakit olmaq- Navxtacan biz qınnıqıp oluf duracıx, a bala.

Qıncılı/dıncılı (sif.) – balaca, xırdaca. – Qıncılı bir uşax gəlíf deyir kin, anam duz istiyir.

Qıⁿnıa girməx' (f.) – pis işlərini biruzə verməməx'. – Bu birqadir hələ qınına girif, xırman vaxtıdı.

Qıpıx (sif.) – qorxaq. – Uşağı da çox qıpıx etməx' olmaz, gələcəyi pis olar.

1. *Qır* (sif.)– lap duzlu. – Əppəyaşını qır duz edif nənəm.

2. *Qır* (sif.) - əlçəkməyən. – Qır Söyunalı birinnən didəşdimi, əl çəkmir t̄a.

Qıryat (is.) – qeyrət. – Qıryat ayrı şeydi, bazarda satılımr ha alasan, gərəx' özündə ola.

Qırbora (is.) – çox duzlu. – Arvat yeməyi qırbora eliyif tamam.

Qırdıqaşdı (sif.) – işdən boyun qaçıran, tənbel. – Uşağın biri çox qırdı-qaşdıdı, daisına oxşuyuf.

Qırmax (f.) – kəsmək. – Souxlar tüşüf, qazdarı qırmax lazımdı.

1. *Qırma* (is.) – sazan balığının balacası. – Çayın sünü buraxmışdılar, xeylax qırma tutdum tornan.

2. *Qırma//qurdırma* (z.) – kəsə. – Qışda Arpagölün üstü elə donur kin, adamlar yolnan dolanmır, qırma gedillər Xozuya.

Qırmızı (sif.) – utanmaz, üzə danışan. – Qırmızı adamdı bu Şəmkir, üzünə de:r hər şeyi.

Qırp (is.) – sünbül. – O vaxıttıddar, piçin vaxtım qalxozda qırp yığannarın dəstəsi varıydı (Ox.).

Qırpım (z.) – bir an. – Gözümün qabağında bir qırpımda biliyin ikisini balığudan apardı.

Qırqıra (sif.) – gilli, su tutmayan yer. – Qırqıralı yerdə yaxşı ot bitmir, tez də saralır.

Qırış//qırıc (is.) – yazbaşı əriyərək bərkimiş qar. – Qoncalıya qırışnan gedif gəldim.

Qırın-qırtı (is.) – pay, sovqat. – Arannan qohumlar gəlmişdilər, həm də bir əz qırın-qırtı gətirmişdilər uşaxlara.

Qırıntı (is.) – yun darağının dışındə və ya xalça-kilim toxunan zaman qalan yun (ip) qırıqları. – Qırıntıdan uşaxlara döşəx' salıllar.

Qırışmal (is.) – söyüş. – O, qırışmal Nəvi heş atasını da eşitmer (X.).

Qırınqıt (sif.) – xırda-xuruş. – Uşağın tounnan bir əz qırınqıt qalmışdı, onu da qonşulara payladım.

Qıraç (sif.) – su tutmayan gilli yer. – Bizim yarımhextar çox qıraçdı, quraxlıx oldumu, heş şey pitmir.

Qıraşdıx (is.) – gilli, su tutmayan əkin yeri (biçənək). – Qıraşdıx yerdə ot-ələfin pitməsi Allah umudunadı.

Qırxəyax (is.) – həşərat. – Qırxəyax irəngi qırmızı təhər həşəratdı, çoxlu da ayağı olur.

Qırxım (is.) – qoyun qırxımı. – Ağbavada iyunda qırxım olur, qoun qırxımı.

Qırxılıx (is.) – qoyunu qırxmaq üçün işlədilən iri qayçı. – Axırkələx'də yaxşı qırxılıq olurdu, müdam ordan alerdıx' (E.B.).

Qırxınçı (sif.) – qırxılıqla qoyun qırxan (adam). – Qırxınçıların hər biri gündə 30 qoun qırxır.

Qırtatmax (f.) – özünü öymək, özünü çəkmək, heç kəsi bəyənməmək. – Ulduzun nişanında xalası bir qırtadırdı kin, elə bil heç kim bunu tanımır.

Qırtım (s.) – bir az. Bir qırtım çay gəti, başına dönüm maña.

Qırtım-qırtım (z.) – az-az. – Söyün kişi yatağa tüşüf, yeməx'dən kəsilib çayı da qırtım-qırtım içir.

Qırım (is.) – təhər, görüntü. – Qırımınnan gənə içənə oxşuyur bu Dahar.

Qırnes (sif.) – iri və əyriburun (adam). – Qırnes Ayvaz qavırsannıxda ot piçirdi.

Qırcın (is.) – mal-qoyun yeyəndən sonra otun qalan çör-çöpü. – Uşaxlar qırcını damın üstə yığıf qurudullar kin, Novruzda yandırsınar (T.).

1. *Qırcınnı* (sif.) – çör-çöplü ot. – Qırcınnı otu qounnar yaxşı yemir.

2. *Qırcınnı* (sif.) – tökünük, dağınıq saç. – Qırcınnı Əsməri Ədilə alıflar de:llər.

Qısqı (is.) – hədə-qorxu. – Məllim uşağa qısqı gəlir, bəlkə oxusun.

Qısrax (sif.) – qısır at. – Çər dəymiş qısrax təpix' atıf qounun birinin kışını qırır.

Qısqırmax (f.) – iti kiməsə yönəltmək. – Uşaxlar yoldan keçənin birinə iti qısqırdılar.

Qısqanmax (f.) – şübhələnmək. – Qara arvadını qısqanır.

1. *Qıyı* (is.) – lent. – Maşına qırmızı qıyı bağliyf agəmət aparmağa getdilər.

2. *Qıyı* (is.) – sahil. – Çam qıyısında yarpız çox olur.

Qıy (is.) – zirvə, yüksəklik. – Dağın qıyınnan həmməşə daş tökülüf gəlir.

Qıvırtmax (f.) – əsas məsələdən uzaqlaşmaq, öz əməlini gizlətmək. – Mən dediyimə cavaf vermirsən, elə hey qıvırdırsan (M).

Qıdix'//qıdiy (is.) – 6 aylıq keçi balası. – Keçinin çoxu iki qıdix' doğor (E.).

Qıvla yeli (is.) – külək adı. – Qıvladan əsdiyinə Qıvla yeli de:llər, əmə isdi yeldi

Qıvlasız (sif.) – dinsiz. – A qıvlasız, burya gələndə maña niə demədin?

Qıvrax (sif.) – cəld, yığcam. – Toyçu Sultanəli çox qıvrax adamıydı, rəhmətdix'.

Qıvrımlamax (f.) – naxışlamaq. – Nənəm corav toxuyanda boğazını qıvrımlıyırdı.

Qıyix (is.) – iri iynə. – Çuvalın ağzını qıyixnan tix'dilər.

Qıymaca (is.) – üçbucaq qadın başörtüyü-Qadınnar güllü qıymacanı səvillər həmişə.

Qıymatsız (sif.) – qiymətsiz, nadir. – Nənəmin anasının ona bir bel kəməri qalır, indi bu qıymatsız şeydi.

Qızartdax (sif.) – qırmızımtıl. – Binəli qızartdax paltarı xoşdamıram mən.

Qızdırbas (z.) – təcili, tez. – Əlif sözümə baxmadı, əvin tufarını qızdırbas hördürdü, indi də tufar çatdıyıf.

Qızılca (is.) – xəstəlik adı. – Keşmişdə qızılca çox uşağı kor edirdi.

Qızırğalanmaq (f.) – xəsislik etmək, qıymamaq. – Bu Nuru qızırğalanır, uşaxlarını bir əməlli-başdı geyindirmir, pulu da çoxdu.

Qızmaq (f.) – hirsələnmək. – Ferma müdürü mal doxduruna qızdı yaman.

Qızmar

Qodux-modux (is.) – şəxsiyyətsiz. A kişi, qodux-moduxlar indi adam oluf çıxıflar ortalığa.

1. *Qocunmaq* (f.) – kürəyin qaşınanda çiyinlərin tərpedilməsi. – Nöluf sana, yaman qocunursan, a bala.

2. *Qocunmaq* (f.) – nədənsə şübhələnmək. – Düz adamsan nə: qocunursan?

Qodux-modux (sif.) – şəxsiyyətsiz. –A kişi, qodux-moduxlar indi adam oluf çıxıflar ortalığa.

Qoqazdanmaq (f.) – özündən zəif olan adamın üstünə qışqırmaq. – Ə, a bala, o sənnən xırdadı, nə qoqozdanırsan onun üstünə.

Qol (is.) – kərənti ilə biçilib tökülən otun eni. – Mürsəl qolu çox az götürür, onça da yorulmur.

Qolazdamaq (f.) – uzağa atmaq. – Söyün kişi ağacı qaçan qounnarın dalıncax qolazdadı.

Qoltux (is.) – coğrafi termin, əkin yerlərinin sərt döngəsi, bucaq. – Mərdan kişi inəhlərini həmməşə qoltuxda otarır (Qon.).

Qol-bud eləməx' (f.) – kəsmək, doğramaq. – Cöngüyü kəsif qol-bud elədilər.

Qol-qarı (is.) – qoyunun qabaq qolunun orta hissəsi. – Qız əvinnən yengə əvlənən oğlana qol-qarı pişirif atdılarla aparır.

Qolley (sif.) – quyruğu kəsik it (pişik). Quyruğu qısa inəyə də qolley deyərdilər. – Bir qolley inəx' almışdım Daşkörpüdən, əmə süddüydü yaman.

Qolçax (is.) – qolun dirsəyinə qədər paltarın üstündən geyinilən geyim. – İnəx'ləri sağanda qolçax geyillər kin, paltarın qolu bulanmasın.

Qomarramax (f.) – mühasirəyə almaq. – Qounnara arxaşda canavar hücum çəkmişdi, ittər canavarı qommaradılar və boğuf öldürdülər.

Qomarğa (is.) – mühasirə. – Gümrüyə getmişdix' Novruz bayramında, mallarını satmax üçün ermənilər bizi bazarda qomarğıya saldılar.

Qom (is.) – dəstə. – Düz iki yüz qom qımı yığmışdı Ceyran, azad günü şəhərə aparıf satdı.

Qomroy (sif.) – sarıgöz qoyun. – Qomroy qoun ekiz balalarını yarıtımır.

Qondara (is.) – dikdaban ayaqqabı. – Qondara təzə çıxan illəri birini də mən almışdım, uşaxların anasına.

Qondarmax (f.) – özündən uydurmaq. – Yasın kişi özünən çox şeylər qondarıf danışır.

Qonqutmax (f.) – çömbəlib oturmaq. – Fermanın doxduru ta:nın yanında qonquduf.

Qonursu (is.) – yanıq iyi. – Öyünnərim Hənifə arvatgilo getmişdim, əvinnən qonursu qoxusu gəlir.

Qorqodux (is.) – şəxsiyyətsiz uşaq. Ə, bu qorqoduxlar indi üz alıflar.

Qorğanmax (f.) – qısqanmaq. – Cümşüd arvadını yaman qorğanır camahata.

Qoparaq (is.) - qovmaq. – Qolxozun qoun iti Saymaz canavarın qoparağını atıf.

Qoroz (sif.) – yekədanışan. – Belədi, böyüx' adamların uşaxları qoroz olur.

Qor (is.)-xırda ocaq kürü.- Ocağın qorunda yaxşı qartol pişir.

Qo:rğa//qavırğa (is.) – qovurğa. – Zəyrəyin də qorğası yağlı olur, əmə uşağı inağ eliyir.

Qorqodux (is.) – mərifətsiz, qanacaqsız. –Bəri gə, a bala, hər qorqoduğa uyma.

Qorraşmax (f.)-aludə olmaq, öyrənmək. –Qazdar arpiya yaman qorraşiflar, çatdırmaq olmur.

Qorunqa (is.) - xaşa. – Yaz vaxtı arılar qorunqadan xeylax bal daşdıılar.

Qoruxmaq (f.) – qorxmaq. – Qara-qura məni basmışdı yatanda, qoruxdum.

Qoşam (is.) – ovuc. – Bulağın qurnasınnan 4 qoşam su işdim.

Qoşarbəndi (is.) - uşaq oyunu. Gedəyin “Qoşarbəndi” oynuyacağın. Bu oyun “Bənövşə” uşaq oyunu formasındadır.

Qoşquzu (is.) – yeməli bitki kökü. – Qoşquzu əkinnən topa-topa çıxır, özü də şirin olur.

Qoşqatımı (z.) – avqust ayı. – Keşmişdə qoşqatımında evlərdə şənnix' olarmış.

Qoşbaşı (is.) – köhnə evlərin üstünün basırılma forması. – Qoşbaşı basırılan əvin üsdünnən heş vaxt yağış dammır.

Qotmel (sif.) – sınıq. – Qotmel burun Vəliş kəndin çovanıydı.

Qoyver (f.) – imkan yaratmaq. – Qoyver Ziyad ununu üyütsün, onun işi var, böün.

Qoungözü (is.) – itburnunun bir növü. – Tofdaşda qoungözü çox olur.

Qoungulağı (is.) – yeməli bitki. – Qoungulağını pencər kimi ayrınaşına atellar (S.).

Qovux (is.) – suyun üstündəki şar-köpük. – Savınını suda qovux çox olur (Q.).

Qozdanmax (f.) – lovğalanmaq. – Çox qozdanır bu qız, heş ağı da sən deən yoxdu.

Qöçüx' (is.) - ətəksiz paltar (bədən). – Qöçüyün döş tərəfinə bəzəx'li qıyılar tikillər kin, yaraşxlı olsun.

Qulac (n.s.) – ölçü vahidi. – Bir qulac 150 santımdır. Bu kəlmə qol açmaq sözündəndir.

Qu (is.) – səs, söz, şaiyə. – Yıǵnaxda qu dərsən, qulax tutulur.

Qulqunalıx (is.) – xəbərçilik. – Onun xəsyətidi, indi də təzə sədrə qulqunalıx edir bu Həmzə.

Qullava (is.) – qapı həngaması. – Pəyə qapısının qullavaşı yeyilif, acanda cırıllıyır.

Qulōşa//quloşsa (sif.) – yaltaq. Gənə Urusdam irayonnan gələnə qıloyşalanırdı.

Qulun (is.) – atın bir yaşında balası. – Qulunun əyağını qasıqla (otçalan maşın) kəsif.

Qullaflamax (f.) – iri tikələri tələsik yemək. – Uzun Səməd toylarda yaman qullaflıyır (Qar.).

Quluşdamax (f.) – addımlamaq. – Əvin enini qulaşdadım, görüm neçə metrədir.

1. *Qulunc* (is.) – metalın bağlanan yerləri. – Motallıx dərinin quluşdarını (ayaq yerlərinin aşağı tərəfini) bağliyanan so:ram çəçili basıllar.

2. *Qulunc* (is.) – künc, bucaq. – Mərəyin quluncunda pişix' balalıyif.

Quluc (is.) – uc, qıraq. – Həsirin qulucunnan tutuf çəkdim.

1. *Qulağagirən* (is.) – gildan (həşərat). – Yağışdıx olduğuna qulağagirən çoxalif.

2. *Qulağagirən* (is.) – xəbərçi. – Sədrin qulağına girməx'lə neliyəcəx', bu alağuz Ələsgər.

1. *Qulax* (is.) – ot yüklənmiş araba və ya maşının küncü. – Maşına yux'lənən otun sağ qulağı əyilif, dəvriyəcəx'.

2. *Qulax* (is.) – cəhrənin iyini saxlayan qayış. – Cəhrənin qulağı geniyif, onça da iy dalğa vurur.

Qulax həyəni (is.) – darıxmamaq üçün yoldaşlıq edən adam. – Eşiyə çıxammıram, bir qulax həyənim yoxdu kin, danışasan, dərdini böləsən.

Qulaxlı (is.) – qulaqlı papaq. – Axısqıya getmişdim, ordan bir yaxşı qulaxlı aldım.

Qulançar (is.) – yabanı, yeyilməli bitki. – Qulançarı pişirif süzənnən sōram yağda qızardır və sarımsaxlı qatıqla yeyillər.

Qulazdamax (fe.) – tullamaq. – Veysal kişi ağacı inəyin dalıncax qulazdadı.

Qum-quma (is.) – neft saxlanan dəmir qab. – Güllücəli Usda Vəli həm sevə, həm də qum-quma qayırdı cahamata.

Qunut (is.) – qamçı. - Qunut olmasa, zankanı (kirşəni) çəkən atdarı sürmək olmur.

Qunut və sankı rus mənşəli sözdür. Qars vilayəti rusların işğalında olanda (1878-1918) bu sözlər dilimizə keçib.

Qurut (is.) – kündə formasında qurudulan qatıq. – Üzdü qatığın qurudu yaxşı olur, əmə tez acıyır.

Qurax, quraxlıx (is.) – uzun müddət sürən yağışsız havalar. – Havalar qurax keçir. Quraxlıx taxılı pitməyə qoymadı.

Qurna (is.) – bulaq suyu tökülən boru. Təqlidi sözdür. Bulağın qurnası qırıldığına çınqır doldurmaq çətin olur.

Qurdağzı (is.) – çəkic, balta, kərki və digər ağacdən sapı olan alətlərin ağız tərəfinə vurulan ağac civi. – Qurdağzı olmasa, kərkinin sapı tez çıxır.

Qurum (is.) – sobanın hisi. – Yağarıxda sevənin buxarısınan qurum suyu axıf tufarı batırır.

Qurumsu (is.) – kəsilmiş yaraya basılan yanmış parçanın külü. – Uşağın əli kəsilmişdi, qurumsu edif basdılar yarasına, tez də sağaldı. “Kitabi-Dədə Qorqud”da həmin söz işlənib.

Qurcuxmaq (f.) – narahat olmaq. – Ay İdris, yaman qurcuxursan, noluf sağa? “Kitabi-Dədə Qorqud”da qurcusmaq formasında (səh. 12) işlənmişdir.

Qurcalanmaq (f.) – dinc durmamaq, çabalamaq. – Ay uşax, nə qurcalanırsan orda, nə itirifsən tapammırsan.

1. *Qurşax (is.)* – qövsi-qüzeh. – Yağışdan sōra göydən qurşax sallanır (Buna el arasında qarı nənənin qurşağı da de:llər).

2. *Qurşax//quşax (is.)* – belə sarınan sırımıma. – Yaşdı kişilər bellərinə qurşax sarıyıllar.

3. *Qurşax//quşax (is.)* – qapının taxtaları bərkidilən ağac. – Əv damının qapısının qurşağı çürüdüyünə qullava tutmör (E.Q.). Pəyə qapısının taxtaları ağır olduğuna qurşax saxlamır.

Qurğu (is.) – qəsd, hiylə. – Bu qurğunu quran elə edif kin, hamıyı bir-birinə qaldırsın.

Qurtdanquc (is.) – kömür və ya təzək sobasının külünü qurdalamaq üçün işlədilən alət. – Qurtdanquc seviyi qurdalanmaxdan yeyilif tamam (M.).

Qurdamax (f.) – gizli və köhnə işləri aşkar etmək. – Köhnə işdəri qurtduyan adamlar da aramızda var.

1. *Qurucanax* (is.) – külək, quru yel. – Qurucanax əsdimi, yeri-yurdu tamam qurudur.

2. *Quruçanax* (sif.) – boş-boş gəzən, işsiz-gücsüz, bıkar və s. – Çox qurucanax adamdı bizim Çoydar, binəli işnən arası yoxdu.

Qurmuzd etmək (f.) – hər şeyini əlindən almaq, Covvannarı qalxoz qurumuzd elədi, ölən quzuların əvəzinə, pullarını tutdular tamam.

Qurdeşənəx' (is.) – qaşınma xəstəliyi, dəridə əmələgələn və qaşınan səpki. – Əmir kişinin əyaxları qurdeşənəx' oluf, qaşınmaxdan kişi dəli oluf.

Qurdyeməz (is.) – kəsilən mal-qoyun boğazının axırncı hissəsi. – Ətin qurdyeməzini yeməzdər, itə atallar.

Qurt-qurt (is.) – su qabı. – Covannara qurt-qurt çox yarıyır, çölə, kəfşənə su aparıllar.

Qurs (sif.) – ağır. – Yaylaçılardan bir qurs erkəx' aldım 25 kiloy əti çıxdı.

Qurulamax (f.) – kasıblatmaq. – Bu Səfər oxuyuf qurtarana qədər əvi quruladı, əvdə illaş qoymadı.

Qurutmax (f.) – inəyin süddən kəsilməsi. – İnəyimizin ikisi də quruduf.

Qurama (z.) – yalan, uydurma. – Xudaverdi kişi çox qurama danışır, ona görə də heş kim ona inanmır.

Qurşatmax (f.) – bel bağlamaq. – Souxda belini qurşat kin, isti olsun. M.Kaşqarlının “Divan”ında həmin forma və həmin mənada işlədilmişdir (IV.348).

Quşbaşı (sif.) – mart ayında yağan qar. – Boz ayda quşbaşı qar çox yağır.

Quşquşu (sif.) – yüngül xasiyyətli adam. – Quşquşu adamlar hər yetənə inanıf qalmağal çıxardıllar.

Quşdaban (sif.) – dikdaban. – O vaxıtdarım quşdavan əyaxqavı yoxuydu, so:ram çıxdı.

Quşəppəyi (is.) – kənd həyətlərində və hasarların dibində yaz vaxtı bitən yarpaqlı, yeməli bitki. – Quşəppəyidən çilvıra pişirer, sarımsaxlı qatıxnan yeyellər (B.).

Quşqun (is.) – atın quyuğunun altından keçən qayış. Yəhəri irəli sürüşməyə qoymayan bu qayış qoşqun sözündəndir. – Yəhərin quşqunu qırılıf, onça da irəli sürüşüf.

Quşdux (is.) – səhər yeməyi. – Sahat altıda bir quşdux edif, irayona getdim. M.Kaşqarlının “Divan”ında həmin söz, həmin mənada işlədilmişdir (IV.351).

Quvat (is.) – qüvvət, güc. – Uşax yaman quvatdanıf, böün yerin otunu pişdi tamam.

Quyruğastarı (is.) – qoyun quyuğunun altı, tüksüz hissəsi. – Quyruğastarını yaxı kimi belə salıllar.

Quymax (is.) – qaymaq və unla çalınaraq bişirilən yemək növü. – Üznən quymax çalmağı hər arvad bacarmır.

Quzulamax (f.) – divarın rütubətdən ovulub tökülən suvağı. – Tufarın suvağı quzuluyuf tökülüf.

Quzuqulağı (is.) – turşəng. - İkiqatda çoxlu quzuqulağı olur.

Qüzdühlü (sif.) – qozbel. – Öyünnərim Qüzdühlü Məmmədi gördüm, yasa gəlmişdi – Mürtüzün yasına.

- L -

Laf (is.) – mənasız, danışıq. – Boş laf nə: lazımdı, iş olmasa ortada.

Laf etmək (f.) – mənasız, boş-boşuna danışmaq. - Gənə nə laf edir Bilix' Salman.

Lafazan (sif.) – özünü öyən (adam). – Lafazan adam nə iş görəcəx'.

Lakqırtı (is.) – boş-boş danışiq, mənasız söhbət. – Bu uşaxların da işi, gücü yoxdu, axşamata ləkqırtı vurullar.

Lağım (is.) – yeraltı yol, tunel. – Bir-iki dovşan almışdım, evin altına lağım vurdular bütün.

Lağama (is.) – ayama, ləqəb. – Kət yerində işinə-gücünə görə həriyə bir lağama qoşullar. Məsələn Toyçu Xəlil, Zurnaçı Əhməd, Dəmirçi Nəsif, Qozbel Şərif, Komsökən Müxtər, Kor Qəmər, Kar Vəli və s. (A.)

Lağar//lağart (sif.) – iri, böyük, gen (paltar). – Lağart paltar adamı yekə görsədir, həm də tez əfkəşir.

Lağlağı - hər şeyə qulp qoyan. – Toyçu Xəlil çox lağlağı kişiydi, gözünən heş bir şey qaçmazdı onun.

Laxanqa/lahanqa (is.) – böyük ləyən. – Ayağının altda ölüm, bir laxanqa su gəti, nənən yu:nsun (X.E.B.)

Laxlamax (f.) – boşalmaq. – Haravanın təkəri laxlıyif, səkgiz yazer (B., X., E.).

Lakqırtı (is.) – boş-boş danışiq, mənasız söz-söhbət. – Bu uşaxların da iş-güjdəri yoxdu, axşamata oturuf lakqırtı vurullar.

Lalanqa (is.) – təzə doğmuş inəyin ağız südü ilə unun qarışdırılıf yağda qızardılması. – Lalanqa çox daddı olur, uşaxlar çox xoşduyur (İ.).

Arvad dedi: daha bəsdı, a kişi,
Lazım döyül kətə, lalanqa pişi.
Yusif, ud qəhəri, unut keçmişı,
Gör mən nə əcayib rüzgara düşdüm.

(Aşıq Heydər)

Lala (is.) – lampanın fitil və şüşə keçən hissəsi. – Ləmpənin lalası bərkimir, xarav oluf.

Lalalanmaq (f.) – çiçəklənmək, güllərin açılması. – May ayında Ağbabada dağın-daşın gülləri tamam lalalanır (Gül).

Lalıx (sif.) – key, huşsuz. – Qəfərin iki oğlu var, ikisi də lalıxdı, əllərinə heş bir iş gəlmir.

Lalıxqa (sif.) – bacarıqsız, fağır. – Lalıxqa uşağa nə deəsən?

Lapdan/lafdan (z.) – birdən, qəflətən. – Guya ki, Arpa gölünə xəlvətcə balıx tuturdu, idarənin müdürü Xıdırov Mehralı lafdan bizi yaxaladı.

Ları (sif.) – toyuq növü. – Ları xoruzun pipiyi gödəx' olduğuna yaxşı döüşür.

Lateyir (is.) - ədəbsiz sözlər. Hər hansı bir şəxsin pis bir işini el içində söyləmək. Böhtan da ola bilər. – Öyünərim gənə uşaxların üstə Müşgünaznan Surayə bir-birinə o xartana lateyir dedilər kin, ta demə.

Las (is.) – kərənti və ya otçalan maşınla biçilən otun sırası. – Sarı çayırdakı biçilən otun lası quruyuf, bulullamax lazımdır, yağış gələcəx.'

Lavaş (is.) – irəfətədə təndirə yapılan yuxa çörək. – Təndirin lavaşınan hamı pişirə bilər.

Lehmə (sif.) – duru palçıq. – Bayramağzı qar əridimi, hər yeri lehmə basır.

Lej (s.) – çoxlu, bol, xeyli. – Payızda hər şey lej olur.

Lejan (is.) – çoxlu, bol. – Toyda hər şey lejanıydı, uşax da, böüx'də yeyif işdi.

Ləçər (sif.) – həyasız (qadın). – Əmirin oğlu Bayram qonşu kətdən bir ləçərini götürüb, inan heş kimi saymır. Ona görə də deyirlər, elini ölküt, axsağınnan yapış.

Ləçərrix (is.) – həyasızlıq. – Qaragilə ləçərrix' eləməx'nən savet sədrini qorxudur.

Ləç/ləçiy (sif.) – davakar. – Uşax vaxtı Bilalın oğlu Tafdix çox ləçiydi, əsgərrix'dən sōra kamallaşdı.

Lədim (sif.) – avara. – Gərəx uşağı lədim örgətmiyəsən, lədim oldumu, böyüyəndə lədim olacaq.

Lədim-lədim (z.) – avara-avara. – Bəsdinin oğlu Tofik hara gəldi, lədim-lədim danışır.

Ləjim gəlməx' (f.) – özünü göstərmək. – Əsgərrix'də Qulunun oğlu Fərmannan bir idix, ilk vaxtdar qamandırə ləjim gəlməx istədi, əmə xeyri olmadı.

Lələ (is.) - baba. – Axşam lələm Bocalıya toa gedəcəx', əmoğlumun touna.

Lələş (is.) – lələ sözünün əzizləmə forması. – Gör lələşin onun dərşini necə verəcəx'.

Lələhuy (sif.) – küyəgedən, küyçü. – Murat kişi lələhuy adamıydı.

Lələdağ (is.) – dağ çəkmək. – Bu kafir ermənilər yurd-yuvamızdan bizi lələdağ edirlər.

Lələməx (f.) – yalvarmaq. – Uşax da lələyir kin, ona yelsapet alsınlar.

Lələx' olmaq (f.) – yorulmaq, əldən düşmək. – Danıyı gəzib tapana kimi lələx' oldux laf.

Lələün (sif.) – acgöz. – Ə, bayram da oldu, bu uşaxların qarnı doymadı, laf lələündülər.

Ləmpə (is.) – lampa. – Dok ləmpəsini Ağbaba kətdərinə. 1957-ci ildə çəkdilər, onnan sōram gözüümüz ışıx gördü, hisdi ləmpədən qurtuldux.

Ləngər (is.) – müvazinət. – O ağır olduğuna ləngərini saxlıyammır.

Ləpix' (is.) – yastı, yuxa daş. – Güllünün yanındakı ləpix'lix'dən lələm xeylax ləpix gətirif həm malın altına döşədi, həm də həyətə.

Lərgə getməx' (f.) – qarışmax. – Əv elədi kin, toydan so:ram lərgə gedir, böün ancax yığif yığışdırram.

Ləstix' (is.) – parça. – İki metrə qara (qırmızı, göy) ləstix' alıf verdim dərziyə, şalvara astar qoysun.

Lət (is.) – *xəstəlik*. – *Lət pis şeydi, gəldimi çıxmır*.

Lətti (sif.) – xəstə adam. – Lətti Həməzə hələ də yaşıyır, düz doxsan yaşı var.

Ləvərə (is.) – iri dodaq. – Toyda bir ləvərəsi vardı, bir atılıf düşürdü, gəl görəsən.

Ləvin//ləyün (is.) – növ. – Nouruzda yeddi ləvin pişirilər.

Ləvin-ləvin (sif.) – növ-növ, cürbəcir, çeşid-çeşid. – İndi toylarda ləvin-ləvin yeməx'lər verilər, yeməx'də olmur.

Ləvənd (sif.) – qoçaq, igid. – Ləvənd uşaxları kərəntiçilər axşama 5 hektar çayırığı piçif pişdilər qutardılar.

Lığ (is.) – gilli palçıx. – Quzular qanaldan su içəndə lığa bulaşiflar tamam.

Lığlığa (is.) – batdax. – Uşaxlar mədix yığanda lığlığa tüşüf bulanıflar.

Lığlığalix (sif.) – bataqlıq. – Müslüm kişinin əvinin altı lığlığalixda mal batıf, onu çıxarıllar.

Lix//lax (sif.) – boş, xarab olmuş (yumurta). – Kürt touğun altındakı murtdalar lıx çıxıf (G.).

Lixçım (z.) – dopdolu, ağzına qədər. – Boşquyu lixçım doldurdum suynan.

Lix'ləməx' (f.) – ağzına qədər doldurmaq. – Bardana yunu o xartana lix'lıyıf kin, çəkif çıxartmax da olmor (E., Q.).

Limhalim (sif.) – ağzına kimi dolu. – Zinyət arvad boşquya limhalim turşu qoyuf, gülkələm turşusu.

Lirt (sif.) – boş. – Gejə inəx' itmişdi, onu gəzirdim yekdən ayağım lirt quyya tüşdü.

Loda (is.) – çəkisi 100-150 kq olan yığılmış ot topası. – Yardarrığa ot piçmişdix', hərəmizə 20 loda tüşdü.

Lodalamax (f.) – zoğ və ya lasda olan otu topa şəkildə yığmaq. – Yolun qırağındakı piçilmiş xirpiyi lodaladılar.

Lodur (sif.) – tənbel. – Uşağı lodur öyrətdin, yekələndə də lodur olacax.

Lopux (is.) – oyun zamanı uduzan uşağın şişirdilmiş ovurduna vurulan zərbə. – Uşaxlar uduzanın avırdına lopux vurullar.

Lopbaz//lofbaz (sif.) – eqoist, lovğa. – Rəhmanın yeznəsini gördüm, loppazın biridi, adamnan salamlaşmax da istəmir.

Lopbazdanmax (f.) – lovğalanmaq. – Görürəm kin, Həmid bulağın yanında arvaddara lopbazdanır.

Lopa (is.) – məşəl. – Qaydadı, oğlan əvinnən də, qız əvinnən də şaxı, lopyaynan gətirəllər.

Lor (is.) – pendirin suyunun yenidən qaynadılıb ağartı alınması. – Loru, toux cücüyə verillər kin, tez kökəlsin.

Sultanabad (Şurabad) süd zavodunda loru quruduf süd şəkəri düzəldir, onu da Saranskidəki farmaseft zavoduna göndərirdilər.

Lort (sif.) – löhrəm yeriş. – Lort yerışı hər at yeriyyəmmir.

Loxma (is.) – tikə. – Ağızdan çox əmməzdi bu Namaz, gündə bir loxma çörəx' yemir belə.

Lokqar (sif.) – qarınqulu, hər yeməyə tamah salan. – Bu Knyaz ki var lokqardır tamam, toyda da, vayda da doymur.

Loğalax (is.) – bir büküm. – Məhərrəmlix'də əmimgil hər əvə bir loğalax halva payladılar, imam ehsanı kimi.

Loğalanmax//lovğalanmax (f.) – öyünmək. – Çox loğalanır bu direkturun oğlu, axrı nə oldu, heş şey.

Loş (sif.) – tənbel. – Kazımın oğlu Qasım çox loş uşaxdı.

Lölüx' (f.) – iş bacarmayan. – Lölüyün biri, lölüx, tafşırımışam kin, quzunun yanında dur, mənnən qavax qaçır gəlif.

Lumbutmax (f.) – tez yeməx'. – Qısa bir cöngə kökəltmişdi Mürtüz. Elə payızdan onu lumbutdu (M.).

Löyünbələyün (sif.) – cürbəcür. – İrəlüyün Qara Namaza nişana getmişdix, löyünbələün yeməx' pişirmişdilər.

Löyünsüz (sif.) – pisniyyət, qayda-qanun bilməyən, mərifətsiz. Belə bir atalar sözü var: Löyünsüzə nə öynə.

Lümbüt (sif.) – lüt, çılpaq. – Getmişdim Nəsirgilə, o içif lümbüt uzanmışdı taxtın üstünə.

Lümbüllətməx'(f.)-yemək. Bu Qəfərin uşaxları bir oturma bir quruyu lümbüllədirlər.

Lürtü (sif.)- yoxsul.- Lürtü adama hamı gülər.

Lütdəməx' (f.) – var-yoxdan çıxmaq. – Bu uşax 5 il Urusetdə oxudu, əvi təmiz lütdədi.

Lüt-üryan (sif.) – çılpaq, tam paltarsız. – Bu nədi lütüryan geyinif kəndin içində gəzillər uşaxlar.

1. *Lül* (sif.)- uca, dik.- Tayanın başını binəli lül yığillər kin, su keşməsin.

2. *Lül (sif.)*- içkili vəziyyət. Urşan oxartana içifti kin, lül durur.

- M -

Maa //maņa (əv.) – Maa demillər kin, qardaşım oğlu ağır xəstədi (T).

Macal (is.) – vaxt. – Əcəl macal vermədi kin, Usuf kişi vəsiyyəti eləsin uşaqların.

Mac//umac (is.) – ovulmuş xəmir. – Souxdəymədə macaşı xəsdii yaxşılandırır.

Madar (sif.) – tək (oğlan). – O madarımın başı üçün savağatan ağrıdan yatammamışam.

Madyan (is.) – dişi at. – Madyanın kürüyü xəstəliyif, anasını əmmir heç.

Mafrax (sif.)- tezsınan bir şey. Çaytabaxları çox mafraxdı, əl dəydimi, qırılıf tökülür.

Mafış (is.) – kəsilərək yağda qızardılmış xəmir parçaları. – Dınqılı uşaqlar mafış yeməyi səvillər.

Mağar (is.) – toydamı. – Mağarın ışıqları sönmüşdü, mantyoru tapıf gətdilər, düzəltdi.

Mağaza (is.) - əsas arı kötüyünün üstünə qoyulan əlavə şanalar. – Mövsüm vaxtı arı kötüyünün (yeşiyin) üstünə daha bir mağaza qoullar.

Mağıl (sif.) - ehtiyatla, ehmalca. – Mağıl getsən, gecə Arpaçayın körpüsünən keçə bilərsən ota:. Təpəköylülər düz 20 il şikat yazdılar Maskviya, İravana, əmə yenə körpüyü düzəldəmmədilər.

Mağmun//mağmın (sif.) – fağır, yazıq, iş bacarmayan. – Oğul kin mağmun oldu, vay atağın halına.

Mağzal//mazğal (is.) – tövlədə malın peyini yığılan yer. – Mağzala yığılmış peyini qartol yerinə töx'dülər.

Mağallax aşmax (f.) – irəliyə və ya geriyə doğru başüstə hellənmək. – Yol buzdamışdı, Səlim mağallax asdı.

Mahna (is.) – bəhanə. –Elə bu uşax mahna gəzir kin, ağlasın. Bu sözdə yerdəyişmə və $b > m$ əvəzlənməsi vardır.

Malaqondu (is.) – qaynata himayəsində yaşayan. – Qaynatasıgildə yaşayan oğlana malaqondu de:llər.

Malyeməz (sif.) – qazancını yeməyən, xəsis. – Malyeməz adamlar ailəsinin boğazınnan kəsif pul yığır, axırda da ona, buna qısmat olur onun var-dövləti.

Malxor (sif.) – yastıburun. – Malxor Cənnət çox fağır adamıydı, nə qərtənə desən.

Malcannı (sif.) – ev-eşiyə canyandıran (adam). – Bu Süleyman çox nə xərtənə desən malcannıdı.

Malaşərik (is.) – kinayə ilə evdə doğulan oğlan uşaqlarına deyilir: - Xavar gəldi kin, bir malaşəriyimiz gənə oluf.

Malmadıx (sif.) - aciz. Allah heş kimi malmadıx eləməsin.

1. *Malalamax (f.)* – eyibli bir şeyi camaatdan gizlətmək. – Anası qızının eybini həmməşə malalıyır.

2. *Malalamax* - əkin yerinə səpilən toxumun üstünün örtülməsi. – Əkin yerini tapannan malaladırlar (C.).

Maliyyət (is.) – dəyər. – Onun maliyyəti nədi kin, umuküsü edillər (Ox.).

Mama (is.) – bibi. Ağbavada atanın bacısına mama de:llər.

Mampax//pampax - əlküt, bacarıqsız. – Əlişin oğlu mampax uşaxdı, onun tayları yekələniflər, həyət-bacada qaçillər.

Mancanax (is.) - əzilmiş zəyərəyi çıxıb yağını çıxaran dəzğah. – Belə bir ata sözü var: - Zor zəyrəkdən bəzir çıxardır; Zəyrəx' qara torpaxda yaxşı pitor.

Manqo (sif.) – burnunda danışan. – Manqo Sirəfil buralarda hərrənirdi, nə dedi başa düşəmmədim heş.

Maņa (əv.) – mənə. – Ayda-ildə mana bir iş tapşırıllar, o da belə. M.Kaşqarlının “Divan”ında həmin mənada sağır nunla (mañqa) daha çox işlədilmişdir (IV.365).

Mañşır (is.) – nişan. – Axşam çairrıxdə arı yuvası tapbışdıx, yerini mañşır qoydux, savaxlarım qazıf çoxlu bal çıxartdıx.

Mañşırramax (f.) – bəlləmək, nişanlamaq. – Xırmandakı taxıl tığlarını mañşırradılar.

Marıt//marıx (is.) – pusqu. – Qolxoz sədri işə gecikkənnərə bir marıt qurmuşdu.

Marıtdamax (f.) – pusmaq. – Səhərdən pişix' marıtdıyır kin, quşu tutsun.

Masatdamax (f.) – bülövləmək, itiləmək. – Kərəntiyi qolun başında masatdamasan gənə kəsmir (A.).

Masat (is.) – kərənti itiləmək üçün işlədilən daş. – Yadımnanca çıxıf masat əvdə qalıf (M.).

Maş (is.) – xırda və qırmızı lobya. – Bazardan 3 kiloy maş aldım.

Maşqı (is.) – balaca it cinsi. – Maşqı böüx' itdən çox səs-səmartı salır.

Matrax (is.) – qamçı. – Məhərrəm kişi atı matraxlıyıf qavırsanığa doğru getdi.

Matan (sif.) – ağbəniz, gözəl qız-gəlin. – Sənəm matan bir arvadıydı, sufatında da xalı varıydı.

Belə bir oxşama da var:

Matan-matan,
Mamılı matan,
Qapıda yatan
Qaş-göz atan.

Matara (is.) – su qabı. – Çovan Əhməd mə:ldə qoyunu sağannan so:ram südü matarıya dolduruf bulağın içinə qour, so:ram da içirdi

1. *Maya* (is.) – pendir düzəltmək üçün südə qatılan maye. – Çəçilin mayası çox olduğuna bərk oluf.

2. *Maya* (is.) – dırnağın dibi. – Dırnağın mayası çoxlu su çəkif, şişif. Pendir mayasını əsasən mal və ya qoyun qurşağı, buğda və toyuğun pətənəsinin içindəki dəridən hazırlayardılar.

1. *Mayalandırmaq* (f.) – yumurtadan təzə çıxan cücə, ördəx balası, bilik və s. quş balalarına bir neçə gün yumurta yedirtmək. - Bilix'ləri mayalandıranın so:ra cana gəldilər (Qn.).

2. *Mayalandırmaq* (f.) – təzə doğulmuş buzov və ya quzunu ilk dəfə əmizdirilməsi. – Buzoy mayalanmasa, ölə bilər.

1. *Mayıf* (sif.) – zəif. – Nəvəm 5 aylıxdı, ama çox mayıfdı nədənsə.

2. *Mayıf* (sif.) – gözdən şikəstşikəst. – Qərivin bir gözü əsgərrix'də mayıf oluf.

Maymaq (sif.) – sadələvh, ağılsız. – Maymaq adam hər şeyə inanır, bixdix zad bilmir.

Maytmaq (f.) – axsamaq. – Kişi səhərrərim işə gedəndə salamatıydı, indi nolufsa, maytıyır.

Mavri (is.) – pişik balası. – Pişiyin mavrıları tez böyyür.

Maz (is.) – araba oxu. – Haravanın mazını yağlamax vaxtıdı, səsdənir. Belə bir atalar sözü və bayatı da var: Harava cırıllamaxdan mazısı cırıllıyır (D.).

Harava mazılıdı,
Ağ qoun quzuludu.
İsdər gəl, isdər gəlmə,
Alına yazılıdı.

Mazax (is.) – zarafat. – Axşamatan məhlə uşaxlarıtəpənin başında mazax təpillər.

Mazarrat (sif.) – zarafatcıl, lağ-lağı. – Çox mazarrat adamıydı Əmir kişi, əmə qaçqın kimi düz 100 yaşında Quşçuda rəhmətə getdi.

Mazaxlaşmaq (f.) – zarafatlaşmaq. – Bu uşaxların işi nağıldı, mazaxlaşılar, sōram da döyüşüllər.

Mazix (sif.) – iri quyruqlu qoyun növü. – Mazix qounun qışa davamı yoxdu.

Mehrini salmaq (f.) – meyl salmaq. – Quzunun anası oluf, mehrini o biri qouna saler, o da almer (B., E., Q.).

Mehirri (sif.) – mehriban, gülərüz. – Gəlin kin mehirri oldu, ta bəsdı (Gül.).

Merət (is.) – sahıbsız əşya, heyvan. – O merətə qalmış inəx' qonşunun hasarını aşırif gənə.

Merəsə (is.) – ölmüş adamın paltarı. – O köhnə paltarrarı kin, satıllar, hamısı merəsədi .

Meyxoş (sif.) – turşməzə. – Quzuqulağının meyxox dadı olur.

Meşoy (is.) – kisə. – Qalxozun taxıl bölgüsündə 20 meşoy taxıl aldım.

Meş (z.) – aşığın dik durması. – Qurvanın attığı aşığı həmməşə meş durur onça da udur.

Məçgal (is.) – öküz kotanını idarə edən, əkin zamanı kotanın məcındən tutan adam. – Məçgalın işi çox çətin olur, əkinin başında kotanı çəvirir, şapakelnən zığını təmizdiyir, hodaxları haylıyır, o xartana çavıyır kin, axşam evdə xurt düşür (Q.).

Mədəd (is.) – kömək. – Allah saña mədət eləsin.

Mədik (is.) – çayırıxda bitən, yerkökünə bənzər yeməli bitki. – Göllünün qavağındakı əkinnərdə yaxşı mədix' bitir.

Məfrəş//mafrəş (is.) – yorğan döşəyi içinə yığmaq üçün toxunma ev əşyası. – Keşmişdə qaravat yoxuydu, əmə məfrəş varıydı, yükü yığmağa.

Məhmizdəməx' (f.) – çəkmənin dabanı ilə ata toxunub tələsdirmək. – Alpaşa atı məhmizdədi.

Məlimləməx (f.)- sahib olmaq, mənimsəməx'.- Qolxozun ambarındakı toxumlux taxılı məlimlədiyinə görə şahvələt kişiyi tutmuşdular.

Mə:l (is.) – isti vaxtı qoyun-quzunun axşamadək dincəldiyi yer (su ətəyi, çay qırağı bulaq başı və s. təqlidi söz). – Də:rmənin qavağı həm genişdix, həm də su çox olduğuna binədən ora Məəl dəllər.

Məmə (is.) – ana arının yumurtası. – Arı məmə bağılyanda təzə ana çıxır və arıyı bölüf aparır.

Məngirməx'//manqırmax (f.) – bərkdən ağlamaq. – Uşağın tişi ağrıdığına səhərətən manqırır.

Mənsilçi (is.) – Kolxozunyağ-pendirini hazırlayan insanlar. –Rzaqulu kişi ilə arvadı Tamam xeyli vaxtdı kin, mənsilçi işdiyirlər.

Mənşirrəmək//manşırnamax (f.) – bəlləmək, nişanlamaq. – Əkəndə qartolnan kələmin arasını manşırnamışam kin, bəlli olsun.

Mərtəx' (is.) – evin əsas atmasından divara atılan qoşa gontların üstünə döşənən taxta və ya yarma ağaclar. – Əv damının üstünü həm mərtəx'lədim, həm də avarradım, qaldı torpağı.

Mərəkə (is.) – yığıncaq. – Əyə, bu İmran mərəkədə binəli özünü aparammır.

Mərax' (is.) – iri, böyük və hündür ev. – Mərəyi tikillər kin, içinə ot-ələf, saman yığsınar.

Məxləs (mod.söz) – xülasə, nəhayət. – Məxləs, gecə gəlif evə çatdıx.

Qeyd edək ki, bu söz Ağbaba şivəsi üçün xarakterik deyil. Amma 1920-ci illərdə Talin rayonundan qaçqın düşənlərin danışığında işlədilirdi.

Məs//məst (is.) – yumşaq və zərif dəridən hazırlanmış çəkmə. – A Kazım, al bu pulu Hamasadan maña 1 cüt məs al.

Məzərsəñnix' (is.) – qəbiristanlıq. – De:llər ermənilər məzərsəñnix'ləri dağıdıf töküflər. Allah onların balasını versin.

Mıjqırmax (f.) – coşmaq, özündən çıxmaq. –Sa: noluf, a bala, belə mıjqırıfsan.

Mızı (sif.) – dodağında danışan adam. – Mızı adamları başa düşmək olmur ha, nə deyir.

Mızımız (sif.) – hər şeydən küsüb ağlayan uşaq. – Tərlanı dindirməğinin, mızımızın biridir, hersdənif.

Mız qoymax (f.) – hər şeyə bir qulp qoyan (adam). – Kəndin doxduru əvləri gəzəndə hər şeyə bir mız qoyur. Bu belədi, o elədi.

Mıği/mığmığa (is.) – Çivininin çayırında axşamtərəfi çoxlu mığmığa olur (Civ.).

Mıncılıx (sif.) - əzik. – Pendirin duzu az olduğuna mıncılıx oluf (S.).

Mıncılıxlanmax (f.) - əzilmək. – Duzsuz olduğuna qazayağı turşusu mıncılıxlanıf.

Mırt (is.) – çirk. – O xartana qonax gəlmişdi kin, qavların mırdını ancax yu:f qutardılar.

Mırtdı (sif.) – çirkli. – Mırtdı qav-qacağı gərəx' qumnan bulax başında sürtəsən.

1. *Mirtix* (sif.) – divardakı palavar daşın(küncdaşı) altdakı daşın üzərinə düzgün qoyulmaması. – Pələvər daşının mırtığı qalır, pis görsənir.

2. *Mirtix* (sif.) – dodağı çapıq, dovşandodaq. – Mırtıx Şahlar buralarda nə hərrənirdi? (T.)

Mırçix (sif.) – kirli, pinti. – Mırçix uşax, elə yekələyəndə də mırçix olacaq.

1. *Mırçalix* (is.) – paltara yapışan bitki. – Mırçalix bir əz sulu yerrərdə bitir.

2. *Mırçalix* (sif.) – üzlü adam. – Bu Vəli adama yapışdı mı, mırçalix kimi yapışır, əl çəkmir.

Mırroy (is.) – pişiklərdə cütləşmə həvəsi. – Xıdır Elləzdən so:ram pisix'lərin mırroy vaxtı yetişir.

Mırroya gəlməx' (f.) – pişiklərin cütləşməsi. – Mart ayında pisix'lər mırroya gəlir.

Mırtdamax (f.) – deyinmək. – Gülsənəm qarı kimi görsə, uşaxlarının mırtdandır.

Mırz-damax – qaş-qabaq. – Öyünnərim getmişdim əmimgilə, əmimərvadı mırz-damax etdi.

1. *Mısmırax* (is.) – qaş-qabaq. – Gənə nolufsa, gəlin mısmırığı sallıyır, dinif danışmır.

Belə bir bayatı da var.

Arxalığın mısmırax
Büzməsi beldən burux.
Kim səvdi, kim apardı
Kim qaldı boynuburux.

2. *Mısmırax* (is.) –

Mıy-mıy (sif.) - əlindən iş gəlməyən, fağır. – Öyünnərim mıy-mıy Şərəf bizə gəlmişdi.

Mızıxlanmax (f.) – özünü öymək. Doxdur Əlinin oğlu Nədir əsgərrix'dən gəlif, əmə yaman mızıxlanır.

Milçəx' (is.) - əkin sahəsinin kənarından içəriyə doğru şumlanması. – Sallama yerrəri milçəyə əkillər həmməşə.

Mindərcə (is.) – kiçik döşəkcə. – Güllü parçalardan nənəm çoxlu mindərçə düzəldif yükə yığif, yığnax olanda tökür palazın üstünə qonaxlar oturullar.

Minəx' (is.) – üçyaşar at. – Mürsəlin bir minəyi vardı, axırda yaylıya gələnər oğurruyuf gürcüyə satdılar bildirrərim.

Minix' (is.) – minik vasitəsi (at, ulaq, dəvə və s.). – Keçənnərdə miniyi olmuyan yeyax gedif gəlirdi Gümrüyə.

Mitil (is.) – yorğan-döşək. – Hamasada enkevedinin sədri Yediyar oluf, davadan qavax, yaxşı kişiləri xalx tuşmanı kimi mitilini dalına yux'luyuf Sibirə göndərif.

Muruz (is.) – qaş-qabaq. – Sədri irayonda o xartanna dannıyiflar kin, muruzu yernən gedirdi gələndə.

Murğuz (sif.) – sarı, təhər – Çovan İsanin özü kimi uşaxlarının hammısı murğuzdu.

Murzu (is.) – bığlı və sümüksüz balıq. – Dərmanın qavağındakı qıjoyun daşdarının altı murzu çox olur (B.).

Muçux (is.) – səpki. – Nədənsə uşağın üzündəki muçuxlar sağalmır.

Muçuxlamax (f.) – səpmək, səpişmək. – İsdiliyi olduğuna bələx'dəki uşağın dodaxları muçuxluyuf.

Mumlamax (f.) – susmaq. – Ay uşax, saña dedim mumla.

Mundarça//murdar (sif.) – pinti, səliqəsiz, pis. – Cəlilin o arvadı mundarçanın biridir.

Musuxlamax (f.) – musux olmaq, yeməkdə gözü qalmaq. – Gərək uşağın gözünü bir yeməkdə qoymuyasan, musuxluyar.

Musux/umsux (is.) – nədəsə gözü qalmaq. – Musux olmaq pis şeydi.

Mustux (is.) – daşdan yonulmuş və ya taxtadan hazırlanmış üstü açıq su çəni. – Arpagölün qırağında, Əsrəf ağanın bulağının altında (Mustuxlu kəndində) qədimdən qalma 2 daş mustux varıydı, traxtıran sürüyüf gəttilər Təpəköyün fermasına.

Muşqurmax (f.) – uşağın səslənməsi. – Körpə uşağa muşqurursan, o da sana muşqurur.

Müdəm (z.) – həmişə. – Görürsənmi bu bir sınaxdı, Xıdır Elləz vaxtı müdəm qar yağır, boran əsir.

Müləli (z.) – şübhəli. – Əsgərrix'dəydix Sultannan, bir gün gördüm özünü çox müləli aparer, demə qaçmax istiyirmiş, ağıl qoydum ona, t̄a qaçmadı (Q.).

Mürçüm (is.) - ət püskülü. – Omarın çənəsində bir mürçüm var.

Mürçümlü (sif.) – püsküllü. – Qounumuzun iki mürçümlü quzuları var.

Müşnə (is.) – arabanın oxunun ucundan laydıra-yanova bərkidilən ağac. – Haravanın müşnəsini bərk ağaşdan qayrılar kin, qırılmasın (Ö.).

Mütəkkə (is.) – yumru yastıq. – Nənəmin iri mütəkkələri varıydı, taxtın üstünə qoyurdu kin, oturannar dirsəx'lənsinlər.

Mütrüf (sif.) – kasıb, yoxsul. – Mütrüfün biridi Haxverdi, əmə mana ağıl qoyur.

Modux (is.) – öküz kotanının oxunun üst hissəsi. – Kotanın moduğu da çox vaxıt sürtünməx'dən xarav olurdu.

Modyam (is.) – ortağ, şərik. – O vaxtdar hərə bir öküz qoyuf əkində də modyam olurdular, piçində də (Qar.).

Mollabaşı (is.) – ip yumağı. – Şəhərdə irəx'bərəx mollabaşı saflar varıydı, alif uşaxlara fayka toxuyurdux.

Molla-molla (is.) – uşaq oyunun adı. Əsasən yaz aylarında çəmənlikdə oynayırdılar. – Molla-molla oyununda tullanmaq əsas şərti.

Motal-motal (is.) – uşaq oyunu. – Təpənin yastanasında uşaxlar motal-motal oynuyullar.

Mot-motuya qoymaq (f.) – lağa qoymaq. – Kənd yeri belədi, biri eldənçıxarı iş gördümü, mot-motuya qoyullar.

Mor (sif.) – qəhvəyi rəng. – Mor rəngində bir qondara almışdım gəlinə şəhərdən, çox dayanıxlı oldu (Çax.).

Moyda (sif.) - əxlaqsız, pozğun. – Moyda Nazpəriyi kətdən çıxartdılar.

Möçüx' (is.) – büzdüm. – Əmliş quzunun möçüx'ü çox daddı olor pişəndə (Q.).

Mözələx' (is.) – mozalan. – Yayda danıyı mözələx' tutdumu, təzif kəndə tərəf qaçır, soxulur pəyyə (Q.).

Mözələnnəməx' (f.) – yayda mozalan dişləməsindən mal-qaranın hürküb qaçması. – Gənə danalar mözələnnənif qaçellar (G.).

- N -

Naçax (sif.) – xəstə. – Bir naçağı gəlmişdi doxdura, Allah göstərməsin əyağüstə dura bilmirdi (Q.).

Balaca cib pıçağı

Oldum yarın naçağı.

Açıldı beldən kəmərim,

Bir də günorta çağı.

Naçaxlamax (f.) – xəstələnmək. – Boz ayda pütün uşaxlar naçaxlıyır.

Naxır (is.) – mal sürüsü. – Naxır kəndə girəndə toz qaldırır.

Naxırçı (is.) – mal-qara otaran. – Dərin dərədə naxıra gedən naxırçılara 30% hava pulu verillər.

Naxır yolu (is.) – mal-qara və qoyun-quzunun səhər yığıldığı yer. – Kişilər naxır yoluna yığılıf dərddeşillər.

Naxıs (sif.) – tərs, bəduğur, pis. – Naxıs adam tezdənnən qabağımnan çıxdımı, işim düz gətimir (Gül.).

Şura el-obanı beybec eylədi,
Naxıs adamların zamanı gəldi.
(Aşığı Nəsif)

Naqolay (sif.) – səmtsiz, yöndəmsiz. – Elə binədən mənim naqolay adamdan xoşum gəlmir.

Naxönəx'çi (is.) – boş-boşuna birinin yanında gəzən adam. – Bu Bəşir də Nəsinin naxönəx'çisidi, heş bir iş görmür, elə onun yanında gəzir.

1. *Nal* (is.) – vəlin altına vurulan dəmir və ya bərk daş, qranit daş parçaları. – Vəlin nalları tökülüf, çox seyrəlif.

2. *Nal* (is.) – evin atmasını bir-birinə birləşdirmək üçün onların altına, calaq yerinə qoyulan ağac yastıq. – Ağaçdarın başını nalın üstündə berrəşdirif, nalın altına isə dirəx' vurullar.

Nanay (is.) – şifahi xalq ədəbiyyatının bir janrı. Şənliklərdə və halay (yallı) zamanı xüsusi zümzümə ilə oxunan ritmik xalq mahnıları. – Yallı oynuyan vaxıt zurnanın səsiynən nanay oxuyullar (T.).

Nanay nanaydan gəlir,
Səvim saraydan gəlir.
Andır qalsın nanayı,
Hamsı da yardan gəlir.

Napzar (z.) – kəndin önündəki pay torpaqları. – Kəndin qounnarı Napzarrarda otduyur (Qon.).

Narış (sif.) – sarı təhər rəng. – Narış qoun balasını almer, küzə salginən (X., B., E.).

Nat (is.) – dırmıx, kərənti və yabanın sapı. – Birqadır Nərman Başkeçidə gedif nat gətiməyə.

Natərəz//nataraz (sif.) – tərs, görkəmsiz adam. – Bir nataraz erməni gəlif yun alırdı arvadınnan (D.A.).

Belə bir bayatı da var:

Eləmi nə tarazı,
Nə daşdı, nə tarazı.
Kişini tez qocaldar,
Arvadın natarazı.

Nav//nov//navalca (is.) – yağış suyunun axması üçün kirəmidin ətəyinə bərkidilən boruvari tənəkə. – Əvin navı əyilif, himə su tökülör (Q., E., B., G.).

Navalıx (sif.) – başdanxarab, ağılsız, dəli. – Sədinin oğlu Qurvan laf navalıxdı, nə qanır, nə qandırır.

Navaxıtdan//havaxıtdan (əv.) – nə vaxtdan. – Navaxıtdan babamı görmürəm, Gəncədə yaşayır, düz 90 yaşı var.

Navax//havax (əv.) – nə vaxt. – Navax gəlirəm, bu uşax yatır ki yatır.

Nay (sif.) – comərd, əliaçıq. – Nay adam imdi az olur.

Nayqara (sif.) – zarafatçıl. – Rəhmətlix', Qara Namazdı Dərvişov Qurvan çox nayqara adamıydı. Onun çox dərin sözdəri var (Q.N.).

Neyvət (sif.) – çirkin, kifir. – Orucun qızı Dəsdiyi bir neyvətin birinə veriflər.

Nəfit//nöyüt (is.) – neft. Otuzuncu illərin əvvəlinnən kəndin tükəmində nöyüt satılır (T.).

Nəqolay (z.) – babat, birtəhər. – Tufarı nəqolay tikif qurtardıx böün.

Nəm (sif.) – yaş. – Nəm yerdə oturanda baldırım sızılıyır.

Nəmişdix (is.) – rütubətli hava. – Yer nəmişdix' olanda canım sızılıyır.

Nəmlənməx (f.) – yaş olmaq. – Əvin kirəmidə qırıldığına yağış tufarı nəmləndirif.

Nəm-num (z.) – naz-qəmzə. – İsmeyilin qızı elçilərə nəm-nüm edirdi, axırda noldu, əvdə qalíf.

Nəmər (is.) – hədiyyə, sovqat. – Qaraçənteyə toya atdı getmişdix', hammıya nəmər verdilər (D.).

Nərdivan (is.) – pilləkən. – Nərdivanın ucu qırılıf.

Nəs (sif.) – nəhs, tərs, bəd. – Belə nəs uşağı Allah heş kimə qısmat eləməsin.

Nəsdix' (is.) – tərslik, bəduğurluq. – Bayram nəsdix edif, t̄a peşə məx'təvində oxumur.

Nəzix' (is.) – südlə yoğrulmuş xəmirdən bişirilmiş çörək. – Təndirdə pişirilən nəzix' isdi-isdi yaxşı olur.

Nırx (is.) – qayda-qanun. – Təzə gələn solxoz direxturu təzə də nırx qoydu.

Nıxt (is.) – nitq. – Onu bu vəziyyətdə görəndə nıxtım kəsildi, qaldım mə:təl(Gül.).

Nıxtı qurumax (f.) – nitqi qurumaq, susmaq. – Piçin yerinə gələn iraykomu görəndə sədrin nıxtı qurudu.

Nıx deyincən (f.) – axıra qədər. – Toyçular atdıları baravar nıx deincən işdilər.

Nıx durmax (f.) – doyana qədər. – Nıx durana qədər qonaxlar yeyif içdilər nişanda.

Nıxqız (sif.) – xəsis. – Nıxqız adamlar qonağa da yeməx' vermir, elə özü də yemir.

Nıxqızdıx (is.) – xəsislik. – Nıxqızdıx eləmə, ay Almurad, özünə əyin-baş al, oğlunun toyu olacaq (Gül.).

Aran yox kavavnan, yağlı ətiynən,
Nıqqızdıx yoluynan görürsən karı.
(Aşıq Nəsif)

Nınux//nünüx' (sif.) - əlindən bir iş gəlməyən. – Nınığın biridi Gülməmmədin oğlu, əvlərinə bir xeyir vermir.

Niyaz (is.) – nəzir növü. – Nəvəm yerimirdi, niyaz demişdim ona, təndirdə kətə pişirtdirif niyaz kimi qonşulara payladım.

Novat (is.) – növbə. – Paşa kişi su də:rrmanında nobatını saxlıyıf gəlif.Belə bir bayatı da var:

Olmaz, xanım, olmaz
Su gəlib harxa dolmaz.
Hamıya novat olsa,
Gəlinə novat olmaz.

Noyruz bayramı (is.) – milli bayram. – Ağbavada mart ayının 21 və 22-də Noyruz bayramı olardı.

Numuş (is.) – nümunə. – K'ışda irayonun toxumçulux idarəsinnən gəlif, qalxozdarın toxumlux taxılınnan numuş aparıf cücərmə faizini yoxluyurdular (Qon.).

Numut (s.) – dəqiqə. – Uşax bir numuta qonşuya gedif gəldiş

Nünü (is.) – ağcaqanad. – Nunu da ağcaqanadın bir cürüdü, çayırırxda və su başında olar (İ.).

- O -

Obaşdannan (z.) – səhər tezdən. – Ferma müdrü obaşdannan çovannannan sürüləri yaylıya aparıf.

1. *Ocax//ojax* (is.) – təndirdən başqa, daha kiçik bir soba kimi horülmüş kiçik təndir. – Ocaxda balaca qazan asıllar, çay qoyullar.

2. *Ocax* (is.) – tayfa, nəsil, tirə. – Məmmədəli kişinin ocağına düşən gəlinlər rahat yaşayıllar.

3. *Ocax* (is.) – ziyarət yeri. – Öysüzün ocağında kafir ermənilər də qurvan kəsərdilər (B.).

Odana//oduhaa (əv.) – odur. – Odana ey, mal çeşdiyə gəlir atan harda qaldı?

Oddamax (f.) – yandırıb yaxmax. – Sədrin sözü yox, məni savet sədrinin dedix'ləri oddadı.

Odaha//odahana (əv.) – odur. – Odahana poştun müdürü Bayram radyonun, həm də telfunun pulunu istiyir.

Oda (is.) – otaq. – Məllimlər odasında iclas gedir hələm (G.).

O gedən (z.) – o vaxt. – Güləvatın arvadın üç oğlu Məhəmməd, Cibreyil, İsmeyil nemesin davasına o gedən getdilər, gəlmədilər.

Oğursax (sif.) – balası ölmüş, lakin sağılan qoyun. – Oğursax qounun südü yağlı olur (Q.,B.).

Oğlaxqıran//ōlaqqıran (is.) – Yazın ilk ayı. – Nöruz bayramınnan sōram oğlaxqıran gəlir, havalar qarışır.

Mərasim folklorunda belə bir rəvayət də var. Oğlaqları yaza salamat çıxan qarı belə deyir:

Mart gözünə barmağım

Dingilləşir oğlaxlarım.

Oxranmaq (m.) – atın alçaqdan kişnəməsi. – Sahibinin səsini eşidif at oxrandı.

Oxartana (əv.) – o qədər. – Uşaxlığımızda oxartana qaz, quzu otarmışx kin, ayaxlarımız da qavar oluf, indikilər kimi əziz olmamışx ha.

Oxarramax //oyxarramax(f.) – itiləmək. – Ay uşax, apar bu kərkiyi ver dəmirçi İvrahıma qoy bir yaxşı oxarrasın (Gül.).

Oxarrı (sif.) – iti. – Hacat oxarrı olanda usda da rahat işdiyer (Q., E.).

Oxşatma (is.) – qoyun və ya malın sağılması zamanı oxunan mahni. Buna eydirmə də deyirlər. – Elə inəx' var kin, oxşatma deməsən, yaxın qoymur sağasan.

Nənəm, a bəkil inəx',

Dolayda səkil inəx'.

Südünü qava sərim,

Çəkim bir çəçil inəx'.

Oxloy//oxley (is.) – oxlov. – Baxdım bu uşax sözümə baxmır, oxleynən bir-iki çırpdim.

Olacax (is.) – qismət. – Eh, a bala, olacağa çara yoxdu.

Oralix olmax (f.) – rahat olmaq. – Toun vaxtı-vədəsi gəlif çatıf, heş oralix olmur dam.

Onca da//oncum (b.) – ona görə də. – Səlminin nəvəsi xəstəydi, onca da əriştə kəsməyə gələməmişdi. – Çox işdiyinə, oncum Həşimi qohumları da səvmir.

Oturum (is.) – bir dəfə. – Oxçuoğlunda Başmaxçılar məhəlləsinin arvaddarı bir oturma Göyçəxgildə bir meşoy unun əriştəsini kəsif getdilər (Gül.).

Otdağa (z.) – otlaq yer. – Dörd aydı yağış yağmır quraxlıx quruduf otdağayı.

Otkəsən (is.) – alət. – Ta:nın bir harını otkəsənnən kəsdim, əmə bərt yoruldum.

Otdux (is.) - otluq. – Yaz aylarında otdux yer ola kin, mal-heyvannan mənsil götürəsən.

Oturğa (sif.) – oturaq. – Əvdə oturğa qalmaxdan pis şey yoxdu.

1. *Otbaşı* (is.) – hər bir ota. -Kəndin sürüləri elə çoxalif kin, otbasına bir qoun çatır (D.).

2. *Otbası* (is.) – keçmişdə vergi növü. – Babam söylüyürdü kin, keçmişdə, Niqalay vaxtı kətdə mal-qouna yöre otbası vergi alıllarmış.

Otuxmax (f.) – ot yeməyə öyrənmək. – Mayısdə quzular və buzoylar otuxur.

Ovsanata keçməx' (f.) – xeyirxahlıq sayılmaq. – Kimsəsizdərə edilən köməh, yardım ovsanata keçir.

Ovurtdax (sif.) - ətli üz. – Avırtıdax Fazil elə uşaxlığında neçəydisə, elə də qalif.

Ovdux//avdux (is.) – qatıqla suyun qarışığından ibarət sərinləşdirici içki. – Kərənti çəkəndə ovdux olmasa işləmək olmaz (Daş.).

1. *Ovañd//avand* (is.) – rahatlıq. – İşin ovand olsun, a Səməd daı.

2. *Ovañd* (is.) – parçanın əsas üzü. – Bu parçanın tərsi ovandınnan yaxşıdı.

Oymadərən (is.) – yeməli bitki. – Bacoğlu kəndinin dərəsində yaxşı oymadərən olurdu.

Oyxalamax//ovxalamax (f.) - əlin içi ilə nəyi isə ovmaq. – Nənəm məni ırahatdamaxçün kürəyimi oyxalıyırdı həmməşə (D.).

Oyma (is.) – naxış. – Güllübulaxlı Usda Bəhlul qarı-pencərələrin qırağına bəzəxli oymalar salırdı.

Öyüz//oyüz (z.) – o üz, o tərəf. – Dağın o yüzü Türkiyənin sınırında, Çıldırım kətdəridi.

Oyxurmax (f.)- üfürmək.- Ay uşax, souxdan gəlirsən, gə əlini oyxurum, qızışsın.

Oysanmax (f.)- bezmək. Bu iş oxartana uzandı kin, biri laf oysandırdı.

- Ö -

Öc almax (f.) – heyif almaq. – Öc almax kətdə-kəsəkdə pis işdi, nəslə keçir, bə axrı nə nolur, adam ölür, qan tökülür (İb.).

Öcəşməx' (f.) – sataşmaq, mübahisə etmək. – Qara Xəlid də həmməşə maña öcəşir.

Öcəşdirməx' (f.) – kiməsə, nəyəşə sataşmaq. – İti də öcəşdirsən, səni görəndə zinciri qıracaq, harda qalif adam ola.

Öcəşix (sif.) – dəcəl, şitəngi. – Bir dəfə bu Nəviynən Bakıya gəlirdix, yol yoldaşı oldux, gördüm çox öcəşix adamdı, tanımadığı adama da öcəşir.

Öddəx'//öddəh (sif.) – qorxaq. – Çox öddəx' adamdı Ramazan, hər şeydən ehtiyat edir.

Öddəx'lik (is.) – qorxaqlıq. – Öddəhlix də pis xəsiyətdi.

Öəş (is.) – üçillik erkək qoyun. – Öəşi yaxşı bəsdəsən 50 kiloydan çox ət verir (E.).

Öfkə (is.) - ağciyər. – Qounun öfkəsində qurt var, içini çəkir. M.Kaşqarlının “Divan”ında da bu söz həmin formada və həmin mənada işlədilmişdir (IV.410).

Öfkə bağlamax (f.) – qoyunun ciyər xəstəliyinə tutulması. - Qounnar yatmaxdan öfkə bağladılar.

Öfkələmək' (f.) – ovuşdurmaq. - Bibim bizdə sıxılmışdı, nənəm kürəyini öfkələdi, cana gəldi.

Öküz möcüyü (is.) – yeməli, özəkli bitki. – Çaldaşın xamlarında öküz möcüyü bitir çox (Qon.).

Ölət (sif.) – zəif, gücsüz. – Ölət uşax tez naçaxlıyır, ağrıya da dözəmmir.

Öləziməx' (f.) – zəifləmək, azalma. – Bozqaladakı Tünlü bulağın suyu yay olanda bir əz öləziyir.

Ölüm-zülüm (z.) – çox çətinliklə. – Ovaxıt pul yoxuydu ha, ölüm-zülüm uşağa yol pulu düzəldif Bakıya oxumağa göndərdix', yaxşı kin oxudu.

Ölüvay (sif.) – zəif, aciz, tənbel, bacarıqsız. – Çox nə xərtənə desən, ölüvay adamdı bu Səlvər 2 uşağını dolandıra bilmir.

Ömürbillah (z.) – həmişə. – Ömürbillah bu uşax iş gecikir.

Örüş (is.) – mal-qoyunun daim otlaq yeri. – Qounnar örüş qurduğuna bir şey otduyammır. M.Kaşqarlının “Divan”ında görünən yer mənasında işlənmişdir (IV.415).

Örənə (is.) – otlaq yeri. – Quraxlıx olduğuna örənə quruyuf tamam.

Örən (is.) – çox otarılmıqdən otu olmayan otlaq sahəsi. Müasir türk dillərinin bir çoxunda örən “torpaq” mənasındadır. Qızılörən kənd adında örən sözü mühafizə edilmişdir. – Qoun tafdənmaxdan otdax örən oluf.

Örtmə (is.) – evin qabağında tikilən daldanacaq. – Örtməni tikellər kin, qar, su əvə dolmasın, bir əz də soux havanı qırsın (S.). M.Kaşqarlının “Divan”ında bu söz ev, dam mənasında “örtmək” formasında qeyd olunmuşdur (IV.413).

Örtü (is.) – yataq, yatağın örtüyü. – Ay arvad, örtünü açginən uşaxlar yatsın.

Örkən//urğan (is.) – kəndir. – Maşındakı otu örkənnəməsən, tökülüf dağılacax.

Örux//hörük (is.) – Attarı örux'lədim Arpagölün qırağındakı çaira.

Öruxçü//höruxçü (is.) – daşustası, bənnə. – Öruxçülər də tufarı çox baha tikillər indi.

Örgənməx (f.) – öyrənmək. – Get örgən, gör işıxlar nə yanmər? (B.)

Övsəməx' (f.) – üfürə-üfürə və ya küləyə verərək yuxarı tullaya-tullaya sinidəki düyü, yarma və s. təmizləmək. – Bulğuru övşüyəndə daha təmiz olur, içində heş bir şey qalmır.

Öy (is.) – ev. – Qonşunun öyündə iki yünnən sōra toy olajax (X.). Uyğur ədəbi dilində də “Öy” ev mənasında işlənir.

Öyə (sif.) - ögey ata və ya anabir bacı-qardaş. – Öyə bacı-qardaşdar yekələnəndə mehriban olullar:

Orxon-Yenisey abidələrində ana mənasında ög sözü işlənir. Ögsüz kənd adında da ög leksemi qorunub saxlanılmışdır.

Öynə (z.) – vaxt, dəfə. – İnx'ləri 2 öynə sağillar, çeştə gələndə isə 3 öynə.

Öyün (z.) – o gün. – Qonşunun qızını öyün daşkörpülülər qaçırıflar

Öysüz (sif.) – yetim, kimsəsiz. – Öysüz uşax hər yerdə utanır, həm də hər şeydən çəkinir. “Kitabi-Dədə Qorqud”da ögsüz formasında işlənmişdir (12,34).

Öysürük' (is.) – öksürək. – Bu uşağın üstündə göy öysürük' qalır, payızdan qışa, qışdan yazaya keçəndə başdıyır (S.).

Özələnəməx' (f.) – təəssüflənmək. – Səhərrərim yaman özələnirdi bavam, bibimin yanına atam getmədiyinə görə

Özvadına (z.) – özgücünə, öz ümidinə. – Vallah, uşağı özvadına qoysan, axırı heş olar. Belə bir atalar sözü də var: - Qızı öz vadına qoysan, ya aşığa ərə gedər, ya da toyçuya.

- P -

Paça (is.) – iki ayağın arası. – Uşağın paçasına çivan çıxıf qurtarmır.

1. *Paxır* (is.) – nöqsan. – Həmməşə belə oluf, sözün düzü acı olur, birinin paxırını açanda inciyr.

2. *Paxır* (is.) – mis. – Qazanın paxırı çıxıf, gərəx' qəleylədem (Gül).

Qalıf içində paxırın,
Hara çıxacaq axırın.

(Aşıq Nəşib)

3. *Paxır* (is.) – pas. – Ətmaşnası paxır tutuf.

Palambaş (sif.) – tənbel, bacarıqsız. – Bu mantyor da palambaşın yekəsidi, iki gündü işıxlarımız yanmır, onun heş vecinə döl.

Palazqulax (sif.) – iriqulaq. – Calalı görmüşdüm, palazqulax bir kişiydi.

Belə bir məsəl də var:

Palazqulax, palambaş
Heş görüfsən, yeriyə daş.

Paltarkəsdi (is.) – toydan əvvəl, qız evinə pal-paltar gətirilən gün keçirilən mərasim. – Şammanın paltarkəsdisi savax olajax (B.).

Göründüyü kimi, sadə cümlə tipində olan bu predikativ birləşmə (paltar kəsdi) leksikləşərək mürəkkəb sözə çevrilib.

Palavar//*pələvar* (is.) – küncdaşı. – Əvi tikəndə palavar daşdarını düz qoymax lazımdır kin, tufar da düz olsun (S.).

Pambılı//bambılı (sif.) – yüngül xasiyyətli, hər şeyə inanan (adam). – Solxoza bir zotexnik gətiriflər, laf bambılının biridi, heş bir şey də bilmir.

Pambax (sif.) - əlsiz-ayaqsız, bacarıqsız. – Daşdəmirin 70 yaşı olsa da, elə pambaxdı gənə, tufara bir mıx çalamdır.

Pambıxlı (is.) – sıyrıqlı pencək, şalvar. – Dərin dəriyə - yaylıya gedəndə gərəx' pambıxlı aparasan, yoxsa şüərsən.

Panpal (is.) – kərəntini nata bərkidən paz. – Panpal boş olanda kərənti halqasının oynuyur, ağzı açılır (G.).

Papax (is.) – lampə şüşəsinin geydirildiyi hissə. – Ləmpənin papağı qırılıf, üşşüyü saxlamır (T.).

Papax etmək (f.) – kar etmək, xeyir görmək. – Qolxozun şoferrəri işdən sora papax eliyillər. Gedif Qannıcadan hörüx' daşı gətirif satıllar əvtikənnərə.

Papış (is.) – ayaqqabı. – Nənəm ayaqqabıya binəli papış deyir (M.).

Papıştikən – ayyaqabıtikən. - Gümrüdə, bazarın yanında papıştikən varıydı.

Parpılamax (f.) – ovsunlamaq, müalicə etmək. – Uşağa göz dəymişdi, dəsən, apardım təkəköylü Gülavatın arvadın yanına, o uşağı parpıladı, soram uşax yaxşı oldu (T.).

Partdama (sif.) – dəcəl. – Loğmanın məx'təvə gedənnəri elə bil partamadı, adılı bir yerdə bənd olmuullar ha.

Parç (is.) – dolça. – Babam hər səhər 2 parç çiy süd içərdi, ona görə də 90 yaşında dünyasını dəyişdi (Q.N.).

1. *Para* (n.s.) – hissə. – Arpa gölünün qırağında 5 para kənd varıydı.
2. *Para* (is.) – pul. – Qolxoz paramızı versəydi qışdix alardix əvə.

Partdamış (sif.) – ölmüş. O partdamış Nəcəf gənə məhtəfdə nə şulux edifsə, nənəsi onu gəzir.

Partdamıya düşməx' (f.) – xəstəlikdən ölmək (qarğış). – Partdmıya tüşmüş o Tamamın yekə oğlu bizim gədiyi döüf böün.

Parsa (is.) – köhnə-külüş. - Küllüx'lərdən parsa yığannara oxşuyur bu Torun.

Parto//partoy (sif.) – danışığında söyüş işlədən adam. – Ağızdan partoy adamın yanında durmasan, yaxşıdı, adam biabır olur.

Pasdan (sif.) – çoxoturan, ağır, tənbel. – Bir pasdan arvadıydı Qəmər, getirdin onnara əvi-eşiyi zibilin içində itif, əmə o oturur.

Pasax (is.) – çirk. – Uşaxları pasağın içindədi Güllünün, əmə onun heş vejinə döl.

Pasaxlı (sif.) – çirkli, səliqəsiz, kirli. – Pasaxlı arvadım qızı da pasaxlı olar.

Pas kəsməx' (f.) – taxıl xəstəliyi. – Yağarrıx oldumu taxılı pas kəsir, mənsil az olur.

Pat-pat (is.) – tərkibində narkotik maddə olan heroinli bitki. – Pat-pat hasarrarın divində pitir, əmə uşax bilmədən çiyənəsə ağlını itirir. Belə bir bayatı da var:

Qaya başında pat-pat
Kasıfsan get öküzün sat.
Öküzünə qıymırsan,
Canın çıxsın yalğız yat.

Patisqa (is.) – ağ parça. – Şə:rdən 10 metrə patısğa aldım yasdıqların kəfrəmi üçün.

Patava (is.) – çəkmə geyərkən ayağa dolanan bez. – İmdi təx'-tüx' adamlar patava sarıyıllar kışdarına.

Paz (is.) – odun yarmaq üçün işlədilən ağac və ya dəmir parçası. – Pazın ucunu yonullar kin, ağacı yaxşı yarsın.

Pazı (is.) – çuğundur. – Güllübulax, Oxcuoğlu, Mağaracıx və Qaraçənteydə şəkər pazısı əkilirdi.

Pazıbaşı (is.) – çuğundur yarpağı. – Pazı yığımında pazıbaşını becərənin özdəri aparıf qurudar, qışda mala verərdilər.

1. *Pazax* (sif.) – çox arıq. – Çox arıx adama pazax dəllər Ağbavada.

2. *Pazax* (sif.) – yağsız. – Qonşunun inəyi xəstəliyif, o da kəsif. Bizə də ziyannıx kimi ət göndərmişdi, əmə pütün pazağıydı (Qa.).

Pay (is.) – paybölən. – Payçı öyün kəsdiyimiz alışımıyı düz böləmməmişdi, payın biri çoxuydu, o birisi az.

Pay-pülüş (is.) – hədiyyələr. – Qızdarıma o vaxıt bir əz pay-pülüş almışdım İravannan.

Pay-pülüş etməx' (f.) – paylamaq, bölmək. – Nəvələr aldığım hədiyyələri pay-pülüş etdilər.

Pencə (is.)- 20-30 dərzdən ibarət olan tay-Haraviya 40 pencə arpa küləsi yux'lədilər.

Pencər (is.) – hər cür göy-göyərtili. – Yaz oldumu qız-gəlin çölə tökülərdi, pencər yığmağa.

Perti (sif.) – yekə, qanmaz. – Pert Vəlinin böüx' oğlu oxumaxdan qayıdıf.

Peydah olmax (f.) – qəfil görünmək. – Kərmə qalağının içində bir siçoyul peyda oluf, cücələri boğuf ora daşıyır.

Peşkir (is.) - əl-üz dəsmalı. – O vaxt Tiflisdən çoxlu peşkir gətirif satardılar.

Peşkirbağı (is.) - əl-üz dəsmalını saxlayan üçbucaq asılqan. –Bəzəkli çitdən hazırrıyıllar, peşkirbağını.

Peşkun (is.) – üstündə xəmir kündələmək və yaymaq üçün bir-birinə bərkidilmiş taxtalar. – Peşkunun ayağını alçax edillər kin, oturuf yaysınlar.

Peydar (z.) – həmişə. – Bu k'ış ışıqlar peydar yandı, heş keşmədi.

Peydarpey (z.) – aravermədən, dalbadal. – Şəhərin aftobusları peydarpey kətdən gəlir keçir.

Pəçəvət (is.) – pərçim. – Usda Abbas tənəkiyi bir-birinə pəçəvət elədi (Gül.).

Pələ (sif.) – qulaqları iri olan ev heyvanı. – Qalxozun bir pələ öküzü varıydı, o vaxıt, zor işdə onu qoşardılar.

Pələağız (sif.) – yekəağız. – Pələağızdıx yaxşı şey döül, elə də.

Pəl vurmax (f.) – mane olmaq. – Müdam mənim işimə pəl vurur qohumum İsrəfil, indi də uşaxnan cədəşir.

Pələbaş (sif.) – ağılsız, yekəbaş. – Pələbaş adam düşünmür ha, aqlına nə gəlir onu da eliyir.

Pələmbiğ//pələbiğ (sif.) – yekə, uzun və şeşə biğ. – Onu deyim kin, gözəldərəli Məhəmmədəli kişi də pələmbiğ kişilərdəniydi.

Pələmpötür//pələpötür (sif.) – kobud, sifət. – Urşan bir pələmpötür kişiydi, təhrinnən adam qorxurdu.

Pələpötür (sif.) – gobud, çirkin sifət. – Xançoban pələpötür bir kişiydi.

Pələsəng olmax (f.) – əziyyət çəkmək. – İrayona gedif gəlməx'dən Xosroy kişi pələsəng oluf. Nədi-nədi itən yaş kağızın alacax.

Pələş (sif.) – kök. – İki pələş cəngəsi varıydı Ənbərin, aparıf verdi ətə.

Pəlisgar (z.) – əzab-əziyyət. – Uşaxları ata-analarını pəlisgar etdilər.

Pəlisgar olmaq (f.) – ora-bura qaçmaq. – Axşamatan Təfdix qounun dalında pəlisgar oluf.

Pəmbəcəli (sif.) – əlli-ayaqlı. – Sultanəli pəmbəcəli kişiydi, özü də çox rəşbər adamıydı.

Pəmpəçə (is.) – qapaz, pəncə. – Yanımda uşağın başına bir pəmpəçə vurdu Oruc, mən də onun abırını tökdüm.

Pəndəm (sif.) – dölə yaramayan erkək dana (cöngə). – Pəndəm cöngədən buğa olmaz (Q.N.).

Pəndəmlix (is.) – dölsüzlük. – Heyvannarda pəndəmlix xəstəliyi var.

Pəpə (is.) – çörək (uşaq sözü). – Uşağın dili açıldımı pəpə istiyəcəx'.

Pər (is.) – dəyirman daşını işlədən qurğu. – Holuğun suu pərə töküləndə daş hərrədir.

Pərçim (is.) – dəmir hissələri bir-birinə bərkitmək. – Qazanın qulfu qırılmışdı, apardım Usda Qəmbərəlinin yanına pərçim elədi.

Pərdə (is.) – toyuğun bərkiməmiş yumurtası. – Touxlar pərdə tökür.

Pərđi (is.) – evin üstünə atılan yoğun ağac. – Əvin üstünnən oxartana damıf kin, pərđi çürüyüf tamam.

Pərpətöyün (sif.) – yabanı, kövrək və yeməli bitki. – Pərpətöün də elə pəncərdi kin, bitdimi hər yanı basır.

Pərtov//partov (sif.) – ağzı söyüşlü adam. – Kəndin çovanı İsa ağızdan pərtöydü (partoydu).

1. Pərsəx' (is.) – tərəzinin tərəflərini düzəltmək üçün işlədilən daş. – Qantarın pərsəyi pozuluf (Qa.).

2. *Pərsəx'* (is.) – kiməsə yan durmaq. – Ə, bu Qulu laf pərsəx'di kin var, haxsız olanın tərəfini saxlıyır.

1. *Pərix'məx'//pərihməx'* (f.) – ev quşunun yuvasından qaçması. – Toux kürk yatırdı, indi pərikif.

2. *Pərix'məx'//perihməx'* (f.) – evdən-eşikdən uzaqlaşan adam. – Bu İsoy əvdən perixif.

Pərtdəgöz//pörtdəgöz (sif.) – dombagöz. – Pörtdəgöz İrəhman gənə nə qarışdırırsa, ortalıxda görünmör (X.).

Pəzəvəx' (sif.) – yekəpər. – İrayonnan gələn bir pəzəvəx' ermənidi, qolxozu yoxluyurdu (İb.).

1. *Pırtım-pırtım* (z.) – yorğan-döşəyin cırılması. – Yorğan-döşəyin üzü pırtım-pırtım oluf, təzələməx lazımdı.

2. *Pırtım-pırtım* (sif.) – kök. – Heydarəlinin oğlu kökəlməkdən pırtım-pırtım oluf.

Pərəx' (is.) – baş bəzəyi olan dingənin qabağına düzülən, əyarı az olan qızıl pullar. – Pərəyi ucuz qızıldan düzəldirdilər.

Pəsəndə (sif.) – yaxşı, layiqli. – İmdi bir pəsəndə adam var kin onnan qohum olasan.

Pəsinməx' (f.) – qorxmaq, çəkinmək. – Alı kişinin 90 yaşındaydı, əmə hələ də gəlinnəri onnan pəsinirdilər.

Pıçılğan (is.) – insan və ya heyvanın bədəninin qapalı yerlərinin sürtünərək yara olması. – Uşağın xayası pıçılğan oluf, heş qutarmır.

Pıxmaq (f.) – doymaq. – Touxlara o xartana dən verdiniz kin, artıx hesab pıxıflar, yemillər, eşəliyllər.

Pırçım//pırçım (sif.) – gilə-gilə. – Uşax nənəsinə yöre pırçım-pırçım yaş töx'dü gözdərinnən.

Pırpız (sif.) – dağınıq, səliqəsiz saç. – Bu Şərəfnisənin pırpız saçdarı heş düzəlmir.

Pırpızdı (sif.) – biz-biz olan saç tükləri. – Pırpızdı saçə neyniyəsən? Ay uşax, get saçının pırpızını dara bir.

Pırtdaşix (sif.) – dolaşiq, səliqəsiz. – Pəri də o pırtdaşix saçıynan gəlmişdi Səfərin touna.

Pırtmax (f.) – kökəlmək. – Cəhəngir oğlunun toyuna bəsdədiyi cöngəni o qədrə kökəldif kin, mal pırtif tökülür, yeriyəmmir.

Pısdamax (f.) – cütləşməx'. – Xoruz touğu pısdadı.

Pısdılım (sif.) – balacaboy, kök. – Pısdılım Nüsrət gənə nə iş qaynadıf, görəsən (Çiv.).

Pısqırtmax (f.) – siqaret çəkmək. – Odey, axşamətana Bədəlin oğlunnan pəpros pısqırdır Nağı.

Pışqıl (sif.) – balaca boy. – Ə, bu pışqılın işinə bax, Vəlinin oğunu de:rəm, ma: yalan danışır.

Pıtraq (is.) – yabanı ot. – Pıtrax quruyanda paltara, coraba yapışır. Belə bir bayatı da var:

Bulax başı pıtırax,
Gəlin qızdar oturax.
Otumaxdan nə çıxar,
Subaylıxdan qutarax. (A)

Pışqı/bıçqı (is.) – kiçik mişar. – Dəmirçi Eyif pışqının ağzını çarpzadədi.

Pin/hin (is.) – toyuq daxması. – Touxları gecə pinə salellar (E.). M.Kaşqarının “Divan”ında *in* kimi işlədilmişdir.

Pilə (sif.) – yumşaq. – Əriştiyi yaxşı kəssələr, pilə kimi ployu olur.

Piltə (is.) – daranmış yun. – Piltəni cəhrədə əyirif ip edillər.

Piltix-piltix (z.)-əzik-əzik-Pencərənin pərdələri piltix-piltik oluf.

Pirçəx' (is.) – saçın sifətin hər iki tərəfində bükülməsi. – Saçın qavax hissəsini yumruluyuf pirçəx' edirdilər (G.).

Pirçəx'lix' (is.) – baş bəzəyinin bir hissəsi. – Saçın bir hissəsini yumruluyuf pirçəx'liyə keçirillər.

1. *Pisdix'* (is.) – yara. – Uşağın üzünü pisdix' basıf, doxdur da baş çıxarammır.

Pistix'li (sif.) – çirkin. – O, piştix'li Ramazan, əmmin qızına elçi tüşüf, düz də eliyif vermillər.

Pisərəx' (sif.) – dağınıq (yağış). – Şərqavışanda bir pisərəx' yağış yağdı.

Pisix'məx (f.) – dilxor olmaq, ruhdan düşmək. – Uşağa məllim əlləmayaxlığına görə 2 yazıf, indi o çox pisikif.

1. *Pışqa* (is.) – kibrit. – İndi tükannarda olan pışqanın dənələri azalıf, həm də yaxşı yanmır.

2. *Pışqa* (sif.) – balacaboy. – İsə pışqa bir adamıydı, əmə hirsəndimi, qutardı.

Pişi (is.) – yağda qızardılmış yuxa. – O vaxtım əsgərriyə gedənnərin çantoyuna ya şəkərlə avılmış qavıt, yā da pişi qoyardılar.

Piş-düş – xörək. – Bu piş-düş də arvaddarı laf bezix'dirif.

Pişməcə (is.) – büküklərdə istidən və sürtünmədən əmələgələn yara. – Əyaxların arasında pişməcə olur.

Pitdə-pitdə (z.) – bircə-bircə. –Melisələr çovan Vəlinin əvini pitdə-pitdə yoqladılar.

Pompul (is.) – kəkil, püşkül. – Nənəm uşaxlara ətəyi pompullu basdıx toxuardı.

Pompullanmax (f.) – dirçəlmək, böyümək, iriləşmək. – Uşax 6 aylıxdı, ta pompullanıf, maşallah!

Pompullu (sif.) – kəkilli, püşküllü. – Pompullu ferə kürt yatır.

1. *Porsumax* (f.)- ətin iylənməsi, İsdı havada ət tez porsuyur.

2. *Porsumax* (f.) – qızarmax. – Arvada hirsəndıyındən Məmməd vəlı kışı porsumuşdu yaman.

Ponçax (is.) – qotaz. – Kırşiyə qoşulan atdarın boğazınnan gönnən hazırranmış ponçoxlar olordu (E.).

Porannamax//Poralamax (f.) – acılamaq, danlamaq. – Uşaxları poraladım möhkəm, qonşunun uşağınvı vurmuşdular.

Post (is.) – dəri. – Belə bir deyim də var: Postunu boğazınnan çıxartdı.

Postal (is.) – ayaqqabı. – Şəhərdə bir postal tikdirdim. Təpəköy kəndində postalçılar addı tayfa varıydı.

Posalax//pasalax (sif.) – bacarıqsız. – Nə posalax uşaxdı Mirinin Nəsiri, öyünnərim quzuları qatdım qavağına aparıf sürüyə qatammadı.

Postalçı (is.) – ayaqqabı, çust, başmaq tikən və təmir edən sənətkar. – İrayonda bir postalçı Ağənık varıydı, türk ermənisiydi.

Poşa (sif.) – həyasız, üzlü adam. – Çox poşa adamıydı sığorta yığan erməni Aram (Cax.).

Pota (sif.) – kök. – Pota İslam yanını basa-basa gəlif toya çıxıf.

Potun (is.) – yarımboğaz ayaqqabı. – Uşağın kış potununun davanı qopuf.

Poşa (sif.) – xırdavat satan erməni. – Öyün axırkələhli Ayvaz poşa gəlmişdi, xəlber, ələh və şadara satırdı.

Pozmax (f.) – yığmaq. – Oxçuoğlundə pazıyı hələm poznullar.

Pölüx' (is.) – sünnət dərisi. – Uşağın pölüyünü - sünnət dərisini uşax sağalana deın anası saxlıyır.

Pörənnəməx//porannamax (f.) – danlamaq. – Dayımgilə hərrənif getmişdim, yengəm məni yaman pörənnədi.

Pörtəmə (sif.) - ət xörəyi. – Əti pörtəmə pişirəndə içinə heş bir şey qatmıllar.

Pörtməx' (m.) – qızarmaq. – Uşaxların sufatını ayaz yaman pörtədədif.

Pötpötü (is.) – quş pətənəyi, pətənə. – Qazın pötpötüsü iri olur. Pətənəyə aid bir tapmaca da var: O nədi içi dəri, üstü ətdi.

Pösüləməx'//pöşələməx (f.) – qaynar suya basif çıxarmaq.– Kəsilməş malın k'ıçını qaynıyan suda pöşəliyif tez də çıxarıllar kin, tükü tez yolunsun.

Puçur (is.) – günah, səhv. – Bir puçuru var kin, Urqiyyə xaxın içinə çıxammır, utanır.

Pul (is.) – balığın qabığı. –Balığın köhnə olması pulunun tökülməsinnən bilinər.

1. *Pul-pul olmaq* (f.) – utandığından qızarmaq. –Öünnərim nəvəm Gəncədən gəlmişdi, bizi görüf utandığından pul-pul oldu.

2. *Pul-pul olmaq* (f.) – iri səpişik. – Uşağın canı pul-pul oluf pütün, nəşə yeyif onnandı.

Puşqax//puxcax (is.) – künc, bucaq. – Divanı əvin puşcağına qoyğınən (Ö).

Put (num.söz) – ölçü vahidi. – Bir putun 16 kiloydur.

Putax (is.) – qol, qanad. – Oğlun min putax olsun ay Minə, gə bulğur qaynatmağıma köməy elə.

Püf (is.)- qovudun kəpəyi. Buğda qavırğasının qavıt çəkmişdim, əmə hüfü çox çıxdı.

Pühdərməx' (f.) – bir neçə ipin birləşdirilərək eşilməsi. –A bala, sözünü pühdər, so:ram danış.

Püx' (sif.) – boş, çürük. – Gətirif cəviz satırdılar, bir-iki kiloy da mən aldım, içi püx' çıxdı.

Püx'dərmək (f.) – bir neçə ipin düyçəni birləşdirib teşidə əyirməx. *Püx'dərməx* *bükmək//pükmək* sözündəndir. – Zöhrə qarı teşiyənən ip *püx'dərir*.

Pülüsgər olmax (f.) - əziyyət vermək. – Xalıl kişinin bir gödənbəl inəyi var, onnarı *pülüsgər* eliyif.

Pürçüxlü (is.) – yerkökü. – Qara torpaxda bitən *pürçüx'lü* şirin, həm də qırmızı olur (Q.).

Pürçüm//mürçüm (is.) – qoyun və keçinin boğazında olan ətli püşkül. – Qounun boğazında 2 *pürçüm* var.

Pürçümlü//mürçümlü (sif.) – boynunda püşkülü olan qoyun. – *Pürçümlü* qounun balaları da *pürçümlü* olur.

Püsürüntü (is.) – zibil. Bu söz daxilində heca dəyişməsi olduğuna süpürüntü “püsürüntü” kimi deyilir. - Kışda əvlərin *püsürüntüsü* az olar.

Püş (is.) – qoyunun quru peyini. – Komun bir küncünə *püşü* yığıf çürüdüllər, sōram qışda malın altına səpillər.

Püşdəməx' (f.) – mal-qoyunun altına peyin səpmək. – Pəyədə malın altını *püşdədilər*.

Püştə (is.) – taxta çəkilən ağacın üz hissəsi. – İrayonun bazasınnan əvin üstünü *örtməx'* üçün 2 kub *püştə* alıf gətirdim maşınnan.

Püştələməx' (f.) – evin üstünü *püştə* ilə örtmək. – Mal-qoun üçün tikdiyim əvin üstünü *püştələdim*.

- R -

Ras//ıras (bağ.) – o ki, indi ki. – Ras ki belə oldu, qoy özü gessin əvə.

Raqqı (is.) - əl-üz sabunu. – Gəncədən *raqqı* gətirif satırdılar, oranın *raqqısı* yaxşı olur (E.).

Ramka (is.) – arı şanının çərçivəsi. – Arının ıramkalara balnan doluf, cəhməx' vaxtıdı.

Rəd/rənd (is.) – sərhəd, nişan. – Yerin irəndini pozuf bir-birinə qatdılar.

Rəfətə (is.) – təndirə çörək yapmaq üçün içinə ot doldurulmuş yastı, meşin torba. – Rəfətəynən təndirə çörəx' yapanda arvaddar qollarına qolçax geyillər kin, qolları yammasın (Ox.).

Rizq (is.) – qismət. - Allah onun rizqini versin, bizə çox köməyi dəir.

Rizə (is.) – qapı cəftəsi. – Qapının rizəsi qopuf tüşüf, bağlanmır.

1. *Ruf//uruf* (is.) – ruh. – Allah Qəmbər əmmin urufunu şad eləsin, tez rəhmətə getdi.

2. *Ruf* (is.) – sir-sifət. – Nolufsa Salatın qarının rəngi-rufu qızarıf.

3. *Ruf-ədət//uruf-ədət* (is.) – qayda-qanun. – Bu televizor da çıxannan uruf-ədət əldən gedir tamam.

- S -

Sā//saşa (ə.) – sənə. – Saşa canım desin, məni bu nəvəm bezdirif, çox naxartana desən şətəldi; Qızım, sā dērəm, gəlnim sən eşit (atalar sözü).

Sacarası (is.) –ət və ya içalatın sacda vam odun üzərində bişirilməsi. – Sacın içinə ət qoyuf üstünə də daha bir saş çevirillər, ona yörə də buğda pişən bu yeməyə sacarası de:llər. Soğan, kartof, bibər və s. tərəvəzlər də əlavə edilir.

1. *Sac//saj* (is.) – kotanın torpağı çevirən hissəsi. – Kotanın saçı əyrı olanda torpağı yaxşı çevirir.

2. *Sac* (is.) – üstündə çörək və yuxa bişirilən tənəkə. – Sac yuxa olduğuna yuxuyu yandırır.

1. *Sacayağı* (is.) – sacın və ya qazanın altına qoyulan üçayaqlı dəmir. – Qazanı sacayağının üstünə qoyannan sōram ocağı çatıllar (G.).

2. *Sacayağı/sajayağı* (z.) - şahmat şəkilli əkin. – Qartolu, kələmi sacayağı əkəndə yaxşı pitir.

Sacuzadan (is.) – malın ətində olan enli damar. – Qız uşaxları saçuzadanı yeyillər kin, saçdarı uzansın (Gü.).

Sadır (is.) – yaz aylarında, yağışlı günlərdə qoyunların yatdığı komda bərkiyən peyin qatı. – Sadırı kəsif qurudanda çox quvatdı yanır k'ışda (D.).

1. *Sadırğa* (is.) – qabırğa. – Dirgan qaldırmaxdan sadırğam bətef (Q.).

2. *Sadırğa* (is.) – qoyunun yunna sallanan qurumuş peyin. – Yağışdix olduğuna qoşdarın yununda sadırğa yapışf.

Sada (sif.) – tamamilə. – Bu Ələmdar sada yalan de:r, hammısını bilir işin (Q.).

Sadaca (is.) – tamamilə, təmiz. – Bir əz ət almışdım ambardan, sadaca//sadaja piyyidi (Q., E.).

Sadır bağlamax (f.) – çirk tutmax. – Şalvarın ətəyi sadır bağlıyif.

Sahman (is.) – səliqə. – Noyruzdən qavax əvi sahmana salıllar. Fars dilindən keçmədir.

Sahmannı (sif.) – səliqəli. – Ənbər çox sahmannı adamdı.

Saxlanş/saxlaş (is.) – ehtiyat üçün saxlanılan şey. – Əvəllərim yaşdı arvaddarın öz saxlaşdarı olardı, indi bu yoxdu.

Saxlaşdı (sif.) – ehtiyatlı. – Mürtüzəli saxlaşdı adamdı, həmməşə ehtiyatını əvəldən görür.

1. *Sağır* (sif.) – kasıf. – Bu poştalyon Heydar çox sağır adamdı.

2. *Sağır* (is.) – yetim. – Quranda da yazılıf kin, sağırın malını yeməy olmaz.

Sağmal (sif.) – sağılan inək. – Üç sağmal inəyimiz varıydı, birinin südü quruyuf ta sağılmır.

Sağdış//sağdış (is.) – evlənən qız və oğlanın toy yoldaşı. – Toy sahibi həmməşə qız və oğlanın sağdış və solduşuna hörmət görsədir. Bu sözün klassik forması sağda eş (solda eş), yəni sağ tərəfdə duran tay.

Sağın (is.) – mal-qaranın sağıldığı vaxt. – Sağın vaxtı çatdı, hələ də işdən qutarammamışam.

Sağın yeri (is.) – çöldə mal-qoyun sağılan yer. – Odu, sovxozun aftobusu arvatdarı sağın yerinə aparır.

Sağanax//sağnax (is.) – Ələk xəlbir və şadaranın fanerdən hazırlanmış yan taxtası. – Sağanax dayaz olanda taxıl tökülür yerə.

Sakitqa (is.) – qoyunda olan gənə. – Sakıtqa qounun canına elə yapışır kin, laf ətə keçif onu illaşdan salır (E.).

Sakqa (is.) – “sakqa-sakqa” uşaq oyununda istifadə olunan yastı daş. – Əlişin sakqası şumaldı yaman sürüşür.

Sakqat (is.) – şikəst. – Fağır Qurvan ovaxtdarım davıya getdi, əmə sakqat qayıtdı geri.

Sakqar (sif.) – qaşqa at, keçi, qoyun-quzu və s. – Sakqar keçinin balası da sakqar oluf.

Sal (is.) – yastı daş. – Güllücənin yanındakı sallıxdan sal çıxarıf apardım və qapıya döşədim.

Sala getməx (is.) – ayaqyolu xəstəliyi. – Danalar sala gedirdi, Elbəyi doxduru gətdim, iynə vurdu.

Salma (sif.) – şirin çay. – Səhərrərim bir iskan salma çay içmişdim.

Salaxanta (sif.) – avara, kimsəsiz. - Kəndin içi salaxanta itdərənən doluf, baxan da yoxdu.

1. *Sallama* (is.) – həyəət-bacanı və mal-qara salınan yerlərə sal döşənməsi. – Sallama işdərinənən usda Qurvanəlinin başı yaxşı çıxır.

2. *Sallama* (is.) – dağ döşündə düzəldilən əkin yerləri. – Sallamalarda səpin edillər.

Sallaxana (is.) – ət kəsilən yer. – Sallaxanada hər gün mal kəsilir.

Salıx (is.) – xəbər, soraq. – Umudun oğlunnan da bir salıx yoxdu öldüsünənən qaldısınnan, o vaxıtdan urusetə gedif (B.).

Salım (is.) – zökəm xəstəliyi. – Uş gündü, salım olmuşam, hələ də burnumnan su axır (Daş.).

Salğar (is.) – dibəkdəki yarma və bulğuru döymək üçün uzun sapı və ucunda dibəyin oyuğu ölçüsündə sivri ağacı olan alət. – Biri yarma döyəndə qızdar gəlif sıraynan salğār vurardılar.

Salqarrı (sif.) – ağır, səliqəli, sözüne əməl edən adam. – Salğarrı kişilər oluf Ağbavada. Qış çox sürdüynə yazdan hər şeyin ehtiyatını görüllərmiş.

Samı (is.) – öküzü boyundurğa qoşmaq üçün işlədilən dəmir. – Samı gödəx' olanda çənəaltıdan çıxır (Gü.).

Samıbağı – qaysıdan hazırlanmış bağ (köşə). – Samının tüşməməsinnən ötrü bağı samının halğasına keçirif boyundurğa bağlıyellər (G.).

Sambamaq (f.) – hərləmək. – Qoruxçu qəmçiyi sambıyıf naxırçının boğazına doladı.

Samılamax (f.) – öküzləri boyundurğa qoşmaq. – Məcgal hay verəndə hodaxlar öküzdəri samılıyardı tez.

Santım (n.s.) – santimetr. – Uşağın boyu 1 metrə 20 santımdır.

Sap (is.) – balta, çəkic, kərki və digər alətlərin dəstəyi, tutacağı. – Kərkinin sapı çıxmasın deyən ucuna qurdağzı vurullar.

Sapakel (is.) - əkin vaxtı kotanın sacına yapışan palçığı təmizləmək üçün işlədilən ucu iti alət. – Məjgal sapakelnən kotanın sacına yapışan palçığı təmizdədi (Qar.).

Sapılca (is.) – uzun qulpu olan qab. – Sapılcanın qulpu qırılıf, tutmaq da olmur.

Sapax (is.) –çuğundur yarpağının soyulmuş özəyi. – Hamasada sapaxdan turşu qo:llar.

Sapant (is.) – daş atmaq üçün işlədilən alət. – Uşaxlar sapantnan k'uş vurullar. “Kitabi-Dədə Qorqud”da sapan formasında işlənmişdir (12, 151). Belə bir bayatı da var:

Əzizim, diyarbadiyar,
Dolandım diyarbadiyar.
Qoydular sapant daşına,
Atdılar diyarbadiyar.

Sapıtmaq (f.) – aldatmaq, sözündən qaçmaq. – O vaxt qardaşım deyirdi kin, əvin hörgüsünü çəkəndə ma: de:ərsən, indi sapıdır.

Sapba//sapba-supba (z.) - əyri-üyrü hərəkət. – Tülkünün dalına it tüşəndə sapba vurur kin, it yorulsun.

Sarıyağ (is.) - əridilmiş kərə yağ. – Ağbava kətdərində mayısa hazıranmış kərə yağın irəngi sarı olduğuna sarıyağ dəllər.

Sarı arı (is.) – çöl arısı. – Çayırırıda yuva qurur, ballı pətəyi olur sarı arının.

1. *Sarp (sif.)* – sıldırım, uçurum. – Qum dağındakı Qumluğun sarp bir yerində qartal yuva quruf bala çıxardadı.

2. *Sarp (is.)* – sınaq. – Dostumu həmməşə sarfa çəkmişəm, əmə o maña etibarlı çıxıf. “Kitabi-Dədə Qorquda”da sarp formasında işlənmişdir (12, 118).

Belə bir deyim də var:

Əzizim, arpa səni,
At yeyə qarpa səni.
Bilseydim vəfasızsan,
Çəkəydim sarpa səni.

1. *Sarma (is.)* – badalaq, gülüş fəndi. – Dəllər, Mürsəl uşax vaxtı sarmaynan hammıyı yıxırmış.

2. *Sarma (is.)* – arxalığın ətəyinə və döşünə tikilən bəzək, naxış növü. – Həsyə arvat yaxşı sarma vurardı arxalığın yaxasına, bir də ətəyinə.

Sarısını udmax (f.) – qorxmaq. – Qara kahyada maşın dəvrilmişdi, laf sarısını uddu şofer.

Sarıyanız//sarıyağız (sif.) – sarıbəniz. – Xeyrənsə sarıyağız bir arvadıydı (Qa.).

Belə bir deyim də var:

Təx'nədən əppəx' qutardı,
Vay qarayanızın halına.
Havıya bulud gələndə
Vay sarıyağızın halına.

Satıl (is.) – vedrə. – Sətdar kişinin bir ala inəyi varıydı, bir satıl süd verirdi öynədə.

Saşma/sacma (is.) - təzəyin kiçik qırıntısı. Saşma “seçmə” sözündəndir. – Təndir yanif qızışannan sōram saşma töküllər kin, səngin yansın.

Savılmax (f.) – sovub getmək, qurtarmaq. – Xırman da savılıf getdi, işdər azaldı.

M.Kaşqarının “Divan”ında saıvılmax formasında göstərilən mənalarda işlədilmişdi (IV.445).

Savırğa (is.) – qabırğa. – Savırğamın altı ağrıyır öyünnən.

Savaxlıx (sif.) – sabah üçün. – Qar da əriyif getmədi, bir savaxlıx qounnarın otu qalif.

Savaxlarım (z.) – sabah. – Savaxlarım Çopur Kərimin oğlunun ağamətini aparacaxlar.

Sa:v//sab (is.) – sahib. – Ə, a bala, gə burya onun sa:vı yoxdu.

Savaxüzü (z.) – səhər tezdən. – Savaxüzü Məhəmmədəli kişi Arpaçaya balığa gedərdi. Soruşanda deyərdi kin, savaxüzü balığın oynuyan vaxtıdı.

Saya (sif.) – sadə, bəzək-düzəksiz. – İraykomun arvadı çox saya arvadıydı.

Saya salmamax (f.) – hörmət etməmək. – Gəlin qaynəniyi heş indidən saya salmır, harda qalif qocalanda.

Sayalanmax (f.) – yaxşılaşmaq, sağalmaq. – Atın budunu dəmir cırmışdı, 2 həfdədi ancax sayalanıf.

Say qoymax (f.) – başqasının xoş gününə sevinmək. – Qonşunun yaxşı işinə say qoymalısan, o da saña say qoya.

Sayrılıx (is.) – xəstəlik. –Şakir kişi sağlığında nəydi kin, sayrılığında no:la.

Sayru//sayrı (sif.) – xəstə. – Bu söz arxaikləşsə də, bir ata sözündə xatırlanır: sağlığı nəydi kin, sayrusu da no:la.

Sazdamax (f.) – hazırlamaq. – Kəndin də: rmanı çoxdu işdəmir, də: sən imdi sazdıyıllar.

Sazax (is.) – soyuq, şaxtalı külək. – Sazaxda yol gedəndə qulaxlarını avışdamasan odakqa donar.

Saz (is.) – qamış. – Saz çox uca olur, özü də çay qırağında bitir.

Sazdix (is.) – qamışlıq. – Qaraxan çayının durğun yeri sazdıxdı.

Sazgil (is.) – kotana qoşulan öküzün üçüncü cütü. – Sazgillər yaman yoruluf, çəkəmillər (Qar.).

Silləmə (sif.) – ağzınacan dolu qab (kisə). – On kisə silləmə taxıl apardım də: rmana üyütməyə.

Seloy (is.) – sel suyunun ovduğu yer. – Göllü yolunun altına sel suları oyduğu üçün Seloylar de: llər.

Selav//selaf (is.) – sel suyunun axdığı iz, cığır. – Selavda həmməşə qalın ot biter (S.).

Selinti (is.) – selin yığıb gətirdiyi çör-çöp, zir-zibil. – Yağışdan sōram yolda çoxlu selinti yığılıf qalıf.

Seşkin (z.) – seçkin. – Seşkin qalsın Muradı, uşağı basıf dōuf, dünənnərim.

Sevə (is.) – soba. – Ağbavada bir kömür sevəsi yananda k'ışda 2-3 otax qızdırırdı.

Seyrana çıxmax (f.) – may ayının güllü-çiçəkli vaxtında kəndə təzə gələn gəlinin təbiətə çıxarılması. Bu ənənə Qars və Çıldır kəndlərində bu gün də qalmaqdadır. - Bōün Ceyranın gəlini Solmazı seyrəngaha çıxartdılar.

Seyiz (is.) – sürünün qabağında gedən, boğazında zınqrov olan yaşlı erkək keçi. – Seyiz həmməşə qavaxda gedir. Belə bir sayacı sözü var:

Çörəh tabaxda olar,

Xeyir sabahda olar.
Sürünün əvəlində
Seyiz qavaxda olar.

Sədamə (is.) - zərər, ziyan. – Uşağı qarannıxda eşiyə çıxartmazdar, sədamə toxunar.

1. *Səki* (is.) – təndirin basdırıldığı yer. – Təndirin səkisinin üstə iri cıncıl döşüyüllər kin, eşilməsin.

2. *Səki* (b.) – sanki. – Səki onun oğurruxdan xavarı yoxdu, əmə o oğurruyuf.

1. *Sədəf* (is.) – düymə. – Baldonun 2 sədəfi qırılıf itif, o irəydə sədəf də yoxdu, gərəx' hamısını dəyişdirəm.

2. *Sədəf* (is.) – dırnaq. – Baş barmağımın sədəfi qaralif, daşın atda qalmışdı.

Sədarəh (sif.) – ağılsız, dəlitəhər. Savax ertə bir sədəreyin biri gəlif iti daşdıyır.

Səfər (num.söz) – dəfə. – O səfər elçi gələnnər böün gəlmədilər.

Sələ (is.) – söyüd çubuqlarından hörülmüş aşsüzən. – Sələ çox quruyanda seyrəlir (İ.).

Səllimi (z.) – sahıbsız, özbaşına, yabanı. – İvişdə cavan, sıvoy mallar səllimi otduyur, onçun da tez kökəlir (İb.).

Səmə (sif.) - boş-bikar, avara gəzən. – Bu Sərkər elə səmə gəzir, heş bir işin də qulpunnan yapışmır.

Səhəx'lix (is.) – oma sümüyünün başı. –Böün iki maşın otu tayya vermişəm, indi səhəhliyim ağrıyır. İmdi çox adamın sənəx'liyinə duz yığılır, bu da bir xəstəlihdı.

Səhəx' (is.) – su gətirmək üçün qab. – Səhəyin altı dəlinif, su axır.

Səngin (z.) – zəif. – Təndir çox səngin yananda qızdır, çörəh də pis pişir.

Səngiməx (f.) – zəifləmək. – Yağış da heş səngiməx' bilmir ha, elə bil göydən su töküllər.

Sərgi (is.) – qurudulmaq üçün palazın üstünə sərilən taxıl, bulğur, əriştə və s. – Sərginin yanında durmasan, kuşdar qonuf dağdır.

Sərnə (is.) - əkilən yerlər. – Qolxozun traxtırrarı sərnədə əkin edillər.

Sərmə (sif.) – yuyulmuş paltar və kəsilmiş əriştənin kəndirə və ya ipə düzülməsi. – Zərnişan xala sərmədən ərişdiyi yığdı, indi də onu təndirdə, sajda qavıracax (T.).

Sərniş//sərnice (is.) – ağzı iri qab. – Sərnəcin qulfu qırılıf tüşüf.

Sərsəm (sif.) – bivec, ağılsız. – Bu sərsəm uşax böyyəndə nə olajax.

Səvi (is.) – balaca, kiçik uşaq. – Anası ölmüş səvinin barmağı qapının arasında qalif əzilif.

Səvişməx' (f.) – sevişmək. – İmdi cavannarın hamısında telfun var, onça da telfunnan səvişillər.

Səvərməx' (məs.) – arxaüstə uzanmaq. – Uşaxlar göylüyün üstə səvəriflər.

Səirtməx'//Səyirtməx' (f.) – at çapmaq. – Əmir kişi bu yaşda at səyirtməx'dən xoşduyur.

Səy (sif.) – ağıldan kəm. – Səyin biridi bu İdrisin oğlu, Arpa gölün ortasında lotkuyu saxlıyıf çimir, demir boğularam.

Səyriməx' (f.) – toyuğun səs çıxararaq vurnuxması. – Toux yaman səyriyir, dəəsən murtduyajax (Q.).

Səyəllənməx' (f.) – başı fırlanmaq, gicəllənmək. – Hörgü hörəndə Şapbazın başına daş tüşdü, o sahat səyillənif yığıldı.

Səydəş (sif.) - əyri, tərs. – Zəkəyə qarı əyaxqabılarını səydəş geyinif.

Sıçaxlamak (f.) – duru ifrazat. – Buzoy sıçaxlıyır yaman.

Sıcax (sif.) – isti. – Cıncırdakı su sıcaxdı.

Sığır (is.) – mal. – Sığır gələn vaxıt ışıqlar da yanmırdı.

Sirt (is.) – arxa. – Oturanda sırtını xaxa çəvirməx' yaxşı dö:l.

Sıxma (is.) – çuğundur, əməkköməci, gicitikan, pərpətöyün və s. bişirilərək sıxılması. – Pazının sıxması yaxşı olur.

Sıxtamax (f.) – ağlamaq, gözyaşı tökmək. – Ay uşax, noluf nə sıxdıyırsan.

1. *Sırımax* (f.) – yorğan və döşəyə kəfrəm tikmək. – Hər arvad yorğan-döşəx' sırıyammır ha.

2. *Sırımax* (f.) – nəyisə dəyəmindən baha satmaq. – Qardaşım yekə kişidi, əmə öyünn qısır bir malı boğaz adına ona sırıyıflar.

Sırtıx (is.) – boş-boşuna deyib gülən. – Sırtıx adamlar həyasız olur.

1. *Sıra* (is.) – növbə. – Kəndin çovanı qounnarı töküf, indi sırya salıflar otarmağı.

2. *Sıra* (n.s.) – dəfə. – Mən İravana 4 sıra getmişəm, 2 sıra qızımı aparmışam texnikoma imtahan verməyə, 2 sıra da doxdura.

Sırağagün//sırahayün (z.) – Sırahayün doxdura yoxlanmağa getmişdim.

1. *Sırsıra* (is.) – evin kirəmidinnən, telefon və elektrik tellərindən sallanan buz salxımları. – Əvin kirəmitinnən sallanan sırsıralar təhlükəli olur, kiminsə başına düşər.

2. *Sırsıra* (is.) – suyun üzünün nazik təbəqə ilə donması. – Gölün üzü sırsıra bağılyıf tamam.

Sırğa (is.) – arabanın laydırına bərkidilən və hərlənən dəmir. – Laydırın sırğasını gücnən müşnüyə saldıx (Q.N.).

Sırx (is.) – torun ağacı. – Balıx torunun sırxı 4-5 metrə olur (G.).

Sıpxımax (f.) – gizli aradan çıxmaq. – Görürsənmi, Mürsəl neçə sıpxıf getdi?

Sıtqı sıyrılımax (f.) – inamı itmək. – Qulu bacım qızını incidənnən onnan sıtqım sıyrıldı.

Sımarış – xəbər. – Sumqayıtdakı qohumum sımarış göndərif kin, ona 3 kiloy Ağbava balı yolluyum.

Sımarımax (f.) – tapşırıq göndərmək. – Əsgərrix'dən uşax sımarıyıf kin, ona basılka göndərim.

Sısqa (sif.) – arıq. – Biz onlarda olannan 5 il keçif, Əzim onda sısqa uşağıydı.

Sıtqamax (f.) – taleyindən şikayətlənmək. – Çox sıtqıyrdı Qızdarbəyi yengə, cavan əri davadan qatmamışdı. “Kitabi-Dədə Qorqud”da sıtqadı formasında (s.44) işlənmişdir.

Sıvoy (sif.) – subay. – Sıvay malları Dərin dəriyə apardılar, yaylağa.

Sıyrımaqlıç (z.) – cəld. – Nədir kişi sıyrımaqlılış getdi qızıgilə.

Sıyrıtmac//sıyrıtmaş (f.) – düyünsalma forması. – Malın çatısını sıyrıtmaş salsan, o boğular, kürməx' usulunda bağlamalısan.

Sıyrıtma (is.) – qapı cəftəsi. – Ay uşax, getginən qapının sıyrıtmasını aşşağı sal, bağlansın.

1. *Sıyrıx* (is.) - əyrilmiş ipdəki tükləri təmizləmək üçün işlədilən alət. – Sıyrıxnan ipi nəzildif çox nəzix' edillər.

2. *Sıyrıx* (is.) – sivri ağacı yonmaq və ya taxtada müxtəlif fiqurlar açmaq üçün işlədilən dülgər aləti. – Əvin üstünə atılan yumru ağacın qavığına sıyrıxnan yonuf təmizdə:llər (E., B.).

Sızdırmaq (f.) – xəbər vermək. – Kimsə irayona sızdırıf kin, Əliqulu qolxozun çarını piçif öz otuna qatıf.

Sızqı (is.) – zəif axan su. – Qayqulu bulağınnan bir sızğı gəlir, yay oldumu o da quruyur.

Sıçandişi (sif.) – taxtanın qırağına açılan fərqli cızlar. – Qapının yanoyuna sıçandişi salanda yaraşxılı olur.

Sicim (is.) – keçi qəzilinnən toxunan ip. – Sicim çox gec üzülür, çox da mo:kəm olur (Og.).

Sicilləmə (is.) – uzunçuluq. – O vaxıt qonşumuzun oğlu maña - əsgərriyə sicilləmə bir məhtuf yazmışdı, düz 5 səhifəydi.

Siftə (z.) – ilk dəfə. – Siftə anadan olan uşax bir əz erköyün olur.

Siftəməx – səliqə ilə əti doğramaq. – Xəlid əti yaxşı siftiyir, onu çağırın doğrasın.

Silə (sif.) - dolu. – İki silə meşoy qartol aldım tükannan.

1. *Silgi* (is.) - əl-üz dəsmalı. – Beş silgi almışdım Qızılqoçun unvermağınnan.

2. *Silgi* (is.) – məktəb lövhəsini silmək üçün dəsmal. – Yazı taxtasını silgiynən təmizdiyillər.

Silə:nc (is.) – qab-qacaq və ya stolun üstünü silmək üçün dəsmal. – İmdi yaxşıdı, tükannarda silənc satıllar (A.).

Silməx' (f.) – silkələmək, çırpmaq. – Ramkanı silməsən arılar pətəx'dən tökülən dö:l ha.

Simsar (is.) – qohum-əqraba. – Şükürün simsarı çoxdu, tou yaxşı keçdi.

AŞIX NƏSİF AXI NECƏ YARISIN,

Simsar yoxdu, bəs hayana gedəlim (Aşığı Nəсіб).

Sim (is.) – hovlanmış yara. – Sim pis şeydi, axırda ürəyə vurur.

Simləməx' (f.) – hovlamaq, irinləmək. – Yara simliyəndə onu qutarmax da çətin olar (Q., B., E.).

Simic (sif.) – xəsis. – Görüf eşitmişik pulu-parıyı həmməşə simişdər yığır (Gül.).

Özünü ha öldür pul-para deyə,

Simicin malına yad olar yiyə.

(Aşığı Nəсіб)

Sinirsiməx' (f.) – vərmiş etmək. – Əsnəkli Cavad kişi sırtıx adamlara dēərđi: Ə, bu sinirsiyif, üzünə tūpürürsən, elə bil gulaf su: səpirsən.

1. *Sinməx'* (f.) – yeməyin həzmi. – Yeməhdən sōram bir əz gəzəsən kin, yediyin canına sinsin.

2. *Sinməx* (f.) – aşığı əyilmək. – Aşığı sinməsəm, başım darvazıya dəyəciydi.

Sinəx' (is.) – milçək. – Ay uşax, qapıyı örtginən sinəx' çəri döldü. M.Kaşqarlının “Divan”ında singək formasında həmin mənada işlədilmişdir (IV.463).

Singir (is.) – ətin iri, oynaq sümükləri. – Ətin singiri çoxdu əmə yağlıdı.

1. *Siğirməx* (f.) – həzm etmək.

2. *Siğirməx'* (f.) – qəbul etmək, dözmək. – Çox qaba kişidi Suranın əri, yaxşı kin, Sura onun dedix'lərini siğirir.

Sital (sif.) – tərs, tənbel. – Sital uşaxdan Allah adamı saxlasın.

Sitməx (f) – üşümək. – Esixdə nə sitirsiniz, çəri gəlin.

Sitəm (is.) – zülm, əziyyət. – Uşaxları Məhəmmədə sitəm etdilər kişi tez öldü.

Sivişməx' (f.) – sürüşmək. – Uşaxlar axşamatan tərənin başınnan sivişillər.

Siyilcim//sivilcix' (sif.) – arıq, zəif. – Çox ağılsız uşaxdı, yemir, içmir siyilcimi çıxıf.

Siyirtdəməx'//siyirtdamax (f.) – təmizləmək. – Bayram kirvə Arpagöldən tutduğu sazannarın ordaca pullarını siyirtdadı.

Soğulmax (f.) – qurumaq, kəsilmək. – Yayda Məşədi Hasan bulağının su: soğulur tamam.

Soğanax – çöldə bitən yabanı soğan. – Soğanax yeməx' tişdəri mö:kəmlədir.

1. *Soğança (is.)* – soğanın yağla dağlanması. – Soğançanı duru yeməyə töküllər.

2. *Soğança (is.)* – soğan və onun yağda dağlanaraq məlhəm hazırlanması. – Soğançanı havı olan yarıya bağlıyılar, yara yetişir.

Solux (is.) – nəfəs. – Xizəx'nən bir soluğa Balıxlıya getdim (İ.).

Solux almax (f.) – nəfəs almaq. – Arpagöldə çimirdix', Qələndər su:n üstündə bir-iki solux alannan sōra sūn altına cumdu.

Solax (is.) – aşığın sol tayı. – Aşığın solağı iri olsa, yaxşıdı.

Soluğu gen (sif.) – səbirli. – Murad kişi çox soluğu gen adamdı, heş vaxıt hersdənmiş (B.).

Somun (is.) – qəlibdə bişirilmiş çörək. – Sultanavadın fırında somun pişirillər (S.).

1. *Somar (n.s.)* – 20 put (300 kq.) – Yarımhektardan 20 somar taxıl çıxdı.

2. *Somar (s.)* – çoxlu. – Məvlidin bir somar uşağı var. Müasir Qırğız dilində pul vahidi kimi som işlənir.

Somurmax (f.) – sormax. – Səvi xəstəydi, indi anasının döşünü bir somurur, gəl görəsən.

M.Kaşqarlıının “Divan”ında sömürməx' formasında həmin mənada işlədilmişdir (IV.473).

Sonulamax (f.) – hər şeyi bəyənmmək, diqqət yetirmək. – Elə adam var kin, hər şeyi sonuluyur.

Soncuxlamax (f.) – mal və ya atın dal ayaqlarını göyə atması. – Atı minməyə örgədirəm, əmə minən də yaman soncuxluyur, mən də boynunnan tuturam kin, yıxılmıyım.

Sorsor (sif.) – uzun danışan uzunçu. – Sorsor adama ilişəndə, işdən-güjdən olursan.

Sortuxlamax (f.) - əmmək. – Buzoy inəyi yamanca sortuxluyur.

Sortux (n.s.) – bir udum. – Uşax bilmədi, bir sortux papros çəkdi, uğundu getdi.

Soraşix (is.) – xəbər tutmaq, soraqlaşmaq. – Soraşix eləməknən iş görməx' olmaz, gərəh özün gedəsən işinin dalıncax.

Sovrux (is.) – taxılın zibilinin küləklə təmizlənməsi. – Dədəmgil xırmanda sovrux atellar (B., E.).

Sormağı çıxmax (f.) – incəlmək, arıqlamaq. – Ağəmirin laf sormağı çıxıf, xəstədi.

Sormax (is.) – nektarlı çiçək. – Sınığın dərəsində sormax çox olur, uşaxlar yığf sorullar.

Sosur (sif.) – adama yovuşmaz, vasvası. – Elə sosur qonşu var kin, əvinə gedəndə üst-büşinə əyaqqabına baxır, so:ram da sözə qour.

Soysuz//sonsuz (sif.) – övladsız ailə. – Eşitmişəm kin, Abbasəli kişinin əvladı yoxdu – soysuzdu.

Soyxa//sōxa (sif.) – miras şey. – Soyxuya qalmış touxlar əkdiiyim pencəri eşəliyif çıxardıf (M..

Sozalmax (f.) – halsızlaşmaq, xəstələnmək. – Urustam kişini gördüm, sozalıf, də:sən ağır xəstədi.

Söz-sov (is.) – söz-söhbət. – Məhlədə söz-sov (söz-soy) gəzir kin, Hasanın oğlu urusetdə əvlənif qalıf.

Sucuxmax (is.) – günahını hiss etdirmək. – Görmürsən, nə sucuxur, yəqin kin, günahı var.

1. *Sudur* (sif.) – sulu yer. – Sudur yerdə pitən ot yaxşı olmur.

2. *Sudur* (sif.) – kartof növü. - Çox suvarılan qartola sudur dəllər, həm də dadı olmur (Qon.).

3. *Sudur* (is.) – yaranın tuluxlanması. – Yanıxdan so:ram yara sudur oluf.

Suat (is.) – çayın qırağında daşlı yer. – Kənd arvatdarı həmməşə suatda palaz yuyullar.

Suadax//suvadax (is.) – Arılar ramkanın üstünü mumnan suadax ediflər (Q.N.).

Suç (is.) – günah. – Suçu boynuna almah da bir kişilidir.

Sucax (sif.) – sulu yer. – Sucax yerin otu heş qora pişirəndə də solmur, elə göy qalır, əmə quvatı olmur.

Sudurğa (is.) – bayılma xəstəliyi. – Xalixverdinin oğlu sudurğa xəstəliyinə tutuluf.

Sufat (is.) – sifət. – Bunun sufatına baxanda nə quşun yuvası olduğunu bilirsən.

1. *Sulux* (is.) – mal-qoyun doğarkən bala ilə birlikdə gələn ət pərdəsi. – Qounun suluğu gəlif, də:sən doğacax.

2. *Sulux* (is.) – suvarmadan sonra mal-qoyuna verilən yem. – Suvarannan sonra mala sulux verillər kin, tox olsun.

3. *Sulux* (is.) – yaralanan bədənin və ya yanan bədənin hissəsinin köpməsi. – Uşağın əli yanmışdı, suluxluyuf yaman.

Sulaxlix (is.) – mal-qoyuna suvarandan sonra verilən ot-ələf. – Mala sulaxlix vermədim böün.

Sulax (is.) – çay və bulaq ətəyində mal-qara və qoyun-quzunun suvarıldığı yer. – Çayın qırağına boran şəpə yığıf, mal-qoun sulağa girəmmer (X., B., E.).

Sum qalmaq (is.) – əldən düşmək, lap yorulmaq. – Uşax böün qouna getmişdi, gəlif sum qalif hələ də yadır.

Sum tüşməx (f.) – yorulmaq. – Nəvəm toyda oxartana oynuyuf kin, gecədən sum tüşüf.

Sur (is.) – hökm, ixtiyar, imkan. – Allah suru ona verif, dərdi bizə...

Suruğvat (sif.) – aciz, çarəsiz. – səni görün suruğvat qalasan.

Sur vermək (f.) – imkan vermək. – Allah erməniyə heç sur verməsin, nə qannar töx'dü.

Surfa//süfrə (is.) - stol örtüyü. – Getmişdim İlanıya Bəhlul kişi bizə surfa saldı.

Surugvat (sif.) – zəif yaddaşlı adam. – Surugvat uşax heç oxumaz.

Suya tüşməx (f.) – çimmək. – Gedim əvə, suya tüşəcəm, arvat su qızdırıf.

Suyu axmaq (f.) – tamah salmaq. – O, əvi tikilmiş Haşxalıl da nə görsə, uşax kimi suyu axır.

1. *Suyux* (sif.) – hər şeyə tamah salan, acgöz. – Naxartan de:sən suyux adamdı, Qara kişi.

2. *Suyux* (sif.) – iradəsiz. – Dözümsüz adama da suyux de:llər.

Suya çəkməx' (f.) – yuyulmuş paltarı axırınıcı dəfə su ilə yaxalamaq. – Arvatdar çayın qırağında paltarı suya çəkillər.

Südəcər (sif.) – doqquz aydan bir doğulan uşaqlar. – Tükaz xalanın 10 uşağı var hamısı da südəcər oluflar.

Süddü çəx'məcə (is.) - Təndirdə süd və yarma ilə bişirilən çəkməcə. – Süddü çəx'məcəni qışda ye:llər.

Sülü (is.) – uzun mil. – Tükazban xala, anam sülünü istiyir, basdix toxuacax.

Sülüx' (is.) – zəli. – Sülüx bulannix sularda olur, orda çiməndə görürsən kin, qıçına yapışif.

Sülənməx' (m.) – avara dolanmaq. – Gənə melisələr nə sülənilər kətdə.

Süləx' (sif.) – gəzəyən. – Süləx' uşağın da axrı pis olur.

Sümsü (is.) – tütək. – Uşax vaxtı pütün uşaxlar qarğıdan sümsü düzəldif çalılırlar.

Sümsüh (sif.) – sırtıq. Sümsüh adam başını hər şeyə soxur.

Sümsünməx' – qapıları gəzmək. – Qapıya anaxdar vuruf harda sümsünür, görün Güllü (X.).

Sümbə (is.) – sobanın külünü qurdalamaq üçün işlədilən ucu əyri şiş. – Kömür sevəsini sümbəynən qurdalamasan, yanmer (X., B.).

Sümsüx' (sif.) – gəzən adam. - Sümsüx' it kimi tapbaq olmur Məsimi əvdə.

Sümsüburun (sif.) – uzunburun. – Sümsüburun Nağı gənə nə axdarırdı çənsələrdə.

Süpürgə (is.) - kötücədən sonra gələn uşaq. – Süpürgəni hər adam görəmmir ha, mində bir adam görür.

1. *Sürə* (q.) – tərəf. – Kəndə sürə bir atdı çapır, hələ tanıyammıram.

2. *Sürə* (z.) – müddət. – Bir sürə Kəhliyi görəmmədim, harda itif batıf.

Sürüngəl (is.) – kotanın hissəsi. – Kotanın sürüngəli qırılıf, dəmirçidə düzəldillər (Qar.).

Sürəx' (is.) – at yarışı, cıdır. – Gənə öyün Yəvərnən Alpaşa sürəyə çıxmışdılar (T.).

Sürəx'çi (is.) – at yarışının iştirakçısı. – Sürəx'çilər sıralandılar üzübəri.

Sürütdəməx' (f.) – özünə götürmək, mənimsəmək, aparmaq.- Məx□təvin direxduru işdən çıxanda supurduyuf hər şeyi aparıx əvinə.

Sürütdəmə (is.) – köhnə ayaqqabı. – Əvdə hərənin bir sürütdəməsi var, əvdə-eşikdə əyağımıza taxırıx.

1. *Sürmə* (is.) - taxıl xəstəliyi. – Yağışdıx olanda binəli taxıla sürmə xəstəliyi tüşür.

2. *Sürmə* - cəftə. – Qapının sürməsi qırılıf, heş kimin də xavarı yoxdu.

1. *Sürməx'* (f.) – sürgün etmək. – Bavamgili Qazağıstana sürüflərmiş müharibədən əvəl (S).

2. *Sürməx'* (f.) – heyvanın cinsi əlaqədə olması. – Buğa inəyi sürdü.

Sürçütməx (f.) – sürüşdürmək. – O karanın başını tufardan sürçüt buana, düz olsun.

Sürtüx (sif.) – abırsız, həyasız. – Çox sürtüx' arvaddır Şabanın arvadı Tükaz.

1. *Sütül* (is.) – dənələnmiş buğda sünbüllərinin odda bişirilməsi. – Buğdanın sütülü şirin olur.

2. *Sütül* (sif.) – cavan. – Yadımdadı, o vaxıt sütül bir oğlanıydı bu Miseyif.

Sürçəx' (sif.) – sürüşkən. – Yoxuşa uşaxlar su töküf sürçəx' ediflər.

Süysün (is.) – boynun dalı, peysər. – Bayramın süysünü dönmür, əmə ağır işdəri arvadı görür (Gül., Ox.).

Süyüllənməx (f.) – veyil-veyil gəzmək. – Ə, bu Cənnətin işi yoxdumu, axşamatan süyüllənir kəndin arasında.

Süzülməx' (f.) – paltarın sürtülərəx cırılması. – Baldonun ətəyi süzüluf tamam.

Süzmə (is.) – qatığın süzülüb qatılaşdırılması. – Süzmədən qurut qayırılar.

- Ş -

Şadara (is.) – taxılın sar-samanını əliyib çıxarmaq üçün işlədilən və iri gözləri olan əl aləti. – Xırmandakı taxılı ilkinəm şadara ilə əliyillər. Sadara hibrid sözdür: (şad – çox (farsca) + ara (türkcə)).

Şadara-şadara (z.) – deşik-deşik. – Köynəyin ətəyi şadara-şadara oluf.

1. *Şahad* (is.) – dəyirməndə taxıl üyüdənin ödədiyi pul. – Dərməna on beş manat şahad pulu ödədim.

2. *Şahad* (is.) – şahid. – Navrızın oğlu Müslüm melisədə ambardara şahad oluf.

1. *Şax* (is.) – toydan qabaq qız və ya oğlan evinə aparılan şirniyyat. – Şaxa ağaşdan bir neçə qol düzıldillər, sōram da şirniynən bəzəyillər.

2. *Şax* (is.) – asma tərəzi. – Şaxın qolu qırılıf, düz çəkmir.

Şakqanax (is.) – qaqqıldayıb gülmək. – Onu eşidəndə bi şakqanax çəkdi, gəl görəsən.

Şakırramax (f.) – qaynamaq. – Əlli olginən, su şakırrıyif, qazanı qırağa qo.

Şakqıldax//*Şaxqıldax* (is.) – qoyunun quyruğu və yançağına yapışan qurumuş peyin (təqlidi sözdür). – Şakqıldaqı çox ucuz qiymətə alıllar.

Şakqarramax (f.) – bərk döymək. – Atası oğlunu şakqarradı məx'təfdən qaşdığına görə.

Şalğam (is.) – turp. – Şalğam qara torpaxda yaxşı pıtır.

Şalax (sif.) – yetişməmiş mer-meyvə. – Yaz oldumu şalax-şulaxı daşıyıllar arannan dağa.

Şamo (is.) – erkək keçi. – Şamo həmməşə sürünün qavağında gedir.

Şamarta (is.) – səs. – Nəvələrim bir şamarta salıllar kin, əv yerindən oynuyur.

Şana (is.) – ağac yaba. – Xırmanda taxılı şanaynan savırıllar

Şəllənməx (f.) – kef edib dolaşmaq. – Əzimin oğlu axşamatan bu arada şəllənir.

Şen (s.) – çox. – Ağbaba yaxınlığında Arpaşen və Buğdaşen kətdəri oluf (A.).

Şen olsun – həmişə evdə var-dövlət olsun, şənlik olsun. – Ay Qaraş, əvin şen olsun, biz getdix'.

Şənnəndirməx' (f.) – abadlaşdırmaq. – Allahqulu kişi Gəncədəki həyat-bacasını şənnəndirir.

Şənnix' – camaat, yığınaq, toplum. – A bala, a Gözəl, gə burya, orya toplanan o şənnix nədi belə (T.).

Onamastikada şənlik həm də ad kimi işlənir. Bütün Qafqaz, İran və Türkiyədə çox məşhur olan ulu ozanlardan biri Aşıq Şənlik olmuşdur. Qarsın Suqara köyündə yaşamış, 1912-ci ildə vəfat etmişdir. O, gəraylısının birində belə deyir:

Səfil Şənlik ağlar, gülməz

Naxələflər dostu bilməz.

Fani dünya sana qalmaz
Altun verib alasan da.

Şennix'li (sif.) – həmişə qonaq-qaralı, yığnaqlı. - Şennix'li əvdən heş vaxt bərəkət əysix' olmaz.

Şennətməx – bir yerə yığılmaq, abad etmək. – O vaxtdarım erməni qırğınının qaçan adamlar geri qayıdıp kətdərini şennətdilər.

Şeş (sif.) – dik. – Atdığım aşix şeş durur müdam.

Belə bir atalar sözü də var: - Nərd oynuyan neyləsin ki, vaxtında bir şeş də vermir.

Şeşələnməx' (f.) – özünü yüksək tutmaq. – A bala, uşağın üstünə nə şeşələnirsən, o sənin taindı bəyəm?

Şeşmərrənməx' – kiminsə üstünə kişilənmək. – Ə, a bala, maña nə şeşmərrənirsən, get atana şeşmərrən.

Şeşə (sif.) – dik. – Məhərrəm əmmim 3 şeşəbuynuz inəyi varıydı.

Şəlit//şələ (is.) – arxada aparılan yük, bağlama. – Qounnar üç şələ ot yedi; Otu şəlitnən daşımaq çox ağır işdi (İ.).

Şeytannix – xəbərçilik, araqarışdıran. – Şeytannix piş işdi, əmə elə adamlar da olur.

Şeytannix eləməx' (f.) – xəbərçilik etmək. – İrayonnan ispalkom adamları ilə gəlmişdi, İmran kişi xəlvətə salıf sədri onnara şeytannadı.

Şəhrə (is.) - ərimiş yağın üzərinə yığılmış şirəsi. – Ağbabanın mayıs yağını əridəndə sarı şəhrəsi üstə çıxır.

Şəkər (is.) – qənd. – İndiki şəkərrər əvvəlki kimi doil, ağrına qoydunmu, əriyir.

Şələ (is.) – arxada aparılan iri ot bağlaması və ya başqa yüklər. – Keçmişdə, Gümrüdə şələ aparən ermənilər olardı.

1. *Şəltə* (is.) – yorğan-döşək. - Də:sən müdürün şəltəsini maşına yux'lüyüllər.

2. *Şəltə* (is.) – həyasız. – Şəltənin biri gəlif maña ağıl qour, a kişi.

Şəlpə (sif.) - iri qulaq. – Bir şəlpə qulax inəyi varıydı Xıdırın, çox süd verirdi.

Şəngi (is.) – balaca it. – Usufun səngisi gecələri də dincəlmir, elə hürüyür.

Şəpə (is.) - boranın yaratdığı qar təpəsi. – Məhtəvin yoluna boran şəpə yığıf, balacalar gedəmmillər (D.).

Şərcil (sif.) – şəratən, nahaqdan dava-dalaş salan. – Şərcil adamnan hökumət də qorxur, a bala.

Şərxata//*şarxata* (sif.) – nadinc, dəcəl. – Çox şərxata uşaxdır bu Həşim, duruf dincəlmir.

Şərqavışan (z.) – qaranlıq düşən vaxt. – Şərqavışanda qonaxlar gəlif çıxdı.

Şərqi (is.) – nəğmə. – 1960-cı ilə qədər sinif jurnalına şərqə dərsi yazırdı.

Şərit (is.) – şələ, yük. – Gördüm, qarannıxda budu, ot şəriti də dalında Xudaverdi qanalın içinnən çıxdı.

Şəritdəməx' (f.) – bağlamaq. – Ziveydə uşağını dalına şəritdiyif təzəyi zincirriyir.

Şətəl törətməx' (f.) – xəta törətmək. – Kor Mehbəli dayanıf orda, getməx' istəmir, işimizə şətəl törədir.

Şətəl (sif.) – xatakar. – Şətəl uşaxlar qapıyı Dilbar arvadın üstünə bağliyıf gediflər.

Şətəl kəsilməx' (f.) - mane olmaq, xəta törətmək. - İndi də bu mexanix' gəlif bizə şətəl kəsilib, qoymur kin, işimizi görəx'.

Şətə (is.) – yerdən qazıyıb pencər çıxarmaq üçün işlədilən dəmir alət. – Şətənin uju kəsərri olmasa, qımı yığılmaz.

Şəvədə (is.) – məsxərə, rişxənd. - Öyün uşaxlar quluf müdürünü şəvədiyə qouflar.

Şıdırği (z.) – araverməyən. -Bu həftələrim şıdırği yağışdar çox yağdı.

Şınqroy qoşmaq (f.) – kiminsə dalınca maraqlı söz-söhbət qoşmaq. – İndi də bu təzə işdiyən kitabxana müdürinə şınqroy qoşuflar.

Şınqroylu (sif.) – zınqrovlu, bərli-bəzəkli. – Bir şınqroylu gəlin gəlmişdi doxdura.

Şırtıx (sif.) – şən, deyib-gülən. – Şırtıx adama nə var, nə desən, vecinə qoymuyajax.

Şırat (is.) – qaymağı süd maşını ilə çəkilmiş üzsüz süd. – Şırata bir əz süd qatıf üzsüz pendir, ya da kin çəçil düzəldillər (A.).

1. *Şırvanmax* (f.) – yaltaqlanmaq. – Birqadیر Taryel iraykoma yaman şırvanırdı.

2. *Şırvanmax* (f.) – itin sahibinə yaltaqlanması. – İt səsinnən yeyəsini tanıyıf hüryə-hüryə ona sarı şırvandı.

Şırnax//şırnan (is.) – şələlə, qıjov. – Uşaxlar şırranda çimellər (E.).

Şıvırtıdax (sif.) – uzun, arıq. – Şıvırtıdax bir kişiydi Məhəmməd, əmə hayıf irəhmətə getdi.

Şıkat-şəfkə (is.) - şikayət. – O vədələrim Maskvıya kətdən şıkat-şəfkə çox olardı.

Şıkil (is.) – şəkil. – Qolxoz quruluşunнан əvəl şəhərdə şıkil çəkirdimişdim, hələ qalır. İndiki çəkilən şəkillər tez xarav olur (S.).

Şılə (is.) – yarma aşı. – Siləni kışda çox pişirillər.

Şil aş (is.) – yarma, yağ, soğan (ət də ola bilər) qarışığından bişirilən duru aş. – Dilbar arvat gənə şilası pişirmişdi.

Şilxor (sif.) – arıq at. – Əmimin bir şilxor atı varıydı, sən deyən bir işə də yaramırdı.

1. *Şiltiyini atmax* (f.) – döymək. – Atası Sərdərin şiltiyini atdı, nənəsinin üzünə durduğuna görə.

2. *Şiltiyini atmax* (f.) – cırılmaq. – Yorğanın şiltiyini uşaxlar atıflar.

Şimşət/şümşət (sif.) – sürüşkən, hamar. – Bulağın yolu donuf şimşət kimi oluf, adamın ayağı sürçüx'lüyür.

Şin (is.) – araba təkərinin çevrəsinə çəkilən dairəvi qalın dəmir. – Haravanın təkərinə şin çıxdı, əmə təkər dağılmadı, yaxşı kin.

Şingilim (is.) – mazax. – Toy damının bir tərəfində uşaxlar şingilim təpillər.

Şinnəməx' (f.) – təkərə şin çəkmək. – Dəmirçi Abbas təkəri şinnədi (Gül.).

Şirvanmaq (f.) – itin yaltaqlığı, yiyəsinə sürtünməsi. – Bu ambardar Dahar sədirə yaman şirvanır.

Şirrət (sif.) – həyasız, dalaşqan. – Şirrət adam heş şeydən utanmır.

1. *Şirə* (is.) – evin suvağına çəkilən gilli horra. – Əvə şirə çəkiləndə havaı olur.

2. *Şirə* (is.) – payızın sonunda zəif arı kötüklərinə verilən şərbət. – Dört kötüyə şirə verdim (G.).

Şitəngi (sif.) – öcəşkən uşaq. – Qardaşım çox şitəndi olduğuna məllim onu həmməşə dänniyirdi.

Şitix' (sif.) – dəcəl. - Şitix' uşaxdan hamı xoşdanmır.

Şişkin (sif.) – lovğa, eqoist. – Nurunun Bakıda oxuyan oğlunu gördüm, şişkinin biridi, tay-tuşdarına yuxarıdan aşşağı baxır.

Şivərək (sif.) – nazik. – Əsgərrix'dən qavax bir şivərək' uşağıydı Qurvan, indi yekələnif, həm də kannanif.

Şivil (sif.) – uzun. – Təpəköylü Şivil Mikeyilin 4 oğlu varıydı, üçü nemesin davasınan qayıtmadı.

Ağbaba və Qarsda Şivilər adlı eyni tayfa var. “Qars tarixi”ndə göstərilir ki, Türkiyədə şivillərdən bir neçə millət vəkili olub. Təpəköydə həmin tayfaya Şivilov formasında familiya yazılmışdır.

Şortu (sif.) – həyasız, açıq-saçıq geyinən. – Bir şortunun biri irayonnan gəlmişdi, guva şennyə dava-dərman öyrədirdi.

Şorlamax (f.) – tökülmək, calanmaq. – Başının qanı şoralanıf töküldü.

Şorratmax (f.) – tökmək. – Gəlin bilmədi, büdrüyüf yarım cıncır ərimiş yağı yerə şorratdı. “Kitabi-Dədə Qorquda”da şorlamax (12, 14) formasında işlənmişdir.

Şoş (is.) – şosse. – Qolxozun ot gətirən maşını qırılıf şoşda qalíf (Daş.).

Şumal (sif.) – düz qamət. – Bir şumal oğlanıydı Binəli, əsgər getdi, qamandır çasta qədər vəzifə tutmuşdu, əmə tez rəhmətə getdi.

1. *Şülən (is.)* – talan. – Bu bizə oğul olmadı ha, əvi sülən etdi tamam.

2. *Şülən (is.)* – hay-havar. – Bir sülən etdi kin, hamı kor-peşman oldu.

Sülüngü (sif.) – işi, peşəsi olmayan. – Hümbətin Bəhranı çox sülüngü uşaxdı.

1. *Şümür* (sif.) – göygöz. – Sümür Avdı buralarda nə hərrənirdi gənə.

2. *Şümür* (sif.) – insafsız. – Sümür kimi suyun qavağını kəsif Paşa. Su: məhlənin harxına buraxmır.

Şümşət (sif.) – hamar, sürüşkən. – Körpünün daşdarı şümşət olduğuna, ordan keçənnərin ayağı sürüşür.

Şütüməx' (f.) – boş-boşuna gəzmək, veyillənmək. – Çoban Qulunun oğlu dərsə də getmir, elə ora-bura şütüyür.

Şüvən//şivən (is.) – ağlaşma. – Allah heş kimə göstərməsin, qonşunun əvinnən şüvən səsi gəlirdi.

Şürbü (sif.) – həyasız, gəzəyən. – Şürbü arvatdan hər şey gözdəməx' olar, adama şər də atar.

- T -

Ta//tay (z.) – daha. – Ta mən nə dəm bu işə, siz ki hər şeyi bilirsiniz.

Tabursuyun (z.) – səhər yox, o birisi gün. – Tabürsüyün umənim 80 yaşım olacax (Qa.)

Taban//tavat – taqət. – Oxartana işdiyif kin, ta tabanı qalmıyif Qardaşxanın.

Tağar (is.) – ölçü vahidi. – İki tağar qorunqa aldım yerə səpbəx' üçün.

Tafqır (sif.) – iri, yekə, köhnə. – Haxverdinin tafqır əyaxqabıları laf əldən düşüf.

1. *Tafdax* (is.) - tapdalanan yer, bərkimiş ərazi. – Yer tamam tafdax oluf.

2. *Tafdax* (is.) – yetim. – Tafdax altda qalmış Nəsir məhtəvdə uşaxnan döyüşüf.

1. *Taftamax* (f.) – döymək. – Bu arada yanımdakı uşağı anası tafdadı.

2. *Taftamax* (f.) – döyüb bərkitmək. – Tufarın içinə tökülən torpağı taftamasan, tufar bərkiməz.

Tafqır (sif.) – köhnə, iriyekə və s. – Onun tafqır əyəxqabları laf əldən tüşüf.

1. *Tafdaxlarda qalmaq* (f.) – yetim qalmaq. – Ay səni görüm tafdaxlarda qalasan (qarğış).

2. *Tafdaxlarda qalmış* (sif.) – atasız, anasız, yetim (qarğış). – Bu tafdaxlarda qalmış uşağı quzuya göndərmişdim, aparıf quzuları qoruğa dolduruf, bizi xatiya qoyuf.

1. *Tağalax* (is.) – cəhrə iyinə keçirilən girdə ağac. – Cəhrənin tağalağı düz olmuyanda iy əyri firranır.

2. *Tağalax* (is.) – sap çarxı. – Sapın tağalağı çıxıf.

3. *Tağalax* (is.) – təzə doğulan körpənin göbəyinə qoyulan dairəvi əski. – Uşağın göbəyinə tağalax qoyullar kin, göbəyi bərkisin.

1. *Taxta* (is.) – dağın döşündəki düzən yer (coğrafi termin). – Şiş dağın günöy taxtasında qar əridiyinə orda gül-çiçəx' açıf.

2. *Taxta* (is.) – donun qatları. – Ənbər arvad həmməşə üş taxtalı don tix'dirərdi özünə.

Taxtası əskik (sif.) – dəlisov, ağılsız. – Ramazanın oğlu Dursunun taxtası əysix'di, elədiyi işi bilmir (M.).

Taxtasız (sif.) – danışıq və hərəkətini bilməyən. – Ay taxtasız, sən nə danışdığımı bilmirsən?

Taxça (is.) – evin divarında hazırlanmış boş yer (şkof). – Köhnə əvlərdəki taxçalara qav-qaşiq, paltar, yorğan-döşək yığardılar. Bu baxırdı taxçanın böüklüyünə.

Tap (is.) – düzən sahə (coğrafi termin). Ağbabada Xatınoğlunun tapı, Kəblə Salmanın tapı adlı iri əkin yerəri var idi. – Traktırrar Bacoğlunun tapında əkin edillər (Ox.).

Tapan (is.) – toxumu torpağa basıran, həm də yeri düzənləyən əkin aləti. – Ağac budaxlarını eyni boyda kəsif, odda qızdırıb əyərək sıra ilə ağaca sarıyır və tapan düzəldillər. Onu da qoşullar toxumsəpənə.

Tapannıx (is.) – ağac budaqları. – Qolxoz Başkeçitdən tapannıx gətirdi (Çax.).

1. *Tapannamax* (f.) – əkin sahəsini düzənləmək. – Ziyaratın altını tapannadılar.

2. *Tapannamax* (f.) – bixərclik etmək. – Bu uşax əvi tapannadı, illaş qoymadı.

Tapqır (is.) – atın yəhərini tutan qayış kəmər. – Də:sən tapqır atın qarnını sıxır.

Tapaşdamax (f.) – döyərək, tap düzəltmək. – Əkilən qartolun divini tapaşdamalısan, yoxsam gej cücük verər.

Tarım (z.) – bərk. – İpi tarım çəkəndə ərişdəni sərməx' də yaxşı olur.

Taraqçıya minməx' (f.) – mənsəbə çatmaq, tərəqqi etmək. – İmran indi-indi taraqçıya minif, adamı bəyənmiş əmə.

1. *Tar* (is.) – qış aylarında küləyin-boranın yığıdığı qar yığını. – Əvin qavağına boran hündür tar yığıf, gəl imdi bunu təmizdə (M.)

2. *Tar* (is.) – toyuqların gecə üstündə yatdıqları ağac. – Tarı yuxarı vurullar kin, əl-ayağa ilişməsin.

Tarraşmax (f.) – toyuqların tara çıxması. – Qarannıx tüşdümü, toxlar tarraşır.

Tarp (is.) – ziyan, zərər. – Mehralıydı dayandı, uşaxların bu tarpına.

Tamsımax (f.) – dadmax. – Xəlil yeməkdən bir əz tamsıdı, əmə bə:nmədi..

Tas//taz - əl-ayaq yumaq üçün iri qab. – Ay uşax, bir tası qəti, əyaxlarımı yu:m.

Tasası yatmax (f.) – sakitləşmək. – Hə, indi tasan yatdımı?

Tasalanmax (f.) - əsəbləşmək. – Yamanca tasalanıf Məmmədin nəvəsi.

Tasatdix (f.)- nəzir-niyaz. Qəmər arvadın nəvəsi maşında qəriyə tüşmüşdü, ona görə də tasatdix paylıyurdu qonşulara.

Tava (is.) – balaca qazan. – Şə:rdən ağzı dar bir tava aldım.

1. *Tavax* (is.) – xəmir yoğurmaq üçün taxta qab. – Tavaxdakı xəmir acıyıf.

2. *Tavax* (is.) – dəyirmanın un yığılan qutusu. – Tavax doluf, unu meşəyə boşaltmax lazımdı.

1. *Tavlamaq* (f.) – dözmək. – Tərflan qarının əzav-əziyyətinə hər gəlin tavlamaz, əmə Əsmər tavlıyır.

2. *Tavlamaq* (f.) – təzə əti qızartmaq. – Təzə ət tez tavlınır.

3. *Tavlamax//tovlamax* (f.) – yoldan çıxarmaq. – Sarı İsoyun qızını qonşusunun oğlu Kazım tovluyuf qaçırıf.

Tavlamix (is.) – atın hörüyünün bağlandığı mıxça. – At tavlamıxı çıxarıf qaçırıf.

Tav gətirmək (f.) – dözmək. – Hər adam davanın hərbə-zorbasına tav gətirmir ha.

Tavot (is.) – fərq. - Nə tavotu var, qoy böün də Əsgər gessin quzuya.

Taytax (sif.) – axsaq, topal. – Taytax Miri çoxdandı şennihdə görünmür, yoxsa çıxıf.

Taytıya-taytıya (f.) – axsıya-axsıya. – Navrız taytıya-taytıya kərəntiynən ot da piçirdi.

Taytımaz (f.) – axsamaq. – Qaranamazdı Telli arvad taytıyırdı.

Tayqulp (is.) – tək qulpu olan su qabı. – Tayqulpun qəleyi tökülüf, paxır dadır (G.).

1. *Tay* (is.) – bərabər. – Şahbuza tay cavan olmazdı, hayıf, Fizulidə ermənilərlə döyüşdə şəhid oldu.

2. *Tay* (ədat) – daha. – Tay nə dēm sāna, yekələnifsən, adamı eşitmirsən.

3. *Tay* (is.) – yük. – Atın üstünə 2 tay buğda qoyuf Şuravadın dərmanına aparmışdım üyütməyə.

Taykeş (sif.) – dəyişik. – Bu nəvəm də həmməşə əyaxqabıyı təkəş geyinir.

Tayqanat (sif.) – arıq, zəif, çəlimsiz. – Tamışın tayqanat bir oğlu var, zornan yeriyyir.

Taytax (sif.) – axsaq, topal və s. Taytax Məsim çoxdandı şennihdə görünmür.

Tejan (sif.) – çoxlu. – Əmətdinin ça:rından tejan ot çıxdı.

Tej (sif.) – dik. – Buğda tejinə manşırıradılar xırmanda. Belə bir ata sözü də var: Buğduyu tejdə sayallar.

Tejdəməx' (f.) – toplamaq, tərələmək. – Buğduyu xırmanda tejdədilər, yağış gəldiyinə, görəəm.

Tejgirə (is.) – yük daşımaq üçün xərək. – Usda Nəviyə tejgirə düzəltirmişdim, əmə ağırıydı.

Telan (is.) – aşıq oyununda aşığın durusu. – Telan aşıq oyununda çox udur.

Telməx' (is.) – sacaq. – Şalın ucunu telməx'ləməsən, pis görünər.

Teləx' (is.) – qazın, toyuğun lələyi. – Qazın teləyini yoluf tükə qarışdırıllar.

Teləməx (f.) - isinişdirmək. – Qounu balasına teləşdirdim (X.).

1. *Tel* (is.) - sazın simi. - Sazın teli pastananda səsi də cıxmır.

2. *Tel* (is.) - sap. - Tükannan iki mağara tel aldım.

3. *Tel* (is.) - məftil. - Hasarı telnən bağladım, əmə naxır qayıdanda uçurajax..

Telqraf (is.) – məftil. – Ay uşax, bir əz telqraf gəti bu ağacı bağlıyım (S.).

Ten (is.) - nəm, yaş. - Tufar yalınqat olduğundan əvi ten basıf.

Tennənəməx' (f.) - su cəkmək. - Əvin üstü yuxa olduğuna tennənif.

Tenni (sif.) – nəmli. – Tenni paltarı geyməx' olmaz.

Termaş (si.) - andıra qalmış. - Termaş kərkiyi harya qoymuşam, yadımnan cıxıf.

Tesi (is.) - əldə ip əyirmək üçün işlədilən alət. - Tesinin başını uşax qırıf.

Teşt (is.) - ləyən. - Şəhərdən bir teşt almışdım, düz on il işdətdim.

Teştöy (sif.) – çiyini əyri. – Bu Teştöy Əhməd həmməşə qoruxcu olur.

Teşibaldır (sif.) - əyriqıç. - Teşibaldır Gülsümün söyüşü gənə məhliyi ağzına götümüşdü.

Tey (z.) – tamamilə. – Bir erkəx' kəsdix' nişanda, tey yağıydı, yeyilmədi ha.

Təfciməx' (f.) – sapla nəyisə tikmək. – Nənəm elə axşam-savax uşaxların corafların təfciyir (E.).

Təkəsəkqal (sif.) uzun, anormal saqqal. – Təkəsəkqal Quluş laf qocalıf, əldən tüşüf.

Təkəmbir (s.) – tək-tük. – Axşamətərəf təkəmbir qar atdı
Təkəmseyrəx' (sif.) – çox seyrək. – Taxıl təkəmseyrəx'
pitif.

Tələf olmaq (f.) – ölmək. – Qızxanımın 3 uşağı tələf oluf.

Təhnə (is.) – ağacdan düzəldilmiş iri qab. – Südü ağaş təhnələrə sərif, üzünü yığillar; Süd maşnası olmuyan əvlərdə südü təhniyə sərillər. Bu söz uyğur, özbək, qaraqalpaq dillərində də həmin mənada işlənir.

Belə bir acıtma var:

Bajadan baxdım işıxdı,
Təhnə dolu qaşıxdı.
Gülsüm xala, acıma,
Qızın maña aşıxdı.

Təhlim (is.) – təlim. – Əsgərrikdə təhlim vaxtı çox uşax dözmür çətinniyə (Ox.).

Təhrinnən (z.) – görkəmindən. – Əhmədخان kişinin təhrinnən görünür kin, nəyəsə acığı tutuf.

Təkin (q.) – məsafə qoşması. – Əvə təkin qaşdım.

Təkyələməx' (f.) – sökənmək. – Vəli tufara tərəf təkyələnif.

Təx'qulp (is.) – tək qulpu olan su qabı. – Əvimizdə nənəmnən qalma iki təx'qulp vardı.

Təl (is.) – yalan, fənd, hiylə. – Oğlum maña təl gəlir, də:sən, inistutdan çıxarıflar, əmə mana demir.

Təlisbənd (z.) – amanat, amanabənd. – Arpa qutusunun ağzını təlisbənd düzəltmişdim, su keçirif.

Təlləməx' (f.) – tovlamaq. – Əbilin o yekə oğlu uşaxları təlliyif gölə çimməyə aparıf, yaxşı kin, salamat qayıdıflar.

Tən (is.) – diş heyvanın cinsiyyət üzvü. – İbəyin tənii şişif, də:sən doğacax.

Tənzif (is.) – cuna. – Qounnarı sağannan sōra ikiqat tənzifnən südü süzüllər.

Tənə (is.) – sırğa. – Heydarın qızının bəlgəsiydi, qıza iri qızıl tənələr gətimişdilər.

Tənbəki//*təmbəki* (is.) – tütün. – Qaraçənteydə qolxoz tənbəki əkirdi, əmə xeyir vermədi.

Belə bir bayatı da var:

Həsən də qalyan çəkir
Söyün də qalyan çəkir.
Tənbəki bol olanda
Bağır da qalyan çəkir.

Təntix' (sif.) – tələsik. – Mürəsdənin qızı təntix' bizə gəlmişdi, de:r babası can verir.

Təntix'lix' (is.) – tələskənnix'. – Təntix'lix' eləsən, bu iş alınmıyacaq.

Təntiməx (f.) – tələsmək. – Axşam çox təntidim, uşax Bakıdan gələciydi, gəlif çıxmırdı, şükür gəldi.

Təpəl (sif.) – qaşqa qoyun və ya keçi. – Təpəl quzu naçaxlıyıf.

Təpələmə (sif.) - dolu. - Hər səhər bir təpələmə cıncır qounlara arpa verirəm.

Təpəcəx (is.) – küflənin ağzına təpilən cır-cında. – Ay uşax, təpəciyi küflüyə bas, təndir soudu.

Təpər (is.) – dözümlü, davam. – Bu əvi tikilmiş Bədəlin heş so:ğa təpəri yoxdu.

1. *Təpitmə* (is.) – xamrasız çörək. – Qəndab uşaxlar üçün sacın üstünə təpitmə saldı.

2. *Təpitmə* (is.) – xəmir və yağdan ibarət məlhəm. – Biləyimə təpitmə saldırdım, çox ağrıyır.

Təpiməx (f.) -qurumaq. - Dünənnən piçilən ot təpiyif, bulullamaq lazımdı.

Təpinməx (f.) – acıqlanmaq. – Getmişdim Musuyu çağırmağa, lələsi mana yaman təpindi.

Təpgi (is.) – zor, mane. – Ermənilər həmməşə türklərə təpgi göstərməx' istiyillər, əmə bacaramıllar (Qar.).

1. *Təpməx'* (f.) – geyinmək. – Əyyaqqabılarını uşax bir ildi, təpir.

2. *Təpməx'* (f.) – uzaqlaşdırmaq. – Toux cücələrini təpif, ta yaxın durmur. İnəyin südü quruduğuna, danıyı təpif və s.

3. *Təpməx'* (f.) – soba borusunun evin içinə tüstü buraxması. – Sevə təpir, tüstüyü çəx'mir ha (A.).

Təsif (is.) – qeyrət. – A bala, təsifin olsun bir, moşoyun ucun tut (S.).

Tətələbaz – (si.) – fırlıdaqçı, dələduz. - Tətələbaz Əşrəf bir işin qulpundan yapışmır, onu bunu yalladır, həriyə bir yalan danışır.

Tərəx (is.) – qab – qacaq düzmək üçün divara bərkidilən taxta. – Görərdin, gözəldərəli Dilbar arvadın qab – qacağı tərəxdə düzülüdü.

1. *Tərrix'* (is.) – alt paltarı. – İndi yaxşı tərrix' tapbax olmur.

2. *Tərrix'* (is.) – yəhərin altından atın belinə qoyulan keçə. – Atın təriyini qurutmaq lazımdı (Qon.).

Tərsməssəb (z.) – tərsinə görülən iş. – Bu nalbənd çox tərsməssəb iş görür.

Təsdəməx' (f.) – atın peyin ifraz etməsi. – At yola təsdədi.

Təs (is.) – at peyini. – At təsini çürüdüf əkinə verillər.

Təjərə (is.) - mal-qaranın altından kürərib çölə qalaqlanmış peyin yığını. – Təjərənin yaz vaxtı yerə verillər.

Təvğir qılmax//təvğir tökmək (f.) – nəyəsə tədbir görmək.
– Uşax tələbəliyini qutardı, toya təvğir görməx' lazımdı.

1. *Təvər* (is.) – xizəyin əl ağacı. – Təvəri qamışdan düzəldilər.

2. *Təvər* (is.) – balıq tutmaq üçün balta ilə sındırılan buz deşiklərini döymək üçün alət. – Buz deşik'lərini təvərnən döəndə tora çox balıx gəlir.

1. *Təvərə* (is.) – su dəyirmanının oxunun başına keçirilən dəmir. – Təvərə də: rman daşının ortasına keçir.

2. *Təvərə* (sif.)- iridodaqlı adam. Təvərə dodaq bir kişiydi rəhmətdix' Yasin.

1. *Təvərrix'* (is.) - əziz. – Gör bir, biriqadirin təvərriyi işə çıxıfı?

2. *Təvərrix'* (is.) – matah. – Meyva çıxana qədər təvərrix olur.

Təvəkəli (sif.) – şübhəli, maraqlı. – Çox təvəkəli danışer bu Murat (X.)

Təzməx' (f.)- sürətlə qaçmaq. – Dana təzif, az qaldı çatdasın.

Tığ (is.) – topa. – Arpıyı xırmanda tığ vurdular.

Tığlamax (f.) – təpə şəklində taxılı yığmaq. – Yağış gələr, xırmançılar taxılı tığladılar.

Tığın (is.) – top. – Məx'təf uşaxları əkinnən 2 tığın daş yığıflar böün.

Tıqqı (sif.) – düz, tamamilə. – Tıqqı atasına oxşuyurdu bu Bəhrəm (B.).

*Tımo*y (is.) – xəstəlik. – Soux olduğuna uşax tımo

1. *Tıncıxmax* (f.) – bezmək, darıxmaq. – Anam çox ağır xəsdəydi, tıncıxıf qalmışdıx.

2. *Tıncıxmax* (f.) – boğulmaq, çətin nəfəs almaq. – Qızdırmadan uşax tıncıxır.

Timoy (is.) – zökəm, qrip xəstəliyi. – Uşax timoy oluf.

Tın-tın (sif.) – kinli. – Abbasəli kişi çox tın-tın adamıydı, hər şeyi də yadında saxlə:rdi (G).

Tırpan gəlməx' (f.) - əziyyət vermək, dağıdıb tökmək. – Bu gədiyi böyüdənə qədər maña bir tırpan gəlmişdi, gəl görəsən (Çiv.).

Tırınqı (is.) – zümzümə. – Ağbavada çoxlu tırınqı oxuyannar vardı.

Tiftik (is.) – keçi qılını arasında olan yumuşaq yun. – Keçinin tiftiyinnən əlcəx toxuyurlar, çox da yumşax olur.

Tikmə (is.) - kətan və ağ parça üzərində müəyyən rəsmi rəngli saplarla təsviri. – Sənbər çox gözəl tix'mələr tikərdi.

Tix'dir (z.) – hündür yer. – Naxır dağın tix'dirində otdu:r.

Til (is.) – daşın iti tərəfi. – Palavar daşının tili düz olmasa, tufar da əyri olar.

Tilişkə (is.) - ağacın və ya taxtanın iti yonqusu. – Əlimə tilişkə batmışdı, bilmədim su çəkdi, nədi, əlim şişdi.

Tipi (is.) – boran. – Bu tipidə yola çıxmax olmaz ha. Bu söz erməni dilinə də keçib.

Müasir türk dilində də tipi boran mənasında işlənməkdədir.

Tirbaş/tiribaş (sif.) – özünü hər yerdə yekə apan. – Yüz dəfə dedim kin, ay uşax tirbaşdix eləmə.

Tirəlix (is.) – ayrılıq. – Bu gəlin də belədi, gəldimi, qardaşların arasına tirəlix saler (Q.E.).

Tisbir (sif.) – bu cür, belə. – Bu tisbir böyüyən uşaxlar hər şeyə qatdaşıllar.

Tişəx' (is.) – dəyirman daşının dişi. – Də:рман daşı tişəx'dən tüşüf, unu yaxşı üyütmür, iri eliyir.

Tişəməx' (f.) – kirkirə və dəyirman daşına balta çəkiclə dişlər açmaq. – Kirkirənin daşını usda Şaban tişədi.

Titiz (sif.) – tələsik, kəmhövsələ. – Bu İskəndər çox titiz adamdı, tez özünən çıxır.

Tiyə (is.) – bıçağın kəsən hissəsi. – Pıçağın tiyəsi çatdıyf.

Tijan (is.) – böyük qazan. – Tijanın paxırı çıxıf, dad verir, qəleyçi gəlsəydi, qəleyliylətdirərdix'.

Toba (is.) – tövbə. – Toba, qardaşımın bu işdən xavarı yoxdur

Toxa (is.) - əl aləti. – Dədəm dəmirçiyə bir toxa düzəltirdi, əmə çox ağırdı.

Toxalamaq (f.) – toxa ilə işləmək. – Ay bala, bir boş vaxtın olanda o qartolun divini toxala.

Toxan (is.) – aşığın yanı üstə durması. – Ha atıram, aşıx alçı durmor, toxan duror (E.).

Toxma (is.) – çiling-ağac oyununda çilik vurma. - Çilix' ağac oyununda toxma vurullar.

Toxmax (is.) – taxta çəkic. – Bavam gönü toxmaxnan dōərəx' hasil edirdi.

Toxtamax (f.) – sakitləşmək. – Murtuz atı o qərtənə sürmüşdü kin, at toxdamırdı.

Toxanba (is.) – kinayə. – Öyün yığnaxda sədir Osman kişiye toxanba vurdu.

Toxanbalı (sif.) – kinayəli. – O nəydi, mana yığnaxda birqadir toxanbalı sözlər de:rdi (Q.N.).

Tolazdamax (f.) – tullamaq. – Yaman acıxlanmışdım, uşağın dalınan bir ağac tolazdadım, ama tutmadı.

Tomar (sif.) – top, çox. – Tomardaşda bizimkilər piçin edillər, sədir su aravasını orya göndərdi.

Tomarı (z.) – bütövlükdə, hamısı. – Bir əlli kiloy uzsuz pendirim vardı, tomarı verdim gürcüyə.

1. *Top* (is.) – araba təkərinin çağları birləşən orta hissəsi. – Haravanın topu çatdıyıf.

2. *Top* (is.) – süd maşının qaymaq seçən mexanizmi. – Südü çəkənnən so:ram topun tavaxlarını yu:llar.

Toparramax (f.) – toplamaq. – Böün Ələsgərin mal novatıydı, axşam olmamış oğlu naxırı toparıyıf kəndə tökdü.

Topuş (sif.) – kök, sifəti yumru uşaq. – Topuş uşağı hamı xoşduyur.

Toran (is.) – alaqaranlıq. – Toran düşəndə yaxşı balıx tutmaq olur.

Torun (is.) – nəvə. – Həsyə arvadın torunnarı çoxalıf. Bu söz “Kitabi-Dədə Qorquda”da işlənmişdir (12,73).

Toranqı (z.) – qaranlıq düşənə yaxın. – Axşam toranqı düşürdü, hələ də işıqlar yanmerdi.

Torannıx (z.) – qaranlıq. – Torannığıydı, həm də bərk yağış yağərdi (E., B.).

Torpaxlıx (is.) – divarın sonuncu sırası (atmaların başını örtən və torpağı saxlayan sıra). – Böün əvin torpaxlığını da hörüf qurtuldux, Allaha şükür (A.).

Torvasallama – Novruz bayramı günündə uşaqların təndir damının bacasından torba sallaması. – Böün uşaqların torva sallama günüdü, yaman səvinillər.

Tosun (sif.) – qısa boy, kök adam. – Omar tosun bir kişi ydı, bir əz də axsı yrdı.

Tosmar//tosmel (sif.) – qısa boy. – Sədir bir tosmar adamı ydı, əmə tez acıxlanırdı.

Tosalax (sif.) – qısaboy, gödək. - Tosalax adamın xəsyəti pis olur, tez hersdənir.

Tovalatma (is.) – tövbə etmə. – Arax içif yıxılannan so:ra bu Əsədə bir tovalatma oldu.

Tova (is.) – tövbə. – Tova, məni bu oğurrux işnə qəsdən qatıllar, xavarım belə yoxdu.

Toyçu (is.) – nağara çalan. – Toyçu Sultanəli gənə qapıyı basıf nəmər istiyir.

Toybaşı//toybavası (is.) – toya rəhbərlik edən. – Qurbanəli kişi elə cavannıgınnan toybaşılıx edirdi, əmə arabir də uşaxları yünüləcə çubuxluyurdu, heş kim də incimirdi.

Toydamu (is.) – toy çalınan ev. – Toyadamında bir vurhavur var kin, gəl görəsən.

Tozanqı (sif.) – toz halında yağan narın qar və ya yağış. – Gejə tozanqı yağış yağıf, əmə heş yer istanmıyıf.

Tozanax (is.) – tozlu külək. – Uzaxdan bir tozanax qaxdı, əmə bir şey görəmmədim.

Törəlçə (sif.) – həyasız, ərköyün. – Bu Qəfər də utanmır törəlcəsinin hərəkətdərinnən.

1. *Törpü* (is.) – ağacı hamarlamaq üçün işlədilən dülgər aləti. – Usda törpüynən kərəntinin natını yumurladı.

2. *Törpü* (is.) – tərbiyə. - Belə bir misal var: Ə, bu uşax heş törpü görmüyüf.

Törpüsüz (sif.) – tərbiyəsiz, qanacaqsız. – İmdi törpüsüz uşaxlar çoxalıf.

Tös//tösəvər//tösvər (sif.) – qısaboy, gödək. – Safa tösevər bir arvadıydı.

Tösvərək' (sif.) – gödək, kök. – İlanından bir tösvərəx' inəy almışdım, südü-zadı pis olmadı (D.).

Tösmər (sif.) – balaca, alçaqboy. – Tösmər adam çox hersdi olur.

Tövr (sif.) – cür. – Uşaxnan bu tövr danışmazdar, onun axlı kəsmir, sana no:luf.

Tubulğa (is.) – dağda bitən kol. – Tubulğuyu yığıf çalğı düzəldillər.

Tufar (is.) – divar. – Tufarın himini dərin eləməsən, tez çatdıyır.

Tulum (is.) – qoyun dərisindən tikilmiş iri kürk. – Tuluma bürün, qorxma, qarın üstə yatsan da, bir şey olmaz.

Tulamazdamaq (f.) – atmaq, tullamaq. – Baba kişi nəvəsinin dalınca çəliyi tulamazdadı.

Tulaçəzməzdən (sif.) – tez. – Gedirsən, Kərəm kişi tulaçəzməzdən yatıf.

Tumo//tumoy (is.) – zökəm xəstəliyi. – Tumoy xəstəliyi istilix' verir.

Tuncu (sif.) – cavan, kök və dişi mal. – Bavamın xeyratına bir tuncu mal kəsif əsən kimi kəndə payladıx.

Turşalix (is.) – yeməli bitki. – Qara Kahyanın başında çoxlu turşalix pitir.

Tutma (is.) – xəstəlik. – Xanımın tutması var, tutdumu, bir günə ancaq düzəlir.

Tutumcul (sif.) – qənaətcil. – Çox nəxartana desən tutumcul arvatdı Zöhrə qarı.

Tutğal (is.) – ağac yapışqanı. – Şəhərdən tutqal almışdım, eritdim kin, ışkafın taxtasını yapışdıram, əmə yaxşı tutmadı.

1. *Tutğac* (is.) – qabları ocaqdan qaldırmaq üçün istifadə edilən parça. – Köhnə-külüşdən tutğac tikif düzəldillər.

2. *Tutğac* (is.) – dəmirçi aləti. – Dəmirçi Şaban ocaxdakı dəmiri tutğacnan qaldırıp qoydu zindanın üstə.

Tutalğa (is.) – kömək, arxa, qohum-qələbə. – Durarın tutalğası çox olduğuna, anasının dəfninə çox adam gəlmişdi.

1. *Tuş (z.)* – qabaq, ön, qarşı tərəf. – Bax kəndin sürüsü o tüşda otduyur.

2. *Tuş (is.)* – yuxu. – Tuşunu nənəm bizə danışdı, əmə pis yuxu görəndə suya danışardı (Q.).

Tülü (sif.) – oğru, əliyəri. – Tülü adamın el içində hörməti olmaz.

Tüləx' (sif.) – bic, hiyləgər. – Tüləh adamnan hər şey gözdəməx' olar.

Tülüngü (sif.) - əlinə nə keçdi oğurlayan. Yüz dəfən dedim, ay uşax, Namaznan oturuf durma, o tülüngünün biridi, məni eşitmədi.

Tülküsufat//tülküyosun (sif.) – hiyləgər. – Tülküyosunnu Güləhməd buralarda fırranır.

Tülküdurmazdan (z.) – səhər tezdən, hava işıqlanmamış. – Nəsirənən şəhərə gedəcix, tülküdurmazdan qarıyı kəsif.

Tüləngə (sif.) – həyasız. – O, çox tüləngə adamdı, onnan gen gəssən yaxşı olar.

Tüng (is.) – saxsı boru. – Tüng boruynan gələn su soyuğ olur.

Tünnüx' (is.) – qarışıqlıq. Tünnüx' yerdə adam bezir.

Türpəx' (is.) – yabanı, yeməli bitki. – Türpəyin özəyini soyuf ye:llər.

1. *Tüşüx' (sif.)* - əskik, utanmaz, yaramaz adam. - Tüşüx' adam nədən utanacax, onda avır olmur ha.

2. *Tüşüx' (is.)*- qadının yarımçıq uşaq salması. Də:sən, Xeyransanın gəlininin iki tüşüyü oluf.

Tütyə (is.) – mis qab. – Əvvəllərdə mis tütyələr vardı, ildə bir dəfə də içini qələylədirdilər kin, paxır olmasın.

Tütməx (f.) – tüstünün bacadan və ya buxarıdan çıxması. – Buxarı tüstüyü tütmür, içəri vurur.

Tüyünməx' (f.) – nəyi isə əldə etmək üçün vurnuxmax. – Ay bala, nə tüyünürsən ora-bura, bir sakit otursana.

- U -

1. *Uçunmax* (f.) – uşağın əl atması. – Uşax ta qaner, adama uçunur (Q.).

2. *Uçunmax* (f.) – Ürəyi getmə, bayılmaq. – Tünnüx olduğuna Misirin ürəyi uçunur.

Uç-uç (is.) – qara xalı olan qırmızı yaz böcəyi. – Uşaxlar üç-üçü əllərinə alıf uçurdullar, böcük ha:na uşsa, deməli, uzaxda olannarı o tərəfdən gələcəx' (Ög).

Ucunnan (q.) – ötrü. – Usda ucunnan əvin hörgüsü yarımçix qalılıf.

Ucbat (b.) – görə. – Qardaşımın ucbatınnan çox əziyyət çəkdiy', biyil.

Ufalamax (f.) – ovalamaq. – Əpbəyi ufalıyif onunna hasda çalılılar.

Ufax (sif.) – narın. – Tükana ufax duz gəlif.

Ulaşmax (f.) – qoşulmaq, çatmaq. – Balaca bilihlər böüklərə ulaşıdılar.

Umsux (is.) – umduğunu ala bilməmək. – Uşax umsux oluf.

Umac (is.) – xəmirin ovulub dənənməsi. – Qara unun umacı yaxşı olur.

Umacaşı (is.) – xırda-xırda ovulmuş xəmirdən bişirilən duru yemək. – Umacaşını soyuxlu havada pişirellər.

Umurucu (is.)- ixtiyar.- Allah ona heş umurucu verməsin, yoxsa hər şeyi bir birinə qatar.

Unnuca (is.) – yabanı, yeməli, yağlı bitki. Yaşayış yerlərinin yanında bitir. – Ayran aşına unnuca töküllər, çox da yağlı olur.

Belə bir bayatı da var:

Unnucaydı unumuz,
Yağlıcaydı, yağımız.
Unnucuya qurt tüşüf,
Nolacaxdı halımız?

Unnux (is.) – un saxlanan taxta anbar (qutu). – Ağbavada hər əvdə taxtadan 250-300 kiloy un tutan anbar düzəldərdilər.

Ura yeri (z.) – yığılmış bostan bitkilərinin yeri. – Bosdanın ura yeridi, bir şey qalmıyıf.

Urğan/urğun (is.) – kəndir. – İrayonun selmağınnan 20 metrə urğan aldım. “Kitabi-Dədə Qorqud”da (12,71) urğan formasında işlənmişdir.

Urğannamax (f.) – bağlamaq. – Maşındakı otu urğannadılar.

Urcah eləmək (f.) – rast gəlmək. – Çox pis adama oğlum məni urcah elədi, axrı keyri olsun.

Urcaşmaq (f.) – rastlaşmaq. – Gümürünün bazarında Gəncədə yaşıyan qohumuma urcaşdım.

Uru (z.) – tez. – Yerinnən uru duruf irayona getdi, əmə gej çatdı.

Uruf -ədət (is.) – qayda-qanun. – Uruf-ədətdən çıxmaq olmaz ha!

Urux (is.) – nəsil. – Bu uşax başmaqçıların uruğunnandı.

Urva (is.) – xəmiri kündələmək üçün işlədilən un. – Də:sən, heş urvalıx saxlamadın?

Urvat (is.) - ədəb, mərifət. – Urvat bazarda satılmır ha, alasan.

Urvatdan salmax (f.) – hörmətdən salmaq. – Övladın pisi işi ata-anıyı urvatdan saler, el içində hörmətsiz eder (E).

Urvatdı (sif.) – hörmətli, izzətli. – Urvatdı adamı hər yerdə sayıllar, onnan gənəşix' edillər.

Uruzqu (is.) – bərəkət, qismət. – Adam doğulanda uruzqusu da onnan doğulur.

Uruf//urf (is.) – ruh. – Rəhməddiynin urfunu incitmək olmaz.

Urza (is.) – bərəkət, qismət. – Allah urzasını versin, uşaxların.

Ustufła (sif.) – ehmalca. – Ustufca yaz kin, dəfdərə qara tüşməsin.

Uşqunmax (f.) – hürkmək. – At uşqunuf qaçif, Musduxlunun altına.

Uyğu (is.) – yuxu. – Dədəmiz nacaxlıyannan uyğumuz yoxdu. “Kitabi-Dədə Qorquda”da uyxu formasında (12, 56) işlənmişdir.

Uyarrı (sif.) – uyğunluq. – Dahar özünə uyarrı bir yoldaş tapammadı.

1. *Uyux* (is.) – xəbərdar, diqqətli. – Çox uyux adamdı, qalxozun qaroulu.

2. *Uyux tüşməx'* (f.) – bilmək, xəbəri olmaq. – Oğlunun işinnən atası uyux tüşüf.

Uyuşmax (f.) – keyimək. – Yaşdı adamın souxda ayaxları uyuşur.

Uzun hokqar (sif.) – ucaboy, çox uzun. – Sa:vələt uzun hokqar bir kişiydi.

Üçəyax (is.) – qazan və ya sacın altına qoyulan üçayaqlı dəmir qurğu. – Üçəyağın bir k'ıçı qırılıf, ehmallı elə, ay uşax.

Üçəm (sif.) – üç bala doğmuş qoyun. – On qounumuzdan biri üçəm doğuf.

Üfürəx' (is.) – qoyunun sidik kisəsi. – Qounun üfürəyi şişif.

Ülgü (is.)- ölçü. Ülgüsü bilinməsə, uşşuyu düz kəsməx' olmur. Belə bir deyim də var:- Güzgü əyər, ülgü düzəldər.

Ün (is.) – səs, səda. – Eh ay bala, indi dağlara əlim yetmir, ünüm çatmer.

Ürgə//üryə (is.) – 3 yaşa qədər olan erkək ad. – Göy ürgə yaman ölkümüşdü.

Üşələməx'(f)- bir neçə ayrılmış ipi pükdərib birləşdirmək. –Narın arvad təşiyənən yaxşı ip uşuluyor.

Ütələx' –tələsik. – Bu Qurvan çox ütələx' adamdı.

Ütələmməx' (f.) – tələsmək, vurnuxmaq. – Nə ütələnir gənə bu Məsim.

Ütməx' (f.) – quşun yolmadan qalan tüklərin yandırılması. – Touxları yolannan so:ra ütüllər (Gül).

Ütüx (sif.) – bacarıqlı, sırtıq, hiyləgər. - Ütüx' adamlar hər işdən baş çıxarır.

Üşənməx' (f.) – qorxmaq, şübhələnmək. – Kişi əvə gej gələndə üşənirəm.

1. *Üşütmə* (is.) – soyuqdəymə. – Uşağın axşamnan üşütməsi var.

2. *Üşütmə* (is.) - şübhələnmək. – Uşax öünnən Gənciyə getmişdi, gəlif çıxmadı, mənim canıma üşütmə tüşüf.

Üyütməx (f.) – qorxmaq. - Ərköünnüx' edirdi Şərif, indi bu təzə gələn direxturdan laf üyüdür.

Üz (is.) – qaymaq. – Süd maşnasınnan çıxan üzü yığıf kərə yağ düzəldillər.

Üzbəsufat (z.) – üzbəüz. – Üzbəsufat dirənif isbalkoma özsözünü dedi Əsəd kişi.

Üzəngi (is.) – at yəhərinin qıç qoymaq yeri. – Üzənginin altı enni olanda adam yəhərə yapışır.

Üzdəməx' (f.) – yorğan-döşəyə üz çəkmək. – Gəlinin cehizdix' yorğan-döşəyini üzdədilər.

Üzdü (sif.) – utanmaz. – Çox üzdü uşaxdı bu məllimin oğlu.

Üzdüx (is.) – yorğan-döşəyin, yastığın üzü. – Yorğan-döşəyə ləstix' üzdüy aldım.

1. *Üzüx'məx'* (f.) – görünmək. – Ay uşax, ara bir nənənə üzüx', gör nə qayıdır.

2. *Üzüx'məx'* (f.) – gəlmək. – O vaxıtdan Məmiş buralara üzüx'mür.

Üzülüşməx' (f.) - əlaqəni kəsmək. – Kərəm bazardakı işinnən çoxdan üzülüşüf.

- V -

Vağıya/vağya (is.) – yuxu. – Bu gejə vağyamda qonşumuz Urustamı gördüm, Allah axırını xeir eləsin (Q.).

Vaxıt (is.) – vaxt. – O vaxtdarım çıranın ışığına uşaxlar oxuyardı.

Vadına – ümidinə.- Çovan Namazın uşaxları, əmilərinin vadına qalif indi.

Vala (is.) – baş örtüyü. – Dayım hər qış Batıma işdəməyə gədirdi, ordan bacılarıma qırmızı vala gətirərdi.

Varmax (f.) – getmək. – Yaylıya varanda uşaxların irəngi-rüfu gözəlləşir (G.)

Güllübulaqlı Aşıq Nəşifin bir qoşmasında da “var” sözü dəfələrlə işlənib. Məsələn:

Aşıq Nəşif, sənin dünyan tez itif
Gir məzara, ört üstünü yerə var.

Vasvası (sif.) – çox danışan. – Vasvası Lətifə rast gəldin, qoymaz kin, işinin dalınca gedəsən.

Vasqı (is.) – ayaqqabı kremi. – A bala, o vasqıyı gəti, bir əyaxqabımı vaskılıyım.

Vasqılamax (f.) – ayaqqabını kremləmək. – Dadaşım əyaxqabısını vasqıladı.

Vasqıçı (is.) – ayaqqabıya krem çəkən. – Şəhərdəki bazarın yanında bir vasqıçı otururdu.

Vay tutmax/vay verməx' (f.) – dağıtmaq. – Əmirxanın uşaxları əvlərinə bir vay tutuflar kin, gəl görəsən.

Vayıs (sif.) – pis işlərə səbəb olan. – Allah vayısın əvini yıxsın, qonum-qonşu qanmır.

Vayına oturmax (f.) – qarğış. – Pis adamın vayına oturum, deyərdi nənəm.

Vay-vay çanağı (sif.) – davakar. – Kərəm kişi vay-vay çanağıdı, bunu hamı bilir.

Vaynacar (z.) – çarəsiz. – Əmim vaynacar razılaşdı oğlunun əvlənməyinə.

Veran (is.) – xaraba. – Veran qalsın qərif eli, adamların axrına çıxır.

Vərdənə (is.) – basmanı bərkitmək və düzəltmək üçün daşdan düzəldilmiş alət. – Vərdənəynən basmayı düzəldif bərkidillər.

Vərvurd etmək (f.) – götür-qoy etmək, düşünmək. – Bir qavaxdan vərvurd eləməx' lazımdır kin, sōra peşmannamıyasən.

Virđini salmax (f.) – vurulmaq. – Bizim uşax da virđini saza salıf, gecə-günüz çaler (E.).

Vıncılıx (sif.) - əzik. – Vıncılıx pendirin dadı nōlacax.

Vıncılığı çıxmax (f.) - əzilmək. – Kışda şəhərdən bir əz xurma almışdım, əvə gətdim vıncılığı çıxdı, deməynən donufbuş (Çiv.).

Vız keçməx' (f.) – hədəfdən uzaqlaşmaq. – Ova getmişdix' Şayınnan, 2 güllə atdı, vız keşdi, so:ram 3 qaz vurdu.

Vurğun (is.) – xəstəlik. – Vurğun vursun İrəhimi, uşağı döyüf.

Vuriyid (sif.) – qoçaq. – Məhlənin bir vuriyidi var, hər şeyə qatdanır.

- Y -

Yaban (is.) – çöl, təbiət. – Yaban da soluf quraxlıxdan.

Yaba/yava (is.) – ot və saman yığmaq, maşına ot yükləmək üçün işlədilən üç və ya dörd uclu alət. – Hamasanın selmağınnan 2 yava alıf gətirdim əvə.

Yabaçı (is.)–yaba ilə işləyən adam.–Hər maşında 3 yavaçı olur.

Yadır olmax (f.) – yadırğamaq. – Qohumlux elə şeydi kin, işdətmədin yadır olursan.

Yadırğamax (f.) – unutmaq. – Uşax anasını yadırğıyıf.

Yadıca (is.) – kötücnin uşağı. – Mində bir adam yadıcasını görə bilər, əmə Ellərkətdi Cibreyil kişi yadıcasını da gördü.

Yağı (is.) – düşmən. – Yağılar həmməşə torpaxlarımızı zəft eləməx' istiyillər.

Yağdan (is.) – yağ saxlanan və nəyisə yağlamaq üçün işlədilən alət. – Əvdə lazım olur, şəhərdən bir yağdan aldım.

Yağır (is.) - insan və heyvanlarda sürtünmədən əmələ gələn yara. – Yehərin altında çul olmadığından atın beli yağır oluf tamam.

Yağarrıx (is.) - yağışlıq. – Bu yıl çox yağarrıx keşdi havalar.

1. *Yağlışoy* (sif.) – yuyulmuş qab-qacağın suyu. – Bulaşılıq qav-qacaxdan yağlışoy su çıxır.

2. *Yağlışoy* (sif.) – yağa bulaşmış qab-qacaq. – Yeməhdən sōram yağa bulaşan qav-qacaxa yağlışoy dəllər.

Yaxnı/yaxı (is.) – yumurtanın sarısı və ağını unla qarışdırıb sınıq işlərində işlədilməsi. – Uşağı aparmışdım Oxcoxlulu sınıxçı Əzizin yanına, baxannan sōra yaxnı saldı.

Yaxalix (is.) – köynək, arxalığ və yeləyin yaxasına salınan əlavə parça. – Yaxalığa güləbatın salıllar kin, gözəl görünsün.

Yaxmaş (sif.) – bal və kərə yağın çörəyin üzərinə yaxılması. – Uşaxlar yağ və bal yaxmacını çox səvillər.

Yaxantı (is.) – yuyulmuş qab-qacağın çirkli suyu. – Yaxantıya azacix un çalif itə verillər.

Yaxanmax (f.) – yuyunmaq. – Soux suynan yaxanmax adamın canını bərkidir.

Yaxşıcana (z.) – lap yaxşı. – Yaxşıcana boran əsdi, həm də qarı süpürüf apardı.

1. *Yal* (is.) – un və ya kərəyin suda qaynadılması. – Doğan inəyə isdi yal verillər kin, əməllənsin.

Həmin qaydada itə də yemək verirlər.

2. *Yal* (coğ.termin) – aşırım. – Naxır Qızıldağın yalınnan yenif gəlir üzübəri.

Yalahüryən (sif.) – yaltaq. – Yalayürən Calal gənə sədirin qapısında işdiyir.

Yalayürənnix' (is.) – yaltaxlıq. – Yalayürənnix' kişiyə yarasan iş dö:l, axı.

1. *Yalax* (is.) – köpəyə yal vermək üçün daşdan düzəldilmiş qab. – İtdər yalaxdakı yalı işdilər.

2. *Yalax* (sif.) – ikiüzlü, dürrək. – Ə, bu nə yalax adamdı, indi də maña yaranır.

Yalaf-yalaf (z.) – qıpqırmızı, par- par. – Bir-iki ay dağ yerində qalan uşaxların sufatları yalaf-yalaf yaner (B.). “Kitabi-Dədə Qorquda”da da həmin mənada işlənmişdir (12, 26.).

Yalançı (is.) – kəndirbazın yanında gözən təlxək-məzhəkəçi. – Kəndirbazın yalançısı şenniyyə çox guldurdu.

Yalman (is.) – atın yalı. – Atın yalmanını hörüllər.

Yalmanmax (f.) – yaltaqlanmaq. – Bu təzə müdürə, Zərifə yaman yalmanır.

Yallatmax (f.) – aldatmaq. – Şəhərin tükannarında adamı yalladellar.

Yalama (is.) – daş duz. – Qounnarın qavağına yalama qoygınen yalasınnar.

Yalxey/yalxı (say.) – tək. – Tək-tük qoun ekiz doğur, əmə çoxu yalxey doğur.

1. *Yalınqat* (sif.) – bir qatlı hörgü. – Yalınqat tuvar həmməşə nəm çəkir, qışda da içəri qıroy atır.

2. *Yalınqat* (z.) – yüngül geyinmək. – Ona bax, yalınqat geyif eşix'də hərrənir, bir əzdən deyəcəx xəstələnmişəm.

1. *Yan* (is.) – araba yanı. – Haravanın yanı qırılıf, təkərə də:r.

2. *Yan* (is.) – sağ və ya sol tərəf. – Ta böyyüf, qardaşımoglu indi mənən yan gedir.

Yançax (is.) – heyvanın böyürü, yan tərəfi. – İneyin yançağı qərtməx' bağlıyif, onçun qaşınır.

1. *Yançı (is.)* – kiminləsə bir yana gedən adam. – Özü gəldiyi bəs dö:l, yanında da bir yançı gətirir.

2. *Yançı (is.)* – qış aylarında – döl vaxtı çobannara təhkim olunan köməkçi. – Çovannara yançı verillər kin, dö:l vaxtı quzular tələf olmasın.

Yandamı (is.) – yaşayış evinin yanında olan təsərrüfat evləri. – Yandamında un, qavırma, turşu, taxıl və başqa şeylər saxlıyıllar.

Yannıx (is.) – xananın yanları. – Xananın yannığı mö:kəm ağaşdan düzəldillər.

Yanıx verməx' (f.) – acıq vermək. – İmdi də Müşgünaz Bəsdiyə yanıx verir.

Yanımlı (sif.) – mehriban, canı yanan. – Yanımlı uşaxdı, bu məllimin qızı Şölə.

Yanıni verməməx' (f.) – özü haqqında danışıldığını bilsə də, özünü o yerə qoymamaq. – Oğlunun sarsax işdərinə atasna desələr də, əmə o heç yanıni yerə vermir.

Yanqır (sif.) – dikbaş, lovğa. – Yanqıra fikir, hər gün dava olar.

Yanoy (is.) – qapı və ya pəncərənin çərçivəsi. – Pəncərənin yanoyu çürüyüf tökülüf (A.).

Belə bir bayatı da var:

Yediyin yemiş olsun
Dediyin demiş olsun.
Dayandığın kapının
Yanoyu gümüş olsun.

Yanpörtü (z.) – yanakı, çəpəki. – Ay Mahmud, yanpörtü otuma, üzübəri otu.

Yapıxmax (f.) – biçilmiş otun yerə və ya yunun dəriyə yapışması. – Dünənnən piçilən ot yerə yapıxıf, çətin dımırıxlanır; Qırxım vaxdı keşdiyinə yun qounun dərisinə yapıxır.

Yapba (is.) – mal peyininin daşa-divara, ya da kin kərmə qalağına yapılıb qurudulması. – Yapbaları qalağa vuruf qurudullar, so:ram da təndirdə yandırılırlar.

Yapağı (is.) – yaz yunu. Ağbavada yaz yunna yapağı, paız yunna küzəm de:llər (Daş.).

Yardarrıx (z.) – yarılıq. – Qolxozun çayırında kərəntiçilər yardarrığa ot biçillər. - Pişdix'ləri otun yarısını qolxoza, yarısına da özdəri aparacaxlar.

Yarax (is.) – hazırlıq. – Mürsəl axşamnan yarax görürdü, haryasa gedəciydi.

Yarammax//yaranmax (f.) – yaltaqlanmaq. – İspalkom kəndə gələndə, sovet sədri ona yaranırdı.

Yarımənsil//yarıməhsil (sif.) – məhsulun itkiyə verilməsi. – Arvad südü yarıməhsil eliyif.

Yar//yarğan (is.) – dərə, Ağbabada Qızılqoç rayonunda Sarıyar adlı kənd olmuşdur. Kəndin yerləşdiyi ərazi relyefi əks etdirir. Belə bir bayatı da var:

Əzizim Sarıyardan
Su gəlir sarı yardan.
Fələyə nə qaydadır,
Ayırar yarı yardan.

Yarım hextar//yarmextar (is.) – kənd sakinlərinə verilən pay torpağı. – Yarmextara gedif baxdım, otu piçiləsidi.

Yassar (sif.) – çirkin, gobud. – Bir yassar erməni gəlmişdi kəndə, gümüş kəmər alırdı, əmə çox az pul verirdi.

Yasdana (is.) – dağda düzənlik (coğrafi termin). – Lül dağın yasdanasında canavar qounu basıf.

Yastəzəyi//yaztəzəyi (is.) – çöldə olan mal peyininin qurumuş forması. Əslində bu yazı (çöl) təzəyi mənasındadır. – Yaztəzəyi çox tez alışıf yanır.

İnformatorların dediyinə görə, payızdan çöldə qalan mal peyini yaz aylarında quruyur və bunu yığıb yandırırılar.

Yastırax (sif.) – yastıtəhər. – Haxverdi özünə yastırax bir əv tikif.

Yastıx (is.) – arabanın yanını saxlayan, həm də dönməni tənzimləyən hissə. – Haravanın yasdığı qırılıf yan yerə tüşüf.

Yasoul (sif.) – sərt insan. – Yasoul İsmeyil hirsdənəndə papros kutusunu tıqqılladırdı.

Yasalamax- pasalamax (f.)- danlamaq.- Ay Xudaverdi, uşağını bir az yasala-pasala.

1. *Yaşmax//yamşax* (is.) – qapı və pəncərə yanovunun çərçivəsinin divarla birləşən yerinə vurulan naxışlı taxta (nalişnik). – Qapının yaşmağını usdalar vurdular.

2. *Yaşmax* (is.) – elat qadınlarının kişilərdən pəsinmək üçün ağızlarına tutduqları örtük. – İndi çox az qadın ağzına yaşmax tutur.

Yaşdaş (is.) – həmyaşid. – İrəhimnən İrəsil yaşdaşdılar.

Yatır (is.) – var-dövlət. – Oxartana yatırı var kin, Əvdüləzimin düz 25 ildi kin, solxoz direxturu işdiyir.

Yatırmax (f.) – qoymaq. – Banğa 10 min manat pul yatırımdım, heç oldu getdi.

Yavanı//yavana (z.) – başlı-başına, sahibsiz. – Yavanı boyyən uşax nolacax, ya oğru olajax, ya da quldur.

Yavannıx (is.) – çörəklə yeyilən ağartı məhsulu. – Ən yaxşı yavannıx pendirdi.

Yavıx (sif.) – yaxın. – Bizə yavıx adamdı, Ələhvər kişi (Q.).

Yava (sif.) – kobud, pis, qanmaz. – Yava adamdı bu koprətivin sədri, heş kimi sayıf eləmir, binəli.

Yava-yava (z.) – yekə-yekə. – Öyün qalxozun mexaniyini gördüm, çox yava-yava danışırdı.

Yavımax (f.) – yaxınlaşmaq, uyğunlaşmaq. – Gəlin əvə heş yavımır, necolacax bilmirəm.

Yavınçı (sif.) – başqalarına möhtac olan. – Yavınçı adamdı bu Oruc, bir işin qulpunnan yapışmır.

Yaypanmax (f.) – yerə yatmış taxıl, ot və s. – O xərtənə yağarıx oldu kin, imdi taxıl yerə yaypanıf.

Yayxanmax (f.) – ayağını geniş açıb stulda və ya divanda oturmaq. – Ə, a bala, nə yayxananıfsan düz otu.

Yayxana-yayxana (z.) – nazlana-nazlana, əzizlənə-əzizlənə. – Bu Şəmşirin oğlu Səfər qız kimi yayxana-yayxana gəzer.

Yaylıx (is.) – cib dəsmalı. – Yaylığı yüdürtmüşdüm, hələm qurumuyuf.

Yaylım (is.) – qoyun sürüləri otlayan sahə. – Qounnarı yaylıma sürdülər, isti tüşəndə mə:lə gətirəcəx'lər.

Yaymax (f.) – nehrə çalxamaq. – Nəhrə yaymax da çətin işdi, adamı bezix'dirir.

Yayma (is.) – sacda bişirilən yuxa. – Yayma tez pişən çörəyə de:llər.

Yazmax (f.) – kəsmək, yarmaq. – Kış olanda uşaxlar qartolu yazıf sevənin üstə pişirillər.

Yazı (z.) – çöl. – Yazı təzəyi çox tez yanır, tez də sönr. – Yazıda tolgular otduyur. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında da həmin mənada işlənmişdir.

Yazma (is.) – baş yaylığı – Nənəm baş örtüyünə yazma de:r.

Yazabuğanı (is.) – cütləşmə həddinə çatmış dişi mal. – Öysüzdü İrza məllimdən bir yazabuğanı qaşqa düə alıf gətirdim.

Yeddiarxadönəm (is.) – ən uzaq qohumlar. – Zırı bir qonşumuz var, səhərrərim yeddiarxadönənimi qatdı, qarışdırdı.

Yedəx' (is.) – ikitəkərli araba. – Cavad kişi yedəx'lə əvin daşını tamam daşdı.

Yeə//yə: (is.) – sahib. – Ay uşax sənin yə:n yoxdu, bu paltarda gəzirsən.

Yekə (sif.) – böyük. – Ə, yekə adamsan, uşağa qoşulma.

Yekəxana (sif.) – lovğa, eqoist. – Gülnün yetimi Fərman çox yekəxana uşaxdır.

Yekinməx (f.) – yerindən qalxmaq cəhdi. – Əli kişi can verəndə, ordaydıx, iki dəfəm yekindi, qaxa bilmədi.

Yekələnməx (f.) – böyümək. – Allah saxlasın, o Əlinin madarını yekələnif.

Yex'dən//yehdən (z.) – birdən, qəflətən. – Düz 1988-ci ilin 11 dekabrında əvdə oturdum, yex'dən yer oynadı, zəlzələ oldu.

Yex' deyəndə (f.) – ağzını açan kimi, həmişə. – Yex' deyəndə qardaşımın pisdiyini kişi başıma qaxır həmməşə.

1. *Yel* (is.) – revmatizm xəstəliyi. – Hər il yazbaşı Nazdı arvadın ayaxları yeldən tutulur.

2. *Yel* (is.) – külək. – Yel gəlməsə, taxıl savrılmaz.

Belə bir məsəl var: “Yel əsif, qoz tökülüf”.

Yelləməx' (f.) – qoyun-quzu və mal-qaranın otlağa sürülməsi. – Günortadan so:ra çovannar sulaxda dincələn mal-qonu otdağa sarı yeliyillər.

Yelli (sif.) – cəld, tez. – Çox yelli danışır Sultan adam başa tüşə bilmir kin, nə də:r.

Yellənməx' (f.) – hirsələnək. – Gənə n^{ölm}uşdusa ferma müdrü yaman yellənmişdi.

Yeləparan (sif.) – lap arıq, çürəfsəz. – Poştun müdürü yeləparanın biridi.

Yellə (is.) – çelik-ağac oyununda çilikatma. – Xudaverdinin yellə vurduğu çiliyi qaytarmax olmur ha.

Yeləx' (is.) – köynəyin üstünnən geyilən qolsuz qalın paltar. – K'ışda uşaxlar yeləx' geyməsələr, souxluyallar.

Yelin (is.) – dişi heyvanın süd vəzləri olan hissə. – İnəin yelini şişif, həm də süddən kəsilib, doğacax də:sən.

Yelinnəməx' (f.) – doğum ərəfəsində heyvanın yelinin şişməsi, süddən kəsilməsi. – Teivin qounnarı yelinniyif, yaxınnarda quzuluyallar.

Yelən (is.) – kəlağay, paltar, yorğan və digər şeylərin ətəyinə, qırağına salınan haşiyə. – Yorğanın qırağına yelən tikillər kin, yaxşı görünsün.

Yelavar (sif.) – külək tutan sahə. – Yelavar yerdə uşağı çox saxlamax olmaz, naçaxlıyar.

Yelbeyin (z.) – ağılsız, hər şeyə inanan adam. – Ay bala, yelbeyinnix' edif hər yetənə inanma.

Yelsabet (is.) – velosiped. -əvvəllər yelsabedi hər uşağ alammazdı, pul hardaydı.

Yemlix'//yelmix' (is.) – yabanı, yeməli bitki. Xam yerdə və əkində bitir. Əkində bitən yemliyə at yemliyi də deyirlər. – At yemliyinin şirəsi çox şirin olur.

1.Yemşəx'//yaşmax (is.) – ağıza çəkilən örtü. – Hürü xala qocaldı da, yaşmax taxır.

1.Yemşəx'//yaşmax (is.) – qapının yanına vurulan taxta. – Kapının yanına yaşmax vurmasan, soux gələcək.

Yeqdirməx' (f.) – saymaq, hörmət etmək. – Ta yekələlif qardaşım oğlu, bizi heç yedirmir.

Yeyməx' (f.) – qalib gəlmək, udmaq. – Güllücənin futbol qamandası erməniləri dəfələrlənən yeniflər. Həm də qubok aliflar (Gul).

Yengə (is.) - əmiarvadı, dayıarvadı, qardaşarvadı. – Ağbavada, həm də Şörəyeldə əmi, dayı və qardaşların arvatlarına yengə de:llər.

Yesir (is.) - əsir. – Savaxtan axşama bu uşax bizi yesir elədi.

Yetix' olmax (f.) – öyrənmək, bələd olmaq. – Ay uşax, bir yetix ol, gör naxır gəlirmi?

Yeyax (z.) – piyada. – O vaxıtdarım minix' yoxuydu, kətçilər şəhərə də yeyax gedirdilər. Bu söz “Kitabi-Dədə Qorquda”da işlənmişdir (12, 75).

Yeyin (z.) – cəld, tez. – Ay bala, yeyin ol geyin, yoldaşların eşix'də səni gözdüyüllər. Bu söz “Kitabi-Dədə Qorquda”da işlənmişdir (12, 31).

Yeznə (is.) – kürəkən. - Öün yeznəmiz bizə gəlmişdi.

Yə: (is.) – sahib, yiyə. – A bala, sənin yə:n yoxdu, belə geyinirsən.

Yərənnix'//yərənnih (is.) – zarafat. -, bu Xosroynan Xəlid yaman yərənnix'edillər.

Yığval//yivğal (is.) – bəxt, tale. – Yığvalı qara gəldi Bəsdinin, əri davadan gəlmədi, bir oğlunu yekələndirdi.

Yığnax (is.) – məclis. – Axşamkı yığnax yaman uzun çəkdi, qonaxlar çox geç gəlif çıxdılar mərəkiyə.

Yıxılmış (sif.) – ev, xarabalıq. – Həyə, atasının yıxılmışınan qayıtdı, gəldi.

Yoğrum (n.s.)- bir yoğum un. –Un təhnədən qutarıf, iki yoğrum qalíf.

Yol (n.s.) – dəfə. – Ayaxlarım öldürürdü məni, üç yol getdim doxdura indi yaxşıyam.

Yolkəsdi (is.) – toy maşınının qabağını kəsib nəmər-hədiyyə alınması. - Qonşu kəndə gəlin aparırdılar, uşaxlar maşının qavağına dar yerdə kəsif yolkəsdi aldılar.

Yollaşmaq (f.) – razılaşmaq, yola getmək. – Qolxozun sədrinnən hesafdarı bu aralıx heş yollaşmıllar, nələri ortax tüşüf, görəsən?

1. *Yolmalamax* (f.) – ot-ələfi tələm-tələsik yolmaq. – Qartofun arasındakı alağı tez yolmalamax lazımdır kin, boy assın, yoxsa, alax basar, tamam.

2. *Yolmalamax* (f.) – birinin digərinin saçını yolması. – Tükənin qapısında arvatdar bir-birini yolmaladılar.

1. *Yolma* (sif.) – dəridən əl ilə yolunmuş yun. – Yolma yun keyfiyyətli olmor (G.).

2. *Yolma* (sif.) – kərəntiyə gəlməyən, yerə yatan vələmir və ya digər dənli bitkilərin yolub yığılması. – Ceyran xala çox qoçax arvatdı, çairin qırağınnan düz 2 harava yolma apardı.

1. *Yolağ* (is.) – cığır, iz, yol. – Şavannarın yolağınnan Arpaçayın dərəsinə tüşməx' olur.

2. *Yolax* (is.) – yolunan ot. – Yolağı nədənsə mal yaxşı yemir, əmə xeyir də vermir.

Yolağa (is.) – üsul, fənd. – Binəli bu İsmeyil işin yolağasını bilmer (Q., E., B.).

Yolçu (is.) – dilənçi. – İndi yolçulux eliyən adamlara rast gəlinmir.

Yoncumax (f.)- yalvarmaq.- Sabax ertədən uşax anasına yoncuyur.

Yortmax (f.) – at sürmək. – Binnət at minməx'dən ötrüm ölü, hər gün at yortur.

Yosun (is.) – sifət, bəniz. – Yosunnu görmürsən bu Məcidin, ona da söz dərsən.

Yosunlu (sif.) – bənzərli. – İtyosunnu adamların əməlləri də pis olur.

Eşşək yossunusan, qatır xəsiyə

Halın yoxdu yıxıl, öl, ay Alaşa.

(Aşığı Nəsif)

Yovuşmax (f.)- mənəvi yaxınlıq. Bu nəvəm adlı adama yovuşmaz.

Yoz (is.) – cavan mal-qara. – Yayda qolxoz və solxozların yoz malını Dərin dəriyə yaylıya aparıllar.

Qars vilayəti kəndlərində də bu söz çox işlənir.

Yozalanmax (f.)- özünə yer axtarmaq. Bu söz heyvandarlıqda, xüsusilə boğaz qoyun və ya mal rahat doğmaq üçün yer axtaranda deyilir:- Bu inəx□ səhərdən yaman yozalanır, də: sən doğacax.

Yozutmax (f.) - əsas fikirdən yayındırmaq. – Çovan İlyas oğrunu tanısa da, əmə bizi yozudur.

Yön (is.) – tərəf. – Onnan görüşməx' istədim, əmə yonnü mənə çevirmədi.

Yönnü (sif.) – yaxşı, yaraşxılı. – Bir yönnü adama ras gəlmədix', bu qonşuluxda.

Yönsüz (sif.) – pis. – Zileyxa qızını bir yönsüzün birinə verif, indi də qalif m̄ətəl.

Yönübəri (z.) – xəstənin sağalması. – Sadıx kişi yamanca xəstələnmişdi, ama indi yönübəridi.

Yöntələməx' (f.) – başdansovdu iş görmək. – Usda işi qutardı, əmə yöntəliyif gedif.

Yörə (z.) – tərəf. – Ay Urustam, atım itif, bu yörüyə gəlipbi?

Yazı bu yerrərdə ayrı busatdı

Ağbaba elinin yörəsi gözəl.

(Aşiq Nəsif)

1. *Yuxa* (is.) – sacda bişirilən yuxa çörəx'. Əvəllərim toyda bir meşəy onun yuxasını pişirirdilər.

2. *Yuxa* (sif.) – nazik. – Ay uşax, eşix' souxdu, yuxa geymə.

Yumax (is.) – iri ip sarığı. – Nənəm düx'çələrdən iri yumağ elədi.

Yumaxlamax (s.) – dolamaq. Qoca arvatdar yumaxlamaxdan bezmillər ha.

Yun-çubuğu (is.) – yun çırpan çubuq. – Nənəmin acığı tutanda yunçubuğunnan uşaxlara bir-iki çəkərdi.

Yun-darağı (is.) – yunu daramaq üçün işlədilən alət. – Əvimizdə nənəmin nənəsinnən qalma yundarağı var.

Yüət – bir dəfə yumaq. – Paltarı bir yüət yaxıyanda kiri təmiz çıxmır.

Yüngül (sif.) – ağılsız, necə gəldi danışan, oturubdurmağını bilməyən adam. – Naxartana desən bu Nemət yüngül adamdı, harda nə söylədiyini bilmir.

Yüyürəx'//*yüyürəx* (is.) – beşik, nənəni. – İçi boş yüyürəyi yırğalasan, boş qalar de:llər.

Yüyürəx' (z.) – qaça-qaça. – Dayımoğlu yüyürəx' gəldi kin, nənəmin xəstə olduğunu anama desin.

- Z -

Zad (is.) – şey. – Uşağın touna da bir zad qalmıyıf.

Zaft etməx' (f.) – zəbt etmək. – Şərif fermiyi qohumlarıynan zaft eliyif.

Zağa (is.) – mağara. – Güllübulaxdakı Zağalarda əvəllər qoun saxlıyıllarmış (Gül.).

Zağar (sif.) – qısa boy, kök adam. – Zağar adam həm kök olur, həm də hirsdi.

Zağzamax (f.) – zəvzəmək. – Həmid axşamatan sədrə zağzadı kin, şəhərə getməx' üçün bir maşın kirələsin.

Zağarrıx (is.) – dikbaşlıq. – Belə zağarrıx olmaz, əmbə Həmid eliyir.

Zaha (sif.) – təzə uşaq doğmuş qadın. – Uşağın qırxi çıxanatan qadın zaha sayılır.

Zanka (is.) – kirşə. – Qış oldumu uşaxların hərəsi atalarinnan bir zanka istiyir. O vaxıt qalxoz sədirlərinin iri və yaraşxılı at kirşələri (zankaları) olardı. Rayona gedib-gələrdilər.

Zatıqırıx (sif.) – əsilsiz. – Bu qardaşım oğlu zatıqırıx çıxdı.

Zayfa (sif.) – zəif. – Anadan olannan bu uşax zayfadır, heş irəlləmir.

Zeh (is.) – haşiyə, iz. – Taxtıya zeh salıf bir-birinə qavlıyıllar.

Zənzə (is.) – otun içində olan, lakin mal yeməyən acı ot. – Otun içində zənzə olanda mal da yemir.

Zərəl (is.) – zərər. – Sirkə xəstəliyi arılara çox zərəl verir, qoymur çoxala.

Zəvzəməx (f.) – yalvarmaq. – Bu Qara hər gün qolxozun qapısında sədirə zəvziyir.

Zəvzəx' (sif.) – danışığı bilməyən, boşboğaz. – Bu mal doxduru çox zəvzəx' adamdı.

Zərdə (is.) – yer kökü. – Qara torpaxdakı zərdələr iri olur, həm də şirin.

Zəyrəx'//zəyərəx' (is.) – dənli və yağlı bitki. – Zəyəreyi bəzirxanada əzif yağ alıllar, haman yağa bəzir yağı da de:llər (Ox.).

Bəzi mədə-bağırsaq xəstəliklərinin dərmanıdır, yanığı da sağaldır.

Zıbın (sif.) – uzun. – Güllər bir zıbın don geyif, o da yernən sürünör (X.G.).

1. *Zığ* (is.) – gözə yığılan çirk. – Gejə yatanda ağrıyan gözə zığ yığılır.

2. *Zığ (is.)* – palçıq. – Bayramağzı yolları zığ basır.

Zıflamax (f.) – çalmaq. – Əşrəf kişi dəmiri tufara zıfladı kin, paltar teli bağlasın.

Zıncroy (is.) – səs salan alət. – Mal-qounun boğazına zıncroy bağlıyıllar kin, itəndə tez tapılsın.

Zır' (sif.) – lap. – Dəli də var, dəli də, bu laf zır dəlidir.

Zırpı (sif.) – iri gövdəli, nəhəng. – Zırpı bir qayyı sel dağdan kəndin ortasına helləmişdi.

Zırrama (sif.) – qanmaz, qanacaqsız. – Zırrama adamlar oturub-durmağını bilmir ha.

Zıran (sif.) – axırıncı. – Məsim novatda zırana qaldı (Gül.).

Zırı (sif.) – qanmaz. – Zırı adam elə nə bilir, onu da eliyir.

Zırzıtmax (f.) – zəhlə tökmək, bezdirmək. – Bu qaroyul laf zırzıtdı bizi.

Zırzaçəkmə - hamısı, yerli-dibli, bütün. – Davadan so:ram axısqaqları zırzaçəx'mə Qazağıstana sürdülər (S.).

Zırrama (sif.) – ağılsız hərəkət edən, qanmaz və s. – Bunun zırramalığına bax kin, qoca-qoltuğun yanında ağzına nə gəlir danışır.

Zırdatmax (f.) – lovğa-lovğa danışmaq. – Öyün Səhnə bulağın başında arvatdarı görüf bir zırdadırdı kın.

Zirzə (is.) – qapı cəftəsi. – Dəmirçiyə bir qapı zirzəsi düzəldirdim.

Zirzələməx' (f.) – qapını bağlamaq. – Qapıyı zirzələməyi unutma, ay bala.

Zivişməx' (f.) – sürüşmək. – Bulağın yolunda əyağım zivişdi yıxıldım.

Zincirreməx' (f.) – kəsilmiş təzəyi və ya kərmənin sıra ilə üst-üstə düzülməsi. – Basmadan kəsilən təzəyi zincirredilər.

Zindan (is.) – kərəntinin ağzını döymək üçün işlədilən alət. – Axşam evə qayıdanda kərəntiçilər zindanı otun altı gizdədillər.

Zing (is.) – mal-qoyun ətinin qol, bud və oma, sümüklərinin oynaq hissələrinin baş tərəfi. – Öün qonşunun malı ölmüşdü, 5 kiloyət aldım, əmə hammısı zingiydi.

Zinrix' (is.) – qaranlıq. – Zinrix' gecədə yolu da görməx' olmur.

Zinhara gətiməx (f.) – bezmək. – Bir çalağan peydah oluf, gündə bir biliyimizi aparır, bizi zinhara gətirif.

Zivanadan çıxmax (f.) – həddini aşmaq. – Bu uşaxlar laf zivanadan çıxıflar, geymlərinə bir bax.

Zirəx' (sif.) – cəld, qoçaq. – Maşallah, qonşumuz Cahanın nəvəsi Cəfər çox zirəx' uşaxdı, hara göndərsən, getdiyinnən gəldiyi bir olur.

Zivə (is.) – paltar sərilen ip. – Ziviysi pas tutmayan telnən bağlıyıllar.

Zivirt (z.) – tamamilə, bütün. – Çoban Əhməd erkəyi kəsif, dərisini zivirt çıxartdı (T.).

Ziv getməx' (f.) – sürüşmək. – Uşaxlar təpədə ziv gedillər.

Ziyannıx (is.) – məhsul vermədən kəsilən inək, qoyun və s. – Qonşunun inəyi xəstə olduğuna kəsmişdi, bizə də ziyannıx göndərmişdi.

Zoğ (is.) – biçilən otun yaba-dırmıqla və ya traktor dırmığı ilə sıralanması (yığılan otun əmələ gətirdiyi zolaq). – Məhtəfli uşaxlar bir gündə 20 hextar zoğu bulul elədilər.

Zoddamax (f.) – balta və ya kərkinin ağzını ocaq da qızardıb naziltmək. – Baltıyı apardım Dəmirçi Nəsif qızdırıf zoddadı (T.).

Zoddu (z.) – güclü, qüvvətli. – Bu təzə gələn direktur çox zoddu danışır, hələ təzədi.

Zoddu-zoddu (z.) – hirsli-hirsli. – Zoddu danışmaxnan iş olmur, gərəh işin çəmini tapasan.

Zoxma (is.) – dürtmə. – Bavamın nənəmə acığı tutmuşdu, bir zoxma da vurdu ona.

Zoxmalamax (f.) – dürtmələmək. – Zoxmalamasan öküz getmir ha, isdi olanda da başı şişir.

Zollama (z.) – birbaşa, kəsə. – Bu Şəmsi laf zollama danışır, aya.

1. *Zol* (z.) – birbaşa, düz. – Bu Miseyivə noluf, yanımızdan zol getdi.

2. *Zol* (is.) – gönün uzununa kəsilmiş bir parçası. – Dəriyi zol kəsif hasılıyıllar.

Zol-zol - zolaq-zolaq. – Traxtorçu Xıdır əkini zol-zol edif.

Zollamax (f.) – çomaqla vurmaq. – Çoban İsə çomağı qoruxçuya zolladı.

1. *Zop* (is.) – arabanın qoluna bərkidilən ağac (eniş yerlərdə öküzün qıçı zopa dəyərək tormoz rolunu oynayır). – Öküz zopu batırif.

2. *Zop (is.)* – iri, uca və canlı öküz. – Öküzün zopu quvatdı olur (Q.B.)

Zukqum (is.) – acı, zəhər. – belə də qımı turşusu olar, laf zukqumdu.

Zuyçu (is.) – zurnaçının dəmkeşi. – Zuyçu onnan ötrüdü kun, zurnaçı oyun havasını dəyişəndə bilinməsin.

Züryət (is.) – övlad. – Allah adama züryət verəndə də ağıllısını versin.

Zümbə (is.) – çöldən pencər yığmaq üçün işlədilən dəmir alət. – Zümbənin ucu koralıf, yerə girmir (M.).

FRAZEOLoji İFADƏLƏR VƏ DEYİMLƏR

Dialekt frazeologiyası. Ağbaba şivəsində frazeoloji vahidlər də özəllikləri ilə seçilir. Bu regionda frazeologizmlərin işlənmə məqamları daha geniş olmuşdur. Bunun səbəbi canlı dilimiz sayılan şivələrin daha emosional, daha ekspressiv olmasıdır. Bundan başqa, məişətimizin bu və digər sahəsində çox əhatəli işlənməsidir. Frazeoloji birləşmələrdə xalq müdrikliyi, hazırcavablıq, lakonik cavab əks olunur. Adi görünən sözlər məcazlaşaraq obrazlı və emosional ifadələrə çevrilir. Şivə frazeologiyasında xalqın məişəti, məşğuliyyəti, dünyagörüşü, ictimai münasibətləri adət-ənənələri, həyat tərz, sevinci, kədəri və s. görünməkdədir. Məsələn:

Buna heç Ələyöz dağı da dayanmaz – israfçılıq.

Toyun Qaraarxacda çalınmır ha – tələskənlik.

Bir qəbirstanlığın yaraşığı – bivec, tənbel.

Qabağına daş helləmək – çətinliyə salmaq və s.

Bu deyimlər əsil həqiqi mənələrindən uzaqlaşaraq yeni emosional mənələr meydana gətirən qəlibləşmiş sözlərdir. Bir

neçə kəlmədən ibarət olan, müxtəlif dil ifadəsi yaradan bu sözlər duyğu və düşüncülərimizi diqqəti çəkəcək biçimdə anladan isim, sifət, zərf və fel görünüşlü qrammatik ünsürlərdir. Bu ifadələr ən çox fel və sifətlərlə sinonimlik təşkil edir. Deyimləri təşkil edən söz qruplarında bənzətmə yolu ilə düzələnlərin hamısı və ya biri gerçək anlayışların xaricində olsalar da, ancaq məna içindədir. Əlbəttə, aşağıda qeyd olunan frazeologizmlərin digər şivələrdə də işlənməsi təbiidir.

Abrını ətəyinə bükmək – danlamaq. *Öün də: rmançının abrını ətəyinə pux'düm, novatı də: şmişdi*].

Acığı tutan bir də oynuyur - qalmaqallı, böyük-küçük yeri bilinməyən ailələr barəsində deyilir. [Bu Mahmudun əvi də belədi kin, acığı tutan bir də oynuyur].

Ağzı ilə quş tutmaq – hər bir imkana malik olmaq, ürəyi istədiyini etmək. [Əhədin oğlu indi böyyüf, ağzınnan kuş tutur].

Ağzını Allah yoluna qoymaq – yalan-gerçək nə gəldi danışmaq. [Məsimin oğlu ağzını Allah yoluna qouf, nə gəldi danışır].

Ağzıma qapaq, dalıma sapax – söz deməyə imkan verməmək. [Bu qardaşım da mənim ağzıma qapax, dalıma sapaxdı].

Ağzı ilə od götürmək – əzab-əziyyətlə, çətinliklə dolanmaq. [Dava illərim ağzu od götürən adamlar çox oluf].

Ağzı aparmaq – nalayiq söyüşlər söyləmək. [Gənə Mürtüzəlinin ağzı apardı xırmanda].

Ağzına çullu dovşan sığmır - məqamına, mənəbinə, var-dövlətinə arxalanıb istədiyini danışmaq, istədiyini eləmək. [Özgə vədəm bu Səmədin ağzına çullu döşan sığmır, imdi susuf].

Ağzına su almaq – günahı olmasa da, səssiz durmaq, susmaq. [Adışirinin uşaxları oğurrux eliyir, o da ağzına su alıf oturur].

Ağzından qaçırmaq -xəbər vermək, xəbərçilik etmək. [Uşağın məx'təfdə incidildiyini yoldaşları ağzından qaçırıflar].

Ağzınnan horra tökülməx' –bacarıqsızlıq, əlindən heç bir iş gəlməmək. [Xalamın bir oğlu vardı, ağzınnan hörrə tökülürdü].

Ağız-ağıza vermək -birləşmək, əsassız yerə bir-birini müdafinə etmək. [Qolxozun çovannarı ağız-ağıza verif iclası qatdılar].

Ağ süddə ağ tükü görmək – hər işdə diqqətli olmaq. [Gülü qarı ağ süddə ağ tükü görür, sən də bə:nmirsən].

Ağına-bozuna baxmamaq – ölçüb biçmədən özü istədiyini etmək. [Bu quluf müdürü ağına-bozuna baxmır, erməni kinoylarını gətirdi quluva].

Ağırınnan almaq - arxayın, tələsmədən. [O, işi ağırınnan almaxnan görür].

Ağlına soğan doğramaq -yalnış məsləhət vermək, məqsəddən yayındırmaq. [Axlına soğan doğruyuf, babasını işdən çıxarıflar].

Ala baydağ (bayraq) olmaq – hər yanda pis mənada tanınmaq, rüsvay olmaq. [Qolxozun sədrini çovan Hamza alabaydax elədi].

Alaçatılıq etmək – xəbərçilik etməklə aranı qarışdırmaq. [Bu Xosroy gənə alaçatılıx eliyif, birqadirrəri döüşdürüf].

Alaqağa qoymaq – kimnsə arxasınca böhtan deyib adını hallandırmaq. [Təzə gələn müdürü işçiləri alaqağa qouflar].

Ala itdən maşır olmaq - hər yanda məşhur olmaq, pis işinə görə hamının tanıdığı adamlar barəsində kinayə ilə deyilir. [Ayə, burya gəl, onun dədəsi alayıtdən maşırıldı].

Alımını vermək – Nə vaxtsa ona deyilən haqsız sözün (söyüş və təhqir də ola bilər) məqamında cavabının qaytarılması.[Öünnərim çoban Əsəd ferma müdürünün alımını xalxın içində verdi].

Altı islanıb -pis işlərinin üstü açılıb, vəziyyəti pisdır. [Onun altı isdanıf ta:, nə de:r-desin].

“Allah-allah”la day durmaq –zor gücünə yaşayan və ya zəif olan adamlar barəsində deyilir. [O, Allah-Allahla day durur, sən də onnan köməhlilə istiyirsən]?

Alığı aşmaq (f.) – işləri pis gətirmək. – [Tükançı Səlvərin alığı aşır de:llər].

Ala qarğa bala çıxartmaz - qalmaqallı, dedi-qodulu, el adətinə dönük çıxmış ailə, oba, kənd və s. haqqındadır. [Ə, bu kəttə ala qarğa bala çıxartmaz, noldu, gərəh irayon bilsin].

Alyanı calyana qatmaq (f.) – boş, mənasız sözlər danışmaq. [Gənə Xudaverdi alyanı çalyana qatır].

Al qulu- almağa öyrəşən, verməklə arası olmayan adama deyirlər. [Al qulu adam pis örgənif, verməynən heş arası olmaz].

Ana məməsi kəsən -olduqca qəddar, rəhmsiz adam haqqında deyilir. [Ana məməsi kəsənin birini gətirif savet sədri qoyuflar bizə].

Anadan azan, dədədən təzən – soyu-kökü bilinməyən, əsilsiz insan. [Hər anadan azannan, dədədən təzənnən irəhbər olmaz].

Aşını pişiriflər – pis günə qoyublar. [De:r öyün solxoş direxturunun aşını yaman pişiriflər].

Atını-itini nallamaq -iş-peşəsini boşlayıb kiminsə arxasınca düşmək, ziyan vurmağa çalışmaq. [Bu şofer Knyaz da atını-itini nallıyıf, tüşüf mexaniyin üstünə, de:r çıxartdırajam].

Arı yuvasına torpax səpməx' – kimisə nahaqdan hirsələndirmək. [Sənin bu işin arı yuvasına torpax səpbəyə bənziyir].

Ayıya dayı demək – yaltaqlanmaq. [Ay uşax, bir yır-yığışını edənətən so:ram ayya dayı de, dana].

Ayağı sürüşkən – pozğun. [Arzuman da əsgərrix'dən özünə bir arvat gətimişdi, ayağı sürüşgənin biri ydi].

Ayana-sayana gəlməx' – fikrə gəlmək. [Heç ayına-sayına gəlməzdi kin, Məmmədin qızı Xanəhmədə ərə gedəjəx']. (Q.).

Aynı açılmaq - kefi kök olmaq. [Ayrı yaşıyannan buyana gəlinin aynı açılıf].

Ayıbına kor olmaq – günahını anlayıb susmaq. [Bu İdris də ayıbına kor oluf susmur ha].

Aybını qara yer örtün – qarğış, biabrçı adamlar üçün deyilir (yəni ölən, yer eyibini örtə). [Ayıbını qara yer örtün bu Nifdalının, heş şeydən utanmır].

Ayağının altında ölüm – alqış. – Ay Nuru, ayağının altıda ölüm bu quzuları anar sürüyə qat (S.).

A yeyənə xeyir vermə (qarğış) – ölmək. [Bu yeyəsinə xeyir verməmiş Qaraşı göndərdim əvə dəhriyi gətisin, gəlif çıxmadı].

A yoldan gedən it, gəl yanımı yırt - ehtiyac olmadığı halda, ona-buna sataşib öz başına əngəl açanlar barəsində

deyilir. [Bu həmməşə belədi, “A yoldan gedən it, gə yanımı yırt” dər].

Av(ov) quşuna dönmək - axtarmaqla tapa bilməmək. [Bizim bu Ədil av k'uşuna dönüf, tapammıram kin, iradyonu düzəltdirəm].

Babal yumax – nahaqdan, bilmədən danışmaq. [Mən baval yüəmmərəm, o savetin katibinnən nə de:m?].

Baxtı ayaq üstə durmaq – şəraiti yaxşı olmaq, əziyyətsiz dolanmaq. – [Onun baxtı əyağ üstə durur].

Baxtı özümnən qabax gedir - ailə qurmaqda bəxti gətirən, er evində yarayan qadınlar haqqında belə deyərlər. [Ə, görmürsənmi, bu Gülsənəmin baxdı özünən qavax gedir].

Balalarının başına sancmaq - hər hansı möhtərəm, hörmətli şəxsin xahiş və minnətindən çıxma bilməyib kiminsə günahından keçmək. [Get, səni filankəsin başına sancıram, bir də belə iş eləmə].

Başını bəzəmək – kiməsə əsassız böhtan demək, adını hallandırmaq. [Onnan k'utardılar, imdi də bu təzə gələn müdürün başını bəziyillər].

Başı qoltux altı görməmək - çətin işə düşməmək. [Ay uşax, az danış, hələm sənin başın qoltux altı görmüyüf].

Başına xona qoymaq -böyütmək, tərifləmək. [Dünən məhtəvi qurtarıf, başına xona qoullar, o da naz-qoz eliyir].

Beybec eləməx' - xarab etmək, pis günə qoymaq. [İşi beybec eliyənnən so:ra, de:llər, gəl bu işi sən gör].

Beşdə alacağı yox, üçdə verəcəyi – bivec adam. Heç bir dər-d-səri olmayan, oğul-uşaq qəhrinə qatlanmayan, arsız, yüngül

həyat keçirən adamlar barəsində deyilir. [Bəri gəl a bala, ona qoşulma, onun beşdə alacağı, üşdə verəcəyi yoxdu].

Boyun əti olmaq - nəyə görəsə başqasına yük olmaq, onun yanında gözü kölgəli olmaq. [Bir işdən ötrüm kiməsə boyun əti olmaq yaxşı dö:l].

Boynum qıldan incədi - kiminsə yanında gözü kölgəli, suçlu olduqda, müraciət etməyə üzü gəlmədikdə deyilir. [Şəhərə getməyə sədirdən bir maşın istiyəcəm, əmə boynum onun yanında qıldan incədi].

Boynun dalınnan kəsməx' – qəddar, vicdansız adam haqqında deyilir. [De:r, davadan qavax adamları boynunun dalından kəsən bir erməni NKV-desi varıymış].

Boyuna boz ip ölçməx' – qarğış, yəni öləsən. (İnsan rəhmətə gedəndə kəfəni düz biçmək üçün boz iplə ölünün boyunu ölçürlər). [Boyuna boz if ölçüm qonşumuz Talıvın, dedi əv tikəndə köməh eliyəcəm, əmə eləmədi].

Boyunu yerə soxum – ölmək (qarğış). [Ə, bunun boynun yerə soxum, yekələnif].

Boynu samıya dönməx' – tənbəllik etmək, tufeyli həyat sürmək. [Boynu samıya dönüf Narının oğlunun, əmə anasına köməh eləmir].

Boğazını çatıya salmax – gödəncil, qarınqulu, yeməyə tələsmək. [Toyda-vayda bu Umut boğazını çatıya salır].

Bir əli yağda, bir əli balda - ərköyün, çətinlik görmədən yaşayan adamlar haqqında deyilir. [Baxışın oğlunun bir əli yağda, bir əli baldadı, ta: noxuyacax?].

Bir əli it əlində, bir əli dad deyir – qorxusundan yaltaqlanır. [İmdi Xeyransa qalıb mə:təl, bir əli it əlindədi, bir əli dad de:r].

Bir qəvirsənniyyin yaraşığı - əndamlı, lakin bivec olan insanlara deyilir. [Atdıxanın bir qəvirsənniyyin yaraşığı oğlu var, əmə nə xə:ri].

Bu pambığı qulağınnan çıxart – fikrindən daşın. [Ay oğul, bir də de:rəm, bu pambığı qulağınnan çıxart, o qız bizim ailəyə yaramaz].

Buna heç Əlyəz dağı da dayanmaz -bixərc adamlar haqqında deyirlər. [Buna heş Əlyəz dağı da dayanmazdı, əmə Qəhrəmanın əvi dayandı].

Bilmir ki, harda bişib, deyir kin, bir çömçə də bira tök - başı çıxmayan işdən danışmaq. [Bu mal doxduru da bilmir kin, harda pişif, de:r bir çömçə də bura töx'].

Bulum-bulum bulanmaq – arıqlamaq. [Ağca arvat ayağüstə durammır, bulum-bulum bulanır].

Bol əlli, bostan könüllü – bəzi adamların yersiz səxavət göstərməsinə ehyamdır. [Müslüm kişi bol əlli, bostan gönüllü bir adamıydı, rəhmətdix'].

Bıyıx verməmək - hər deyilənə qulaq asmamaq, hər təkliflə razılaşmamaq. [Bu təzəgələn birqadir də elə adam dö:l, hər yetənə bıyıx vermir].

Bıldır ölüf boz eşşək, gəlin bu il ağlıyax - çoxdan olub keçmiş bir şeyi təzədən yada salıb heyfsilənmək. [Nə de:r, ə, bu ona bənziyir kin, bıldır ölüf boz eşşək', gəlin buyıl ağlıyax].

Canına cəllad kəsilmək - gözündən aldırmaq, aman verməmək. [Fatmanın yetimi Həşim onun canına cəllad kəsilib].

Cin atına minmək – hirslənmək. [A bala, çıx get işinə, kişiyi cin atına mindirmə].

Çarçılıx etmək – ələmə yaymaq, xəbərçilik etmək. [Öyün bir iş oldu məhlədə, imdi Elxan onu çarçılıx edif, yayır ələmə].

Çatıya düşmək' – tələsmək, hövsələsiz olmaq. [Bir şey olanda bu Qara ö^zü^ü nü çatıya salır].

Çəkuzantıya düşmək (salmaq) – get-gələ düşmək, süründürmək, bir məsələnin səbəb olmadan gecikdirmək. [Bizim də işimizi irayonun bangında çəkuzantıya salıflar].

Çıranın burnun yandırmaq -bir kiçik iş görmək. [Bu oğlum iki ildi kin, əsgərihdən gəlif, əmə çıranın burnunu hələm yandırmıyıf].

Çıranın divinə işix salmamax – evə-eşiyə xeyir verməmək. [Qonşunun oğlu Nədir də çıranın divinə işix salan dö:1].

Çörəyim burnundan gəlsin – nankor adamlara deyilir. [Çörəyim burnunna gəlsin Qaranın, maña dönüx' çıxdı].

Çörəx kəsənnix' etməx' – kiməsə haqsız pislik etmək. [Dirextur çörəh kəsənnix' edir bizə qarşı].

Çörəyinin düşmənidir - qonaqpərvərdir. [Binəli çörəyinin tüşmənididi bu Tanrıverdi məllim].

Cibi deşikdir - bixərdir. [Məmməd müəllimin də həmməşə cevi deşik'di].

Cimbata çəkilmək – itmək, yox olmaq. [Noldu gənə, bu qaroul cimbata çəkilib, görünmür].

Cızığından çıxmaq - yolunu azmaq. [Bu uşaxları telvizor cızığınna çıxardıf].

Dağarcıx çuvaldan böyüx' oluf – böyüklərə hörmət qoyulmayanda deyilir. - [İndi dağarcıx çuvaldan böüx' oluf, a bala].

Dağarcığı yağlıyif, boş böyrünə bağılyıf – özündən razı adam. [Belələrinə de:llər, dağarcığı yağlıyif, boş böürünə bağılyıf].

Dalağı sancmaq - xoşagəlməz bir hadisə baş verəcəyini əvvəlcədən hiss etmək. [Uşax da ertədən şəhərə gedif, əmə nədənsə gəlmiyif, dalağım sancır].

Dalina şinqroy qoşmaq –uydurmaq, kiminsə adi bir nöqsanını böyüdüb, yaymaq. [De:llər irayonnan gələm yoxlamanın dalına gedənnən so:ra şinqroy qoşuflar].

Darağına salmax – kimlərisə pis işə yönəltmək [Sadıx uşaxları darağına salıf, qonşu kətdən qoun-quzu oğurruyuflar].

Daşqala tüşməx' - itmək – öyünnərim kinoyda uşaxların birinin sahatı daşqala tüşdü.

Daş daşdan ayrıldı -xəsis, simic adamlardan bir şey qopara bildikdə, tərs, inadkar adamları nəyə isə güc-bəla razı saldıqda bu ifadəni işlədirlər. [Yasın kişiyi razı salanatan daş daşdan ayrıldı].

Daş daş üstə qalması – uçub dağıldı. - [Zəlzələdə Lellakan (Gümrü) şəhərində daş daş üstə qalması].

Daşı atılmax – uzaqlara getmək, görünməmək. [Gənə daşı atılıf İrvahım kişinin, qorux qalif yeəsiz].

Daş atıb, başın tutmaq - tərslik etmək, boş yerə mübahisə etmək. [Bu uşax səhərdən daş atıf başını tutur kin, oğurruxdan onun xavarı yoxdu].

Dəfə darağın çəkmək – hər nəyi varsa yığışdırıb getmək, uzaqlaşmaq. [A bala, sən bir dəfə - darağın çəkif burdan uzaxlaş].

Dənciyi dolu olmaq – çox şey bilsə də, heç kəsə danışmamaq. [Qızdarbəyi yengənin dənciyi doludu, əmə heş kimə danışmır].

Dənciyi boş olmaq – ağzında söz saxlamayan adam haqqında deyilir. [Dənciyi boş adamların yanında bir söz demək' olmaz].

Dənciyi dar olmaq – söz götürməmək, hər şeydən incimək. [Qulam kişinin dənciyi çox dardı, hər sözü götürmür].

Dərdin maña gəlsin – alqış. – [Dərdin maña gəlsin nə tez qaxıfsan].

Dərin suya düşüf Xıdır Elləzi köməyə çağırmaq – öz günahının əzab-əziyyətini çəkmək. [Bunu heş demirsən, dərin suya düşüf, indi də Xıdır Elləzi çağırır].

Dəvəni xəlbirənə suvarmaq - cüssəli, yeyimcil adamlara az yemək vermək. [Getmişdix' Hacıxalılın oğlunun touna, o sağolmuş da dəviyi xəlbirənə suvardı].

Dil vermək –başqasına qarşı kimisə qızışdırmaq. [Mürşüd uşaxlarına dil verdiyinə, uşaxlar da tay-tuşdarıynan yolayətmir].

Dil-dil ötmək – həyasızlıq etmək, diluzunluq etmək. [Bir hayasız qızdı bu Telli, dil-dil ötür].

Dilini geri udmaq - utanmaq, nədənsə qorxub çəkinmək. [Arağı içif pəhlivana dönmüşdü Mədət, indi əmisini görəən sahat dilini geri uduf].

Dili qıla dönmək – həddən artıq yalvarıb-yaxarmaq. [İraykomun qavağında sədrin dili qıla döndü].

Dilini udmax – hansı eybinə görə sə başqalarının yanında danışmamaq. [İmdi gördünmü, Talıf nətə:r dilini uddu]?

Dilinin balasına düşməx – danışğını bilməyən, nəyə isə söz verən, ancaq yerinə yetirə bilməyən adamlar üçün deyilir. [Bəşirin oğlu Rusdam dilinin balasına tüşüf, odu irayona apardılar].

Dilini qarnına soxmaq – nədənsə qorxub çəkinmək. [Dünən Mürtüz içmişdi, məhləni dağıdırdı, böün dilini qarnına soxuf].

Dilindən kirə istəməx' – hər hansı bir hadisəni bilsə də, danışmamaq. [Görürsən da, danışmağa dilinnən kirə istiyir].

Dili ələ də yetir, əlləzə də - hər şeyi bacarmaq. [Bayraməli kişinin dili ələ də yetir, əlləzə də, binədən belədi].

Diş-dırnaqnan yığmaq - əziyyətlə var-dövlət toplamaq. [Yazıq Sarıbəy, diş-dırnaqnan əv düzəltmişdi, oğlu dağıtdı].

Dişinin dibindən çıxanı demək – təhqiredici sözlər demək. [Öyün müdür tişinin divinnən çıxanı qarıcıya dedi].

Dişini qurdalamaq – söz demək. [Ağabəyin yanında da tiş qurtdamax olmur, ələmə yayır].

Dünya yana bir xorum otu yanmaz – bivec olmaq. [Dünya yana Calal kişinin bir xorum otu yanmaz].

Doqquzu dörd eləməx' - bir iş görməyə qərar verib bunun üstündə israr edən şəxslərə kinayə ilə deyilir [Qoy indi də k'olxozun sədri o işdəsin, bəlkə dokquzu dörd eliyə].

Dolu çuvala dönüf - kökəlif. [Ona bax, dolu çuvala dönüf].

Dolu niyətinə döysün – arzusuna çatmamaq – qarğış. [Ay dolu niyətinə dö:sün sənin].

Dovşan qatığı yemək – münasibət olmayan adam haqqında deyilir: [A bala, sənnən dovşan qatığı yemişəm mən].

Dönərgəsi dönməx' – vəziyyəti pis olmaq, işi düz gətirməmək. [Bu kəsiyin də dönərgəsi döndü, uşağını maşın basıf, ağırıldı].

Duzu yeyif, duzdağı qırmaq – naxələf iş görmək. [Ay uşax, ağıllı ol, duzu yeyif, duzdağı qırma].

Elə bil toyu Qararxacda çalınır - tələsən insanlar haqqında deyilir. [Tələsmə, a bala, toyun Qaraxaşda çalınır ha:]?

Elə bil isti aşı ağzımı yandırır – minnət qoymaq. [A kişi isdi aşın ağzımı yandırır, gedif-gəlif əl çəx'mirsən].

Elə bil arxaşda badyasını oğurruyufklar – fikrə getmək. [Bunun işinə bax, elə bil arxaşda badyasını oğurruyufklar].

Eninə-uzununa vermək – kökəlmək. [Arsız adamlar həmməşə eninə-uzununa verillər].

En gedib-uzun gəlmək - boş-boşuna ora-bura vurnuxmaq. [Baxıram, səhər ertədən Mansır idaranın qavağında en gedir, uzun gəlir].

Evdən eşikdən çıxmaq - çətin vəziyyətə düşərək, olub-qalanı satmaq. [Şofer Göyüşün oğlu atasını əvdən-eşix'dən çıxartdı tamam].

Əliuzantılıq eləmək - tamahını cilovlaya bilməmək. [Əliuzantılıx eləməx' də belədi, axırda ilişirsən].

Əlimyandıya düşmək – kiməsə möhtac olmaq. [Oğlu maşınnan adam vurmuşdu, oncun da yazıq Əli beş-on gündü əlimyandıya tüşüf].

Əldən-ağıza qalmaq – ona-buna möhtac olmaq. [Ona-buna köməy eliyən Qərif kişi indi əldən ağıza qalıf].

Əli ağzına çatmır – tənbel və aciz adamlar haqqındadır. [Mədinənin oğlu bir fağırın biridi, əli ağzına çatmır].

Əlindən gələnə beş qaba çəkmək – nə edirsən et. [Get n^{ed} irsən et, əlindən gələnə beş qava çəx'].

Əlinə çöp qırıb vermək – kiminsə öhdəsindən asanlıqla gəlmək. [İclasda birqadirin əlinə çöp qırıp verdilər].

Əlindən it əppək qarpıyeyir – zəif, taqətsiz. [O günə düşüf kin, əlindən it əppəx' qarpır].

Əlinə-ayağına döşənmək - yalvarıb yaxarmaq. [Uşağının məhtəfdəki gobudduğuna görəm, anası məllimin əlinə-əyağına döşəndi].

Ələyi ələnilib, xəlbiri də göydən asılıb – qocalıb, əldən düşüb. [Təzədənən neləsin, ələyi ələnilib, xəlbiri də göydən asılıf].

Əli daş altdadır - kasıbdır, borcu çoxdur və dolana bilmir. [Qonşular köməh elədi Zalxa qarıya, ona yörə kin, əli daş atdadı].

Əli qısa olmax – kasıb olmaq. [Əli qısa olduğuna fağır Qurvan kəndin toyl^{arı}na da gedəmmir].

Ələkçiyə qıl vermək – kiminsə tərəfini nahaqdan saxlamaq, yaltaqlanmaq. [A kişi, sənə nə qalıf, sən də ələx'çiniñ qıl verənisen]?

Əngə vermək - qulaq ardına vurmaq. [Ona da nə de:llərsə, əngə verir, heş vejinə dö:l].

Ətək-ətəyə bağlanmaq – birləşmək. [İclasda Zamannan Usuf ətəx'-ətəyə bağlıyf sözdərini de:dilər, yaxşı da elədilər].

Ətin tökülsün - zarafata salıb biabırçı, nalayiq söz deyənlərə aiddir (qarğış). [Əti tökülsün, Mayanın, şennix'də bizi biavır eliyif tamam].

Əv quşuna dönmək – fağırlamaq. [Tutulannan so:ram İdris əv quşuna dönüf].

Gedənə yengədi, gələnə dingə - hər şeyin ortasından çıxmaq. [Xatın arvat da gedənə yengədi, gələnə dingə].

Gəlini çölə çıxartmaq – evə təzə gələn gəlinin may ayında –yazın güllü-çiçəkli vaxtında çöldə gəzdirilməsi. Buna seyran ayı da deyilərdi. [Əlipaşanın gəlinini b^{öü}n çölə çıxardıflar].

Göydə göy eşşək anqırar – mümkün olmayan iş. [Hasanın gədəsi sağ-salamat əsgərrihdən gəlsə, göydə göy eşşək anqırar].

Gözdən qıl qarpmaq - hər şeyi qamarlamaq, hər şeyə tamah salmaq. [Görürsənmi, Nöruzun oğlunu, gözdən qıl qarpır].

Gönünü çaya axıtmaq – gecikib, başqasından geri qalmaq. [Gönünü çā axıtdı Osman, çox geј əvləndi] (B.).

Gözündə qıl əyirmək – əziyyə_t vermək. [Bu Qızbəsin bir yetimi var, uşaxların gözündə qıl əyirir].

Gözü darı dəlmək - hər şeyə fikir vermək, nəzərindən heç nə yayınmamaq. [Elə uşax var kin, gözü darı dəlidir, böyüxlərə çoxlu sual vērir].

Gözə kül üfürmək – yalan danışmaq. [Buna bax, ə, nağayırısan, gözə kül fūrürsəj]?

Gorun çatdasın! - rəhmətə getmiş bir ağsaqqalın qoyduğu qayda-qanunların və əməllərinin ziddinə gedilərsə, deyərlər: [Ax, ay filankəs, gorun çatdasın]!

Goruna ala iti baǵlıyım – (söyüş), pis adamlar haqqında deyilir. [Goruna ala tuluyu baǵlıyım pis adamın].

Hoydu-hoyduya qoymaq – üstünə gülmək, laǵa qoymaq. [Bu yazıx Mikeyili hoydu-hoyduya qoyuflar].

Hüt vurmax (f.) – axtarmaq, nəyi isə gəzmək. – Bu uşaxlar da gün axşamatan hüt vurullar.

Göynən getmək – nəyəsə güvənib heç kəsi saymamaq. [Bu Urusdamın oǵlu binəli böyüx'-kiçix' tanımır, göynən gedir].

Xaçoyun xançalı var – əlindən bir iş gəlməyən, boş-boşuna qürrələnənlər haqqında deyilir. [Bir atı var, minə də bilmir, gündə tumarıyır, de:sinnər kin, Xaçoyun xənçəli var].

Xəmir yeyənin faǵırı olmaz – etibarsızlıq ifadə edir. [Xəmir yeyənin faǵırı olmaz, öyün yaşdı kişi onu buyurdu, qulaǵ asmadı].

Xəmir çox su aparacaq – işlər uzanacaq. [Də:sən bu xəmir çox su aparacaq, bərişmiyacaxlar].

Xeyirsiz qohumun xeyratını yemək – qohum-qaranın xeyir-şərinə yaramayan imkanlı adamlar haqqında deyilir. [Eh, xə:rsiz qohumlar da çoxdu, xə:rsiz qohumun xeyratını ye:m].

Xəmirimiz bir yoǵruluf – xasiyyətçə bir-birinə oxşamaq. [Bu dayımoǵlunnan mənim xəmirim bir yoǵruluf, xəsiyətimiz birdi].

Xon açmaq - geniş süfrə açmaq, qonaqlamaq. [Hər gün də xon açmaq olmur ha, vaxtı-vədəsi olmalıdı].

Xoruzu qoltuǵuna verilmək – işdən qovulmaq və ya pis bir cavabla qayıtmaq. [De:r, öyünnərim tükənçinin xoruzunu qoltuǵuna veriflər].

Xurduna girmək - kiminsə qılığına girmək, etibarını qazanmaq. [Görürsən də, Zərgarrarın Musası sədirin xurduna girif].

İliyini vurmaq – son imkanı əlindən almaq, tam axırına çıxmaq. [Yoxlama gəlmişdi məhtəvə, direxturun iliyini birdəfəlik vurdular].

İlan dili çıxartmaq - yalvarıb-yaxarmaq. [Hələ o yekəlix'də Nurunun ilan dili çıxartdığını görsəydin, nə deərdin]?

İfliyi üzülmək - arıqlayıb çöpə dönmək. [İşdəməx'dən Ədilxanın ifliyi üzülüb, şalvarı da belində durmur].

İsti aşu ağız yandırmaq – birinə köməyi dəyməyən, lakin başqasından köməklik istəyən adama deyirlər. [A bala, isti aşın ağzımı yandırif, indi də gəlırsən, bu belə oldu, o elə].

İtdən alıb, itə vermək – danlayıb abırının tökmək. [Öyün gördüm kin, lələsi nəvələrini itdən alıf, itə verdi].

İtdən peşman olmaq – həddən artıq peşman olmaq, xəcalət çəkmək. [Sırağayın gördüm Həbibini, itdən peşman oluf, qonşusunun atını vurduğuna yörə].

İtdən çörək istəmək – dilənçi vəziyyətinə düşmək, dostadüşməyə əl açmaq. [O günə tüşüf kin, Süleyman itdən çörəx' istiyir].

İt otu- bağıyarpağı – boş, əsassız işlər haqqında deyilir. [A bala, bə*iy* əl onun danışdığı it otu, bağıyarpağıdı].

İtdən çöpük istəmək - dilənçi vəziyyətinə düşmək, dostadüşməyə əl açmaq. [Məlix' itdən çöpüx' istiyir, sən də onnan danışırsan].

İt çeynəyinə düşüb - söylənilir, işləri düz gətirmir. [Anası ölmüş Şirin it çeynəyinə tüşüf, işi heş düz gətimir].

İşqırıği içində qalmaq – istəyi boşa çıxmaq. [İşqırıği içində qaldı Nağdalının, bizim uşağı işə götdülər, onunkunu yox].

İynəyə sap olmaq - başqasının felinə uymaq. [Min kərə dedim kin, ayə, iyniyə sap olma, indi də qalır mə:təl].

İynənin gözünnən keçmək – arıqlamaq, pis günə düşmək. [Getmişdim Alı kişinin yanına, yazıx elə bil kin, iynənin gözünnən keçif].

İynəynən gor eşmək - əzab-əziyyətli, başa gəlməsi mümkün olmayan iş görmək. [Bir gündədi kin, o gördüyün İse dö:l, iynəynən gor eşir].

Kar iti qurd aparıb – deyilənlərə fikir verməmək, qulaqardına vurmaq, bivec. [Böüx'lər də nəxartana axıl qour ona, qulaq asmır, elə bil kin kar iti qurd aparır].

Keçi qurdun nəyini yeyib? - yəni, zərrəcə suçu olmamaq, heç kəsə yamanlığı dəyməmək. [Ay qardaş, çox danışacaq, keçi **q̄u**rdun nəini yeif, çıx get, işimizi görəh].

Keçəlin dərdi başı, bir qazan ayrıan aşı – dolayısı ilə nə isə əldə etmək. [Səninki də odu, keçəlin dərdi başı, bir qazan ayrıan aşı].

Kələfini itirməx' - başı qarışmaq, nə etdiyini bilməmək. [Artıx hesaf bu Şərif kələfin ucunu itirif, bilmir, neləsin].

Kəllə-daban danışmaq – dava-dalaş salmağa çalışmaq, tərs danışmaq, ara qatmaq. [Gör-eşit, bu Oruc kəllə-daban danışmağınnan bir xatıya ıras gələcəx'].

Kəhliyi azmaq – mədə-bağırsağı pozulmaq. [Cızdağı da uşax çox yə:ndə kəhliyi azır].

Kərə yağdan qıl çəkmək – tədbirli və diqqətli olmaq. [İşi də elə görür kin, elə bil kərə yağdan qıl çəx'ir].

Kütə hürmək - kiməsə yaltaqlanmaq. [İndi də belə ayamdı, ağrın mana gəlsin, çoxları kütə hürüyür].

Kor it xeyir görməz - həmişə özünün düşünən, başqalarına faydası dəyməyən adamlar barəsində deyilir. [Vəzifəli bir yaxın qohumum varıydı, mən, mənim Allahım, onnan kor it də xeyir görmədi heç].

Kəlləsini yerə atmaq – yatmaq, uzanmaq. [Odey Qasım dayı axşamnan kəlləsini yerə atıf].

Kürkünə birə düşüb - nədənsə qorxmaq. [Dərin dərədə mal oğurradığını biliflər, onçada İmranın kürkünə birə tüşüf].

Kor Aliya üzgüçü demək – boş-boşuna tərifi sevmək. [Bunun işdəri Kor Aliya üzgüçü deməyə bənziyir tamam].

Kürd aşına döndərmək – qarışdırmaq, nizamsız iş görmək. [Getmişdim hesafdarrığa, hesafdar sənəddəri kürd aşına döndərif].

Kürəyi çatdamaq - ailəsini dolandırmaq xatirinə hər bir ağır işlərdə çalışmaq. [Axşamatan kürəyi çatdıyır Nağının, əmə heş kimə möhtac d̄̄1].

Kor-kor, gör-gör - hər hansı bir şeyin sübuta, isbata ehtiyacı olmadığını nəzərə çatdırmaq üçün deyilir. [Kor-kor, gör-gör, atasınnan ayrılannan so:ram Qiyas yekə əvlər tix'di, özünə k'ismat].

Köhnə palan içi tökmək - köhnə inciklikləri yada salmaq, keçmiş içləri qurdalamaq. [Məlix' basmanın üstdə kişilərnənə danışırđı, əmə köhnə palan içi töx'ürdü gənə].

Kirpiyinnən od götürmək - ağır əzab-əziyyəətə, çətinliklərə qatlanmaq. [Uşaxlığınnan Nədir kirpiyinnən od götürüf].

Kütünü kəsmək - gözdən, nəzərdən salmaq. [Anbardan çıxannan kütü kəsilib Pirinin].

Körpüdən keçəndə yan-yana dəymək – uzaqdan-uzağa qohum olmaq. [Babalarımız körpüdən keçəndə yan-yana dəyiflər, olmuşux qohum].

Köhlən kəsilmək - kiminsə gözündən aldırmaq, göz verib, işıq verməmək. [Bu qonşumuzun anası məhliyə köhlən kəsilib].

Qabağında ölüm – alqış-müraciət. – Qavağında ölüm, ay Nərgiz, gör sahat necədi? (B.).

Qabağından yeməmək – söz götürməmək, heç kəsə boyun əyməmək. [Ağa Mehralı da, Ağa Mehralıdı ha, heş vaxt qavağınnan yəməzdi].

Qabağına daş dığırıtmaq – çətin işə salmaq. [Uşağın qavağına daş dığırıtıyılar kin, işdən qaşsın].

Qadan maña gəlsin – alqış-müraciət. – Qadan maña gəlsin, bir telfunu gəti, bibinnən danışım (G.).

Qılı qıldan seçmək – tədbirli, dünyagörmüş adamlar barəsində deyirlər. [Bu yaşında Zəkyə qarı qılı qıldan seçir].

Qanını satın almaq – böyük bir xətdən qurtarmaq. [Öyün qanını satın aldım Kananın, babası döəciydi onu].

Qanının arasına girmək - kimi isə bədbəxt bir hadisədən xilas etmək, ölümdən qurtarmaq. [Deputat İlyas onun qanının arasına girdi, qaladan qutardı, əmə o bunu bilmədi].

Qansızın biridi – vicdansızdır, heç kəsə rəhm etmir. [Bu qoruxcu qansızın biridi, xalxın qoun-quzusuna yazığı gəlmir].

Qaragöz oyununa salmaq – arzu edilməz hadisələrə düçar etmək, dalbadal gözlənilməz mərhumiyyətlərlə üzləşmək. [A bala, məni qaragöz oynuna salma, qoca adamam].

Qarğa, məndə qoz var – dilinə sahib olmayaraq özünə aid hər hansı bir məlumatı bildirenlər barəsində işlədilir. [O işi h^{eşk} əs bilmirdi, özü xaxa sezdirirdi kin, qarğa məndə qoz var].

Qara sudan qaymaq çəkmək – qənaətcil. [Bu qonşumuz Dilşad arvad qara sudan qaymaq çəkir].

Qara şumda qara qığını görür – diqqətçil adamlara deyirlər. [Sənəm qarı qara şumda qara qığını görür, sən də ona məsləhət verirən].

Qarnınan qara qannar axmaq - dərd-qəm içində olmaq, fikir çəkmək. [Söylü arvadın qarnınan qara qannar axır, oğlu Əfqanıstan davasınan urusetdə qalır, gəlməx' bilmir].

Qarnı əyilmək – danışdırmamaq, küslü gəzmək. [Nədənsə qaynım oğlunun qarnı mənən əyilif].

Qaraçı çalır, kürd oynuyur - əsassız olaraq bir-birini müdafiə etmək. [Başa tüşdüm, sədirnən hesafdarın işi qaraçı çalır, kürd oynuyur məsələsidi].

Qara qızın dərdi varmış – sinəsində sözü, başqa niyyəti, umacağı varmış. [Həyə, qara qızın dərdi varıymış, indi bildim bunu].

Qasıq çömçədən böyük oluf - yəni böyük sözünə baxan yoxdu, oğul-uşaq özbaşına olub, zamana dəyişib. [A bala, bu əyamda qasıq çömçədən böüx' oluf ta:].

Qasıq –qasıq yığıb, çömçə-çömçə dağıtmaq - gəlir-çıxarını bilməyən bədxərc adamlara aiddir. [İş elə gətirdi kin, atasının qasıq-qasıq yığıdığını çömçə-çömçə dağıtdı Əsgər].

Qatoyunu qaldırmaq – adına min cür böhtan qoşmaq. [Omarın da qatoyunu öz qohumları qaldırırlar].

Qıncıx-qıncıx olmaq - işlədiyi bir eyibin başqaları tərəfindən duyulduğunu hiss edərək ağrını içində boğmağa məcbur olanlar haqqında deyirlər. [Öyün şenniyyin içində maña bir söz dedi sədir, qıncıx-qıncıx oldum xalxın içində].

Qırx inəyi sağılır - kinayə ilə özünü öyən adama deyirlər. Daha kəskin olaraq – “Elə bil qırx eşşəyi sağılır” da deyirlər.

Qırmızılığına salmaq - utanıb, qızarmamaq, ədəb-ərkan gözləməmək. [Qonşumuz qırmızılığına salıf apardığı xizəri bir ildi qaytarmır].

Qırx qazana çalası – aravuran, sözgəzdiren adamlara deyilir. [Bu Telman kin var, düz qırx qazana çalasıdır].

Qır sakqız oluf yaxadan yapışmaq – höcətlik etmək, əsassız mübahisə aparmaq. [Noruz da qır sakqız oluf yapışıf yaxamnan, de:r gə urusetə gedəx].

Qıyıq verməmək – hər deyilənlə, hər təkliflə razılaşmamaq. [Bəndalı kişi hər şeyə qıyıx verən adam dö:l].

Qoltuğu qarpızdanmaq - əsassız yerə lovğalanmaq. [Atası uşağını təriflədix'cən onun da qolduğu qarpızdanırdı].

Qoltuğuna qarpız vermək – tərifləyib yola salmaq. [Uşağın qoltuğuna qarpız verif, bir bəh-bəhlə göndəriflər burya]?

“Quran”dan don geymək - suçlu bir adamın min cür and-amanla özünü təmizə çıxarmağa çalışması. [“Quran”dan don geyinsə də, İmanquluya inanma, nə çoxdu onun yalanı].

Qurtdu-qurtdu danışmaq – yerli-yersiz, kiməsə yönəldilən kinayəli sözlər. [Gənə Hənifə arvat qurtdu-qurtdi danışdı bulağın başında].

Quyruq yemir ki, murdardır – eqoist adamlara deyilir. [Başmaxçıların Qərivi quyruq yemir kin, murdardı, sən də ona söz dərsən].

Qulağı darı dəlidir – diqqətli olmaq, hər şeyə fikir vermək. [Zalım oğlunun qulağı darı dəlidir bu yaşında].

Qulağında sırğa eləmək – yadda saxlamaq, unutmamaq. [Qulağında sırğa elə, mənim sözdərimi, a bala].

Lavaş qulağı genəldir – həll olunmuş mübahisəli məsələni yenidən müzakirəyə çevirir və ya kiməsə yaltaqlanır. [Gördünmü, öyün Çoban Haley sədirnən dilləşir, bu yannan da çovan yoldaşı, Xurşud lavaş qulağı genəldir].

“Lolo-lolo”, kürdə də “lolo?” – yəni hamıya kəf gələrsən, ancaq mənə keçməz. [Ay uşax, “lolo-lolo”, kürdə də “lolo”, get bala, məni yalladammazsan].

Mamanı oynamaq - kəsərli sözdən, acığından yanıb-tökülmək, başına-dizinə döymək. [Odey, Gülbahar hirsinnən evdə mamanı oynuyur].

Murdar suya qoy iç – ipək xasiyyətli adamlar haqqında deyilir. [Umidun bir qızı varıydı, mundar suya qo iç].

Meydan sulamaq - kiməsə arxalanıb həyasızlıq etmək. [Şəhrabanu arvat tulacerməzdən qaxıb meydan suluyur].

Mız qoymaq - hər şeyə bəhanə tapmaq. [Bu da gəlif, hər işə bir mız qour].

Mən gəlmişəm gəlin görməyə, gəlin də gedif çimən dərməyə - kimi isə yoluxmağa gəlib evdə tapmayanda və biçilib ölçülməmiş iş barədə deyilir. [Mən gəlmişəm gəlin görməyə, gəlin də gedif çimən dərməyə].

Nalını günə vermək - vəzifədən çıxmaq. [Bir ildi kin, Teyivi işdən çıxarıflar, imdi nalını günə verir, işdəmir].

Nə üşdə alacağı var, nə beşdə verəcəyi – bivec. [Bu Balaxanımın da dünya vecinə dö:l, nə üşdə alacağı var, nə də beşdə verəcəyi].

O qədər gül bitib, reyhan orada itib – Saxtakarlıq həddini aşıb, həqiqət gözdən düşüb. [Eh, a bala, imdi oxartana gül pitif, irehan arada itif].

Oymasını keçinin buynuzuna keçirmək - tələyə düşmək. [Gənə bu Nədir oymasını keçinin buynuzuna keçirif].

Onun paxırı çıxıb - xasiyyəti dəyişib. [Məsim irayona deputat seçilənnən onun paxırı çıxıf, adamları bə:nmir].

Öz eşşəyini sürür – doğru olanı qəbul etmir, əsassız mübahisə aparır. [Mən ona axıl qouram, o gənə də öz eşşəyini sürür].

Papağının ortası deşikdi – düz danışmağına baxmayaraq, eşidən yoxdur, saya salmırlar. [Bu Aydın da düz danışdığına papağının ortası deşix'di].

Pişik başı bəzəmək – böhtan, yalan uydurmaq. [Gənə uşaxlar pişix' başı beziyif aqronomu lağa qoullar].

Pırtığını atmax (f.) – nəfəsini kəsmək. – Güləşirdilər. Mürsəl Kərəmin pırtığını atdı.

Saqqızını oğurlamaq – aldatmaq, başdan çıxarmaq, qılıqla razı salmaq. [Şahkərəmin qızının saqqızını oğurruyuf qaçırıflar beyjə] (G.)

Saman altdan su yeritmək - üzdən sakit görsənib, gizlində təsəvvürə gəlməz işlərlə məşğul olmaq. [Qonşuluxda bir

çəlimsiz arvat varıydı, saman altdan su yeridif, hammıyı bir-birinə döyüşdürürdü].

Saydaş salmax (f.) – yanımaq, səhv salmaq. Uşax əyaxqabıyı saydaş salıf.

Səbət dalınnan giləs tökülür?- qeyz ilə danışan bir şəxsın sözlərinə gülüb, qulaq asmırlarsa, bu ifadə işlədilir. [Dedix'lərimi də eşitmillər, elə bil səbət dalınnan giləs tökülür].

Səs salmaq – seçki zamanı səs vermək. [Qonşular yığılıf səs salmağa gediflər].

Soyub soğana döndərmək – kasıblatmaq. [Bu oğlum məni soyuf soğana döndərdi].

Sümüyünü it sümüyünə calanmaq – pis adamla qohum olmaq. [Bacım gedif sümüyünü it sümüyünə calıyıf].

Şahla şilə yemir kin, bığı bulaşar – eqoist adamlar haqqında deyilir. [Əlifəğa şahnan şilə yemir kin, bığı bulaşar, sən də ona ağıl qoursan].

Şahla şilə yemir – heç kəsin qarşısında alçalmır, ləyaqətini üstün tutur. [İmdi yekələnif Mərdan, heş şahla şilə yemir].

Şapalaqla üz qızardır -heç bir iş görmür, lakin özünü o yerə qoymur. [Nazdının oğlunun əlinnən bir iş gəlmir, əmə şapalaxnan üz qızardır].

Şeytanı qırıldı (hər üç şəxsədə) – birdən-birə hirsı soyudu, baməzə bir sözün təsiri ilə yumşalmaq. [Öyün yaman hirsdənmişdi əmim maña, anamı görəndə şeytanı qırıldı].

Şeytana papiş tikir - hiyləgərdir, hər şeyi bacarır. [Bu mal doxduru kin var, laf şeytana papiş tikir].

Şeytandan qabax doğuluf – çoxbilmiş və hiyləgər adamlar haqqında deyilir. [Bu tükançı Qasım şeytannan qavax doğuluf].

Şingilim təpbəx' - uşaqların dəcəllik eləmələri. –Məhtəv qutardımı, bu uşaxlar axşamatan şingilim təpəcəhlər.

Təfəris tüşməx' (f.) – fikir vermək. Təfəris tüşüfsənmi. – Bu Qotaz mal-qoyunu həmməşə geş çıxarır, naxırçı da söylənir.

Taxtasız-taxtasız işdər görmək - insana layiq olmayan hərəkətlər etmək. [Öyün Orucu gördüm, de:r kin, Əvdirəhman taxdasız-taxdasız işdər görüf].

Tatın gəlişi, kürdün görüşü – yəni, sən məni haçan axtardın ki, mən də sənə yarayım. [Bax, tatın gəlişi, kürdün görüşü, sən maşa havaxt üz tutdun].

Tərəzinin ağır tərəfində oturur - varlılara yaltaqlanır. [Kəndin partiya təşkilatı müdam tərəzinin ağır tərəfində oturur, kasıf-kusufun tərəfini saxlamır].

Tikəsinə qızırğalanmaq - olduqca xəsis, simic olmaq. [Tikəsinə qızırğalanan adamdı bu ferma müdürü].

Tırtoya tüşməh (f.) – qalmaqala düşmək. [Getdim quluvun qavağına, tırtoya tüşdü].

Toy gününü qoyub, vay günü bəzənir – vaxtsız-vədəsiz iş görənlər haqqında deyilir. [Bu da mənim qananım, toy günü qoyuf, vay günü bəzənir].

Toyda donunu tanımaq – səhv olaraq başqasının malına sahib olmağa çalışmaq. [O da toyda donunu tanıyıf, imdi də tüşüf qalmağala].

Toyux əl-ayağı yeməx' - əlləməyək, hər şeyi qurdalayan insan. [Elə bil, bu uşax toux əl-əyağı yeyif, durammır].

Tulux kimi dolmax – hirsələnmək. [Öün nolmuşdusa, mexanik Vəli tulux kimi dolmuşdu].

Ucundan tutb, ucuzluğa getmək – xırdaçılıq eləmək, adi bir işdə ifrata varmaq. [Bu qaynənəm də ujunnan alıf, ucuzduğa gedir, məni bezdirif] (E.).

Üzə bir, astara iki olmaq – ikiüzlü adamlara deyilir. [Eh, ay bala, imdi nə çoxdu üzə bir, astara iki olan adamlar].

Üzüm ayağının altına – yalvarış ifadəsidir. [Üzüm ayağının altına, bu meşoyu içəri götü].

Varından yox olmaq - bərk peşman olmaq. [O öyün mənə yönəlix nahax danışdığına imdi məni görəndə varınnan yox olur].

Yağ yeyib, yaxada gəzmək - gününü kef-damaqla keçirmək, qayğısız həyat sürmək. [Elə uşaxlığınnan bu Nəvi yağ yeyif, yaxada gəzif].

Yağı daşmaq – tələsmək. [Zalım oğlu, yağın daşır, bə:m belə tələsiyirsən]?

Yalnan kiritməx – nə işə verməklə susdurmaq. [Gördün da, melisənin böyyünü yalnan necə kiritdim]!

Yarı mənsil eləmək - məhsulu itkiyə vermək, hazırlanan məhsulu zay etmək. [Qonşumuz Gülbadam savax xəpini yarı mənsil eliyif].

Yan çəkmək - tərəf saxlamaq, təəssüb çəkmək. [Bu uşax də:sən dayısının təsivini saxlıyır, həmməşə yan çəkir].

Yandığınnan yarma çəkir - hirsindən yanıb tökülür, acığını soyuda bilmir. [O Kar Əsədin nahax sözdərini eşidənnən yandığınnan yarma çəkirəm].

Yandımhaya düşmək - hər hansı xəbəri eşidib bərk əl-ayağa düşmək. [Yaman yandımhaya tüşüf gəlmiş qohumları].

Yeddi göbək saymaq - qohumbaz adamlara məxsus olan xüsusiyyət. [Məhtəf direxturu yeddi gövəx' sayıf işə qour].

Yel əsib, qoz tökülüb - asan qazanca, müftə yeməyə qaçanlar barəsində deyilir. [Yay oldumu, hamı arannan tökülüb gəlir, dağa, elə bil yel əsif qoz tökülür buralarda].

Yumurtadan yun qırmaq – xəsis adamlar haqqında deyilir. [Xalamın bir əri var kin, yumurtadan yun qırır].

Yumurtası tərs gəlməx – bir yerdə bənd olmamaq, narahat olmaq. [Ona bax, elə bil yumurtası tərs gəlir, səhərdən idaranın qavağında vurnuxur].

Zəncir kimi düzülmək – hamının bir-birinə qohum, arxa olması. [Kəndin yarısı gözəldərəllərdir, zəncir kimi düzülüflər].

Zarınıc olmaq – ömürlük xəstə olub yatağa düşmək, əldən-ağıza qalıb başqalarına möhtac olmaq. [Allah zarınıc olmaqdan adamı uzağ eləsin].

Zing yeri qoymaq – bir məqsədə çatmaq üçün durmadan çalışıb-çabalamaq. [Əlişan zingini yerə qoymasaydı, bu əvi də tükəmməzdi].

Zurna çalmaq - birinin pis işi haqqında danışmaq, şaiə yaymaq. [Qərif yerdən gəlir vəzifə tutannarın arxasınca zurna çalallər].

MÜNDƏRİCAT

Giriş	4
I fəsil. Ağbaba bölgəsinin tarixi-linqvistik coğrafiyası və Ağbaba şivəsinin Azərbaycan dili dialekt və şivələri sırasında yeri	8
1.1. Tarixi-linqvistik coğrafiyanın milli-məhəlli səciyyəsi ..	8
1.2. Dialektoloji araşdırmaların dilçilikdə mövqeyi	
II fəsil. Ağbaba şivəsinin fonetik xüsusiyyətləri	22
2.1. Sait səslər və onların variantları	22
2.2. Sait əvəzlənmələri	25
2.3. Samit səslər və onların əvəzlənmələri	29
2.4. Samitlərin əvəzlənmələri	32
2.5. Söz köklərində samit qoşalaşmalar.....	36
2.6. Diftonqlar və vurğu	37
2.7. Ağbaba şivəsində fonetik hadisələr	39
2.7.1. Ahəng qanunu	40
2.7.2. Uyuşma (assimilyasiya)	41
2.7.3. Səs fərqləşməsi (dissimilyasiya)	43
2.7.4. Səs artımı (proteza)	43
2.7.5. Səs düşümü (eliziya)	46
2.7.6. Yerdəyişmə (metateza)	50
2.8. Karlaşma, cingiltiəşmə və novlaşma	52
III Fəsil. Ağbaba şivəsinin leksik xüsusiyyətləri	53
3.1. Dialekt və şivə leksikasının bəzi məsələləri	53
3.2. Şivə leksikasının tərkibi	55
3.3. Forma və məzmununa görə fərqlənən söz qrupları	65
3.4. Tarixi -ədəbi mənbələrdə işlənən bəzi sözlərin Ağbaba şivəsində izləri	70
IV fəsil. Ağbaba şivəsinin morfoloji xüsusiyyətləri	72
4.1. Morfolojiyaya aid bəzi məsələlər	72

4.2. İsim və onun quruluşu	72
4.3. İsmın kəmiyyət və hal kateqoriyaları	81
4.4. İsmın mənsubiyyət və xəbərlik kateqoriyalar	86
4.5. Sifət, onun quruluşu, məna növü və dərəcələri	91
4.6. Say və onun məna növləri	98
4.7. Əvəzlik və onun məna növləri	100
4.8. Fel və onun quruluşu	105
4.10. Felin inkarlıq kateqoriyası	122
4.11. Məsdər, feli bağlama və feli sifət	123
4.12. Zərf, zərfin quruluşu və məna növləri	125
4.13. Köməkçi nitq hissələri	130
V fəsil. Ağbaba şivəsinin sintaktik xüsusiyyətləri	141
5.1. Sintaksisə aid bəzi məsələlər	141
5.2. Sintaktik əlaqələr	14
5.3. Söz birləşmələri	145
5.4. Sadə cümlə və onun növləri	146
5.5. Şəxslı və qeyri müəyyən şəxslı cümlələr	147
5.6. Cümlə üzvləri	148
5.7. Cümlədə sözlərin sırası.....	151
5.8. Mürəkkəb cümlə.....	152
5.9. Ağbaba şivəsində qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər	158
Nəticə	160
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	165
İnformatorlar	176
Dialektoloji folklor örnəkləri	178
Transkrip işarələr	189
Kənd adlarının ixtisarı	190
Ağbabanın xəritəsi	191

